

AN GÀIDHEAL, A'GHÀIDHLIG AGUS A'GHÀIDHEALTACHD ANNS AN T-SEACHDAMH LINN DEUG

DÒMHNALL UILLEAM STIÙBHART

air a chur a-steach mar riarachadh
air na feumannan airson ceum Ph.D.
ann an Oilthigh Dhun-Éideann

1996

B'ann air mo cheann fhìn a chaidh an tràchdas seo gu léir a chur ri chéile, bho bun gu bàrr, fad agus gearr.

Dòmhnall Uilleam Stiùbhart

ATHCHOIMRE

Anns a'cheud leth de'n tràchdas, tha mi a' toirt tarraing air an t-suidheachadh ann an Éirinn, carson a ghabh na Gàidheil thall ri ideòlas stéidhichte cho daingeann air *creideamh agus athartha*, agus gu dé na tréithean litreachail a dh'éirich mar thoradh air an seo, nach fhaighear air an taobh seo de Shruth na Maoile. Tionndaidhear a-nuairsin a ghabhail beachd air an eachdraidh a-bhos, 's mi a'feuchainn ri barrachd solais a leigeil a-steach air tachartais nan deich bliadhna air fhichead fìor-thàbhachdach eadar cur-gu-buil Reachdan Idhe agus toiseach Cogaidhean nan Trì Rìoghachd bho dheireadh nan 1630an air adhart. Bithidh mi a'coimhead air na h-aobharan - an dà chuid aobharan geàrr-thréimhseach agus aobharan fad-thréimhseach - a tha air cùl nan atharrachaidhean soch-mhalairteach a bha a'sìor sgapadh ré nam bliadhnaichean ud.

'S iad na h-atharrachaidhean seo, agus a'bhui a bh'aca air saoghal nan Gàidheal bho àm Athaiseag Theàrlaich II air adhart, a bhios fainear dhomh anns an dàrna leth de'n t-saothair. Bha an Gàidheal a'sìor ghabhail barrachd de'n t-saoghal fo 'shròin, ach aig an aon àm - gu dearbh, gu ìre mhóir mar thoradh air na h-atharrachaidhean ud - ghreimich e na bu theinne ri sàrbheachdan an t-seann shaoghail. Air cùl an t-suidheachaidh seo tha iomagain fhàsmhor mu na bliadhnaichean ri teachd, àm, a-réir coltais, 'nuair nach biodh ròl aig na Gàidheil idir; agus cuideachd mu dhol-sìos a'choluadair ghaisgeil a bha mar bhonnstéidh do'n fhéin-ìomhaigh aca, gu sònraichte do dh'fhéin-ìomhaigh nam fireannach. Gu ìre co-dhiù, b'ann mar thoradh air an iomagain seo a bha aobhar nan Stiùbhartach cho féillmhor a-measg nan Gàidheal anns a'cheud leth de'n ochdamh linn deug. Chunnaic mi iomchaidh dà shleachd - mu fhàs obair na creachadaireachd - a ghléidheadh 's a chur ris an tràchdas mar càrr-ràdh.

CLÀR

Prolegomena: Aobhar an Tràchdais *i*

Aitheantais *ix*

Giorrachaidhean *xi*

- 1: Tréithean litreachail ann am bàrdachd Gàidhlig na h-Albann anns an t-seachdamh linn deug *1***
  - Athcheumnachadh forbairt litreachas na h-Éireann *1*
  - An Culrath: maireannachd an t-seann chreidimh *6*
  - Coincheip Toil Dhé is Cuibhle an Fhortain anns an litreachas *9*
  - Nòs na faisneachd ann am bàrdachd na Gàidhlig *29*
  - Codhùnadh *30*
- 2: Éire agus Alba - Aon Ghàidhealtachd? *33***
- 3: An t-Athleasachadh air Gàidhealtachd na h-Albann *38***
  - Eòin Carsual agus Foirm na n-Urrnuidheadh *41*
  - Sgapadh cumhachd nan ùghdarras Gallda *45*
  - Reachdan Idhe *51*
    - Reachdan Idhe 1609 *51*
    - Reachdan 1616 *57*
- 4: Stàitireachd nan ceanncinnidh *67***
- 5: Teachdaireachd nam Proinsiasach 1619-1646 *78***
  - Ragnall Àrannach *80*
  - A'cheud iomairt de'n Teachdaireachd *82*
  - Amaisean poilitigeach Teachdaireachd nam Proinsiasach *90*
- 6: Trioblaidean na malairte an lùib Reachdan Idhe *94***
  - Gilleasbaig Gruamach *97*
  - Ruairidh Còigeach, Taoidhtear Chinntàile *99*
  - Ruairidh Mór na Hearadh *108*
  - Clann Uí Mhuirgheasáin *115*
  - An dàrna Iain Mùideartach agus Ragnall mac Ailein *121*
- 7: An Teachdaireachd Phroinsiasach a-rithist *128***
- 8: A'Ghàidhealtachd fo bhuidh nan ùghdarras mu dheas *133***
- 9: Ragnall MacDhòmhnaill, iarla Aontruma, agus toiseach Cogaidhean nan Trì Rìoghachd *150***

- 10: An litreachas mar thobair eachdraidheil airson an ama 175**
- 11: Alasdair mac Colla agus Cogaidhean nan Trì Rìoghachd 192**
Cogaidhean nan Trì Rìoghachd 192
Balantan agus Balantaichean 210
- 12: Aobhar a'Chreidimh Chléirich: Sathair Seanaidh EarraGhàidheal 219**
- 13: A'Ghàidhealtachd as déidh Athaiseig Rìgh Teàrlach II 231**
Murt na Ceapaich 235
Na h-òrain 236
- 14: Sgaoileadh an t-sìbhealtais ùir: Fàs na malairteachd air a'Ghàidhealtachd 250**
An dròbhaireachd 250
Am màl 255
- 15: Buaidh nan atharrachaidhean malairteach air a'Ghàidhealtachd as déidh an Athaiseig 260**
Siubhal agus neolàthaireachd 261
A'bheag-uaisleachd agus am mith-shluagh 269
Saighdeireachd 273
Eilthireachd nan Gàidheal 's nan Gall 281
- 16: Fàs na modhalachd air a'Ghàidhealtachd 285**
- 17: Carson a'mhair a'ghaisgeileachd? 311**
An Eaglais Easbaigeach air a'Ghàidhealtachd 328
An Eaglais Chaitligeach air a'Ghàidhealtachd 334
Fàs na Seumasachd air a'Ghàidhealtachd 339
- Eàrr-ràdh I: A'cheud ghinealach de na creachadairean Gàidhealach 355**
- Eàrr-ràdh II: Dòmhnall Donn, mac Fir Bhoth Fhionntainn 367**
- Tobraichean 379**

PROLEGOMENA - AOBHAR AN TRÀCHDAIS

Uaireigin anns an dàrna ceathramh de'n t-siathamh linn deug - ann an 1537, a-réir an Dotair Eachann MacGillEathain, Fear Ghrùlain - sheòl Tighearna Ghiogha, an spùilleadair-mara ainmeil Ailean nan Sop - mac Lachlainn Chatanaich, MacGillEathain Dhubhairt, agus bràthair Eachainn Mhóir - gu Eilean Cholla; ghlac e ann an siud Eachann mac Iain Abraich, no, mar as fheàrr a dh'aithnichear e, an Cléireach Beag, an dàrna mac aig MacGillEathain Cholla. Bha Eachann air cliù a chosnadh dha fhéin mar bhàrd, agus goirid roimhe sin tha e coltach gun do chuir e rannan ri chéile a'dubhchàineadh Ailein; air dhasan an cluinntinn, thog e na siùil agus a-mach leis a Cholla, agus cha robh fada gus an do chuireadh an Cléireach an gréim aige. Chaidh a thilgeil ann an toll-dubh ann an daingneachd Ailein, agus b'e siud 'àite-còmhnaidh gu bràth mur a b'e an liut a bh'aige air a'bhàrdachd. Gus maitheanas iarraidh bho'n chealgair, chum Eachann an dàn-molaidh iomraiteach '*S mithich dhuinne mar bhun ùmhlachd*, saothair air an tugadh an tiotal "Caismeachd Ailein nan Sop".¹ Gu dearbh, chòrd na rannan cho mór ri Ailean 's gun d'fhuair an Collach a shaorsa air an los.²

Dé tha an sgeulachd seo ag innse dhuinn a-réisde mu'n inbhe a bh'aig a'bhàrdachd air a'Ghàidhealtachd ré na tréimhse seo? An toiseach, cha leigear a leas gabhail ris gum b'ann gu tur da-rìribh a bha an Cléireach Beag 'na mholadh: tha an t-ainm a thug e do'n òran, "dàn bùrdain" - gné a bha, faodar a bhith cinnteach, gu math fasanta a-measg uaisleachd an ama-s' - caran magail, fanaideach anns a'choitheacs seo.³ A-rithist, chan eil rian nach robh am moladh a thug e air Ailean nan Sop ro aibheiseach fiù's airson an duine bhragail ud, agus gu dearbh tha e coltach gum biodh làn-fhios aig an éisdeachd air an siud cuideachd. Co-dhiù, fhuair Eachann mu sgaoil mar thoradh air a'chuid cumadaireachd; mar sin, faodar coimhead air gnìomh na caismeachd mar éirig. Tha seo 'gar toirt gu cnag na cùise: b'e coluadar na Gàidhealtachd aig an àm-sa saoghal far an do chuireadh beum

---

¹ÓB 203.

²Faic Nicholas Maclean Bristol, Warriors and Priests: The History of the Clan Maclean, 1300-1570 (Linton, 1995), tdd.94-5, 97, 100-5, 138-9; Clan Gillean, tdd.369-70, 423-31.

³A-réir coltais chan eil gnothaich sam bith aig an ainm seo ris a'ghné *fauxbourdon*, mar a chumas Mac na Ceàrdaich a-mach; 's e th'againn an-seo, 'nam bheachd-sa, ach am bàrd a'dèanamh fealladhà ris a'chodarsnachd eadar ceòl an òrain, 's e 'ga ghabhail air a'phìob (mar sin, "Caismeachd Ailein nan Sop"), agus nòsmhaireachd Eòrpach a'bhùrdain, far an robh na briathran 'gam beusadh ri ionnstramaid-ghaoithe: faic Grove (deas. 1980), s.v. "burden" (2) agus "shawm".

sònraichte air coincheap a'chliùtha agus air coincheap na nàire - dà choincheap a bha bunaiteach do chòras nam folachd 's e 'na làn-dèanadachd ré Linn nan Creach. Bha deagh ainm a'ghaisgich, agus gu dearbh deagh ainm a'chinnidh cho math, an crochadh air moladh chàich: bha e seo an-còmhnaidh a'feumachdainn athneartachaidh bho'n taobh-a-muigh. Troimh na sreathan de dh'fhacail lìomhte, 's iad uidheamaichte le ruithim agus fuinn, d'am b'ainmeannan an fhilidheachd agus a'bhàrdachd, ruigeadh àirde a'mholaidh seo, agus àirde an dìomholaidh cho math. B'iad seo annasan ceàirde a bha maireannach, a sheulachadh cliù a'chinnchinnidh 's a chuid earbail a-measg nan ginealaichean a bha ri teachd.

Troimh dhàn a'Chléirich Bhig bha Ailean nan Sop 'ga àrdmholadh a-réir nòsmhaireachd na gaisgeileachd; aig an aon àm bha an t-ùghdar a'sleuchdadh dha - '*S mithich dhuinne mar bhun ùmhlachd* - dìreach mar a bha am filidh a'cromadh sìos, aig aon ìre co-dhiù, do'n phàtran aige. Chum Eachann MacGillEathain dàn ealanta aighearach a laigheas aig bun traidisean litreachas sluaghail duathchaireachd na mara air an aon dòigh 's a tha *A chomhachaig bhoich na Sròine*, "*Òran na Comhachaig*" aig Dòmhnall mac Fhionnlaidh nan Dàn, 'na laighe aig freumh litreachas sluaghail na tìre.⁴ Gu dearbh - mar a chithear anns an naidheachd seo - feumar tuigsinn gun robh feidhm a'chliùtha a cheart cho tàbhachdach do'n choluadar Ghàidhealach cho-aimsireach 's a bha feidhm an airgid. Tha am puing seo 'na laighe aig bun na connspaide a tha teismeadhonach do'n tràchdas seo, connspaid a bha a'sìor gheurachadh thairis air an ath dhà cheud bliadhna eadar dà dheifir fradharc: air an aon làimh, ideòlas na gaisgeileachd, agus, air an làimh eile, obair na malairteachd. Anns a'chonnspaid seo, tha àite air leth aig an fhilidheachd, agus, gu seachd sònraichte, aig a'bhàrdachd. Chan e dìreach "litreachas" a th'innte idir; bha gnìomh 'ga choilionadh leis an ealain ud. Gu dearbh, faodar a ràdh gum b'i cumhachd chultarach a bh'innte, a ghabhas cur ri cumhachdan eaconomach, poilitigeach agus mìleata. Cha tuigear làn bhrìgh eachdraidh na Gàidhealtachd as a h-aonais.

Feumar naidheachd a'Chléirich Bhig a shuidheachadh ann an coitheacs nan seòl a bha Clann GhillEathain, gu h-àraid Clann GhillEathain Dhubhairt, ag ùisneachadh gus an inbhe a-measg nan nàbaidhean aca - agus gu dearbh a-measg nan teaghlaichean eile de'n chinneadh - a dhaingneachadh anns an aimsir bhruailleanaich as déidh dol-sìos Rìoghachd

---

⁴ÓB 370. Airson coincheap an dà dhuathchaireachd ud, faic Thomas Moffat Murchison (deas.), *Sgrìobhaidhean Choinnich MhicLeòid* (CLGnahA, Edinburgh, 1988), td.7.

nan Eilean. Air a'cheud dol-a-mach, b'ann troimh neart airm agus troimh chòras phòsaidhean, gu h-àraid le Caimbeulaich EarraGhàidheal, a chuir iad ris an inbhe aca. Ach cha bu chòir dearmad a dhèanamh air pàtranachas nan ceanncinnidh, mar a bha iad a'cleachdadh an litreachais mar bhallairm cho math. Tha seo a'tighinn ris gu math soilleir anns a'bhàrdachd Laidinn mu bheatha Choilm Chille a chlòbhuaile Ruairidh MacGillEathain, Easbaig nan Eilean, anns an Ròimh ann an 1549. Bha na dàintean seo mar gum biodh a'seulachadh a'ghrèim phearsanta a bh'aige fhéin air an easbaigeachd, oifis a bha air a bhith 'na bonn-connsaigh na bu thràithe 's an deichead, agus, 's mathaid, a'daingneachadh an tagraidh a bh'aig a'chinneadh aige oirre cuideachd.⁵ Tha am beum a chuireadh cinnchinnidh Dhubhairt air pàtranachas nam filidhnean agus air cuirmeannan 'ga dhearbhadh ann an rann bho *Shaoghail is diombuan do mhùirn*, a'bhàrdachd a rinn Gille Calum Garbh, Mac Gille Chaluim, 's e a'moladh Eachainn Òig, mac Eachainn Mhóir agus athair Lachlainn Mhóir, a bha 'na cheanncinnidh aig toiseach nan 1570an:

Làmh Eachainn Òig mhic Eachainn -
 Mo chreach-s' i bhith air a claidh!
 B'i sin an aon làmh bu phailt
 D'am facas a Chlannaibh Gàidheil.⁶

A-rithist, chithear luach a'phàtranachais seo, an éifeachd a bh'aige, ann an sleachd gu math inntinneach bho'n aithisg a sgrìobh Dionysius Caimbeul, Deadhain Luimnich, ann am meadhon nan 1590an, 's e a'toirt luaidh air na folachdan a bha a'buairleadh taobh-an-iar na Gàidhealtachd aig an àm ud. Ann an seo, tha e a-mach air mar a dh'fheuch Aonghas MacDhòmhnaill Dhun Naomhaig ri Lachlann Mór MacGillEathain Dhubhairt a mharbhadh:

The pretended cause of this tragicall act was a conspiracie imagined but no wise contrived, by McIllaine (as Angues affirmed) against himself, *besides certen rymes and songs made, as was alledged and songe in malice in disgrace of the McConells.*⁷

---

⁵Faic Richard Sharpe, "Roderick MacLean's *Life of St Columba in Latin Verse* (1549)", *IR* 42 (1991), tdd.111-32. Airson a'chùlraith, faic Bristol, *Warriors and Priests*, tdd.109, 118-21, 127-8.

⁶ÓB 268; cuideachd Bristol, *Warriors and Priests*, tdd.134, 149, 150, 157; *Clan Gillean*, tdd.106-7.

⁷Dionysius Campbell, "Observations of the Deane of Limerick for the Western Isles of Scotland", *Miscellany of the Maitland Club* IV, pàirt 1 (Glasgow, 1847), td.48; litrichean eadailteach agamsa. Anns a'bhreacadh de'n t-sleachd seo ann an *CSPS* XII (1595-7), td.206, 's e "certain rhymes and songs made as was alleged and sung in Mulæ [Eilean Mhuile]" leughadh an fhir-deasachaidh.

Aig an aon àm, mar a chithear, bha buill de Chlann Ghriogair a'cur òran ri chéile 's iad ag amais air truas agus cofhaireachdainn a dhùsgadh a-measg nan cinnidhean d'an do theich iad, 's iad ag iarraidh cobhair bhuapa. Tuigear gu bheil obair an dìomholaidh anns a'bhàrdachd Ghàidhlig a cheart cho cudromach 's a tha am moladh.

'Ga chur gu sìmplidh, anns an tràchdas seo bithidh mi a'feuchainn ris na deifir cheanglaichean a réiteachadh eadar bàrdachd is rosg bho'n t-seachdamh linn deug agus coluadar na Gàidhealtachd anns an deach an cur ri chéile; bithidh mi a'feuchainn ri eachdraidh nan Gàidheal a shoilleireachadh troimh thobraichean an litreachais. Tha am beum a chuirear air an fhianais litreachail ag aobhrachadh gur e taobh-an-iar na dùthcha - ceàrnaidhean seann Rìoghachd nan Eilean - as fhaide leam, ged a bhios mi a'gabhail gnothaich ris an taobh-an-ear, agus an ceann-a-tuath, 'nuair a tha e iomchaidh.

Anns a'cheud leth, bheirear tarraing air an t-suidheachadh ann an Éirinn, carson a ghabh na Gàidheil thall ri ideòlas stéidhichte cho daingeann air *creideamh agus athartha*, agus gu dé na tréithean litreachail a dh'éirich mar thoradh air an seo, nach fhaighear air an taobh seo de Shruth na Maoile. Tionndaidhear a-nuairsin a ghabhail beachd air an eachdraidh a-bhos, 's mi a'feuchainn ri barrachd solais a leigeil a-steach air tachartais nan deich bliadhna air fhichead fìor-thàbhachdach eadar cur-gu-buil Reachdan Idhe agus toiseach Cogaidhean nan Trì Rìoghachd bho dheireadh nan 1630an air adhart. Bithidh mi a'coimhead air na h-aobharan - an dà chuid aobharan geàrr-thréimhseach agus aobharan fad-thréimhseach - a tha air cùl nan atharrachaidhean soch-mhalairteach a bha a'sìor sgapadh ré nam bliadhnaichean ud.

'S iad na h-atharrachaidhean seo, agus a'bhuil a bh'aca air saoghal nan Gàidheal bho àm Athaiseag Theàrlaich II air adhart, a bhios fainear dhomh anns an dàrna leth de'n t-saothair. Bha an Gàidheal a'sìor ghabhail barrachd de'n t-saoghal fo 'shròin, ach aig an aon àm - gu dearbh, gu ìre mhóir mar thoradh air na h-atharrachaidhean ud - ghreimich e na bu theinne ri sàrbheachdan an t-seann shaoghail. Air cùl an t-suidheachaidh seo tha iomagain fhàsmhor mu na bliadhnaichean ri teachd, àm, a-réir coltais, 'nuair nach biodh ròl aig na Gàidheil idir; agus cuideachd mu dhol-sìos a'choluadair ghaisgeil a bha mar bhonnstéidh do'n fhéin-ìomhaigh aca, gu sònraichte do dh'fhéin-ìomhaigh nam fireannach. Gu ìre co-dhiù, b'ann mar thoradh air an iomagain seo a bha aobhar nan Stiùbhartach cho féillmhor a-measg nan Gàidheal anns a'cheud leth de'n ochdamh linn deug.

Anns an eàrr-ràdh bhithinn air sùil nas dlùithe a thoirt air an iomagain fhireann seo troimh eisimpleirean 'gan toirt bho ghné fhàsmhoir na bàrdachd gaoil - mur a b'e na riaghailtean ùra. Gu mìshealbhach, tha Oilthigh Dhun-Éideann, cleas iomadach acadamh eile 's an latha-an-diugh, a'fuiling fo dhroch bhuaidh an treud de bhurraidhean a tha, anns an fhichead bliadhna a chaidh seachad, air àite is ùghdarras fhaighinn dhaibh fhéin thairis air na mic-léinn. Cleas na Cléir-Seanchain bho shean, fàsaidh iad tiugh air obair chàich - ach gu mì-fhortanach chan eil na cluaisean aca airson nan rannan eirmiseach a chuireadh ruaig orra. Chunnaic mi iomchaidh, ge-tà, dà shleachd - mu fhàs obair na creachadaireachd - a ghléidheadh 's a chur ris an tràchdas mar eàrr-ràdh.

Gidheadh tha fhios gu bheil an tràchdas caran fada mar-thà, agus air an aobhar-sa cha do chuir mi romham mionsgrùdadh a dhèanamh air cùlrath soch-mhalairteach an t-saoghail a tha mar chuspair agam. Ann an coitheacs Albannach, tha an tràchdas gu mór fo chomain aig obair Flinn, Gibson agus Smout, agus Whyte.⁸ A-rithist, a'déiligeadh ri eachdraidh na Gàidhealtachd fhéin, fhuair mi mór-bhuannachd á obair Dhòmhnail Ghriogaraich agus I.F. Grant, sgrùdaidhean anns am faigh an sgoilear tòrr fiosrachaidh agus bheachdan a tha fhathast gu math luachmhor.⁹ A-thaobh nam mac-léinn co-aimsireach, tha briathran Chaluim MhicPhàrlain a cheart cho fìor an-diugh 's a bha iad ann an 1923, 's e a'càineadh "eachdraichean bho'n taobh am muigh, nach eil, ach tearc, r'am faotainn ro-eòlach air cànan, air sloinneadh, air méinn, air beachdachadh, air àbhaistean no air oilean nan Gaidheal a bh'ann o chian."¹⁰ Co-dhiù, chan fhaod mi gun luaidh shònraichte a thoirt air na h-ailt agus na leabhraichean luachmhor a sgrìobh David Stevenson, R.A. Dodgshon, Francis J. Shaw agus Allan I. Macinnes.¹¹ Feumar a ràdh,

---

⁸Michael Flinn, Scottish population history from the 17th century to the 1930s (Cambridge, 1977); A.J.S. Gibson agus T.C. Smout, Prices, food and wages in Scotland, 1550-1700 (Cambridge, 1995); Ian D. Whyte, Agriculture and Society in Seventeenth-Century Scotland (Edinburgh, 1979).

⁹Donald Gregory, The History of the Western Highlands and Islands of Scotland, From A.D. 1493 to A.D. 1625 (London, 2na deas, 1881); I.F. Grant, The Social and Economic Development of Scotland before 1603 (Edinburgh, 1930).

¹⁰LSMR td.ix.

¹¹Faic gu h-àraid David Stevenson, Alasdair MacColla and the Highland Problem in the Seventeenth Century (Edinburgh, 1980); Robert A. Dodgshon, "West Highland Chiefdoms, 1500-1745: A Study in Redistributive Exchange" ann an Rosalind Mitchison agus Peter Roebuck (deas.), Economy and Society in Scotland and Ireland 1500-1939 (Edinburgh, 1988), tdd.27-37; idem., "'Pretense of bluid' and 'plaice of thair duelling': The nature of highland clans, 1500-1745" ann an R.A. Houston agus I.D. Whyte (deas.), Scottish Society 1500-1800 (Cambridge, 1989), tdd.169-98; Francis J. Shaw, The Northern and

ge-tà, gu bheil an dìth tuigse aca air saoghal nan Gàidheal a'duaichneachadh an cuid obrach gu mór: gu sìmplidh, chan eil an cuspairean a'tighinn beò fo chomhair ar sùilean. Mu dheireadh, 's fheudar dhomh aideachadh cho mór 's a tha mi fo chomain an aois-léinn Éireannaich - gu sònraichte Kenneth Nicholls, Katherine Simms, Raymond Gillespie agus, ann an roinn an litreachais, Breandán Ó Buachalla - agus an coimpirean ann an Sasainn.¹²

A-thaobh na bàrdachd, bithidh e follaiseach anns a'bhàd cho mór 's a tha mi an eisimeil air a'chlàr bhuidhe de na h-òrain shluaghail a chuir Colm Ó Baoill agus Dòmhnall MacAmhlaigh a-mach ann an 1988.¹³ 'S e seo, 'nam bheachd-sa, an leabhar as luachmhoire mu litreachas na Gàidhlig a chaidh a chlòbhualadh a-riamh, agus cha tigeadh agam air an tràchdas seo a sgrìobhadh mur a b'e an cuideachadh a fhuair mi anns na duilleagan aige. Tha an leabhar seo a'tarraing gu mór air na tràchdais fhìor-luachmhor

---

Western Islands of Scotland: Their Economy and Society in the Seventeenth Century (Edinburgh, 1980); Allan I. Macinnes, "Scottish Gaeldom 1638-1651: The Vernacular Response to the Covenanting Dynamic." New Perspectives on the Politics and Culture of Early Modern Scotland, deas. John Dwyer, Roger A. Mason agus Alexander Murdoch, Edinburgh, [1982], tdd.59-94; idem., "Repression and Conciliation: The Highland Dimension 1660-1688", SHR 65 (1986), tdd.167-95; idem., "The Impact of the Civil Wars and Interregnum: Political Disruption and Social Change within Scottish Gaeldom", ann am Mitchison agus Roebuck, *idem.*, tdd.58-69; idem., "Crown, clans and fine: the "civilizing" of Scottish gaeldom, 1587-1638", Northern Scotland 13 (1993), tdd.31-56.

¹²Kenneth Nicholls, Gaelic and Gaelicised Ireland in the Middle Ages (Dublin, 1972); idem., Land, Law and Society in Sixteenth-Century Ireland (Cork, 1976); Katharine Simms, From Kings to Warlords: The Changing Political Structure of Gaelic Ireland in the Later Middle Ages (Woodbridge, 1987); Raymond Gillespie, Colonial Ulster: The Settlement of East Ulster 1600-1641 (Cork, 1985); idem., The Transformation of the Irish Economy 1550-1700 (Dundalk, 1991); Breandán Ó Buachalla, "An Mheisiasacht agus an Aisling" ann am Pádraig de Brún, Seán Ó Coileáin agus Pádraig Ó Riain (deas.), Folia Gadelica: Aistí ó iardhaltaí leis a bronnadh ar R.A. Breatnach (Cork, 1983), tdd.72-87; idem., "Annála Ríoghachta Éireann is Foras Feasa ar Éirinn: An Comhthéacs Comhaimseartha", Studia Hibernica 22-3 (1982-3), tdd.59-105; idem., "Na Stíobhartaigh agus an t-Aos Léinn: Cing Séamus", Proceedings of the Royal Irish Academy 83, earr.C, áir.4 (1983), tdd.81-134; idem., "Cúlra is Tábhacht an Dáin A leabhráin ainmnighthe ar d'Aodh", Celtica 21 (1990), tdd.402-16; idem., "James our true king: the ideology of Irish royalism in the seventeenth century" ann an D. George Boyce, Robert Eccleshall agus Vincent Geoghegan (deas.), Political Thought in Ireland since the Seventeenth Century (London, 1993), tdd.7-35; idem., "Poetry and Politics in Early Modern Ireland", Eighteenth-Century Ireland: Iris an dá chultúr 7 (1992), tdd.166-74; Felicity Heal agus Clive Holmes, The Gentry in England and Wales, 1500-1700 (Basingstoke, 1994).

¹³Colm Ó Baoill agus Donald MacAulay, Scottish Gaelic Vernacular Verse to 1730: A Checklist (Aberdeen, 1988). Anns an rannsachadh airson an tràchdais, fhuair mi air 's mathaid còig òrain deug a chur ris an àireamh aca.

a rinn J.A. MacLean agus Allison Ann Whyte.¹⁴ A-rithist, tha an tràchdas a sgrìobh Helen O'Sullivan¹⁵ gu math tàbhachdach; cha bu bheag am feum a fhuair mi cuideachd anns na trì carraighean-cuimhne as àirde cliù ann an litreachas nan Gàidheal: tràchdas Iain MhicAonghais, agus Introduction agus Companion MhicThòmhais.¹⁶

Tha na h-obraichean ud a' toirt fianais dhuinn air mar a bha féin-mhisneachd ann a-measg nan Gàidheal anns na 1970an a tha 's mathaid air traoghadh beagan ré an dà dheichead a chaidh seachad. Anns an àm ud, tha na Goill - na h-eachdraichean shuas, mar eisimpleir, air neo Victor Durcacz, Charles W.J. Withers, agus Malcolm Chapman¹⁷, air barrachd treabhaidh a dhèanamh ann an roinn sgrùdaidhean na Gàidhealtachd, agus cha ghabhar às àicheadh nach eil deagh bhàrr a'fàs air na h-iomairean aca cuideachd. Tha mi'n dòchas gum meas an leughadair gu bheil an tràchdas seo mar dhòrnaig bhig eile air a'chàrn, ged nach fhaod coimeas a dhèanamh idir eadar i agus na tursachan àrda a thog na famhairean bho shean.

Chaidh an tràchdas seo a sgrìobhadh ann an Gàidhlig na h-Albann: tha mi a'creidsinn gu làidir gum feum sinn ar n-eachdraidh fhìn innse do na daoine againn fhìn 'nar cànan fhìn, 's sinn mar gum biodh 'ga toirt air ais bho eachdraichean agus bho luchd-litreachais aig nach eil mòran tuigse air dualchas na Gàidhealtachd no, gu dearbh, mòran cofhaireachdainn ris a'Ghàidheal fhéin. 'S i eachdraidh na Gàidhealtachd an aon raon anns a'chuspair, chan ann a-mhàin ann am Breatainn ach air an Roinn-Eòrpa air fad, far am faod duine ainm a dhèanamh dha fhéin mar shàr-sgoilear agus gun aon lide bhith 'na cheann de chànan an t-sluaigh air a bheil e, mas fhìor, cho mion-fhiosrach agus uile-tuigseach. Nam biodh e cho dàna an aon chliceireachd fheuchainn ann an raoin

---

¹⁴J.A. MacLean, "The Sources, especially the Celtic Sources, for the History of the Highlands in the Seventeenth Century" (Ph.D., Oilthigh Obar-Dheathain, 1938); Allison Ann Whyte, "Scottish Gaelic Folksong 1500-1800" (B.Litt., Oilthigh Ghlaschu, 1971).

¹⁵Helen Jane Theresa O'Sullivan, "Developments in Love Poetry in Irish, Welsh, and Scottish Gaelic, before 1650", (M.Litt., Oilthigh Ghlaschu, 1976).

¹⁶John MacInnes, "Gaelic Poetry" (Ph.D., Oilthigh Ghlaschu, 1975); Derick S. Thomson, An Introduction to Gaelic Poetry (1979: 2na deas., Edinburgh, 1990); idem., The Companion to Gaelic Scotland (1983: 2na deas., Glasgow, 1994).

¹⁷Victor E. Durcacz, The Decline of the Celtic Languages (Edinburgh, 1983); Charles W.J. Withers, Gaelic in Scotland 1698-1981 (Edinburgh, 1984); idem., Gaelic Scotland: the transformation of a culture region (London, 1988); Malcolm Chapman, The Gaelic Vision in Scottish Culture (London, 1978). Bithidh e follaiseach anns an tràchdas nach eil mòran agam mu'n mhìneachadh a chuireas Chapman air litreachas na Gàidhlig ré na tréimhse seo.

eachdraidh na Frainge, can, air neo eachdraidh an Ruis, dheidheadh a bhùirt às. Ach chan eil rian nach tig latha mór a'bhreitheanais orra fhathast!

Riamh bho chuireadh a'cheud leabhar Gàidhlig ann an clò, tha e air a bhith 'na nòs aig na sgrìobhadairean Gàidhealach trocair a ghuidhe air an luchd-leughaidh air sgàth's cho mabach 's cho glugach 's a tha an cuid cainnte. Ach 's ann dìblidh bochd dha-rìribh a tha Gàidhlig an tràchdais seo, gu seachd sònraichte an taca ris na h-annasan làimhe aig Dòmhnall Meek, can, air neo Iain MacAonghais, air neo - an sgrìobhadair a b'fheàrr buileach, 'nam bheachd-sa - Calum MacGillEathain nach maireann. Tha na smuaintean acasan mar gum biodh 'gan giùlain le àigeach àrd-mheanmnach siùbhlach sùbailte; tha iad a'dèàrrsadh le briathran liomhte, 'gan òradh le neart ghnathasan-cainnte. Chan eil agam ach capall suarach - ach, air a'cheann thall, air cho cuagach 's a tha e, tha mi'n dòchas gun ruig an t-each agams' a'mhuilinn cuideachd.

Uaireannan, far nach robh facal Gàidhlig am bith a fhreagradh air cuspairean an tràchdais, b'fheudar dhomh teirmean a thoirt a-steach bho obair sgoilearan Gaeilge na h-Éireann. Ged a chaidh éideadh Albannach a chur umpa, tha mi'n dòchas gum bi e furasda gu leòr do'n leughadair dèanamh a-mach có bhuapa a shloinneadh iad bho thùs. Aon leisgeul deireannach: ged is ann gu ìre mhóir ri òrain Ghàidhlig a tha mo ghnothaich, cha do rinn mi sgrùdadh - oir cha robh e 'nam chomas - air na fuinn. Feumar cumail an cuimhne gu robhas a'seinn na bàrdachd a tha fo chomhair anns an tràchdas seo. Tha mi'n dòchas a-réisde gun cluinnear fòs an ceòl air cùl nam briathran.

AITHEANTAIS

An toiseach, feumaidh mi taing mo chridhe a thoirt do na sùilean-dìleas agam, an t-Ollamh Uilleam MacGillÌosa agus Ragnall MacGilleDhuibh ann an Roinn Cheiltich Oilthigh Dhun-Éideann, agus an Dotair Iain MacAonghais ann an Sgoil Eòlais na h-Albann. A-rithist, fhuair mi cuideachadh, comhairle, coibhneas agus cobhair bho'n fheadhainn a leanas: Raibeart Ó Maolalaigh agus Ailean Dòmhnallach ann an Roinn Cheiltich Oilthigh Dhun-Éideann; Shiona NicAoidh, rùnaire na roinne, airson na tìde a chosg i a'cur rian air cruth an tràchdais; Norma Mhàrtainn, aig Comhairle nan Sgoiltean Àraich, airson a'chuideachaidh a thug i dhomh leis a'chlòbhualadh; Mórág NicLeòid, an Dotair Iain Seathach, agus Dòmhnall Eàirdsidh MacDhòmhnaill ann an Sgoil Eòlais na h-Albann; an t-Ollamh Dòmhnall Meek agus an Dotair Colm Ó Baoill ann an Roinn Cheiltich Oilthigh Obair-Dheathain; an Dotair Jane Dawson agus Ruth Grant ann an Roinn Eachdraidh na h-Albann, Oilthigh Dhun-Éideann; an Dotair Anne Laurence anns an Oilthigh Phoblach; agus Iain Latharna Caimbeul, Fear Chanaidh nach maireann. Anns an riochd seo cuideachd, cha bu chòir dhomh dearmad a dhèanamh air an luchd-teagaisg a dh'oidich mi anns an dualchas chlasaigeach ann an Magdalen College, Oilthigh Ath nan Damh, gu sònraichte an Dotair Oliver Taplin agus an Dotair Robin Osborne; agus, na b'fhaide air ais, Calum MacLeòid, fear-teagaisg nan cànan clasaigeach ann an Sgoil MhicNeacail.

Feumaidh mi taing cuideachd a thoirt do leabharlannaichean nan tasgaidhean a leanas, 's iad cho foighidneach 's cho fad-fulangach do gach iarrtas a bh'agam ré nam bliadhnaichean: Sgoil Eòlais na h-Albann; Leabharlann Oilthigh Dhun-Éideann; Leabharlann Nàiseanta na h-Albann; Oifis Tasgaidhean na h-Albann; Tasgaidhean Caitligeach na h-Albann; agus Tasgaidhean Dhòmhnallaich Shléite.

Cha b'urrainn dhomh crìoch a chur air an tràchdas as aonais a'chuideachaidh luachmhoir a fhuair mi bho mhaoinichean Urras NicCaoig, agus cuideachd bho mhaoinichean Urras Bhlackie. Tha mi gu math fada fo chomain aca airson cho coibhneil 's a bha iad ris an oileanach bho chd a thàinig thuca air an déirc.

A-rithist, bhitheadh e duilich dhomh tighinn troimhe mur a b'e an obair agus an t-oideachadh a fhuair mi bho chaochladh bhuidhnean thairis air na bliadhnaichean. Bu mhath leam taing shònraichte a thoirt do'n fheadhainn a leanas: Iseabail NicLeòid ann an Sgoil Eòlais na h-Albann, Peadair Drummond agus Donald Benet bho Chlub Fir-Shléibhtean na h-Albann; John Angus MacAoidh agus muinntir Chomataidh Telebhisein

GIORRACHAIDHEAN

Tha a'chuid mhór de na giorrachaidhean a dh'ùisnichear anns an tràchdas seo 'gan toirt bho'n chlàr ann an Colm Ó Baoill agus Donald MacAulay, Scottish Gaelic Vernacular Verse to 1730: A Checklist (Aberdeen, 1988), tdd.37-47, agus cuideachd bho na noda ann am Breandán Ó Buachalla, "Na Stíobhartaigh agus an t-Aos Léinn: Cing Séamus", PRIA 83, earr.C, àir.4 (1983), td.133.

- APS T. Thomson agus C. Innes (deas.), Acts of the parliaments of Scotland, 12 leabh., Edinburgh, 1814-75.
- BD Canon Roderick C. MacLeod (deas.), The Book of Dunvegan, being documents from the muniment room of the MacLeods of MacLeod at Dunvegan Castle, Isle of Skye, 2 leabh., Third Spalding Club, Aberdeen, 1938-9.
- BSC Colm Ó Baoill, Bàrdachd Shìlis na Ceapaich, CLGnahA, Dùn-Éideann, 1972.
- Burt [Captain Edward Burt], Letters from a Gentleman in the North of Scotland to His Friend in London, 2 leabh., London, 1754, ath chlòbhualadh Edinburgh, 1876.
- Clan Gillean Rev. Alexander Maclean Sinclair, The Clan Gillean, Charlottetown, 1899.
- CD Uilleam MacMhathain (deas.), An Clàrsair Dall, CLGnahA, Dùn-éideann, 1970.
- CD I, II, III Rev. A.J. MacDonald & Rev. A.F. MacDonald, The Clan Donald, 3 leabhn., Inverness, 1896-1904.
- CLGnahA Comann Litreachas Gàidhlig na h-Alba
- CMo Celtic Monthly
- CSPI Calendar of State Papers, Ireland
- [Drummond], Locheill, [John Drummond of Balhaldy], Memoirs of Ewen Cameron of Locheill, Abbotsford Club, Edinburgh, 1842.
- DS Tasgaidhean Chlann Dòmhnail Shléite
- EB Colm Ó Baoill (deas.), Bàrdachd Chloinn Ghill-Eathain/Eachann Bacach and other MacLean Poets, CLGnahA, Edinburgh, 1979.
- FU R.L Thomson (deas.), Foirm na n-Urrnuidheadh: John Carswell's Gaelic Translation of the Book of Common Order, CLGnahA, Edinburgh, 1970.

<u>Gesto</u>	Keith Norman Macdonald, <u>The Gesto Collection of Highland Music</u> , Leipzig, 1895-1902.
<u>GnC</u>	Colm Ó Baoill (deas.), <u>Gàir nan Clàrsach: The Harps' Cry</u> , Edinburgh, 1994.
<u>HF</u>	John Lorne Campbell agus Frances Collinson, <u>Hebridean Folksongs</u> , 3 leabhn, Oxford, 1969-81.
<u>IBP</u>	Osborn Bergin (deas. David Greene agus Fergus Kelly), <u>Irish Bardic Poetry</u> , Dublin, 1970.
<u>ID</u>	Colm Ó Baoill (deas.), <u>Iain Dubh: Òrain a rinn Iain Dubh mac Iain mhic Ailein (c1665-c1725)</u> , Obar-Dheathain, 1994.
<u>IHS</u>	<u>Irish Historical Studies</u>
<u>IR</u>	<u>Innes Review</u>
LNA	Leabharlann Nàiseanta na h-Albann
LOD	Leabharlann Oilthigh Dhun-Éideann
<u>LSMR</u>	Calum Mac Phàrlain, <u>Làmh-Sgrìobhainn Mhic Rath: "Dòrlach Laoidhean do sgrìobhadh le Donnchadh Mac Rath, 1688"</u> , Dun-dé, [1923].
<u>The MacLeods</u>	Rev. Donald MacKinnon agus Alick Morrison, <u>The MacLeods-The Genealogy of a Clan</u> , 5 leabhn., Edinburgh, 1968-76.
Martin	Martin Martin, <u>A Description of the Western Isles of Scotland Circa 1695</u> , deas. Donald J. MacLeod, Stirling, 1934.
<u>MNAR</u>	James Carmichael Watson (deas.), <u>Gaelic Songs of Mary MacLeod</u> , CLGnahA, 2na deas., Edinburgh, 1965.
<u>NQSWHIHR</u>	<u>Notes and Queries of the Society for West Highland and Islands Historical Research</u>
<u>ÓB x</u>	àireamh òrain ann an Colm Ó Baoill agus Donald MacAulay, <u>Scottish Gaelic Vernacular Verse to 1730: A Checklist</u> , Aberdeen, 1988.
<u>ÒIL</u>	Annie M. Mackenzie (deas.), <u>Òrain Iain Luim: Songs of John MacDonald Bard of Keppoch</u> , CLGnahA, Edinburgh, 1964.
OTA	Oifis Tasgaidhean na h-Albann

<u>POAS</u>	George deF. Lord <i>et al.</i> (deas.), <u>Poems on affairs of State: Augustan Satirical Verse, 1660-1714</u> , 7 leabhn., Yale, 1968-75.
<u>PRIA</u>	<u>Proceedings of the Royal Irish Academy</u>
<u>RC</u>	Alexander Cameron (deas.), <u>Reliquiæ Celticæ</u> , 2 leabh., Inverness, 1892-4.
<u>RMS</u>	J.M Thomson agus J.B. Paul (deas.), <u>Registrum Magni Sigilli Regum Scottorum</u> , Edinburgh, 1882-1914.
<u>RPC</u>	J.H. Burton <i>et al.</i> (deas.), <u>Register of the Privy Council of Scotland</u> , Edinburgh, 1877-.
<u>RSCHS</u>	<u>Records of the Scottish Church History Society</u>
SEA	Sgoil Eòlais na h-Albann
<u>SGS</u>	<u>Scottish Gaelic Studies</u>
<u>SHR</u>	<u>Scottish Historical Review</u>
SHS	Scottish History Society
<u>SS</u>	<u>Scottish Studies</u>
TCA	Tasgaidhean Caitligeach na h-Albann
<u>TGSG</u>	<u>Transactions of the Gaelic Society of Glasgow</u>
<u>TGSI</u>	<u>Transactions of the Gaelic Society of Inverness</u>
<u>Wardlaw MS</u>	Rev. James Fraser (deas. William Mackay), <u>Chronicles of the Frasers: The Wardlaw MS entitled "Polichronicon seu Policratica Temporum, or, The True Genealogy of the Frasers: 916-1674"</u> , SHS 1d sreath, 47, Edinburgh, 1905.

1: TRÉITHEAN LITREACHAIL
ANN AM BÀRDACHD GÀIDHLIG NA H-ALBANN
ANNS AN T-SEACHDAMH LINN DEUG

Athcheumnachadh Forbairt Litreachas na h-Éireann:

Níor thosaigh aon rud sa bhlian 1601 - ach an seachtú haois déag; bhí na mórathruithe litríochta a bhláthaíonn ina dhiaidh sin (teacht chun cinn an amhráin is na n-aicmí filí nua) tosaithe is léirithe cheana féin. Is sa dara leath den séú haois déag is túsce a bhraitear bíogadh nua de réir mar a athraíonn an comhthéacs polaitiúil agus na dálaí soch-chultúrtha. Nuair a thosaigh uaisle mar Mhánus Ó Domhnaill is Domhnall Mac Cárthaigh Mór ag cumadh filíochta sa dara leath den séú haois déag, b'ionann sin agus "tonnbhriseadh an tseanghnáthaimh". An véarsaíocht sin a chum Ó Domhnaill is Mac Cárthaigh Mór, nó a leagtar orthu, véarsaíocht de chuid na hAthbheochana is ea í, an Athbheochan mar a tháinig sí go hÉirinn. Bhí an greim a bhí ag filí na Scol ar an chanóin liteartha a bhogadh is laistigh de ghlúin eile bhí sé scaoilte ar fad. Malairt bhisigh, gan aon amhras, a lean - tréimhse mhór athnuachana, athordaithe is chruthaíochta. Den chéad uair riamh bhí glúin scríbhneoirí ag scríobh i nGaeilge ar eaglaisigh a bhformhór agus ar thar lear a oileadh iad: Ó Maolchonaire, Ó Cléirigh, Céitinn, Mac Aingil, Haicéad, Mac Giolla Phádraig. Iad sin go príomha a cheangail an seanléann dúchais le nualéann na hAthbheochana agus a thug léann is litríocht na Gaeilge ar aon rian arís le léann is litríocht na hEorpa. Bhí dlúthbhaint arís ag an Eaglais (an Eaglais Chaitliceach), ar bhonn indibhidiúil is ar bhonn institiúdiúil, le saothrú is le cothú na litríochta in Éirinn. B'athrú bunúsach é sin in eagrú agus i seachadadh na litríochta, athhrú a réalaítear ag leibhéil dhifriúla idir ábhar, is theicníc, is dhioscúrsa. Dhá phríomhfhórsa intleachtúla a mhúnlaigh an tuairimíocht phoiblí feasta, mar a léirítear sin sa litríocht chomhaimseartha, an reiligiún is an ríogachas.¹

Air taobh thall Shruth na Maoile, troimh'n cheud leth de'n t-seachdamh linn deug, tháinig na Gàidheil gu cochòrdadh ris na SeanGhaill; an lùib an t-suidheachaidh àraidh seo, chaidh coincheap ùr nàisneachais a chruthachadh. 'S e sin ri ràdh, gun tàinig an dà shluagh gu aonta - gu dearbh, gun do choleaghadh iad gu ìre mar *Éireannaich*² - ann a bhith a'seamh aobhar na h-Eaglaise Caitliche

---

¹Breandán Ó Buachalla, "Canóin na Creille: An File ar Leaba a Bháis", ann am Mairín Ní Dhonnchadha (deas.), Nua-Léamha: Gnéithe de Chultúr, Stair agus Polaitíocht na hÉireann c.1600-c.1900 (Baile Átha Cliath, 1996), tdd.153-4.

²A-réir coltais, b'e Seathrún Céitinn a'cheud fhear a dh'uaisnich ciall ùr an tearma ud: faic Breandán Ó Buachalla, "*Annála Ríoghachta Éireann is Foras Feasa ar Éirinn*: An Comhthéacs Comhaimseartha", Studia Hibernica 22-3 (1982-3),td.79: "Is cinnte nárbh é an Céitinneach an chéad

iarThrideantaiche an aghaidh neart eiriceach nan allmharach.³ Anns a'cheud dol-a-mach chaidh na barailean ud a dhealbhadh, a-réir coltais, ri linn na Banrighinn Ealasaid; chaidh snas agus rian a chur orra leis a'chléir ann an colaisdean sagairteachd air TìrMór na h-Eòrpa, gu seachd àraidh Colaisde S.Antoine ann an Lobháin anns an ÌsealTìr - "ceanncheathrú intleachtúil na hEaglaise Caitlicí san Eoraip ag an am"⁴ - far an robh an dà bhuidhinn a'saothrachadh an ceann a chéile fo mhiann a'chreud Chaitligeach a chraobhsgaoileadh 's a dhaingneachadh a-measg an codhùthchasach. Chumadh taic ris an iomairt le obair a'chlòchuir: bho 1611 suas chaidh grunn leabhraichean diadhaidh a chur a-mach ann an cainnt a bha ann an tomhais mhór sluaghail 'na gné, an toiseach gus cur an aghaidh nam pròstanach ann

---

duine den aos léinn a thug Éireannaigh ar áititheoirí na tíre seo (bíodh nárbh úsáid ghnách e; Gaeil, ar ndóigh, ba choitianta riamh anall) ach b'é an chéad duine de lucht léinn na Gaeilge é, chomh fada agus is eol dom, a thug an bhrí nua sin d'Éireannach agus a d'áirigh ina measc na Sean-Ghaill is na Gaeil i dteannta a chéile. Éireannaigh is Nua-Ghaill (Sasanaigh) amháin a bhí in Éirinn anois - téamaí ciníocha idirdhealaitheacha a bhí comhchiallach le Caitlicigh agus eiricigh." Feumar gun tugadh taic do'n chochur seo le athùrachadh na gnéithe fògarraiche, moladh na h-Éireann, anns an fhilidheachd a dheachdadh air an Roinn-Eòrpa aig toiseach na linne. Mar a chithear, b'e seo forbairt a thionnsgnadh an toiseach leis na SeanGhaill, 's iad 's dòcha air thighinn fo bhuidh bàrdachd nàdair co-aimsirich anns a'Bheurla is eile. Faic T.J. Dunne, "The Gaelic Response to Conquest and Colonization: The Evidence of the Poetry", *Studia Hibernica* 20 (1980), td.17. Airson bunfhreumhan an tearma anns an fhilidheachd, faic an dàn a rinn Tadhg Dall Ó hUiginn, *Fearann cloidhimh críoch Bhanbha*: TD I, tdd.120-31; cuideachd Marc Daniel Caball, "A Study of Intellectual Reaction and Continuity in Irish Bardic Poetry Composed during the Reigns of Elizabeth I and James I" (tràchdas Ph.D., Oilthigh Ath nan Damh, 1991), tdd.75-9, 179-80. Faic cuideachd an fhilidheachd a leanas, 's i 'ga clàradh ann an *ibid.*, tdd.180-4: *A leabhráin ainmnighthe d'Aodh*, Eoghan Ruadh Mac an Bhaird [Breandán Ó Buachalla, "Cúlra is Tábhacht an Dáin *A leabhráin ainmnighthe d'Aodh*", *Celtica* 21 (1990), tdd.402-16]; *Fogus furtachd don tír thuaidh*, 's dòcha le Eoghan Ruadh [DD, tdd.307-12; Pádraig Ó Macháin, "Poems by Fearghal Óg Mac an Bhaird" (tràchdas Ph.D., Oilthigh Dhun-Éideann, 1988), tdd.114-17]; *Beannacht ar anmain Éireann*, Fear Flatha Ó Gnímh [IBP, tdd.115-17]; cuideachd Caball, "Irish Bardic Poetry", tdd.263-4.

³Air a'chuspair seo faic gu sònraichte Brendan Bradshaw, *The Irish Constitutional Revolution of the Sixteenth Century* (Cambridge, 1979), tdd.276-88. Ann am filidheachd na h-Éireann troimh na Meadhon Aoisean thathas buailteach a bhith a'beachdachadh air an eilean mar - co-dhiù ann am beachd na h-éigse - talamh slàn, mar dùthaich na h-inntinne. Chan fhaodar a-réisde a bhith buileach leagailte le barail Steven G. Ellis, 'na alt "Historiographical debate: Representations of the past: whose past and whose present?", *IHS* 27 (1991), tdd.7-8 - agus cuideachd ann an *Tudor Ireland: Crown, Community and the Conflict of Cultures 1470-1603* (Harlow, 1985), tdd.16, 46-7 - far a bheil e a'cumail a-mach gum bu chàra do luchd-eachdraidh an ama seo coimhead air Gàidhealtachd na h-Éireann agus Gàidhealtachd na h-Albann còmhla mar aon ionad. Tàlaidheach ged a tha an fhìs seo do na mic-léinn a-bhos, fòs mairidh e fìor gun robh co-dhiù na filidhnean thall a'meas na h-Éireann mar aon dùthaich mhàthaireil, ann an dòigh nach fhaic sinn a'tachairt idir ann an litreachas na h-Albann. Faodar gu dearbh barrachd coimeis a dhèanamh eadar eachdraidh an dà mhór-roinn, ach chan eil rian gun cuir siud às gu bràth do'n t-sealladh *hibernocentric* a chàineas Ellis gu dubh.

⁴Ó Buachalla, *Annála Ríoghachta Éireann is Foras Feasa ar Éirinn*, td.64.

an Éirinn a thòisich ag obrachadh fo phàtranachas Ealasaid fhéin. B'ann air ghaol freagairt a thoirt ri agartas co-aimsireach a'Ghoill Albannaich Thomas Dempster, 's e a'cumail a-mach gum b'ann bho Albainn a thàinig na naoimh a bha, a-réir nan tobraichean, *scotach* 'nan gné, a thugadh spreagadh às úr do rannsachaidhean eachdraidheil.⁵ An lùib an sgrùdaidh fharsaing ud chruthaichheadh ideòlas aig an robh dà bhonnstéidh: an tìr agus an creideamh, *irise agus athardha*; 's e sin, dualchas na h-Éireann agus an Caitligeachas 's iad fuaighte gu daingeann ri chéile.⁶ Sheasadh a'bhreitheadaireachd seo ri slatantomhais sibhealtachd Eòrpach an ama-sa; chuireadh beum sònraichte air an fhòghlam 's air an diadhaidheachd bu dual, ma b'fhìor, do mhuinntir na h-Éireann. Chan eil teagamh nach b'e an dealbh ud - eilean nan naomh 's nan sgoileirean - am ballairm bu chumhachdaiche a bha ri fhaighinn 'nan armlainn anns an strì an aghaidh nam barailean tàireil a sgapadh leis na coigrich.

Tuigear nach deidheadh leis an oidhirp seo air chor air bith mura robh anns a'cheud dol-a-mach gu leòr luchd-compàirt an-sàs innte, feadhainn fhòghlamaichte fhiosrachail a choisrigheadh na bh'aca de shaoghal gus an éiricheadh le'n cuid obrach. A-rithist, a bharrachd air a'chràbhachd a-mhàin, dh'fheumadh tomhais de

---

⁵Joseph Th. Leersen, Mere Irish and Fíor-Ghael: Studies in the Idea of Irish Nationality, its development and literary expression prior to the nineteenth century (Amsterdam, 1986), tdd.304; cuideachd - ged a tha i a'cur cus buaidh air Buchanan agus Boece - Bernadette Cunningham, "Seventeenth-century interpretations of the past: the case of Geoffrey Keating", IHS 25 (1986), tdd.117; agus Tomás Ó Cléirigh, Aodh Mac Aingil agus an Scoil Nua-Ghaeilge i Lobháin, deas. Tomás de Bhaldraithe (Baile Átha Cliath, 1985), *passim*, gu sònraichte tdd.2-3. Faic, ge-tà, mar a bha Peter Lombard a'cur an aghaidh tagraidhean an Albannaich George Thomson mu'n aon deasbad timcheall air 1600, 'na eachdraidh De Regno Hiberniæ Sanctorum Insula Commentarius (Lovanii, 1632), tdd.5-6, 7-8, 13-39, 117-38, 173-4, 193, 221-2, 228-9.

⁶Air a'chuspair seo faic Hiram Morgan, "Hugh O'Neill and the Nine Years War in Tudor Ireland", Historical Journal 36 (1993), tdd.21-37, gu sònraichte tdd.27-8; Colm Lennon, Sixteenth-Century Ireland: The Incomplete Conquest (Dublin, 1994), tdd.298-9, 322-3, 324. Cuideachd na dáintean *A Bhanbha, is truagh do chor!* aig Eoghan Ó Dubhthaigh: DMM I, tdd.151-3; Breandán Ó Buachalla, "Na Stíobhartaigh agus an t-Aos Léinn: Cing Séamus", PRIA 83 (1983), earr.C, 4, tdd.105; *Slán agaibh, a fhir chumtha agus Truagh an t-amharc-sa, a Éire*: DMM I, tdd.25-7; *ibid.*, tdd.28-31; Caball, "Irish Bardic Poetry", tdd.130-2. Tha Ó Buachalla a'cur 's an àireamh seo cuideachd *Beannacht ar anmain Éireann* aig Fear Flatha Ó Gnímh [IBP 26]; *Anocht is uagneach Éire* aig Aindrias Mac Marcais [DG III, 2]; agus *Maith an sealad uair Éire* aig Eoghan Rua Mac an Bhaird [DER, 13]: faic Ó Buachalla, "Cing Séamus", tdd.121. Faic cuideachd dhàintean dèante as déidh Imeacht na nIarlaí leithid *Soraidh slán ler saothibh saoidheachta*: Ní Dhomhnaill, Duanaireacht 20; Caball, "Irish Bardic Poetry", tdd.249; Mícheál Mac Craith, "The Gaelic reaction to the Reformation" ann an Steven G. Ellis agus Sarah Barber (deas.), Conquest and Union: Fashioning a British State 1485-1725 (London, 1995), tdd.146-8. Airson nan aobhar nach deach le neart an athleasachaidh air Gàidhealtachd na h-Éireann, faic Alan Ford, The Protestant Reformation in Ireland, 1590-1641 (Frankfurt am Main, 1987), *passim*, gu h-àraid tdd.287-92; cuideachd Breandán Ó Buachalla, *Annála Ríoghachta Éireann is Foras Feasa ar Éirinn*, tdd.60-2.

shaoghaltachd - dheidhinn cho fada 's gun canainn de neothruacantachd - a bhith aca a cheart cho math, an dà chuid gus brath a ghabhail air mearachdan an nàimhdean, agus los gum faigheadh iad a-steach air na ceannardan 's na h-uaislean beartach a dh'fhaodadh taic a thoirt dhaibh. Gu dearbh, b'e cnag na cùise gun dhubhfhàilligeadh orra gu tur mur a b'e 's gun robh neart airgid 'ga thoirt seachad gu riochdairean na h-iomairte. Chuireadh e gu buil air los nan colaisdean fhéin gus obair na teachdaireachd a chumail suas, agus - rud gu math cudromach - gus pàigheadh airson cosgaisean clòbhualadh nan leabhraichean-diadhaidh, nan leabhraichean-ceist agus nan eachdraidhean anns an deidheadh deifir phuingean na creuda Caitligich iarThrideantaich a chraobhsgaoileadh. Chan eil rian gun soirbhicheadh le iomairt nam Proinsianach mura b'e 's gun robh iad fo phàtranachas aig a'phàpachd, agus, gu seachd sònraichte, aig Rìgh na Spàinne, no *el Rey Católico* mar a thug e air fhéin. Anns an riochd sin, tha còir cuimhneachadh dìreach cho mór 's a bha an rìgh Philip fo chomain aig na réisimeidean Éireannach, feadhainn de na saighdeirean a b'fheàrr ann an Roinn-Eòrpa r'an linn. B'ann annta siud a fhuair tòrr fhògarrach de'n uaisleachd Ghàidhealaich an teachd-an-tìr as déidh Imeachtaí na nIarlaí; mothaichear mar a shuidhicheadh annta mar na ministeirean feachda na dearbh shagartan a bha a'saothrachadh ann an colaisde Lobháin is eile, agus cuideachd, gu dearbh, mar a fhuair na colaisdean taic-airgid nach bu bheag bho na saighdeirean.⁷

'S fheudar toirt an aire cuideachd gun robh Éire gu ìre mhóir soruigsinn bho ThìrMór na h-Eòrpa. Gun teagamh bha gu leòr de'n eilean fhathast 'na fhàsach, ach bha an siubhal a'sior fhàs na b'fhasa ri linn a'phlanntachaidh agus an obair-leasachaidh a ghabhadh os làimh 'na chois. A-rithist, tuigear gu bheil a h-uile coltas air a'chùis gu bheilear fhathast a'dèanamh tuilleadh 's a'chòrr mu'n gheurleanmhainn a dh'fhuiling cléir Chaitligeach na h-Éireann aig riaghaltas Bhaile Átha Cliath. Chan urrainnear dol às àicheadh gun robh tréimhsean dianfhòireignidh ann, mar eisimpleir mu thoiseach nan 1630an, ach mar bu trice b'fheàrr le rìgh is le riaghaltas oidhirpean nam pàpanach a leigeil seachad air sgàth an àilleasachd mu ghnòthaichean-stàite na h-Eòrpa. Am puing as cudromaiche a th'ann air fad, 's dòcha, 's e 's gun robh a'chuid mhór de sheann uachdaran Gàidhealach na h-Éireann a-nis air fògradh. Mar sin, air

---

⁷Airson a'cheangail eadar an t-saighdeireachd agus an t-sagairteachd faic Gráinne Henry, *The Irish Military Community in Spanish Flanders, 1586-1621* (Dublin, 1992), gu sònraichte tdd.98-108, 115-46; agus idem., "Ulster exiles in Europe, 1605-1641", ann am Brian Mac Cuarta (deas.), *Ulster 1641: Aspects of the Rising* (Belfast, 1993), tdd.37-60. Cuideachd Ronald Cueto, "Propaganda Fidei: La Propaganda Española y el Mundo Celta de 1588 hasta 1700", *Cuadernos de Investigación Histórica* 10 (1986), tdd.5, 13ll.

tòrr de'n Ghàidhealtachd, agus air TìrMór na h-Eòrpa cho math, b'e an eaglais Chaitligeach an aon tobar comraidh do'n éigse, an aon bhàbhan agus aobhar-dòchais aig a'mhithshluagh.⁸ Gu dearbh, gu ìre b'e sagairteachd is cléir na h-eaglaise a'bhuidheann bu chumhachdaiche 's a bu chliùitiche a bha air fhàgail a-measg dùthchasach na h-Éireann; bhuannaich iad fhéin, agus a'bhreitheadaireachd a sgaoil iad 'nan searmonan, inbhe àrd a-measg a'phobaill d'an réir.

Tha na puingeann ud bunaiteach do'n sgrùdadh a bhios fo'm chomhair anns an earrann seo de'n tràchdas: bithidh pàirt mhór dhith a'déiligeadh ris na h-ionnsaighean a rinneadh air gach taobh, eadar Chaitligich agus Phròstanaich, gus an cuid teagaisg a chraobhsgaoileadh a-measg a'mhórshluaigh. Gu ìre, b'ann mar thoradh air na h-ionnsaighean ud a dheidheadh cainnt shluaghail Gàidhlig na h-Albann a thionnsgnadh, a leasachadh, 's a chur gu buil, an dà chuid a-thaobh na bàrdachd agus a-thaobh an roisg.

---

⁸Faic Leersen, Mere Irish and Fíor-Ghael, tdd.292ll., gu sònraichte math air a'bhuidh chultaraich a thàinig asda; cuideachd Tadhg Ó Dúshláine, An Eoraip agus Litríocht na Gaeilge 1600-1650: Gnéithe de Bharócas Eorpach i Litríocht na Gaeilge (Baile Átha Cliath, 1987), *passim*, ged a tha e 's mathaid a'cur cus buille air buaidh na h-eaglaise a-mhàin air Éire, an àite forbairt a bha air chois air feadh saoghal na seachdamh linne deug, an dà chuid Pròstanach agus Caitligeach.

An Cùlraith: Maireannachd an t-Seann Chreideimh:

B'fhéidir a áiteamh gurb é a bhí ann go bunúsach creideamh Críostaí a raibh snáithe láidir den bpágánachas tríd; nó ar an taobh eile, gur creideamh págánach ó bhonn ab ea é a raibh slám den Chríostaíocht buailte anuas ar a dhromchla.⁹

"Conformity" to the state Protestant Church and "Protestantism" are very different things, just as "survivalist" Catholicism is very different from Counter-Reformation militancy. In both cases one distinguishes a passive from an active form of religious identification. "Conformity" implies obedience rather than conviction, yet as Professor Canny points out, if conviction does not follow, conformity rapidly dissipates.¹⁰

Mur a h-eil an t-eachdraiche a'gabhail suim de'n àrgamaid bhunaitich anns an t-sleachd seo, chan urrainnear tuigse chruinn a bhith aige air cor sam bith mu chùrsa an athleasachaidh air Gàidhealtachd na h-Albann, gun luaidh air Gàidhealtachd na h-Éireann. Chan eil teagamh nach robh deasghnàthan a'chreidimh Chrìosdaidh - am baisteadh, am pòsadh 's an tòrradh - 'nam bonnstéidh do chultar nan Gàidheal fada roimh athleasachadh nan eaglaisean, agus na sagartan dùthchail mar gum biodh ag àrdachadh 's a'toirt brìgh do shaoghal agus do dhòighbeatha na tuatha, 's iad aig an aon àm 'gan teasairginn an aghaidh na h-osnàdarrachd, an aghaidh rìoghachd dhìomhair shìthichean agus taibhsearachd.

Anns an riochd sin, b'fhiach e roibheachd a ghabhail air mar a shoirbhich le iomairt nam Proinsianach anns na 1620an - iomairt air an toirear tòrr a bharrachd luaidh nas fhaide 's an tràchdas - seach gun robh am bràthair Conchobhair Mac an Bhaird a'cumail a-mach ann an aithisg de 1626 gun robh na h-eileanaich a'creidsinn gum b'ann troimh bhaisteadh aig làmhnan nan sagart a b'urrainn dhaibh fois fhaighinn

---

⁹Seán Ó Tuama, "An Concas Cultúrtha (1600-1800): freagairt an aos dána" ann an idem., Cúirt, Tuath agus Bruachbhaile: Aistí agus dréachtaí liteartha (Baile Átha Cliath, [1992]), td.42. Faic cuideachd Ford, The Protestant Reformation in Ireland, 1590-1641, td.15: "In speaking of religious commitment, it is clear that there was a large section of the population, especially in rural areas, who can hardly be said to be protestant or Catholic. In their case it was not religious commitment, but other factors, such as the attitude of their landlord, or other social or cultural ties, which bound them to the Catholic church." Cuideachd Foster, Modern Ireland, td.46: "The very ideas of communion, catechism and confession were - in their Tridentine sense - unfamiliar. Kinship relations predominated over religious identification: irregular marriages were a commonplace, local pilgrimages provided great occasions for general levity, and the Irish celebration of death supplied a very different social activity from those approved of by Counter-Reformation puritanism."

¹⁰Karl Bottigheimer, "The Failure of the Reformation in Ireland: Une Question Bien Posée", Journal of Ecclesiastical History 36 (1985), td.206.

bho'n t-sìor bhuaireadh a bha iad a'fuiling gu ro thrìc aig taibhsean an luchd-eòlais. Cuiream sìos a thagraidhean gu léir:

Pauci admodum ex Scotis reperiuntur qui spectris quibusdam non ita sint obnoxii, ut omnibus locis et horis, etiam pleno die et inter medias mensas, aliquem sibi assidere, et quasi sub eorum aspectibus sese aliquamdiu sistere imaginentur...At ubi primum sacri baptismi chrisma cum devotione suscipiunt, adeo perfecti liberati manent ut nunquam postea huiusmodi turbentur spectris. Hoc ipse, multorum experientia ut verissimum deprehendi, non sine divinae ordinationis stupore, quae tali ratione incredulas animas iugo apostolicae fidei in dies disponit mancipare; dici enim nequit quanta hominum multo vel hoc solo fundamento nixa, nostras ceremonias et minima quaeque ad ecclesiae ritus spectantia, vel plurimum sunt venerati.¹¹

Tillidh sinn a-rithist do'n t-sleachd seo gus tuilleadh beachd a ghabhail air céill nam briathran aige.

Fiù's aig deireadh an linn b'e siud beachd mu oifis a'phearsa-eaglaise a bha fhathast sgapte fad is farsaing. Anns an riochd sin faodar sùil a thoirt air sleachdan bho sgrìobhaidhean an dà Ghàidheal a bu mhaireannaiche cliù de'n co-aoisean (a-mach á Rob Ruadh MacGriogair, 's mathaid). Pròstanaich a bh'annta, dithis aig an robh ùidh mhór anns an t-saoghal neofhaicsinneach: Màrtainn Màrtainn agus Raibeart Kirk, fear dhiubh 'na chléireach, 's an dàrna fear 'na easbaigeach; an dithis a'dèanamh còmhnaidh air dà cheann na Gàidhealtachd. Ann an litir a sgrìobh am Màrtainneach gu Iain MacCoinnich DhailMhinn as déidh dha tilleadh á Uibhist far an robh e air chuairt 's e a'tional fiosrachaidh airson a leabhair ainmeil A Description of the Western Islands of Scotland, innsidh e:

I am latelie Come from the Long Island qr there is not one minister to preach I am uncertain as to the parson of Harries, this puts a fair opportunity fro the Popish priests who will not lose time at such a junture a short space might dispose the Comon people for poperie or atheism, the Contempt of Bosstism, & Sponsors or Gossops as they call them have inclines them the

---

¹¹Cathaldus Giblin (deas.), Irish Franciscan Mission to Scotland 1619-1646: Documents from Roman Archives (Dublin, 1964), àir.23, tdd.88-9. Tha a'cheud leth de'n litir seo 'ga toirt suas gu léir le fisean agus manaidhean a chunnacas leis an t-sluagh gus éifeachd na h-eaglaise Caitligiche a dhearbhadh an aghaidh nan eiriceach.

more to poperie for they will have their children christned tho by
a Layman.¹²

A-rithist, aig toiseach an Secret Commonwealth sgrìobhaidh Kirk mar a leanas - 's e
is cuspair dha a'cheud là de'n ràithe, là còrr 'nuair a bha na sìthichean a'dèanamh
imrich, àm bagarach do mhac an duine:

at such revolution of Time, SEERS, or Men of the SECOND SIGHT,
(Females being seldome so qualified) have very terrifying Encounters with
them, even on High Ways; who therefor usually shune to travell abroad at
these four Seasons of the Year, and therby have made it a Custome to this
Day among the Scottish-Irish to keep Church duely evry first Sunday of the
Quarter to fene [*recte* sene] or hallow themselves, their Corns and Cattell,
from the Shots and Stealth of these wandring Tribes; and many of these
superstitious People will not be seen in Church againe till the nixt Quarter
begin, as if no Duty were to be learned or done by them, but all the Use of
Worship and Sermons were to save them from these Arrows that fly in the
Dark.¹³

Nise, chan eil sin ri ràdh nach fhaigheamaid an creideas ceudna mu oifis na
cléire sgapte gu coitcheann a-measg muinntir na tuatha ann an Éirinn aig an aon àm,
no gu dearbh, anns na bliadhnaichean ri teachd. Gidheadh *bha* creideamh
athleasaichte - an Caitligeachas iarThrideantach - a'sìor ghreimeachadh air sluagh
taobh thall Shruth na Maoile, agus athchruthachadh obair na sagairteachd 'ga chur air
adhart 'na lùib. Cha b'ionnan siud, ge-tà, agus na bha a'tachairt air Gàidhealtachd na
h-Albann: a dh'aindeoin ghreiseagan 'nuair a bha na h-eaglaisean a'dèanamh oidhirp
gus am fradharc aca a bhunaiteachadh a-measg na nàisinne, air a'cheann thall cha do
rinn té seach té dhiubh an aon deargadh air a'mhórshluagh 's a dh'fhairicheadh ann an
Éirinn. Tha seo soilleir anns a'bhàrdachd a rinneadh air an dà Ghàidhealtachd, an
deifir bharailean a tha taisgte annta mu na tuiteamais a thàinig an crannchur nan
Gàidheal.

---

¹²S e sin, gus am biodh a'chlann air a seunadh an aghaidh na h-osnàdarrachd. LNA LS 1389 f.86
(25/6/1696). Air an aon chuspair, faic dà litir a sgrìobh na h-Athraichean Devoyer agus Cahassy:
TCA BL 1/99/1 (12/11/1687) agus /2 (19/7/1687).

¹³Robert Kirk, The Secret Commonwealth of Elves, Fauns and Fairies, deas. Andrew Lang
(Stirling, 1933), tdd.68-9. Faic CD tdd.115-16.

Coincheip Toil Dhé is Cuibhle an Fhortain anns an Litreachas:

Anns an t-sleachd seo bheirear luaidh air dà phuing 's iad ceangailte ri nòsan litreachail an ama-s'. Chunnacas mar-thà mar a tha cuid de bheachdairean litreachais na Gaeilge ann an Éirinn - an fheadhainn as géire fradharc 'nam bharrail-sa - a' cur beuma shònraichte air forbairt coincheap Toil Dhé anns a'bhàrdachd cho-aimsirich. 'S e sin:

the employment of the concept of Providence to explain the negative societal developments which resulted from the consolidation of English power throughout the island and the flight of the northern earls to the continent.¹⁴

Tha an fhorbairt a' toirt a-steach dhàintean far am faicear fiaradh diadhaidh 'ga chur air na seann fhaisneachdan, nòsmhaireachd a bha cumanta gu leòr anns an fhilidheachd mholaidh mar-thà¹⁵; agus oibrichean eile far an cuirear na dh'fhuiling na dùthchasaich gu dìreach às leth fearg an UileChumhachdaich ris na peacaich.¹⁶ 'Ga chur gu sìmplidh, b'e dìoghaltas an UileChumhachdaich los sòghalachd is ragmhuinealachd poball na h-Éireann a b'aobhar do longbhriseadh an t-seann shaoghail. Anns an fhilidheachd tha e coltach gun do ghlacadh gu coitcheann leis a'mhìneachadh seo 'nuair a fhuair na Sasannaich làmh-an-uachdar air an uaisleachd Ghàidhealaich mu dheireadh thall anns a'cheud deichead de'n t-seachdamh linn deug: cha ghabhadh e àicheadh nach robh seann eagrahdh a'choluadair a-nis anns an earradhubh. Nise, cha b'urrainn do'n fhilidh cluais-éisdeachd fhaighinn airson an leithid seo de mhìneachadh mur b'e 's gun robh breitheadaireachd àrsaidh air chois ann an Éirinn mar-thà, 's i 'gan daingneachadh le cuideachadh fradhairc a thàrlaidh anns an Athghineamhainn: 's e sin, gun robh an sluagh aontaichte mar phoball, agus

---

¹⁴Marc Caball, *"The Gaelic Mind and the Collapse of the Gaelic World: An Appraisal"*, Cambridge Medieval Celtic Studies 25 (Samh.1993), td.92.

¹⁵Caball, "Irish Bardic Poetry", tdd.193-6: *Anocht is uaigneach Éire*, Eoghan Ruadh [Paul Walsh (deas.), *The Life of Aodh Ruadh O Domhnaill* (Dublin, 1948) II, td.137-48]; *Frith an uainsi ar Inis Fáil*, Eoghan Ruadh [DER, td.14]; *Mo thruaighe mar táid Gaoidheil*, [MD II, tdd.144-7]. Faic cuideachd na tagraidhean ann am *Mór an lucht arthraigh Éire* [DD, td.107; Ó Macháin, "Poems by Fearghal Óg", tdd.93-5].

¹⁶Caball, "Irish Bardic Poetry", tdd.196-7: *Gearr bhur ccuairt, a chlanna Néill*, [Brian Ó Cuív, "A Poem on the Í Néill", *Celtica* 2, tdd.245-51]; *Cait ar ghabhadar Gaoidheil?* [William Gillies, "A Poem on the Downfall of the Gael", *Éigse* 13 (1969-70), tdd.203-10]; *A bhean fuair fail ar an bhfeart*, Eoghan Ruadh [Eleanor Knott, "Mac an Bhaird's elegy on the Ulster lords", *Celtica* 5 (1960), tdd.161-71]. Faic cuideachd Ó Dúshláine, *An Eoraip agus Litríocht na Gaeilge 1600-1650*, tdd.180-5.

clàr na h-Éireann 'ga mheas aca mar *phatria*, mar dhùthchas àraidh dhaibh fhéin. B'e toirt a-steach an nòisein de'n chreideamh Chaitligeach mar shuaicheantas nàiseantachd nan Éireannach a thugadh brìgh ùr do'n t-seann nòsmhaireachd. Troimh'n cheud cheathramh de'n t-seachdamh linn deug tha am mìneachadh a tha stéidhichte air an fhradharc seo a'nochdadh uair is uair anns an fhilidheachd - 's e sin, gun robh cruaidhchàs co-aimsireach nan dùthchasach mar thoradh air fearg Dhé ri'n giùlan michiatach.¹⁷

Chan eil coincheap Toil Dhé cho cumanta anns an fhilidheachd fo réim Rìgh Theàrlaich, agus a'cheud chrith-thalmhainn as déidh briseadh an t-seann shaoghail seachad. B'fhaide leis an éigse a-nis a bhith a'dol air tòir tobraichean eachdraidh na h-Éireann gus an call a shoilleireachadh. Gidheadh mhair am fradharc beò anns a'bhàrdachd shluaghail: ann am briathran Thaidhg Uí Dhúshláine, 's e a-mach air an litreachas poilitigeach a chumadh ri linn Cofhlaitheas Chrombail:

Is é an nòisean gurb í fearg Dé leis an bpobal is cúis le droch-chás na tíre an argóint bhunaidh in áitíus na ndánta seo. I bhfianaise an chlaochlaidhe a d'imigh ar thionscnamh dóchasach na bPrionsiasach an chuid a b'fhearr de léann Caitliceach na hEorpa a chur ar fáil do mhuintir na hÉireann i ngearrthréimhse tríocha bliain, níorbh ionadh go raibh an oiread sin práinne le míniú diagachtúil a chiallódh a ndaorbhroid do Chaitlicigh na hÉireann.¹⁸

---

¹⁷Faic Caball, "Irish Bardic Poetry", tdd.92-5, 139-41, 193-202, 238-42, 248-55. A dh'aindeoin's cho dlùth 's a tha an sgrùdadh a rinn e air an fhilidheachd, saoilidh mi gu bheil Caball a'cur cus buille [m.e., tdd.197, 201] air lnnleachd agus nuadhaimsireachd coincheip a bha sgaoilte fad is farsaing anns an litreachas co-dhiù. Bhitheadh e buannachdail, mar eisimpleir, coimeas a dhèanamh eadar fàs an fhradhaire ud agus brìgh an t-seann nòisein, 's e gu math mór ann an obair Michelle O Riordan, gur ann a bhios a'chòir mar a chumar e: faic The Gaelic Mind and the Collapse of the Gaelic World (Cork, 1990), td.117; cuideachd, mar eisimpleir, Kenneth Nicholls, Gaelic and Gaelicised Ireland in the Middle Ages (Dublin, 1972), tdd.24, 34, 36-7, 40-1, 84-90; Katharine Simms, From Kings to Warlords: The Changing Political Structure of Gaelic Ireland in the Later Middle Ages (Woodbridge, 1987), tdd.18, 19-20, 112, 116, 127-8, 130-2, 134-6, 138-9, 140-3, 148-50; Lennon, Sixteenth-Century Ireland, tdd.54-7; Ellis, Tudor Ireland, tdd.41-3; O'Dowd "Land and Lordship", tdd.17-19; idem., "Gaelic Economy and Society" ann an Ciaran Brady agus Raymond Gillespie (deas.), Natives and Newcomers: The Making of Irish Colonial Society 1534-1641 (Dublin, 1986), tdd.123-4.. A-rithist, ged is ann ri ùrghnàthannan nam filidhnean a tha a ghnothaich, bu chòir dha comharrachadh a-mach nach do mhùth an sealladh freasdalach seo - no co-dhiù an athobrachadh a rinneadh air fo bhuaidh na Crìosdalachd - seann bhreitheadaireachd phàganach 's i stéidhichte air uilechaochlaideachd an t-saoghail.

¹⁸Tadhg Ó Dúshláine, An Eoraip agus Litríocht na Gaeilge 1600-1650, td.180.

Feumar toirt an aire mar a bha dòchas fuaighte le nòisean Toil Dhé cho math, gum biodh dùil ri làithean na bu shoirbheachaile as déidh do'n t-sluagh aithreachas a ghabhail de pheacaidhean an sinnsear. Mar a ghlacadh na b'fharsainghe ri aobhar a'Chaitligeachais, chuireadh toinneamh eile 's a'chùis: nach ceadaicheadh an t-Uilechumhachdach gun deidheadh le iomairt luchd a'phlanntachaidh, 's iad a'feuchainn ri'n eiriceachd a sparradh air na dùthchasaich ge b'oil leo.¹⁹ Rinneadh forbairt air an nòs seo 'nuair a theann na filidhnean ri gabhail ri coimeas a dhèanamh eadar cor nan Gàidheal fo riaghaltas Shasainn agus mar a bha na h-Eabhraich fo dhaorsa ann an Eiphit.²⁰

Bha sgapadh na nòsmhaireachd Bìoblaich seo 'na mheadhon air taic a chumail ri athbheòthachadh agus craobhsgaoileadh nan seann fhaisneachd, le dreach na bu Chaitligiche 'ga chur orra - anns an riochd sin tha e fìor inntinneach fhaicinn mar a bha feadhainn dhiubh 'gan cur às leth naomh leithid Chiaráin, Chaillín is Choilm Chille fhéin mar-thà. B'iad seo faisneachdan a dh'innis mar a dheidheadh na coigrich - na h-eiricich - fhuadachadh, mu dheireadh thall, bho thìr na h-Éireann, agus mar a bhiodh i ann an seilbh nan dùthchasach, an sluagh a bha tréibhdhireach do'n t-seann chreideamh, aon uair eile. Mar sin bithidh e follaiseach mar a tha sgaoileadh nam barailean ud teann cheangailte ri tionnsgnadh coincheap na nàiseantachd a-measg na h-éigse agus na cléire.²¹

---

¹⁹Faic mar eisimpleir Brendan Bradshaw, "Geoffrey Keating: Apologist of Irish Ireland", ann an Representing Ireland: Literature and the origins of conflict, 1534-1660, deas. Brendan Bradshaw, Andrew Hadfield agus Willy Maley (Cambridge, 1993), tdd.166-90.

²⁰Caball, "Irish Bardic Poetry", tdd.197-202: *Anocht is uaigneach Éire; Cait ar ghabhadar Gaoidheil; Mo thruaighe mar a táid Gaoidheil*; cuideachd tdd.263-4; Caball, "Appraisal", tdd.93-4. Tha *Mór do mhill aoibhneas Éireann* aig Fearghal Óg Mac an Bhaird [Ó Macháin, "Poems by Fearghal Óg", tdd.719-43] a'tagradh do'n aon chuspair, ach tha an coitheacs diadhaidh 'ga leigeil seachad ach a-mhàin aig an fhìor dheireadh, 'nuair a bheir e tarraing air aithreachas Pheadair an déidh ceusadh Chrìosd. Chan eil mòran deifir a-réisde eadar an làimhseachadh seo agus mar a nochdas an sgeulachd ann an *Daoine saora siol gColla* le Tadhg Dall, far an toir e luaidh ghoirid air a chuspair mar "clann Israhél na hÉirionn" [TD td.57]. Faic Ó Dúshláine, An Eoraip agus Litríocht na Gaeilge 1600-1650, tdd.198-9; cuideachd tdd.185, 186, 189, 194-8; Lombardus, De Regno Hiberniæ Sanctorum Insula Commentarius, td.387; agus na h-apalóga air a'chuspair ann an Liam P. Ó Caithnia, Apalóga na bhFilí 1200-1650 (Baile Átha Cliath, 1984), tdd.15-16, 137-8; airson eisimpleirean anns a'bhàrdachd shluaghail faic Nicholas Canny, "The Formation of the Irish Mind: Religion, Politics and Gaelic Irish Literature 1580-1750", Past and Present 95 (Céitean 1982), td.1091., agus Caball, "Irish Bardic Poetry", tdd.275-6.

²¹Faic Breandán Ó Buachalla, "An Mheisiasacht agus an Aisling", ann am Pádraig de Brún, Seán Ó Coileáin agus Pádraig Ó Riain (deas.), Folia Gadelica: Aistí ó iardhaltaí leis a bronnadh ar R.A. Breatnach, (Cork, 1983). Cuideachd Caball, "Irish Bardic Poetry", tdd.194-6.

Nise, tuigear nach ionnan an nòsmhaireachd ud mar a chuireadh gu buil i taobh thall Shruth na Maoile, agus na mìneachaidhean a dh'ùisneachadh anns a'bhàrdachd shluaghail cho-aimsirich a-bhos. Anns a'cheud àite, chithear gur gann gu bheil luaidh idir air toil Dhé mar aobhar mìneachaidh suidheachadh nan Gàidheal ann am bàrdachd an t-seachdamh linn deug. B'e seann choincheap cuibhle an fhortain a b'fhaide leis na bàird, 'nuair a chleachdadh e idir.²²

B'ann a-mhàin timcheall air deireadh an linn a thòisicheadh gu coitcheann air nòs freasdal Dhé a chur gu buil anns an litreachas. Nochdaidh e gu h-àbhaisteach anns a'bhàrdachd, ge-tà, 's e a'tagairt cha b'ann ris na Gàidheil fhéin, ach ri Seumas VII 's e air fògradh: tha na bàird mar sin a'seamh còir nèamhaidh sliochd nan Stiùbhartach air rìghchathair Bhreatainn.²³ Ann an *Cath Raon Ruaraidh* aig Iain Lom, mar eisimpleir, seinnidh an t-ùghdar:

Nam faicinn luingeas an Rìgh
Cur an spionnadh gu tìr:
Chan e Uilleam tha mi cho déidheil air;

Ach Rìgh Seumas 's a shìol
A dh'òrdaich Dia dhuinn g'ar dìon:
Cha rìgh iasaid d'am fiach dhuinn géilleachdainn.

No gu seachd sònraichte dà rann ann an *Òran air Rìgh Uilleam agus Banrigh Màiri*:

Mhic Muire na h-Òighe,
Coimhead fòirneart mo Rìgh;
Cò b'urrainn d'ar smàladh
Ach do làmhan-s' bhith leinn?
Faic a-nise Prionns' Orainns
Cur na còir os a cinn;
Ach as do chobhair, a Shlànaighear,

²²Faic, mar eisimpleir, *ÒIL* 635-8, 908-10, 2223-4; *CD* 289-90, 797-8; *EB* 1001-2; *BTh* 3n.2; cuideachd toiseach *OB* 302: *Làmh Dhé leinn, a shaoghail*, "Murt Ghlinne Comhann" le Murchadh MacMhathain; *LSMR* tdd.180, 192, 210, 232; cuideachd, a-réir an aon fhradhaire, *ibid.* tdd.48, 62, 118, 166, 170, 188. Anns a'Bheurla, ach le buaidh fradhaire Ghàidhealaich, faic an t-òran aig Alasdair MacDhunnchaidh Shruthain, *The Wheel of Life. A Song.* air tdd.46-8 de dh'Alexander Robertson of Struan, *Poems on Various Subjects and Occasions* (Edinburgh, ?1751).

²³Faic Allan I. Macinnes, "Catholic Recusancy and the Penal Laws, 1603-1707", *RSCHS* 23 (1987-9), tdd.32-3, airson mar a dh'fhàs na h-easbaigich 's na Caitligich na bu shuidhichte 'nan rùn air sgàth's gun do thug Seumas VII suas, 'nam beachdsa, an rìghchathair fhéin airson a chreidimh; agus cuideachd, gu math simplidh, los droch rùn an riaghaltais ùir agus bith nan cléireach an aghaidh an dualchais Ghàidhealaich.

Thig furtachd 's slàint' air gach tinn.

A Rìgh chumhachdaich fheartaich
 'Ga bheil beachd air gach nì,
 Cum air aghaidh an ceartas,
 An lagh seachranach pill;
 Faic luchd nam bréid daithte
 Bhith gun ghealt ann am prionnt,
 'S ma tha 'n eucoir 'nan aigne
 Beum do shlat os an cionn.²⁴

Mar a shùilichteadh, tha an coincheap air cùl tòrr de na tha sgrìobhte ann an Lànhsgrìobhaidhean MhicRath. An-seo, ge-tà, tha e ceangailte mar bu trice leis mar a dh'éirich do athair Sheumais VII, 's e air 'àireamh mar mhàrtarach air sgàth na còrach. Mar eisimpleir:

Ach, Fhir-thoirt-fòirinn às gach dòrainn,
 'S a dh'òrdaich a'bheart-sa,
 Às leth ar glomhan 's nar feall-ghnìomhan,
 Is dìomhaireachd nar peacaidh,
 Ach réir's mar dh'éirich do Rìgh Seurlas
 Teachd á éiginn dhachaidh,
 Beir gu ar n-éibhneas leat Rìgh Seumas
 'S an t-oighre-s' a Bhreatainn.²⁵

Anns an aon lànhsgrìobhadh, chithear bho dhà phìos bàrdachd a rinn Murchadh mac mhic Mhurchaidh Aichealaidh gun robh am bàrd - 's mathaid gum freagradh ainm an fhilidh na b'fheàrr air an duine-uasal, air sgàth na cainnte 's an eagraidh a

---

²⁴*Ibid.* 2421-6; 2560-75 (Air sgàth àilleasachd 'ealaine agus an fiosrachaidh a nochdas am bàrd anns an òran, 'nam bharrail-sa cha ghabh 'ainmeachadh air Iain Lom idir). Bheirear an aire do'n tagairt gu "prionnt", agus siud fhéin 'na chomharradh air mar a bha fradharc nan Gàidheal air atharrachadh bho linn chogadh Alasdair mhic Colla; cuideachd mothaichear cho furasda 's a ghluaiseas smuaintean a'bhàird bho'n rìgh shaoghalta do'n rìgh nèamhaidh. Anns an aon riochd faic CD 369-76; EB 1130-44, far a bheil Maighstir Seathan a'measgachadh an dà mhìneachaidh:

Ach an Rìgh tha 'sna nèamhaibh,
 A nì ìosal is àrd neach,
 Thug a'chuidheall-s' an dràs mun cuairt òirn...

agus cuideachd EB td.312, ll.25-32 [QB 26: *Tha iongnadh air an Dreòllainn le Maighstir Iain Peutan*].

²⁵LSMR, td.222.

dh'ùisnicheas e - a'cur a'bheachd ud gu buil 'na chuid obrach ann an 1648, ri linn cur gu bàs Rìgh Theàrlaich fhéin.²⁶

Fiù's as déidh toirt gu buil Ionnsaigh nan Duitseach cha do chaill an uaisleachd Ghàidhealach an inbhe àraidh a-measg a'pobaill aca: a dh'aindeoin giùlan cearbach riaghaltais Dhun-Éideann is Lunnainn a-thaobh gnothaichean na Gàidhealtachd, a dh'aindeoin aingidheachd Murt Ghlinne Comhann, mu dheireadh thall thàinig an dà thaobh do'n t-seòrsa cochòrdaidh a bha gu ìre mhóir samhlaichail ann an Albainn an tréimhse eadar àm Reachdan Idhe agus Bliadhna Theàrlaich. Cha do dh'fhuiling an nàisinn dìchòireachadh bho'n fhearann dùthchasach aca na bu mhotha. Mar sin mhair na sgaraidhean eadar deifir cheàrnaidhean gu math domhainn air feadh na tìre. A-rithist, tha e follaiseach nach do dh'éirich leis a'chreideamh shoisgeulach - air a'chuid mhóir de'n dùthaich co-dhiù - a-measg nan ìochdaran. Is beag an t-iongnadh, mar sin, gur gann a gheibhear ann am bàrdachd cho-aimsirich an t-sluaigh cùntas air Fearg Dhé an aghaidh na tuatha, 's e 'ga ghabhail mar aobhar mìneachaidh air an t-suidheachadh aca. 'Nuair a nochdas an coincheap idir, chithear e ann an obair na breatha bu mhotha a chrean air atharrachadh an riaghaltais: 's iad sin, na ministeirean ann an Eaglais Easbaigich na h-Albann. Dìreach cleas mar a thachair a-thaobh cléir na h-Eaglaise Caitligiche ann an Éirinn, thàinig tòrr dhiubh sin bho theaghlaichean de'n t-seann éigse²⁷; chan eil rian nach bu chòir am fògradh as déidh an Iomachuirteachaidh 'ga mheas mar chall nach bu bheag do litreachas na Gàidhlig air fad, agus an ceangal fann leis an dualchas chlasaigeach ann an Albainn a'sìor lasachadh. Anns an deichead mu dheireadh de'n t-seachdamh linn deug 's e caoidh dol-sìos nan seann dòighean as motha a chluinnear anns na h-òrain a chum na bha air fhàgail de'n t-seann éigse.

Mas tionndaidhear do'n bhàrdachd a chumadh ri linn an Iomachuirteachaidh as déidh 1688, tha còir againn ruith ghoirid a thoirt air an òran *Uam-s' tha ràitinn* le Anndra mac an Easbaig, obair a dhàtaichear, 's mathaid, bho thoiseach nan 1680an. Nise, gabhaidh coimeas a dhèanamh eadar dìchòireachadh na h-uaisleachd Leathanaich le Caimbeulaich EarraGhàidheil bho dheireadh nan 1670an suas agus planntachaidhean nan allmharach ann an Éirinn anns a'cheud leth de'n linn; air an aon dòigh, mar an ceudna, tha deagh shuaip aig cuid de na tha air sgeul de'n bhàrdachd chaoinidh a rinn na Muilich ris na gheibhear ann an litreachas co-

---

²⁶*Ibid.*, tdd.118-22.

²⁷Faic Derick S. Thompson, "Gaelic Learned Orders and Literati in Medieval Scotland", *SS* 12 (1968), tdd.57-78.

aimsireach Ghaeilge na h-Éireann. Tha Colm Ó Baoill a'cur an céill gu bheil Fearg Dhé an aghaidh nam peacach air fear de na mìneachaidhean a dh'ùisnich Anndra mac an Easbaig airson a chàs a shoilleireachadh agus a dhéanamh sothuigsinn:

16

Nach beart fhollais
An t-slat shoilleir-s',
A'gradh thoinneamh
'Nar ceart choinnimh oirnne?

17

Bhuain sinn féin i,
Le h-uaisle éigheachd
'S le cruas méinne:
Bhuail i geur 'san t-sròin sinn.²⁸

Seach gu bheil réiteachadh ciall nan rann rompa agus as an déidh anns an làmhsgriobhadh an dubhar oirnne, ge-tà, chan fhaodar a bhith cinnteach an e gu dearbh brosnachadh moralta dirichte air an nàisinn a tha fo mhéinn aig a'bhàrd: feumaidh mi a ràdh gu bheil e duilich dhomh gabhail ri beachd Uí Bhaoill mu'n ghnothaich.²⁹

Ma thillear do'n bhàrdachd phoilitigich ann an Làmhsgriobhaidhean MhicRath, chithear an coincheap a'togail cinn ann an *Gur feallta carail an saoghal* a sgrìobh Donnchadh nam Pìos ann an 1688:

Ged thaim-s' a'cur an céill
Do dh'iomadh dhuin' a'mhór-sgeul,
Nì'm bheil fios air bith c'eadh e
Aobhar Dhé, no fàth a dhìombaidh.

Ach dhleasadh rìgh, air mheud a threis,
Bhith 'na bhrìtheamh cothrom co-dheas
Gun rùn leigeil fa sgaoil,
No dhaoin' a mhealladh le deagh-ghlòir.³⁰

---

²⁸EB 764-71.

²⁹Mhìnichinn rann 15 [EB 760-4] mar: "Maodh ur n-àite/Cladh ur stàite/Cinn gun chàirdeas/Am [no fiù's "Ìm"?] blad [="bladhair"? blaoch, *muc-mhara*?] sàst' air stòras"; mar sin bhitheadh am bàrd a'faighinn coire air a chinneadh seach gun do dh'àraicheadh "Saobhie Datan 's chore" [*ibid.*, 744-7] - "saobhaidh Dàtain 's Chòre" - 'nam measg.

³⁰*Ibid.*, td.172; faic td.174 cho math.

Tha e follaiseach, ge-tà, nach eil aon chinnt aig an ùghdar air a'cheann thall mu dé dh'aobharaich an caochladh, mura b'e feall gnéithichte an t-saoghail fhéin.

Bho na dàintean diadhaidh a chruinnich Donnchadh nam Pìos anns a'cheud leabhran de'n làmhsgriobhadh tha e gu math soilleir ri fhaicinn mar a bha cràbhachd nan ùghdairean stéidhichte gu daingeann air a'mhothachadh phearsanta a bh'aca air an cuid peacaidhean an aghaidh àithntean Dhé, fradharc ùr a bha a'dol am meud ri linn "i teggisk nohis"³¹: 's e sin, an teagaisg nodha-s' a bha a'sgaoileadh, mar a chithear na b'fhaide 's an tràchdas, an dà chuid a-measg Phròstanach agus a-measg Chaitligeach aig an àm. Nise, troimh Làmhsgriobhadh MhicRàth chì sinn mar a bha tuigse an sgrìobhadair mu chiall an Iomachuartachaidh a'ciallachadh gu pearsanta dha fhéin a'sìor dhol an geiread: gu dearbh, gu ìre mhóir 's ann air sgàth an t-seallaidh a bheirear dhuinn air féinphoilitigeachadh an ùghdair mar gum biodh, is sinne 'ga ghabhail mar bhall-sàmpaill de'n ord aige, a tha cruinneachadh Dhonnchaidh nam Pìos luachmhor do dh'eachdraiche an latha an-diugh. Tha e nochdaidh, ge-tà, gur gann gum faighear aon iomradh air a'mhìneachadh ud - ciont pearsanta - gu ruige na bàrdachd a b'anmoiche 's an làmhsgriobhadh air an toirear sùil an ceartair. Gu dearbh, anns an ath obair a chuir MacRath sìos 'na làmhsgriobhadh, an dàn fada *Ta 'n saoghal-sa carail*, tillidh e do'n t-seòrsa creideis a rinneadh gnàthaichte anns an litreachas ri linn cogaidhean Rìgh Theàrlaich: rìoghalachd nam fineachan Gàidhealach, 's iad a'seasamh na còrach an aghaidh neart Mhic Cailein Mhóir agus nan Gall.³² Anns an dàn *Ceud soraidh do na h-uaislean*, obair gun urra a rinneadh, a-réir gach coltais, le fear de Chloinn Dòmhnail, tha coimeas dìreach 'ga tharraing eadar na curaidhean a sheas Latha Raoin Ruaraidh agus iadsan a bha an-sàs air Blàr Inbhir Lòchaidh:

Gum bu slàn do na curaidhean
Leis na chuireadh an dòrainn,
Nach cualas an coimeas
Bho latha chuir Inbhir Lòchaidh.³³

Mothaichear cho faisg 's a tha a'bhuirbe 's an aniochd a nochdas anns an òran ud ri bàrdachd cho-aimsirich Iain Luim is eile:

---

³¹*Ibid.*, td.110.

³²*Ibid.*, tdd.178-80: QB 346.

³³*Ibid.*, td.198: QB 452.

Bu lìonmhor 'san uair ud
 Corp a'glusad 's e leòinte,
 Cinn, aid agus gruagan,
 Fir gun chluasan, gun chòmhradh;
 Cha chluinnt' ann a dh'éigheadh
 Ach "alaise!", "voe is me!"
 "Quarters for Jesus!":
 Bu 'bheurla dhaibh 'n còmhnaidh.³⁴

Nise, 's e siud aon fhreagairt air an t-suidheachadh, a bhith a'coimhead air ais air na h-òrain a chuir a'ghinealach na bu shine ri chéile ré nan cogaidhean ás leth nan Stiùbhartach, agus 'gan gabhail mar chéis airson na bàrdachd aca fhéin. Bha forbairt eile air chois aig an àm, ge-tà, forbairt dhrùidhteach a gheibhear air tùs ann am bàrdachd Làmhsgriobhaidhean MhicRàth. 'S e sin, mar a tharraingeadh ceangal eadar suidheachadh nan Gàidheal agus gnothaichean-stàite Bhreatainn fhéin. Mar a shùilichteadh bho luchd-ealain a bha cho mór fo bhuidh na filidheachd, mhair fhathast ann am fradharc eòlaich Dhonnchaidh nam Pìos cuimhne air a'cheangal àrsaidh eadar an dà Ghàidhealtachd. Tha seo soilleir, mar eisimpleir, anns a'chumha *Mo chridhe-s' a ta fo chràd* a chum Eòin MacCoinnich do Eòin na Comraich, 's dòcha aig deireadh nan 1680an, far am faighear na loighnichean:

A'gheug bu tairbheach dha gach neach
 Bu dealbhach dreach na leug;
 Fir Alba dh'éiginn gu feachd:
 Their siad mu seach nach bu bhreug.
 Cha bhreugaich mo mheanmainn
 A'feuchainn do mharbhrann do chàch;
 Bu sgaoilteach air airgead;
 'N Éirinn chaidh t'ainm-s' fos n-
 àird...³⁵

Tuigear gu bheil na briathran "Fir Alba ['s e sin, na cléirich] dh'éiginn gu feachd" sgrìobhte bho shealladh nan Ultach ri linn Cogadh nan Trì Rìoghachd. Ach ann an obair na b'anmoiche ann an dàrna leabhran Dhonnchaidh nam Pìos, obair a chum an sgrìobhadair fhéin, chithear buaidh breitheadaireachd cho-aimsireach nan Seumasach, gu seachd àraidh buaidh na h-Eaglaise Easbaigiche, mu'n

---

³⁴*Ibid.*, tdd.196-8; faic ÒIL 2398-2401, 2410-17, 2442-7, 2499-2507; cuideachd ÓB 65: '*S e latha Raoin Ruaraidh/Dh'fhàg luaineach mo dhùsgadh* le Aonghas Mac Alasdair Ruaidh.

³⁵*Ibid.*, td.164: ÓB 37.

Iomachuirteachaidh a'togail cinn, agus an gnothaich 'ga chur ann an céis fradhairc steidhichte, cha b'ann air dùthchas fine neo saoghal nan Gàidheal, ach air stàit Bhreatainn gu léir. Gu ìre thàinig seo gu bhith mar thoradh air a'bharrachd siubhail a bha na Gàidheil a'dèanamh aig an àm, cha b'ann a-mhàin chun na Galldachd: anns an riochd sin bheirear sùil air an naoidheamh rann de'n òran *An Cill Dubhaich mo thàmh*, agus an t-ùghdar - Dòmhnall MacRath, 's mathaid - a'dèanamh iomraidh air na dh'fhaodadh tachairt ann an cogadh Fhlànnrais ('s e nàdar de dh'aisling a th'anns an dàn), mór-roinn far an robh tòrr de 'dhùthchasaich an-sàs mar shaighdeirean-tuarasdail aig deireadh an t-seachdamh linn deug.³⁶ A-rithist, chithear ann am bàrdachd na h-earrainn ud de Làmhsgriobhadh MhicRath buaidh nan leabhran-naidheachd - 's e sin ri ràdh, buaidh litreachas na Beurla - cho math. Mar a chanas MacPhàrlain 'na notaichean, tha e coltach, an dà chuid a-thaobh na stoidhle agus an adhmaid, gum b'ann leis an ùghdar fhéin a sgrìobhadh an dà òran a chaidh eadartheangachadh, ma b'fhìor an tiotal, bho'n Bheurla an-toiseach.³⁷ B'fhiach e thoirt an aire, ge-tà, mar a dh'ùisnich Donnchadh nam Pìos an nòs ud airson a chuid teachdaireachd a chraobhsgaoileadh: tha sìmplidheachd cruth nan rann agus, faodar a bhith cinnteach, sìmplidheachd an fhuinn, agus cuideachd an dòigh labhairt ùr - 'ga h-aithris gu dìreach do'n mhórshluagh - a chleachdas am bàrd mar ghuth, gu math diofraichte bho na chum e roimhe. Tha e follaiseach nach b'ann mar mheòrachadh pearsanta a chuireadh an obair seo ri chéile; faodar deagh amharas a bhith againn, ma-tà, gu bheil tomhais de'n fhìrinn aig beachd MhicPhàrlain gum b'ann fo rùn "to turn away suspicion" a ghabh e air fhéin oifis an eadartheangadair - ged nach eil fhios againn nach robh beagan dibhearsain anns a'chùis cho math. A bharrachd air sluaghachadh a ghutha, mar gum biodh, tha e nochdaidh mar a tha MacRath, gu seachd àraidh anns an dàrna òran aige, a'tòiseachadh bho fhradharc a thàrmaicheas, cha b'ann anns a'Ghàidhealtachd no ann an Albainn, ach ann an gnothaichean-stàite Bhreatainn gu léir. 'S e as fhaide leis aire na h-éisteachd aige a tharraing do bhuidhe an Iomachuirteachaidh air an dà rìoghachd, agus cuideachd, 's mathaid, do dh'àite nan Gàidheal anns an stàit mar phoball a mhair dìleas, a'mhórchuid dhiubh, do'n

---

³⁶*Ibid.*, td.228: QB 329.

³⁷*Ibid.*, td.334. *Couh Joan Vreitinn, or Jock Breittans complent* [tdd.232-8] agus *the true Protestants complent* [tdd.238-52]. Bheirear an aire gum b'iad seo an dà òran a b'anmoiche a chumadh anns an làmhsgriobhadh. B'fhiach e thoirt an aire mar a tha tiotal a'cheud òrain a'cuimhneachadh ainm leabhrair Sheumasaich le Sir James Montgomery a chuireadh a-mach ann an 1692, Great Britains Just Complaint. Tha e coltach gun robh féill air: an ath bhliadhna chuireadh càin luach £200 air a'chlòbhualadair (faic POAS, Yale, V, td.510 n.10).

chrùn. Mura h-e iomradh air "Aintlaghk Lochairkegg", ge-tà, mothaichear nach fhaighear luaidh idir air feadh an dà dhàn ud air an t-suidheachadh air a'Ghàidhealtachd.³⁸ Tha an t-ùghdar mar sin a'feuchainn ri spiorad Breatannach a dhùsgadh anns an éisdeachd, 's e a'seamh còire nan Easbaigeach air fad. Anns an dol-seachad bheirear an aire cuideachd, rud gu math inntinneach, mar a tha Donnchadh nam Pìos anns an dàrna òran a'coireachadh pheacaidhean na h-éisteachd gu poblach mar mhàthair-aobhair airson mar a thàinig na Duitsich a-nall, mìneachadh nach ùisnich e idir anns na h-òrain nas pearsanta a chlàradh na bu thràithe anns an làmhsgriobhadh:

'S gur iad ar peacannan cùrst'
 Chuir d'ar n-ionnsaidh cho caitcheann
 E seo [Rìgh Uilleam] mar fhear-sgiùrsaidh
 Gu nar dùsgadh féin asda;
 Ach nam b'airidh is tùirs' e
 Le ar sùilean gu frasach,
 Chuir' an t-slat ann an steinn
 Mar nì fear tioma ri 'mhacan.

Ach Fhir a dh'fhuasglas gach cruaidh-chùis,
 Gluais an sluagh-sa gu ceartas,
 Chor's gum fuadaich iad bhuainn
 Gach aon fhuath is droch bheartan;
 Ach bheir mi dùlan an reusan
 Gum faodar seo ceart leo,
 Ach gun toirear le réite
 Oighre Bhreatainn air ais dhuinn.³⁹

An-seo, a-réisde, agus ann an obair gun urra *Òran air Rìgh Uilleam agus Banrigh Màiri*⁴⁰ - bàrdachd a th'ann an dlùth dhàimh, 's dòcha, ri obair Dhonnchaidh nam Pìos - chithear mar a bha forbairt 'ga dèanamh air a'bhreitheadaireachd bhuadhmhoir a dh'aontaich Gàidheil na h-Albann, anns a'cheud dol-a-mach, mar dhùthchasaich fo bhratach Bhreatainn. Gu dearbh, b'fheàrrde sinn beachdachadh air na h-òrain a b'anmoiche a gheibhear ann an Làmhsgriobhadh MhicRath cha b'ann mar fhradharc cumhang bhàrd bige air an iomall, 's iad fada bho thuaireap a'mheadhoin, ach, gu ìre co-dhiù, mar obair buill de'n uaisleachd Bhreatannaich aig an robh ùidh agus aig an robh tuigse air gnothaichean-stàite co-aimsireach nan rìoghachd gu léir.

---

³⁸*Ibid.*, td.242.

³⁹*Ibid.*, td.244. Faic cuideachd rainn 6 is 7 de *An Cill Dubhaich mo thàmh*, tdd.226-8.

⁴⁰QIL 2548-2726.

A'bhreitheadaireachd a bha iad a'craobhsgaoileadh - agus gu dearbh b'i siud a dhealbh na beachdan aca fhéin - thàrmaich i anns na propaganda Seumasach a thaom a-mach às na clòbhualadairean agus na *scriptoria* dìomhair às déidh Iomachuirteachadh 1689. Chithear, mar eisimpleir, ann an *Òran mu Oifigich Àraid* mar a bha An Clàrsair Dall - agus gu leòr eile, tha e coltach - a'fàgail cosheòrsachais air "Dàbhaidh donn" Bhail' a'Ghobhainn, 's e ag atharraich air mar a bha na h-éisgean Beurla co-aimsireach a'sìor aoireadh Rìgh Uilleim.⁴¹ Am puing as inntinniche buileach, ge-tà, 's e cho déidheil 's a bha Donnchadh nam Pìos 'na chuid bàrdachd poilitigich air samhla Dhàibhidh is Absaloim mar mhèineachadh air teachd a'Dhuitsich is fògradh Rìgh Seumas.⁴² Chan eil rian nach fhaicear an-seo buaidh na h-aoir poilitigiche - agus gu dearbh na bàrdachd - a b'ainmeile agus a b'fhéillmhoire r'a linn, *Absalom and Achitophel* le John Dryden. Chuireadh a-mach an dàn gaisgeil ann an 1681, agus 's ann gu math tric a gheibhear iomradh oirre - 'ga moladh no 'ga càineadh - ann an eisgeireachd cho-aimsirich na Beurla Sasannaich: gu dearbh, gu ìre b'e an obair seo fhéin a dh'aobharaich cho déidheil 's a bha eisgean an àma air cur-gu-buil mheafar bho'n Bhìoball. Thugadh beatha às ùr do sgeulachd Absaloim ri linn an Iomachuirteachaidh, agus mar sin chithear i 'ga h-ùisneachadh ann an obair Dhonnchaidh nam Pìos, mac Alasdair Inbhir-ìonaid, tràth anns na 1690an.⁴³

B'urrainnear beachdachadh air tòrr de'n obair bhrosnachaidh a rinneadh ri linn Bhliadhna Theàrlaich, gu seachd àraidh òrain is rosg Alasdair mhic Mhaighstir Alasdair, mar litreachas a thàrmaich ann an àm an Iomachuirteachaidh. Chum iad ris an t-seann ghaisgeileachd a bha gnéithichte dhaibh - cha bu chòir idir dearmad a dhèanamh air a'phuing seo - ach cuideachd thionnsgradh dealbh ùr far an robh na Gàidheil comharraichte airson an dìlseachd do rìgh dligheach. Ge b'oil le

---

⁴¹CD 345-60, tdd.112-13; POAS V, td.xxxvii agus *passim*.

⁴²LSMR td.176, 204, 214; luaidh air Achitophel td.202. Mothaichear mar a tha an aon shamhla a'nochdadh ann an *Òran air Rìgh Uilleam agus Banrigh Màiri* (ÒIL 2640-7), a rinneadh, a-réir gach coltais, tràth anns na 1690an (a dh'aindeoin tagraidhean ÒIL, td.320, chan eil adhmhad a'cheud rainn a'dearbhadh gun deach a dhèanamh ann an Earrach 1692, ge-tà). A-rithist, tha e soilleir gun robh ùidh aig an ùghdar ann an cùisean a'phrìomh-bhaile (faic m.e. na trì rainn 2600-23): air an aobhar seo, agus cuideachd los cho coltach 's a tha an t-òran ri obair Dhonnchaidh nam Pìos an dà chuid a-thaobh adhmaid is stoidhle, faodar deagh amharas a bhith againn gun robh air a'char bu lugha làmh aig MacRath 'na chur ri chéile. Gu dearbh, faodar dol nas fhaide, agus a chur an céill gum bu mhathaid gun robh seo air fear de na h-òrain sgrìobhte air na duilleagan aig deireadh Làmhsgriobhadh MhicRath a chaidh a sracadh a-mach, agus a tha a-nis a dhìth (faic, ge-tà, am mèineachadh tàbhachdach ann an LSMR tdd.334-45).

⁴³Anns an riochd sin faic POAS, Yale, 4, s.v. "Dryden"; *ibid.*, 5, tdd. xxxviii, 148, 281.

'nàimhdean, sheasadh iadsan a chòirichean, cha b'ann a-mhàin air a'Ghàidhealtachd, ach ann am Breatainn gu léir. Faodar luaidh ghoirid a thoirt anns an dol-seachad air an taobh chléireach, mar a bha an réiseamaid Ghàidhealach fo smachd a'Mhàidseir-Sheanaileir Ùisdein MacAoidh Scobhairidh, 's i an-sàs ann an cogaidhean Fhlànnrais, 'na roitheachdaire - gu ìre fada seachad air na companaidhean neo-eisimileach air a'Ghàidhealtachd - air na feachdan ceudna ann an arm Bhreatainn, agus saighdeirean bho dheifir cheàrnaidhean de'n dùthaich ri guailnean a chéile a'sabaid às leth na stàite. Bha MacAoidh fhéin, leis na beachdan tàireil a bh'aige air na h-ìochdaran de na Gàidheil, 'na roitheachdaire air na h-oifigearan a chuireadh os an cionn ri linn na h-Ìompaireachd.⁴⁴

Chan eil mòran fianaise againn ann a-réisde gun robh féill air coincheap Toil Dhé - gun luaidh air a'bheachd gun robh an t-UileChumhachdach ann an droch rùn an aghaidh nan Gàidheal los an cuid pheacaidhean-leanainn - ann am bàrdachd na Gàidhlig Albannaiche troimh'n t-seachdamh linn deug. Air an aon dòigh cha robhas a'gabhail gu coitcheann ri samhla nan Eabhrach ann an Éiphit. Cuimhnich mar a chuireadh an leithid de bheum air an t-samhla seo le Marc Caball is eile seach gur fianaiseach e, air sgàth ùrghnaiths agus fàsmhorachd a bhrìghe, air mar a bha luchd-ealain na h-Éireann a'cur air adhart an cuid litreachais mar fhreagairt air longbhriseadh an t-seann shaoghail. Nise, tha e fìor gun teagamh gu bheil Éiphit a'nochdadh ann an òrain an t-seachdamh linn deug, ach 's ann - a-mach 's dòcha air an aon eisimpleir air an toirear luaidh nas fhaide 's a'chaibideil - mar àite-sinnsireachd àrsaidh nan Gàidheal. Tha e nochdaidh mar a chithear tòrr a bharrachd shamhlaidhean 'gan toirt bho'n Bhìoball timcheall air deireadh an linn: tha an fhorbairt seo mar thoradh an toiseach air mar a bha oideachadh gilleann nan daoine-uaisle anns na h-oilthighean mu dheas a'sìor fhàs cumanta - mar bu trice b'ann le buill bho'n bhreath ud a chuireadh na samhlaidhean bìoballach gu buil - agus thàinig fàs anns a'chràbhachd phearsanta d'a réir. Gu dearbh, bha tòrr a bharrachd féille air oifis na ministrealachd 'nam measg, gu seachd àraidh bhuapasan a thàinig bho shliochd na seann éigse fòghlamaichte, seach nach robh na h-ealainean bu dual dhaibh a'faighinn uidhir de spéis a-nis aig na h-uachdaran. Mar a thugadh luaidh shuas, cha ghabh dearmad a dhèanamh air fàs na soisgeulachd - an teagasg nodha -

---

⁴⁴Faic Paul Hopkins, *Glencoe and the End of the Highland War* (Edinburgh, 1986), td.137: "He [MacAoidh] shared the Edinburgh government's view of the Highlanders as "barbarians"...Though he considered the highlanders the finest untrained soldiers in Scotland, he did not understand their manner of fighting, and had an incredibly crude and mechanical picture of a chief's powers..."

air gach taobh, eadar Phròstanach agus Chaitligeach, anns na deicheadan na bu shìtheile as déidh na h-Athaiseige. Thàinig seo gu bhith air sgàth nan oidhirpean, ged nach robh iad leanmhainneach, a bhathas a'dèanamh aig an àm gus Facal Dhé a chraobhsgaoileadh anns a'Ghàidhlig: mar eisimpleir, chithear mar a bha, airson a'cheud turais, buaidh Sailmean Dhaibhidh 'ga faireachdainn anns an litreachas Ghàidhealach. Anns an riochd sin, feumaidh sinn toirt an aire gun deach an t-eadartheangachadh de'n Chaogad a chlòbhualadh le Seanadh EarraGhàidheil ann an 1659; ged a bha e còig bliadhna air fhichead mus deach an còrr a chur an clò, le Raibeart Kirk, tha fhios gun robh breacaidhean Gàidhlig dhiubh, agus gu dearbh de dh'earrainnean bho'n Bhìoball fhéin, 'gan dèanamh le caochladh mhinistirean troimh'n àm ud, fiù's dìreach airson an treuda aca fhéin.⁴⁵ A dh'aindeoin nam forbairtean ud, ge-tà, chan ann tric a tha guth fòs air na samhlaidhean a bhith 'gan cur gu dìreach ri cor nan Gàidheal fhéin, mar a thachair le'n coimpirean ann an Éirinn. Chan eil ann dhiubh ach na sainnseil, mar eisimpleir ann an *Cath Raon Ruaraidh* 'nuair a sheinneas Iain Lom:

'S e Prionns Uilleam 's a shluagh
Dh'fhàg an dùthaich seo truagh
'Nuair a chuir iad thar cuan Rìgh Seumas uainn.

Guidheam sgrios agus bàs,
Goirt is miosgainn is plàigh
Air bhur sliochd, mar bh'air àl na h-Éiphite.⁴⁶

A-rithist, chì sinn an samhla a'togail cinn ann am bàrdachd a'Mhuilich Iain mac Ailein uaireigin timcheall air toiseach an ath linn, mar eisimpleir ann an loidhnichean bho'n òran *Mu'n sgeul-sa th'aca*:

Ged is trom leinn an stràc sin,
Thoill ar peacannan bàrr air,
Gun robh poball 's an Éiphit,
Bha fo bhrùid aig rìgh Phàro,
'S 'nuair a chaidh iad do'n fhàsach
Is a chaochail iad gnàthan

---

⁴⁵Faic an roràdh aig Duncan C. MacTavish ann an The Gaelic Psalms 1694, being a Reprint of the Edition issued by the Synod of Argyll in that Year (Lochgilphead, 1934), gu sònraichte tdd.viii-xiv.

⁴⁶ÒIL 2496-2501.

Fhuair iad comhartachd adhmhor bho'n sgiùrsadh.⁴⁷

Ach tha e follaiseach gu bheil e air a'cheud dol-a-mach a'cur an sgeòil ri càs nan Leathanach, ri briseadh a'chinnidh ud le feachdan Mhic Cailein Mhóir. Tha mi a'dèanamh dheth gum b'ann mar bhàrd Muileach a bha Iain mac Ailein a'deachdadh a bhàrdachd: 's iad luchd a'chinnidh a ghlac 'ùidh; cha robh e a'gabhail air bruidhinn as leth nan Gàidheal gu léir.

Ciamar a ghabhas an easbaidh seo, co-dhiù an taca ris na bha an coimpirean ann an Éirinn a'deachdadh, a mhìneachadh? An toiseach, chanainn, b'ann air sgàth's nach robh eòlas mu'n Bhìoball cho sgapte a-measg na h-éisdeachd a-bhos 's a bha e thall: tha e gu math mothachaidh nach do thòisich na bàird Ghàidhlig a'gnàthachadh shamhlaidhean bho'n t-Seann Tiomnadh 'nan cuid obrach gu ruige deireadh an t-seachdamh linn deug. A-rithist, tha e follaiseach nach robh Gàidheil an ama-sa idir buailteach na sgeulachdan bìoballach a chur ris an t-suidheachadh aca fhéin; mar sin, a-réir beachd na h-éisdeachd cha bu dhrùidhteach a'chumhachd mheafarach a bh'anns an samhlaidhean a bhatas 'gan toirt bho'n sgriobtar - no, gu dearbh, bho mhiotasachd na Ròimhe is na Gréige, no eadhon bho laoidhean na Féinne. Gu dearbh - agus 's e seo cnag na cùise - dh'fhaodadh e bhith nach b'ann gu tur claon 'na bharail a bhiodh an neach a chanadh nach robh a'mhiann a dh'ionnsaidh a'mheafair fhòghlamaichte idir cho gramail a-measg bàird shluaghail Ghàidhlig na h-Albann 's a bha e aig na filí Éireannach - dream, cuimhnichear, anns an robh tòrr bhall a bha as déidh oileanachadh leanmhainneach fhaighinn mar chléir air TìrMór na h-Eòrpa. B'iad na sagartan seo a ghabh orra fhéin ceannas nan Gàidheal thall, gu sònraichte seach gun robh a'chuid bu mhotha agus a b'urramaiche de'n t-seann uaisleachd air fògradh, agus ùghdarras na h-earrainne a mhair an làthair air a co-éigneachadh gu mór mór troimh chur gu buil laghannan nan allmharach. Tha buaidh an t-searmonachaidh aca soilleir ri fhaicinn ann an litreachas na Gaeilge. Na meafair is na samhlaidhean a gheibhear anns a'bhàrdachd againne, ge-tà, 's ann mar is trice de ghné choncréidich a tha iad, 's iad air an tarraing bho nàdar, no bho shaoghal làitheil na tuatha. Aig aon ìre, gheibhear an comharradh àraidh seo 'nar litreachas seach's gum b'iad seo na briathran a ghlacadh aire 's a dhùisgeadh aigne a'mhórshluaigh a bha a dhìth air na h-òranaichean; 's lugha air a'bhàrd, a-réisde, a bhith a'dinneadh a-steach 'na chuid rann clàr phearsannan no thachartas bho'n taobh-a-muigh a

---

⁴⁷QB 228. Tha am meafar ri thuigsinn 'na "laoidh" *Thì chumhachdaich nan cumhachdan*, QB 241.

dhuaichnicheas brìgh a theachdaireachd. 'S e tha bhuaithe ach an gnìomh a bhrosnachadh.

Aig ìre nas doimhne, 's mathaid, thàinig an suidheachadh seo gu bhith dìreach los nach robh na Gàidheil air fòirneart no làmhachas-làidir fhuiling aig làmhan an nàimh. Cha b'ionnan an cor acasan a-réisde agus càs nan Gàidheal - agus nan SeanGhall cho math - ann an Éirinn, gun luaidh air càs nan Cùmhnaintearan air Galldachd na h-Albann. B'iad siud dà bhuidhinn, a'mhórchuid dhiubh bho'n tuathcheatharna, d'am bu chùis-dhìtidh pearsannan-eaglais a'chreideimh oifigeil a chuir an riaghaltas thairis orra. A-rithist, bu ghann na cochomhairlichean aca a-measg na h-uaisleachd a dheidheadh 'nam faireachadh 's a bheireadh dhaibh taic is cobhair; ann am beachd nan ùghdarras cha robh anns a'chuid bu mhotha dhiubh ach truaghain is culaidhean-bùirt, 's iad air an cur air seachran leis a'chléir a bha mar bheag-iodhalan 'nan sùilean. Ann an àm teanntachd, ge-tà, cha robh fhios nach tarraingeadh iad an tuilleadh trioblaid mu chinn an riaghaltais, agus mar sin, ged nach robh na h-ùghdarras a'sìor dhèanamh geurleanmhainn orra, aig tréimhsean àraidh cha bu bheag a dh'fhuiling iad. Air sgàth an cruaidhchàis, agus seach nach robh fuasgladh an dàn dhaibh troimh neart airm an aghaidh feachdan an riaghaltais, theann iad ri'm muinghinn a chur ann an cumhachd osnàdarra Dhé. An iomadach deuchainn, cràdh is dòrainn troimh'n deach iad, ar leo gun deidheadh an athdhioladh mu dheireadh thall le teachd an UileChumhachdaich, 'nuair a thilgeadh E sìos uachdaran claona an t-saoghail seo, agus 'nuair a thogtadh suas do'n àite dlìgheach fhéin an dream beag a sheas aobhar Chrìosd a-measg nam fineachan anns na làithean dorcha deireannach. Los sìor fhrithealadh na cléire, agus ionnsaighean nan ùghdarras, bhrosnaicheadh 'nam measg spiorad na féinionnanachd, 's iad mar phoball air leth a bha coisrigte ann an sùilean Dhé. Gus bonnstéidh a chumail ris a'bharail eachd seo ghabh iad ri breitheadaireachd eachdraidheil anns an robh tòrr beuma 'ga chur air an iomadach martarach a chaidh a chur gu bàs air sgàth an creidimh. Mheudaicheadh air a'bhreitheadaireachd seo le coincheap a'mhìleachais: 's e sin, leis cho mór 's a dh'fhuiling iad, nach biodh an latha ro fhada air falbh anns an toireadh iad fhéin a-mach dìoghaltas air an naimhdean. A-measg nan Cùmhnantairean, a-réir gach coltais, bha gu leòr dhiubh sin de'n bheachd gum b'urrainn dhaibh fhéin rìoghachd nèamhaidh a shuidheachadh air talamh ann an Albainn; shaoil le feadhainn eile gun robh Latha a'Bhreitheanais ann an darribh

faisg air làimh.⁴⁸ An dàrna buidheann, Caitligich na h-Éireann, bha iad sin buailteach earbsa a chur anns na faisneachdan, faisneachdan a'tàrmachadh ann an pearsannan-eaglais, gun tigeadh cobhair dhaibh bho'n Roinn Eòrpa, bho na h-Éireannaich thall air fògradh.

Mar sin tha na suidheachaidhean a luaidheadh shuas, agus a'bhuidh a bh'aca air an dà shluagh, gu math diofraichte bho shaoghal co-aoiseach Gàidhealtachd na h-Albann. Cha do dh'fhuiling feachdan nan Gàidheal callcatha aig an naimhdean; cha bu mhotha a chaidh iad troimh'n fhòirneart 's a'gheurleanmhainn a leagadh air an coimpirean ann an Éirinn. A-rithist, mar a chithear, cha do rinneadh fhathast oidhirp chunbhalach air gach taobh, Caitligeach no Pròstanach, gus creideamh leasaichte maireannach a stéidheachadh a-measg dùthchasaich na Gàidhealtachd. Mar sin, cha robh na h-aon fhaireachdainnean air am brosnachadh a-measg nan Gàidheal againne, gun robh sinne a-bhos aontaichte mar phoball sònraichte: cha tigeadh an t-ideòlas ud fo làn bhlàth fhad's a bha an tìr cho roinnte an aghaidh a chéile, gu seachd àraidh air sgàth na seann aimhreite eadar na Caimbeulaich is na Dòmhnallaich. Uidh air n-uidh bha atharrachaidhean a'tighinn air an tìr, a-thaobh poileataics, creidimh agus gu dearbh a-thaobh an dualchais fhéin. Ach bha iad a'tighinn gu bith, ge-tà, gu fàth fiata, mar thoradh anns a'cheud àite air Reachdan Idhe agus a'bharrachd ùine a bha na cinncinnidh a'cur seachad mu dheas. Ach a thuilleadh air an sin - an rud bu chudromaiche buileach, 's mathaid - cha robh a'chléir dhùthchasach aca na bu mhotha a dh'eadarmhìnichheadh na h-atharrachaidhean ud a-réir slatantomhais a'chreidimh, agus a bheireadh dhaibh breitheadaireachd eachdraidheil fhéindearbhaidh leis an cuireadh iad an aghaidh tàir is mìorùn nan eachdrannach. Ach cha deach an latha air na Gàidheil air blàr cogaidh; cha robh feachdan an riaghaltais a'tuineachadh 'nam measg; bha na cinncinnidh fhathast a'cur an lagha an céill do na h-ìochdaran. 'Ga chur gu sìmplidh, cha robh an aon fheum air mìleachas ann an saoghal nan Gaidheal: gu faicsinneach co-dhiù bha iad fhathast a'seasamh an còirichean.

Chan eil sin ri ràdh gun robh nòsmhaireachd de'n t-seòrsa ud an anfhios do na Gàidheil. Gus seo a dhearbhadh, faodar tionndaidh gu aon òran a tha mar gum biodh 'na eun còrr a-measg an adhmaid ghnàthaichte a bhathas a'deachdadh ann an Gàidhlig na h-Albann aig an àm ud; gu dearbh, anns a'cheud phàirt dheth tha an t-

---

⁴⁸Mar a tha am fradharc a thàrmaicheas ann an leithid seo de Phròstanachas 's mathaid bunaiteach do dh'ideòlas stàit Bhreatainn faic a'cheud caibideil ann an Linda Colley, Britons: Forging the Nation 1707-1837 (London, 1994).

ùghdar a'cur gu buil nòsan a tha gu h-iongantach faisg air na bha a choimpirean ag ùisneachadh ann an Éirinn. 'S e seo an t-òran air a bheil an t-ainm *Cumha Mhontròis* ann an deasachadh bàrdachd Iain Luim, òran a chaidh a chur ri chéile as déidh crochadh a'Ghreumaich ann an 1650.⁴⁹ Ach 's e glé bheag de phàtran a'chumha thraidiseanta a gheibhear anns an òran: chan fhaighear ach an dà rann de chaoineadh an fhir fhéin; anns a'chòrr nì am bàrd luaidh air staid bhoichd na tìre, agus mar a tha an dàrna rìgh Teàrlach air fògradh 's e "'na thaisdealach boichd rùisgte"; aig deireadh an òrain leigidh e dallanach an aghaidh Niall MacLeòid Asainte airson mar a bhrath e am Marcais. Chanainn mar sin gum freagradh na tiotail a gheibhear anns na buntobraichean na b'fheàrr air: *Oran cumhaidh air cor na Rìoghachd* ann an cruinneachadh nan Stiùbhartach; agus *Mu ghlacadh Mhontròis* ann an Làmhsgriobhaidhean MhicLathagain. Tòisichidh an t-òran mar a leanas:

Mi gabhail Srath Dhruim-uachdair,
'S beag m'aighear anns an uair seo,
Tha'n lath' air dol gu gruamachd,
'S chan e tha buain mo sproc.

Ge duilich leam 's ge dìobhail
M'fhear-innidh math bhith dhìth orm,
Chan fhasa leam an sgrìob-s'
Thàinig air an rìoghachd bhoichd.

Tha Alba dol fo chloschain
Aig farbhalaich gun fhìrinn,
Bhàrr a'chalpa dhìrich -
'S e cuid de m'dhìobhail ghoirt.

Tha Sasannaich 'gar faireigneadh,
'Gar creach 'gar murt 's 'gar marbhadh,
Gun ghabh ar n-Athair fearg ruinn,
Gur dearmad dhuinn 's gur boichd.

Mar bha Cloinn Israéil
Fo bhruid aig Rìgh na h-Éiphit,
Tha sinn' air a'chor cheudna,
Chan éigh iad ruinn ach "Seoc".

Ar rìgh an déis a chrùnadh,
Mun gann a leum e ùrfhas
'Na thaisdealach boichd rùisgte,
Gun gheàrd gun chùirt gun choisd.

'Ga fharfhuadach às àite

---

⁴⁹ÒIL 651-710; GnC XXVI, tdd.130-4, 227.

Gun duine leis de 'chàirdean,
Mar luing air uachdar sàile
Gun stiùir gun ràmh gun phort.

An toiseach bu chòir dhuinn toirt an aire dìreach cho mìghnàthaichte 's a tha meadrachd an òrain ann an litreachas Ghàidhlig na h-Albann roimh'n àm ud. A-réir coltais, 's ann gu tur ùr tha na ceathramhan anns an cuir Iain Lom a chuid teachdaireachd.⁵⁰ Bho'n chruth àraidh, agus, 's dòcha, seach gu bheil am bàrd a'dèanamh feum de ruithim iambaicich nach eil cumanta anns na fìor sheann bhàrdachd, faodaidh sinn cur an céill gum b'ann bho phàtran coigreachail - òran bho'n Bheurla Ghallda, can, no obair 'ga toirt a-nall bho Éirinn - a thug Iain Lom a'chéis a dh'ùisnich e airson *Mí gabhail Srath Dhruim-uachdair*. Gu dearbh, tha adhmaid na h-obrach a cheart cho anàbhaisteach.

Bho thòiseach an òrain tha e follaiseach nach e saoghal Gàidhealach, ach saoghal Albannach, a tha fo chomhair Iain Luim: ìnnsidh am bàrd mar a tha e 'na sheasamh air Monadh Dhruim-Uachdair, mar gum biodh air a'chrìch eadar an dà earrann de'n dùthaich. Tha an aon chuspair 'ga mhìneachadh aige anns an dàrna rann: chan eil e a'dol a bhruidhinn mu bhàs Alasdair mhic Colla, sàr ghaisgeach nan Gàidheal; an-dràsda 's e as fhaide leis cor na h-Albann gu léir. 'S ann a-mhàin a-nuairsin a thòisicheas e ri ìnnse fàth a ghearain, mar a chuireadh an dà chuid Gàidhealtachd agus Galldachd fo chis gus airm-sealbhaidh pàrlamaid Shasainn a chumail suas. Tha an ceathramh rann, far a bheil am bàrd a'caoidh càs na h-Albann fo chreachaireachd nan Sasannach, 's e ag ainmeachadh fearg Dhé air sgàth peacaidhean a luchd-dùthcha mar mhàthair-aobhar an ànraidh, gu h-iongantach faisg air spiorad na bàrdachd Éireannaich co-aimsirich. Faodar an aon rud a ràdh mu shamhla Cloinn Israéil 's an ath rann, agus, gu dearbh, mar a dh'éigheas na coigrich ainm tàireil, "Seoc", air na dùthchasaich. As déidh nan dealbh ud nì am bàrd luaidh air dà phearsa, agus an cor 'ga mhìneachadh a-réir breitheadaireachd na h-eaglaise: an dàrna Rìgh Teàrlach fo'n choill', agus sìor thòrachd a nàimhdean 'ga ruagadh; agus Montròs, 's e 'na mhartarach air sgàth a dhìlseachd do dh'aobhar a'cheartais.

Tha an dòigh 's an do nochd a'ghné ud de nòsmhaireachd ann am bàrdachd Ghàidhlig na h-Albann aig an àm àraidh a tha seo a'cur an céill dhuinn gur mathaid gun do thionnsgnadh am fradharc ceudna anns a'cheud dol-a-mach ann an Éirinn, fo bhuaidh na teanntachd a thàinig air na Gàidheil thall bho'n cheud leth de'n t-

---

⁵⁰Air a'phuig ud faic Ann Allison Whyte, "Scottish Gaelic Folksong 1500-1800" (B.Litt, Oilthigh Ghlaschu, 1971), td.74.

seachdamh linn deug suas, gu seachd sònraichte ri linn Chrombail. Mar sin b'e an dubh éiginn - co-dhiù 'nan sùilean fhéin - a thug air an nàisinn aonachadh: mar a chunnacas, air los ionnsaidh Shasainn rinneadh athsgrùdadh air coincheap nàisneachas na h-Éireann, agus thugadh brìgh ùr dha; tha a h-uile coltas air a'chùis gum b'ann aig an àm seo cuideachd a thàinig an t-aon athbheachdachadh gu bith ann an Albainn cho math.⁵¹ Gidheadh cha tàinig an aon bhuil às, ge-tà. Ann an càs Gàidheil na h-Éireann, bu tric a bha an ceangal àrsaidh a sheas cho fada eadar iad fhéin agus an uaisleachd dhùthchasach a-nis air a bhriseadh, agus mar sin bha iad na bu bhuailtiche a bhith a' toirt cluais éisdeachd gu brosnachaidhean nan sagart - agus gu dearbh bha na ceudan dhiubh ann. Air Gàidhealtachd na h-Albann, ge-tà, bha seann phòr nan uachdaran fhathast a' tàmh 'nam measg, agus gu dearbh a' cumail dìon orra: bha iad fo chomain aig a'chéile. Bha bannan daingeann fhathast 'gan tarraing còmhla mar chinnidh, agus b'e seo a dh'aobharaich cho roinnte 'nam measg fhéin a bha uachdaran na Gàidhealtachd, ro roinnte gus làn aomadh a dhèanamh gu aobhar an rìgh, gun luaidh air aobhar nan eaglaisean. Air a'cheann thall b'e a bhith a' cumail dìon air a'cheann dùthcha aca fhéin a b'fhaide leo, agus gu dearbh bhitheadh e duilich a bhith 'gan cronachadh: déiligidh obair nam bàrd Gallda co-aimsireach le gnothaichean poilitigeach na Galldachd, ach, eucoltach ri na Gàidheil, chan eil cuinge an cuid fradhairc idir 'ga meas 'na fàgail aig na beachdairean.

As bith am b'ann le aon chluais ri obair a choimpirean Éireannach a chuir Iain Lom an nòsmhaireachd ud gu buil, no dìreach a bhith 'gan dealbhadh air a cheann fhéin, tha e follaiseach nach robh i 'ga meas aige an aona chuid tarraingeach no drùidhteach gu leòr airson na h-éisdeachd. Aithnichear mar a chrìochnaicheas e an t-òran le bhith a' cur fiaraidh, mar gum biodh, 'na theachdaireachd: air a'cheann thall tha e 'na rùn aige a bhith a' brosnachadh an t-sluaigh gus dìoghaltas a thoirt a-mach air Niall MacLeòid Asainte, esan a bhrath am Marcais "Airson na mine Lìtich/Agus dà thrìan dhith goirt". Ged a thionndaidheas e air falbh car tamaill gus luaidh a thoirt air cùisean na Galldachd, chan fhoghain do'n éisdeachd Ghàidhealaich - no gu dearbh do Iain Lom fhéin - coincheap nàiseantas na h-Albann 'na aonar: tha e ro theibidh, ro choigreachail. A dh'aindeoin na chanas am bàrd aig toiseach an òrain, aig a dheireadh chan fhuilear dha tionndaidh a dh'ionnsaidh chùisean Gàidhealach, no co-dhiù car pearsanta Gàidhealach a chur anns a'chuspair. 'S mathaid gu bheil e a'comharrachadh siud dhuinn anns an rann:

---

⁵¹Airson a'chùlraith eachdraidheil do'n chuspair seo faic David Stevenson, Alasdair MacColla and the Highland Problem in the Seventeenth Century (Edinburgh, 1980), tdd.270-4.

Cha téid mi do Dhun-Éideann
 O dhòirteadh fuil a'Ghreumaich,
 An leómhann fearail treubhach
 'Ga cheusadh air a'chroich.

Aig a'chrìch, mar sin, gluaisidh am bàrd air falbh bho'n raoin fharsaing de ghnòthaichean-stàite, eachdraidh agus dìomhaireachd creidimh a bha fa chomhair aig toiseach na h-obrach, 's e ag amharc gu dùr air pearsa "Mhic Néill á Asaint chianail". Am fearg 's a'bhith a dhùisgeadh anns an éisdeachd anns a'cheud leth de'n òran, tha iad uilechruinnichte a-nis air an aon neach. Tha e nochdaidh, anns an dol-seachad, mar a tha leanmhainn ann eadar an cleas ud agus mar a dh'fheuchas Iain Lom ri'n sluagh a bhrosnachadh an aghaidh Dhòmhnallaich Inbhir Làire as déidh Murt na Ceapaich. A-rithist, tha an dlùth cheangal a tharraingear anns an òran cumhaidh eadar ghnòthaichean saoghalta is ìre na diadhaidheachd a'toirt an cuimhne cho chumachdach 's a làimhsicheas Alasdair mac Mhaighstir Alasdair - bàrd aig an robh meas mór air obair a roitheachdaire - an aon chleas ri linn Bliadhna Theàrlaich. Chuir esan gu buil an nòsmhaireachd a tha seo, ge-tà, aig àm 'nuair a bha eòlas mór ann an iomadach ceann dùthcha air buaidh nan Sailmean 's air teachdaireachd na h-Eaglaise Soisgeulaiche; gu ìre mhóir cha robh iad siud ann 'nuair a bha Iain Lom ri dèanamh òrain 'òige, agus tha e caran iongantach a bhith a'faicinn obrach bho mheadhon an t-seachdamh linn deug a tha cho mór fo chomain nòs nach eil idir gnàthaichte ann am bàrdachd Gàidhlig na h-Albann aig an àm.

Nòs na Faisneachd ann am Bàrdachd na Gàidhlig:

Aithnichear an aon sheòrsa eadardhealachaidh ann an cur-gu-buil fhaisneachd mar nòs bàrdachail anns an dà litreachas. Anns an riochd seo, feumar a ràdh an toiseach gun robh an dà chuid Gàidheil na h-Éireann is Gàidheil na h-Albann a'cophàirteachadh ann an aon bhreitheadaireachd - 's e sin ri ràdh, b'eileamaid làidir de'n fhéin-ìomhaigh air gach taobh e gun tigeadh mu dheireadh thall an latha anns an cuirte ruaig air na coigrich a bha an déidh seilbh eucorach fhaighinn air an tìr aca fhéin, na fìor dhùthchasaich. Ann an càs na h-Éireann, ge-tà, thàinig taobh a'chreidimh gu bhith fuaighte gu math daingeann anns na tairngreachtaí acasan: b'ann ann am beòil an Naoimh Phàdraig no Choilm Chille a chuireadh iad, agus gu dearbh, a-réir fianaise, bha am pàirt fhéin aig na sagartan ann a bhith 'gan

craobhsgaoileadh a-measg a'mhórshluaigh.⁵² Mothaichear, ge-tà, nach do rinneadh an fhorbairt cheudna ann an litreachas Gàidhealtachd na h-Albann. Cha do cheangladh a brìgh a-riamh ri aobhar a'chreidimh: anns a'bhàrdachd mairidh i dìreach 'na h-aithris bhagartaich, 's i caran diomhair - mar gum biodh 'ga cumail air falach - an aghaidh nan Gall. Gu dearbh, tha e duilich a ghabhail ris gun robh ciall sam bith 'na teachdaireachd do na Gàidheil cho-aimsireach ach a-mhàin gun robh i 'na comharradh air credo de'n dualchas Ghàidhealach a bha aithnichte air feadh na dùthcha - bha i 'na cuimhneachan air a'chumhachd a bh'aca bho shean, 'nuair a ghléidh iad còir thairis air clàr na h-Albann gu léir. 'S e seo, chanainn, gnìomhachd na faisneachd anns an rann a nochdas dà thuras ann an obair Iain Luim mar a tha i gléidhte againn, ann an *Soraidh do'n Ghràmach* agus ann an *Cumha Morair Hunndaidh*.⁵³

Codhùnadh:

Mar sin, cha b'ann tric a dh'ùisnich am bàrd creideamh - no toil Dhé ma thogras sibh - mar aobhar-mìneachaidh air an t-suidheachadh a bha 'na chuspair aige. Bithidh e follaiseach gu bheil am beàrn eadar an dà dhualchas a'sìor fhosgladh: na filí Éireannach a'teannadh ri cùisean a shoilleireachadh troimh bhith a'toirt a-steach Làmh an UileChumhachdaich, agus na bàird a-bhos fhathast a'cumail suas baraileachd na b'àrsaidhe stéidhichte air a'chòd ghaisgeil, gun a bhith cho mór an inneamh air an aon mhìneachadh a-mhàin. Chan eil sin ri ràdh, ge-tà, gu bheil an dìth seo 'na crois air a'bhàrd. Anns an riochd sin, faodar sùil a thoirt a-rithist air an òran a dh'ainmichear ann an deasachadh obair a'bhàird mar *Chumha Morair Hunndaidh*. Anns na trì rainn mu dheireadh gheibhear trì coincheip, trì deifir ìrean de chreideamh, ag obrachadh còmhla: an fhaisneachd, cuibhle an fhortain, agus toil Dhé. Tha guth Iain Luim neochumanta meanmnach glòrmhor: tha fuath a'bhàird 's a mhiann dìoghaltais 'gan daingneachadh agus 'gan dearbhadh troimh bhith a'gairm 'na aobhar gach aon àrdchumhachd a riaghaileas crannchur mac an duine:

---

⁵²Breandán Ó Buachalla, "An Mheisiasacht agus an Aisling", ann am Pádraig de Brún, Seán Ó Coileáin agus Pádraig Ó Riain (deas.), *Folia Gadelica: Aistí ó iardhaltaí leis a bronnadh air R.A. Breatnach* (Cork, 1983), td.77; cuideachd Simms, *From Kings to Warlords*, tdd.15, 26-7; agus, an fhianais airson tùsalachd coincheap an nàisneachais anns a'cheithreamh linn deug, gu sònraichte ann an "Caithréim Thoirdhealbhaigh", ann an J.A. Watt, "Gaelic polity and cultural identity" anns an *NHI* II, tdd.345-51; agus, gu dearbh, na rannan ainmeil bho'n dàn *A Ghearóid, déana mo dháil* [DD, td.286] far an can Gofraidh Fionn Ó Dálaigh gur e fuadachadh nan Gall crìoch mhiannaichte a phàtran Gàidhealach.

⁵³*ÖIL* 309-16; 627-34.

Ach nan tigeadh Montròsa
 Air chòrsa na h-Éireann,
 Tri fichead sgùd lòdail
 'S buill chòrcaich 'nan sréin riutha,
 Le'n ceannbheartaibh òrbhuidh,
 Agus òrdugh Rìgh Seurlas,
 Thigeadh fàistinneachd beò oirnn
 Mar thubhairt Tómas an Reumair.

Tha an roth ri tighinn timcheall
 Cho cinnteach 's am *pass* seo,
 'S cha bu doimhe le m'inntinn
 Ged a dh'imicheadh e fada,
 Dol a-measg an luchd-cuideachd
 A bh'aig murtairean Shasainn,
 Neach a bhuaileas le chuip sibh,
 'S trom cudrom a shlait oirbh.

'S math as còir do ghrìosadh,
 Fhir as miorbhailtich feartan,
 'S a bhith dol air ar glùinean
 Dhèanamh ùrnaigh is trasgadh,
 Dhèanamh aifreann neochealgach
 A dhearbhadh gur leat sinn.
 A Làmh a sgaoileas gach tonn dhuinn,
 Cur dhuinn Crombal a stalcadh.⁵⁴

Chunnacas gun robh eileamaid làidir de'n chreideamh chrìosdaidh 'ga cur gu buil ann am bàrdachd phoblaich Gàidheil na h-Albann ri linn cogaidhean nan 1640an; gu dearbh, bhitheadh e 'na fhìor iognadh mur an robh. Ach fhathast chan ionnan idir idir buaidh a'chreidimh mar a dh'fhairicheadh i air litreachas na h-Éireann agus mar a nochdas i anns an litreachas a-bhos. Aig aon ìre, thàinig an suidheachadh seo gu bhith dìreach mar thoradh air cho tearc 's a bha na teachdairean 's a'chléir, an dàrna cuid Caitligeach no Pròstanach, air Gàidhealtachd na h-Albann. Chum na Gàidheil an-seo a-réisde ris an t-seann chreideamh, am measgachadh de Chaitligeachas àrsaidh - no, air a'char bu lugha, meadhonaoiseach - agus breath math de phàganachas fhathast air maireann 'na mheasg. Mar eisimpleir, eadhon ann an Taobh an Iar Rois, ceann dùthcha far an robh ministirean pròstanach air an suidheachadh anns na sgìrean bho àm an athleasachaidh, mothaichear do cho làidir 's

---

⁵⁴ÒIL 627-50. Ann an LSS MhicLathagain cuirear an tiotal *Srath chuaiche* air an òran; a-réir Cruinneachadh Mhic-an-Tuairneir 's e *Oran do Dhiuc Gordon, ri linn fogradh Rìgh Tearlach a dhà* an t-ainm a th'air. Chan urrainnear dol às àicheadh nach eil na rainn ud 'gan sgrìobhadh anns an òrdugh shuas ann an gin de na tobraichean, ach ann an càs an òrain a tha seo feumar gabhail ri'n rian a chuir Anna NicCoinnich orra: 's e bu choltaiche a bh'ann bho thùs.

a bha an cleachdadh urram a thoirt do'n Naomh Maolrubha, gun luaidh air aoradh sheipeilean, sgeadachadh thobraichean "and wther superstitious monuments and stones tedious to mention." Chum an sluagh suas na deasghnàthan ud fiù's cho fada sear ri Cunndainn agus Fodhraitidh anns an dàrna leth de'n t-seachdamh linn deug.⁵⁵ Ach aig ìre eile, ge-tà, ìre an litreachais, faodar a ràdh nach robh e 'na nòs aig na bàird againne gabhail ri mìneachaidhean diadhaireach mu chor na dùthcha; thachair seo seach gun robh soirbheachadh an t-sluaigh fhathast ann an tomhais mhór an urra ri neart nan làmh aca fhéin. 'S e an cruaidh fheum a thug air na h-Éireannaich cobhair a ghuidhe bho Nèamh; cha robh Gàidheil na h-Albann anns an àirc cheudna fhathast.

---

⁵⁵Faic William Mackay (deas.), Records of the Presbyteries of Inverness and Dingwall 1643-1688 (Edinburgh, SHS 1d sreath, 24, 1896), tdd.279-83.

2: ÉIRE AGUS ALBA - AON GHÀIDHEALTACHD?

Gun teagamh sam bith, cha tig às do sgoilearan Gàidhealtachd na h-Albann, an dà chuid eachdraichean agus litreachan, barrachd suim a ghabhail anns an t-saoghal Ghàidhealach air taobh thall Shruth na Maoile. Mar a chunnacas, 's e seo rathad a tha Steven G. Ellis air moladh gu math làidir.¹ Tha Jane Dawson air a dhol cho fada an taobh seo 's gu bheil i fiù's a'cumail a-mach mur b'e Gilleasbaig, còigeamh iarla EarraGhàidheal, gur dòcha gum biodh nàisean Gàidhealach air éirigh, aon MhórGhàidhealtachd ann an Éirinn agus ann an Albainn còmhla.² Tha e furasda - gu seachd sònraichte do'n fheadhainn nach eil buileach eòlach air a'ghnothaich - a choimhead air dùthchas nan Gàidheal air fad mar aon mhór-roinn chultaraich. 'Nuair a thionndaidhear do na fianaisean airson dé seòrsa féin-sheallaidh a bh'aig na Gàidheil, ge-tà, feumar gabhail ris gun robh iad air a'cheud dol-a-mach 'gan suidheachadh fhéin ann an coitheacs nan dùthchannan far an robh iad a'còmhnaidh - Alba agus Éire; gun robh iad a'dèanamh sgaraidh eadar iad fhéin agus an nàbaidhean Gallda anns gach dùthaich. B'ann anns na roinnean sòisealta agus malairteach, ge-tà, a gheibhear na h-eadardhealachaidhean a b'fhradharcaiche, agus b'fhiach e greiseag a'beachdachadh orra.

An t-eadardhealachadh as motha a th'ann, tha e a'tàrmachadh ann an àrainneachd an dà dhùthaich. Air Gàidhealtachd na h-Albann, agus gu dearbh ann an Uladh, tha a'chuid mhór de'n talamh mìthorrach, co-dhiù an taca ris a'Mhachair Ghallda. Mar sin - ged nach fhaodar dearmad a dhèanamh idir air cho tàbhachdach 's a bha an t-àiteachas ann an cuid de dh'àiteannan, gu sònraichte anns na h-eileanan - am bitheantas bha barrachd buille 'ga cur air a bhith ag àrach bheathaichean. Ann an còrr de dh'Éirinn, ge-tà, far an robh am fearann na bu thorraiche, agus an tìde na bu chiùine, bha barrachd suim aig na dùthchasaich ann an obair an àiteachais.³ Gu dearbh, 's e seo far a bheil cnag na cùise 'na laighe. Tha an suidheachadh sòisealta ann an Éirinn comharraichte airson cho ìosal 's a bha àireamh an t-sluaigh, agus mar sin cho beag fearann 's a bhathas a'cur gu feum.⁴ Mothaichear air bhall mar a tha seo

---

¹Faic shuas, td.2 n.3.

²Faic na codhùnaidhean aice 'na h-alt "The Fifth Earl of Argyll, Gaelic Lordship and Political Power in Sixteenth-century Scotland", SHR 68 (1988), tdd.1-27.

³Nicholls, Gaelic and Gaelicised Ireland, tdd.114-19; Raymond Gillespie, The Transformation of the Irish Economy 1550-1700 (Dundalk, 1991), td.6.

⁴Nicholls, Land, Law and Society in Sixteenth-Century Ireland, tdd.9-19; Gillespie, Transformation, tdd.7-8, 12-19, 31-2, 57.

gu tur diofraichte bho'n t-suidheachadh a-bhos againne, far an robh sluagh dùmhail a'tàmh anns na gleanntaichean agus mu na h-oirthirean, 's iad a'sìor thoirt a-steach barrachd is barrachd talmhainn gus an lòn a chumail riutha fhéin. Ann an Éirinn a-réisde bha an coluadar na bu shiùbhlaiche, an dà chuid air sgàth cumadh na dùthcha fhéin, agus air sgàth an dòigh-obrachaidh talmhainn a bh'aca.

Bha an còras laghail agus na seann ghnàthannan a bha ceangailte ri còirichean fearainn a'daingneachadh nan aomaidhean ud. Anns an riochd seo, faodar luaidh a thoirt air mar a bha cuid de'n tuath a'faighinn am fearainn air chùmhnnantan goirid⁵; mar a bha an oighreachd 'ga roinn eadar gach mac anns an teaghlach, gun a bhith a'dèanamh diofair eadar pàisdean laghail agus pàisdean diolain, air bàs a'chinnchinnidh, cleachdadh a dhaighnich a'bhualteachd sgarach anns a'choluadar⁶; mar nach robh, ann an iomadach càs, an sluagh a bha umhail do na h-uachdarain a'fuireachd air an oighreachdan aca⁷; agus gu dearbh cho fìor achrannach 's a bha an còras anns an robh fearann 'ga chur an geall, gu ìre's gum bu tric a dh'éiricheadh connspaidean a-thaobh có bu leis a bha a'chuibhreann bho thùs.⁸ Feumar cuideachd toirt an aire do cho tric 's a bha barrachd air aon uachdaran aig an t-sluagh co-dhiù: esan leis am bu leis am fearann ann an lagh; agus, 's e mar fhear na h-eadraiginn, esan a bha 'ga obrachadh, 's dòcha leis an tuath aige fhéin. Mar sin, cha robh sluagh na h-Éireann am bitheantas idir cho mòr an eisimeil air aon uachdaran 's a bha na Gàidheil a-bhos. Tha fhios nach eil sin a'ciallachadh nach robh seann dìlseachdan

---

⁵Nicholls, Land, Law and Society in Sixteenth-Century Ireland, ttd.19; Gillespie, Transformation, tdd.20-1.

⁶Nicholls, Gaelic and Gaelicised Ireland, tdd.57-65; Simms, From Kings to Warlords, tdd.58-9.

⁷Faic cleachdaidhean na sláinte agus *spend and defend*, mar eisimpleir ann an Simms, From Kings to Warlords, tdd.105-6. Pace Allan I. Macinnes ("Crown, clans and fine: the "civilizing" of Scottish gaeldom, 1587-1638", Northern Scotland 13 (1993), tdd.31-2), chan eil e coltach gun robh iad seo ann an dà-riribh ag aobhrachadh an leithid de bhuaireadh air Gàidhealtachd na h-Albann, air sgàth's cho roinnte 's a bha an dùthaich, agus cho dlùthcheangailte 's a bha a'chuid bu mhotha de'n mhórshluagh mar-thà ri cinnidhean air leth. 'Nuair a bheirear sùil air bunaobharan nan deifir fholachdan a-bhos, an dà chuid aobharan gearr-thréimseach agus aobharan fad-thréimhseach, 's e an tréithe as nochdaidhe ach cho achrannach 's cho caochlaideach 's a tha iad. Gu math tric, ge-tà, 's e dìth fearainn airson sluaigh fhàsmhoir a tha air cùl nan connspaidean [faic Grant, The MacLeods, td.133] ach cha mhór an-còmhnaidh chithear deagh thomhais de nàimhdeas pearsanta (tréithe a tha samhachail de dh'fholachdan air feadh an t-saoghail) a'nochdadh eadar na cinnchinnidh cuideachd. Feumar a ràdh, seach nach eil a'Ghàidhlig aig na h-eachdraichean Gallda, gum b'fheàrr leo gu mòr a bhith a'coimhead air coincheip theibidh, leithid forbairtean na malairte, na bhith a'déiligeadh ris na h-uachdarain Ghàidhealach mar phearsannan fa leth.

⁸Nicholls, Land, Law and Society in Sixteenth-Century Ireland, tdd.65-7.

aig na h-Éireannaich a bha a cheart cho leanmhainneach 's a bha iad ann an Albainn. Gidheadh bhitheadh e fìor a ràdh gun robh spioraid an tréibhdhireais do'n cheanncinnidh, agus spioraid an treubhachais do'n chinneadh fhéin, na bu treasa agus na bu shuidhichte a-measg Ghàidheil na h-Albann, an toiseach, air sgàth's cho roinnte 's a bha an tìr, agus a-rithist, air los an dualchais a-bhos, agus gu dearbh aimsir bhruailleanach Linn nan Creach, a tharraing bannan-càirdeis nan cinnidhean fa leth tòrr na bu dhlùithe ri chéile.⁹

Bha dìlseachd nan Gàidheal ann an Albainn 'ga dearbhadh ann an coitheacs a'chogaidh; a-rithist, cha b'ionnan an saoghal acasan agus suidheachadh nan Éireannach. Ann an eachdraidh mhileanta na h-Éireann aig deireadh nam Meadhon Aoisean tha àite air leth aig na buannachan Albannach, na *redshanks*, am bathar bu bhuannachdaile, 's dòcha, a chuireadh a-mach às an tìr aig an àm ud: bha cha mhór a h-uile feachd anns an eilean gu ìre an eisimeil air an neart aca. Mar sin - ged bu mhathaid nach robh e 'na àbhaist an tuath a thogail airson feachdan nam fineachan gu ruige linn Alasdair mhic Colla - bha cultar na gaisgeileachd air drùidheadh tòrr na bu dhoimhne air a'choluadar Ghàidhealach ann an Albainn. An taca ri Gàidheil na h-Albann, cha robh na h-Éireannaich idir cho dèante ri cogadh.¹⁰

Faodar luaidh a thoirt air eachdraidh na h-Éireann anns an t-siathamh linn deug cho math, mar a bha cumhachd nan uachdaran móra, an dà chuid Gàidhealach agus SeanGhallda, thairis air a'mhórshluagh a'sìor fhàs na bu theinne, 's iad a'feuchainn ris an tuath a chuingealachadh agus a chumail fo smachd air na h-oighreachdan aca fhéin.¹¹ Bha suidheachadh cugallach an t-sluaigh 'ga dhèanamh na bu mhiosa buileach le athchòireachadh nam bann eadar mithean is maithean a-réir lagh cumanta Shasainn, ceum anns an deach tòrr de na seann chòirean aca a chur gu

---

⁹Faic Nicholls, Gaelic and Gaelicised Ireland, tdd.9; Simms, From Kings to Warlords, tdd.114.

¹⁰Nicholls, Gaelic and Gaelicised Ireland, tdd.84-90; Simms, From Kings to Warlords, tdd.121-4, 126.

¹¹Faic Nicholls, Gaelic and Gaelicised Ireland, tdd.22, 68-71, 114-19; idem., Land, Law and Society in Sixteenth-Century Ireland, tdd.4-5, 20; Simms, From Kings to Warlords, tdd.32-40, 90, 91-2, 112, 143, 146, 147-50; Michael Lynch, "National Identity in Ireland and Scotland, 1500-1640" ann an Claus Bjørn, Alexander Grant agus Keith J. Stringer (deas.), Nations, Nationalism and Patriotism in the European Past (Copenhagen, 1994), tdd.110-14; cuideachd Colm Lennon, Sixteenth-Century Ireland: The Incomplete Conquest (Dublin, 1994), tdd.111-12; Steven G. Ellis, Tudor Ireland: Crown, Community and the Conflict of Cultures 1470-1603 (Harlow, 1985), tdd.48-50; Nicholas Canny, From Reformation to Restoration: Ireland 1534-1660 (Cambridge, 1987), tdd.5-6; Katharine Simms, "Warfare in the Medieval Gaelic Lordships", tdd.107-8; Siobhán de hÓir, "Guns in Medieval and Tudor Ireland", Irish Sword 15 (1982), tdd.76-88; Kenneth Nicholls, "Gaelic society and economy in the high middle ages", NHI II, tdd.404-7.

neoini.¹² Chaidh coincheap an tighearnais a mheasgachadh a-réisde ri sealbh na talmhainn, dà bheachd nach robh buileach co-ionnan roimhe.¹³ Mar sin, ged a rinneadh an còras sòisealta na bu shìmplidhe ré an t-siathamh linn deug, cha robh sin ag aobhrachadh gun robh tuath agus tighearna na b'fhaisge air a chéile; fada bhuaithe.¹⁴

Tha Kenneth Nicholls air sgrìobhadh gum bu chòir do sgoilear Éireannach sùil a thoirt air eachdraidh Gàidhealtachd na h-Albann anns an t-seachdamh agus anns an ochdamh linn deug ma tha e airson beachdachadh air na dh'fhaodadh tachairt ann an Éirinn mur an d'fhuair na coigrich làmh-an-uachdar air an t-saoghal Ghàidhealach.¹⁵ Airson nan aobharan a chaidh àireamh shuas, tha e gu math duilich gabhail ris a'bheachd seo; gu dearbh, bhitheadh e na b'fhaisge air an fhìrinn a chantainn gun robh Gàidheil na h-Éireann de'n t-seachdamh linn deug a'fuiling an dithchòireachaidh a thàinig air Gàidheil na h-Albann còig ceud bliadhna roimhe. An lùib briseadh Rìoghachd nan Eilean, air a'chuid mhóir de'n Ghàidhealtachd - a-mach, 's mathaid, air na dùthchais a bha an seilbh Mhic Cailein Mhóir, iarla Athaill, mhorair Chataibh, agus, gu ìre, iarla Shìphoirt - bha dìlseachdan an t-sluaigh 'gan toirt do na h-uachdarain bheaga, ceannardan nan cinnidhean. Feumar cuimhneachadh cuideachd gun robh an sluagh tòrr na bu shocraichte, ceangailte ri aon àite, na bha an coisheisean ann an Éirinn. Chaidh am pàtran de dh'ùmhlachd do'n cheanncinnidh a dhaingneachadh ann an aimsir bhruailleanach Linn nan Creach, agus na fineachan cho tric an ugannan a chéile.

Ma chuireas sinn suidheachadh muinntir Ulaidh do'n dàrna taobh, faodar a ràdh gun robh coladar Gàidheil na h-Éireann comharraichte airson neo-eisimileachd theaghlaichean air leth, siubhlachd a'phobail, agus na solubachd ris an do ghabh iad ris na strainnsirean bho'n ear. Mar sin, 's mathaid gun robh còras sòisealta Gàidheil na h-Éireann na b'uidheamaichte 'na bhithbrìgh airson gabhail ri sgaoileadh an roichalpachais bho'n t-seachdamh linn deug air adhart. Ann an càs Gàidheil na h-Albann, ge-tà, bha mairsinneachd a'chòrais acasan - beachd an t-seann shaoghail agus na bunchoincheip de'n ideòlas ghaisgeil, de'n chliù agus de'n treubhantas bu

---

¹²Nicholls, Land, Law and Society in Sixteenth-Century Ireland, td.20; Simms, From Kings to Warlords, tdd.91-2; Gillespie, Transformation, tdd.20-4, 58-9.

¹³Simms, From Kings to Warlords, td.147.

¹⁴Nicholls, Land, Law and Society in Sixteenth-Century Ireland, tdd.4-5.

¹⁵*Ibid.*, td.5.

dual dha - ag aobhrachadh gun robh glé bheag dhiubh a ghabh ris a'mhalairteachd ùir le'n uile-chridhe 'nuair a thàinig i a-steach, gu sònraichte bho dheireadh an t-seachdamh linn deug air adhart. Gu math simplidh, bhathas a'faireachdainn gun robh nàdar de chollaid eadar an Gàidheal agus am pàtran bho dheas de'n *homo economicus*. Bheirear barrachd meòrachaidh air a'chuspair seo a-rithist; tionndaidhear an-dràsda do shuidheachadh Gàidhealtachd na h-Albann aig toiseach an t-seachdamh linn deug.

3: AN T-ATHLEASACHADH AIR GÀIDHEALTACHD NA H-ALBANN

Gun teagamh sam bith b'ann gu ìre mhóir air sgàth na cumhachd àraidh agus na h-inbhe, air a'Ghàidhealtachd agus air a'Ghalldachd, a bha an seilbh Mhic Cailein Mhóir a chaidh leis an Athleasachadh - agus gu dearbh leis an eaglais chléirich - mu dheireadh thall ann an iomadach ceann dùthcha air taobh an iar Gàidhealtachd na h-Albann. 'S fhiach e toirt an aire gum b'e ceanncinnidh Caimbeulaich EarraGhàidheil an aon mhorair Gàidhealach air gach taobh de Shruth na Maoile a thug taic do'n eaglais Phròstanaich bho thùs; gu ìre b'ann mar thoradh air spionnadh agus déineasachd cinncinnidh nan Duibhneach ann a bhith a'seamh a h-aobhair, agus a'craobhsgaoileadh a cuid teachdaireachd troimh'n t-seachdamh linn deug, a ghnéithicheadh an eaglais Phròstanach a-measg na tuatha air feadh roinntean farsaing de'n dùthaich.¹ Faodaidh sinn dol nas fhaide na sin, agus a ràdh gun deach an eaglais a ghàidhealachadh ann an Albainn: 's e seo forbairt nach do thachair ann an Éirinn, far an do chaill na soisgeulaichean am misneachd, a-réir coltais, 's gun iad a bhith comasach - agus gu dearbh, a-réir coltais, gun e bhith 'na rùn aca - cur an aghaidh na h-iomairte frithathleasachail a chuireadh air bonn leis na dùthchasaich air fògradh air TìrMór na h-Eòrpa.

Feumar daonnan cumail an cuimhne dìreach cho fìor-chumhachdach, an dà chuid air muir agus air tìr, 's a bha neart Mhic Cailein Mhóir, agus siud gu ìre a bha seachad - fada seachad - air ball eile de'n uaisleachd aig an àm ud cha b'ann a-mhàin ann an Albainn, ach ann an Eileanan Bhreatainn gu léir. Air na daingnichean, na birlinnean, agus a'ghunnaireachd a bha 'na sheilbh cha robh a choisheise a-measg flaithean co-aimsireach nan rìoghachd. Anns a'cheud dol-a-mach, ge-tà, b'ann air neart shaighdeirean - an iomadach fear-cogaidh a bheireadh ùmhlachd dha - a stéidhicheadh a chumhachd: bha lùths is ùghdarras Caimbeulach EarraGhàidheil freumaichte gu gramail ann an dualchas nan Gàidheal fhéin. A thuilleadh air a'chumhachd fhéin, aithnichidh na h-uile cho barraichte 's a bha iad ann a bhith a'làimhseachadh gnothaichean a'chinnidh - a-mach, feumar a ràdh, air còistrichean iongantach nan 1590an a theab cur às do'n t-sliochd gu léir. A bharrachd air a'bhualteachd a-measg uaislean nan Caimbeulach a bhith a'co-obrachadh mar bhuidhinn, bha e 'na nòs aca a bhith a'cumail suas deifir cleamhnas luachmhor troimh

---

¹Airson nan aobharan diofraichte carson a chaidh Clann an Rothaich 'iompachadh, ge-tà, faic Alexander Mackenzie, History of the Munros of Fowlis (Inverness, 1898), tdd.47-9, 51-3, 59-60; airson Chlann MhicAoidh, faic Ian Grimble, Chief of Mackay (1965: 2na deas. Edinburgh, 1993), tdd.25-7.

cheanglaichean-pòsaidh, gu seachd sònraichte le teaghlaichean Gallda agus le Gàidheil na h-Éireann.² Nise, ann an càs na còdach bu mhotha de na cinnidhean air Gàidhealtachd na h-Albann, bha e 'na chleachdadh aca gun deidheadh buill-theaghlaich a bhiodh dlùth an dàimh do'n cheannfeadhna a shuidheachadh air an fhearann aige mar fhir-ionaid ùra, 's iad a'dìchòireachadh, neart air cheart, na sliochda dùthchasaich. Ann an càs nan Caimbeulach, ge-tà - an dà chuid teaghlach Mhic Cailein Mhóir agus teaghlach Mhic Cailein 'ic Dhonnchaidh - an àite fearann-dùthchais cinnidh na bu shine a bhuileachadh air glùin a b'ùire, bha e 'na ghnàths aig gach ginealach dhiubhsan barrachd a chur ris a'chòirbheith aca troimh làmhachaslàidir is troimh fhoill, an uaisleachd dhùthchasach fhuadachadh, agus a'mhuinntir aca fhéin a phlanntachadh 'na h-àite. Chanainn gum b'ann air los an t-sràiteis seo a sheachainn na Caimbeulaich na collaidean coisgriosail; ann an tomhais mhór mìnichidh seo dhuinn cho deònach 's a bha an cinneadh obrachadh an cobhuinn ri riaghaltas Dhun-Éideann ann a bhith a'ceannsachadh nan reubaltach, ma b'fhìor, timcheall orra. Anns an deichead a chaidh seachad chunnacas beum sònraichte 'ga chur le eachdraichean agus beachdairean air freumhan Gàidhealach nan Caimbeulach, 's iad a'comharrachadh a-mach gum b'e an inbhe a ghléidh iad a-measg nan Gàidheal bu mhàthairaoibhar do'n a'chumhachd a bha 'nan seilbh ann an rìoghachd na h-Albann, no ann am Breatainn air fad. Ged a tha seo fìor gun teagamh, aig an aon àm cha bu mhisde cumail an cuimhne nach fhreagradh an seòl-obrach aca fhéin - no gu ìre, seòl ceudna Chlann Choinnich - air pàtran àbhaisteach forbairt cinnidh Ghàidhealaich a-réir bunrannsachadh Dodgshon is eile, far an athùraichear an coluadar, mar gum biodh, a-nuas bho'n mhullach taobh-a-staigh crìochan suidhichte na dùthcha.³ Dh'fhaodadh gum bu Ghàidhealach neart-cogaidh nan Caimbeulach; ach bha an dòigh 's an do chuir iad gu làn bhuil e gu math eadardhealaichte bho ghnàths an nàbaidhean.

---

²Gheibhear mionfhiosrachadh mu fhreumhan cumhachd Mhic Cailein Mhóir anns an alt aig Jane Dawson, "The Fifth Earl of Argyle, Gaelic Lordship and Political Power in Sixteenth-century Scotland", *SHR* 68 (1988), tdd.1-27; cuideachd idem., "Two Kingdoms or Three?: Ireland in Anglo-Scottish Relations in the Middle of the Sixteenth Century" ann an Roger A. Mason (deas.), *Scotland and England 1286-1815* (Edinburgh, 1987), td.121.

³Faic R.A. Dodgshon, "'Pretense of Blude" and "Place of Thair Duelling": the Nature of Scottish Clans, 1500-1745" ann an R.A. Houston agus I.D. Whyte (deas.), *Scottish Society 1500-1800* (Cambridge, 1989), tdd.169-98. Chan eil am mìneachadh seo cho ùrail 's a tha Dodgshon an dùil, ge-tà: faic Kenneth Nicholls, *Gaelic and Gaelicised Ireland in the Middle Ages* (Dublin, 1972), tdd.10-12.

Cuimhnichear air an sgaradh a rinn Bottigheimer anns an t-sleachd a luaidheadh aig toiseach na h-earrainne roimhe eadar eaglais ùghdarrasach agus eaglais shoisgeulach, eadar a bhith dìreach a'frithealadh na seirbhise, agus a bhith a'creidsinn na teachdaireachd le'n uile-chridhe. Fiù's ged an do ghabh a'chuid mhór de'n chléir air a'Ghàidhealtachd a-steach do'n eaglais athleasaichte, chan eil sin ri ràdh idir gun do shoirbhich leis an teagasg aice.⁴ A-réir coltais b'e bu chionfàth air an fhàillig seo nach tàinig an lùib an Athleasachaidh coincheap ùr de dh'oifis a'phearsa-eaglais mar a thachair air a'Ghalldachd. Cha robh an spreagadh soisgeulach air an cùl. Fiù's nan robh, gu math simplidh, bha iomairt sam bith as leth na h-eaglaise Pròstanaiche air a'Ghàidhealtachd ro chosgail 's gun cumadh ùghdarras Dhun-Éideann taic rithe, gu sònraichte leis cho sgapte 's a bha an tìr 's cho farsaing 's a bha na sgìrean. Air crìochan na Galldachd thàinig tomhas de phiseach air oidhirpean a'Phròstanachais, ach air taobh an iar na dùthcha - ach a-mhàin EarraGhàidheil - agus anns na h-eileanan bha na sgìrean ro sgapte, an tìr ro bhoichd, agus na dùthchasaich ro fhada air falbh; cha robh seiseanan eaglais ann a bharrachd.⁵ Gu dearbh, freagraidh an tuairisgeul a bheir Alan Ford air staid cho-aimsirich Eaglais na h-Éireann air càs a'Phròstanachais air a'Ghàidhealtachd againne cho math:

The Church of Ireland towards the end of the sixteenth century was still staffed by native clergy. Time and again in the visitations familiar local native Irish or Anglo-Irish names appear, little different from those that had served the church in previous generations. Their qualifications and religious outlook also

---

⁴Faic, mar eisimpleir, Nicholas Maclean-Bristol, "The Reformation in Macleans' Country 1540-1580", NQSWHIR 2na sreath, 10 (Dùbhlachd, 1992), tdd.3-10. Cuimhnichear anns an riochd sin mar a bha Lachlann Mór MacGillEathain 'na dhalt aig a'chòigeamh iarla EarraGhàidheil, bràthair a mhàthar: CSPS 12 (1595-7), td.204.

⁵Ged a tha e air rannsachadh luachmhor a dhèanamh anns na tobraichean, chan urrainn dhomh aontachadh ris na codhùnaidhean aig James Kirk 'na dhà alt air a'chuspair: "The Jacobean Church in the Highlands 1567-1625", The Seventeenth Century in the Highlands (Inverness Field Club, 1986), tdd.24-51; agus "The Kirk and the Highlands at the Reformation", Northern Scotland 7 (1986), tdd.1-22. Tha mi a'gabhail ris gu bheil e a'cur tuilleadh 's a'chòir beum air cunntasan na h-eaglaise fhéin, gun a bhith a'feuchainn ri mìneachadh carson nach eil fianais sam bith ann gun do chuireadh iomairt shoisgeulach leanmhainneach air chois. Tha bonnstéidh teoiric Jane Dawson fiù's nas meachranaiche, 's i a'cumail a-mach, seach nach eil fianais chlòbhualte air sgeul aice airson sgaoileadh a'chailbhineachais anns a'Ghàidhlig, gun robh na ministeirean - dream, anns an dol-seachad, a bha a cheart cho litreach ri'n coisheisean Gallda - ag obair taobh-a-staigh *oral tradition* (as bith dé tha sin a'ciallachadh). Faic a h-alt "Calvinism and the Gaidhealtachd in Scotland" ann an Andrew Pettegree, Alastair Duke agus Gillian Lewis (deas.), Calvinism in Europe, 1540-1620 (Cambridge, 1994), tdd.231-53. Chan eil stàth anns na fianaisean a bheir i seachad mar dhearbhadh gun robh an sluagh a'frithealadh nan eaglaisean aig an àm seo: losgadh Eaglais Chille Chrìosd, mar eisimpleir, air neo òrdannan teachdaire a'phàip nach robh a-riamh ann an Albainn.

differed little from their forefathers. Nearly all the clergy were reading ministers; only a few could preach, and even fewer had university degrees. Their approach to worship and piety were (*sic*) likewise rooted in tradition...Indeed, the links with the pre-reformation Catholic church were close. Both at the start of the Henrician reformation, and again after the death of Mary, the Church of Ireland had perforce to accept those existing benefice holders who were willing even nominally to conform. The problem was that, in the decades after 1558, little progress was made in instructing these semi-Catholic clergy in reformed doctrine, or in replacing them with protestant ministers.⁶

Feumar toirt an aire, ge-tà, do dh'aon raoin 's an do shaothraich an eaglais gu dìcheallach - 's e sin, ann a bhith a'togail nan deicheamh: a-réir fianais nan teachdairean Caitligeach, mhair seo 'na chùis-ghearain aig an t-sluagh troimh'n cheud leth de'n t-seachdamh linn deug co-dhiù. Tillear do'n phuing seo a-rithist; faodar a-nis tionndaidh gu fear aig an robh fìor dhroch chliù ann am beulaithris a'chinndùthcha aige fhéin airson cho sanntach 's a bha e ann an togail na cànach: Eòin Carsual, Easbaig EarraGhàidheil.

Eòin Carsual agus Foirm na n-Urrnuidheadh:

Fiù's as déidh an athleasachaidh cha robh riaghaltas Dhun-Éideann a'gabhail cùraim ri fallainneachd aobhar a'Phròstanchais mu thuath; gu ìre mhóir bha a bhrosnachadh air taobh-an-iar na Gàidhealtachd an urra ris na Caimbeulaich fhéin, agus ann an tomhais bhitheadh e fìor a ràdh nach tàinig móran atharrachaidh bhunaitich air an t-suidheachadh, taobh-a-muigh EarraGhàidheal fhéin, gu ruige nan deicheadan deireannach de'n t-seachdamh linn deug. Tha e follaiseach bho'n roradh mholaidh a sgrìobh an Carsualach d'a cheanncinnidh aig toiseach Foirm na n-Urrnuidheadh gun do ghabh Mac Caillein Mór gu dealasach an tarraing an athleasachaidh 'na dhùthaich fhéin.

Do chind leat-sa, a thighearna...gach agas gach ard-
tsaothar dā̃r thinngain tū, tré rath an Sbirad Naomh agas lē h-
eōlas an sgribhtūir dhiadha, gan fhēchain do chundtabhairt nō do

---

⁶Alan Ford, The Protestant Reformation in Ireland, 1590-1641 (Frankfurt am Main, 1987), td.19. Anns an riochd sin, mothaichear mar a chuir filí an dàrna leth de'n t-siathamh linn deug an aghaidh na h-eaglaise athleasaichte, cha b'ann air sgàth teagaisgean a diadhachd, ach seach gun robh fear de bhuinnstéidh an t-seann shìbhealtais a-nis a'dol a dholaidh fo ionnsaigh nan allmharach. Cha do dh'fhairicheadh fhathast ann an Éirinn buaidh na h-oidhirpe frithathleasachail. Faic Marc Daniel Caball, "A Study of Intellectual Reaction and Continuity in Irish Bardic Poetry composed during the Reigns of Elizabeth I and James I" (D.Phil, Oilthigh Ath nan Damh, 1991), tdd.135-45, 184-6.

ghábhadh nō do ghuasacht dā raibhe oraibh .i. sgris fuar-chreidimh agus fuar-chrādhbhaidh, agus losgadh dealbh agus droch-eisimlāra, agus leagadh agus lān-bhriseadh altōr agus inodh a ndēntaoi iodhbarta / brēige do bhunadh, agus sgris meirleach agus mī-bhēsach agus [lucht] foghla agus foirēigne...⁷

Cha leigear a leas a ràdh gum biodh tòrr de na h-ìomhaighean brēige a leag an t-iarla air an togail an toiseach mar chuimhneachain air réim nan Dòmhnallach mar Rìghrean nan Eilean.

Tha e follaiseach gun robh clòbhualadh leabhar a'Charsualaich fhéin ann an 1567 mar phàirt eile de'n iomairt athleasachail. Chithear bho bhriathran an ùghdair gun robh sùil aige gun deidheadh 'ùisneachadh le cléir na h-Éireann cho math, agus gun cuirteadh a-mach tuilleadh leabhraichean diadhaidh anns a'Ghàidhlig - gu seachd àraidh am Bìoball - anns na bliadhnaichean ri teachd. Anns an riochd sin, tha e iongantach a bhith a'leughadh mu'n togail a fhuair an t-easbaig bho bhith a'faicinn 'obrach a'tighinn bho'n chlò - a'cheud leabhar Gàidhlig a-riamh, ach, bha e a'sùileachdainn, 's e dìreach 'na thoiseach tòiseachaidh air na bha roimhe:

Cuid mhōr eile dār n-ainbfios agus dār n-aineōlas, an drong-sa adubhramar romhaind, díth teagaisg fhīrindigh oraind agus leabhar maith, neoch do thuigfedīs cách go coitcheand as a mbriathruibh féin agus as a dteangaidh ghnāthaidh Ghaoidheilge.

Acht cheana, madh āil lé Dia so do dhēnamh maitheasa nō / tarbha don eaghuis, agus mise do mharthain, do-dhēna mé tuilleadh saothair do chur 'na dhiaidh so.⁸

Nise, b'ann ann an clò ròmanach a chuireadh Foirm a'Charsualaich - anns a'cheud àite, 's dòcha, seach nach robh clò gàidhealach am bith aig an àm. Faodar beachdachadh air an seo a-réisde mar réiteachadh eadar feumannan na Gàidhlig agus buaidh fhàsmhor saoghal luchd-na-Beurla a bha ri giùlain na h-iomairte air adhart; tha suaip aig an dòigh seo ri seòlsgriobhaidh Leabhar an Deadhain na bu thràithe 's an linn, ach gum b'e litreachadh na Beurla Gallda fhéin a b'fhaide leis na cruinnichean 'nuair a chuir iad ri chéile e.

---

⁷R.L. Thomson, Foirm na n-Urrnuidheadh: John Carswell's Gaelic Translation of the Book of Common Order (CLGnahA, Dùn-Éideann, 1970), td.7., ll.179-88.

⁸*Ibid.*, td.11, ll.336-40; td.12, ll.386-9.

Air a'cheann thall 's mathaid gur e an t-athsgriobhadh air Leabhar Beag nan Ceist Chailbhin a chuir an t-easbaig aig an deireadh de'n Fhoirm an obair bu mhotha buaidh 's an àm ri teachd. Tha a'chainnt a chleachdar ann tòrr nas fhaisge air Gàidhlig shluaghail na h-Albann, 's i a'leigeil fhaicinn gun robh sùil aig a'Charsualach gum biodh e 'na mheadhon oideachaidh aig a'mhórshluagh cho math ris a'chléir. 'S e th'anns a'mhórearrann de'n Fhoirm - modh nan ùrnaighean - leabhar fiosrachaidh, mar gum biodh, do'n mhinisteir. Le leabhar nan ceist, ge-tà, 's ann a tha an t-ùghdar ag amais air cridhe an leughadair - gu seachd àraidh, an t-òganach: tha e a'feuchainn ri toirt air teachdaireachd na h-eaglaise ùire a mheòrachadh 's a chur ris a'chàs aige fhéin, 's e aig an aon àm a'toirt ionnsaigh déineasaich an aghaidh a'chreidimh Chaitligich.⁹ Nise, feumar gabhail ris dìreach cho mór agus cho adhartach 's a bha an ceum seo, ùghdar Gàidhealach a bhith a'frithealadh air na h-ìochdaran. Ged a tha e follaiseach gun d'fhuair e a leòr de sgoileireachd chlasaigich, 'na leabhar tha Eòin Carsual 'ga chur fhéin air leth bho'n éigse; gu dearbh, tha e 'na rùn aige car a chur 's an t-saoghal Ghàidhealach, troimh bhith a'caitheamh air falbh na gaisgeileachd a bha, ar leis, mar a'bhonnstéidh aig féindealbh an t-seann choluadair a-measg gach còdach, mith is maith. Gu dearbh, feumar cumail an cuimhne gu bheil e coltach gum biodh sàrbheachdan na gaisgeileachd a'drùidheadh air fiù's na breathan a bìsle de'n choluadar aig an àm-sa, ré Linn nan Creach agus an iomadach connspaid a bhrosnaicheadh 'na lùib:

Agas is mōr an doille agas an dorchadas peacaidh agas aineōlais agas indtleachta do lucht deachtaidh agas sgr̃iobhtha agas chumhdaigh na Gaoidheilge gurab mó is mian léo agas gurab mó ghnāthuidheas siad eachtradha dīmhaoineacha buaidheartha brēgacha saoghalta, do cumadh ar Thuathaibh Dé Dhanond, agas ar Mhacaibh Mīleadh, agas ar na curadhaibh, agas [ar] Fhind mhac Cumhaill gona Fhianaibh, agas ar mhóran eile nach āirbhim agas nach indisim andso, do chumhdach agas do choimh-leasughagh, do chiond luaidhuidheachta dīmhaoinigh an t-saoghail d'fhaghāil dōibh féin, iná briathra dīsle Dé agas slighthe foirfe na fīrinde do sgr̃iobhadh agas do dheachtadh agas do chumhdach. Oir is andsa leis an t-saoghal an bhrēg gu mōr iná an fhīrinde. Dā dhearbhadh gurab fíor a n-abruim, do

---

⁹*Ibid.*, tdd.95-108, ll.3307-3803. Faic Nicholas Williams, I bPrionta i Leabhar: Na Protastúin agus Prós na Gaeilge 1567-1724 (Baile Átha Cliath, 1986), td.17: "Ní hionann agus caiticiosmaí Chailvín, nach ndéanann ach an creideamh a mhíniú, cuireann teagasc Críostaí Charsuel an-bhéim ar na difríochtaí idir an seanchreideamh ar an taobh amháin agsu an creideamh leasaithe ar an taobh eile. Luann an máistir eilimintí an tseanchreideimh agus bíonn ar an deisceabal iad a bhreagnú ina gceann agsu ina gceann."

bheirid daoine saoghalta ceandach ar an mbrēig, agus nī h-āil léo an fhīrinde do / chluisdin a n-aisgidh.

Acht cheana, saoilim fós nach bfuil imarcaidh nō easbhuidh andso acht mar tá sé a gcló na laidne agus an Ghaill-bhērla, acht mura bfuil uireasbhuidh nō imarcaidh and so rēir dheachtaidh nō cheirt na bfileadh ar an nGaoidheilg, an ní ar nach bfuil feidhm no foghnámh ag an sgribhtōir dhiadha air...dā bfaghadh saoi rē h-ealadhain locht sgrīobhtha nō deachtaidh sa leabhar bheag-sa, gabhadh sē mo leithsgēl-sa, óir nī dhearna mé saothar ná foghlaim sa nGaoidheilg acht amhāin mar gach nduine don phobal choitcheand.¹⁰

A dh'aindeoin's mar a bha e ag amais a chuid teachdaireachd air na daoine cumanta, tha e gu math cudromach - 's e 'na fhìor dhroch mhanadh airson nam bliadhnaichean ri teachd - nach eil an Carsualach a'toirt àite do'n mhórshluagh ann an riaghladh na h-eaglaise. Eucoltach ri Cailbhin, chan eil e airson beum a chur air feidhm a'choithionail 's nan éildearan ann an taghadh a'mhinisteir: a-réir pàtran Charsuail, bhitheadh siud gu ìre mhóir an urra ri roghainn nan ùghdarras.¹¹ Cha bhiodh gluasad a dh'ionnsaidh a'Phròstanachais anns a'chuid bu mhotha de sgìrean Ghàidhealtachd na h-Albann airson còrr is ceud bliadhna fhathast.

Tha e inntinneach gun do mhair am briathrachas eaglaiseil a thionnsgnadh airson Foirm na n-Urnuidheadh ann an cleachdadh sìos chon an là an-diugh. Ann an dòigh lean an t-eadartheangachadh de Leabhar Mór nan Ceist Chailbhin, Adtimchiol an Chreidimh de 1630, air adhart bho leabhar a'Charsualaich. A-rithist, a-réir fianais Alasdair MhicGilleMhìcheil mhair pàirt co-dhiù de dh'aon earrann dheth - am Beannachadh Luinge - beò anns a'bheulaithris, ge bu mhathaid gum bu chòir 'ainmeachadh air na teachdairean Caitligeach cho math. Tha a h-uile coltas air a'chùis, mar sin, gun do shoirbhich le Foirm na n-Urnuidheadh. Cha do lean an iomairt air a h-adhart, ge-tà, agus anns an riochd sin faodar grunn aobhairean a chur sìos. 'S mathaid gun robh na ceud chosgaisean ro àrd; 's mathaid gun robh an aimsir air

¹⁰FU, td.11, ll.321-36; td.12, ll.361-66, 370-4. B'fhiach e thoirt an aire mar a tha na h-aon bheachdan a'nochdadh ann an adhmad athleasachail co-aimsireach anns a'Bheurla: faic mar eisimpleir The Christian Doctrine aig William Perkins a chlàbhualadh ann an 1572, agus 'na lùib An Teagasg Críosttuidh nó Fundameint an Chreidimh Críosduithe aig Gofraidh Mac Domhnaill, leabhran eadartheangaichte bho obair Perkins, a chuireadh a-mach ann am Baile Átha Cliath ann an 1652. A-measg nam beachdan breugach a tha miannach aig a'mhórshluagh gheibhear am fear "Gur maith bordúin ghraosda, nó leabhair shúgach, mar atá Sgogín nó festicánnáin [i.e. *Féis Tighe Chonáin*] &c. chum na haimsire do chur tharúibh, agus tuirse an chroidhe [*brise croidhe* anns an imeall] do thógbháil": Williams, I bPrionta i Leabhar, td.62.

¹¹Airson nam beachd ud faic Donald E. Meek agus James Kirk, "John Carswell, Superintendent of Argyll: a reassessment", RSCHS 19 (1975), tdd.1-22, gu sònraichte tdd.16-17, 20-1.

a'Ghàidhealtachd ro bhruailleanach airson an tuilleadh obrach. A-rithist, dh'fhaodadh gun do dh'fhairicheadh nach robh an aon fheum ann as déidh clòbhualadh Aibidil Gaoidhilge 7 Caiticiosma le Seán Ó Cearnaigh aig Baile Átha Cliath ann an 1571: bha riaghaltas na h-Éireann a'dèanamh na h-obrach dhaibh fhéin.¹² No, gu math sìmplidh, dh'fhaodadh e bhith gur e an Carsualach Mór fhéin a bha air cùl na h-oidhirpe, agus nach robh an tuilleadh ùidh anns a'ghnothaich an déidh a bhàis ann an 1572: chanainn gur e am mìneachadh deireannach seo am fear as tàbhachdaiche.¹³ Gu dearbh, tha e coltach gun do chuireadh ceisteanan creidimh air a'Ghàidhealtachd air an dàrna taobh nas fhaide 's an linn, 'nuair a bha an Caitligeachas dùthchail 's an earradubh: a-réir coltais cha robh a-measg cinncinnidh taobh-an-iar na Gàidhealtachd a bha a'cumail suas an t-seann chreidimh ach Ruairidh Mór na Hearadh, agus 's dòcha Ruairidh an Tartair ann am Barraidh.¹⁴ Co-dhiù air dòigh air choireigin chuireadh clos air an iomairt Phròstanaich air Gàidhealtachd na h-Albann, agus air craobhsgaoileadh diadhachd an t-soisgeil athleasaichte troimh'n Ghàidhlig; cha deach iad an-sàs ann a-rithist gu ruige nan 1630an, 'nuair a bha an Caitligeachas frithathleasachail a'togail cinn le cuideachadh nam bràithrean Proinsiasach. Faodar sùil a thoirt a-nis air dé dh'aobharaich cho féillmhor 's a bha an cuid teachdaireachd.

Sgapadh Cumhachd nan Ùghdarras Gallda:

As for the Hie-lands, I shortly comprehend them al into two sorts
of people: the one, that dwelleth in our maine land, that are

---

¹²Gu dearbh, tha Nicholas Williams a'cur an céill gur mathaid gun do ghabh riaghaltas Shasainn air cùl na h-oidhirpe seach gun robh e iomgaineach mu'n "lànphreispitéireachas" a sgapadh ann an leabhar a'Charsualaich: faic I bPrionta i Leabhar, tdd.21, 25. Faic cuideachd Tomás de Bhaldraithe, "Leabhar Charsual in Éirinn", Éigse 9 (1958), 61-67, agus Seán Ó Cearnaigh, "An Ghaeilge i gCló 1571-1882: Staidéar ar Chuspóirí na nÚdar agus na bhFoilsitheóirí" (Ph.D., Ollscoil Bhaile Átha Cliath, Coláiste na Tríonóide, 1990), tdd.10-17, 19-22.

¹³Faic, ged a tha an lethsgheul caran samhlachail de dh'oibrichean diadhaidh de'n t-seòrsa seo, FU, tdd.11-12, ll.350-60; cuideachd Williams, I bPrionta i Leabhar, td.19. Bho'n roradh air fad, cho iomagaineach 's a tha an t-ùghdar a-thaobh easbhaidhean stoidhle na cainnt aige, agus cuideachd an "Leithsgēl laghamhail" air td.112, ll.3934-43, far a bheil e a'càineadh a'chlòbhualadair, tha e follaiseach gum b'ann air a cheann fhéin a chuir an Carsualach an Fhoirm ri chéile.

¹⁴Anns an riochd sin, agus le sùil air an taobh a ghabh mac a bhràthar, Dòmhnall Gorm Òg mac Gilleasbaig Chléirich, anns na 1630an, tha e gu sònraichte inntinneach fhaicinn mar a bha Dòmhnall Gorm Mór Shléibhte a'cur an céill do bhanrigh Shasainn aig deireadh an linn gun robh an dubh ghràin aige air na pàpanaich "whose diabolical, pestiferous and anti-Christian courses, practices and intentions I hate now with my whole heart and soul, I protest now before God and his angels": CSPS 12 (1595-7), td.149. 'S dòcha gur e a nàmhaid Ruairidh Mór, ann am pàirt co-dhiù, a dh'aobharaich an fhuath a ghabh e 'nan aghaidh.

barbarous for the most parte, and yet / mixed with some shewe of ciuilitie: the other, that dwelleth in the Iles, & are alluterlie barbares, without any sorte or shewe of ciuilitie. For the first sorte, put straitly to execution the lawes made alreadie by mee against their Ouer-lords, & the chiefs of their Clannes; and it will be no difficultie to danton them. As for the other sort, followe foorth the course that I haue intended, in planting Colonies among them of answerable In-lands subjects, that within short time may reforme and civilize the best inclined among them: rooting out or transporting the barbarous and stubborne sorte, and planting ciuilitie in their roomes.¹⁵

Feumar daonnan cumail an cuimhne an t-eadardhealachadh a tharraing Seumas VI 'na leabhar iomraiteach eadar Gàidheil taobh-an-iar na tìre, far an robh dualchas Rìghrean nan Eilean fhathast gu math làidir, agus an codhùthchasaich air a'chòrr de'n Ghàidhealtachd, dream aig an robh cinnidhean a bha gu ìre bhig no mhóir galldaichte troimh'n sinnsireachd, troimh bhuidhe na h-eaglaise, agus troimh bhith a' toirt a-mach an cuid sgoile air a'Mhachair Ghallda.¹⁶ 'S ann ri muinntir an taobh-an-iar a tha ar gnothaich, co-dhiù anns a'cheud leth de'n obair seo; chan eil sin ri ràdh, ge-tà, nach robh an tomhas fhéin de chòistric a-measg nan Gàidheal a bha a' tuineachadh air taobh-an-ear na dùthcha, gu seachd àraidh ann an deichead bruailleanach nan 1590an. Gu dearbh, bha e air a bhith 'na chleachdadh àrsaidh aig cinnidhean na h-àirde-an-ear am màl dubh a thogail bho'n nàbaidhean air taobh eile na crìche.¹⁷ Nas fhaide 's an tràchdas chithear cho cudromach 's a bha fàs na ceàirde ud, gu seachd àraidh bho'n dàrna deichead de'n t-seachdamh linn deug.

* * * * *

Ré tréimhse òige an t-siathamh Sheumais cha robh riaghaltas Dhun-Éideann a' gabhail cus gnothaich ri cùisean air a' Ghàidhealtachd; b'ann a-mhàin air dha tighinn gu inbhe fireannaich a thòisich na Goill a' togail na strìthe a-rithist: gu dearbh, gu ruige Aonadh nan Crùn ann an 1603, agus fiù's as déidh 'imrich gu Lunnainn, b'ann gu ìre mhóir a-réir toil an rìgh fhéin a bhathas a' feuchainn ri iomairt ceannsachadh nan Gàidheal a chur an gnìomh. Chan fhaodar, fhad's a tha sinn a-mach air a' chuspair ud,

---

¹⁵James Craigie (deas.), The Basilicon Doron of King James VI (2 leabh., Edinburgh, STS 3s sreath: 16, 1942; 18, 1944) I, td.71; cuideachd II, tdd.212-14.

¹⁶Faic - ged nach eil mi leagailte ris na codùnaidhean aige, Allan I. Macinnes, "Crown, clan and fine: the "civilizing" of Scottish Gaeldom, 1587-1638", Northern Scotland 13 (1993), td.47.

¹⁷*Ibid.*, td.31-2, 35.

an obair gu léir a chur as leth sannt nan riochdairean aige air an taobh-an-iar, eadar Gilleasbaig Gruamach, iarla Hunndaidh, no Taoidhtear Chinntàile. Gu dearbh, dheidheadh a'chumhachd aca a lughdachadh gu mór nan soirbhicheadh air a'cheann thall le poileasaidh Sheumais VI: bha e 'na rùn aige a-riamh a bhith a' toirt air falbh sochairean àraidh na h-uaisleachd, gu sònraichte a'chumhachd laghail a bh'aca leis na *heritable jurisdictions*, na h-uachdranachdan laghail dùthchail, agus clos a chur air na folachdan a bha cho gnàthaichte 'nam measg.¹⁸ Cha b'ann a-mhàin sin: tuigear cuideachd mar a bha iarla Hunndaidh agus - gu seachd sònraichte - Mac Cailein Mór fhéin fo amharas aig an coisheisean air sgàth am miann doshàsaichte, ma b'fhìor, air fearann an nàbaidhean.¹⁹ Aig an toiseach bha deagh leanmhainn eadar an déiligeadh a bh'aig Seumas VI ris na Gàidheil agus mar a làimhsich an riaghaltas na teaglaichean air na Crìochan bho linn a sheanair co-dhiù: tha am Bann Coitcheann de 1587 air an aon ràmh ri riaghailtean ceudna a chuireadh air dòigh an aghaidh mhorairean nan Crìoch bho na 1520an suas, anns an robh ùghdarras Dhun-Éideann a'co-éigneachadh bhuapa gheallaidhean is bhràighde-ghill gus ùmhlachd nan teaghlaichean a thoirt a-mach.²⁰

Nise, thàinig atharrachadh air an dòigh dhéiligidh tha seo anns an ath dheichead, agus bho na bliadhnaichean ud air adhart tha barrachd bith is nàimhdeis 'gan nochdadh aig an riaghaltas. A-réir coltais bha e 'na rùn aig Seumas meudachadh air obair an iasgaich air taobh-an-iar na dùthcha an toiseach, agus cùntasan soirbheasach leithid aithisg an Deadhain Rothach a'dèanamh sparraidh dha.²¹ Aig an aon àm tha e follaiseach bho Chlàr na Comhairle Dìomhaire gum b'e eisimpleir turas-cogaidh éifeachdach a sheanair, Seumas V, a b'fhaide leis 'na chuid déiligidh ris na

---

¹⁸Air a'chuspair seo faic Keith M. Brown, Bloodfeud in Scotland 1573-1625: violence, justice and politics in an early modern society (Edinburgh, 1986), gu h-àraid tdd.190, 256-8.

¹⁹Tha Edward J. Cowan, mar eisimpleir, a'cur cus buille air glòirmhiann Mhic Cailein Mhóir fhéin ann a bhith a'tarraing na trioblaide, na b'fhaide 's an linn, air cinn nan Caimbeulach 'na alt "Fishers in Drumlie Waters - Clanship and Campbell Expansion in the Time of Gilleasbuig Gruamach", TGSI 54 (1984-6), tdd.269-312, gu sònraichte td.271.

²⁰Macinnes, "Crown, clans and fine", td.32. Am Bann Coitcheann: faic RPC 1, IV (1585-92), tdd.liii-lvi, 787-9; cuideachd tdd.802-3.

²¹Tha e follaiseach gum b'e seo, agus cha b'e am barrachd màil a thogail bho na h-oighreachdan fhéin (Macinnes, "Crown, clans and fine", tdd.31-2), bu phrìomh aobhar malairteach do dh'iomairt Sheumais. Ann an riochd na h-iomairte seo, faodaidh sinn beachd a ghabhail cuideachd air na mapaichean de na h-eileanan a chuireadh ri chéile anns an dàrna leth de'n t-siathamh linn deug: air a'chuspair faic Finlay MacLeod (deas.), Togail Tìr/Marking Time, (Stornoway, 1989), tdd.3-6, 13-20.

cinnchinnidh; tillear do'n phuing seo an ceartuair.²² A thuilleadh air na h-aobharan malairteach, aig aon ìre, ìre gu math sìmplidh, b'e mar a bha na cinnchinnidh a'sìor ghabhail barrachd fo'n cinn a dh'aobharaich droch-rùn Sheumais an aghaidh Gàidheil na h-Albann - cuimhnichear air a'chonnspaid fhuiltich, agus a'chuid mhór de chinnidhean an taobh tuath an-sàs innte, a bhris a-mach eadar Mac Cailein Mór agus iarla Hunnaidh, 's a dh'fheumadh airm rìoghail gus an casg deireannach a chur oirre. Bha an rìgh 'ga riasladh, ge-tà, cha b'ann a-mhàin le aimhreitean eadar fineachan air a'Ghàidhealtachd fhéin, ach - gnothaich gu math cudromach - obair nam buannachan, na saighdeirean-cogaidh, dream a bha bunaiteach ann an coluadar taobh-an-iar na Gàidhealtachd; agus cuideachd mar a chuir Ruairidh MacLeòid na Hearadh agus Dòmhnall Gorm Mór Shléite turas-cogaidh air chois a dh'ionnsaidh Ulaidh gus pàirt a ghabhail ann an Cogadh nan Naoi Bliadhnaichean.²³ Feumar comharrachadh a-mach gun robh na ceanglaichean eadar Gàidheil na h-Albann agus Gàidheil Ulaidh 'gan sìor dhaingneachadh aig an àm air los an fheum a bha na h-Éireannaich a'cur air buannachan 's iad an teanntachd aig na h-ionnsaighean bho riaghaltas Shasainn - agus cuideachd seach gun robh glòirmhiann nan ceanncinnidh Albannach fhéin - eadar Chaimbeulaich, Dhòmhnallaich, Leòdaich is Leathanaich - dìrichte air an àirde ud cho math. Mar sin, aig an aon àm 's a bha na Goill a'sparradh an riaghaltais aca fhéin air a'Ghàidhealtachd, bha bannan càirdeis 'gan tarraing eadar na Gàidheil air gach taobh Sruth na Maoile; b'éiginn do Sheumas stad a chur air an fhorbairt ud airson math a rìoghachd: bha e a'sìor fhàs soilleir gum b'ann aigesan a bhiodh seilbh air rìoghachdan Bhreatainn gu léir as déidh bás na Banrigh Ealasaid. B'ann gus casg a chur air cuairt nam buannachan a-null a Uladh a chuireadh air bonn dà thuras-cogaidh: fear gu Ìle ann an 1596, agus fear, leis an rìgh fhéin air a cheann, a ràinig Cinntìre ann an 1598.²⁴

Gu dearbh - cuspair a tha bunaiteach do'n chaibideil seo - bha eisimpleir nan Sasannach ann an Éirinn 'ga sìor stéineadh air riaghaltas Dhun-Éideann; a'tionndaidh a-rithist gu cùntas Dhòmhnail Rothaich, mar eisimpleir, a-réir an deadhain b'ann am bitheantas saoi bhir torrach a bha fonn nan Eilean: mar sin bhitheadh e sònraichte freagarrach airson planntachaidh.²⁵ Cha robh rian a-réisde nach biodh an leithid de

---

²²RPC 1, IV, tdd.92, 121-3.

²³Macinnes, "Crown, clan and fine", tdd.33-4.

²⁴RPC 1, V (1592-9), tdd.xlviii, xlix, 223-4, 289, 295, 296-7, 312-13, 313-14, 321, 420-1, 466, 475, 477-8, 598; VI (1599-1604), 252-3; cuideachd APS 4, tdd.97, 172, 173.

²⁵Faic na beachdan ann an Clàr na Comhairle Dìomhaire, agus na h-eileanan, ma b'fhìor, "being enriched with a incredible fertilitie of cornis and plentie of fischeis": RPC 1, VI (1599-1604), td.255;

dh'iomairt 'na tairbhe nach bu bheag airson ionmhas an riaghaltais. Bha an sràiteas a chuir e air dòigh, ge-tà - tuineachais Ghall a shocrachadh ann an Leòdhas, Lochabar agus Cinntìre - fada seachad air na bha an comas, no gu dearbh an togradh, luchd-malairte na dùthcha, agus bha e air fhàgail aig Cloinn Choinnich agus Caimbeulaich EarraGhàidheil an làn chothrom a cheapadh bho'n iomairt.²⁶ Cha leigear an leas an-seo cùntas mionaideach a thoirt seachad carson nach deach le riaghaltas Dhun-Éideann anns an oidhirp seo; fòghnaidh e ràdh gu bheil e nochdaidh nach b'urrainn dhaibh idir dùbhlàn cuimhiseach a thoirt air Gàidheil nan eilean gu léir, ach dìreach ann a bhith a' gabhail brath air na cinnidhean a bha an déidh briseadh air choireigin fhuiling mar-thà - Clann Ghriogair, Sìol Thorcail, is Clann Iain Mhóir - agus a'dèanamh sùileachain dhiubh do'n chòrr.²⁷ Cha b'fhuilear dhaibh seo; bha strì leithid a'chogaidh fhada a chur airm Shasainn ann an Uladh gu tur dodhèanta dhaibh. Bha cochothromachd neart, mar gum biodh, fhathast 'ga cumail eadar an dà shluagh.

Mar thoradh air Aonadh nan Crùn agus an imrich a rinn e gu rìghchathair Lunnainn chruinnicheadh tòrr a bharrachd cumhachd airm ann an làmhnan Sheumais²⁸; 'na lùib b'fheudar dha fradharc ùr air an t-saoghal Ghàidhealach a thionnsgadh, fradharc a thug a-steach càs na h-Éireann cho math. Mar sin, bha e 'na rùn aige géinn a chur eadar an dà Ghàidhealtachd troimh'n phlanntachadh fharsaing a rinneadh ann an Còigeamh Ulaidh. Aig an aon àm, ge-tà, bha ùghdarrais Dhun-Éideann, fo stiùireadh an t-seansaileir Alexander Seton, iarla Dhun Phàrlain, a'rùnachadh na taobhan a bu bhrùideile de phoileasaidh an rìgh - spionadh às agus dìmhilleadh an t-sluaigh - a chlòthadh 's a chur air cùl, agus déiligeadh na bu phragmataiche a thogail 'na àite. Cha robh rian nach biodh a chur-gu-buil fada ro dhaor is ro theagmhach co-dhiù; cuideachd, bha fearann Ulaidh a-nis fosgailte do mhuinntir na Galldachd:

---

cuideachd td.420-1; cuideachd R.W. Munro (deas.), Monro's Western Isles of Scotland and Genealogies of the Clans 1549 (Edinburgh, 1961), tdd.6-7, 46-88 *passim*.

²⁶Faic mar eisimpleir RPC 1, V, tdd.455, 462-3, 467-8, 480, 483, 489-90; APS 4, td.139. Mar a chuir an iomairt innidh air ceannardan Clann Iain Mhóir: RPC 1, VI, td.24-25 (1599). Cha bu chòir dhuinn aindeòin nam bùirdeasach Gallda ann a bhith ag uidheamachadh 's a'cumail taic ri turais-chogaidh Sheumais a chur às leth dìth airgid a-mhàin - chan eil rian nach robh deagh thomhas de dh'fheagal is de dh'iomagain air cùl am màirnealachd cho math: faic *ibid.*, tdd.99-100, 108, 112-13, 130-1 airson nan duilgheadas a dh'fhuiling an rìgh ann a bhith a'tional feachda an aghaidh nan Gàidheal ann an 1600.

²⁷Macinnes, "Crown, clans and fine", tdd.35-7.

²⁸Airson cho lag 's a bha cumhachd an rìgh roimhe, faic Keith M. Brown, "From Scottish Lords to British Officers: State Building, Elite Integration and the Army in the Seventeenth Century" ann an Norman MacDougall (deas.), Scotland and War, AD 79-1918 (Edinburgh, 1991), tdd.134-6.

b'fheàrr leis na Goill an tìr na bu thorraiche 's na bu shàbhailte a chur fo'n sròinean. B'ann mar thoradh air tagraidhean Dhun Phàrlain, agus air an fhuireach mu dheas a rinn an t-Easbaig Andrew Knox aig a'chùirt rìoghail, a chuireadh ìmpidh air Seumas gus seo a thoirt gu buil; rinneadh barrachd oidhirp gus déiligeadh gu dìreach ris na ceannardan fhéin.²⁹ Mar sin, theann riaghaltas Dhun-Éideann ri poileasaidh a chur air dòigh gus cinnchinnidh Ghàidheal nan eilean a chur fo eagal troimh bhith a'leigeil fhaicinn dhaibh gach bliadhna neart an luingeis a bha a-nis 'na sheilbh.³⁰ An toiseach, tha e soilleir bho Chlàr na Comhairle Dìomhaire gun robh turas-cogaidh 1608 cuimsichte air Aonghas MacDhòmhnaill Dhun Naomhaig agus air Eachann MacGillEathain Dhubhairt, an dithis bu chumhachdaiche anns na h-eileanan mu dheas.³¹ Chuireadh air adhart an tionnsgnadh seo leis a'gnìomh chealgach - cur an gréim is co-éigneachadh nan ceanncinnidh ri Morair Ochiltree agus an Easbaig - aig an robh mar bhuil Reachdan Idhe 1609.³²

---

²⁹Chan eil rian nach robh am feagal a dh'fhairich na h-ùghdarrais roimh aramach Chathbhairr Uí Dhochartaigh ann an Uladh 'na spionnadh dhaibh cuideachd: faic RPC 1, VIII (1607-10), td.79.

³⁰Tha seòl an déiligidh seo, ge-tà, freumhaichte ann an giùlan an riaghaltais ré nam bliadhnaichean deireannach a thug Seumas ann an Dun-Éideann: faic, mar eisimpleir, RPC 1, VI, tdd.435-6.

³¹Faic *ibid.*, VIII, tdd.59, 73, 737, 748; X (1613-16), tdd.573, 776-7.

³²John W. Mackenzie (deas.), A Chronicle of the Kings of Scotland (Edinburgh, Maitland Club, 1830), tdd.176-7; chithear bho bhriathran an easbaig fhéin cho àilleasach 's a bha e mu'n chleas seo, ann am Beriah Botfield (deas.), Original Letters relating to the Ecclesiastical Affairs of Scotland (2 leabh., Edinburgh, Bannatyne Club, 1851) I, tdd.152-3, gu h-àraid td.153. Bheirear an aire gur e seo an seòl a chleachd Seumas V airson an sinnsirean a ghlacadh cuideachd: Robert Lindsay of Pitscottie, The Historie and Cronicles of Scotland, deas. Æ.J.G. Mackay (Edinburgh, STS 1d sreath, 42, 1898-9), tdd.351-2. Airson tionnsgnadh Reachdan Idhe 1609 faic Maurice Lee Jr., Government by Pen: Scotland under James VI and I (Urbana, Illinois, 1980), tdd.75-82.

Reachdan Idhe

Reachdan Idhe 1609:

to the effect nane may pretend ignorance of our ayme and drift herein, you are to consider the motives induceing us to so grite a desire of the obedience and civilitie of these bounds; - first, in the cair we haif of the planting of the gospell amang these rude, barbarous, and uncivill people, - the want quhairof these yeiris past no doubt hes bene to the grite hasaird of mony poore soullis being ignorant of thair awne salvatioun; nixt, our desire to remove all such scandalous reprotcheis aganis that state in sufferring a parte of it to be possessed with such wylde savageis, voyde of Godis fear and our obedyence; and, heirwith, the losse we haif in not ressaving the dew rentis addebtit to us furth of those Yllis, being of the patriemony of that our crowne.

Bot, as the last is the meanest of all the motives, so the naiked assurance of that yeirlie rent wilbe unto us small satisfacioun, thair being just caussis of better hoipis both of gayne and contentment: for these boundis being fertile of cornis and pastourage of cattell, and the seyis very rich of fisheing, iff townes wer buildit in those boundis, without questioun not onlie thairby civilitie wald be planted, bot our rentis in the customes and uther casualiteis incressed in a grite sort.³³

the speciall cause of the grite miserie, barbaritie and povertie unto the quhilk for the present our barrane cuntrie is subject hes proceidit of the unnaturall deidlie feidis quhilkis hes bene fosterit amanis us in this lait aig, in respect that thairby not onlie the feir of God and all religioun, bot also the cair of keiping ony dewtie or geveing obedience unto oure gracious soverane the Kingis Majestie and his Heynes lawis, for the maist pairt wes decayit.³⁴

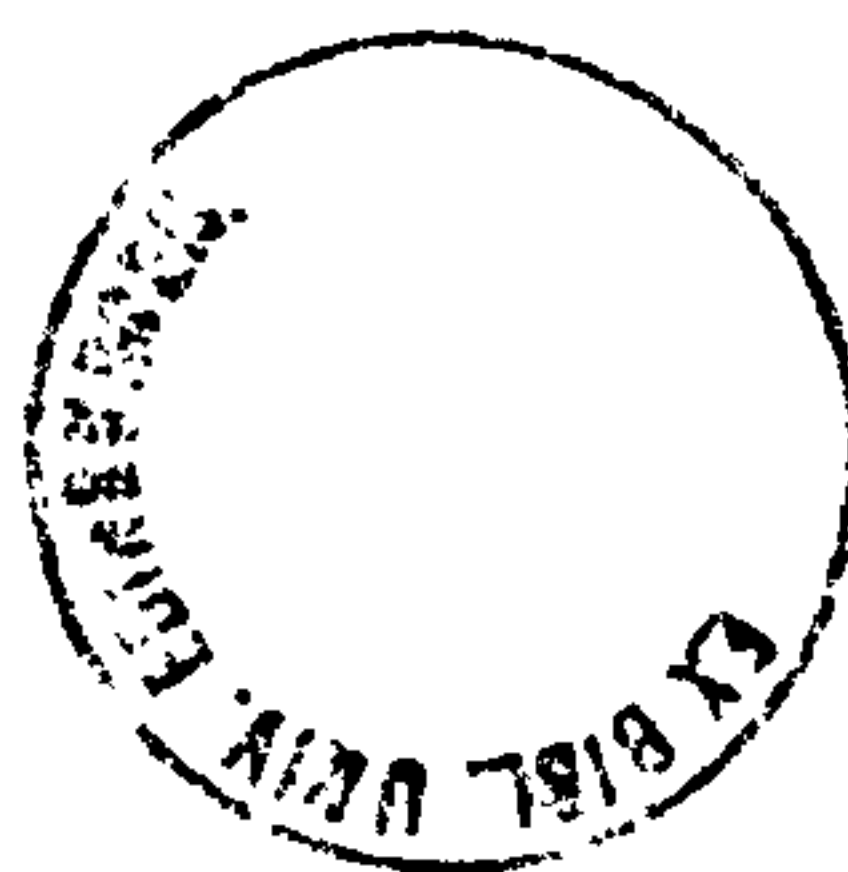
B'e ceud amais Reachdan Idhe³⁵ cinnchinnidh nan eilean a cheannsachadh, an toiseach troimh bhith a'cur às do na folachdan troimh bhith a'lughdachadh cumhachd an armlann 's an earball, agus cuideachd a'cur às do thaisbeanaidhean fialaidheachd is pàtranachais aig na cuirmean. Anns a'cheud dol-a-mach b'e bannan a bh'annta; dh'fheumadh na h-uachdaran - a-réir nan òrdannan co-dhiù - iad fhéin a nochdadh gach samhradh air beulaibh na Comhairle Dìomhaire gus cùntas bliadhnail a thoirt seachad mu dheagh ghiùlan an luchd-leanmhainn, air eagal 's gun deidheadh càin a chur orra. Nise, o chionn ghoirid tha feadhainn de na h-eachdraichean Gallda air

---

³³RPC 1, VIII, td.744: litir Sheumais VI do'n Chomhairle Dhlomhair.

³⁴*Ibid.*, IX (1610-13), td.25.

³⁵Tobair thùsail nan Reachd: *ibid.*, IX, tdd.24-30.

tòiseachadh air feuchainn ri dealbh na b'fhàbharaiche de na Reachdan a chur fo chomhair an leughadair, 's iad a'dèanamh a-mach, mar eisimpleir, gun robh:

the government's main priority was to educate the *fine* about their responsibilities as members of the Scottish landed classes, not to denigrate their status.³⁶

no gun robh an riaghaltas:

genuinely trying to improve the lives of the people of the Highlands. The concern for poor tenants open to arbitrary exactions by their superiors or by sorners was sincere, even though some misunderstanding was involved.³⁷

Tha aon fhear a'dol cho fada's a dh'fheuchainn ri toirt a chreidsinn air a luchd-leughaidh gum faodar coimhead air turas bliadhna nan ceanncinnidh mar:

arrangements...made to improve communication between them and the administration in Edinburgh.³⁸

Tha e follaiseach gun do thuig ùghdarras Dhun-Éideann gu ro mhath bunaitean saoghal na Gàidhealtachd, agus - a dh'aindeoin beachd caran iongantach Mhacinnnes a luaidheadh shuas - gun robh e 'na cheud rùn aca inbhe is cumhachd a'chinnchinnidh a ghearradh air ais gu mòr mòr anns an dùthaich aige fhéin, 's iad 'ga thoirt fo chumhachd - cha b'ann a-mhàin fo bhuidh chultaraich - na Galldachd. Tha seo gu math follaiseach bho Chlàr na Comhairle fhéin:

the first sorte, of whiche thair be some of the principallis now in warde, may be ather contentit with a reasounable meane portioun of that same landis whiche thay had befor or then transported to such a place quhair thair far distance may remove all feare of breache on thair part. Bot we noway hold it fitt that ony of these grite chiftanes sould be continewed in thair possessiounis in that quantitie as thay haif formarlíe acclaymed thame, becaus it doeth nothing at all bot gevis thame the grittair scope to extend thair

---

³⁶Macinnnes, "Crown, clans and fine", tdd.38-9.

³⁷David Stevenson, Alasdair MacColla and the Highland Problem in the Seventeenth Century (Edinburgh, 1980), td.29.

³⁸Lee, Government by Pen, td.79.

tyrannie and maketh thair reduceing to obedyence the moir difficle and hard.

gif, in persute of thame or assedging of the saidis strenthis and housis thir sal happin slauchter, mutillation, fyre-raising or ony uither inconvenient quhatsumevir to follow, the saidis Lordis declairis that the samyn sall not be imputit as cryme nor offence to the said commisionar [Knox] nor personis assisting him to the executioun of this conmissioun, and that thay nor nane of thame sall not be callit or accusit thairfore criminalie nor civilie be ony maner of way in tyme cuming, - exonerin thame of all pane, cryme, skaith and dainger that thay may incur thairthrou for evir.³⁹

Cha chluinnear guth an-seo mu cho-obrachadh ùghdarrais Dhun-Éideann leis an uaisleachd dhùthchasaich!

'Nam bheachdsa, gabhaidh dà aobhar sònraichte ainmeachadh carson a tha na h-eachdraichean a'gabhail ris na barailean meallta ud. An toiseach, tha fradharc riaghaltas Dhun-Éideann a'coimhead nas caoine 's nas sìbhealta seach gun robh am poileasaidh a chaidh a riochdachadh ann an Reachdan Idhe gun teagamh 'na cheum fada air thoiseach air na planaichean fuilteach roi-òrdaichte leis an rìgh fhéin. Cha bu chòir dhuinn gabhail ris na beachdan aca, ge-tà, gun aon phuing a thogail 'nan lùib: 's e sin, nach gabhar às àicheadh gu bheil an aon fhradharc 's an aon togradh air cùl an dà dhéiligidh, agus gum b'e, gu math sìmplidh, cion comais aca an nàisinn a dhìchòireachadh a dh'aobharaich an t-atharrachadh beachd. Tha e gu tur ceàrr tuairisgeul a dhèanamh air na Reachdan mar gum b'e co-obrachadh aontachail ris na cinncinnidh a bha fainear do'n Chomhairle Dhiomhair. Aig bun b'e an ceannsachadh 's an toirt a-steach fo shìbhealtachd na Galldachd a bha 'na rùn aca.

An dàrna aobhar gu bheil na h-eachdraichean buailteach a bhith a'cur suas air na Reachdan, 's e 's nach robh na cinncinnidh, co-dhiù gu sgimileireach, a'cur 'nan aghaidh. Leis a'phuing ud faodar, 's mathaid, leisgeul reusanta a thoirt do na sgrìobhadairean ud airson an cuid bheachdan: a-réir na fianaise a tha gnàthaichte acasan - cùinntasan oifigeil ùghdarrais Dhun-Éideann - tha a h-uile coltas air a'chùis gun tug ceannardan nan Gàidheal air taobh-an-iar na Gàidhealtachd làn ùmhlachd do'n riaghaltas. Aon uair's gu bheil iad an déidh an aonta a thoirt do'n bharail ud, chan eil ann ach astar glé bheag dhaibh - gu seach sònraichte los nan claonbhreithean as dual fhathast do luchd-eachdraidh na h-Albann - gu bhith a'cumail a-mach gun robh gliocas am maighstirean mu dheas aithnichte aig na céinich mu dheireadh thall,

---

³⁹RPC 1, VIII, td.745; IX, tdd.30-1.

agus gun do ghabh na seann reubaltaich mu òrdannan Dhun-Éideann le'n uile chridhe. Air a'chaochladh: aig an ìre as sìmplidhe, tha e follaiseach gum b'ann gu math màirnealach a bha na cinnchinnidh na Reachdan a chur an gnìomh. Gu dearbh, ann an aon dòigh, b'ann acasan - aig na cinnchinnidh fhéin - a bha a'bhuaidh air a'cheann thall. Chunnaic iad mar nach deach le mórfheachd iarlachan na h-Éireann ann an Cogadh nan Naoi Bliadhnaichean; thuig iad gu ro mhath - agus gu ìre bha iad a'còphàirteachadh innte - an dìobhail misneachd a thàinig air an éigse Ghàidhealaich ri linn Imeacht na nIarlaí ann am Foghar 1607, agus call Aramach Chathbhairr Uí Dhochartaigh 'na déidh.⁴⁰ An aon cheannard Ultach a theasairg a chuid, b'e siud Ragnall Arannach - esan a bha gu bhith 'ga éigheachd mar a'cheud iarla Aontruma agus air an toirear luaidh nas fhaide 's an tràchdas - fear a thionndaidh a chleòc aig deireadh a'chogaidh. Gus na còirichean aca fhéin a ghléidheadh, b'e roghainn nan ceannard a-bhos a bhith a'gabhail ri gairm riaghaltas Dhun-Éideann - a'dèanamh na cùise a b'fheàrr de'n té bu mhiosa, mar gum biodh - ach aig an aon àm 'ga leigeil seachad. Co-dhiù 's e an stàitireachd no an t-seòltachd a chanar ris an dioplòmachas a dh'ùisnich iad ris na h-ùghdarrais ùra, cha ghabh e às àicheadh gun tàinig mar thoradh air an innleachd ud saoghal fada is soirbheas air inbhe nan ceanncinnidh air taobh-an-iar na Gàidhealtachd, agus cuideachd air coluadar an dùthchasach.

B'ann le prìomh amaisean na feachdan Gàidhealach - gu seachd sònraichte na buannachan - a dhìmhilleadh, agus, an lùib seo, barrachd chìsean a chruinneachadh airson ciste an riaghaltais troimh fhorbairt an iasgaich 's an àiteachais, a chuireadh iomairt ceannsachadh nan Gàidheal air chois. Chan fhaodar dearmad a dhèanamh, ge-tà, mar a chaidh na Reachdan a dhealbhadh airson buannachd na h-eaglaise cho math. A'cheud reachd a dh'éigheadh ann an Ì, b'e siud gum feum na cinnchinnidh "the trew religioun publictlie taucht, preachit and professit within this realme of Scotland, and imbracet by his Majestie and the thre Estaitis of this realme" a chumail suas.⁴¹ Gu dearbh, b'ann air bunait aobhar na h-eaglaise athleasaichte a stéidhicheadh ùghdarras an rìgh mar bhrìtheamh spioradail is saoghalta, agus lagh na rìoghachd cho math. Chunnacas mar-thà gum b'e, ann an tomhais mhór, fear-ionaid an rìgh air a'Ghàidhealtachd, an t-Easbaig Andrew Knox, a dhearbh am poileasaidh

---

⁴⁰Faic Caball, "Irish Bardic Poetry", tdd.146ll., 167-205, gu seachd sònraichte, anns an riochd seo, an sgrùdadh a rinn e air an dàn aig Fearflatha Ó Gnímh, *Mo thruaighe mar táid Gaoidhil!*

⁴¹RPC 1, IX, td.27. Airson cho tàbhachdach 's a bha an eaglais ann a bhith a'sgaoileadh an t-sìobhaltais, faic Brown, *Bloodfeud*, tdd.184-203.

air Seumas fhéin, agus gum b'ann le taic bhuaithe a chuireadh na cinncinnidh an làimh. Tha e follaiseach gun robh e a'sùileachdainn gum b'ann troimh mheadhon teachdaireachd na h-eaglaise a thigeadh am bunatharrachadh miannaichte air an t-saoghal Ghàidhealach. Gu dearbh, tha leanmhainn eadar a'bharrail ud agus beachdan a'Charsualaich: faodaidh sinn coimhead air Eòin Carsual mar sheòrsa de roitheachdaire air an easbaig Knox.⁴² A-thaobh na tha foillsichte gu dìreach anns na Reachdan, chithear mar a bha a'Chomhairle Dhìomhair a'feuchainn ri trì buinnstéidh neart a'chinnchinnidh a spionadh às.

An toiseach, gu math sìmplidh, thug iad buille chruaidh an aghaidh cumhachd Gàidheil taobh-an-iar na dùthcha ann an cogadh, le bhith a'toirmeasg a'chleachdaidh na buannachan - earball a'chinnchinnidh - a shocrachadh air an tuath.⁴³ Cha bhiodh e ceadaichte a-nis do dhuine tàmh a dhèanamh anns na h-eileanan "without ony ane speciall revenew and rent to leive upoun, or at the leist ane sufficient calling and craft quhairby to be sustenit".⁴⁴ A-rithist, cha bu chòir do na Gàidheil chumanta "hagbutis or pistolletis" a ghiùlan a bharrachd. Bha crìoch 'ga cur air àireamh luchd-taighe gach cinncinnidh; dheidheadh taighean-òsda a shuidheachadh far am biodh acasan a bha aon uair 'nan "soirnaris and idill belleis" pàigheadh airson an cuid lòin.⁴⁵ Gu ìre mhóir coicheangailte ris an seo, ach a'déiligeadh ri bunait inbhe a'chinnchinnidh an àm sìthe, bha reachd 'ga éigheachd an aghaidh coidhearbhadh àirde a chumhachd troimh mheadhon na cuirme, troimh fhìon is uisgebeatha gun sòradh. A-rithist, thugadh ionnsaigh air a'chultar.⁴⁶ Anns a'cheud àite, dh'fheumadh na cinncinnidh cur às do dhreuchd a'bhàird. Tha Macinnes air

---

⁴²Tha e nochdaidh gun deach Knox a chur a-nall do dh'easbaigeachd Rath Bhoth ann an Uladh as deidh a bhuaidh air Gàidhealtachd na h-Albann. Faic Alan Ford, The Protestant Reformation in Ireland, 1590-1641 (Frankfurt am Main, 1987), tdd.166-8 airson mar a bha e a'creidsinn gu làidir ann a bhith ag iompachadh nan Gàidheal troimh mheadhon fòirneirt; ach cuideachd CSPI 1611-14, td.26, leid nach robh e a'coimhead air na Gàidheil, 'nuair a thigeadh a'chùis gu aon 's gu dhà, mar shluagh a bhiodh tèarainte ann an Eaglais Dhé co-dhiù: Ford, Protestant Reformation in Ireland, tdd.214-16.

⁴³Faic Macinnes, "Crown, clan and fine", tdd.40-1. Ar leam gu bheil e a'dèanamh cus (tdd.37, 40) de ghearanan muinntir Ìle a chlàradh ann an RPC 1, X, tdd.13-14; tha mi a'gabhail ris gur e an nàimhdeas an aghaidh Raghnaill Arannaich fhéin, agus iad 'ga mheas mar oighre coigreachail neodhligheach air ceannas Chlann Iain Mhóir, a th'air an cùl.

⁴⁴*Ibid.*, IX, td.29.

⁴⁵*Ibid.*, td.28.

⁴⁶Dodgshon, "'Pretense of bluid' and 'plaice of thair duelling'", tdd.192-3.

cumail a-mach gum b'e muinntir a'chléir-sheanchain a-mhàin a bha 'na mhiann aca⁴⁷; ach 's cinnteach gun robh an reachd cuimsichte air a'cheud dol-a-mach an aghaidh nam filidhnean, Éireannaich cho math ri Albannaich, 's iad a'coilionadh dreuchd poilitigich mar tosgairean - dreuchd, mar a chunnacas na bu thràithe, anns an do làimhsich iad buaidh nach bu bheag - cho math ris a'chumhachd mhóir a bh'aca mar fhir-mholaidh no mar sheanchaidhean. Gu dearbh, tha e coltach gu bheil an reachd mu dheireadh, 's e cuimhsichte an aghaidh "intertenymment and beiring with idill belleis, speciallie vagaboundis, bairdis, idill and sturdie beggaris", sgrìobhte fo mhiann inbhe a'bhuanna 's an fhilidh - ursainnean an t-seann shìbhealtais - a chur an suarachas, 's 'gam meas 'nam micshamhail aig an dioldéirce.⁴⁸ Cha bhiodh àite ann d'an leithid anns a'choluadar Ghàidhealach 's e athoibrichte a-réir slattomhais na sìbhealtachd ùire. Mothaichear, ge-tà, gun robh uallach na h-atharrachaidhean seo uile a chur gu buil, agus peanas a leigeil air an luchd-cheannairc, gu tur an eisimeil air na cinnchinnidh fhéin.⁴⁹ Is e bun na bh'ann nach b'fhada gus an do thòisich còistri a'nochdadh a-measg grunn fhineachan air taobh-an-iar na dùthcha. Tillidh sinn do'n phuing seo a dh'aithghearr; déiligear cuideachd ris an reachd a b'fharsainghe buaidh, 'nam bheachdsa: 's e sin, gum feumadh iadsan "being in goodis worth thriescore ky" na h-oighreachan aca a chur air falbh chun na Galldachd gus an cuid sgoile a thoirt a-mach.⁵⁰

Tha e fìor gu bheil an coisheisean aig tòrr de na Reachdan a-measg nan riaghailtean a thugadh a-mach air a'Ghalldachd. Mar a chanas Stevenson:

policies similar to those contained in many of the statutes had been, and continued to be, pursued in the Lowlands as well as the Highlands - suppression of travelling entertainers and sturdy beggars, curbing of over-powerful subjects, suppression of feuding, limitations on the carrying of weapons, and attempts to get men of status to provide their children with a formal

---

⁴⁷Macinnes, "Crown, clans and fine", td.40.

⁴⁸RPC 1, IX, td.29. Faodar coimeas a dhèanamh eadar an reachd seo agus na h-òrdannan a chuireadh a-mach leis na h-ùghdarrais Shasannach ann an Éirinn anns an dàrna leth de'n t-siathamh linn deug - mar eisimpleir, Henry Harrington ann an Dùthaich Uí Bhранаich ann an 1579: "He shall make proclamation that no idle person, vagabond or masterless man, bard, rymor, or other notorious malefactor, remain within the district on pain of whipping after eight days, and of death after twenty days." [Paul Walsh, Gleanings from Irish Manuscripts (2na clòbhualadh, Dublin, 1933), td.186: cuideachd tdd.185-7].

⁴⁹RPC 1, IX, td.26.

⁵⁰*Ibid.*, tdd.28-9.

education. Certainly many features of Highland life and culture were under attack; but much the same could be said of many features of traditional Lowland life and culture.⁵¹

Faodar a ràdh cuideachd gu bheil leanmhainn eadar mar a bha an riaghaltas ag iarraidh air na h-uaislean Gallda Caitligeach na h-oighreachan aca a chur do sgoil Phròstanaich, agus mar a bha iad a'moladh oideachaidh a bu fhreagarraiche, ann am beachd nan ùghdarras, do chloinn na h-uaisleachd air a'Ghàidhealtachd.⁵² Ann an càs nan Gàidheal, ge-tà, b'e an ionnsaigh an aghaidh a'chultair an taobh de na Reachdan a bu chudromaiche buileach. Cha b'ann a-mhàin gus an uaisleachd a thoirt fo chis a dh'àithneadh iad, ach gus bunatharrachadh cuimhiseach a thoirt air an fhéin-ìomhaigh acasan, troimh bhith a'cur às, air a'cheann thall, do'n chultar agus do'n chànan a bheòthaich e. Tha am fradharc air cùl na dòigh-làimhsichidh a dh'ùisnich riaghaltas Dhun-Éideann a-thaobh Gàidheal nan eilean gu tur diofraichte bho'n phoileasaidh a chuir iad gu buil air a'Ghalldachd. 'S mathaid gum b'fhiach e thoirt an aire mar a thòisich luchd-riaghlaidh nan Gall a'cur an aghaidh dualchas na Gàidhealtachd aig àm 'nuair a bha an rìgh 's a chùirt air imrich a dhèanamh gu deas, àm 'nuair a bha tomhas de dh'iomagain mu luach a'chultair 's na dualchainnt aca fhéin a'sìor dhrùidheadh air an uaisleachd 's air an éigse Ghallda, iomagain aig an robh mar thoradh, 's mathaid, iomairt nàiseanta nan Cùmhnantairean aig deireadh nan 1630an. A-thaobh an t-sìbhealtais bha na Sasannaich ceum air thoiseach orrasan; 's beag an t-iongnadh mar sin, 's iad fhéin fo dhìobhail misneachd, ged a dh'fhàs iadsan na bu dhealasaiche ann a bhith a'brosnachadh na seann tàire an aghaidh sluagh eile na rìoghachd.⁵³

Reachdan 1616:

Faodaidh sinn ruith ghoirid a thoirt cuideachd air mar a lìomhadh na Reachdan, mar gum biodh, ann an 1616 as déidh casgadh deireannach Clann Iain

---

⁵¹Stevenson, Alasdair MacColla, td.30.

⁵²Faic Allan I. Macinnes, "Catholic Recusancy and the Penal Laws, 1603-1707", RSCHS 23 (1989), td.28.

⁵³Airson mar a bha, 's mathaid, dìobhal-misneachd a'faighinn buaidh air an uaisleachd Ghallda aig an àm seo, faic Keith M. Brown, "Aristocratic Finances and the Origins of the Scottish Revolution", EHR 104 (1989), td.48. Tha e inntinneach, anns an riochd sin, gun do thòisich an t-seann bhith a'greimeachadh orra a-rithist, mar eisimpleir ann an cruth an SSPCK, 'nuair a dh'fhairicheadh buaidh an t-sìbhealtais ùire bho dheas timcheall air deireadh an t-seachdamh agus toiseach an ochdamh linn deug.

Mhóir.⁵⁴ Mar a chithear, chaidh am meudachadh ann an dà roinn. A-réir Choilm Uí Bhaoill, b'e giùlan nan ceanncinnidh, 's iad "already becoming more submissive to the decrees of government" - co-dhiù gu sgimileireach - a reusanaich am barrachd nimhe an aghaidh nan Gàidheal a nochdas a'Chomhairle Dhìomhair an-seo.⁵⁵ Chanainn, ge-tà, nach seas am mìneachadh seo 'nuair a bheirear sùil, mar eisimpleir, air an reachd far an robh cha b'ann a-mhàin giùlan "hagbuttis or pistolletis" toirmisgte, ach buillairm de gach uile seòrsa eadar ghunnaichean is lannan:

And that the saidis persons principallis nor nane of thame sall not beare nor weare hacquebutis nor pistollettis bot in the Kingis Majesteis service, and that thay sall tak ordour and gif directioun throughoute thair haill boundis that nane of thair kine, servandis, tennentis, nor cuntrey people (exceptand alwayes thame selffis and the particulair nomber of thair housholde servandis allowit to thame in maner foirsaid) sall weare swerdis or ony otheris waponis or armour within the Yllis.⁵⁶

Mothaichear cuideachd do mar a chuir an riaghaltas an aghaidh nam birlinnean a bha an seilbh nan ceanncinnidh cho math.⁵⁷ Chan iad seo idir idir laghannan a dh'àithneadh le buidhinn a bha an déidh làmh-an-uachdar fhaighinn air an nàisinn. Fada bhuaith: tha e follaiseach bho fhianais Clàr na Comhairle Dìomhaire gun robh an dà chuid riaghaltas Dhun-Éideann agus na cinnchinnidh fhéin a-nis a'fuiling droch-bhuil cur an gnìomh Reachdan 1609. Bha na Gàidheil aig an robh an dàimh bu threasa ris an t-seann shìbhealtas, na buannachan gu h-àraidh, a'fàs fothalanach; ar leo gun robh an seann nàimhdean air an car a thoirt asda, agus na maighstirean dùthchasach aca fhéin a'cumail taic riutha.

Ann an iomadach àite air feadh taobh-an-iar na Gàidhealtachd bha cruth gnàthaichte a'choluadair fo mhi-riaghailt; aig bun b'e dol-a-mach nan ceannard a bha air cùl na h-àimhreite. Tha e follaiseach bho na gearanan sgrìobhte anns a'Chlàr gun robh gu ro thrì tòrr ann a-measg an fheachda, agus fiù's a-measg càirdean a'chinnchinnidh, nach robh idir leagailte ris an déiligeadh ùr, ri ùmhlachd, ma b'fhìor,

---

⁵⁴Clòbhualte ann an RPC 1, X, tdd.773-6.

⁵⁵Colm Ó Baoill (deas.), Gàir nan Clàrsach (Edinburgh, 1994), td.6.

⁵⁶RPC 1, X, td.774.

⁵⁷Chan fhaod barrachd air aon a bhith aca: *ibid.*, td.775. Tha James Alonso Stewart a'cur beum shònraichte air a'phuing seo 'na thràchdas "The Clan Ranald: History of a Highland Kindred" (Ph.D., Oilthigh Dhun-Éideann, 1982), tdd.46-7.

am maighstirean air beulaibh nan Gall, agus mar a bha an inbhe àrd - an cliù bu dual dhaibh - ann an cunnart dol á bith fo ionnsaighean an riaghaltais agus athobrachadh a'choluadair a bha 'ga stéineadh orra. Faodar sùil a thoirt, mar eisimpleir, air cho dìcheallach 's a bha móran dhiubh air feadh nan eilean ann a bhith a' toirt cobhair do iarmad Shìol Thorcail - Clann Leòid Leodhais - as déidh an dìchòireachaidh.⁵⁸ A-rithist, mothaichear do mar a bha aramach Chlann Iain Mhóir ann an 1615 - agus 's cinnteach gum b'e seo an tachartas a dh'aobharaich cho teann 's a bha an riaghaltas ann an réiteachadh nan reachd an ath bhliadhna - 'na aobhar connspaide 'nam measg.⁵⁹

Chum na daoine sin ri fradharc bunaiteach an dualchais: b'fheàrr leo an t-seann ghaisgeileachd seach am beulbòidheach. Rinneadh an suidheachadh na bu mhiosa buileach, saoilidh mi, seach gun robh Éire, seann bhlàr-còmhraig nam buannachan, a-nis dùinte do na saighdeirean-tuarasdail an lùib a'phlanntachaidh. Mar sin, bha àireamh math de dh'òigeir air fhàgail aig baile agus gun aon chothrom aca am miann-cogaidh a shàsachadh.⁶⁰ Dh'fhàg seo an ceanncinnidh ann an teanntachd nach bu bheag: dh'fheumadh cuimse a bhith aige eadar, air taobh an fhuaraidh, an strìochdadh 's an ùmhlachd a dh'iarradh bhuaithe leis an riaghaltas mu dheas, agus, air taobh an fhasgaidh, an t-àrdan 's an neo-eisimileachd bu dual dha mar cheannfeadhna 'na chultar dùthchasach. Ann an càs Chlann Iain Mhóir a luaidheadh shuas, chithear mar a chaill iad an dùthchas air sgàth's nach b'urrainn do'n cheannard, no do'n teaghlach, cothrom seòlta a chumail eadar an dà chùrsa ud. A-rithist, mar a thachair anns a'chàs ud, nan éiricheadh aramach a-measg cinnidh faisg air an dùthchas aige fhéin, bfheudar do'n cheannard a bhith eadhon na bu charaiche

---

⁵⁸Stewart, "Clan Ranald", tdd.43-4, 80-1; CD II, tdd.305-6, 315-16.

⁵⁹Faic gu sònraichte Edward J. Cowan, Montrose: for Covenant and King (London, 1977), td.52; J.R.N. MacPhail (deas.), Highland Papers III (Edinburgh, SHS, 2na sreath, 20, 1920), tdd.258-9; cuideachd, mar eisimpleir, mar a ghlac Eachann MacGillEathain Dubhairt caisteal Inbhir Lòchaidh "as a resset place for broken men" - a'cheud uair a chuir e na Goill gu dùbhlán: RPC 1, X, td.573. B'ann mu'n àm-sa cuideachd a bu chòir dhuinn a'cheud sgaradh eadar Dòmhnall, Mac Mhic Ailein, agus a bhràthair Ragnall a dhàtachadh: *ibid.*, td.430. Airson mar a ghlac na h-Ultaich ris an aramach, faic Raymond Gillespie, Conspiracy: Ulster plots and plotters in 1615 (Belfast, 1987), tdd.11, 15, 25, 33-5, 48-9, 53.

⁶⁰Air a'phuing seo, faodar sùil eile a thoirt air litir a fhuaire a'Chomhairle Dhìomhair bho Sheumas air 9mh Gearran 1609, 's e a-mach air eagraidh a'choluadair air taobh-an-iar na Gàidhealtachd, agus dè bha esan a'miannachadh a dhèanamh leis a dhaoine. 'Na bhàraille, bha e dèante de thrì breathan: "chiftanis and leadaris of the clannis-men"; na daoine a bha "oute of hope or at leist unwilling to live by the sweate of thair browes" a lean "thair chiftanis example to live upoun other menis labouris"; agus "thame who ar and do still remayne labouraris". Faic RPC 1, VIII, td.745.

ann a bhith a'riarachadh an dà chuid tagraidhean na fala a dh'fheumadh e choilionadh mar cho-Ghàidheal agus an dleasdanas a bha mar fhiachaibh air 's e 'na shearbhant aig an rìgh. Bhitheadh a'chrois fiù's na bu theinne nam b'e 's gun robh uachdaran na bu chumhachdaiche a'cur sùil 'na chuid oighreachd-sa, rud a chì sinn a'sìor thachairt na bu thrice ri linn stròdhalachd fhàsmhor na h-uaisleachd Gàidhealaich air a'Ghalldachd. Nithear tràchdadh eile air a'phuing seo 'nuair a dhéiligear ann an dòigh na bu mhionaidiche ris na bha an dàn do Chloinn Raghnaill agus do Chloinn Leòid na Hearadh aig an àm-sa.

Faodar tilleadh a-nis do'n fhreagairt a bh'aig a'Chomhairle Dhìomhair ann an Dun-Éideann air aramach 1615. Am puing as cudromaiche, 's e mar a dh'fheumadh gach ceannchinnidh dà "cautionaris and souirteis" bho 'measg a choimpirean a bhith aige. A-rithist, b'fheudar dhaibh "the cheif and principall personis of thair clan" ainmeachadh, agus àireamh sònraichte dhiubh a thaisbeanadh air beulaibh na comhairle gach bliadhna mu seach. Faodar seo a mheas mar cheum fada seachad air déiligeadh sìmplidh an riaghaltais ann an 1609. Dh'fhaodadh gu bheil e 'na chomharradh air mar a bha ùghdarrais Dhun-Éideann an déidh ìre tuigse na b'fheàrr a ruigsinn mu eagrachd a'choluadair Ghàidhealaich; aig an aon àm, saoilidh mi, chan eil rian nach b'e staid na bu chugallaiche nam fineachan fhéin an lùib Reachdan Idhe a b'aobhar do na h-iarrtasan ùra ud. Anns an riochd sin, faodaidh sinn sealltainn air na reachdan anns a bheil e sgrìobhte nach robh gu bhith aig a'cheanncinnidh ach an aon àite-tuinich, agus nach fhaodadh e a chuid fearainn a thoirt seachad ach air màl airgid: "a certane constant and cleir dewytie, and they sall exact no forder frome thair tennentis bot the cleir dewytie contenit in thair tak and set." B'ann gus am biodh e na b'fhasa sùil a chumail air an uaisleachd Ghàidhealaich a chuireadh na riaghailtean ud air chois. Faodar beachdachadh cuideachd air mar a bha na reachdan ud 'gan cur ri chéile gus am biodh gnothaichean na dùthcha na b'fhàbharaiche do dhà bhuidhinn. An toiseach, sgrìobhadh iad air los an dàimh eadar an ceanncinnidh 's a fhir-ionaid athréiteachadh a-réir prionnsapalan lagh na Galldachd. Bho dheireadh an t-siathamh linn deug bha cumhachd nam fearlagha air a dhol gu mór am meud; leis na reachdan seo bhathas a'dèanamh oidhirp gus greimeachadh air uaisleachd taobh-an-iar na Gàidhealtachd cho math. Bha iad cuimsichte an aghaidh còras a'choluadair Ghàidhealaich, cha b'ann a-mhàin an aghaidh nan ceannchinnidh leo fhéin. Agus cuideachd, ann a bhith a'toirt tarraing ri toiseach tòiseachaidh eaconomaidh airgid a chur air bonn air an taobh ud de'n Ghàidhealtachd, bithidh e follaiseach gun robh an reachd dèante gus buannachd luchd-na-malairte cho math. Ach a-rithist cha ghabh cus buille a chur air na Reachdan mar mheadhonan cobhair a thoirt do dh'fhirlagha

agus luchd-malairte na Galldachd: ged a tha sràiteas follaiseach ri fhaicinn anns na h-òrdannan, tha e coltach, air a'cheud dol-a-mach chaidh an cur ri chéile mar fhreagairt air tachartas sònraichte - 's e sin ri ràdh, aramach Chlann Iain Mhóir ann an Ìle.

Ann an Reachdan 1616, mar sin, bha riaghaltas Dhun-Éideann a'feuchainn ri reubaltaich - agus spiorad na h-easùmhlachd cho math - air taobh-an-iar na Gàidhealtachd a cheannsachadh; bha iad a'feuchainn cuideachd ris an dùthaich fhosgladh, 'ga sìtheachadh 's 'ga cur fo chis, 'ga dèanamh na bu fhreagarraiche airson gnìomhachas saoghal na malairte agus saoghal an lagha. 'S urrainn dhuinn beachdachadh orra a-réisde mar cheum eile seachad air na riaghailtean na bu thràithe. B'ann ceangailte ris an roinn eile a bha fainear dhaibh, ge-tà - roinn an fhòghlaim, an earrann a b'fhaide 's a bu mhionadaiche ann an riaghailtean 1616 - a bha an reachd bu mhotha buaidh air fad, gu ìre 's gum b'fhiach e chur sìos mar a tha e sgrìobhte ann an Clàr na Comhairle Dìomhaire:

Forasmeikle as the Lords of Secrete Counsell understanding the cheif and principall caus quhilk hes procurit and procuris the continewance of barbaritie, impietie, and incivilitie within the Yllis of this kingdome hes proceedit from the small cair that the chiftanes and principall clannit of the Yllis hes haid of the educatioun and upbringing of thair childrene in vertew and learning,— who being cairles of thair dewties in that point and keeping thair childrene still at home with thame, whair thay sie nothing in thair tendar yeiris bot the barbarous and incivile forms of the countrie, thay ar thereby maid to apprehend that thair is no uther formes and dewties of civilitie keepit in ony uther pairt of the countrie, sua that quhen thay come to the yeiris of majoritie hardlie can thay be reclaimed from these barbarous and incivile formes quhilkis for laik of instructioun wer bred and setled in thame in thair youth, whereas, yif thay had bene send to the Inland in thair youth and traynit up in virtew, learning, and the Inglis tung, thay wald haif bene the better preparit to reforme thair countreis and to reduce the same to godlines, obedience, and civilitie,— Thairfor the saidis Lordis hes ordanit and commandit, and be vertew of this present act ordanes and commandis, the haille chiftanes and principall clanit men of the Yllis, that thay and every ane of thame send thair bairnis, being past nyne yeiris of age, to the scoolis in the Inland, to be trayned up in vertew, learning, and the Inglis tung, and ordanes that no personis quhatsomevir in the Yllis salbe servit air to thair father or utheris predicessouris, nor ressavit nor acknowlegeit as tennentis to his Majestie, unles thay can write and reid and speake Inglishe. And

ordanes letteris of publicatioun to be direct heirupoun,
quhairthrou nane pretend ignorance of the same.⁶¹

Leis an riaghailt seo bhathas a'daingneachadh reachd 1609, fo mhéinn breath uasal galldaichte a chur os cionn nan cinnidhean 's an ath ghinealaich. Mothaichear do cho dian 's a tha an nàimhdeas an aghaidh na Gàidhlig anns an t-sleachd shuas fiù's an taca ris na sgrìobhadh ann an 1609.

* * * * *

Cha tug an reachd seo buille-bhàis idir do'n chultar Ghàidhlig a-measg na h-uaisleachd: fada bhuaithe. A'bhuaidh dhìreach bu mhotha a bh'aig Reachdan Idhe, 'nam bheachdsa co-dhiù, b'e siud mar a chuireadh bacadh air sgapadh a'Chaitligeachais, agus siud a dh'aindeoin iomairt nam Proinsiasach ré an ath dheichead. Mar thoradh air na bliadhnaichean a chuir iad seachad 'nan òige air a'Ghalldachd, tha e follaiseach mar a bha taobh blàth aig feadhainn de na h-oighreachan a ràinig làn inbhe ré nan 1620an ris a'chreideamh Phròstanach - no air a'char as lugha, gun robh iad eadar-dhà-bharail d'a thaobh - gu seachd àraidh a-measg nan uachdaran nach robh de shliochd Dhòmhnaill. Tha am puing seo bunaiteach do dh'aobhar an tràchdais air fad. Chan eil sin ri ràdh, ge-tà, gun robh ginealach 'ga h-àrach mu dheas aig an robh dubh fhuachd do'n dualchas aca, no gun robh athchòireachadh 'ga chur air dòigh aig baile de chòras a'choluadair gu léir. Tha e fìor, mar a chomharraicheas Macinnes a-mach, gun robh a-nis luchd-marsantachd 'gam fasdadh aca, a bharrachd air na fìr-lagha a ghléidh iad anns a'phrìomhbhaile. Ach air feadh na còdach bu mhotha de thaobh-an-iar na Gàidhealtachd cha b'ann gun strì agus easaonta a chuireadh an t-athchòireachadh tùsail air eagrachadh a'choluadair. A-rithist, eucoiltach ris an t-suidheachadh ann an Éirinn, chan eil mòran fianaise againn idir gun tàinig atharrachadh maireannach air fradharc ideòlach Gàidheil na h-Albann 'na lùib. Gu ìre mhóir mhair sàrbheachdan na gaisgeileachd - ideòlas nam folachd - mar shlatantomhais cha b'ann a-mhàin do'n éigse 's do'n uaisleachd, ach, a-réir gach coltais, do'n t-sluagh air fad. Tha seo soilleir bho'n chuid mhór de'n litreachas air fad a rinneadh ré na tréimhse seo: gu dearbh, chan eil

---

⁶¹*Ibid.*, X, tdd.777-8. Airson cho tàbhachdach 's a bha am fòghlam ré na tréimhse seo ann a bhith mar gum biodh ag iompachadh oighridh na h-uaisleachd do thaobh na stàite agus do thaobh a'chreidimh oifigeil, faic Felicity Heal agus Clive Holmes, The Gentry in England and Wales, 1500-1700 (Basingstoke, 1994), tdd.243-7, 345-9; cuideachd, ann an Éirinn, Alan Ford, Alan, The Protestant Reformation in Ireland, 1590-1641 (Frankfurt am Main, 1987), tdd.28-33.

teagamh nach b'ann troimh mheadhon nan òran fhéin - agus, gu ìre, meadhon na filidheachd cuideachd - a chumadh biathadh ris na seann chuspaireandeuchainn gaisgeil.

Chunnacas mar a bha connspaid buailteach éirigh eadar na cinnchinnidh agus am feachd aige - iadsan a bha, ann am briathran an rìgh Seumas a luaidheadh anns an nota shuas, "unwilling to live by the sweate of thair browes", air los giùlan am maighstir air beulaibh nan urracha móra ann an Dun-Éideann. Tha e follaiseach, gu seachd àraidh bho'n litreachas agus bho na thachair ri linn Cogadh nan Tri Rìoghachdan, nach do mhaolaich am miann as déidh na gaisgeileachd troimh na 1620an 's na 1630an. Gu dearbh, seach's gun robh am poball mar gum biodh gun chairt-iùil ri linn na h-aimsire bruailleanaiche seo, agus cuideachd mar thoradh air fàsmhorachd obair na creachadaireachd, agus fàsmhorachd cliù nan creachadairean fhéin, anns na bliadhnaichean ud (cuspair eile d'an tillear nas fhaide 's an tràchdas) faodar a ràdh fiù's gun do neartaicheadh an t-aomadh seo a-measg an t-sluaigh - a dh'aindeoin agus *air sgàth* dìtidhean nan Gall - gus an do bhris e a-mach 'na làn sheise aig àm turas-cogaidh Alasdair mhic Colla. Anns an riochd sin, ar leam gur ann caran baoth a tha an dealbh a tharraingear Macinnes 'na alt, far a bheil na buannachan air tilleadh bho'n chogadh agus a-nuairsin a'toirt a-mach am bithbeò ri rùrach 's ri pollaireachd a-measg nan iomairean.⁶² Gheibh sinn plathadh de dh'fhìor fhradharc na h-uaisleachd, mar eisimpleir, anns na rainn leamh a chuir an t-Ultach Fearflatha Ó Gnìmh ri chéile as déidh 1607, *Mairg do-chuaidh re ceird ndúthchais*:

Dursan nár mhúin oide an fhis
riadh stéad nó stiúradh loingis,
nó snaidhm chéacht i ndeaghaidh damh,
d'fhearaibh na ndrèacht do dhéanamh.

Mairg d'ollamh dá nár bh aithnidh
ceard nábudh cúis iomaithbhir,
d'uaim chláraidh, do dheilbh dhabhcha,
sul tárraidh feidhm foghlamtha.⁶³

no, anns a'Ghàidhlig shluaghail, ann an rann bho'n chumha a rinn Beasa nighean Eòghain mhic Fhearchair d'a mac:

---

⁶²Macinnes, "Crown, clans and fine", td.42.

⁶³IBP, 28, tdd.120-1. Cuideachd N.J.A. Williams (deas.), *Párlament Chloinne Tomás* (Dublin, 1981), tdd.22-23, 83; Gillespie, *Colonial Ulster*, tdd.114-15, 200-1.

Cas a shiubhal nam fuar bheann
 Ghabh thu roghainn bha uasal
 'S tu gun treobhadh no buailtean air dòigh.⁶⁴

Bha na h-atharrachaidhean dosheachanta, ge-tà: troimh na 1620an agus na 1630an thàinig, mean air mhean, athchòireachadh bunaiteach air cinnidhean taobh-an-iar na Gàidhealtachd a-réir slatantomhais saoghal na malairte, saoghal an airgid. Mar sin, ann an dòigh 's urrainnear a ràdh gun do dh'fhairicheadh buil a'phlanntachaidh air taobh-an-iar na h-Albann cuideachd, ach - a-mach air corra ceàrnaidh ann am fearann Mhic Cailein Mhóir - gun na Goill a bhith a'sealbhachadh na tìre. Feumar cumail an cuimhne, ge-tà, gum b'e a'bhuil air a'cheann thall, mar a chì sinn, gun deach na ceàrnaidhean ud de'n Gàidhealtachd a tharraing na bu dlùithe ri còras an àiteachais agus ri gnothaichean-malairteach na Galldachd. Anns a'bhliadhna as déidh Reachdan Idhe, rinn Morair Ochiltree dlùthchur malairteach de dhùthchais nan cinnidhean; 's e a'bhuil a bh'ann gun robh na cinndùthcha ud a-nis na bu bhuailtiche do chur-gu-buil lagh-fearainn na Galldachd. Ach b'ann aig na Gàidheil a bha ceannas na tìre fhathast; cha do réiticheadh tòrr de na seann chonnsaigh. Mar sin chithear na ceannardan a'sìor ghabhail ris an fhreasdal ùr, 's iad fhathast ag amais air cinn-uidhe an athraichean, ach troimh mheadhon na cairt 's na còir-fiù.

Chan eil e 'nam ruigheachd an-seo cùntas iomlan a thoirt seachad air eaconamaidh taobh-an-iar na Gàidhealtachd anns na bliadhnaichean an déidh Reachdan Idhe. Ach leis nach téid againn air na gluasadan litreachail a bha air chois aig an àm ud a thuigsinn gu h-iomlan gun a bhith a'toirt an aire do na h-atharrachaidhean ud, cha tig às dhomh gun facal no dhà a chur sìos anns an dol-seachad gus barrachd solais a leigeil a-steach air cùlrath na tréimhse. Ri linn a'cheud leth

---

⁶⁴ÓB 24; faic John MacInnes, "The Panegyric Code in Gaelic Tradition and its Historical Background", TGSI 50 (1976-78), td.453. Mothaichear gun do rinneadh an t-òran seo aig deireadh an t-seachdamh linn deug, agus cha b'ann aig an toiseach mar a chumas Mac-na-Ceàrdaich a-mach. Cuideachd, mar eisimpleir eile, rann bho ÓB 370: *A chomhachag bho chd na Sròine* aig Dòmhnall mac Fhionnlaidh nan Dàn:

B'annsa leam na dùrdan bodaich,
 Os ceann lic ag eararadh sìl,
 Bùirean an daimh 'm bi gné dhuinnead
 Air leacann beinne 's e ri sin.

'S e seo cuideachd (*pace* am mìneachadh fìor leibideach a dh'fheuchas Macinnes 'na alt air a'chuspair "The First Scottish Tories?", SHR 67 (1988), tdd.56-66.) am fradharc a tha air cùl an treas rainn ann an ÓB 428: *An oidhche nochd gur fada leam* ("An Cobhernandori" - 's e sin ri ràdh, na Cùmhnantairean) - a rinneadh aig deireadh 1648.

de'n t-seachdamh linn deug bha cha mhór a h-uile ceanncinnidh air taobh-an-iar na Gàidhealtachd air tuiteam ann an ainbhiach. Aig bun nan trioblaidean b'e gun robh airgead ullamh gann air feadh na Gàidhealtachd.⁶⁵ B'e cosgaisean an iomadach turas-cogaidh a thog iad ré Linn nan Creach, an aimsir bhruailleanach as déidh briseadh Rìghrean nan Eilean, bu phrìomh aobhar air a'chàs shònraichte anns an do thuit na ceannardan aig an àm-sa. Aig an aon àm, mar thoradh air longbhriseadh saoghal Gàidheil na h-Éireann chaidh stad a chur air obair nam buannachan ann an Uladh; mar a chithear, bha trioblaidean nach bu bheag aig cuid de na cinnchinnidh ann a bhith a'feuchainn ri na buill de'n uaisleachd nach robh leagailte ris an t-saoghal ùr a chlòthadh 's a chumail sìos. A-rithist, feumar an suidheachadh Gàidhealach a shuidheachadh ann an coitheacs droch-thìde agus goirt aig toiseach nan 1620an agus troimh na 1630an, agus, gu dearbh, ann an teanntachd cho-aimsirich na malairte cha b'ann a-mhàin ann an Albainn, ach air feadh na Roinn-Eòrpa.⁶⁶ Feumar cuimhneachadh cuideachd air mar a bha an uaisleachd a'dèanamh an dìchill gus ceann a'mhaide a chumail ri'n coimpirean air a'Ghalldachd agus fiù's ann an Sasainn. Mu dheireadh, gu math sìmplidh, bha iad a-nis beò ann an saoghal far an robh e na b'fhasa dhaibh fiachan a chàrnadh an-àirde le bhith a'faighinn airgid air iasad bho fhir-féiche Dhun-Éideann.⁶⁷

Mar sin, air a'Ghàidhealtachd bha nàdar de chruaidhchàs a'greimeachadh, agus gach cinneadh a'feuchainn ri 'thasgaidhean traoighte a lìonadh às ùr. Gu seachd sònraichte b'i Clann GhillEathainn a chrean air an tréimhse seo, 's iad a-nis a'fuiling glòirmhiann doshàsaichte Lachlainn Mhóir. Cuideachd - teanntachd eile a thuit gu math trom air na Leathanaich seach na cinnidhean eile - dh'fheumadh iad na cìsean peanasach a leagadh orra leis an riaghaltas a phàigheadh; agus, gu math sìmplidh, dh'fheumadh iad màl an rìgh, agus màl na h-eaglaise, a chur sìos chon nan ùghdarras Gallda cho math. Mar sin, bha gnothaichean-airgid nan cinnidhean gu math cugallach aig an àm-sa, fiù's gun luaidh air glòirmhiann fàsmhor agus amaisean poilitigeach cuid de na ceannardan fhéin, cuspair air an toirear luaidh an ceartuair. B'e an tuath air an robh an droch-bhuil: tha na tobraichean a'cur an céill dhuinn gun deach am màl

---

⁶⁵Faodar coimeas a dhèanamh anns an riochd seo leis an t-suidheachadh cheudna ann an Uladh: faic Gillespie, *Colonial Ulster*, tdd.78-80.

⁶⁶Faic Brown, "Aristocratic Finances and the Origins of the Scottish Revolution", tdd.51, 57, agus tagairtean.

⁶⁷Keith M. Brown, "Noble Indebtedness in Scotland between the Reformation and the Revolution", *Historical Research* 62 (1989), tdd.263, 275.

'àrdachadh gu mór mór anns na bliadhnaichean as déidh Reachdan Idhe.⁶⁸ Mar eisimpleir, tha e follaiseach bho aithisgean nam bràithrean Proinsiasach gun robh an eaglais Phròstanach a bhith cho déineasach ann an togail nan deicheamh air fear de na gearanan bu mhotha a bh'aig a'mhórshluagh 'na h-aghaidh anns na 1620an.⁶⁹

---

⁶⁸Airson na buaidhe a bh'aig an athchòireachadh air Dùthchas MhicLeòid, mar eisimpleir, faic BD I, tdd.62-5, 118, 218-19, 224, 225, 226, 254-5. Feumar tuigsinn gun robh an aon fhorbairt 'ga cur air adhart ré na tréimhse seo air a'Ghalldachd (Brown, "Aristocratic Finances", tdd.57, 72-5 (ged nach seas a mhìneachadh a chuireas e air cùntasan-airgid Chlann Leòid na Hearadh); Gillespie, Colonial Ulster, tdd.38-9) agus ann an Éirinn (*ibid.*, tdd.76-80, 141-2, 200-4).

⁶⁹Faic, mar eisimpleir, Cathaldus Giblin, Irish Franciscan Mission to Scotland 1619-1646: Documents from Roman Archives (Dublin, 1964), litir 69, td.176; cuideachd 11, td.27; 15, td.35; 21, tdd.76-7; 23, td.96.

4: STÀITIREACHD NAN CEANNCINNIDH

Gu ìre mhóir cha b'ann gu dìreach a dh'fhairicheadh buaidh Reachdan Idhe air a'Ghàidhealtachd. 'S mathaid gum biodh e fìor a ràdh gun deach an toirt a-mach mar riaghailtean bagrach anns a'cheud àite, mar thaod a b'urrainnear teannadh mu amhaichean nan ceannchinnidh 'gan robh an giùlan tuilleadh is dàna. Thubhairt mi mar-thà gu bheil fianaisean ann nach do ghabh iad ris na Reachdan ri'n uile-chridhe; gu dearbh, b'ann air sgàth na tàmailte a ghabh an uaisleachd Ghàidhealach aig an àm 'nuair a bha sùil gheur an riaghaltais 'ga cur orra an toiseach a theann iad ri strì dhìomhair 'na aghaidh. Anns an riochd ud, faodar luaidh a thoirt air beachd I.F. Grant 's i a'moladh cho sgileil 's a bha na cinnchinnidh, gu seachd àraidh an ceannard Sir Ruairidh Mór MacLeòid na Hearadh, ann a bhith a'bòidheanachadh, no a'cur seachad, ùghdarrais Dhun-Éideann le "astute eyewash".¹

Tha cnag na cùise 'na laighe aig ìre 'nas doimhne na sin, ge-tà. Airson tuilleadh solais a thoirt air a'ghnothaich, tha còir tionndaidh a-rithist, mar a rinneadh aig toiseach an tràchdais, gu eisimpleir Ghàidheil na h-Éireann. Mar a chunnacas na bu thràithe, tha connspaid air éirigh a-measg nam mac-léinn co-aimsireach thall mu dìreach dé cho adhartach 's a bha na dùthchasaich ann a bhith a'cur an aghaidh ionnsaighean nan NuaGhall, gu seachd àraidh aig toiseach an t-seachdamh linn deug. An e gun do thug iad an aire gun robh an seann shaoghal a-nis air a chois-chaoil, agus gun do thionnsgainn iad sràiteisean ùra, agus nòsmhaireachd litreachail cho math, m'an coinneamh? Neo, mar a chumas sgoileirean leithid Leersen agus O Riordan a-mach, an robh iad cho cruaidhcheangailte ris an t-sìbhealtas bu dual dhaibh, agus ris a'*mhentalité* àrsaidh a bha bunaiteach dha, nach do thuig iad nach robh an còrr feum a-nis anns na seann nòis an lùib a'ghradbhrisidh 's a'bhunatharrachaidh a bha an déidh tighinn air a'choluadar?

Chan eil móran teagaimh agamsa nach eil a'chuid as fheàrr de'n àrgamaid aig a'cheud fheadhainn, daoine leithid Bhreandáin Uí Bhuachalla agus Mharc Caball. Ged a tha gu leòr ann de dh'fhillíocht na h-aimsire ud, gu h-àraidh anns na duanairean, a chophàirtich fòs ann an seann ideòlas athbhriathrach nam Meadhon Aoisean, ar leam gu bheil fianaisean dosheachanta ri fhaighinn anns an litreachas co-aimsireach a dhearbhas gun robh atharrachadh agus forbairt a'tighinn air coifhiosachd nan Gàidheal Éireannach

---

¹Grant, The MacLeods, td.250.

fo bhuidh a'phlanntachaidh agus an FhrithAthleasachaidh. Chithear na cleasan ud a'togail cinn an toiseach ann an obair na h-éigse proifeiseanta; ruigidh iad an làn-sheise anns an litreachas shluaghail ri linn nam péindlíthe.

Faodar sùil a thoirt cuideachd air mar a dhéilig an éigse 's an uaisleachd ri cumhachd bhuadhmhoir luchd-na-Beurla air an dùthchas aca fhéin. Aig an ìre as simplidhe, chithear anns na càipeisean tòrr de'n aos léinn ag obrachadh an làimh ris na h-allmharaich, 'gan cuideachadh ann a bhith a'smachdachadh na dùthcha 's 'ga h-athréiteachadh a-réir prionnsapalan lagh Shasainn. Gu dearbh, cha robh iad màirnealach ann a bhith 'gam moladh - ach a-mhàin, feumar toirt an aire, a-réir slatantomhais nan Gàidheal fhéin.² Mothaichear cuideachd anns na tobraichean - agus nochdaidh e anns an fhilidheachd cho math - mar a bha cuid de na h-uachdarain Ghàidhealach, gu sònraichte an déidh Cogadh nan Naoi Bliadhnaichean agus crùnadh Sheumais VI, a'triall gu lùchairt an rìgh ann an Lunnainn gus tagradh a dhèanamh air an còirichean fhéin. Anns an riochd sin, faodar sùil a thoirt air dàintean leithid *Dána an turas trialltor sonn* aig Eoghan Ruadh Mac an Bhaird, no *Rob soraidh an séadsa soir*, 's mathaid leis an aon ùghdar.³ An dàrna dàn, 's e nàdar de *phropempitcon* a th'ann dheth do Thoirdealbhadh mac Airt Ó Néill, 's e a'feuchainn a thoirt air an rìgh an oighreachd a bhuileachadh a'fhan gu dìreach, agus chan ann troimh uachdaranachd iarla Thír Eoghainn. Mar bu dual dha, tha am filidh a'dèanamh tòrr de ghaisgeileachd a phàtrain aig baile, ach feumaidh buadhan eile - buadhan, gu dearbh, a tha gnàthaichte aig an éigse 'nan gnìomhachd mar thosgairan - a bhith aig a thighearna air beulaibh na cùirte:

Re headh iomagallma an ríogh
go madh ionann d'ua na n-áirdríogh
slat na bhfírfregra ngeal glan
fofhear na sír-eagna Solamh.

Go ngabha rí Sagsan soin

---

²Faic Breandán Ó Buachalla, "Na Stíobhartaigh agus an t-Aos Léinn: Cing Séamus", *PRIA* 83, earr.C, 4 (1983), tdd.121-5; Marc Daniel Caball, "A Study of Intellectual Reaction and Continuity in Irish Bardic Poetry composed during the Reigns of Elizabeth I and James I" (D.Phil, Oilthigh Ath nan Damh, 1991), tdd.172-4, 202-5.

³IBP 2; T. O'Donnell, *Father John Colgan OFM* (Dublin, 1959), tdd.60-9. Déiligidh Caball leo ann an "Irish Bardic Poetry", tdd.160-3, 164-6; tha míneachadh eile ri fhaighinn aig Michelle O Riordan 'na h-alt "The Native Ulster *Mentalité* as revealed in Gaelic sources, 1600-1650" ann am Brian Mac Cuarta (deas.), *Ulster 1641: Aspects of the Rising* (Belfast, 1993), tdd.72-3.

briathra millsì ua Eoghain
 cisde chliar fìorghlan na bhfionn
 da riar fo rìoghmhagh Raoilinn.

Nise, anns an riochd sin feumar cumail an cuimhne an sgaradh - teismeachonach do'n ghnothaich a tha fo chomhair an-seo - a dh'fhosgail eadar pàrlamaid Bhaile Átha Cliath agus cùirt an rìgh ann an Lunnainn. Ann an sùilean na h-éigse b'e "àrdrìgh na h-Éireann" a bh'ann an Seumas: mar sin, choilìon e oifis brìtheamh na rìoghachd gu léir; cha b'urrainnear ach gabhail r'a bhinn. Chum Seumas fhéin taic ris a'bharail seo le 'ideòlas pearsanta fhéin stéidhichte air còir dhlighich an rìgh, air an dleasdanas bu dual dha bho na h-ìochdaran an dà chuid *in temporalibus* agus *in spiritualibus*.⁴ Ann an càs na h-Éireann, bha e na b'fhasa do na Gàidheil gabhail ri'n t-sràiteas seo seach gun robh bannan caidreachais 'gan sìor tharraing eadar iad fhéin agus na SeanGhail, buidheann a bha gu math déineasach - mar a bha an coChaitligich a-measg nan Sasannach - ann a bhith a'tagradh ùmhlachd do'n rìgh. Gu dearbh, b'e a bhith a'co-obrachadh leis na h-ùghdarrais poileasaidh Eaglais Chaitligeach na h-Éireann fo stiùireadh an Àrdeasbaig Lombard; co-dhiù gu ruige a bhàis ann an 1625 ghabhadh ris mar an dòigh dhéiligidh bu bhuannachdaile do'n uaisleachd a bha air fhàgail an déidh Imeachd na nIarlaí. Mean air mhean, ge-tà, thàinig atharrachadh air na beachdan ud 'nuair a fhuair Flaithrí Ó Maolconaire an crùn-easbaig, agus luchd-riaghlaidh Spàinn agus Shasainn a'dol a-mach air a chéile.⁵ Ach a-rithist feumar comharrachadh a-mach mar a tha seo, aig bun, a'dearbhadh cho solúbte is cho uile-gu-léir pragmatach 's a bha freagairt na h-uaisleachd Éireannaich do'n phlanntachadh agus do'n iomadach trioblaid 's athchòireachadh a thàinig 'na lùib. Ged a bha tòrr dhiubh ann nach deach aca gabhail ris an *régime* ùir, fòs b'urrainn do gu leòr eile cochòrdadh air choireigin a réiteachadh ri'n cuid mhaighstirean, as bith dé seòrsa barail a bh'aca mu uachdranachd Shasainn am broinn nan taighean aca fhéin. Fhad's nach robh cobhair an dàn bho na fògarraich air TìrMór, bu chàra dhaibh an t-eascàirdeas a chumail air falach.

Tha e furasda aithneachadh cho diofraichte 's a bha an suidheachadh air Gàidhealtachd na h-Albann. Gheibhear innte - gu seachd àraidh air taobh-an-iar na dùthcha - nàisinn na bu choganta, an dà chuid bho'n dualchas agus bho'n eachdraidh

---

⁴Faic Ó Buachalla, "Cing Séamus", tdd.88, 128-9. Cuideachd Caball, "Irish Bardic Poetry", td.205.

⁵Ó Buachalla, "Cing Séamus", tdd.114-17.

bhruailleanaich as déidh briseadh Rìoghachd nan Eilean. Air an làimh eile, bha Goill na tìre na bu laige, na bu bhochda; cha deidheadh aca air an tìr a chumail fo smachd airm. Bha dreach na dùthcha na bu chorraiche, neofhàbharrach gu planntachadh. Mar sin ghléidh a'chuid mhór de na h-uaislean dùthchasach an inbhe, an neart 's an daighneachdan. Feumar toirt an aire, ge-tà, gun robh an fhreagairt a thug iad gu cumhachd fhàsmhoir Bhreatainn - an fheadhainn bu ghéire fradharc co-dhiù - bha i a h-uile buille cho pragmatach 's a bha giullachd an coimpirean air taobh thall Shruth na Maoile. An déidh Reachdan Idhe 1609, chaidh aig an riaghaltas an dà chinneadh bu mhotha ann an ceann-a-deas na Gàidhealtachd - a-mach air Caimbeulach EarraGhàidheil - a bhriseadh. Cheannsaicheadh Clann Iain Mhóir troimh neart armachd; chuireadh Clann GhillEathain Dhubhairt fodha ann an tomhais mhór air sgàth staid chugallach ionmhas Eachainn Òig: dh'fheumadh e na h-ainfhiachan a chosg do na h-ùghdarrais mar bharantas air a dheagh ghiùlan an déidh 1609, agus, gu dearbh, bho fhialaidheachd na cuibhrinn ceadaichte dha anns na Reachdan, tha e coltach gun do ghabh iad fàth air stròdhalachd an Leathanaich cho math.⁶ Co-dhiù, fo chomhair neart nan arm agus neart na malairte a bha a-nis an làmhan riaghaltais Dhun-Éideann, dh'fheumadh na cinncinnidh barrachd feum a dhèanamh de phoileasaidh na stàitireachd - 's e sin ri ràdh, bha e a'sior fhàs aithnichte dhaibh gun robh aca ri dreach a'bheòilbhòidhich a chur air an giullachd air beulaibh nan Gall, 's iad co-dhiù a'leigeadh orra gun robh umhail aca de na h-òrdannan bho dheas. Chan eil sin ri ràdh nach do dh'ùisnich na cinncinnidh, bho bhuill de'n àrduaisleachd Ghàidhealaich leithid Lachlainn Mhóir gu ruige nan ceannardan bu lugha cumhachd leithid Ruairidh an Tartair, an dòigh dioplòmachais seo roimhe airson nan amaisean pragmatach aca fhéin. Ach mar a chithear, an déidh Reachdan Idhe, agus a'chòireachaidh ùir air taobh-an-iar na Gàidhealtachd a chaidh a stéidheachadh 'nan cois, dh'éirich trioblaidean nach bu bheag an lùib an t-sràiteis seo bho bhuidhnean sònraichte, gu seachd àraidh breathan na seann éigse 's nam buannachan - a'cheathairne ma thogras sibh - 's iad gu math déineasach ann a bhith a'cur an aghaidh

---

⁶A-réir coltais, mar a chunnacas shuas, air a'cheud dol-a-mach b'ann an aghaidh Chlann GillEathain a bha turas-cogaidh 1608 dìrichte: faic *RPC* 1, VIII (1607-10), tdd.59, 73, 737, 748; cuideachd *ibid.*, X (1613-16), tdd.573, 776-7. Mothaichear mar a bha luchd-taighe ceadaichte do Lachlann bràthair Eachainn Òig (*ibid.*, IX (1610-13), td.27); gu dearbh, tha leanmhainn eadar mar a bha riaghaltas Dun-Éideann a'gabhail brath air a'chonnsaidh choisgriosail ann am Muile agus a bha na Sasannaich a'déiligeadh ri Niall Garbh is Ruairidh Ó Dónaill, no ri Cloinn MhicGuairne, ann an Uladh: faic Brendan Fitzpatrick, *Seventeenth-Century Ireland: The War of Religions* (Dublin, 1988), tdd.24-5.

reachdan d'am bu mhiann cur às gu buileach do dh'ideòlas nam folachdan, do'n choluadar a dh'àraich iad 's a chum riutha an inbhe bu dual dhaibh. Gu dearbh, mar a chunnacas anns a'chaibideil roimhe, gheibh sinn corra sainnseal anns na tobraichean gun robhas a'cophàirteachadh anns a'mhìriarachadh seo aig gach ìre de'n chinneadh; agus mar a chithear, chan eil e eucoltach gun robh, ann an grunn sgìrean, an uaisleachd fhéin an-sàs ann a bhith a'brosnachadh a'mhòrshluaigh an aghaidh iomchar mìchiatach am maighstirean. Mar sin, bha an anaceist ri réiteachadh aig na cinnchinnidh, àithntean an riaghaltais a shàsachadh gun a bhith a'dèanamh oilbheum do na buill na bu bhraise de'n earball aca.

Mar a thubhairt mi shuas, gu h-àbhaisteach b'ann air sgàth miann poilitigeach gach cinnchinnidh fa leth a chuireadh an stàitireachd gu buil. Tha seo gu math soilleir, mar eisimpleir, ann an giùlan Shir Ruairidh Mhóir na Hearadh troimh'n dàrna deichead de'n t-seachdamh linn deug, 's e a'feuchainn ri'n dà chuid cur às do chumhachd a nàmhaid Dòmhnall Gorm Mór Shléibhte anns an Eilean Sgitheanach, agus tuilleadh a chur ri'n oighreachd aige fhéin. Saoilidh mi, ge-tà, gun deach am poileasaidh seo a lìomhadh ann an dà thréimhse: an toiseach, an déidh bàs Dhòmhnail Ghuirm Mhóir, agus teicheadh Ghilleasbaig Ghruamaich EarraGhàidheil, àm 'nuair a ghabh Sir Ruairidh air ceannas nan uachdaran air beulaibh nan ùghdarras; agus a-rithist mar thoradh air buaidh na teachdaireachd Caitligich, 'nuair a bha Dòmhnall Gorm Òg Shléibhte agus Sir Ragnall MacDhòmhnail Aontruma, a'feuchainn ri dùthchas Rìghrean nan Eilean a stéidheachadh às ùr, agus ri cur an aghaidh cumhachd fhàsmhor Mhorair Latharna, Gilleasbaig Fiarshùileach. An lùib nan iomairtean ud thionnsgnadh sràiteas na b'fharsainghe 's na b'fhaide fradharc, nach robh stéidhichte, 's mathaid, cho mór air feumannan pragmatach is glòirmhiann gach cinnidh fa leth. Thuig iadsan nach bu mhisde iad brath a ghabhail air an seann nàimhdean anns a'Chomhairle Dhìomhair ann am prìomhbhaile na h-Albann - gu h-àraidh anns na 1630an 'nuair a bha Gilleasbaig Fiarshùileach a'sìor amais air a ceann - agus an giullachd a mhìneachadh gu pearsanta no ann an litrichean do'n rìgh fhéin ann an Lunnainn. Ann an càs na dàrna iomairte, rinneadh an dioplòmachas na b'fhasa buileach air sgàth cho lìonmhor 's a bha na Caitligich ann an cùirt na banrìgh, Henrietta Maria - mar a chithear, bha teachdaireachd an FhrithAthleasachaidh a'faighinn buaidh air na dùthchasaich troimh'n àm-sa. Tionndaidhear a-nis gu freumhan na stàitireachd ann an eachdraidh nan Gàidheal.

Chan eil an gamhlas an aghaidh nan Gall - an seann mhìorùn bho'n taobh eile, mar gum biodh - ann an litreachas sluaghail Gàidhlig na h-Albann cho nochdaidh 's a tha e ann am bàrdachd shluaghail na h-Éireann: cha robh na Goill a'tuineachadh 'nam measg, agus cha robhas fo chuing aca na bu mhotha mar a bha, gu ìre, Gàidheil na h-Éireann uile aig an àm ud. Gu dearbh, gu bitheantas cha robh an nàmh ri fhaicinn. A bharrachd air an sin, air taobh-an-iar Gàidhealtachd na h-Albann bha na cinnchinnidh Ghàidhealach fhathast a'fuireach ann an tìr an dùthchais. B'iadsan bu mhotha a dh'fhairich buaidh riaghaltas Dhun-Éideann: gu dearbh, faodar a ràdh gum biodh e 'na rùn aca a h-éifeachd air a'mhórshluagh a lughdachadh. Co-dhiù 's ann mar bu trice ann an sgrìobhaidhean na h-uaisleachd fhéin as fheudar coimhead airson mar a bha na cinnchinnidh a'cur an aghaidh amaisean Reachdan Idhe. Tha an fhianais - co-dhiù an fhianais dhìreach - gu math tearc: 's gann gum bheil i r'a faighinn ann am bàrdachd na Gàidhlig idir; ach fòs tha i ann - ann an dà no thrì dhàintean, mar eisimpleir, air neo anns an litir a sgrìobh Eòin Mùideartach do'n Phàp air an tugar luaidh shìos. Mhair an dòigh-dhéiligidh seo 'na chleachdadh beò a-measg feadhainn de'n uaisleachd cho fada suas ris a'cheud leth de'n ochdamh linn deug. Anns an riochd sin, b'fhiach e toirt an aire mar a tha an t-eachdraiche Paul Hopkins a'toirt tarraing air litir gu math inntinneach a sgrìobh Arascainn, Tighearna Ghrange, ann an 1730, 's e a-mach air mar a bha MacFhearchair Inbhir Callaidh - Mac Mhic Fhionnlaidh - agus MacFhearchair Inbhir Aoidh a'dèanamh ràiteachais, mar gum biodh, gun deach aca air seirbhis ann an Aramach 1715 a sheachnadh. Tha an sgrìobhadair air a thàmailteachadh:

But till then I scarcely imagined them so hardened as to repeat their scurvy, ungenerous, dishonourable maxims by way of vindication, and shewing their parts and dexterity. They are certainly such as neither King nor country, benefactor nor friend, can rely on them: but private Highland interest, pursued in the way of the greatest deceit and baseness, will carry them over all these. And it seems those people have not of late only been such. I am still more surprized at the account which Invercauld gave me of his grandfather's conduct, when King Charles II. was at Scoon before the Worcester fight, when my grandfather by the King's command wrote to him (he shewed me the letter) to bring down the men for his Majesty's service. This behaviour has all the vilest double Highland cunning, which yet the laird spoke of as great wisdom. And it was droll enough that, some days thereafter, talking of Clova's odd freedoms, he told me how once being his bed fellow, he awaked him to tell him that his grandfather had behaved like a rascal.

But pray reflect on the conduct of the late Earl of Breadalbane, Glengairny, &c., and you will see that our gentry are not singular in the highlands.⁷

Nise, canaidh Hopkins mu'n leithid de sgeulachdan:

Such tales formed part of a cynical Highland tradition which, although leaving few traces compared to the heroic tradition it counterbalanced, was often more influential.⁸

'S mathaid gu bheil seo rud beag trom air na cinnchinnidh, ged a tha gun teagamh roinn de'n fhirinn 'na bheachd. Ach 's fhiach e puing no dhà a thogail 'na lùib.

Mar a thubhairt mi a-cheana, b'ann greiseag co-dhiù roimh linn Reachdan Idhe a thòisich an "traidisean" ud; dh'fhaodadh grunn fhacal a chur air a'ghnothaich: innleachd, beulbòidheach, gnùismhealladh - no fiù's stàitireachd fhéin. Dh'fheumadh na h-uachdarain Gàidhealach a bhith air am faicill 'nan cuid déiligidh ris na h-ùghdarras mu dheas, daoine ro bhualteach a bhith cas, amharasach, snoigeasach - gu sònraichte 'nuair a bha iad air tòrr inbhe a chall as déidh an imrich a rinn am maighstir greiseag roimhe a dh'ionnsaidh Lunnainn: b'iad seo daoine cuideachd d'am bu chulaidh-ghràin dualchas, cànan is coluadar nan Gàidheal, gu seachd àraid los gun robh beachdan ùra mu shìbhealtas, 's iad a'tàrmachadh anns an Athghineamhainn, a'sgaoileadh bho Shasainn agus bho ThìrMór na h-Eòrpa. Mar sin, b'fheudar do na cinnchinnidh tomhais de dh'fhoill a chur an gnìomh, 's iad a'cur orra a'bheòilbhòidhich an làthair nan ùghdarras. Ann an seo bha iad gu sònraichte fortanach seach gun robh fear cho làn char ri Ruairidh Mór MacLeòid na Hearadh aig an ceann 's e 'gan riochdachadh, co-dhiù bho'n dàrna leth de na 1610an, air beulaibh riaghaltas Dhun-Éideann.

Nise, tha Hopkins a'togail puing gu math luachmhoir 'nuair a sgrìobhas e gu bheil traidisean na h-innleachd a luaidheadh shuas - traidisean a chumadh suas ris an uaisleachd, no fiù's ris an àrduaisleachd - coishinte ris an traidisean ghaisgeil - traidisean a bha prìseil aig a'mhórshluagh cho math. Tha deagh leanmhainn eatorra, agus 's e mo bharrail gun tàinig, troimh'n t-seachdamh linn deug, an aon sheòrsa forbairte air an dà

---

⁷John Grant Michie, The Records of Invercauld MDXCVII-MDCCCXXVIII (New Spalding Club, Aberdeen, 1901), tdd.324-5.

⁸Paul Hopkins, Glencoe and the End of the Highland War (Edinburgh, 1986), td.23.

dhiubh. Tha e nochdaidh, a dh'aindeoin nan iomchuartachaidhean a thàinig air an tìr ri linn Chrombail, an Athaiseig agus Ionnsaigh nan Duitseach, mar a chum na cinnidhean fhathast, neart air cheart, gréim air dùthchas an sinnsear, mar a thàinig iad gu còrdadh air choireigin leis an fheadhainn aig an robh cumhachd ann an Albainn aig an àm. Tha seo gu sònraichte fìor a-thaobh nan ceanncinnidh Caitligeach, buidheann a bha gu h-àbhaisteach fo amharas aig an riaghaltas air sgàth a'chreidimh a chum iad suas a-measg na tuatha aca.⁹ Ann an tomhais mhór b'e an stàitireachd a dh'ùisnich iad 'nan déiligidhean ris na Goill a b'aobhar gun do ghléidh iad an inbhe bu dual dhaibh. Na cinnidhean a chaill an cuid dùthchais do na Caimbeulaich anns an t-seachdamh linn deug - Clann Iain Mhóir is Clann Iain Àird nam Murchan, agus, as déidh an Athaiseig, Clann GhilleEathain - chuir iad cus earbsa ann an neart an làmh 's anns a'chomas aca anns an streup, agus siud a dh'aindeoin, tha e coltach, na comhairle na bu chiallaiche a thugadh dhaibh le'n nàbaidhean. A-rithist - agus tha am puing seo bunaiteach do dh'eachdraidh Ghàidhealtachd na h-Albann air fad - tha suidheachadh nan ceanncinnidh againne gu tur diofraichte bho na thàinig air cha mhór a h-uile gin de'n coimpirean ann an Éirinn. Gu dearbh, tha mi a'gabhail ris gun do chuireadh leasan rompa leis an longbhriseadh thall, agus gur ann mu'n àm ud a thòisich an traidisean na Gàidheil a-bhos a bhith ag àicheadh, co-dhiù gu follaiseach, an t-seann cheangail eadar iad fhéin 's an codhùthchasaich air taobh eile Sruth na Maoile.

Faodar puing eile a thogail cuideachd. Air sgàth simplidheachd cùntais agus greimealtachd nan seann bharailean, thathas fhathast fada ro bhuailteach gach ùrghnàthachadh eachdraidheil a chur às leth nan Caimbeulach; aig an aon àm thathas a'fàgail air tòrr de cheannardan nan cinnidhean eile, gu seachd àraidh iadsan a bha beò aig toiseach an linn, gun robh iad a'feuchainn ri'n slighe a dhèanamh troimh shaoghal a bha fhathast iomfhillte thar an comais. 'S e tha iongantach, ge-tà, cho deas 's a bha a'chuid mhór dhiubh a ghabhail ri cleasan na stàitireachd, poileasaidh, mar a chunnacas, a bha cho buannachdail do'n dà nàmhaid bu mhotha a bh'aig Gàidheil taobh-an-iar na h-Albann, an t-Easbaig Andrew Knox agus Gilleasbaig Gruamach EarraGhàidheal. Feumar toirt an aire, ge-tà, gun robh feadhainn ann fhathast, gu sònraichte na buill a b'òige de na teaghlaichean uaisle, leis am b'fheàrr a'ghaisgeileachd 's a'chonnspaid ann a

---

⁹Airson bheachdan geurchuiseach air cho sgileil 's a bha tòrr de na Caitligich anns na trì rìoghachdan ann a bhith a'cumail seilbh air an inbhe 's am fearann, faic Ohlmeyer, The Great Survivor, tdd.406-10.

bhith a'déiligeadh ris na Goill. 'Nam measg faodar Aonghas Òg Ìle ainmeachadh, laochan a thug dìreach an aon char às an Easbaig - 'ga ghlacadh le foill - 's a rinn Knox fhéin air na cinncinnidh ann an 1608. Ach, mar is math a thuig a'mhórchuid de 'choimpirean, chan fhuilingeadh ùghdarrais Dhun-Éideann a-nis an leithid de thoilbheum: cha robh fada gus an do chrean Aonghas Òg airson a chuid dànadais le 'bheatha. Bheirear luaidh a-rithist air an aon sheòrsa sreup a-measg uaisleachd Chlann Raghnaill anns an ath dheichead. Bha e a'sìor fhàs doréiteachaidh dhaibh, ge-tà, gum b'e air a'cheann thall an stàitireachd an dòigh dhèiligidh a b'fheàrr 's a bu bhuannachdaile a chur an cleachdadh leis na h-ùghdarrais mu dheas.

Ach bha taobh eile de'n sgeul ann cho math. Bho na casaidean créiceallach a ni an t-Arascainneach anns an t-sleachd ud shuas, tha e follaiseach gun robh na Gàidheil - no an cuid uachdaran co-dhiù - air fàs caran somalta, caran ro dhàna, mu'n chomas a bh'aca an car a thoirt às an nàbaidhean. Bha iad ro chleachdte ri bhith a'gabhail orra coltas na h-ùmhlachd air beulaibh nan Gall, agus gun a bhith a'toirt mòran feart dhaibh idir air a'cheann thall. Ann an iomadach dòigh tha seo gu math coltach ris mar a mhair an traidisean gaisgeil beò gu ruige an ochdamh linn deug. 'Ga chur gu simplidh, shaoil le tòrr de na Gàidheil nach deach an cuir fo chis aig an nàimhdean a-riamh; chaidh a'bharrail seo a dhaingneachadh o chionn's gum b'fheàrr leis na h-ùghdarrais mu dheas, air grunn aobharan, na dùthchasaich a leigeil gu ìre mhóir air an cinn fhéin. Anns gach càs b'e an fhéinspéis a thàinig às: cus earbsa 'nan comasan fhéin, agus cus dimeis 'ga dhèanamh air na Goill, sgeigeireachd - agus searbhasachd - an aghaidh seann nàmhaid a bha a-nis air an sàrachadh le'm preigeadaich fhaoim 's le'n cuid glòramais. Anns an riochd sin, tha e meallta, 'nam bheachdsa, a bhith a'leantainn eachdraichean cleas Bruce Lenman, 's iad a'cumail a-mach gun robh an uaisleachd Ghàidhealach gu tur galldaichte roimh mheadhon an t-seachdamh linn deug:

Ever since the series of agreements between the island chiefs and the Edinburgh government in 1609, which include the so-called Statutes of Iona, the chiefs had been used to making regular visits to Edinburgh to consult with the Privy Council, and they nearly all retained a lawyer to act as their agent in the capital. They were integrated members of the Scottish aristocracy.¹⁰

---

¹⁰Bruce Lenman, Jacobite Clans of the Great Glen (ath-chlòbhualte Aberdeen, 1995), td.10.

Nach neònach a'chiall a sparras an t-ùghdar air na Reachdan le "agreements" agus "consult"! Bheirear an aire cuideachd do cho mìshealbhach 's a tha am buadhair "so-called", 's e a' toirt do'n t-sleachd dreach na sgoileireachd nach coisinn na beachdan innte.

Bha an t-eachdraiche ainmeil Dòmhnall Griogarach de'n bheachd gum b'e na h-oighreachan a bhith a' toirt a-mach am fòghlaim air a'Ghalldachd a-réir òrdannan Reachdan Idhe bu choireach ris an atharrachadh a b'iongantaiche a thàinig air baraileachd nan Gàidheal air taobh-an-iar na dùthcha: 's e sin, cho dìleas gu aobhar nan Stiùbhartach 's a dh'fhàs na cinnidhean bho àm cogaidhean Alasdair mhic Colla suas.¹¹ Nise, chan eil a'mhórchuid de na h-eachdraichean co-aoiseach a'dol leis an sgoileireachd aige, agus tha a h-uile coltas air a'chùis gu bheil iad ceart. Théid am beachd a dhaingneachadh le eisimpleir a'cheud chinncinnidh, 's mathaid, a chaidh oideachadh air a'Ghalldachd a-réir nan òrdannan ud, Iain Mór MacLeòid na Hearadh: fada bho bhith a'nochdadh deagh ghean do'n chrùn aig toiseach Cogadh nan Trì Rìoghachdan ann an 1642, 's ann a mhair esan dìleas do phrionnsapailean a cho-aioisean a-measg nam cùmhnantairean Gallda.¹² B'fheàrr leis na sgoileirean - agus tha tomhais de'n fhirinn 'nam barail - a bhith a'coimhead air a'ghnothaich mar thoradh air:

the general swing to conservative Royalism which affected nearly all the Scottish upper classes after 1647.¹³

Ach, mar a chithear, tha a'chùis nas toinnte na sin.

Ann an càs Chlann Dòmhnail, ge-tà, air a'cheud dol-a-mach b'e am fuath a dh'fhairich iad an aghaidh nan Caimbeulach, agus am feagal roimh'n chumhachd fhàsmhoir a bha 'nan seilbh cho math, a b'aobhar carson a ghabh oighreachan Rìghrean nan Eilean - sliochd cheanncinnidh a bha air tòrr inbhe agus dùthchais a chall aig riaghaltas Dhun-Éideann - ri aobhar an t-seann nàimh. Anns na 1630an chithear an dà

---

¹¹Donald Gregory, The History of the Western Highlands and Isles of Scotland (London, 1881), td.333.

¹²Grant, The MacLeods, td.278-88.

¹³Lenman, Jacobite Clans of the Great Glen, td.10. Faic cuideachd James Alonso Stewart, "The Clan Ranald: History of a Highland Kindred" (Ph.D., Oilthigh Dhun-Éideann, 1982), tdd.85ll.

riochdaire bu mhotha de Chloinn Dòmhnail - Ragnall, dàrna Iarla Aontruma, agus Dòmhnall Gorm Òg Shléite - a'toirt an deas orra: gu dearbh, mar a chithear, chaidh Ragnall a chur a-null do'n chùirt 'na òige gus éideadh a'chùirteir a ghabhail uime ann an Lunnainn. Chan eil teagamh nach robh iad a'seasamh aobhar nan Dòmhnallach air beulaibh an rìgh - agus, cuimhnichear, air beulaibh na banrìgh cho math - 's iad a'tagradh gum biodh seann dualchas Rìghrean nan Eilean, ann an cruth air choireigin co-dhiù, 'ga athstéidheachadh.

Gu ìre rinneadh an dleasdanas seo na b'fhasa seach gun robh Caimbeulaich EarraGhàidheil air buille throm fhuiling le iompachadh is teicheadh Ghilleasbaig Ghruamaich ann an 1618, gnìomh a dh'aobharaich gun robh an teaghlach fo amharas aig na h-ùghdarrais car tamaill: mothaichear mar a dh'òrdaich an rìgh colaisde a thogail ann an 1626 air Cananaich Rois, a'cholaisde air an tugadh luaidh shuas, ann an dùthaich Chlann Choinnich, cha b'ann ann an dùthaich nan Caimbeulach. Ged a tha Maurice Lee 's mathaid a'toirt ceum leatha 'nuair a chanas e gun do chuireadh an cinneadh cha mhór bho fheum 'nuair a dh'fhalbh an seann mhaighstir, tha e soilleir ri fhaicinn nach robh a cheannardan uile-gu-léir air an aon ràimh fiù's gu ruige bàs an t-seann iarla ann an Lunnainn ann an 1638.

Anns an ath earrann déiligear ri craobhsgaoileadh a'Chaitligeachais air a'Ghàidhealtachd ré nan 1620an. Tha mi de'n bheachd gum b'e, ann an tomhais mhór, neart aiseiridh an t-seann chreidimh a bha mar spreagadh do na Dòmhnallaich, gu seachd sònraichte Ragnall Àrannach, ceud iarla Aontruma, ann a bhith ag athùrachadh na strìthe gus an còirichean àrsaidh, ma b'fhìor, a thoirt a-mach. Mar a chaill Teàrlach I ùidh ann an cùisean na Gàidhealtachd, agus mar a ghluais e, ann an sùilean a'mhórshluaigh co-dhiù, a dh'ionnsaidh cochòrdaidh air choireigin ris a'Chaitligeachas, dh'fhàs aobhar nan Stiùbhartach na bu thàlaidhiche do na Dòmhnallaich. Ann an sùilean an rìgh 's a luchd-comhairle, b'urrainnear coimhead air Cloinn Dòmhnail mar thobair neart - 's i an ìre mhath saor - a ghabhadh ùisneachadh an aghaidh an nàimhdean. Aig an aon àm, ge-tà, chan urrainnear dìochuimhneachadh gum b'e math a'chinnidh aca fhéin a b'fhaide leo a-riamh: mar a chithear, cha robh iarla Aontruma fhéin mall chum a chleòc a thionndaidh 'nuair a chunnaic e iomchaidh. Gu ìre mhóir thionnsgnadh mìotas nan cinnidhean rìoghail as déidh Athaiseag Theàrlach II: tha siud fhéin 'na dheagh eisimpleir de sheòltachd na stàitireachd a bhathas a'cur gu buil bho linn Reachdan Idhe.

5: TEACHDAIREACHD NAM PROINSIASACH 1619-1646

Dursan mh'eachtra go hAlbuin
[dá] dtánag - tuar iomarduidh -
ó mhínÉirinn ghéighthe ghloin
séitche ríghFhéilim Reachtmhoir.

Do ghrádh an domhuin diombuain
tánag tar tuinn tráichtfhionnfhuair
go fionnAlbuin trá óm thoigh;
lá an iomarduidh budh huamhoin.

Eagail liom lá an tsléibhe
mar thánag - tuar aithmhéile -
lem dhán luachmholtar tar lear
ó chlár ghruadhchorcra Gaoidheal.

Baoghlach leam a agra orm
teacht go hAlbuin na n-órchorn;
i gcrích sgaithfhinn na ngort ngeal
ní chaithim corp an Choimdheadh.

Dar m'éigse do mealladh mé;
dámhad liom Alba uile
uch, a Dhé, mo lorg tar lionn
is mé gan ord gan Aifrionn.

Rugas díogha deimhin liom
do thréigeas ord is Aifrionn
- ar n-éag gá dál as docra? -
do ghrádh na séad saogholta.

Dámhadh liom uile a hór bog
dá bhfhaghuinn a bhfuil d'argod
i gcrích bhraonair na mbeann bhfionn
do b'fhearr aonair an t-Aifrionn.

Ní chreideann Alba fa-ríor
go dtig tonn d'fhuil [an] Airdríogh
san abhluinn mar as dleacht dí
adhruim don reacht do-rinne...¹

Mar a chithear bho'n treas rann, b'e Galldachd na h-Albann, 's cha b'e a'Ghàidhealtachd, bu chuspair do Fhearghal Óg Mac an Bhaird 's e air fògradh bho thìr a bhreith, 's dòcha ri linn Cogadh nan Naoi Bliadhnaichean, 's dòcha grunn

---

¹Lambert McKenna, Aithdioghluim Dána leabh.1 (Cumann na Sgríbhheann nGaedhilge leabh.37, Dublin, 1939), 53, tdd.204-5. Airson na sgeulachd a leanas an t-sleachd ud, faic Liam P. Ó Caithnia, Apalóga na bhFilí (Baile Átha Cliath, 1984), tdd.192-3.

bhliadhnaichean roimhe. Tha Breandán Ó Buachalla a'cur an céill gur mathaid gun robh am filidh an làthair aig a'chùirt ann an Dun-Éideann ri linn bàs Ealasaid Shasainn, agus gum b'ann mu'n àm-sa a rinneadh an dàn as iomraitiche a th'aige, *Trí coróna i gcairt Séamais*.² Tha na gearanan aige a cheart cho fìor, ge-tà, ann an càs Gàidhealtachd na h-Albann; thoir sùil, mar eisimpleir, air briathran Mhic an Bhaird eile, an t-Athair Conchobair, an teachdaire Proinsiasach 's e air tighinn air tìr ann an Eilean Eige ann an Lùnasdal 1625:

Nullus aut sacerdos, aut religiosus a tempore suppressionis fidei,
ab anno scilicet 1556, aut circiter, ad illam diem, vel limina huius
insulae aut circumiacentium semel calcavit ante nostrum in
Scotiam adventum.³

Ged a bha tagraidhean 'gan dèanamh anns na 1610an le John Ogilvie am Proinsiasach, 's e a'faighneachd do chléir Colaisde Lobháin an cuireadh iad teachdairean bho'n ord a dh'ionnsaidh na Gàidhealtachd, cha deach le 'chuid oidhirpean gu ruige deireadh an deichid. B'ann ann an 1618 a sgrìobh Scipio Borghese litir do Lucio Morra, teachdaire a'phàip ann am Bruxelles, anns an deach iarraidh air lorg fhaighinn air:

molti sacerdoti riformati di San Francesco dotti e ben'intendenti
di detta lingua, che volentieri s'impiegariano a opera così buona et
necessaria...

'S e sin, gus frithealadh air muinntir Gàidhealtachd na h-Albann. Tagraidh Borghese gun cuir an teachdaire impidh air a mhaighstirean:

a mandare i detti religiosi in quelle parti sotto la guida del Baron
di Marandal, scozzese, come vedrà dalla copia del memoriale
datone a sua santità.⁴

Nise, tha e follaiseach gur e Ragnall Àrannach, air an tugadh an inbhe iarla Aontruma ann an 1620 - a tha 'san amharc leis an ainm Marandal: chan eil teagamh

---

²McKenna, *Aithdioghlaim Dána I*, 44, tdd.177-80. Faic Breandán Ó Buachalla, "Na Stíobhartaigh agus an t-Aos Léinn: Cing Séamus", *PRIA* 83 (1983), earr.C, 4, td.85n.4.

³Cathaldus Giblin, *Irish Franciscan Mission to Scotland 1619-1646: Documents from Roman Archives* (Dublin, 1964), [lit.] 21, td.64.

⁴*Ibid.*, 4, td.14.

nach robh an càirdineal a'cur *Randal* agus *MacDonnell* troimhe-chéile. Tha e fìor inntinneach fhaicinn mar a bha an Dòmhnallach air tighinn an taic na pàpachd, agus cuideachd gum b'ann mu'n àm-sa fhéin a bha e a'brosnachadh na h-iomairte.

Ragnall Àrannach:

B'e Ragnall MacDhòmhnaill - "an té is túisce agus is neamhscrupullaí a tháinig i dtír ar chor a mhuintire", a-réir Uí Bhuachalla⁵ - am mac a b'òige aig Somhairle Buidhe mac Alasdair Dhun Naomhaig 's nan Gleann, agus b'ann bhuaithesan a fhuair e seilbh air té de na h-oighreachdan bu mhotha a bha air fhàgail ann an Éirinn r'a linn: 's e sin, Gleannan Aontruma agus an Rùta. Ged a bha e an-sàs ann an Cogadh nan Naoi Bliadhnaichean, thionndaidh e 'chòta dìreach mus d'fhuair Seumas VI còir air na trì rìoghachdan, agus leis a'ghnìomh sin chaidh an gréim a bh'aige air an àirde ud de Chòigeamh Ulaidh a dhaingneachadh gu mór. Mar a chanas an t-Urramach George Hill, b'ann mu'n àm-sa a theann e, is tuigse shoilleir aige gun robh latha an t-seann shìbhealtais a-nis seachad, ri gabhail ris na h-ùghdarrais ùra, agus - gu ìre - ri'm poileasaidh a-thaobh na h-Éireann a chur an gnìomh.⁶ Shìn e ri tuathanaich Ghallda a shuidheachadh air an fhearann aige mar phàirt de phlanntachadh Ulaidh, agus ri lagh Shasainn ùisneachadh 'na chuid déiligidh ris an nàisinn. Mar a thubhairt mi shuas, tha e follaiseach gu bheil deagh leanmhainn eadar giùlan Raghnaill Àrannaich agus mar a ghabh Gilleasbaig Gruamach mu na gnothaichean aige fhéin. Gheibhear an aon ghlòirmhiann anns an dithis aca, an aon shannt airson barrachd fearainn, agus an aon togradh a bhith ag obrachadh a-réir nan riaghailtean a leigeadh sìos leis an riaghaltas gus na cinnuidhe aca fhéin a thoirt a-mach. Bha inbhe agus cumhachd, gun ghuth air earbsa bho'n stàit, ann an seilbh Mhic Cailein Mhóir, ge-tà, nach robh aig an Dòmhnallach; mar sin dh'fheumadh Ragnall Àrannach tomhais mhór de stàitireachd a chleachdadh ann a bhith a'feuchainn ri e fhéin a nochdadh mar shearbhanta dìleas do'n rìgh. Chum Ragnall suas caidreachas pearsanta leis an dà rìgh a bha an réim r'a linn: bha math na h-oighreachd aige an inneamh air a chaomhalachd 's air a chomas pearsanta fhéin.

Thugadh luaidh cuideachd air cunnart a bha buailteach a bhith ag éirigh nan cuireadh an uachdaran cus buille air poileasaidh co-obrachaidh, eadhon gu ìre bhig, leis na h-ùghdarrais. 'S e sin, gun deidheadh corraich a dhùsgadh a-measg na

---

⁵Ó Buachalla, "Cing Séamus", td.118.

⁶Faic Rev. George Hill, An Historical Account of the MacDonnells of Antrim (Belfast, 1873), tdd.196, 225.

feadhna a bha dlùth an dàimh dha, a-measg nam fear-ionaid, agus gu dearbh a-measg a nàbaidhean, daoine uile d'an robh na poileataigs ùra mìchliùiteach, neo-airidh air ceannard cho inbheach, agus 'nan cùis bhrosnachaidh 'nan aghaidh fhéin, agus gu dearbh an aghaidh an t-seann shìbhealtais. B'e an iomagain ud a dh'aobharaich an coifheall coitcheann, 's e fhathast gu math dìomhair againn, a chuireadh air dòigh ann am meadhon nan 1610an gus Alasdair, mac Sheumais a bhràthair bu shine, a chur 'na àite.⁷ 'S dòcha gum b'e an iomagain ud cuideachd, a bharrachd air nàimhdeas an aghaidh meur teaghlaich aig nach robh càil de chòir 'nan sùilean air seann àite-tuineachaidh Rìghrean nan Eilean, a bha air cùl nan gearan a rinn na h-Ìlich mu na cìsean ùra a chuireadh orra - eagraidh a bha, ar leo, ro Éireannach 'na ghné - 'nuair a leigeadh an t-eilean a-mach air mhàl dha ann an 1613. Thuig iad gu ro mhath gun robh Ragnall Arannach ag amais air ceannas Chlann Iain Mhóir - bha Seumas a bhràthair air tagradh a dhèanamh air beulaibh an rìgh, 's e a'cumail a-mach - barail gu tur ceàrr - gum bu leanabh dìolain Aonghas mac Sheumais Dhun Naomhaig, fear-seilbhe Ìle mus d'fhuair Ragnall an t-eilean an déidh a bhàis. B'e prìomh amais Dòmhnallaich Aontruma seann dùthchas Chlann Iain Mhóir a thogail às ùr; mar a chithear, chan eil teagamh nach robh barrachd air an sin fhéin fainear dhaibh na b'anmoiche 's an linn.

Chunnacas mar a bha giùlan Aonghais Òig mac Aonghais Dhun Naomhaig ann an aramach 1614-15 stéidhichte air nòisein de'n t-seann ghaisgealachd agus neo-eisimileachd a'Ghàidheil 'na dhéiligeadh le riaghaltas Dhun-Éideann a bha aig bun seanfhasanta, fiù's dodhèanta anns an t-suidheachadh ùr as déidh Aonadh nan Crùn. Aig deireadh na coistri thugadh an t-eilean do Shir Iain Caimbeul Chaladair, breith a bha 'na briseadh-dùil do Ragnall Aontruma. Ach thàinig piseach air a chuid ghnothaichean a-rithist ri linn a thighinn gu inbhe bhìocaint ann an 1618, agus a-nuairsin, dà bhliadhna as déidh seo, 'nuair a dh'éigheadh inbhe iarla Aontruma air: a-réir na gairme, fhuair e an t-urram seach gun tug e taic do'n t-sìbhealtas Shasannach, 's gun do shocraich e planndairean Breatannach air na h-oighreachdan aige. Tha siud a'leigeil fhaicinn am meas mór a choisinn e bho'n rìgh fhéin; feumar seo a chumail an cuimhne 'nuair a thràchdar air an iomairt Phroinsiasaich a dh'ionnsaigh Eileanan na h-Albann do'n tug e taic is furtachd.

---

⁷*Ibid.*, tdd.226-9; cuideachd Raymond Gillespie, Conspiracy: Ulster plots and plotters in 1615 (Belfast, 1987).

A'cheud iomairt de'n Teachdaireachd:

Bha aon duilgheadas ann a-thaobh na teachdaireachd Proinsiasaich a bha bunaiteach: 's e sin, gun robh Gàidhealtachd na h-Albann a'tuiteam mar gum biodh eadar dhà lionn. Ged a bha an dùthaich a'tighinn anns a'cheud dol-a-mach fo theàrmann nan colaisdean Albannach anns an Ròimh no ann an Douai, bha cion tuigse na Gàidhliche a-measg nam bràithrean - gun luaidh air an t-seann mhìorùn a dh'fhairich iad an aghaidh nan céineach mu thuath - ag aobhrachadh gum b'fheàrr leo gu mór a bhith a'frithealadh air a'mhuinntir aca fhéin. Ged a chuir Guido Bentivoglio agus Ascanio Gesualdo, teachdairean a'phàip roimh Morro, impidh air Aodh MacAingil, ceann na colaisde Éireannaich ann an Lobháin, gus taic a chumail ris an iomairt, bha e gu math màirnealach gabhail mu'n òrdugh. B'fhiach e na h-aobhairean aige - agus tha gu leòr dhiubh ann - a chur sìos; mothaichear gun deach a litir eadartheangachadh bho'n Spàinnis thùsail le Morro fhéin:

Noi ce ne scusammo per molte ragioni. La prima, perchè eramo pochi e non bastate a sodisfare alla nostra patria, ubi est messis multa, operarii autem pauci. La seconda, perchè le limosine che ci mandano d'Irlanda mancherebbero se vedessero che andassimo a servir ad altri, lasciando loro in gran penuria d'operarii nella vigna del Signore, non potendo servire ad entrambi. Terzo, perchè poco importerebbe mandar colà un paro di religiosi, che potria essere che su'l bel primo giorno fossero presi o morti, se non vi fosse modo da continouar la missione, mandando alcuni operarii a quella vigno ogn'anno, il che non si potria fare senza fondatione per detto effetto. La quale fondatione non vi è ne fu è trovato chi la facesse se non è sua santità per il suo zelo e pastorale cura, che deve havere della chiesa universale. Quarto, che non haveamo mezzi di alcuna sorte, ne viatico per mandarli mancando a noi medesimi il pane per magnare, insinuando che quei de'seminarii della natione Scozzesa che sua santità mantiene, l'uno in Roma e l'altro in Duay in questo paese, più tosto dovrebbero far la spesa per questa missione che noi altri, anche quando havessimo con che, perchè essi tengono e godono l'entrata che da il papa ad effetto di soccorrere spiritualmente la sua patria; e poichè mai vi fu, ne vi è speranza che in essi sia per esser mai alcuno che sappia la lingua Irlandesa per servire alle dette provincie di Scotia che non parlano altra lingua, pare molto ragionevole che provedessero a quei che sono impiegati a questa missione, poichè quello che essi hanno fu dato dalla santa sede per questo fine.⁸

---

⁸Giblin, *Irish Franciscan Mission*, 5, td.17. Faic 6, tdd.19-20; cuideachd 3, td.13. Cha do dh'aontaich Mac Aingil riutha gus an d'fhuair impidh bho'n phàp fhéin, Urban VIII: faic Cathaldus Giblin, "Hugh McCaghwell O.F.M., Archbishop of Armagh (+1626): Aspects of his Life", *Seanchas Ard Mhacha* 11 (1985), tdd.273-6, gu sònraichte td.275.

Dìth airgid agus meud a'chunnairt aig làmhan nan eiriceach: b'iad siud an dà thrioblaid bu mhotha a chuireadh bacadh air obair nam Proinsiasach air feadh an dà dheichid 'nuair a bhathas air cùl na h-iomairte. Aon uair's gun do theann iad ri taic a chumail rithe, cha chualas an còrr ghearan mu mhìfhreagarrachd bhràithrean Éireannach airson na saothrach ann an raon Gàidhealtachd na h-Albann. Anns an dol-seachad, tha a'bhuille a chuireas MacAingil air *patria* na h-Éireann mar àite coinnimh dligheach na colaisde aige a'leigeil fhaicinn mar a bha an sgaradh eadar an dà dhùthaich a'sìor fhàs na bu dhoimhne ann an inntinn Ghàidheal an eilein ud; déilgear ris a'chuspair seo an ceartuair. Tha e gu math nochdaidh nach robh ann ach na h-aon teachdairean an-sàs anns an tìr bho chuireadh an dàrna ìre de'n obair, mar gum biodh, air bhonn ann an 1623, agus sin ged a bha daoine eile air ainmeachadh ré na h-aimsire seo mar fheadhainn a bhiodh deònach am pàirt fhéin a ghabhail innte. Gun teagamh gu ìre b'e eagal roimh'n chunnart agus a'chruidhchas a dh'fhuilingeadh iad 's an tìr a b'aobhar do'n mhaille, ach cuideachd, gu math simplidh, thàinig e gu bhith seach nach robh luchd na teachdaireachd a'faighinn an cuid tuarasdail a chaidh a ghealltainn dhaibh le Propaganda na Ròimhe. A-rithist, tillear do'n phuing ud an ceartuair. Fòghnaidh e a chantainn a-nis nach robh a'saothrachadh air Gàidhealtachd na h-Albann - dùthaich anns an robh timcheall air trì ceud mìle de nàisinn - ach ceathrar no còignear de theachdairean Caitligeach; a bharrachd air an sin, cuimhnichear nach b'ann gu leanmhainneach a bhiodh iad ann: dh'fheumadh iad cuid de'n aimsir a chur seachad a-measg am maighstirean ann an Éirinn. B'fhiach e mar sin coimeas a tharraing eadar suidheachadh na h-eaglaise Caitligiche a-bhos agus air taobh eile Sruth na Maoile, far an robh barrachd air trì uiread de Ghàidheil na bha a'tàmh ann an Albainn. Ann an 1623 bha faisg air dà cheud Proinsiasach a'fuireachd ann an Éirinn, suidhichte ann an dà mhainistear deug ar fhichead - cha robh ann ach ceud còig bliadhna roimhe. Bha timcheall air ceithir ceud dhiubh, ge-tà, anns na 1640an.⁹ Cha b'ann a-mhàin sin, ach bha sagartan - a'chléir shaoghalta - a-nis socraichte aca, aig gach ìre bho'n sgìre gu'n àrdeasbaigeachd, mar phàirt de dh'fhorbairt a chuireadh air dòigh troimh na 1610an. Le grinnead a'chòrais òrdail seo b'urrainnear frithealadh air feumannan a'mhórshluaigh a-ghnàth, 's iad a'cur teachdaireachd na h-eaglaise air am beulaibh troimh mheadhon na ceistearachd; dheidheadh aca cuideachd air ùghdarras mòralta a shuidheachadh anns na sgìrean.

---

⁹Àireamhan ann am Breandán Ó Buachalla, "*Annála Ríoghachta Éireann is Foras Feasa ar Éirinn: An Comhthéacs Comhaimseartha*", *Studia Hibernica* 22-3 (1982-3), td.93.

Gu sìmplidh, bhathas a'feuchainn ri amaisean an FhrithAthleasachaidh a chur gu buil air feadh na dùthcha gu léir.¹⁰

Nise, air sgàth gainnead theachdairean air an tugadh luaidh shuas bha an dòigh rianail ud de fhrithealadh gu tur dodhèanta do'n bhuidhinn bhig a bha an-sàs anns an iomairt Phroinsiasaich air Gàidhealtachd na h-Albann. Mar sin bha na h-oidhirpean a rinn iad cuimsichte air na h-uachdaran gu ìre a bha 's mathaid seachad air an àbhaist anns an t-saoghal Ghàidhealach. Gu dearbh, tha e iongantach cho math 's a shoirbhich leo anns an obair ud, gu seachd àraidh leis an iompachadh iomraiteach a rinn Sir Iain Caimbeul Chaladair as déidh do Chonchobair Mac an Bhaird, 's e a'gabhail air éideadh an fhilidh, cothrom fhaighinn deasbad ris am broinn a thaighe ann an Ìle.¹¹ A dh'aindeoin a'phisich a thàinig air an t-seòl ud, ma-tà, bha fàgail mhór 'na lùib - co-dhiù a-réir teagaisgean a'Chaitligeachais athleasaichte - ceangailte ris an deilgeadh a bh'aca ris a'mhórshluagh.

Bho'n litir a sgrìobh Guido di Bagnio, teachdaire a'phàip ann am Flànnras, gu Càirdineal Ludovisi ann an 1623, chithear gun robh e a'sùileachdainn gum biodh barrachd toraidh air a'Ghàidhealtachd nan robh e ceadaichte do Mhac an Bhaird - rud nach robh aig an àm - a bhith an làthair seirbhisean Eaglais na h-Albann:

l'esperienza ha mostrato, che fanno molto frutto alcuni sacerdoti che s'impiegano a udire la mattina la predica del ministro heretico, e l'istesso giorno, mentre la memoria degl'ascoltanti è fresca, ne fanno un'altra reprovatoria della loro.¹²

A dh'aindeoin comhairle an teachdaire, chan eil e coltach gum biodh móran feum ann air a'ghné seòltachd seo anns na cinndùthcha far an robh na bràithrean a'saothrachadh. Mar a chithear anns an ath earrainn, b'e glé bheag de theagasg a'phròstanachais a dh'ionnsaichheadh do Ghàidheil nan eilean ré na tréimhse seo - nan robhas a'toirt seachad càil idir. Gu dearbh, aig an àm-sa - a-réir litrichean nam Proinsiasach co-dhiù - bha ùghdarras Eaglais na h-Albann 'na chùis-ghràin aig a'mhórchuid, anns a'cheud àite seach gun robh iad a'coimhead air a'chreideamh mar gum b'e rud coigreachail a bh'ann dheth 's e miadhail aig na Goill; agus a-rithist o

---

¹⁰Air na puingeann ud faic Aidan Clarke, "Colonial identity in early seventeenth-century Ireland", ann an Nationality and the Pursuit of National Independence: Historical Studies XI, deas. T.W. Moody (Belfast, 1981), tdd.62-9.

¹¹Giblin, Irish Franciscan Mission, 20, tdd.54-5.

¹²*Ibid.*, 13, td.31.

chionn's cho trom air an tuath 's a bha uallach nan cléirchàintean, na deichimh. 'S mathaid gum b'e siud a bha air cùl nan tagraidhean a bha cuid de dh'uaisleachd Uibhist-a-Deas a chur an céill, 's iad ag atharrais - rud gu math inntinneach - air nòsmhaireachd na filidheachd clasaigich:

nam a quo tempore moderna fides huc advecta est ipsos caeli
meatus nobis acclusit, neque enim sol eo quo prius modo terras
nostras illustrat, neque solum consuetam havet fertilitatem,
flumina piscibus, et armenta lacte privata sunt. Unde vel ipso
rerum successu admonemur, quam sit religio nostra infaecunda et
sterilis.¹³

Bha tomhais de'n fhìrinn aca anns gach casaid a rinn iad. Aig an aon àm, feumar a ràdh nach robh na sagairtean, mar bu trice, ach ag obrachadh taobh-a-staigh còras an t-seann chreidimh, no, faodar a ràdh, còras an t-seann shaobhchreidimh, 'nan cuid teachdaireachd a rinn iad do'n mhórshluagh co-dhiù. A'ghné Caitligeachais a labhair iad anns na cruinneachaidhean, bha i dèante a-réir baraileachd coitchinn na tuatha: b'ann Gàidhealach a bha i, cha b'ann coigreachail cleas na h-eaglaise Pròstanaich mu dheas. Chunnacas aig toiseach na h-earrainn briathran Mhic an Bhaird, 's e a'cumail a-mach gum b'e an saoradh bho bhuaireas spioradan a bha 'na aobhar-iompachaidh dha tòrr de na h-eileanaich:

Hoc ipse, multorum experientia ut verissimum deprehendi, non
sine divinae ordinationis stupore, quae tali ratione incredulas
animas iugo apostolicae fidei in dies disponit mancipare; dici
enim nequit quanta hominum multitudo vel hoc solo fundamento
nixa, nostras ceremonias et minima quaeque ad ecclesiae ritus
spectantia, vel plurimum sunt venerati.¹⁴

Nise, tuigear nach robh roghainn aig na sagairtean anns a'ghnothaich: b'e seo - brath a ghabhail, mar gum biodh, air na seòrsachan creidimh a bha air chois mar-thà gus aobhar a'Chaitligeachais a dhaingneachadh a-measg an t-sluaigh - an aon t-sràiteas a bha fosgailte dhaibh, 's iad a'sìor dhèanamh imrich air feadh nan roinnean a bha 'nan cùram. Tha e gu math follaiseach gun robh làn fhios aig na bràithrean fhéin gum b'ann gu math lag a bha bonnstéidh a'chreidimh anns na cinndùthcha air an robh iad a'frithealadh, agus gum bu dìomhain an spàirn a rinn iad mur an tugadh dhaibh

---

¹³*Ibid.*, 21, td.71.

¹⁴*Ibid.*, 23, tdd.88-9.

barrachd taic-airgid, agus, gu dearbh, mur a dheidheadh còras na h-easbaigeachd a shuidheachadh cleas na bh'aig an eaglais ann an Éirinn. Anns an aon litir 's an do sgrìobh e an t-sleachd a luaidheadh shuas, tha Mac an Bhaird ag iarraidh air Coithional a'Phropaganda:

quod si istae vestrae gratiae non expedire fortassis videbuntur, qua possunt humilitate vestris pedibus advoluti obnixe efflagitant vestri missionarii Cornelius Vardeus, frater Patritius Bradaeus, frater Paulus Oneill, et frater Patritius Hegerty missionis onere liberari, ne supra vires gravati vel oneri succumbant, vel incassum laborantes oleum et operam perdant, cum quae aedificare conati sunt, defectu iuvaminis mox ruinam pati, et ante oculos destrui, conspiciant.¹⁵

Tha na h-aon chasaidean a'nochdadh a-rithist anns na 1630an, àm 'nuair a bha na teachdairean a'sior chall am misneachd los cion airgid, agus dìth taic bho'm maighstirean. Cuiridh Mac an Bhaird crìoch air aithisg eile do'n Choithional leis an agartas thùirseach:

Quaeso propter Deum, reverendissime Domine, expediat omnia negotia nostra, alias tot millia hominum ad fidem noviter conversa defectu irrigationis arescent, vel ad vomitum redibunt.¹⁶

Air a'cheann thall, b'ann an urra ri creideamh nan ceanncinnidh agus na h-uaisleachd a bha buaidh obair nan teachdairean Proinsiasach. Chunnacas mar a chuireadh buille shònraichte air iompachadh nan uachdaran anns a'chlàr-òrduigh a thugadh dhaibh, oir, leis cho cumhang 's cho truagh 's a bha raon na teachdaireachd, b'ann a-mhàin troimh'n deagh ghean acasan a mhaireadh an sluagh dìleas do'n eaglais Chaitligich. 'Nuair a ghabhadh an ceannard ris a'Phròstanachas, forbairt a bha a'brath a thachairt air feadh na Gàidhealtachd - anns a'cheud dol-a-mach air sgàth Reachdan Idhe agus na sgoileireachd mu dheas a dh'òrdaicheadh annta airson gach oighre - bha e coltach gun leanadh an nàisinn an taobh a ghabhadh am maighstir, gu seachd àraidh nam b'e 's gun robh a'chléir Chaitligeach toirmisgte bho'n dùthchas. Nas anmoiche 's an t-seachdamh linn deug chithear mar a bha mór-iompachaidhean de'n t-seòrsa ud gu sònraichte buailteach thachairt anns na sgìrean far an deach a'cheud ghinealach de mhinistirean Gàidhealach a shuidheachadh bho na 1640an suas. Anns

---

¹⁵*Ibid.*, 23, td.97.

¹⁶*Ibid.*, 65, td.165. Faic cuideachd 69, td.176.

na roinnean far an robh na bràithrean a'saothrachadh na bu thràithe, b'e seo a thachair ann an Ìle, ann am Muile, gu ìre mhóir anns an Eilean Sgitheanach, agus ann an Cataibh cuideachd. Ann an dòigh, mhair an eaglais Chaitligeach beò gu ruige ar linn fhéin air sgàth obair nan teachdairean a thàinig do'n Ghàidhealtachd anns an dàrna leth de'n t-seachdamh agus toiseach an ochdamh linn deug, gu seachd sònraichte, mar a chithear, fo réim Sheumais VII: sagartan a bha suidhichte ann an aon àite, 's iad a'frithealadh air dùthchasaich aon chinnidh 's a'toirt dhaibh nan sàcramaidean gach Di-Dòmhnaich. 'S ann mar thoradh air an t-saothair acasan a chithear freumhan na spioradalachd Caitligiche a'nochdadh a-measg an t-sluaigh anns na cinndùthcha ud, agus athùrachadh a'tighinn air a'bhàrdachd chràbhaidh, gu sònraichte ann an obair Ghilleasbaig agus Shìlis na Ceapaich.

Tha e cudromach, ge-tà, a shìor chumail an cuimhne gum b'e ministeireachd leanmhainneach a bha fainear do'n cheud theachdairean Proinsiasach cho math: b'ann fo mhéinn an amais seo a thoirt gu buil a bhathas a'tagradh do'n cuid mhaighstirean anns na 1630an airson easbaig nan eilean, no Easbaig Liosmór - 's e sin ri ràdh, fear aig am biodh a'chumhachd sagairtean ainmeachadh, gun luaidh air uisge naomh a choisrigeadh.¹⁷ Thàrlaidh nach robh e 'nan comas ach a-mhàin foirtheagasg a'chreidimh aca ionnsachadh do'n t-sluagh; chan eil sin a'ciallachadh idir nach robh e 'na rùn aca eaglais athleasaichte IarThrideantach a stéidheachadh air Gàidhealtachd na h-Albann, agus, air a'cheann thall, coluadar nan Gàidheal athobrachadh a-réir breitheadaireachd a'chòrais ùir. Bha teòchridheachd agus cofhaireachdainn 'gan nochdadh leis na Proinsiasaich do chàs Ghàidheil na h-Albann; mar a chithear, bha feadhainn aca a cheart cho dealasach ann a bhith a'saothrachadh ann an aobhar nan Dòmhnallach. Gidheadh aig an aon àm feumar a ràdh nach b'e am beachd a b'fheàrr a bh'aca air na dùthchasaich, air cho déineasach 's a bha iad do'n t-seann chreideamh.

Licet autem Hebredani sint barbari non tamen omnino immemores traditionum paternarum, quin semper monstrent magnum affectum erga missem et fidem (ut aiunt) veterem et Romanam...

Labor missionarii in illis barbaris ac remotis locis est quasi indicibilis, et Romanis saltem incredibilis. Aliquoties diversis annis fuit ibi idem missionarius spacio sex mensium, aliquando trium, aliquando duorum, sine eo quod gustaverit ullum genus potus praeter aquam aut lac, et non illi solum hoc accidit sed permultis aliis qui soliti erant insulas Hebrides et montana Scotiae peragraré. Pro victu utuntur communiter lacticiniis, et in aestate

---

¹⁷*Ibid.*, 66, td.169; 71, tdd.179-80; 72, tdd.182-3; 74, tdd.185-6.

vix habent panem. In praedictis insulis et in montanis Scotiae nulla est civitas, nullum oppidum, nulla schola, nulla civitas, nullus qui potest legere exceptis paucis qui educati fuerunt in locis longe dissitis.¹⁸

Gun teagamh sam bith bha Mac an Bhaird a'toirt ceum leatha anns an t-sleachd ud shuas gus dearbhadh cho dìcheallach 's a bha e 'na shaothair airson a'chreidimh, agus 's dòcha o chionn's gun robh e fhéin a'fàs sàraichte as déidh bhith ag obrachadh deich bliadhna 'nam measg. Chan eil rian, ge-tà, nach eil roinn de'n fhìrinn 'na thuairisgeul cho math: tha e 'na dheagh cheartachadh air cuid de'n romansachd mu'n Ghàidhealtachd aig an àm. Cha tig às dhuinn cuideachd beum a thoirt air na sgrìobh e mu ghainnead luchd-fòghlaim anns an dùthaich: bha litrichean na Gàidhlig - agus na Laidinn - na bu sgaoilte fhathast a-measg na h-uaisleachd na tha e a'leigeil air. Ach ma dhéiligear ris na beachdan a laigheas air cùl nam briathran aige, chithear gu bheil deagh leanmhainn eadar iad agus barailean na Comhairle Dìomhaire mu Ghàidheil na h-Albann air an tugadh luaidh anns an earrainn mu dheireadh - agus cuideachd na barailean aig deagh chuid de na Cléirich a bhiodh a'frithealadh air na Gàidheil anns na deicheadan ri teachd. Ann am beachd Mhic an Bhaird, b'ann bho chultar a bha ceum no dhà air thoiseach air a chodhùthchasaich ann an Albainn a thàinig na teachdairean.

Faodar dol nas fhaide na sin. Tha cuid de na h-eachdraichean Éireannach, leithid Aidan Clarke anns an alt bho'n tugadh sleachd shuas, a'cumail a-mach gun robh an aon bhreitheadaireachd 'ga cur an gnìomh an dà chuid aig an riaghaltas agus aig an eaglais Chaitligich iarThrideantaich, dà bhuidhinn aig an robh an aon amais: an sìbhealtas nuadh a sgaoileadh a-measg a'mhórshluaigh, agus an seann choluadar 's an seann dùthchas a chaitheamh air falbh. A-réir nan cuspaireandeuchainn ud fhéin, nì am mìneachadh aca an gnothaich; ach aig an aon àm tha e fada ro ghrinn. 'S e rinn an eaglais ann an Éirinn - agus b'e seo a b'aobhar gun tug iad a-mach a'bhuaidh air a'cheann thall - an Caitligeachas a ghnéitheachadh a-measg nan daoine, le bhith a'tagradh nach robh na teachdairean ach ag athùrachadh creidimh a bh'ann bho thùs. Gu cinnteach bha gu leòr de'n chléir SheanGhallda ann aig toiseach an linn aig nach robh móran mu na Gàidheil, ach, mar a chunnacas, tha a h-uile coltas air a'chùis gun robh gluasad air chois anns an eaglais gus an ceangal eadar an dà shluagh a tharraing na bu dhlùithe. Chuireadh buille shònraichte leis an éigse, agus tòrr dhith a-nis an-

---

¹⁸*Ibid*, 69, td.173.

sàs ann an obair na h-eaglaise, air an fhòghlam agus an diadhaidheachd a bha, ma b'fhìor, dualach do Ghàidheil na h-Éireann.

Dé dh'aobharaicheas na shaoil na teachdairean Éireannach mu'n coGhàidheil? 'S e cnag na cùise, 'nam bheachd-sa, gun robh na h-Éireannaich de'n bharail nach do lagaich an creideamh a-riamh 'nam measg fhéin: anns an riochd sin, faic an fhreagairt a thug Mac an Bhaird, 's e glaiste ann am prìosan ann an 1630, do'n dorsair Shasannach 'nuair a thubhairt e gun toireadh e mìle not de dh'òr do'n t-sagart nan àicheadh e an eaglais aige:

In vanum, inquam, locutus es, nam in patria mea Hibernia nunquam defecit fides catholica a tempore quo primo S. Patritio ab infidelitate conversa fuit, et si qui in ea a fide defecerint, non quidem ideo defecerunt quia putabant fidem vestram bonam aut doctrinam vestram laudabilem aut necessariam, sed quia timore poenae, aut amore lucri temporalis ducti fuerunt, qui statim ipsimet, cum non nisi levicula infirmitate corripentur, poenitentiam agentes publicam iterum ad ecclesiam, non sine magnis fletibus, eos recipi instantèr rogabant. Quod autem ad antecessores meos attinet, nullus eorum a fide hactenus defecit, itaque etiamsi sacerdos nec religiosus fuissem, minime cogitavi vocari primus haereticus et apostata familiae ex qua oriundus sum.¹⁹

B'e sgeul a'chaochlaidh a bh'aca, ge-tà, mu Ghàidheil na h-Albann. Bha iadsan an déidh an gréim air an t-seann chreideamh a chall, agus, ann an sùilean nan Éireannach, chaill iad an t-seann shìbhealtachd 'na lùib. Troimh'n tréimhse seo bha forbairt 'ga dèanamh air coincheap nàisneachas na h-Éireann, forbairt air an tugadh sùil anns a'cheud chaibideil de'n tràchdas, agus 'na lùib chuireadh buille shònraichte air na h-Éireannaigh: 's e sin, am poball a thuinich anns an eilean, 's iad a'tàrmachadh ann an sliochdan an dà chuid Gàidhealach agus SeanGhallda. Chithear ann am Foras Feasa ar Éirinn mar a rinn Seathrún Céitinn eaglais Éireannach de'n t-seann eaglais Cheiltich; ge b'ann bho phòr Éireannach a thàinig Gàidheil na h-Albann bho thùs, ar leis gum b'e, aig bun, iomairt theachdaireach do na Cruithnich a

---

¹⁹*Ibid.*, 45, td.143.

bha faineas do'n chléir a-bhos.²⁰ Nise, ged a tha e fìor gun deach teachdaireachd nam Proinsiasach a chur air bhonn mus do thòisich Céitinn a'sgrìobhadh 'eachdraidh, tha e follaiseach bho na sleachdan shuas gun robh buaidh nam barailean a tha mar bhonnstéidh do'n obair ud 'ga faireachdainn a-measg na sagairteachd aig an àm-sa. Dh'ùisnich mi shuas am facal coGhàidheal air an son; ach bho na h-aithisgean aca tha e follaiseach nach robh na h-Éireannaich de'n bheachd gun robh ceangal cultarach air mhaireann eadar iad fhéin agus na cinnidhean air an robh iad a'frithealadh. Mar a sgrìobh iad, b'e Éire a'*phatria* cheart aig Aodh MacAingil agus Conchobar Mac an Bhaird; b'ann airson glòir na h-Éireann a bha iad a'saothrachadh. Ged a chaidh na teachdairean an-sàs ann an gnothaichean stàite air Gàidhealtachd na h-Albann, cha robh mòran ùidh aca ann an traidisean na h-éigse a-bhos - ged a bha gun teagamh buaidh aca oirre, rud a bhios soilleir bho'n ath earrainn; air a'cheann thall, ge-tà, ar leo gum b'e a'bhorbachd agus, gu dearbh, an t-aineolas a bha samhlaichail de na Gàidheil againne.

Amaisean Poilitigeach Teachdaireachd nam Proinsiasach:

Minime vero, inquit secretarius Kooke, sed et tumultum et rebellionem excitandam per papistas Hibernos contra regem, concilium, et religionem nostram missi fuistis, et cum in Hibernia propter nimiam vigilantiam proregis praesentis, mali quidpiam huiusmodi moliri ausi non fuistis, ideo ad Hiberno-scotos contra nos et regem nostrum concitandos sine dubio tam celerrime transvolastis. Ego quidem ad hoc audacter negavi eorum qui nos miserunt intentum hoc fuisse, aut missionariorum voluntatem aliam quam profectum animarum in illis partibus, sine pastore aut doctore a multis annis pereuntium...²¹

Ann an *relatio incarcerationis* a sgrìobh Mac an Bhaird mu na dh'fhuiling e anns a'phrìosan ann an Lunnainn fad cha mhór dà bhliadhna, innsidh e mar a chaidh leis ann a bhith a'dearbhadh do dh'fhear-ionaid an rìgh 's na rùnairean-stàite nach bu mhiann leis a-riamh cur an aghaidh an riaghaltais, agus nach robh amaisean

---

²⁰FFÉ III, tdd.16-24, 84-6. Bheirear an aire mar a chuireas Céitinn buille shònraichte air freumhan Éireannach Ghàidheil na h-Albann, 's e gun teagamh a'cur an aghaidh Thomas Dempster 's a leithid: *ibid.*, II, tdd.58-62, 372-88. Faic cuideachd, ged a tha mi de'n bheachd gun tarraing e cus bho bhriathran an eachdraiche fhéin, Brendan Bradshaw, "Geoffrey Keating: Apologist of Irish Ireland" ann am Brendan Bradshaw, Andrew Hadfield agus Willey Maley (deas.) Representing Ireland: Literature and the origins of conflict, 1534-1660 (Cambridge, 1993), *passim*, gu seachd àraidh td.172.

²¹Giblin, Irish Franciscan Mission, 45, td.141.

poilitigeach idir fainear dha 'na theachdaireachd. Tha fios a'chaochlaidh againne; 's ann ann an litir fir-bhrathaidh aig an riaghaltas fhéin a tha e taisgte. Chaidh a sgrìobhadh air an 18mh Céitean 1624:

One Connor M'Iward, a Franciscan friar, is a native of county Tirconnell, from whence he has gone into Gallwaye. He lay one night in a friends house of his (Sir Charles Coote's) to whom he revealed as a great secret, that he and five preasts and friars were to go into Scotland to endeavour to gain some of the nobility or chief gentlemen of that kingdom to their religion and party, and to promise to any such as should come to them all countenance favour and support from the King of Spain and the Pope. He (the informer) further said that there were directions come into Ireland from beyond the seas to cause them (the six priests) to take upon this attempt. They are to take shipping somewhere near Knockfergus, where they may get passage the shortest cut over seas.²²

Nise, tha e follaiseach bho'n t-sleachd ud nach b'ann a-mhàin gun robh taobh poilitigeach aig an teachdaireachd riamh bho thòisich an dàrna ceum dhith anns a'bhliadhna ud, ach gun robh Mac an Bhaird co-dhiù a'sùileachdainn gum biodh buaidh neochumanta mór air gnothaichean-stàite na dùthcha mar thoradh air an t-saothair aca. Mar a tha fhios, cha deach leis, co-dhiù a-thaobh na bha e a'miannachadh a dhèanamh aig toiseach na teachdaireachd. Is mithich dhuinn sùil ghoirid a thoirt air an t-suidheachadh phoilitigeach aig an àm.

Air a'cheann thall, dh'fhàillig air a'cheud teachdaireachd Phroinsiasaich a chuireadh air adhart ann an 1619: chaidh dithis de na bràithrean - Eamonn Mac Cana a bha ag obrachach anns na h-eileanan agus John Stuart a bha 'na cheisdear - a ghlacadh 's a chumail an gréim car tamaill. Tha e coltach bho na càipeisean a tha air sgeul anns an Ròimh gun robh tòrr a bharrachd cùraim agus deasachaidh 'gan gabhail airson an dàrna ceum a thòisich 'nuair a dh'fhàg na bràithrean Uladh ann am mìos an Iuchair 's a'bhliadhna 1624.

B'ann bho Rìgh na Spàinne, an "Rìgh Caitligeach", a bha uaisleachd na h-Éireann an dùil gum faigheadh iad taic los an dùthaich a shaoradh bho chuing Shasainn. Fhad's a bha cùmhnant 1604 air chois eadar Seumas VI agus Pilip III, ge-tà, cha robh cobhair an dàn dhaibh, agus an dà rìgh a'sùileachdainn gum biodh an *infanta* pòsda aig Teàrlach Stiùbhart. Bha buaidh shònraichte aig an seo air giùlan

---

²²CSPI 1615-1625 (London, 1880), td.492; 'ga luaidh ann an Cathaldus Giblin, "The Irish Mission to Scotland in the Seventeenth Century [till 1647]", Franciscan College Annual: Irisleabhar Choláiste na bProinsiasach (Maynooth, 1952), tdd.12-13.

na h-eaglaise Caitligich ann an Éirinn: bha a'chléir d'am b'fheàrr poileasaidh co-obrachaidh leis an riaghaltas - a'chuid mhór dhith SeannGhallda, fo Àrdeasbag Peter Lombard - air an stiùir, 's iad a'faighinn cùltaic bho na h-ùghdarrais Spàinneach.²³ Anns na bliadhnaichean deireannach de bheatha Sheumais VI, ge-tà, bha e a'sìor fhàs na bu choltaiche nach b'fhada a mhaireadh an t-sìthealachd eadar Breatainn agus an Spàinn, agus d'a réir sin thòisich teachdairean Éireannach ri còmraidhean a chumail leis a'chùirt ann am Madrid, fo mhiann turas cogaidh a bheartachadh gus an uaisleachd dhùthchasach a bh'ann an seirbhis Philip III athshealbhachadh ann an tìr an sinnsear. B'ann an 1625 a bhris an cogadh a-mach mu dheireadh thall.²⁴ Mar sin, chan fhaod sinn an teachdaireachd Phroinsiasach air Gàidhealtachd na h-Albann a sgaradh bho shuidheachadh na h-Éireann, gun luaidh air suidheachadh na h-Eòrpa, aig an aon àm.

B'ann fo theàrmann iarla Aontruma a bha an teachdaireachd; anns an riochd sin tha e nochdaidh gum b'ann anns na h-àiteannan a bha, ma b'fhìor, mar dhùthchas dligheach dha fhéin a shaothraich na bràithrean aig toiseach a'ghnothaich - Ceanntìre, Ìle, Diùra is Colbhasa, agus Colla Ciotach, aig an robh seilbh air an eilean mu dheireadh ud, a'toirt dhaibh cobhair is cuideachaidh. Chan eil rian mar sin nach b'e aon amais co-dhiù - an amais phoilitigeach - aig an iarla, a chliù fhéin a thogail a-measg na nàisinne le bhith a'daingneachadh a'cheangail eadar dà thaobh Shruth na Maoile troimh mheadhon a'chreidimh. Gun teagamh sam bith bha e 'na rùn aige an tìr a bhuannachadh air ais mar dhùthchas do'n teaghlach aige, ach fòs tha e follaiseach gun robh barrachd air an amais ud fhéin fainear dha.

Chuireadh an teachdaireachd air bhonn aig àm 'nuair a chuireadh Clann Iain Àird nam Murchan fo'n choill' le neart Chaimbeulaich EarraGhàidheil - fhuair Mac Cailein Mór uachdaranachd an leth-eilein, agus air sgàth làmhachaslàidir an fhir-ionaid aige, thòisich na Dòmhnallaich aramach neoshealbhach air an do chuireadh crìoch deireannach ann an Earrach 1625. Bha seo 'na chùis-thàmailt aig na cinnidhean mu thuath. An toiseach, chunnaic iad mar a chuireadh às do dhà shliochd Dhòmhnallach ann an deich bliadhna, agus cuideachd mar a bha cumhachd Shìol Dhiarmaid a-nis a'sìor thighinn am fagus do na crìochan aca fhéin. Bha e air a bhith 'ga chur mar dhleasdanas orra feachdan a thoirt mar chuideachadh do na Caimbeulaich ann a bhith a'saltairt an nàimhdean fhéin fo chois. Agus, airson

---

²³Faic Ó Buachalla, "Cing Séamus", tdd.113-20.

²⁴Faic Breandán Ó Buachalla, "Cúlra is tábhacht an dàin *A leabhráin ainmightheair d'Aodh*", *Celtica* 21 (1990), tdd.402-5.

a'cheud uair, bha Morair Latharna, am mac òg aig Gilleasbaig Gruamach, an-sàs as leth a chinnidh. Mar a thubhairt mi a-cheana, bha iompachadh Ghilleasbaig do'n eaglais Chaitligich 'na bhuille chruaidh do na Duibhnich gu léir; 'nam bheachdsa b'urrainnte sealltainn air giùlan Ruairidh Mhóir 's a choimpirean aig toiseach nan 1620an - 's iad a'cur an ìre do'n Chomhairle Dhìomhair cho ciùin sìtheil's a bha a'Ghàidhealtachd - mar oidhirp gus sealltainn do'n riaghaltas gun deidheadh aca air gnothaichean na tìre a làimhseachadh air an cinn fhéin, gun na Caimbeulaich a bhith mar uachdarain thairis orra. Air an aon dòigh, faodaidh sinn beachdachadh air gnìomhan Mhorair Latharna bho 1625 air adhart mar oidhirpean gus ùghdarras a'chinnidh aige fhéin a thagradh 's a dhearbhadh às ùr an déidh nan tubaistean a thàinig orra an lùib iompachadh 'athar. Fàsaidh a'bhreitheadaireachd seo nas soilleire, tha mi'n dòchas, troimh'n ath dhà earrainn.

Cha b'ann a-mhàin air buill Chloinn Dòmhnail a bha aire nan teachdairean; bha a'mhiann orra na cinnchinnidh bu chumhachdaiche anns an taobh-an-iar a bhuannachadh airson a'chreidimh, agus, faodar a bhith cinnteach, airson a'phoileasaidh phoilitigich a bha air chois aca cho math. Anns a'chlàr-òrduigh a thugadh dhaibh le teachdaire a'phàip ann am Brussels, mholadh mar a leanas:

Inter insulanos istos est alius principalis dominus
nomine Rodoricus Makloid de Heris, catholicus.

A gubernatore insulae Colsnae addiscere poterunt viam
eundi ad dominum de Heris, qui valde catholicus cum sit, vobis
providebit ac instructiones necessarias dabit.²⁵

Air sgàth bàs Shir Ruairidh ann an 1626, ge-tà, agus aiseiridh Caimbeulaich EarraGhàidheal fo cheannas Ghilleasbaig Fhiarshùilich, dh'fheumadh na bràithrean cuimseachadh air dùthchas Chlann Dòmhnail, ceàrnaidhean far am faigheadh iad fasgadh, cobhair agus cuideachadh bho na cinnchinnidh, bho'n uaisleachd dhùthchasaich, agus gu dearbh bho'n tuath fhéin.

---

²⁵Giblin, *Irish Franciscan Mission to Scotland*, 11, td.25.

6: TRIOBLAIDEAN NA MALAIRTE AIR A'GHÀIDHEALTACHD **AN LÙIB REACHDAN IDHE**

The ability to evolve and implement survival strategies in the face of religious and political change depended on more than simply religious belief. Rather it was determined by a whole set of attitudes to land, including knowledge of the law, access to capital, economic ideas, and political manoeuvring. For instance, a landowner who regarded land as a way of providing for followers, who were a symbol of status in Gaelic polity, stood little chance of retaining his lands for long in the increasingly commercial world of the seventeenth century. Low rents coupled with increasing outgoings would rapidly drive him into bankruptcy. Similarly a landowner who was not prepared to use the political and legal structures of the Dublin administration to confirm and enlarge his holding could expect only to be taken advantage of by those who were. Of course even if a single landowner devised a suitable strategy for survival unforeseen circumstances could disrupt the best-laid plans. Failure to produce a male heir, for example, often resulted in the collapse of family fortunes.¹

The extent to which the large landlords benefitted from or adapted to the changes of the early modern period varied and owed much to luck, foresight and sheer cunning.

[I]t is clear that the fiscal demands of the administration at both provincial and central level posed severe problems for small Gaelic landlords who lacked the cash income necessary to meet government demands.

Given the small size of most landlords' estates, it is not surprising that many of them fell quickly into debt once the government began to collect composition money, subsidies and other payments on a regular basis. ... Paradoxically, therefore, efforts on the part of the small Sligo landlords to conform to the demands of the new English lifestyle by paying composition and other crown revenues or making use of the legal system or adopting English dress and fashions actually threatened their economic survival, as most could not afford the cash expenditure involved.

The financial demands of the government were the most direct way in which the new socio-economic system made an impact on society in Sligo. The result for many of the smaller landlords was disastrous, and many were forced to mortgage or sell lands to acquire the

---

¹Raymond Gillespie, "A Question of Survival: the O'Farrells and Longford in the Seventeenth Century" ann an Raymond Gillespie agus Gerard Moran (deas.), Longford: Essays in County History (Dublin, 1991), td.9.

necessary cash. Survival depended on a large degree on external assistance in the form of a guardian during a minority or a marriage alliance with a wealthy landlord's family.²

Bithidh e follaiseach bho na sleachdan ud mar a bha an aon cheist theann a'cur air na tiarnaí talún Gàidhealach ann an Éirinn agus air na cinnchinnidh air Gàidhealtachd na h-Albann: 's i sin, ciamar a ghabhadh iad mu'n athchòireachadh oighreachd a bha an riaghaltas ag òrdanachadh dhaibh? Ciamar a thigeadh iad troimhe ri linn saoghal ùr na malairte? Aig an aon àm, ge-tà, ma nitear coimeas eadar an dà mhór-roinn, chithear gu bheil eadardhealachaidhean nach beag ri fhaighinn a-thaobh ghnothaichean stàite agus a-thaobh eagrachadh a'choluadair fhéin. An rud as cudromaiche buileach, 's e gun robh allmharaich - Sasannaich agus Goill - a'tuineachadh a-measg Ghàidheil na h-Éireann. Nise, mar is trice tha an luchd-eachdraidh thall a'cur an céill nach b'iad na planntachaidhean fhéin a chuir às do na h-uachdarain Ghàidhealach; 's e a b'aobhar gun do chaill a'chuid mhór dhiubh an cuid fearainn ach nach b'urrainn dhaibh na h-oighreachdan aca eagrachadh às ùr a-réir prionnsapalan na malairte.³

Feumar toirt an aire, ge-tà, mar a bha a'chonnspaid eadar an seann shaoghal agus saoghal na malairte 'ga biorachadh gu mór mór seach gun robh buidheann a'tàmh anns an eilean, luchd a'phlanntachaidh, a bha a'toirt ionnsaigh cruaidh - gu math cruaidh, ann an càs nan Ultach - gus a'mhalairteachd a sgaoileadh air feadh na tìre. Tha seo a'ciallachadh cuideachd gun robh buidheann nach biodh slaodach gus brath a ghabhail air cruaidh-chàs an nàbaidhean Gàidhealach. Chithear cho diofraichte 's a tha an suidheachadh ud bho chùisean air Gàidhealtachd na h-Albann, far nach robh - a-mach á Cinntire - coigrich 'gam planntachadh, agus, gu dearbh, far nach robh de bhuadhan nàdarra - ach a-mhàin, 's mathaid, saoibhreas éisg - a thàladh an leithid suas.

A-rithist, puing gu math tàbhachdach, cha tugadh a'bhuaidh a-mach air Gàidheil na h-Albann ann an cogadh. Eucoltach ri Éirinn, cha deach na cinnchinnidh agus a'cheathairne air fògradh gu TìrMór na h-Eòrpa; cha do chuireadh clos a-réisde air a'choluadar ghaisgeil. Chum na buannachan orra a'fuireachd anns an tìr, agus gu dearbh

---

²Mary O'Dowd, Power, politics and land: Early Modern Sligo 1568-1688 (Belfast, 1991), tdd.81, 82, 83, 87.

³Air a'chuspair seo, faic gu h-àraid Raymond Gillespie, The Transformation of the Irish Economy 1550-1700 (Dundalk, 1991), tdd.19-22.

bha àite air leth aca fhathast ann an gnothaichean a'choluadair, gu seachd sònraichte leis cho teann-fuaighte 's a bha eagrachadh a'chinnidh. Tha fhios gun robh gu leòr ann an Éirinn, a-réir fianais na filidheachd, mar eisimpleir, aig an robh fhathast suim agus dòchas ann am bunphrionnsapalan na gaisgeileachd, ach cha robh innte ach faileas an ionndrainn fhad 's a bha a'bhuidheann mhìleata air falbh, le làn chead Shasainn fhéin, a'cur nan cath ann an cogaidhean na h-Eòrpa.

Air Gàidhealtachd na h-Albann, ge-tà, bhathas fhathast a'gabhail ri sàrbheachdan cliù agus nàire a'ghaisgich, buinnstéidh coluadar nam folachd; ann an tomhais mhór cha robh ideòlas na sìbhealtachd, bho thaobh na h-eaglaise no an riaghaltais, air deargadh air a'mhórshluagh. Gu dearbh, mar a b'fhaide a bha a'mhalairteachd 'ga sparradh air na cinnidhean, mar a b'fharsainghe a chaidh na h-oighreachdan 'eagrachadh às ùr 'ga réir, agus siud ri linn 'nuair a bha an eaconomaidh a'sìor dhol bhuaithe, dh'fhàs an seann shaoghal na bu thàlaidhiche do na Gàidheil: bha e mar shuaicheantas dhaibh a-nis ann an dòigh anns nach robh e, dh'fhaodadh e bhith, ri linn Tighearnas nan Eilean. Mar sin, dh'fheumadh na cinnchinnidh slighe chugallach a leantainn ann a bhith a'coilionadh an cuid dhleasdanas do na h-ùghdarrais ann an Dun-Éideann, agus aig an aon àm a'sàsachadh miannan an coGhàidheal aig an taigh.

Carson a-réisde a chum na cinnchinnidh gréim air an dùthchais? Carson nach do chaill iad an cuid fearainn, cleas an coisheisean ann an Éirinn, gu làmhan nan allmharach - no, ann an càs na h-Albann, do na Caimbeulaich a bha a'sìor amais air an cumhachd a sgaoileadh mu thuath?

An toiseach, an rud as tàbhachdaiche buileach, cha robh dreach na tìre fàbharach gu leòr airson planntachaidh, gu sònraichte aon uair 's gun robh cothroman air fhosgladh dhaibhsan leis am bu mhiann leis an aghaidh a chur air talamh ùr air taobh thall Shruth na Maoile. A-rithist, dh'fheumadh an leithid cha b'e a-mhain am bithbeò a dhèanamh air éiginn á talamh bochd mìthorrach, ach cuideachd na dùthchasaich bhorba aniochdmhor a bha a'tuineachadh ann bho thùs a shìtheachadh, no fiù's cur às dhaibh. 'S mathaid gun robh maireannachd nam breathan mìleata 'na dùbhlán do na h-ùghdarrais ann an Dun-Éideann, ach cuideachd thug iad air luchd-na-malairte ath-smuain a dhèanamh mu bhith a'cur iomairtean an gnìomh air a'Ghàidhealtachd.

Cha b'ann bho thaobh nam marsantan Gallda a dh'éirich an cunnart bu mhotha do na cinnchinnidh, ge-tà, ach bho'n aon uachdaran Gàidhealach aig an robh a'chumhachd, an t-airgead agus an glòirmhiann gus ionnsaigh shoirbheachail a thoirt orra: 's e sin, Mac

Cailein Mór. Mas math mo bheachdsa, faodar trì aobharan a chur 'san àireamh carson nach deidheadh leis na Duibhnich. An toiseach, tha teicheadh Ghilleasbaig Ghruamaich fhéin ann an 1618. Bu mhath leam anns an earrainn seo sgrùdadh a dhèanamh air ceithir ceannardan Gàidhealach a bha beò aig an àm-sa, a choimhead air na deifir dhòighean leis an do dhéilig iad ris na h-atharrachaidhean a bha a'tighinn air an dùthaich. An toiseach, cha tig ás dhuinn gun sùil a thoirt air Gilleasbaig Gruamach, Mac Cailein Mór.

Gilleasbaig Gruamach

A-réir coltais, bha Gilleasbaig Gruamach, Mac Cailein Mór, ochdamh iarla EarraGhàidheal, aig àirde a sheise anns an dàrna leth de na 1610an. Bha 'ainm gu math miadhail aig Rìgh Seumas, as déidh dha casg a chur air aramach Chlann Iain Mhóir ann an 1615. Dà bhliadhna as déidh seo, bha an àrd-inbhe a bh'aige a-measg uaislean na dùthcha 'ga h-aithneachadh gu poblach ri linn cuairt an rìgh do dh'Albainn.⁴ Gun teagamh, ge-tà, aig an aon àm bha stait-airgid a'chinnidh a'fàs na bu dheuchainniche: a dh'aindeoin nam mìltean a rinn Gilleasbaig ann a bhith a'cur chàintean air an iomadach uachdaran a thug fasgadh is furtachd do bhuill de na Griogaraich air fògradh na bu thràithe anns an deichead⁵, bha na fir-féiche air tòiseachadh impidh a chur air.⁶ Cha leigear a leas a ghabhail ris gun robh ciste-ionmhais Caimbeulaich EarraGhàidheal gus a bhith traoghte, ge-tà: mar dhuais airson a shaothrach an aghaidh nan Dòmhnallach, bha an rìgh air fearann Chinntìre a thoirt dha, a dh'aona bhàghadh airson a chuid ainbheach a choilionadh.⁷ Mar sin, 's beag an t-iongnadh ged a chuir teicheadh Ghilleasbaig gaoth fo itean a'chinnidh aige, 's e ag aobhrachadh cha mhór deichead de strì agus de bhruaillean 'nam measg.⁸

---

⁴RPC 1, XI (1616-19), tdd.xcix-ci, 156n.

⁵Faic, mar eisimpleir, *ibid.*, X (1613-16), tdd.xix-xxv, 119-22.

⁶*Ibid.*, X, tdd.439; XI, 69, 224, 641-2; OTA GD 112/39/25/3, /4; 27/3, /11, /14, /15, /16.

⁷RPC 1, XI, tdd.164-5n., 224.

⁸Faic OTA GD 112/39/28/2, /9, /11, /12.

Timcheall air deireadh 1618 dh'fhalbh an t-iarla a-null chon na h-Ìsiltire, fo mhéinn, ma b'fhìor, na h-uisgeachan a ghabhail airson a shlàinte.⁹ Cha do thill e; thòisich e ri frithealadh an aifrinn, agus, an rud bu mhiosa buileach, ghabh e ri cuideachd Shir Sheumais MhicDhòmhnaill agus Alasdair MhicDhòmhnaill, Mac Mhic Raghnaill na Ceapaich, a sheann nàimhdean a bha a-nis air fògradh. Cha b'urrainn do na h-ùghdarrais ach 'ga dhèteadh fo bhinn ceannairce air bhall.¹⁰ Gun teagamh, b'e an dàrna bean aige, Lady Anna Cornwallis, té bho theaghlach Sasanna-Chaitligeach ainmeil, aig an robh pàirt mhór 'na iompachadh; bho phòs iad ann an 1611 bha an t-iarla air a chuid mhór de shaoghal a chur seachad ann an Sasainn, gun a bhith a'tilleadh d'a dhùthchas ach airson dhà no thrì mhìosan 's a'bhliadhna.¹¹

Bha uaislean EarraGhàidheal ann an crois nach bu bheag; bha cuid de mhuinntir an àite - 's dòcha na seann bhuannachan - air fàs fothalanach, agus cha robh Gilleasbaig air duine 'ainmeachadh mar fhear-ionaid 'nuair a dh'fhàg e a dh'ionnsaidh Shasainn.¹² Mu dheireadh, ghabhadh r'a bhràthair Cailean, Fear Lunndaidh, mar stiùireadair gnothaichean a'chinnidh; roinneadh an oighreachd ann an ceithir pìosan fodha, agus ceathrar uachdaran a'gabhail cùram dhiubh, fear mu seach.¹³ Ged a fhuair an t-iarla maitheanas, agus gu dearbh fàbhar aig cùirt Rìgh Teàrlach, cha do thill e a-riamh, a-réir coltais, chon na Gàidhealtachd¹⁴; bhàsaich e ann an 1638, an déidh fichead bliadhna air falbh bho dhùthchas a shìnnsear.

Tha a h-uile coltas gur e duine caran lag, ro fhaicilleach, a bh'ann an Cailean Caimbeul; bha Morair Latharna, am mac a bu shine aig Gilleasbaig, fhathast 'na òg-aois. Mar sin, chaidh grunn bhliadhna seachad anns an d'fhuair na cinnidhean eile air taobh-

---

⁹Thubhairt e na b'anmoiche gum b'iad na fiachan aige a dh'aobharaich carson a theich e, ach cha leigear a leas seo a ghabhail mar an tul-fhìrinn: OTA GD 112/39/31/3.

¹⁰RPC, 1, XI, tdd.c-cvi, 467-8, 507-8, 524, 632; cuideachd LNA LS 295 f.1.

¹¹RPC 1, XI, td.xcix; a-réir coltais ann an tomhais mhór b'e am feagal a bh'air an iarla roimh fhir-fhéiche ann an Albainn a dh'aobharaich carson a dh'fhuirich e mu dheas: faic David Stevenson, Alasdair MacColla, td.45.

¹²RPC 1, XI, td.404.

¹³*Ibid.*, tdd.487-9, 531-2.

¹⁴Tha e coltach, ge-tà, gun do thill e a Dhun-Éideann ann an 1635: faic OTA GD 112/39/56/26.

an-iar na Gàidhealtachd faochadh bho ionnsaighean agus bho chlicireachd nan Duibhneach. Chithear mar a bha leithid Shir Ruairidh Mhóir na Hearadh a'dèanamh an dìchill gus sealltainn do na h-ùghdarras cho réidh 's a bha cùisean air a'Ghàidhealtachd ré na tréimhse seo, mar nach leigeadh iad a leas a bhith an eisimeil ri Mac Cailein Mór airson sìothchaint na tìre. Chaidh am poileasaidh seo a mhilleadh, ge-tà, le aramach Chlann Iain Àrd nam Murchan ann an 1625 - connspaid a bha 'na chothrom luachmhor do Ghilleasbaig Fiar-Shùileach, Morair Latharna, sealltainn do'n riaghaltas cho riatanach dhaibh 's a bha cumhachd nan Caimbeulach - agus, ann an 1626, le bàis an dithis a bu chomasaiche agus a bu chliùitiche ann a bhith a'cur an aghaidh teachd air adhart cinneadh Mhic Cailein Mhóir: Sir Ruairidh MacCoinnich, Ruairidh Chòigeach, no, mar as fheàrr a dh'aithnichear e an-diugh, Taoidhtear Chinntàile; agus Sir Ruairidh Mór MacLeòid na Hearadh.

Ruairidh Chòigeach, Taoidhtear Chinntàile:

[B]y his Means all The Isles were composed and accorded in their Debates & settled in their Estates, from whence a full Peace ensued amongst the Islanders...¹⁵

Chan eil ann ach dà rud nas miosa na Taoidhtear Chinntàile: reòthadh Chéitein agus ceò 'san Iuchar. [Seanfhacal Leòdhasach]

Uachdaran cruadalach neothruacanta a dh'ùisnicheadh gach uile cleas a b'urrainn dha gus tuilleadh a chur r'a chuid saoihbheis - sin an cliù a thathas a'fàgail air Ruairidh MacCoinnich, Taoidhtear Chinntàile, anns a'bheulaithris. Ann an dòigh, tha a bheatha a'leantainn pàtrain a tha cuibhseach cumanta ré na tréimhse seo, far a bheil bràthair na b'òige, 's e air oideachadh anns an lagh, a'sàbhaladh oighreachd an teaghlaich troimh'n mhion-eòlas a th'aige air na riaghailtean, troimh'n airgead a rinn e, agus troimh na caraidean aige bho mheasg nan ùghdarras.¹⁶ Tha pearsa eachdraidheil Ruairidh

¹⁵James Toshach Clark (deas.), MacFarlane's Genealogical Collections I (Edinburgh, SHS 1d sreath, 33, 1900), td.67.

¹⁶Faic Felicity Heal agus Clive Holmes, The Gentry in England and Wales, 1500-1700 (Basingstoke, 1994), tdd.133-4. Bha liut aig uaisleachd Chlann Choinnich gu léir, ge-tà, ann a bhith a'riaghladh oighreachdan Gàidhealach, agus bha feadhainn 'nam measg a bha sàr-eòlach air sgilean na cùntasachd, aig an robh tuigse shoilleir mu sheòltachd lagh na Galldachd, agus a bha fìor chomasach ann a bhith

Chòigeach, ge-tà, na b'achrannaiche na seo, agus bho na shùilicheamaid bho'n dualchas. Gu dearbh, tha a h-uile coltas air a'chùis gun do choilìon e pàirt mhór anns an t-strì a rinn cinnidhean taobh-an-iar na Gàidhealtachd an aghaidh uachdaranachd nan Caimbeulach aig toiseach an t-seachdamh linn deug; troimh bhith a'réiteachadh nan seann fholachdan, troimh bhith a'cumail suas nan teaghlaichean bu laige, agus, feumar a ràdh, troimh bhith a'sgaoileadh cumhachd Chlann Choinnich, ghléidh e cothrom agus còras eadar na cinnidhean a bha an impis tuiteam às a chéile fo bhuaidh nan ionnsaighean bho dheas, an dà chuid bho na h-ùghdarrais Ghallda agus bho Mhac Cailein Mór fhéin.

Bu mhac e do Chailean Cam MacCoinnich; bu bhràthair e do Choinneach, Morair Chinntàile. Phòs e Mairghread NicLeòid, nighean Thorcail Chonanaich, an t-oighre, mas fhìor, aig Ruairidh MacLeòid - Seann Ruairidh Leòdhais. Bho'n dùthchas aice fhuair Ruairidh còir air Còigeach, agus cuideachd, 'na bheachd fhéin, air Eilean Leòdhais air fad.¹⁷ As déidh bàs ghoirid Choinnich ann an 1611, ghabh e os làimh taoidhtearachd mac a bhràthar, Cailean Ruadh, nach robh ach ceithir bliadhna deug a dh'aois; agus, ged nach b'ann buileach d'a dheòin a rinn e, gnothaichean a'chinnidh gu léir, a bha aig an àm ud ann an staid gu math ìosal air sgàth nan còistrithean fuilteach a lean iad cho fada an aghaidh Clann MhicLeòid agus Clann Dòmhnail.¹⁸ A'cheud uallach a chuir e 'aghaidh air, 's e ag obair an cobhuinn r'a leth-bhràthair Alasdair MacCoinnich, Fear na Cùile, b'e siud clòthadh aramach Shìol Thorcail, Clann MhicLeòid Leòdhais - gnìomh,

---

a'làimhseachadh nam mithean agus a'cosnadh buannachd bhuapa. Air an aon làimh, b'e am fuireachd a rinn na h-uaislean air taobh an ear Rois, an dùthaich ìosal timcheall air a'Chananaich agus Inbhir Pheotharain, agus an dìlseachd a dh'aidich iad do dh'aobhar an rìgh, a b'aobhar do'n sgìl bu dual dhaibh. Air an làimh eile, mar thoradh air sgaoilteachd nan ceandùthcha a bhuannaich iad le neart airm agus le foill ré bhliadhnaichean Linn nan Creach, b'urrainn dhaibh còireachadh às ùr a leagail air coluadar nan oighreachd ud - ceàrnaidhean a bha mar *thabulæ rasæ* do'n luchd-riaghlaidh - gun cus spàirn a chaitheamh a'feuchainn ri cochòrdadh a chumail ris an uaisleachd d'am bu dhùthchas iad bho thùs.

¹⁷Gheibhear an tobair as luachmhoire mu eachdraidh-beatha Ruairidh Chòigeach ann an William Fraser (deas.), The Earls of Cromartie: Their Kindred, Country and Correspondence (2 leabh., Edinburgh, 1876), I, tdd.xxv-liv, 's e a'toirt tòrr bho chùinntas an teaghlaich a sgrìobh Sir Seòras, ceud iarla an Tairbeirt, 's e fhéin ag ùisneachadh eachdraidh Iain Mholaich, Fear na Comraich, a chuireadh ri chéile ann an 1669: faic *ibid.*, xi-xii; Highland Papers II, td.3.

¹⁸*Ibid.*, tdd.xxxi-xxxii; History of the Mackenzies, td.224; MacFarlane's Genealogical Collections I, tdd.65-6: "By Reason of his great Business and Troubles he [Coinneach an t-iarla] was into great Expences whereby he left his Estate in great Burthen to The Management of his Brother Rorie on whose judgement in all his Affairs he had ever great Confidence."

mar a chithear bho'n sheanfhaical shuas, a rinn e leis an leithid de dh'aniochdmhorachd 's gu bheil droch chliù 'ga leantainn suas chon an latha an-diugh.¹⁹ Thug Ruairidh ionnsaigh air Dòmhnallaich Ghlinne Garadh cuideachd, agus, troimh réite a bha - co-dhiù a-réir cùntas Iain Mholaich - an ìre mhath cothromach do Mhac Mhic Alasdair, chuir e clos air an t-seann fholachd a bha air éirigh ann an làithean 'athar.²⁰

Chan urrainnear dol às àicheadh gum b'e prìomh amais Ruairidh Chòigeach sgaoileadh cumhachd Chlann Choinnich thairis air an nàbaidhean. Chunnaic e, ge-tà, air sgàth nam fiachan a bha 'gan sàrachadh, nach b'urrainn do'n chinneadh aige seann stoc nan cinncinnidh a chur á bun: air a'cheann thall, bhitheadh e na bu bhuannachdaile do Chloinn Choinnich na fineachan 'aontachadh fo'n àrdcheannas aicese 'nam bann an aghaidh Caimbeulaich EarraGhàidheil. Air los an t-suidheachaidh aige fhéin mar thaoidhtear, 's e 'na sheasamh caran air leth bho'n teaghlach, tha e coltach gum biodh barrachd saorsa aige ann a bhith a'tionnsognadh nam beachdan ud airson an ama ri teachd. A-rithist, feumar cuimhneachadh - rud a dh'aobharaich tòrr amharais aig deireadh a bheatha bho mhac a bhràthar - gun robh e fhéin a'feuchainn ri sliochd uasal a stéidheachadh as a dhéidh; as aonais àite àrdinbhich a-measg comhairle nan uachdaran, bhitheadh e na bu shoirbheachaile do'n teaghlach aige nam b'e 's gun robh cothrom aca dol mar fhir na h-eadraiginn gus gnothaichean nam fineachan a shocrachadh a-réir an toil aca fhéin.

B'e an dà mheadhon bu roghnaiche le Ruairidh Chòigeach ann a bhith a'sgaoileadh cumhachd Chlann Choinnich réiteachadh folachdan a nàbaidhean agus cleamhnas a dhèanamh leis na teaghlaichean a bu mhotha 'na h-àrainn. Chithear an dà dhòigh seo 'gan cur gu buil anns an t-socrachadh a rinn e air an fholachd fhada fhuilich eadar Sir Ruairidh Mór na Hearadh agus Sir Dòmhnall Gorm Òg. Bha Sir Ruairidh an

---

¹⁹Bho chlàr na Comhairle Dìomhaire, ge-tà, chithear nach robh e buileach cho soirbheachail 's a tha eachdraidh an teaghlaich a'cumail a-mach - bha muinntir Leòdhais fhathast a'dèanamh buairidh ann am meadhon nan 1620an: RPC 1, IX (1610-13), tdd.191, 239-40, 381; X, tdd.3-4, 33, 302, 303, 609-11, 692; XIII (1622-25), tdd.83-5; XIV (Addenda), tdd.403-5, 450-1. Airson mar a chaill Siol Thorcail Leòdhas, faic gu sònraichte Highland Papers II, tdd.49-64, 261-88. Airson na droch innleachd - a bhith a'fàgail mhnathan agus cloinn nan reubaltach air sgeir-mara ann am fradharc Bhearasaidh - leis an d'fhuair Ruairidh Chòigeach an t-eilean mu dheireadh a bha ann an làmhan Néill MhicLeòid, faic Alexander Mackenzie, History of the Mackenzies, tdd.238-9; W.C. Mackenzie, History of the Outer Hebrides (Paisley, 1903), td.254.

²⁰Faic Highland Papers II, tdd.37-49; History of the Mackenzies, tdd.200-23; MacFarlane's Genealogical Collections I, td.66; cuideachd RPC 1, X, tdd.60, 208-9.

déidh gréim fhaighinn, le neart airm agus le clicearachd an lagha, air Sléite agus air Tròndairnis, an dà cheann dùthcha a bu thorraiche anns an Eilean Sgitheanach, roinntean a bha teismeadhonach do dhùthchas Dòmhnallaich Shléite. Thug Ruairidh Chòigeach air ais do Dhòmhnall Gorm Òg iad; a-nuairsin, phòs e piuthair Chailein Ruaidh, Seònaid, ris a'cheanncinnidh òg agus, mar gum biodh anns an dol-seachad, ghléidh e do Chailean Ruadh uachdaranachd Thròndairnis, stiùbhartachd an Eilein Sgiathanaich, agus gu dearbh uachdaranachd Eilean Ratharsair cho math.²¹ Chithear taobh eile de'n t-sràiteas seo 'ga nochdadh na bu thràithe, 'na dhéiligeadh ri Ruairidh MacNéill Bharraidh: ghlac e an seann cheanncinnidh le foill, as déidh dha long-mharsantachd Shasannach a spùinneadh, agus thug e sìos do'n rìgh ann an Dun-Éideann e. Mar thoradh air a'ghnìomh seo, fhuair e uachdaranachd Bharraidh cho math ri fàbhar Sheumais fhéin.²² An euchd bu choilionta a rinn Ruairidh Chòigeach, ge-tà, b'e siud mar a ghléidh e dùthchas Chlann GhillEathain Dhubhairt airson nan Leathanach an aghaidh oidhirpean Mhic Cailein Mhóir agus, a-réir coltais, toil nan ùghdarras mu dheas.

Airson dhà no thrì ghinealaichean bha muinntir Chlann GhillEathain Dhubhairt air a bhith a'fuiling stròdhalachd an ceannardan, 's iad ag amais air cumhachd a-measg an coimpirean - troimh neart airm, troimh bhith a'cur ri Caisteal Dhubhairt, agus troimh phàtranachas luchd-ealain - a bha ann an dàrribh a'cosg fada na bu mhotha na gheibheadh iad bho tharbhachd an cuid fearainn. 'S e call Chlann GhillEathain Dhubhairt nach b'urrainn dhi a-riamh a glóirmhiann a shàsachadh le seòl na h-

---

²¹MacFarlane's Genealogical Collections I, td.67: "Rorie now Knighted by King James owned MacDonald's Cause as an injured Neighbour, and by The same Methods that MacLeod possessed Slaitt and Fronterness [*recte* Tronterness] he recovered both from him marrying The Heir thereof Sir Donald MacDonald to his Neice Sister to Lord Colin, and caused him to take the Lands of Fronterness from his Pupil." Cuideachd Fraser, Earls of Cromartie, td.xxxii; History of the Mackenzies, td.223. Bheirear an aire mar a bha Dòmhnall Gorm Mór, bràthair-athar an oighre, pòsda ri Màiri, nighean Chailein Chaim agus piuthair Ruairidh: CD III, td.470. 'S dòcha gum faicear buil eile aig poileasaidh nan cleamhnas ann am pòsadh Iseabail ri Iain Mór na Hearadh, mac Shir Ruairidh: History of the Mackenzies, td.224. Mus do bhàsaich Coinneach MacCoinnich Morair Chinntàile ann an 1611, bha Barabal NicCoinnich, piuthair eile aig Cailean Ruadh, pòsda ri Dòmhnall MacAoidh, esan a bha gu bhith 'na Mhorair Reatha. Airson a cuid thrioblaidean leis, faic Ian Grimble, Chief of Mackay (athchlòbhualte Edinburgh, 1993), tdd.59-68. Anns an riochd ud, tha e mothachaidh mar a bha Ruairidh Chòigeach ag amais air fearann Eadar-dhà-chaolais, ceann dùthcha a bha MacAoidh a'feuchainn ri réic - gu Sir Raibeart Gòrdanach an àite an Taoidhteir - ann an 1618 air sgàth nam fiachan aige: Sir William Fraser (deas.), The Sutherland Book (3 leabhn., Edinburgh, 1892), II, td.136.

²²Fraser, Earls of Cromartie, tdd.xliii-xlv; Mackenzie, History of the Outer Hebrides, tdd.84-8; airson uachdaranachd Bharraidh, còir a fhuair e ann an Òg-mhlos 1621, faic RMS 8, 203, td.65.

oighreachd a bha 'na seilbh. Cha robh Eilean Mhuile torrach gu leòr airson biathadh a chumail ri farsaingeachd am méinn²³; 's e seo as aobhar cho tàbhachdach 's a bha e do Leathanaich Dhubhairt an còir air Rinn Ìle a dhaingneachadh.²⁴ Bha an turas-cogaidh a dheasaich Lachlann Mór airson Ulaidh, agus a chaidh 'ùisneachadh an aghaidh Chlann Dòmhnail Ìle, a cheart cho sgriosail air a'chiste-ionmhais²⁵; mar sin, bha suidheachadh Chlann GhilleEathain Dubhairt ann an staid gu math cugallach 'nuair a chuireadh mac Lachlainn, Eachann Òg, an gréim le Morair Ochiltree ann an 1608.

Chunnacas mar-thà mar a bha turas Ochiltree, a-réir fianais Clàr na Comhairle Dìomhaire, air a'cheud dol-a-mach 'ga amais an aghaidh Aonghas MacDhòmhnail Dhun Naomhaig agus Eachann Òg Dhubhairt. Tha e nochdaidh cuideachd cho sònraichte trom 's a bha tagartais an riaghaltais an déidh Reachdan Idhe 1609 air MacGilleEathain: b'ann gu math àrd a bha am màl a bha dligheach bhuaith²⁶; dh'fheumadh e toirt suas do'n chrùn fearann na h-eaglaise a bha 'na sheilbh - an talamh bu thorraiche 'na oighreachd²⁷; agus b'fheudar dha an cuid fearainn ann an ceann-a-tuath Eilean Diùraidh, Dùn Chonaill ann an Garbh-Eileach, agus ann an Lochabar a chall cuideachd.²⁸ Bhitheadh e coltach gun robh na h-ùghdarrais a'gabail brath air Eachann Òg, 's e 'na dhuine neo-smiorail, beag lochd, nach robh e 'na chomas smachd a chumail air a chuid tuatha.²⁹ Tha e iongantach mar a bha an riaghaltas a'ceadachadh dha barrachd luchd-

---

²³Ann an riochd seo, mothaichear do cho trom 's a bha an gort air an eilean anns na 1690an: Francis J. Shaw, The Northern and Western Islands of Scotland: Their Economy and Society in the Seventeenth Century (Edinburgh, 1980), td.106.

²⁴Airson glòirmhiann Eachainn Mhóir ann am meadhon an t-siathamh linn deug, faic Nicholas MacLean Bristol, Warriors and Priests: The History of the Clan MacLean 1300-1570 (East Linton, 1995), tdd.144-7; airson Rinn Ìle, faic *ibid.*, tdd.67-70, 75, 80, 90, 99, 106, 121, 122, 123, 127-8, 147, 151, 155.

²⁵Faic Clan Gillean, td.176; 's e seo beachd Nicholas MacLean Bristol cuideachd: "The MacLeans from 1560-1707: A Re-appraisal" ann an Lorraine MacLean of Dochgarroch, The Seventeenth Century in the Highlands (Inverness, 1986), td.81.

²⁶RPC 1, IX, td.527; X, tdd.588, 776-7.

²⁷*Ibid.*, IX, td.733; faic Bristol, Warriors and Priests, tdd.152-5.

²⁸RMS 7, 1008, td.367; Clan Gillean, tdd.170-1; cuideachd RPC 1, X, tdd.573, 591, agus RMS 7, 1951, tdd.707-8: an call 'ga dhearbhadh ann an Dùbhlachd 1618.

²⁹Faic beachd Mhic na Ceàrdaich ann an Clan Gillean, td.177.

taighe 'na earball na ceanncinnidh sam bith eile air a'Ghàidhealtachd, agus aig an aon àm a'gabhail r'a bhràthair Lachlann cho math, mar gun robh iad airson gun cosgadh Eachann tuilleadh 's a'chòrr air an teaghlach aige, agus gun dùsgadh spiorad a'ghamhlais eadar e fhéin 's a bhràthair.³⁰

Gun teagamh sam bith bha Gilleasbaig Gruamach aig an àm-sa a'sìor chur impidh air na Leathanaich an cuid fhiachan a phàigheadh air ais thuige³¹; mu dheireadh, ann an Iuchar 1616, bha Eachann Òg air tuiteam cho domhainn ann an ainbheach 's gun deach e fhéin 's a bhràthair a chur an gréim ann an Caisteal Dhun-Éideann.³² A-réir coltais, cha bhiodh càil an dàn do Chloinn GhillEathain Dubhairt ach oighreachd arfuntaichte agus uachdaranachd nan Caimbeulach. Feumar na tachartasan seo a chur ann an coitheacs an ama: bha Sir Iain Caimbeul Chaldair an déidh seilbh fhaighinn air Ìle, agus bha aramach deireannach Chlann Iain Mhóir ann an 1614-15 a-nis mùchte. Mar a thubhairt mi shuas, chuir a'chonnspaid seo feagal nach bu bheag air na h-ùghdarrais. Tha e iongantach a-réisde gun do ghlac iad Eachann Òg air an aon mhìos 's gun do chuir iad na reachdan ùra an gnìomh; bhitheadh e coltach mar sin gun robh iad de'n bheachd gun robh an suidheachadh ann am Muile dìreach 'na mhac-samhail de mar a bha cùisean ann an Ìle roimh'n aramach, far nach b'urrainn do cheanncinnidh lag smachd a chumail air reubaltaich anns an fhine. Mar sin, bu chàra dhaibh cur às do chumhachd Leathanaich Dhubhairt, agus an oighreachd a chur ann an làmhan sàbhailte nan Caimbeulach. Ann an sùilean nan ceanncinnidh mu thuath, ge-tà, bha oighreachd MhicGillEathain Dubhairt mar bhàbhann an aghaidh cumhachd fhàsmhor Mhic Cailein Mhóir; nam faigheadh na Caimbeulaich gréim air fearann Mhuile, cha bhiodh fios cò air a chuimsicheadh iad. Bha Tighearna Labhair air feuchainn mar-thà, ann an 1613, seilbh

---

³⁰RPC 1, IX, tdd.26, 27, 527; X, td.232, 776. Bha Lachlann pòsda ri nighinn Shir Dhùghaill Chaimbeil, Fear Ach nam Breac, agus 's dòcha gun robh iad airson gum faigheadh esan an inbhe bu dhligeach d'a bhràthair: Bristol, "The MacLeans from 1560-1707", tdd.81, 83-4. Aig toiseach an ochdamh linn deug tha Dòmhnall a'Chogaidh, MacDhòmhnaill Shléite, 's e a'toirt luaidh air Alasdair MacGillEathain, Fear Thorloisg, an dòchas gun seachain e "looss company wch has been the ruin of his race" [LNA LS 1307 f.200 (13/7/1703)].

³¹Fraser, Earls of Cromartie, td.xliii. Tha e iongantach cho luath 's a ghabh Caimbeulaich EarraGhàidheil an aghaidh Chlann GhillEathain Dhubhairt as déidh bàs Lachlainn Mhóir, a chaidh a thogail ann an teaghlach Mhic Cailein Mhóir, ann an 1598: faic Bristol, "The MacLeans from 1560-1707", td.81.

³²RPC 1, X, tdd.420, 588, 693-4, 694-5, 776-7, 780-1; XI, tdd.xciii-xcvi, 111, 405.

fhaighinn air a'Mhorbhairne³³; a-rithist, thug Eachann Òg tac de'n Mhorbhairne, Àros agus, 's dòcha, Tiriodh, airson còig bliadhna do James, iarla Glencairn, colladeug mus do thilgeadh e 's a'phrìosan.³⁴

Tha e coltach, ge-tà, nach b'urrainn do'n iarla móran a dhèanamh leis an fhearann ud; cha chluinnear an còrr m'a dheidhinn. Gu dearbh, mhair stiùireadh na h-oighreachd 'na thrioblaid do na h-ùghdarrais: an toiseach, thugadh factoraidh dheth do Shir Ruairidh Mór agus do Lachlann Cholla anns a'Ghearran an ath-bhliadhna³⁵; ach ann am Màirt chuireadh craiceann às ùr air a'ghnothaich, 'nuair a fhuair Lachlann, bràthair Eachainn Òig, seilbh air dùthchas Leathanaich Dhubhairt, agus gun do chuireadh Ruairidh Chòigeach an urra ri bhith a'togail a'mhàil.³⁶

Bha seann dàimh eadar Eachann Òg agus Clann Choinnich: bu bhràthair-céile e do Choinneach Morair Chinntàile³⁷; gu dearbh, chaidh a thogail ann an teaghlach Chailein Chaim, agus mar sin bhitheadh e fhéin agus Ruairidh Chòigeach 'nan codhaltan.³⁸ Ann an 1602 bha an Leathanach air neart a chuid luingeis a thoirt air iasad do Chloinn Choinnich 'nan strì an aghaidh Dòmhnallaich Ghlinne Garadh.³⁹ Bha mar gum biodh dleasdanas air Taoidhtear Chinntàile an dùthchas aige a theàrnadh airson nan oighreachan. Chithear gu dé bha 'na rùn aige a dhèanamh leis a'chinneadh ann am barantas dìoghaltais, 's e gu math farsaing, a thugadh dha leis na h-ùghdarrais anns

---

³³*Ibid.*, X, td.810.

³⁴*Ibid.*, tdd.574-5, 772.

³⁵*Ibid.*, XI, tdd.38-9.

³⁶*Ibid.*, tdd.73-5.

³⁷A-réir History of the Mackenzies, td.177, phòs e Seònaid, nighean Chailein Chaim. Bheirear an aire, ge-tà, mar a tha ainm bean Eachainn Òig 'ga chlàradh mar Iseabail Acheson ann an RMS 7, 1628. Tha Duncan Warrand, ann an Some Mackenzie Pedigrees (1964), td.13 a'cumail a-mach gun robh Seònaid NicCoinnich pòsda aig Lachlann Mór, agus chan eil rian nach eil i ro òg airson seo.

³⁸Clan Gillean, td.159.

³⁹*Ibid.*, tdd.212-13. Airson an dàimh eadar Clann GhilleEathain agus Clann Choinnich, faic EB 94-6, rann bho *Mhic Moire na gréine*, "Iorram do Shir Lachann" a rinn Eachann Bacach:

MacCoinnich bu leat-s' e,
Bha e dileas do d'phearsain:
Bha siud sgrìobht' ann an cart Chlann GhilleEòin.

a'Ghiblein, far an robhas a'ceadachadh dha cha mhór gach uile gnìomh is uidheam a bha 'na chomas 'ùisneachadh air los an oighreachd 'atheagrachadh a-réir feumannan ciste-ionmhais a'chinnidh - 's e sin, a-réir feumannan na malairte.⁴⁰ An ath-bhliadhna, anns a'Ghiblein, fhuair Taoidhtear Chinntàile seilbh air oighreachd Leathanaich Dhubhairt gu léir.⁴¹ Tha e follaiseach nach do chòrd an déiligeadh ùr aige ris an fhine, agus anns an Òg-mhìos an ath-bhliadhna cluinnear Ruairidh Chòigeach a'gearain do'n Chomhairle Dhìomhair nach robh e a'faighinn an taic a bha e a'toilltinn bho na h-uachdarain Leathanach; b'ann gus an t-uallach a lùghdachadh, faodar a bhith cinnteach, a thug e air na h-ùghdarrais Eachann Òg a leigeil mu sgaoil goirid an déidh sin.⁴²

Air sgàth's nach eil tasgaidhean Leathanaich Dhubhairt air sgeul an-diugh⁴³, tha e duilich a bhith cinnteach dìreach dé an athchòireachadh a chuir Ruairidh Chòigeach air an oighreachd aca. Gheibhear sàinnseal bho shleachd anns a'Chomhairle Dhìomhair bho Mhàirt 1622 far a bheil e a'togail casaide an aghaidh MacDhùghaill Dhun-Ollaimh, a bha an déidh cìsean troma a chur air a'bhathar agus air na beathaichean-mairt a bhathas a'toirt thar an Linne Latharnach do'n TìrMór.⁴⁴ Mar sin, chithear adhartachd Ruairidh ann a bhith a'brosnachadh obair na dròbhaireachd aig àm gu math tràth - ceàird, anns an dol-seachad, a dh'fhaodadh a bhith tòrr na bu bhuannachdaile do mhuinntir eilean mìthorrach Mhuile na obair an àiteachais leatha fhéin. Co-dhiù, tha e coltach gun deach leis 'na oidhirpean; a-réir eachdraidh Iain Mholaich, dh'fhuasgail e fiachan Leathanach Dhubhairt, agus thug e còir an cuid oighreachdan air ais do dh'Eachann Mór, mac Eachainn Òig, a bha fhathast beò, ann an 1623.⁴⁵ Cha leigear a leas gabhail ris gun robh suidheachadh a'chinnidh buileach cho daingeann 's a tha eachdraidh Chlann Choinnich

---

⁴⁰RPC 1, XI, tdd.85-6.

⁴¹RMS 7, 1628, tdd.589-91.

⁴²RPC 1, XI, tdd.382, 404.

⁴³Tha e coltach gu bheil feadhainn de na càipeisean ann an Caisteal Inbhir Aora: Bristol, "The MacLeans from 1560-1707", td.71.

⁴⁴RPC 1, XII (1619-22), tdd.698, 701.

⁴⁵Fraser, *Earls of Cromartie*, tdd.xlv-xlvii; cuideachd RMS 8, 1610, tdd.536-7: an oighreachd 'ga toirt gu Lachlann na Morbhairne, dàrna mac Eachainn Òig, ann an 1630.

a'cumail a-mach: tha e follaiseach gun robh an fhine fhathast gu math bruailleanach⁴⁶; a-rithist, b'fheudar do na Leathanaich an cuid fearainn ann an Uibhist-a-Tuath, agus, na bu mhiosa buileach, an còir a bh'aca air Rinn Ìle, a reic aig deireadh nan 1620an.⁴⁷ Mu dheireadh, dh'fheumadh iad iasad fhaighinn bho Mhorair Latharna ann an 1634, agus uachdaranachd Ghilleasbaig thairis air fearann Àrois agus Bhròlais 'aithneachadh 'na lùib.⁴⁸ Ged a fhuair Leathanaich Dhubhairt dìon an aghaidh Caimbeulaich EarraGhàidheil anns an aimsir dheuchainnich as déidh Reachdan Idhe, bhitheadh an staid aca fhathast gu math cugallach anns an àm ri teachd.

Chan eil teagamh nach do dhùisg buadhan is soirbheachadh Ruairidh Chòigeach amharas ann an còrr de Chloinn Choinnich. Chaidh e fhéin agus Cailean Ruadh an claiginn a chéile air sgàth an iarrtais a chuir e an céill Còigeach a thoirt seachad airson Eilean Leòdhais. Bha planaichean móra aig a'cheanncinnidh òg an t-eilean a leasachadh gu bhith mar bhonnstéidh obair mhór an iasgaich anns a'cheann-a-tuath, agus bhitheadh e coltach gun robh an aon rùn aig Ruairidh fhéin.⁴⁹ Co-dhiù, dh'fhosgail an tuasaid seo beàrn eadar an dà shliochd a mhair troimh'n t-seachdamh linn deug.

---

⁴⁶Faic EB, tdd.xlvii-xlviii: RPC 2, II (1627-28), tdd.425-6; IV (1630-32), td.338. Anns an riochd seo, bheirear an aire cho déidheil 's a tha Eachann Bacach 'na chuid òran bho'n tréimhse ud - '*S ann Di-Ciadaoin an là, Mhic Moire na gréine, Is beag aobhar mo shùgraidh agus A Lachainn òig, gun innsinn ort* - air meadhon a'chogaidh gus dùthchas nan Leathanach a dhìon. Mar eisimpleir:

Mo ghaol am fear caiteineach
 A leugh a'chairt 's rinn gual dith,
 Leis an éireadh na brataichean
 A-steach o ghlaic nam fuar-bheann;]
 'N àm dùsgadh às an cadal daibh
 Gun d'bhual thu pais mu'n chluais orr',
 Is thilg thu steach an teachdaireachd
 'S an ceart air bhac an guaillean. [EB 324-31]

Chithear an aon fhradharc a'nochdadh anns an obair nam bàrd Leathanach ri linn ionnsaigh nan Caimbeulach anns na 1670an; gu dearbh, chan eil rian nach robh pàirt mhór aca ann a bhith a'brosnachadh a'chinnidh an aghaidh a bhith a'feuchainn ri réiteachadh laghail fhaighinn air a'ghnothaich.

⁴⁷Francis J. Shaw, The Northern and Western Islands of Scotland: Their Economy and Society in the Seventeenth Century (Edinburgh, 1980), tdd.16, 19.

⁴⁸Faic Highland Papers II, td.245.

⁴⁹Fraser, Earls of Cromartie, td.xlviii; Highland Papers II, td.279 - tobair, feumar a ràdh, anns nach bu chòir cus earbsa a chur: "The tutor of Kintail repented himselfe of his proceeding against the trybe of Shiel tor:, or of the mcleods of the lewes; his aim was alwayes to have gotten the lewes to himselfe [bho

Gu cinnteach, bha bàs Ruairidh Chòigeach ann an 1626, 'nuair nach robh e ach 48 bliadhna a dh'aois, ann an iomadach dòigh 'na bhuille throm do chinnidhean na Gàidhealtachd.⁵⁰ Cha robh a-nis uachdaran de'n aon inbhe - céile-comhraig, mar gum biodh - a b'urrainn cur an aghaidh glòirmhiann Ghilleasbaig Fhiar-Shùilich, Morair Latharna, a bha dìreach an déidh tighinn gu aois; bha e air sùil an rìgh ùir a ghlacadh mar-thà. A-rithist, bha ùidh sliochd Ruairidh a-nis dirichte air an taobh-an-ear na dùthcha, air na h-oighreachdan aca ann an Crombaidh agus timcheall Fearann Dòmhnail. Bha seo 'na bhuille do Chloinn Choinnich: dh'fhuiling iad gu mòr air sgàth dìth eòlais mu ghnòthaichean an lagha, agus dìth dheagh chinn-chéile, ann an linn far an do chaill an cinneadh tòrr de'n chumhachd a bha aon uair 'na sheilbh mar thoradh air sreath de chinnchinnidh theagmhach, eucomasach, lag as déidh Chailein Ruaidh fhéin. Gu dearbh, ré na tréimhse ud air a'Ghàidhealtachd air fad bhitheadh an aon duilgheadas, an aon chunnart, a'cur air na Dòmhnallaich, na Leòdaich, agus, gu seachd àraidh, na Leathanaich.

Ruairidh Mór na Hearadh:

Ach is e buille is truime fhuair a chanailse riamh, gun deachaidh an teaghlach righeil do Shaghsan agus gu rob mor uaislin na Gaidheldochd ga 'n leantuin; bha iad sin aig tabhairt cleachdai, agus canail Shaghsan agus na Galltachd air an ais.

Bha barachd coimeasgadh bho'n aimsir sin eador Gaidhel agus Gaill, agus bha riaghladh na rioghachd uile ag aidhreapacha gus a chanailse chur as gus a robh na Gaidhel, lion beg is beg ag call an tlachd do ghnathachadh, agus do mheasalachd canail neartmhor an sinnseara, ar chor is nach mor nach deachaidh iad air chall gu lèir. Cha b'ionnan so, is do na Gaidhil Eirionach ag nach robh urid chocheangal ri canail ar bi eile, agus ar an abharsin a ghleidh ant seann lamh scriobhaidh Ghaidhealdach gun truaileadh an dèigh dhi dol a cleachda annsa Ghaidheldoch. Bu chleachdach le uaislin na

---

Chailean Ruadh mac a bhràthar] (Therafter earle of Seafort) in exchange of the coygach and the rest of the landes he purchassed in rose and murray; wch exchange was refused by his nephew who was ready to fall by the eares with his uncle qn as he died in the yeare of god 1626." Anns an riochd seo cuideachd, faic mar a bha Ruairidh a'cur eòrna thall thairis aig deireadh a bheatha: RPC 1, XIII, td.846.

⁵⁰Faic beachd Iain Mholaich 's e 'ga thoirt seachad ann an MacFarlane's Genealogical Collections I, td.67: "His Death was regreted as a Public Calamity, which fell out in September, 1626 in The 48th year of his Age."

Gaidheldochd sgrìobhadh ann a Laidin agus an Gaidhlic mu 'n tainig Bearla na measg. Be Ruairidh mòr, ceannard shìl Leòid, an t uachdaran mu dheridh anns na duchannan a lean ris a Chleachdasa.⁵¹

Tha fianais Ùisdein Bhàin Chille Pheadair a'leigeil fhaicinn mar a mhair an deagh chliù a choisinn Ruairidh mar cheannard agus mar phàtran sìos troimh na linntean. Gu dearbh, ann am beachd an Dòmhnallaich b'esan an ceanncinnidh mu dheireadh de'n t-seann stoc. As déidh a bhàis, thòisich an uaisleachd a'sìor ghabhail ri "canail Shaghsan agus na Galltachd".

'Nuair a thubhairt Ùisdean Bàn gum b'e Ruairidh Mór an t-uachdaran mu dheireadh a lean ris a'chleachdadh a bhith a'sgrìobhadh anns a'Ghàidhlig, tha e coltach gun robh e a'ciallachadh gum b'urrainn dha a'chorralitir ùisneachadh - "an tsean lamh sgrìobhaidh Ghaidhealdach": ma bheirear sùil air cùmhnant na daltachd a rinneadh airson a threas mhic Tormod⁵², chithear 'ainm 'ga chur ris anns an litreachadh ud - gu dearbh, b'e seo a chomharradh àbhaisteach, mar a chithear bho na càipeisean lagha a tha gléidhte ann an Tasgaidhean Chaisteal Dhun Bheagain.⁵³ Cha bu chòir dhuinn, ge-tà, beachdachadh air a'cheanncinnidh mar sheòrsa de dh'Oisean as déidh na Féinne. Ann an tomhais mhór bhitheadh e na b'fhaighe air an fhìrinn buille a chur air na h-ùrghnàthachaidhean a thug e a-steach 'na dhéiligidh leis an riaghaltas: bhitheadh e na b'fheàrr dealbh a tharraing dheth mar phearsa a bha 'na shùileachan d'a chuid choimpirean, agus 'na roitheachdaire air na ginealaichean a thigeadh as a dhéidh. Thugadh luaidh mar-thà air àite teismeachd na stàitireachd ann an eachdraidh eadarlabhradh cinncinnidh taobh-an-iar na Gàidhealtachd ris na Goill. Aig bun, cuimhnich, bha na h-uachdaran a'gabhail brath de'n sgaradh a bha air fhosgladh an lùib Aonadh nan Crùn, sgaradh eadar an riaghaltas ann an Dun-Éideann - ann an gnothaichean làitheil, a'Chomhairle Dhìomhair - agus àrdùghdarras an rìgh shìos aig a'chùirt ann an Lunnainn. 'S e thàinig às gun do dh'fhàs na cinncinnidh buailteach a bhith a'leigeil seachad na Comhairle ann an Dun-Éideann, agus aig an aon àm

---

⁵¹Henry Mackenzie (deas.), Report on Ossian (Edinburgh, 1805), Eàrr-ràdh II, td.43.

⁵²OTA RH9/17/35.

⁵³Faic John Bannerman, "Gaelic Endorsements of Early Seventeenth-Century Legal Documents", Studia Celtica 14-15 (1979-80), tdd.18-33.

a'feuchainn ri fàbharan pearsanta a chosnadh bho làimh an rìgh fhéin, troimh bhith 'ga chur, mar gum biodh, fo gheasaibh aca.

Tha e coltach bho'n t-sleachd shuas gun do shaoil Ùisdean Bàn MacDhòmhnaill nach robh sgrìobhadh na Beurla aig Ruairidh, beachd a tha gu tur air iomrall, mar a chithear bho'n ghrunn litrichean eireachdail ealanta a chur e ri chéile a ghléidhear anns na clàraidhean - tillear do'n phuing seo aig deireadh na sleachda seo. Bha dàimh àraidh ann eadar e fhéin is Seumas VI - thuig e nàdar an rìgh, na caran a bh'anns an duine neònach ud, agus chuir e an tuigse ud gu deagh bhuil 'ga shìtheachadh 'nuair a bha e iomchaidh. 'S mathaid gun do dh'ionnsaich e cuid de 'sheòltachd-chùirte bho'n mhnaoi, nighean Mhic 'ic Alasdair a bha, a-réir Làmhsgriobhadh Thalaisgeir, 'na maighdinn-choimhid aig a' bhanrigh⁵⁴ - ach gun teagamh bha an caraid aige Gilleasbaig Gruamach, Mac Cailein Mór, 'na shùileachan dha cho math.⁵⁵ Bha an Leòdach an ìre mhath air a cheann fhéin, ge-tà, 'nuair a bha Seumas fhathast a'tàmh ann an Dun-Éideann. Thug e dà sheusan a' cogadh ann an Éirinn, ann an 1594-5, às leth Aoidh Ruaidh Uí Dhónaill: gu dearbh, b'esan an aon cheanncinnidh Albannach a thàinig às le 'chliù 'ga chumail aige fhathast.⁵⁶ Mar thoradh air a' chòistrì fhuiltich a dh'éirich eadar e fhéin agus Dòmhnall Gorm Shléite agus an call a dh'fhuiling na Leòdaich an lùib Blàir Chàirinis, b'fheudar do Ruairidh Mór cobhair iarraidh bho Ghilleasbaig Gruamach - bhathas fhathast a' cumail suas na seann dàimhe eadar Clann Leòid na Hearadh agus Caimbeulaich EarraGhàidheil.⁵⁷ 'Nuair a bhuilicheadh fearann an dùthchais aige fhéin air na Fìobhaich

---

⁵⁴I.F. Grant, The MacLeods: The History of a Clan 1200-1956 (clòbhualte às ùr, London, 1981), td.186; MacLeods I, td.23; CD III, tdd.310-11.

⁵⁵Airson càirdeis an dà chinnidh, faic Grant, The MacLeods, tdd.123-6, 141, 151-2, 199, 205, 210, 214, 272.

⁵⁶Faic G.A. Hayes-McCoy, Scots Mercenary Forces in Ireland (1565-1603) (Dublin, 1937), tdd.244-62.

⁵⁷S e bha mar spreagadh air an fheod gun do chuir Dòmhnall Gorm Mór cùl ri Màiri, piuthar Ruairidh Mhóir. Sir Robert Gordon, A Genealogical History of the Earldom of Sutherland, from its Origin to the Year 1630 (Edinburgh, 1813), tdd.244-5; Alexander Cameron, The History and Traditions of the Isle of Skye (1871: ath-chlòbhualte Edinburgh, 1994), tdd.57-63; Alexander Mackenzie, History of the MacLeods (Inverness, 1889), tdd.64-72, 87; Alexander Nicolson, History of Skye (1930: 2na deas. le Alasdair Maclean, 1994), tdd.63-8; CD III, tdd.38-46, 52-5, 470; Grant, The MacLeods, tdd.196-200; The MacLeods I, tdd.21-2. Anns an riochd seo, 's fhiach e aire a thoirt air a' chùntas luachmhor mu Chloinn MhicMhuirich gléidhte ann an tasgaidh Oilthigh Dhun-Éideann, 's e a' tàrmachadh ann am beulaithris an teaghlaich fhéin. A-réir an traidisein seo (agus tha e a'dol air ais do'n linn 'nuair a bha na filidhnean fo phàtranachas aig iarlanan Leamhain) dh'fheumadh MacMhuirich - Niall, gun teagamh - Uibhist-a-Tuath

ann an 1606, ri linn briseadh Shìol Thorcail, ghabh an ceanncinnidh air fhéin cochòrdadh a chur ri chéile le Mac Cailein Mór a-rithist, agus leis an rìgh fhéin. Ged a bha e ro sheòlta a bhith glacte le Morair Ochiltree còmhla ri 'choimpirean air an luing *The Moon* - ged a chaidh Alasdair a bhràthair a chur an gréim - fòs rinn e sìochaint leis an riaghaltas ann an 1610, agus an ath-bhliadhn' fhuair e air ais còirichean an dùthchais aige.⁵⁸

Cha b'fhada gus an do thòisich Ruairidh Mór a'dèanamh feum de'n stàitireachd - ann an 1613 thug e cùirt Lunnainn air, agus ged nach deach leis 'na oidhirp gus Niall MacLeòid Leòdhais a shàbhaladh bho'n chroich, tha e follaiseach bho Chlàr na Comhairle Dìomhaire gun do dhrùidh a ghiùlan gu mór air an rìgh: rinneadh an dà chuid ridire agus fear-ceartais dheth; agus dh'àithn Seumas air a'Chomhairle a h-uile cuideachadh a b'urrainn dhaibh a thoirt dha, òrdugh a leanhaich na h-ùghdarrais gu mór mór.⁵⁹ Thairis air an ath thrì bhliadhna chithear Ruairidh a'gabhail brath air fàbhar Sheumais 'na thairgse gus Clann Dòmhnail fhuadachadh às an Eilean Sgitheanach agus á Ceann-a-Tuath Uibhist. Chuireadh clos deireannach air an oidhirp seo air do Dhòmhnall Gorm Òg, 's e air ùrthighinn gu inbhe ceannard Shléibhte, triall sìos gu Lunnainn air a cheann fhéin: fhuair esan ridireachd cho math. Chaidh a'chonnspaid a réiteachadh leis an rìgh, agus, mar a chunnacas, le neart Ruairidh Chòigeach: bha gach ceanncinnidh socraichte anns an fhearann a bha 'na sheilbh roimhe.⁶⁰

Faodar grunn phuingean a thogail às an seo. An toiseach, bha giullachd Ruairidh Mhóir, co-dhiù gu ruige nam bliadhnaichean deireannach de 'bheatha, mar bu trice 'ga

---

fhàgail air sgàth nàimhdeas agus droch-nàdar Màiri NicLeòid, agus tèarmann fhaighinn ann an Dùthaich Chlann Raghnaill: faic LOD CW 135, ff.172, 174-6. Chan eil rian nach robh Clann MhicMhuirich dlùth an dàimh ri Clann MhicMhuirich, no Mhic a'Phearsain, ann an Sléite - b'ann anns an dàrna leth de'n t-siathamh linn deug a thàinig Iain Ruadh MacMhuirich gu Ostaig: faic Donald MacKinnon, "The MacPhersons of Skye", *The Scottish Genealogist* leabh. I, 2, td.26. 'S e seo a b'aobhar gun deach Màrtainn MacMhuirich, ogha Iain Ruaidh, a shuidheachadh mar mhinistear ann an Uibhist-a-Deas anns na 1630an: *ibid.*, td.27; *Fasti* VII, td.168.

⁵⁸Faic John W. Mackenzie (deas.), *A Chronicle of the Kings of Scotland* (Edinburgh, Maitland Club, 1830), td.177: "Bot McCloud Hairreiss being in the Ylle [Eilean Mhuile] himselff, seing thame tane, wold na wayis enter vnder na conditioune in the schip, and sa he wes frie". *RPC* 1, VIII, tdd.174, 191, 741-2, 747, 753, 756, 760-1; cuideachd Grant, *The MacLeods*, tdd.209-11.

⁵⁹*RPC* 1, IX, tdd.187, 442; X, tdd.291, 692; *BD* I, tdd.140-1.

⁶⁰Faic an cùnnatas ann an Grant, *The MacLeods*, tdd.217-23.

dèanamh air los meudachadh cumhachd a'chinnidh aige fhéin. Ged a bha e aithnichte mar fhear-brataich cinnchinnidh taobh-an-iar na Gàidhealtachd r'a linn, cha bu chòir saoil sinn air sgàth sin gum b'ann airson math nan Gàidheal mar chineal a bha a ghiùlan. Chum e suas an seann nàimhdeas ris na Dòmhnallaich, poileasaidh a thaitinn do'n chinnidh, mas math fianais na marbhrainn barraichte a chum Eóin Óg Ó Muirgheasáin, *Creach Gaoidheal i Reilig Rois*, anns a bheil tòrr 'ga dhèanamh mu'n iomadach cath a chuir e 'nan aghaidh.⁶¹ Anns an riochd sin, feumar toirt an aire gun robh cleas na stàitireachd aig an robh Ruairidh Mór cho èasgaidh a'feumachdainn cha b'ann a-mhàin cur gu buil na cùirteileachd, ach tomhais mhath de phragmatachd a b'urrainn aig àmannan a bhith neothruacanta cruadalach. Canaidh I.F. Grant - agus chan eil rian nach eil an fhìrinn aice:

The minutes of the Privy Council, from which most of the known facts about Rory Mor's career have to be taken, give but a one-sided picture. One must suspect that a good deal of his apparent submissiveness was astute eyewash on his part.⁶²

Ach chan fhaodar dearmad a dhèanamh air 'anìochdmhorachd cho math. As déidh crochadh Néill MhicLeòid - agus feumar a ràdh gun do rinn e a dhìcheall gus an gaisgeach a shàbhalach - thagair an ceanncinnidh air an riaghaltas gun robh e airidh air duais seach gum b'esan fhéin a thug seachad an Leòdhasach. A-rithist, a-réir nan sàinnseal anns na tobraichean, ged a thug Ruairidh cobhair do Chloinn Iain Àird nam Murchan 'na h-aramach an toiseach, 'nuair a bha e nochdaidh nach deidheadh an latha leo, thug e làn taic do na feachdan a bha a'cur às dhaibh - gu dearbh, tha a'ghleachd seo 'ga moladh ann am marbhrainn Uí Mhuirgheasáin mar an ionnsaigh dheireannaich a thug e air na Dòmhnallaich mus do bhàsaich e:

A ruaig chobhlaigh ar Chloinn Eóin
ar tonnmuir do bhoing dá mbrígh;
beag ba leana líon a shlóigh
níor dhíon dóibh a dteachta i dtír.⁶³

---

⁶¹John Macdonald, "An Elegy for Ruaidhrí Mór", *SGS* 8 (1955-8), 27-52.

⁶²Grant, *The MacLeods*, td.250.

⁶³Faic *RPC* 1, XIII, tdd.604-6, 719-20; 2na sreath, I (1625-27), tdd.28, 31-2.

Tha seo 'gar toirt gu puing eile: mar a chaidh aig Ruairidh Mór a chumhachd thairis air na daoine uaisle de'n chinneadh a ghléidheadh. Ann an tomhais mhór b'e seòltachd Ruairidh fhéin a bha air cùl na saorsa aige; ann am pàirt, ge-tà, b'e a b'aobhar air an t-suidheachadh seo mar a chrean an cinneadh gu léir air a'chall a dh'fhuiling iad anns a'chòistrì fhada an aghaidh Dhòmhnallaich Shléibhte.⁶⁴ Mar sin b'urrainn dha, gun mhóran buaireis, cuibhriannan fearainn a shuidheachadh air na mic aige fhéin an àite nan seann teaghlaichean aig an robh seilbh orra roimhe. Mar a chithear, chan ionann staid Ruairidh Mhóir agus na trioblaidean a bh'aig a'cho-aoiseach na b'òige, an dàrna Iain Mùideartach, Mac Mhic Ailein.

'S ann aig deireadh a bheatha, aig toiseach nan 1620an, a chithear Ruairidh Mór a'feuchainn, ma dh'fhaidte, ri inbhe na b'airde a chosnadh dha fhéin a-measg a choimpirean air an taobh-an-iar. An toiseach, tha e coltach gun robh ionmhas a'chinnidh ann an staid na b'fheàrr - ged nach robh e uile-gu-léir fallainn fhathast - gu sònraichte leis mar a bha an t-seann choistreup leis na Dòmhnallaich a-nis réitichte. 'S mathaid gun robh obair na dròbhaireachd a'tòiseachadh a'togail cinn mu'n àm-sa cuideachd. An lùib fàs na malairte seo thàinig fàs air seann cheàird na creachadaireachd. Anns a'cheud dol-a-mach b'e bu bhunsiocair air an seo briseadh agus fuadachadh Chlann Ghriogair, geurleanmhainn a bha 'na teas anns an dàrna deichead de'n t-seachdamh linn deug. 'S e a'bhail a bh'ann gun do theich tòrr de'n chinneadh fo'n choill', gu seachd àraidh do na cinndùthcha ann am meadhon agus air taobh-an-ear na Gàidhealtachd, far nach robh ceann-cosnadh aca ach creachan a thogail bho na tuathanaich Ghallda agus na dròbhairean air an t-slighe gu deas. 'S e seo bu chionfàth air casaidean na Comhairle Dìomhaire ann an 1630, gun robh a'Ghàidhealtachd uile làn de "numbers of broken and lawless limmers...who...were some few years bygone reduced to the obedience of law and justice...[and] now go sorning...in troops."⁶⁵ Tha e coltach gun robh na h-aon trioblaidean - trioblaidean a dh'aobharaich poileasaidhean an riaghaltais fhéin grunn bhliadhnaichean roimhe - a'cur air na cinnchinnidh na bu thràithe 's an deichead, agus gun robh tagradh Ruairidh Mhóir, 's e a'riochdachadh nan ceannchinnidh eile, ann an 1624 airson cead feachd-theàrmhainn a chur air bhonn cuimsichte 'nan aghaidh. Tha e

---

⁶⁴Faic meas luach na h-oighreachd aige ann an Grant, *The MacLeods*, td.247.

⁶⁵*RPC* 2, IV, td.100.

inntinneach cuideachd mar a fhuair Ruairidh barrachd inbhe an cois fàs obair an iasgaich anns a'Chuan Sgìth: fhuair e cead saorsainn Dun-Éideann bho na bùirdeisich ann, seach gun robh e mar gum biodh a'dìon na h-iomairte seo an aghaidh oidhirpean cuid de'n uaisleachd Chloinn Raghnaill gus cur às dhi.

Air cùl a h-uile forbairte a tha siud, tha buaireadh Caimbeulaich EarraGhàidheil. Mar a chunnacas, as déidh iompachadh is teicheadh Ghilleasbaig Ghruamaich ann an 1618, dh'fhàgadh an cinneadh gun làimh air an stiùir, agus steòrnadh a ghnòthaichean an inneamh air buidhinn de'n uaisleachd fo Chailean, Fear Lunndaidh, bràthair a'chinnchinnidh. Mar sin, feumar, gu ìre co-dhiù, coimhead air na tagraidhean a bha na cinnchinnidh eile a'dèanamh aig an àm gus sealltainn do'n riaghaltas cho ciùin sàmhach 's a bha an dùthaich mar oidhirp dhearbhaidh gum b'urrainn dhaibh an t-sìth a ghléidheadh air an cinn fhéin. Bha Ruairidh Mór air ceannas na buidhne a ghabhail air fhéin - inbhe, gu dearbh, a choisinn e ri linn Reachdan Idhe - mar an fhear bu mhotha buaidh air càch. Chuireadh an inbhe seo air cha b'ann a-mhàin airson an cuid déiligidh ris na Goill, ach 'nam measg fhéin. Thubhairt mi mar-thà gun do chuireadh stad air seann chollaid Ruairidh ri Cloinn Dòmhnail ri linn tighinn gu inbhe Dhòmhnail Ghuirm Òig agus réiteachadh Sheumais VI; ann an 1622 chithear an Leòdach a'toirt suim £420 air iasad do'n cheanncinnidh òg.⁶⁶ Gu dearbh, ged a tha an fhìrinn aig na h-eachdraichean a sgrìobhas gun robh tréimhse ùr air tòiseachadh air a'Ghàidhealtachd ri linn toirt gu crìch nan seann chonnsaidean eadar na cinnidhean mu thuath, tha e coltach gun do chuireadh clos orra leis na cinnchinnidh fhéin gus cur an aghaidh sìor sgapadh ùghdarras an riaghaltais na b'fheàrr.

A thuilleadh air a bhith fìor sgileil anns na cuilbheartan a rinn e 'na dhéiligeadh ris na Goill, bha an aon ealain 'ga nochdadh aig Ruairidh Mór ann a bhith a'cumail suas 'inbhe taobh-a-staigh còras a'choluadair aige fhéin. Choisinn e deagh chliù mar chuirmire, mar a chithear bho'n *jeu d'esprit* ainmeil a chum Niall Mór MacMhuirich Sé hoidhche dhamhsa san dùn air do nighean Ruairidh pòsadh ri Iain Mùideartach, pìos fianaise a leigeas fhaicinn gum bu bheag air a'cheanncinnidh an t-òrdugh mu stuamachd a tha air a chlàradh ann an Reachdan Idhe. Chithear an aon togradh 'ga obrachadh aige 'nuair a chuir e a-mach air talla Dhun Bheagain.⁶⁷ Gu dearbh, 'nuair a bheachdaicheas

---

⁶⁶Grant, *The MacLeods*, td.249.

⁶⁷RPC 1, XIII, td.744; BD I, td.263; Grant, *The MacLeods*, td.246.

air mar a bha an ceanncinnidh a'tairgse leisgeul na bochdainn mar aobhar nach b'urrainn dha tighinn air beulaibh na Comhairle Dìomhaire ann an 1622, ach aig a'cheart àm a'toirt iasaid gu Dòmhnallach Shléibhte agus a'meudachadh air an aitreabh aige, faodaidh amharas a bhith againn gun robh amaisean Ruairidh Mhóir ré na tréimhse ud cuimsichte anns a'cheud dol-a-mach air a'Ghàidhealtachd fhéin.

A bharrachd air meadhon na cuirme, nochd Ruairidh a chumhachd troimh'n phàtranachas cultarach. Ri linn a réime ràinig ealain na pìobaireachd a làn dèanadachd, le Dòmhnall agus Pàdraig Mór MacCruimein. Ach b'ann le teaghlach bu neo-ainmeile, ge-tà, a tha ar gnothaich an-dràsda, 's e sin, na filidhnean de shliochd Uí Mhuirgheasáin.

Clann Uí Mhuirgheasáin:

'Nuair a thràchdar air na filidhnean, gu seachd sònraichte air an fheadhainn Albannach - iadsan a thàrmaich ann an teaghlaichean Éireannach a thàinig a-nall anns na Meadhon Aoisean - 's mathaid gu bheilear fhathast tuilleadh is buailteach dearmad a dhèanamh air na gnìomhan eile a bha mar phàirt de'n oifis aca, a bharrachd air an fhilidheachd a chumadh. Mar a chithear bho'n iomadach làmhsgriobhadh a chuir buill de Chloinn Mhuirich ri chéile a-measg phàipearan Chlann Raghnaill, air a'char bu lugha b'urrainn dhaibh dreuchd an nòtair a choilionadh, no fiù's ceàird an fhirlagha a-réir an t-seann chòrais Ghàidhealaich. An dreuchd as buadhmhoire a tha fainear dhuinn an-dràsda, ge-tà, 's e sin an obair aca mar sheanchaidhean, shloinntirean agus luchd-eachdraidh. Aig an àm air a bheilear a-mach an-dràsda co-dhiù, bha buaidh chultarach aig a'bhreitheadaireachd a sgaoil na filidhnean 'nan cuid chùinntasan nach fhaigtheadh bho chlàr lom cheanncinnidh is dhàtaichean.

Ann an clàr-òrduigh teachdaire a'phàip, litir air an tugadh sùil mar-thà, gheibhear an earailt a leanas:

Quantum fieri potest, proceribus et magnatibus se se
insinuent, illisque si occasio offerat, inserviant, vel in scribendis
historiis, vel re quapiam simili. Discant quidquid hac in re commode
fieri possit ad venandum eorum gratiam, atque id nobis significant.⁶⁸

---

⁶⁸Giblin, Irish Franciscan Mission to Scotland, 11, td.27.

Tha a'bhuille a chuirear air sgrìobhadh eachdraidhean gu math inntinneach: cuiridh i an céill gun robh fiù's aig an àm ud deagh thuigse a-measg nan teachdairean Éireannach mu luach chùntas eachdraidheil, 's mathaid nach ann a-mhàin gus faighinn a-steach air an uaisleachd, ach ann a bhith a'toirt taic do'n ideòlas a bha iad a'feuchainn ri craobhsgaoileadh do mhuinntir na Gàidhealtachd.

Mar bu trice b'iad na filidhnean a chum suas an dàimh eadar éigse na h-Albann agus éigse na h-Éireann. An fheadhainn a fhuair sgoil ann an Éirinn ri linn na tréimhse air a bheilear a-mach an-dràsda, bha e nàdarra gum fairicheadh iad a'bhuaidh a bh'aig a'Chaitligeachas iarThrideantach air taobh thall Shruth na Maoile. Tha seo gu sònraichte fìor a-thaobh na buidhne a tha fo chomair an seo, Clann Uí Mhuirgheasáin: b'ann bho shliochd chléirich a thàinig iad bho thùs, luchd-gléidhidh cuimhneachain Cholm Chille ann am mainistear Inis Eóghain ann an Tír Chonaill.⁶⁹ Mar sin tha e coltach gum b'ann bho na sinnsearan aca a thug iad an togradh a dh'ionnsaidh na cràbhachd a tha samhachail de'n chuid mhóir de'n obair aca a tha air sgeul an-diugh, agus a nochdas an toiseach anns an dàn diadhaidh, 's e ag àrdmholadh na Maighdinne, a chum Maol Dòmhnai mac Mhàna Mhuilich agus a gheibhear ann an Leabhar Dheadhain Liosmóir.⁷⁰ Mar a chithear, b'ann ri Cloinn GhilleEathain a bha iad ceangailte aig an àm: 's dòcha mar sin gun robh pàirt aig an fhlidh fhéin ann a bhith a'toirt air Eachann MacGilleEathain Cholla, Easbaig nan Eilean - an Cléireach Beag, mar a dh'aithnicheadh e, am fear a rinn *'S mithich dhuinne mar bhun ùmhlachd* ("Caismeachd Ailein nan Sop") agus na rainn mu na deich àitheanta *Creid díreach do Dhia nan dúl*⁷¹ - bàrdachd Laidinn mu bheatha Cholm Chille a dheachdadh goirid as déidh do Mhaghna Mór Ó Domhnaill *Betha Colaim Chille* a chur ri chéile ann an Caisleán Phoirt na dTrí Namhad. Ri linn fàsmhorachd a'chàirdeis eadar na Leathanaich agus Clann Leòid anns an dàrna leth de'n t-siathamh linn deug, chithear ball de'n t-sliochd ann an teaghlach a'chinnidh ud, 's mathaid bho linn Iain a'Chuail Bhàin.⁷² Co-dhiù no co-dheth, b'e

---

⁶⁹Faic gu sònraichte Nicholas MacLean Bristol, "The O'Muirgheasan Bardic Family", *NQSWHIHR* 6 (Màirt, 1978), tdd.3-7; agus na freagairtean a thug Iain Latharna Caimbeul agus Uilleam MacMhathain seachad ann an *ibid.* 7 (Ògmhios 1978), 24-6.

⁷⁰David Greene, "Ná léig mo mhealladh, a Mhuire", *SGS* 9 (1962).

⁷¹*ÓB* 202, 203.

⁷²Grant, *The MacLeods*, td.245.

Toirdhealbhach - Teàrlach - Ó Muirgheasáin aig an robh oifis an fhilidh ann an taigh Ruairidh Mhóir.

Ma chum Toirdhealbhach filidheachd, chan eil dàn aige air sgeul an-diugh. Gidheadh nochdaidh 'ainm anns na tobraichean dà thuras. Ged nach eil fianais na h-ealaine aige air fhàgail, tha iad sin a'cur an céill gun robh pàirt ghnìomhach aig a'Mhuirgheasánach ann a bhith a'cumail suas an t-seann choluadair agus a'bhreitheadaireachd a bha dlùthfhillte ris. Ann an 1614 b'esan a sgrìobh na càipeise a luaidheadh shuas, cùmhnant daltachd Thormoid, treas mac Ruairidh Mhóir. Nise, mothaichear mar a chaidh a sgrìobhadh dìreach tamall goirid as déidh Reachdan Idhe 1609, far an robhas gu math fada an aghaidh oighreachan nan ceanncinnidh an oideachadh fhaighinn air a'Ghàidhealtachd. Mar sin, ged an do chuir Ruairidh a mhic sìos chon na Galldachd airson an cuid sgoileireachd a thoirt a-mach, tha e follaiseach bho'n chùmhnant nach do rinn na Reachdan tulg idir ann an cleachdadh na daltachd. Feumar toirt an aire, ge-tà, nach fhaodar cus buille a chur air a'chàipeis mar phìos fianaise gun robh an ceanncinnidh a dh'aona bhàgadh a'cur an aghaidh òrdugh riaghaltas Dhun-Éideann. Chan eil càil annasach mu'n chùmhnant, càil de nàdar an deasghnàith: 's ann caran robach a tha a sgrìobhadh; an-siud's an-seo tha facail 'gan dubhadh às 's 'gan dinneadh a-steach. Mar sin tha a h-uile coltas air a'chùis gum b'ann mar obair làitheil an sgrìobhadair a chaidh a chur ri chéile, agus gun deach a ghléidheadh o chionn's gum b'e duine uasal iomraiteach, Sir Tormod MacLeòid Bhearnaraidh, a bha air ainmeachadh ann. Tha e inntinneach, ge-tà, seach gu bheil e a'leigeil fhaicinn gun robh Ruairidh fhathast a'cumail suas an t-seann fhasain aig àm 'nuair a bha eadhon na litrichean Éireannach air dhol a-mach á bith a-measg na mion-uaisleachd de'n fhine co-dhiù. Tha amharas agam gun deach a thoirt bho Éirinn gus an dearbh dhreuchd seo a choilionadh, 's e 'na oifis bu dual do theaghlach cinnchinnidh mhóir leithid Ruairidh na Hearadh. Tha e nochdaidh nach robh an sgrìobhadh ud ach aig Toirdhealbhach Ó Muirgheasáin an sgrìobhadair agus Ruairidh fhéin; b'ann anns a'Bheurla a chuir na trì fianaisean eile an ainmeannan. Cuideachd, tha e a'sealltainn gun robh Toirdhealbhach an-sàs gu math dlùth ri gnothaichean teaghlach Ruairidh. Tha taobh eile de'n fhear-ealain a'nochdadh ann an Clàr na Comhairle Dìomhaire ann an 1616, far am faighear an t-ainm "Toirzeallach Omurrisane" a-measg buidheann spùinneadairean bho fhine Ruairidh Mhóir, 's iad a'seòladh ann an ochd-ràmhach a'chinnchinnidh fhéin, a thug taic do mhuinntir Shìol Thormoid ann a bhith a'spùilleadh luinge ceannachd agus a'murt Iain

MhicCoinnich Fear Ratharnais. As déidh làimh chuir iad air tìr ann an Dun Bheagain, far an do reiceadh na chaidh a ghoid.⁷³ Tha siud a' toirt sàinnseil dhuinn gum bu chòir dhuinn beachdachadh air Toirdhealbhadh chan ann a-mhàin mar shearbhant, ach mar fhear aig an robh inbhe ceannaird a-measg Chlann Leòid na Hearadh. Mu dheireadh, 's mathaid gum b'ann air sgàth buaidhe pearsanta aige fhéin a chum Ruairidh Mór suas an Caitligeachas aig àm 'nuair a bha e, a-réir gach coltais, an ìre mhath marbh ann an taobh tuath na Gàidhealtachd.⁷⁴

'S dòcha gum b'e mac Thoirdhealbhaich a bh'anns an fhilidh Eóin Óg Ó Muirgheasáin a rinn a'mharbhrann ealanta mu bhàs Ruairidh ann an 1626, *Creach Gaoidheal i reilig Rois*. Thugadh luaidh mar-thà air mar a bha pàirt mhór de'n dàn seo stéidhichte gu daingeann air an t-seann tuasaid eadar na Leòdaich agus Cloinn Dòmhnail. Gabhaidh caochladh phuingean a réiteachadh bhuithe. An toiseach, bheirear an aire do'n chudrom a chuireas am filidh air euchdan cogaidh a'chinnchinnidh, gu seachd sònraichte ri linn an turais-airm a thug e a Éirinn ann an 1594-5: 's e nàdar de chaithréim a th'ann. Mar a chaidh a ràdh, dheachdadh an obair seo aig àm 'nuair a bha e dearbhte do na cinnchinnidh gum b'e cur gu buil na stàitireachd an seòl bu shoirbheachaile 'nan déiligeadh ris na h-ùghdarrasan mu dheas - bha iad a'feuchainn ri'n cliù a bh'aca airson na gaisgeileachd a leigeil seachad, co-dhiù air beulaibh nan Gall. Ann an obair Eóin Óig, ge-tà, 's e is fhaide leis an ùghdar gu mór mór giùlan a cheannaird ann an iomadach coistreup troimh'n deach e: tha a'chuid mhór de'n mharbhrann a' toirt luaidh air mar a chuir Ruairidh Mór às do na nàimhdean aige le fòirneart is le làmhachas-làidir. Cuideach, rud gu math inntinneach, tha e coltach bho rainn mu dheireadh de'n dàn gum bu mhiann leis an fhilidh air a'cheann thall cur an aghaidh Caimbeulaich EarraGhàidheil, ge bu chàra dha, 's mathaid, bruidhinn os n-ìosal:

Inse Gall fá guais a bhrath,
a shluaigh meisde an t-am do leath;
gur dheonaigh Dia an deadhail mhoich;
fá Loch Feabhail cia nár creach.

---

⁷³RPC 1, X, 634-5.

⁷⁴Airson soe faic Giblin, *Irish Franciscan Mission*, 11, td.25.

Tha a'bharrail ud - gun robh Eóin Óg anshocrach mu 'shuidheachadh fhéin as déidh bàs a phàtrain - 'ga daingneachadh, chanainn, leis a'chasaid sheirbh a ruitheas troimh'n dàn nach b'urrainn dha a bhith an làthair aig an tiodhlaigeadh air a'Chananaich, am baile far an do bhàsaich an ceanncinnidh. 'S mathaid cuideachd gu bheil na briathran a leanas làidir seachad air na shùilichteann ann an nòsan traidiseanta na marbhrainn:

Cia shirfeas don fhaithche ionn
as a aithle i n-Insibh Gall;
ó nach mar an urra is fhearr
cuma leam gach ar an ann.

Ma tha bith 'ga nochdadh gu falachaidh aig an fhilidh anns an rainn ud, 's ann gu cinnteach an aghaidh a'chinnchinnidh ùir, Iain Mór MacLeòid, mac Ruairidh, a 'tha a'ghearain cuimsichte. Mar a thubhairt mi na bu thràithe, b'esan, a-réir coltais, a'cheud fhear de chinnchinnidh taobh-an-iar na Gàidhealtachd a chaidh oideachadh air a'Ghaldachd fo òrdugh Reachdan Idhe, agus bha am buil soilleir ri fhaicinn 'na chreideamh: bha e 'na phròstanach làidir. Nise, tha e nochdaidh nach fhaighear nòsmhaireachd dhiadhaidh idir idir ann an *Creach Gaoidheal i reilig Rois* - rud caran iongantach airson sliochd a bha cho dian 'nan Caitligeachas ri sliochd Í Mhuirgheasáin; dh'fhaodadh mar sin gum b'e creideamh athleasaichte an oighre a dh'aobharaich an uireasbhaidh ud.⁷⁵ Tràchdar a-rithist air Iain Mór; fòghnaidh a ràdh a-nis gun robh am filidh a bha, faodar a bhith an ìre mhath cinnteach, 'na mhac aige, Maol Domhnaigh mac Eóin Ó Muirgheasáin, a'tàmh ann an Éirinn - cha b'ann air a thoil fhéin, tha e coltach - fad barrachd air deich bliadhna ar fhichead. Thill e a dh'Albainn, gu Eilean Mhuile fo phàtranachas MhicGillEathain Dhubhairt, 's dòcha as déidh Athaiseige Theàrlaich II; bhàsaich e timcheall air 1662. Lean an ceangal a bh'aca le Cloinn Leòid, ge-tà: ann an 1705 rinn Donnchadh mac Mhaol Domhnaigh marbhrann do Shir Tormod Bhearnaraigh mac Ruairidh Mhóir; fhuair am filidh fichead not airson an dàn. B'e Sir Tormod MacLeòid an duine uasal bu mhotha a thug taic do'n t-seann éigse r'a latha, fear aig an robh cùirt d'an robh talla Dhun Bheagain ri linn 'athar 'na bhallsampaill; troimh fhialaidheachd a phàtranachais, chum e suas an fhilidheachd ann an Albainn, 's mathaid

---

⁷⁵Anns an riochd sin, faodar beachdachadh an deach Ruairidh Mór a thiodhlaigeadh a-réir deasghnàthannan a'phròstanachais, tachartas a bhiodh 'na chùis-dhèidh aig an fhilidh.

gu ìre seachad air Mac Mhic Ailein agus Dòmhnallaich Bheinn nam Faoghla, a-steach do'n ochdamh linn deug.

Mus fhàg mi Ruairidh Mór, tha còir tuairisgeul a thoirt air na càipeisean lagha ann an Dun Bheagain a chaidh a chùlsgriobhadh anns a'Ghàidhlig r'a linn. Tha Iain Mac Gille na Brataich air tràchdadh orra seo ann an alt luachmhor grunn bhliadhna air ais, 's e a'sealltainn gun robh fichead pàipear de'n t-seòrsa seo ann an seòmar-tasgaidh a'chaisteil.⁷⁶ Gabhaidh an dàtachadh eadar 1617 - as déidh meudachaidhean Reachdan Idhe - agus 1625 - bàs Ruairidh Mhóir agus tighinn gu inbhe Iain a mhac. Nise, anns a'cheud àite dearbhaidh na càipeisean seo dìreach cho ceangailte 's a bha Ruairidh Mór r'a dhualchas; feumar cuimhneachadh cuideachd, ge-tà, gun robh an ceanncinnidh a'cumail suas 'inbhe a-measg a dhaoine, 's e a'leigeil fhaicinn dhaibh - 'gan cur á teagamh, mar gum biodh - nach robh e leagailte ris a'mhìorùn a nochdas an aghaidh na Gàidhlig ann an Reachdan Idhe. A-rithist, tha e gu math inntinneach fhaicinn mar a sguireas na cùlsgriobhaidhean Gàidhlig ri linn mic Ruairidh, Iain Mór MacLeòid - gu dearbh, dìreach air dha tighinn gu inbhe. Tha seo a'sealltainn gum b'ann ann an tomhais mhór a-réir miann pearsanta Ruairidh fhéin a chuireadh an cànan gu buil: am faodar a ràdh mar sin gur e nàdar de dh'àrsaidheachd choifhiosaich a chì sinn anns na càipeisean ud? Cuideachd, tha an t-atharrachadh chànan seo a'leigeil fhaicinn dhuinn ceum ùr 'ga ghabhail ann an eachdraidh na Gàidhealtachd: mar a thubhairt mi a-cheana, a-réir coltais b'e Iain Mór a'cheud oighre a chaidh oideachadh air a'Ghalldachd. Tha droch aithisg 'ga leantainn anns na tobraichean - bha e gu math déineasach as leth a'chreidimh athleasaichte⁷⁷; mar a chunnacas shuas, faodaidh e bhith gu bheil gamhlas 'na aghaidh falaichte anns a'mharbhrainn do Ruairidh Mór a rinn Eóin Óg Ó Muirgheasáin. Mar a thubhairt mi, bha an éigse air Gàidhealtachd na h-Albann a'sìor fhàs na bu dhéidheile air a'Chaitligeachas aig an àm-sa; mar sin, bu bheag an t-iongnadh ged a chuir Iain Mór sìos oirre, gu sònraichte 'nuair a bha an teachdaireachd Phroinsiasach air chois air a'Ghàidhealtachd, agus, gu dearbh, Sir Seumas MacDhòmhnaill a'bagradh ionnsaigh a thoirt air an dùthaich le cuideachadh bho'n Roinn-Eòrpa.

Air cho lìomhte 's a tha alt Mhic Gille na Brataich, tha fhathast ceist no dhà ri'n togail 'na lùib. An toiseach, tha e a'dèanamh a-mach gum b'e Toirdhealbhadh Ó

---

⁷⁶Bannerman, "Gaelic Endorsements of Early Seventeenth-Century Legal Documents", tdd.18-33.

⁷⁷Grant, The MacLeods, td.277.

Muirgheasáin fear-sgrìobhaidh na Beurla ann an teaghlach Ruairidh Mhóir.⁷⁸ Nise, 'nam bheachdsa cha seas an tuairmeas seo idir airson buill de'n éigse Ghàidhealaich aig an àm-sa, gu seachd sònraichte airson an "Torzeallach Omurrisane" a gheibhear ann an Clàr na Comhairle Dìomhaire; feumar lorg fhaighinn air cuideigin eile a lìonas am post seo. A-rithist, tha Mac Gille na Brataich a' toirt tarraing air an deasbad a dh'éirich eadar Iain Mór agus Morair Latharna aig toiseach nan 1630an mu uachdranachd Ghlinn Eilge. A-réir fear-lagha an Leòdaich, bha càipeisean dèante mu'n ghnòthaich seo eadar Ruairidh Mór agus Gilleasbaig Gruamach ann an 1606, ach chaidh an call seach gun do dh'fhàg Ruairidh iad ann an làmhan a charaidean 's a fhear-ghnòthaichean. Tha e soilleir gun robh amharas mór aig a'cheanncinnidh air "William Morison", mac Thoirdhealbhaich, 's e "presentlie furth of the realme". Canaidh am fear-lagha gun do dh'fhàg Ruairidh na pàipeirean 'nan làmhan seach gun robh e "universit in the Scottis language". Nise, mar a chunnacas, tha e gu tur meallta 'na bharail - tha litrichean gu math ealanta air sgeul againn a sgrìobh an ceanncinnidh, agus, gu dearbh, nochdaidh an làmhsgriobhadh aige fhéin, anns a'Bheurla Ghallda, air iomall duilleig ann an Clàr na Comhairle. Carson? An e dìreach breug an fhir-lagha a chithear an-seo? No an robh Ruairidh a' gabhail air nach robh eòlas aige air a'chànan choimheach air beulaibh nan daoine aige fhéin - cuimhnich air an t-sleachd leis an do thòisich am pìos-sgrùdaidh seo. No an e gun do rinn an sgrìobhadair fhéin mearachd, agus gum b'ann anns a'Ghàidhlig chlasaigich a sgrìobhadh na càipeisean a chaidh air chall? Mas math mo bheachdsa, b'ann an làmhan Chlann Uí Mhuirgheasáin a ghléidheadh pàipeirean Gàidhlig Dhun Bheagain; b'fheudar dhaibh togail orra 'nuair a thàinig an t-oighre òg gu inbhe, agus gun móran aige mu'n t-seann shìbhealtas. Thug iad leo na càipeisean 'nan cois. Gun teagamh bha taobh blàth aig Ruairidh Mór do dhualchas nan Gàidheal agus do'n chànan chlasaigeach, ach faodar amharas a bhith againn dìreach dé seòrsa sgoileireachd a fhuair e fhéin ann.

An dàrna Iain Mùideartach agus Ragnall mac Ailein:

Chunnacas shuas mar a bha meudachaidhean Reachdan Idhe ann an 1616 cuimsichte air a'cheud dol-a-mach gus a'cheathairne a cheannsachadh, gus an fhine gu

---

⁷⁸Bannerman, "Gaelic Endorsements of Early Seventeenth-Century Legal Documents", tdd.20-1.

léir a chur fo chumhachd riaghaltas Dhun-Éideann. Dh'ionnsaich iad bho'n aramach a rinn Dòmhnallaich Ìle a'bhliadhna roimhe nach fhòghnadh dhaibh an t-ùghdarras a leagail air na cinnchinnidh a-mhàin; dh'fheumadh iad an aghaidh a thoirt air a'mhór-uaisleachd air fad. Los a'mhiann ud a thoirt gu buil, chuir iad mar fhiachaibh orra buill àraidh de cheannardan na fine a thoirt sìos còmhla riutha 'nuair a rinn iad an turas bliadhna gu deas gus cùntas a thoirt air an deagh ghiùlan air beulaibh na Comhairle Diomhaire. Tha an fheadhainn a thagh Dòmhnall Mac Ailein, Caiptean Chlann Raghnaill, sònraichte iongantach: bu roghnaiche leis a thriùir bhràithrean, Ragnall, Iain is Ruairidh. Cha b'ann a-mhàin sin, ach chaidh an ainmeachadh mar "dissobedient and unanswerable persons", seòrsa iomraidh air a chuideachd nach do dh'ùisnich fear de na cinnchinnidh eile ach MacFhionghain an t-Sratha.⁷⁹ Tha seo a'leigeil fhaicinn dhuinn gun robh còistri air chois a-measg na h-uaisleachd ann an Dùthaich Chloinn Raghnaill mus do bhàsaich Dòmhnall mac Ailein, collaid a chaidh an geurad ri linn tighinn gu inbhe a mhic Iain, air an tugadh am farainm Iain Mùideartach mar chuimhneachan air a shinnseanair.⁸⁰ B'e Ragnall, a bhràthair athar a bu shine, aig an robh oighreachd mhór stéidhichte air Caisteal Bhuirgh ann am Beinn nam Faoghla, bu mhotha a tharraing an trioblaid air a'cheanncinnidh òg.

Anns an tràchdas a chuir e ri chéile mu eachdraidh Dhòmhnallaich Chloinn Raghnaill, gabhaidh James A. Stewart beachd air mórchumhachd sliochd Ragnall Bheinn nam Faoghla ann an eachdraidh a'chinnidh troimh'n t-seachdamh linn deug:

a succession of the leading men from this influential Benbecula family played the role of stalwarts for the catholic cause in the area and helped to set the entire region's political and religious tone by serving as tutors for several young men who were to be significant as future Captains of Clan Ranald. These future chiefs were all noted for their Gaelic conservatism ... In these two ways ... this powerful, influential and extremely conservative family played a central role in the religious and political development of the Clan Ranald and of the general area.⁸¹

---

⁷⁹RPC 1, X, td.776.

⁸⁰S dòcha gun d'fhuair Dòmhnall mac Ailein a rìdireachd còmhla ri Dòmhnall Gorm Shléite ann an 1617 gus na còirichean aige a dhaingneachadh 'na dhùthaich fhéin.

⁸¹James A. Stewart, "The Clan Ranald: History of a Highland Kindred" (Oilthigh Dhun-Éideann, Ph.D, 1982), td.72; cuideachd tdd.162-6.

B'ann an urra riuthasan, mar sin, a bha oideachadh oighreachan Mhic 'ic Ailein 'na òige troimh'n t-seachdamh linn deug; b'iadsan bu dhéineasaiche ann a bhith a'seasamh aobhar na h-eaglaise Caitligiche anns an dùthaich, agus, gu dearbh, ann a bhith a'cumail suas na h-éigse 's na h-ealaine traidiseanta - gu seachd sònraichte teaghlach Chlann MhicMhuirich.⁸² Mar sin, tha àite teismeadhonach aig teaghlach Bheinn nam Faoghla ann an eachdraidh a'chinnidh. Cha toir Stewart guth, ge-tà, air ciamar a ràinig iad an inbhe seo a-measg muinntir Chlann Raghnaill bho thùs.⁸³ Mar a chithear, b'ann mar chùmhhnanta-réitich gus a'chòistri eadar an dà thaobh a chlòthadh a chuireadh an còras seo air bhonn.

Ann a bhith a'bruidhinn mu uaisleachd taobh-an-iar na Gàidhealtachd aig an àm-sa, chan ghabh cus sgaraidh a dhèanamh air chor sam bith eadar an fheadhainn a chleachd an stàitireachd 'nan déiligeadh leis an riaghaltas, agus iadsan d'am b'fheàrr a'ghaisgeileachd agus an t-àinneart airson na h-amaisean aca fhéin a thoirt a-mach. Ann an càs na creiche a thog Toirdhealbhach Ó Muirgheasáin 's a cho-spùinneadairean ann an Leòdhas ann an 1613, chunnacas mar a bha Ruairidh Mór deònach, a-réir coltais, an fhine aige a leigeil air an toil fhéin, gun dochair bhuaithe, gus a nàimhdean a chiùrradh. A'tionndaidh do'n chinneadh a tha far comhair an-seo, chithear, ann an Céitean 1615, mar a chaidh am mac a bu shine aig Dòmhnall, ceanncinnidh Chlann Raghnaill, a dhìteadh leis a'Chomhairle Dhìomhair air sgàth's gun tug e cuideachadh do Shir Seumas MacDhòmhnaill, mac Aonghais Dhun Naomhaig, 'nuair a bhris e a-mach á caisteal Dhun-Éideann.⁸⁴ 'S e seo a'cheud iomradh a th'againn air an dàrna Iain Mùideartach. Feumaidh gun robh e fhathast caran òg, ged a bha e pòsda mar-thà; tha e follaiseach nach robh e air làn inbhe a ruighinn fiù's aig deireadh 1618: tha Ragnall Bheinn nam Faoghla air ainmeachadh mar thaoidhtear aige.⁸⁵ Cha robh Iain Mùideartach fada ainmichte mar Mhac Mhic Ailein gus an robhas a'cur as a leth gun tug e ionnsaigh air

---

⁸²Airson gnìomhachd na sliochda seo mar sgrìobhadairean-lagha, faic *ibid.*, tdd.274-99.

⁸³Gu dearbh, sgrìobhaidh e mu Iain Mùideartach ["The Clan Ranald", td.54]: "His first years at the helm of the kindred were less eventful than those of his predecessors", beachd, mar a chithear, a tha gu tur air iomrall.

⁸⁴RPC 1, X, tdd.330, 734, 735.

⁸⁵*Ibid.*, XI, td.490, 492.

Àird nam Murchan, ma b'fhìor, an cois Ragnall Bheinn nam Faoghla aig ceann dà cheud fear-feachda, agus "grite pypis blowing afore thame".⁸⁶ Nise, bha an oighreachd ud, mar a chaidh a ràdh shuas, ann an seilbh Dhòmhnaill Chaimbeil, Tighearna Bharrabreac. Feumar toirt an aire an-seo gun robh deagh thagradh aig ceanncinnidh Chlann Raghnaill air ceannas Chlann Iain Àird nam Murchan, rud a tha air a dhèanamh gu math soilleir bho na h-aithisgean a chlàradh leis a'Chomhairle Dhiomhair ri linn aramach a'chinnidh ann an 1624.⁸⁷ B'fhiach e mothachadh cuideachd mar a thòisicheadh air an ionnsaigh seo ri linn teicheadh is maslachadh Ghilleasbaig Ghruamaich, 'nuair a bha uaisleachd Chaimbeulaich EarraGhàidheil ann an ùpraid nach bu bheag. Cha deach leis a'cheanncinnidh òg, ge-tà, 'nuair a chur e a thagradh gu réiteachadh air beulaibh nam fearlagha Sir George Hay agus Sir George Erskine of Innerteil, agus chan eil rian nach b'ann air sgàth a'challa seo a bhioraicheadh a'chonnspaid eadar e fhéin is Ragnall Bheinn nam Faoghla.⁸⁸

Ann an 1619 cha do nochd Ragnall an cuideachd a chinnchinnidh air beulaibh na Comhairle Dìomhaire.⁸⁹ Mar sin thugadh òrdan gu Iain Mùideartach agus Ruairidh Mór na Hearadh tòrachd a dhèanamh air agus a ghlacadh:

the said Rannald disdaneing to become ane ansuerabill and obedient subject or to acknowledge the said Johnne M'Donald, his nephew and cheiff, and preferring his formar lewde and unhappie trade and forme of leiving to his dewtie to God and obedience to us and our lawis, he and Rorye M'Eane Oig in Guydell [ ] ar broken louse and hes drawne efter thame a nomeber of the said Johnne his freindis and tennentis with quhome and be the assistance of other brokin men thay intend sa far as in thame lyis to disturb the peace of the Illis and to draw the young gentilmene, thair cheiff, under greit truble and inconvenientis, and to schaik his haille boundis lowse.⁹⁰

---

⁸⁶Criomagan ann an *ibid.*, XI, tdd.464. An t-sleachd gu léir air an cur sìos ann an LNA LS 2133.

⁸⁷RPC 1, XIII, tdd.604-6. Grunn bhliadhnaichean roimhe, leig Gilleasbaig Gruamach an oighreachd a-mach air mhàl do Dhòmhnaill mac Ailein: Donald Gregory, History of the Western Highlands and Isles of Scotland (Edinburgh, 1881), td.408.

⁸⁸*Ibid.*, td.409.

⁸⁹RPC 1, XII, tdd.26-7.

⁹⁰*Ibid.*, td.56-7.

Tha seo a'sealltainn gun teagamh gun robh Ragnall air fear de na daoine uaisle brasa air an robh glé bheag mu'n dòigh-dhéiligidh ùr am maighstirean - innleachdan na stàitireachd - ris na Goill. Chan eil rian nach robh Iain Mùideartach a cheart cho bras, mar a chithear bho'n ghiùlan anns na 1620an, 's e a'dol thar a chéile leis na h-iasgairean bho dheas, air neo a'sgrìobhadh litreach ceannaircich, le cuideachadh Chonchobair Mhic an Bhaird, do'n phàp. Aig an aon àm, ge-tà, b'urrainn dha a chomhairle a chumail aige fhéin, agus chan eil fhios nach b'e buaidh Ruairidh Mhóir a dh'aobharaich an cùram a nochd e. B'e an cùram seo cuideachd, ge-tà, a bha air cùl an sgaraidh a dh'éirich eadar an ceanncinnidh òg agus luchd-leanmhainn Raghnaill.

Cha do chum Ragnall mac Ailein Bheinn nam Faoghla ri 'cheannairceachd fada. Thàinig e gu cochòrdadh leis an riaghaltas; mar a sgrìobh mi shuas, b'e an réiteachadh a bh'aig an ùghdarras air a'chùis an dithis a làimhseachadh mar dhà cheanncinnidh air leth - ann an 1622 thugadh òrdain dhaibh gun fòirneart a dhèanamh air càch-a-chéile. Cha b'e sin deireadh a'ghnothaich, ge-tà. Bho fhianais nan tobraichean tha mi de'n bharail gun robh an dithis cheanncinnidh bu mhotha cumhachd aig an àm, Sir Dòmhnall Gorm Òg Shléibhte agus Sir Ruairidh Mór na Hearadh, a'dèanamh oidhirp gus buille thilgte a thoirt do Ragnall às a phoileasaidh buaireasach a bha cho cunnartach do na h-amaisean aca fhéin. Chunnacas mar a bha iad, tràth anns na 1620an, a'feuchainn gu dìcheallach ri sealltainn do'n riaghaltas cho sìtheil 's a bha cinndùthcha taobh-an-iar na Gàidhealtachd fo'n réim aca fhéin - faic mar a sgrìobhas Ruairidh Mór mu "this dilectable tyme of peax" 'na litir gu Seumas VI⁹¹: b'urrainnear làn earbsa a chur anns an stiùradh acasan. Cha bhiodh aca ri'm fuireach fada cosgail a dhèanamh ann an Dun-Éideann gach bliadhna; dheidheadh an leigeil air an toil fhéin, gun mheachranachd bho na Duibhnich. Anns an riochd sin cha robh àrdan is dànachd Ragnall Bheinn nam Faoghla gu móran feum. Tha e nochdaidh nach robh aon cheanncinnidh eile deònach dol an urras air a dheagh ghiùlan: bha e air a cheann fhéin.⁹² Anns an aon bhliadhna, as bith am b'ann dà-rìribh a bha e no nach b'ann, chithear Dòmhnall Gorm Òg - 's dòcha aig àm 'nuair a bha e a'fuiling droch bhuaidh call màl Shléite do Ruairidh Mór airson dà bhliadhna - a'feuchainn ri oighreachd Bheinn nam

---

⁹¹*Ibid.*, td.744.

⁹²*Ibid.*, XIII, tdd.37-8, 308-9, 322.

Faoghla a tharraing thuige fhéin, an toiseach troimh bhith a'dol an urra air Ragnall mac Ailein, mar gum biodh 'ga thàladh do'n aobhar aigesan: bha am fearann air a chumail air còir-fiù bho Dhòmhnaill Shléite.⁹³ Mothaichear cuideachd mar a bha Ruairidh Mór na Hearadh, anns an litir a luaidheadh shuas, ag àrdmholadh Iain Mhùideartaich do'n rìgh, a'daingneachadh inbhe a mhic-chéile, mar gum biodh.⁹⁴

Nan robh na cinncinnidh airson gun lasaichheadh a'Chomhairle Dhìomhair an t-srian orra, chaidh leo. Cha b'ann a-mhàin air sgàth an deagh ghiùlain aca fhéin a thachair e, ge-tà: mar a chithear a-rithist, bha ùidh an riaghaltais a-nis 'ga cur air crìochan na Gàidhealtachd, far an robh grunn math de na bha air fhàgail de Chloinn Ghriogair fo'n choill', a'dèanamh am bithbeò troimh creachan a thogail bho'n nàbaidhean agus bho na Goill. Cuideachd, seach nach robh cathair aig Gilleasbaig Gruamach anns a'Chomhairle an déidh an iompachaidh a rinn e, cha robh ball 'na measg a-nis a dhìricheadh an aire air cùisean air taobh-an-iar na Gàidhealtachd. Tha e soilleir gun robh còmhraidhean, mur b'e coifhealla, air chois a-measg nan ceanncinnidh aig an àm: thog Dòmhnall Gorm Òg air gu Éirinn ann an samhradh 1623 airson bliadhna, agus, ged nach eil guth airsan anns na h-òrdain a fhuair na bràithrean Proinsiasach, feumaidh gun do rinn e bruidhinn ri Ragnall Àrannach, iarla Aontruma.⁹⁵ A-rithist, 'nuair a bhris aramach Chlann Iain Aird nam Murchan a-mach ann an 1624, chan eil teagamh nach d'fhuair a'cheannairc taic air choireigin, no co-dhiù nach deach am bacadh, leis na ceannardan a chaidh an urras air a'cheanncinnidh aca an toiseach: Ruairidh Mór, Iain Mùideartach agus Lachlan MacGillEathain Cholla, dlùthcharaid an Leòdaich.⁹⁶ Cha deach leis na reubaltaich; tha e inntinneach fhaicinn cho socrach 's a bha an dòigh 's an

---

⁹³*Ibid.*, tdd.21, 37, 75-6, 741-2, 743. Airson ceartas na còrach a bh'aige, faic OTA GD 201/1/4-6 (càipeisean bho 1610). Thàinig iad gu còrdadh ann an 1625: faic GD 201/1/10. Seach gun robh Dòmhnall Gorm Òg a'feuchainn ri còir Sgìre Thobha, Ghriminis agus Ghearraidh Ghriminis fhaighinn air ais cho math, tha e coltach gun robh an oidhirp seo cuimsichte an aghaidh Iain Mhùideartaich fhéin, 's e an déidh milleadh a dhèanamh air na h-iasgairean Gallda a bha a'slor fhàs cumanta ré na tréimhse ud: RPC 1, XIII, tdd.740-1. Mar a chithear bho aithisg Mhic an Bhaird [Giblin, Irish Franciscan Mission, 21, td.76] bha tomhais de dhroch fhaireachdainn eadar muinntir dà chinn Uibhist.

⁹⁴RPC 1, XIII, td.744-5, 819.

⁹⁵*Ibid.*, td.319.

⁹⁶*Ibid.*, tdd.604-6, 684-6, agus 719-20, litir, 's i gu h-iongantach gamhlach, a chuireadh gu Ruairidh Mór, a'bagairt gun deidheadh innse do'n rìgh mu 'chrosdachd.

do réiticheadh an t-aramach. Tha e coltach gum b'ann le cuideachadh bho na teachdairean Caitligeach, 's iad air ùrthighinn chon na dùthcha, a thàinig seo gu bhith.

AN TEACHDAIREACHD PHROINSIASACH A-RITHIST

Cha tig às dhuinn gun a bhith air ar faicill a-thaobh eachdraidh na teachdaireachd mar a thuigear i bho na pàipearan a tha taisgte ann an taigh-stòir a'Bhatacain. Ann an càs a'cheud ionnsaigh de'n iomairt, bheirear an aire nach eil tuairisgeul ann ach na chaidh a sgrìobhadh le aon bhràthair a-mhàin, Conchobhair Mac an Bhaird. Chan eil aithisg air fhàgail aig an ceithrear bhràithrean eile a bha a'saothrachadh anns an roinn: Eamonn Mac Cana, Pól Ó Néill, Pádraig Ó hÉigeartaigh agus Pádraig Bairéad. Tha siud a'ciallachadh gu bheil an fhianais a tha gléidhte againn air a fiaradh, le 's mathaid cus buille 'ga cur air iomairt Mhic an Bhaird a dh'ionnsaidh Dùthaich Chlann Raghnaill agus Eilean Bharraigh. Chithear an easbhaidh seo gu sònraichte ann an càs Uí Néill, an teachdaire a rinn an obair tòiseachaidh "in remotiores Hebrides" - 's e sin, ann an Ìnnse Gall - ré na bliadhna 1624.¹ B'e Ó Néill an sagart a dh'iompaich Iain Mùideartach; rinn e obair shònraichte 's e air aoigheachd, tha e coltach, ann an taigh Ruairidh Mhóir na Hearadh fhéin:

Annum supra octo menses apud dominum de Heris, alias Macleoid de Heris, dynastam valde principalem, at in adiacentibus provinciis moram faciens circuibat in dies verbo et exemplo denuntians evangelium Christi, adeo ut incolarum omnium testimonio, magna per eum fidei incrementa illis partibus accesserint.²

Bhris air a shlàinte, ge-tà; ged a thàinig e bhuaithe, tha e nochdaidh gun do dh'fhàg Ó Néill an teachdaireachd an ath bhliadhna. Le bàs Ruairidh Mhóir ann an 1626, agus tighinn gu inbhe a'chinnchinnidh ùir - Iain Mór, 's e, mar a chunnacas, 'na phròstanach làidir - thàinig an cuid obrach ann an Dùis 'IcLeòid gu crìch, agus cha chluinnear an còrr m'a deidhinn a-measg nan aithisgean a chur Mac an Bhaird a dh'ionnsaigh a'Phropaganda.

B'e prìomh amais phoilitigeach na teachdaireachd folachdan cinnidhean na Gàidhealtachd a réiteachadh; anns an riochd ud bha i air an aon ràmh ris a'Chomhairle Dhìomhair ann an Dun-Éideann, ged a bha na rùintean eile aig na bràithrean calg-dhìreach an aghaidh na bha fo'n amharc aig an co-aoisean pròstanach air a'Ghalldachd.

---

¹Faic Giblin, *Irish Franciscan Mission*, 20, td.54.

²*Ibid.*, 21, td.66; faic cuideachd td.63.

Bha a'chuid mhór de'n iomairt, gu seachd àraidh an déidh bàs Ruairidh Mhóir, cuimsichte air dùthchas Chlann Dòmhnail, fo mhéinn cofhaireachdainn a dhùsgadh 'nam measg. Chunnacas mar-thà, mar eisimpleir, gun do shaoil le Mac an Bhaird gun robh sìtheileachd Uibhist air fad an crochadh air iompachadh a'chinn-a-tuath do'n Chaitligeachas, air neo bha còistri air éirigh eatorra.³ Anns an riochd ud cuideachd, mothaichear ann an Clàr na Comhairle Dìomhaire mar a dhaingnicheadh an dàimh eadar Iain Mùideartach agus Dòmhnall, Mac Mhic Alasdair Ghlinne Garadh aig an àm-sa.⁴ Cuideachd, mothaichear ann an Clàr na Comhairle Dìomhaire mar a dhaingnicheadh an dàimh eadar Iain Mùideartach agus Mac Mhic Alasdair Ghlinne Garadh aig an àm-sa. Cha b'ann a-mhàin gus uaisleachd nan Dòmhnallach iompachadh a dh'obraich na bràithrean, ge-tà: bha iad cuideachd ag amais air na Caimbeulaich aig an robh seilbh air seann dùthchas Chlann Dòmhnail. Chan eil teagamh nach robh e 'na rùn aig Mac an Bhaird riamh bho chuireadh an teachdaireachd air bhonn triall gu taigh Shir Iain Chaimbeul Chaldair ann am Muc Càrna gus uachdaran Ìle iompachadh; chaidh leis anns a'ghnìomh iomraiteach ud, soirbheachadh a bha 'na thogail cho mór aig na bràithrean.⁵

Nise, tha e fìor inntinneach fhaicinn ann an aithisg Phádraig Uí Éigeartaigh gun do dh'iompaich Iain Caimbeul fhéin, dìreach tiotan as déidh sin, "generosum virum Archiballum Campibellum, comitis Argatheliae cognatum, Barrbrechae toparcham cum duobus filiis". Leanaidh an teachdaire air adhart: "Fratris veterani catholici uxorem damnatae sententiae tenacissimam eadem arte ecclesiae adiunxit".⁶ 'S e sin ri ràdh, gun do rinneadh oidhirp gus teaghlach Dhòmhnail Chaimbeil Bharrabreac, - am fear aig an robh seilbh air oighreachd Àird nam Murchan, 's e fhéin 'na Chaitligeach - thionndaidh chon na h-eaglaise Caitligiche aig deireadh

---

³*Ibid.*, 21, td.76. Ged a shaothraich na teachdairean ann an Uibhist-a-Tuath bho thàinig iad a dh'Albainn, tha e nochdaidh nach do thòisich iad ann an Sléite gu ruige nan 1630an, 's dòcha o chionn's gun robh bha iad air cumail roimhe siud gu "patria Domini Macleoid" anns an eilean [*Ibid.*, 40, td.124].

⁴RPC 2, II (1627-28), tdd.134-5, 137.

⁵Giblin, *Irish Franciscan Mission*, 20, tdd.54-5.

⁶*Ibid.*, 22, td.80.

aramach Chlann Iain.⁷ A-rithist, air an aon teachdaireachd 's a rinn e tadhal air Caimbeulach Chaldair, dh'iompaich Mac an Bhaird "generossissimum dominum Alexandrum Mac Eain, haeredem nobilissimae familiae de Clanneain, qui in fide satis adhuc constanter perseverat".⁸ Tha mi de'n bheachd gum faic sinn anns a'ghnìomhachd seo mar a bha na bràithrean a'feuchainn gus casg a chur air an tuasaid a bha a'brath briseadh a-mach ann an Àird nam Murchan air eagal, chanainn, 's gun deidheadh feachdan na rìoghachd an-sàs anns a'cheann dùthcha ud dìreach mar a thàrlaidh ann an càs aramach Chlann Iain Mhóir deich bliadhna roimhe. Cha deach leo; mar a thuigear bho shainnseal anns an tuairisgeul a sgrìobhadh shuas mu Alasdair ceannard Chlann Iain, cha robh móran earbsa aig Ó hÉigeartaigh 'na iompachadh. Ann an Earrach 1625 chuir an ceanncinnidh fhéin 's a charaidean gu muir ann an long mharsantachd a ghlac iad airson spùillidh is creachaidh chuain, agus mu dheireadh thall tharraing iad corraich nan ùghdarras mu'n cinn. Cha robh aig na cinnchinnidh ach cuideachadh a thoirt do na Goill ann am fuadachadh nan reubaltach.⁹ Tha e gu math cudromach a thuigsinn gum b'e seo a'cheud turas anns an robh Morair Latharna, oighre òg Ghilleasbaig Ghruamaich, a'gabhail gnothaich ri cùisean na Gàidhealtachd - fìor dhroch mhanadh do na cinnchinnidh a bha, mar a chunnacas, a'feuchainn ri dearbhadh do'n riaghaltas gun deidheadh aca air an gnothaichean a làimhseachadh gu socrach air an cinn fhéin. Cha b'ann a-mhàin sin, ach bha riaghaltas Dhun-Éideann fìor thoilichte le giùlan a'mhorair òig, gu ìre's gun do mhol iad do'n rìgh gum bu chòir ceannsachadh gach aramach is tuaireip air taobh-an-iar na Gàidhealtachd a chur an urra ris-san, 's e mar gum biodh 'na chonstabal a-measg Ghàidheil nan eilean.¹⁰ Gu dearbh, bho'n uair sin chithear

---

⁷Anns an riochd sin mothaichear mar a tha beulaithris Uibhist-a-Deas a'cumail a-mach gum b'ann bho mhuinntir Tighearna Bharrabreac - 's dòcha bho mhac a bhràthar - a chuireadh an gréim as déidh Blàr Inbhir Lòchaidh a thàinig sliochd nan Caimbeulach anns an eilean: Stewart, "The Clan Ranald", td.330.

⁸Giblin, *Irish Franciscan Mission*, 20, td.57.

⁹Faic *RPC* 2, I (1625-7), tdd.18-24, 26-9, 31-7, 38-41. B'fhiach e thoirt an aire, mar a chanas Stewart ["The Clan Ranald", td.54], mar a chaidh iad fo'n choill' ann am Mùideart. Feumaidh gum b'e seo a b'aobhar gun tug Iain Mùideartach "threscor ten ky" do Mhorair Latharna agus Dòmhnall Caimbeul Bharrabreac air 2na Dàmhair, 1625 [OTA GD 201/1/13].

¹⁰*RPC* 2, I, tdd.109-10. As déidh làimh, chaidh Morair Latharna sìos gu Lunnainn far an do ghabh Teàrlach I ris gu math coibhneil: John Willcock, *The Great Marquess: Life and Times of Archibald, 8th Earl, and 1st (and only) Marquess of Argyll (1607-1661)* (Edinburgh, 1903), tdd.17-18, 353.

Caimbeulaich EarraGhàidheil a'sìor ghabhail misneachd, mar gum biodh, ann a bhith a'tagradh às ùr nan seann chòirichean, ma b'fhìor, bu dual dhaibh. Ged a bha na bràithrean proinsiasach fhathast an dùil gum biodh, troimh iompachadh Chaimbeulach Chaladair, "copiosam nobilium multitudinem ad catholicorum consolationem propediem accessuram"¹¹, bha e follaiseach, le tighinn gu inbhe Ghilleasbaig Fhiarshùilich, 's e 'na chléireach làidir, nach robh móran brìgh anns an dòchas ud a-thaobh Shìol Dhiarmaid co-dhiù.

B'ann an aghaidh a'chùlraith a tha seo a dh'fheumas sinn litir Iain Mhùideartaich do'n phàp a chur gus a brìgh a thuigsinn. Gun teagamh bha Àird nam Murchan a-nis air chall; bha e de'n bheachd gun robh còir dhligheach aige fhéin air an oighreachd, an dà chuid a-thaobh dùthchais agus a-thaobh an lagha. Bha e fo amharas aig an riaghaltas mu chobhair is fasgadh a thoirt do na thàrr às de Chloinn Iain, agus chuireadh e fhéin fo chòrn coilltìreachd.¹² Cha b'e a-mhàin am briseadh-dùil a bha 'ga bhìdeadh: bha Caimbeulaich EarraGhàidheil, is Morair Latharna òg air an ceann, a-nis an déidh greimeachadh mu na crìochan aige fhéin. Bu bheag an t-iongnadh ged a bha ceanncinnidh Chlann Raghnaill an dùil gum b'ann air an fhearann aigesan a bha glòirmhiann nan Duibhneach cuimsichte a-nis.¹³ Mu dheireadh, gu math simplidh, bha athair-céile a'Mhùideartaich, Ruairidh Mór na Hearadh, fear d'am b'urrainn braise a'Mhùideartaich a chlòthadh, air bàsachadh. Anns an aon bhliadhna bhàsaich Sir Seumas Òg MacDhòmhnaill, "oighre dlightech shlecht Eóin mhoir", ann an Lunnainn, agus gun mac air fhàgail aige: mu chall an dithis ud canaidh Niall MacMhuirich anns an t-sleachd a sgrìobh e mu shloinntìreachd Mharcais Aontruma, "fa mór an sgél *eter* Gaoidhealuibh sa nuairsin iad sin".¹⁴ Mar sin bha faireachdainn air chois a-measg nan Gàidheal aig an àm nach b'fhada a leanadh an seann shaoghal: ar leo gun robh bàis Sheumais Òig agus Ruairidh Mhóir - agus gu dearbh bàs Ruairidh Chòigeach cuideachd

---

¹¹Giblin, Irish Franciscan Mission, 22, td.80.

¹²RPC 2, II, td.8.

¹³A bharrachd air a bhith a'tional airgid, b'ann gus a ghreim laghail a dhaingneachadh air an dùthchas aige fhéin, chanainn, a thòisich Iain Mùideartach a'leigeil a-mach an fhearainn mar tacaichean dhaoine-uaisle aig an àm-sa, ann an Samhradh 1625: OTA RS 37/3/126-7 [agus an séisean GD 201/1/10], 129-31, 277-8 agus GD 201/2/1].

¹⁴RC II, td.216.

- mar gum biodh 'nam manadh gun robh tréimhse àraidh a-nis a'tighinn gu crìch. Bha na teachdairean proinsiasach, ge-tà, a'tairgse cha b'ann a-mhàin furtachd dhaibh an àm teanntachd, ach, mar a chunnacas, cothrom fòir fhaighinn bho ThìrMór na h-Eòrpa gus cur an aghaidh an nàimh. Mar a thionndaidh cùisean a-mach, cha robh cobhair an dàn dhaibh bho'n àirde ud.¹⁵ Gidheadh tharraingeadh na cinncinnidh na bu dhlùithe an dàimh ri Còigeamh Ulaidh is iarla Aontruma; chithear a'bhuil anns an ath dheichead, 'nuair a b'ann an inneamh air stàitireachd cùirte a bha freasdal Chlann Dòmhnail.

---

¹⁵S fhiach e thoirt an aire nach deach Iain Mùideartach slos do chùirt Dhun-Éideann los géilleadh do na h-ùghdarrais gus an latha mu dheireadh a bha ceadaichte dha: RPC 2, II, td.136-7.

8: A'GHÀIDHEALTACHD FO BHUAIDH NAN ÙGHDARRAS MU DHEAS

Mar a chunnacas, bha prìomh-amaisean an rìgh 's an riaghaltais a-thaobh na Gàidhealtachd casg a chur air na folachdan, air Linn nan Creach mar gum biodh; an dùthaich a thoirt fo bhuidh na sìthe agus an t-"sìbhealtais", a-réir slatantomhais na h-eaglaise agus na h-Athghineamhainn; agus, gu math sìmplidh, a thoirt air na dùthchasaich a bhith umhail do na h-ùghdarrais gus am biodh iad 'nam buannachd do chiste-ionmhais na rìoghachd. Mar sin, chuireadh lagh Dhun-Éideann an gnìomh air feadh na tìre: dh'fheumadh còir sgrìobhte a bhith aig gach ceanncinnidh airson a chuid dùthchais; dh'fheumadh gach uachdaran geall a thoirt dhaibh airson a luchd-leanmhainn, as bith càite an robh iad a'tàmh. Air an taobh chultarach de'n ghnòthaich, bha an riaghaltas a'cuimseachadh air cur às do bhreath nam buannachan, agus gu dearbh do'n fhradharc ghaisgeil air fad, troimh bhith ag ìsleachadh àireamh luchd-earbaill na fine, a'toirmeasg chleachdaidhean leithid fialaidheachd an tàlla, na codach-oidhche, agus pàtranachas nam bàrd.

'S e seo an teoiric, ach feumar daonnan cumail an cuimhne gun robh na h-*agenda* pragmatach fhéin aig an riaghaltas cuideachd: tha seo soilleir ri fhaicinn, mar eisimpleir, anns an dòigh 's an robh a'Chomhairle Dhìomhair a'gabhail brath air suidheachadh meachranach Chlann GhillEathain Dhubhairt, air neo cho eagallach cruaidh 's a bha na h-ùghdarrais air fògarraich Chlann Ghriogair. Chan eil e buileach fìor a-réisde a ràdh gum b'e prìomh-rùn nan ùghdarras seasmhachd na dùthcha fo na h-uachdarain Ghàidhealach; 'nan sùilean-sa, bha feadhainn aca ro chunnartach a bhith air am fàgail air an ceann fhéin, leis mar a bha feagal orra gun gabhadh na reubaltaich brath orra fhathast nam faigheadh iad an cothrom.

Mar thoradh air an eagrachadh ùr seo, b'fheudar do na cinnchinnidh bonnstéidh na talmhainn aca 'athchòireachadh: mar a chanas Allan I. Macinnes, oighreachd a dhèanamh á dùthchas. Dh'fheumadh iad màl agus càintean-fiù a phàigheadh; mar sin, dh'fheumadh iad barrachd beum a chur air toradh na talmhainn mar bhathar, an àite bhith 'ga meas a-mhàin a-réir an àireamh dhaoine no an àireamh shaighdeirean - a ghiùlaineadh i. Dh'fheumadh iad am barrachd de'n bhathar seo a chur gu margadh, fo sgéith na malairteachd, an àite a bhith 'ga ùisneachadh airson a'chumhachd aca fhéin a dhaingneachadh 'nan cuid dùthchais. Anns an t-saoghal ùr seo, bha barrachd feum a-nis ann air fir-tacsas na air luchd-fine; mar sin, theann na cinnchinnidh ris am fearann aca a

leigeil a-mach a-réir bhannan-sgrìobhte, air mhàl, gu math tric le *grassum* 'na chois, an àite dìreach air chùmhnannt-beòil, airson seirbhis mìleanta agus cìs-ùmhlachd, mar a bh'ann anns an seann làithean. Bha barrachd beum a-nis air fearann mar nì a ghabhadh a reic 's a cheannachd, mar thobair a'mhàil.

Bithidh e follaiseach gun robh trioblaidean sòisealta nach bu bheag an lùib an athchòireachaidh ùir seo. Dh'fheumadh na cinnchinnidh na h-ùghdarrais Ghallda a bhòidheanachadh; dh'fheumadh iad an cliù a chumail suas a-measg a'mhórshluaigh 's na h-uaisleachd aig an taigh le bhith 'gan giùlain fhéin mar cheannardan, ged a bha iad aig an aon àm a'feuchainn ris na forbairtean a chur air adhart 'nan cuid dùthchais. Bha iad a'call maoinis do'n riaghaltas, ann an riochd chàintean, màil agus chosgaisean airson an turas gu deas; bha iad a'call cliù, seach gun robh iad a'toirt ùmhlachd, co-dhiù gu fosgailte, do na nàimhdean traidiseanta. Bha slatantomhais a'chòid ghaisgeil, a bha 'nan beachd mar bhonnstéidh do'n choluadar Ghàidhealtach air taobh-an-iar na dùthcha a-nis air bheag diù ann an saoghal na malairte. 'S e seo an cùlraith do thachartais an dà dheichead a tha fainear anns an earrainn a leanas.

* * * * *

Ann an 1625, a dh'aindeoin nan oidhirpean a rinn na teachdairean Proinsiasach, a-réir coltais, gus buille-thilgte a chur 'nam beachd, thug buidheann de Chloinn Iain Àrd nam Murchan an cuan orra, agus theann iad ri luing-mharsanta a spùinneadh. Cha robh duine na bu dhèineasaiche ann a bhith a'cur às do'n aramach seo na Gilleasbaig Caimbeul, Morair Latharna, oighre òg Mhic Cailein Mhóir. B'e seo a'cheud turas a nochd e 's e a'gabhail uallach oifigeil mu ghnòthaichean na Gàidhealtachd. 'S e fìor dhroch mhanadh a bha seo do na cinnchinnidh a bha, mar a chunnacas, a'feuchainn ri dearbhadh do'n riaghaltas gun deidheadh aca air an cuid ghnòthaichean a làimhseachadh gu socrach air an cinn fhéin. Air sgàth 's cho ionmholta 's a bha a ghiùlan, bhuannaich e earbsa na Comhairle Dìomhaire, agus fhuair e deagh mholadh ann an litir a chuir iad gu Rìgh Teàrlach, 's e dìreach air ùr thighinn chon na rìgh-chathrach: 'nam beachdsan, bu chòir ceannsachadh gach aramach is tuaireip air taobh-an-iar na Gàidhealtachd a chur an urra ris-san, 's mar gum biodh 'na chonnstabal a-measg Ghàidheil nan Eilean.¹ Gu

---

¹Faic *RPC* 2, I, tdd.ix-x, xv, xl, 18-24, 26-7, 32, 33-4, 39-40, 42-4; an litir air tdd.109-10, gu sònraichte td.110: "whereas he is a young nobleman, and this is the first of his employments, wherein he

dearbh, bha Teàrlach gu math deònach cluais-éisdeachd a thoirt do bheachdan ùghdarrais Dhun-Éideann. A-réir gach coltais, cha robh móran ùidh aige ann an gnothaichean na h-Albann, eucoltach r'a athair; cleas Sheumais, ge-tà, cha robh am beachd a b'fheàrr aige mu na Gàidheil.² Mar sin, bha e toileach gu leòr deagh chuid de riaghladh gnothaichean na Gàidhealtachd a chur ann an làmhan a'Chaimbeulaich, gu sònraichte aig àm 'nuair a bha fathainn 'gan sgaoileadh gun robh Sir Somhairle MacDhòmhnaill ag uidheamachadh turais-chogaidh bho Dhunkirk a dh'ionnsaidh nan eilean le cuideachadh na Spàinne.³ B'fhiach e toirt an aire cuideachd mar a fhuair triùir de na nàimhdean bu chumhachdaiche a bh'aig na Duibhnich bàs mu'n aon àm: 's iad sin, Sir Ruairidh Mór na Hearadh, Ruairidh Chòigeach, agus, shìos aig a'chùirt ann an Lunnainn, Sir Seumas MacDhòmhnaill. Cha robh Gàidheil air fhàgail a-réisde aig an robh an inbhe a chuireadh an aghaidh a'chumhachd ùir a bha an seilbh Ghilleasbaig ach a-mhàin Cailean Ruadh MacCoinnich. Mar a chithear, cha robh an Caimbeulach fada a'faighinn làmh-an-uachdar air.⁴

Bha àrd-mheas agus earbsa Theàrlaich ann am Morair Latharna 'gan seulachadh 'nuair a thugadh cathair dha, le moladh an rìgh, anns a'Chomhairle Dhìomhair ann an Òg-mhìos 1628.⁵ Goirid an déidh seo, fhuair Gilleasbaig Fiarshùileach àite oifigeil a bha gu bhith gu math tàbhachdach dha anns an àm ri teachd. Air feadh a réime 's e 'na

---

hes worthilie and duetifullie dischargit himself, we could not forebeare to gif notice of the same to your Majestie, to the intent that, if the like occasioun of service fall out in the Ilis or Heylandis of this kingdome, your Majestie may be auured of one who is both able and willing to serve your Majestie." Anns an riochd seo, tha e nochdaidh mar a cheannaich e, ann an Òg-mhìos 1626, Ceannas Cabhlach a'Chuain an Iar airson bliadhna bho dhiùc Leamhain: *ibid.*, td.370.

²Faic Charles Rogers (deas.), The Earl of Stirling's Register I (Edinburgh, 1885), tdd.75-6.

³RPC 2, I, tdd.xl, 188-9. Airson mar a chaidh Morair Latharna sìos gu Lunnainn far an do ghabh Teàrlach ris gu math coibhneil, faic John Willcock, The Great Marquess (Edinburgh, 1903), tdd.17-18, 353.

⁴Gheibh sinn barrachd tuigse air aigne Ghilleasbaig 'nuair a bheirear sùil air mar a làimhsich e gnothaichean a'chinnidh aige fhéin. B'ann an urra ri bràthair Ghilleasbaig Ghruamaich - Cailean Caimbeul, Fear Lunndaidh - a bha stiùireadh a'chinnidh 'nuair a bha Morair Latharna fhathast 'na òg-aois. Dhiùlt e a-muigh 's a-mach cuibhreann Chailein a phàigheadh d'a mhac, Cailean, fiù's a dh'aindeoin molaidhean an rìgh. Faic The Earl of Stirling's Register I, tdd.247-8, 299; cuideachd, 's dòcha, OTA GD 112/39/40/29. Faic cuideachd mar a chaidh e fhéin agus Tighearna Ghlinn Urchaidh a-mach air a chéile airson greiseig ann an 1628: GD 112/39/38/10, 11; /39/1, 2.

⁵RPC 2, II, tdd.331-2.

inbheach, bha e fo mhéinn aig Seumas VI na h-uachdranachdan laghail dualach a thoirt air falbh bho'n uaisleachd, 'gan cruinneachadh ann an làmhan a'chrùin.⁶ As déidh a bhàis, chuir am mac aige an amais seo an gnìomh leis an *revocation scheme*, 's e airson na sochairean bu dual, ma b'fhìor, do'n rìgh bho thùs a thoirt air ais bho'n mhathshluagh.⁷ Mar thoradh air an sceama seo, ghéill Morair Latharna do Theàrlach inbhe fear-ceartais na rìoghachd - dreuchd bu dual do'n teaghlach; fhuair e 'na àite, ge-tà, suidheachadh fear-ceartais nan eilean. 'S e seo forbairt a chuir iomagain nach bu bheag air na cinnchinnidh gu léir, leis mar a bha Caimbeulaich EarraGhàidheal a'maoidheadh an cumhachd thairis air an t-sluagh acasan a thoirt air falbh.⁸ Mas math beachd Edward Cowan, bha amharas aca gun robh e a'miannachadh na cùirtean a shuidheachadh anns na h-àiteannan far an robh iad ri linn nam Meadhon Aoisean, agus mar sin gun robh am morair òg ag amais air inbhe dhùthchail nach robh ro dhiofraichte bho na bha an seilbh Rìghrean nan Eilean.⁹ Tha e follaiseach gum b'iad na cinnchinnidh air an taobh tuath - Sir Dòmhnall Gorm Òg, Iain Mór MacLeòid, agus Iain Mùideartach - a bha gu sònraichte anfhoiseil mu mheudachadh cumhachd a'mhorair thairis air na dùthchais acasan: b'e an roghainn mar cheannard Cailean Ruadh MacCoinnich, Morair Chinntàile, air an tugadh inbhe iarla Shìphoirt ann an 1624.¹⁰ Air sgàth's gun robh Cailean Ruadh air falbh ann an Lunnainn cho tric, 's mathaid, 's e an-sàs ann a bhith a'cur a phlanaichean air adhart airson an iasgaich, chaidh Sir Dòmhnall Gorm Òg a thaghadh

---

⁶Air a'chuspair seo, faic gu sònraichte Keith M. Brown, Bloodfeud in Scotland 1573-1625: violence, justice and politics in an early modern society (Edinburgh, 1986), tdd.256-8.

⁷Faic Allan I. Macinnes, Charles I and the Making of the Covenanting Movement 1625-1641 (Edinburgh, 1991), tdd.49-76.

⁸RPC 2, II, tdd.xxiii-xxiv, 364, 420-1, 535, 624; The Earl of Stirling's Register I, tdd.252-3, 258.

⁹Maurice Lee, Jr., The Road to Revolution: Scotland under Charles I. 1625-37 (Urbana, Illinois, 1985), tdd.90-1, 113n.36.

¹⁰RPC 1, XIII (1622-25), tdd.841-2; 2, II, td.634; III (1629-30), tdd.164, 171. Aig an àm-sa bha MacCoinnich an dòchas gun soirbhicheadh le obair an iasgaich a bha e a'brosnachadh mu chladaichean Leòdhais; bha e a'sireadh inbhe d'a réir ann an ceann-a-tuath na Gàidhealtachd: faic W.C. Mackenzie, History of the Outer Hebrides (Paisley, 1903), tdd.290-328, 385-95; cuideachd Nicholas MacLean Bristol, "Herring Fishing off the Hebrides in the seventeenth century", NOSWHIHR 8 (Dùbhlachd, 1978), tdd.9-12. Ann an 1628 rinneadh ball de'n Chomhairle Dhlomhair dheth [RPC 2, III, tdd.353-4]: tha e coltach gun robh an rìgh an dùil gun deidheadh aige air cumhachd Mhorair Latharna a chochothromachadh leis an neart aigesan [faic, mar eisimpleir, The Earl of Stirling's Register I, td.378].

mar cheannard, agus ann an Iuchar 1628 rinn e a shlighe sìos do'n chùirt a thoirt tagradh do Theàrlach as leth nan ceanncinnidh, an aghaidh Mhorair Latharna.¹¹ Tha e coltach gur e an turas-sa a tha air cùl nam briathran glòirmhiannach a sgrìobh Gilleasbaig d'athair-céile, iarla Mhorton, ann an litir a ghabhas dàtachadh mu'n aon àm:

I cannot bot advertise your Lo. with Sir Donald Gorrom's intention in going thither [a'chùirt], for I shall be abll to proove that his men of lau and agents said he could not suffer to be under me any way, and it seems so, for I being in your Lo. house of Dalkeithe, did never hear of him till he was gon. Thairfor let me intrait your Lo. that he and such unhonest men to me as he is (quho speaks to me on way and does quyt contrarit quhich I shall mak good) may not find your Lo. friendship for any mans requeist...¹²

A-réir coltais b'e turas buadhmhor a bh'aig an Dòmhnallach, ach tha e soilleir gun robh dìobhail-misneachd aig feadhainn de na cinnchinnidh gun deidheadh an latha le'n cuid agartas air a'cheann thall an aghaidh cumhachd fhàsmhor a'Chaimbeulaich. Anns an riochd seo, tha e gu math inntinneach a thoirt an aire mar a fhuair Morair Latharna ceannas Chlann Alasdair Chinntìre, fear de na meuran a b'aosda de Chloinn Dòmhnail, airson Shir William Alexander, rùnaire-stáite na h-Albann, ann an 1631, 's e a'cur an neophrìs tagraidhean an oighre dhlighich.¹³ An ath-bhliadhna, a-réir coltais bha cuid de na h-uachdarain Ghàidhealach cho mìriaraichte le suidheachadh na Gàidhealtachd 's gun robh iad airson an dùthchais fhàgail, agus a thriall a-null a Chanada anns a'phlanntachadh Albannach a bha Alexander a'cur air adhart aig an àm ud.¹⁴ Gu dearbh, thairis air an ath dheichead chithear Morair Latharna a'sìor theannachadh a ghréim air taobh-an-iar na tìre. Cha b'fhada gus an robh cothrom eile aige a dhìlseachd do'n

---

¹¹RPC 2, II, tdd.363, 379, 535. Bheirear an aire, anns an riochd seo, do'n eadardhealachadh eadar cho fialaidh 's a bha giullachd muinntir Dhòmhnallaich Shléite do mharsantan Lübeck a dh'fhuiling longbhriseadh air na cladaichean aca ann an Samhain 1627 [*ibid.*, tdd.138-9] agus, na bu thràithe 's a'bhliadhna, mar a chaidh marsantan á Glaschu ann an aon chàs a spùilleadh ann an Dùthaich Chlann Raghnaill [*ibid.*, tdd.19, 28].

¹²Willcock, The Great Marquess, td.362 (litir XIX).

¹³CD II, tdd.72-3.

¹⁴The Earl of Stirling's Register I, td.386. Airson a'phlanntachaidh, faic John G. Reid, Sir William Alexander and North American Colonization: A Reappraisal (Edinburgh, 1990).

riaghaltas a dhearbhadh, ri linn geurleanmhainn nan Caitligeach aig deireadh nan 1620an.

Aig toiseach na dàrna teachdaireachd proinsiasaich cha robh an riaghaltas a'dèanamh cus ùpraidhe m'a deidhinn. Tha e fìor gun do chuireadh òrdan ùr le Reachdan Idhe ann an 1626, an aghaidh Ìosanach agus "messe priests"; an ath bhliadhna dh'aithneadh air Iain Mùideartach gun a bhith a'gabhail an aifrinn.¹⁵ Ged a bha geurleanmhainn 'ga dèanamh an aghaidh nam bràithrean¹⁶, b'ann ann an tomhais mhór an urra ris na cinnchinnidh fhéin, ge-tà, a bha na riaghailtean; bha na h-ùghdarrais fo bharrachd cùraim a-thaobh fàs a'Chaitligeachais air a'Ghalldachd. Thàinig atharrachadh air an làimhseachadh ud ri linn deireadh an deicheid. B'iad seo bliadhnaichean a bha buadhmhor do'n aobhar Chaitligeach ann an Cogadh nan Deich Bliadhna air Fhichead, tréimhse a'ghàbhaidh 'nuair a bha tòrr ann am Breatainn an dùil gun cuireadh aiseirigh neart a'Chaitligeachais air fheadh na h-Eòrpa ceann fodha air a'chreideamh athleasaichte mu dheireadh thall. B'ann mar thoradh air an iomagain ud a thugadh a-mach, ann an 1629, reachdan peanasach an aghaidh nam pàpanach anns gach àirde de'n rìoghachd.¹⁷ Anns na h-eileanan bha prìomh dhleasdanas an toirt gu buil an urra ri John Leslie, a thàinig gu inbhe Easbaig nan Eilean ann an 1627. Ged a fhuair e an t-easbaigeachd mar thoradh air *congé d'élire* an rìgh fhéin, 's e 'na dheasghnàthadair làidir air nòs Laud, agus ged nach robh ceangal sam bith aige ris a'Ghàidhealtachd - gu dearbh, tha e follaiseach nach robh fiù's a'Ghàidhlig aige - cha robh e màirnealach a bheachdan sgairteil mu'n dùthaich 's mu na dùthchasaich a bha 'na chùram a liùbhraigeadh do Theàrlach.

Tha Allan I. Macinnes air sealltainn gun robh ann an tomhais mhór gus droch chliù nan easbaigean Laudach agus an *revocation scheme* a lughdachadh ann an sùilean a'mhórshluaigh a rinneadh an geurleanmhainn an aghaidh nan Caitligeach aig deireadh nan 1620an.¹⁸ Tha e duilich gabhail ris, ge-tà, 's e a'cumail a-mach nach robh mòran

---

¹⁵RPC 2, I, 376-7; II, tdd.136-7.

¹⁶Faic aithisg Mhic an Bhaird airson na bliadhna 1627 ann an Giblin, *Irish Franciscan Mission*, 38, td.121: "saeviente nimis ministrorum furore ita in me debachantium".

¹⁷RPC 2, III, tdd.xi-xviii, 239-51, 321-31; cuideachd td.159, airson mar a thugadh dleasdanas do Dhòmhnall Gorm Òg aobhar an athleasachaidh a bhrosnachadh air an oighreachd aige.

¹⁸Allan I. Macinnes, "Catholic Recusancy and the Penal Laws, 1603-1707", *RSCHS* 23 (1987), tdd.41-4.

buaidh aige air Caitligich na Gàidhealtachd. Fada bhuaithe: mar thoradh air ionnsaighean an easbaig Leslie chuireadh clos air an dàrna iomairt de'n teachdaireachd Phroinsiasaich. Ann an Samhradh 1629 thugadh cead dha cùirtean eaglaiseil a chur air dòigh 'na sgìreachd gus droch bheusan is borbachd nan eileanach athleasachadh.¹⁹ Nise, ged nach eil e coltach gun robh Gilleasbaig Fiarshùileach agus Leslie air an aon ràmh, 's am morair 'na chléireach làidir, fòs bhitheadh an fhorbairt seo - meudachadh cumhachd na h-eaglaise thairis air Gàidheil taobh-an-iar na h-Albann - gu math cudromach anns na bliadhnaichean ri teachd, as déidh stéidheachadh Seanadh EarraGhàidheil fo phàtranachas Mhic Cailein Mhóir ann an 1638.

Cha b'ann a-mhàin gun do chuireadh an t-easbaig lagh na h-eaglaise an gnìomh; tha e follaiseach bho aithisgean nan teachdairean Proinsiasach gun robh, bho'n bhliadhna 1629, tòrachd dhian orra. Mur b'e an cuideachadh a fhuair e bho Cholla Ciotach, chuireadh Mac an Bhaird an gréim ann an Colbhasa a's t-earrach.²⁰ Ann an Sultainn 1630 rinn Leslie fhéin, agus buidheann shearbhant 'na chois, oidhirp gus Ó hÉigeartaigh a ghlacadh ann an Uibhist-a-Deas; an ath latha, ge-tà, thug Ragnall Bheinn nam Faoghla orra an sagart a shaoradh a-rithist.²¹ Chithear am meud feirg a ghabh Leslie los a'mheallaidh-dhùil ud, agus seach nach d'fhuair e gréim air Ó hÉigeartaigh a-rithist an ath bhliadhna, ann an litir a sgrìobh e do'n rìgh anmoch ann an 1631, 's e a'cur sìos gu trom air brùidealachd nan Gàidheal, agus ag iarraidh air Teàrlach Reachdan Idhe a chur an gnìomh às ùr.²² Bho 1630 suas tha e nochdaidh mar a bha na teachdairean

---

¹⁹Faic RPC 2, III, tdd.172-3, 266-8 airson nam planaichean a bh'aige - togail sgoiltean 'nam measg. B'e seo a b'aobhar carson a dh'òrdaich a'Chomhairle Dhlomhair do dh'Iain Mùideartach eaglais a thogail ann an Uibhist-a-Deas [*ibid.*, IV (1630-32), td.7]. Mothaichear cuideachd do reachd ann an SRO GD 201/3/2, far a bheil an ceanncinnidh a'toirt tac Eige do dh'Ailean Fear Mhùideirt: tha còir aige pàigheadh airson nan òrdaighean a dheidheadh a chumail anns an eilean cuideachd. Airson na connspaide a dh'éirich eadar an t-easbaig agus na cinnchinnidh an lùib seo, faic *ibid.*, tdd.x-xxi, 164, 171, 272-3, 631.

²⁰Giblin, Franciscan Mission to Scotland, 41, td.125. An ath bhliadhna, ge-tà, mar a chunnacas shuas, chaidh a thilgeil 's a'phrìosan ann an Lunnainn.

²¹*Ibid.*, 43, td.133.

²²RPC 2, IV, tdd.389-91. A-measg nan daoine móra a thug taic do Ragnall, ainmichear "Donald M'Laughlane M'Mhurrich", a bha air teicheadh do Éirinn. Feumaidh gur e seo Dòmhnall Geàrr MacMhuirich, mac Lachlainn mhic Néill Mhóir. Bhitheadh e mar sin air fear de na triùir uaislean ann an Drochaid Átha "persecutionem patientibus eo quod praefatum Patricium captum ex improvisio ab haereticis, ex manibus eorum vi extorserint, et etiam ipsos profugos in Hibernia vulgasse et praedicasse quantum praedictus Cornelius et Patricius tam verbis quam exemplis optimis ibi profecerint..." [Giblin, Irish Franciscan Mission, 58, td.159]. Dìreach cleas Thoirdealbhaich Uí Mhuirgheasáin air an tugadh

proinsiasach a'fuiling air sgàth a'gheurleanmhainn.²³ Anns a'cheud àite, ge-tà, b'e dìth an airgid - mar a chithear, cha d'fhuair iad pàigheadh bho'n Ròimh bho 1629 - a dh'aobharaich carson a bha iad cho buailteach fuireachd ann am Bun an Mhargaidh, an crùisle a thugadh dhaibh le Ragnall Àrannach Aontruma a bha 'na àite-eilthireachd do Chaitligich taobh-an-iar na Gàidhealtachd troimh na 1630an.

Aon toradh eile, faodar a bhith an ìre mhath cinnteach, air an iomagain mu'n Chaitligeachas uilebhuadhach, b'e siud an t-eadartheangachadh de Leabhar Mór nan Ceist aig Calbhin - Adtimchiol an Chreidimh - a rinneadh, a-réir coltais, leis an fhilidh Niall MacEòghain fo phàtranachas Mhorair Latharna timcheall air 1630.²⁴ Chaidh an obair seo a sgrìobhadh anns a'chànan chlasaigeach, ged a tha tréithean Albannach 'ga breacadh cuideachd. Tha trioblaidean nach beag an lùib an eadartheangachaidh, ge-tà, agus 's fhiach e ruith ghoirid a thoirt orra an-seo. Mar a chanas Nicholas Williams:

is minic a chloíonn sé [an t-ùghdar] chomh dluth leis an mbun-Laidin, nach furasta móran a bhaint as a aistriú ar chor ar bith.

Is é an locht is mó ar an aistriúchán, gur beag aird a thugann an t-aistritheoir ar chomhréir nádúrtha na Gaeilge agus é ag iarraidh an Laidin a leanúint ar ais nó ar éigean.

Is ceart a lua anseo freisin go bhfuil an leabhar breac le dearmaid chló. Ní féidir a rá ar ndóigh cé acu easpa scile ó thaobh an chlódóra nó easpa cúraim ó thaobh an aistritheora is cúis leis sin. Chomh fada is a bhaineann an scéal leis an aistriúchan féin, is léir gu raibh an oiread sin measa ag an aistritheoir ar bhun-Laidin Chailvín, gur lean sé í chomh dílis agus chomh meicniúil agus ab fhéidir leis. Ní aistriúchan Gaeilge atá sa leabhar mar sin ach saothar *pietatis*.²⁵

---

sùil roimhe, chithear an-seo ball de'n éigse an-sàs còmhla ris an uaisleachd an aghaidh an nàimhdean. Bha Ragnall fhéin air a thoirt sìos air beulaibh na Comhairle, ach thàrr e às le leisgeul gu math brèagha: cha robh a'Bheurla aige, agus mar sin cha robh fhios aige cò bh'ann an John Leslie, no dé bha fo rùn aige 'nuair a ghlac e am pearsa-eaglaise a thug an creideamh Crìosdaidh do'n eilean bho thùs [RPC 2, IV, td.406].

²³Giblin, Irish Franciscan Mission, 43, tdd.130, 137.

²⁴Faic AC, gu h-àraid xxxvii-xli.

²⁵Nicholas Williams, I bPrionta i Leabhar: Na Protastúin agus Prós na Gaeilge 1567-1724 (Baile Átha Cliath, 1986), tdd.66., 67, 68.

Chanainn gu bheil am mìneachadh seo bun-os-cionn: tha coltas na cabhaige air an obair, 's i dèante le cuideigin nach robh eòlach air ceàird an eadartheangadair, agus, 's mathaid, aig nach robh móran ùidh ann am brìgh a teachdaireachd. Cha leigear a leas a bhith a'beachdachadh air MacEòghain mar shàr-chlasaigiche no eile. Feumar Adtimchiol an Chreidimh a sgrùdadh ann an coitheacs an ama 's an deach a cur ri chéile, 's e mar thoradh air geurleanmhainn nan Caitligeach agus air iomairt ùr as leth a'Phròstanachais air a'Ghàidhealtachd. Bha a'chléir 'ga iarraidh cho luath 's a ghabhadh, agus thugadh obair an eadartheangachaidh do'n fhear a b'eòlaiche air a'Ghàidhlig ann an EarraGhàidheal. Gu mìfhortanach, cha b'e diadhaiche a bh'ann dheth idir, agus mar sin dh'fhàillig air brìgh cainnt Chailbhin a thoirt a-steach do'n t-saothair aige. Gu dearbh, dh'fhàillig air cuideachd beurlagar a'Chailbhineachais a dhèanamh sothuigsinn do'n luchd-leughaidh, agus mar sin 's beag an t-iongnadh nach robh féill sam bith, cho fad's a chithear, air Adtimchiol an Chreidimh a-measg an t-sluaigh air an robh e cuimsichte.

Air los ionmhasan na h-eaglaise a chur air dòigh, ann an Iuchar 1630 ghabh an t-Easbaig Leslie agus Morair Latharna mu cheasnachadh nan ceanncinnidh fo'n ùghdarras mu luach a'mhàil bu dual dhi - na *teinds*.²⁶ Tha e soilleir bho na casaidean a rinn iad gun robh an fhorbairt seo mar aon mheadhon eile air an cuid chisteannan a thraoghadh.²⁷ 'S e rinn a'chùis na bu mhiosa do na cinncinnidh, bhitheadh e coltach, ach nach b'urrainn dhaibh an còrr airgid a thogail bho na h-oighreachdan aca, seach gun robh iad air an cuid fearainn a leigeil a-mach mar-thà air *grassum* mór, ach a-nuairsin air màl losal airson àireamh mhath bhliadhnaichean as déidh seo. Gun teagamh sam bith, fhuair gearanan an easbaig mu bhorbachd na deoise aige an lùib nan oidhirpean a rinn e gus a h-athleasachadh cluais-éisdeachd mu dheas.²⁸ Chaidh cumhachd Ghilleasbaig Fhiarshùilich a dhaingneachadh leis na h-ùghdarrais ann an 1632: gu dearbh, chan fhaodtadh a-nis gabhail mu choimisean oifigeil air an taobh-an-iar gun a bhith a'toirt

---

²⁶RPC 2, III, td.610.

²⁷Faic OTA GD 112/39/44/16 (Gilleasbaig Caimbeul Fear Charadail gu Cailean Caimbeul Tighearna Ghlinn Urchaidh, gun dàta: ?1632) airson mar a bha Sir Dòmhnall Gorm Òg ag àrgamaid leis an easbaig mu na càintean eaglaiseil a chuireadh air fearann ann an Sléite (cuideachd DS 16-18); airson casaidean Iain Mhùideartaich, faic Allan I. Macinnes, "Crown, clans and fine: the "civilizing" of Scottish gaelom, 1587-1638", Northern Scotland 13 (1993), td.49 (cuideachd OTA GD 201/1/25).

²⁸RPC 2, IV, td.389.

feart do bheachdan a'mhorair an toiseach.²⁹ Chaidh barrachd a chur ris an àrd-inbhe aige 'nuair a rinn Teàrlach àrd-cheannard an taighe rìoghail dheth ri linn a'chuairt rìoghail 's a'chrùnaidh ann an Dun-Éideann ann an 1633.³⁰

Anns an aon bhliadhna bhàsaich an aon chosheise a bh'aig Gilleasbaig air taobh-an-iar na Gàidhealtachd, Cailean Ruadh MacCoinnich, iarla Shìphoirt. Ged a chuir e seachad tòrr de 'shaoghal mar cheanncinnidh shìos ann an Lunnainn, a-réir coltais, agus 'inntinn uile-chruinnichte mu fhorbairt an iasgaich ann an Eilean Leòdhais, bha e fhathast a'gabhail air fhéin ceannas nan ceanncinnidh an aghaidh tagraidhean Caimbeulaich EarraGhàidheil. Aig an aon àm, ge-tà, bha an t-iarla fo amharas ann an Sasainn airson cho fialaidh 's a bha e do na h-iasgairean Duitseach a bha a'frithealadh Steòrnabhagh; a-rithist, ann an Albainn cha robh na bùirdeasaich deònach gabhail r'a thagradh gum measadh am baile ud sochairean bòirgh rìoghail. Feumar a ràdh gu bheil a h-uile coltas air a'chùis gun do chrean e air 'aigne àrdanach àrd-mheanmnach cuideachd. Tha pearsa Chailein Ruaidh - agus cho furasda 's a bha e do'n cuid nàimhdean brath a ghabhail air - a'tighinn troimhe gu math soilleir ann an sleachd gu math tàbhachdach bho litir a sgrìobh Gilleasbaig Caimbeul Fear Charadail gu Cailean Caimbeul Tighearna Ghlinn Urchaidh ann an 1631:

The reason of the Earll of Seaforth his cumming was this, that he being speiking familliarllie wt the Lord Ochiltrie and Rae he regraittit to them that his majestie being on of the wysest and best disposit kingis in the world yit be sum of his officers quha war newest about him he was movit sumtymis to do things far contrar to his awn guid or the guid of the countrie qrof his majestie being informit and as it is alledgit otherwyis then as the nobil man spak it his majestie was pleisit to call for him qr ther wes non present bot the erlls of Mortoune, Mentieth and Sir William Alexander and his majestie schew him that he was certainlie informit that he had spakine sum thing against his governement and withall had misreportit of his officers. His answer was that he rememberit he said beine regrating to the lords of Ochiltrie and Rae that so guid and gracious ane king sould be abusit be his officers. The erll of Menteithe told him that was bot ane generall and desyrit him to condescend upon the particullariis his answeare was that he wod not speak of any that war absent nor of ony thing ells bot his awine perticulars onless he wer comandit and said that he knew that the erll of Mortoune and

---

²⁹*Ibid.*, tdd.322, 459, 574.

³⁰*Ibid.*, V (1633-35), tdd.45, 49-50.

Menteithe and Sr William Alexander especiallie had informit his majestie that the lord of Lorne had ane guid richt to the office of justiciarie notwithstanding that he knew the contrar and therupon hed movit his majestie to grant ane great compositioun to the lord of Lorne and to get him the office of justiciar over the Iyllis quhilk was ane grait burthen to the Inhabitants qrof he was only doing qrof the erll of Menteithe had procurit to him selff the office of justiciarie and that Sir William Alexander hed gottin from the lord of Lorne the few dewteis of Menstrie qlk was fourtein chalders victuall quchyt and bear. It is alledgit that they begouthe to accuis him that he had sum priveit dealling wt the Statis [General] annent the matter of the Lewis grupon he desyrit that they and he must be put to the tryell his majestie comandit him to his lodging for sum few dayis thereafter he was dismisit and it is thocht ve sall heir no mor of that business. Bot if it be trew as it is allegit it seamis that honest and stout men will get guid quarters.³¹

Cha robh oighre Chailein Ruaidh, a bhràthair Seòras, idir cho cosanta, cho comasach, no gu dearbh cho cruadalach ann a bhith a'cumail smachd air oighreachd fharsaing, sgapte, air neo a'cumail suas cliù agus buaidh a'chinnidh a-measg a nàbaidhean; b'ann bho'n réim aigesan a dh'fheumar crìonadh fada Chlann Choinnich a dhàtachadh. Anns an riochd seo, tha e nochdaidh mar a theann Morair Latharna agus an t-Easbaig Niall Caimbeul ri oidhirp a dhèanamh gus màl obair an iasgaich a thogail bho na cinnchinnidh am bliadhna as déidh bàs Chailein Ruaidh, ann an Lùnasdal 1634.³²

Ré na tréimhse seo bha maoineas nan ceanncinnidh a'sìor thraoghadh; tha e follaiseach gum b'ann gu seachd sònraichte air sgàth an fhuirich a dh'fheumadh iad dèanamh gach bliadhna ann an Dun-Éideann a bha iad a'fuiling. Mar a sgrìobhas Macinnes, a bhàrr air na chosg iad air a'chuart fhéin, air àiteannan-còmhnaidh mu dheas, air am fir-ionaid, air an luchd-lagha, agus air sòghalachd a'bhaile mhóir, bha an turas fada ag aobhrachadh nach b'urrainn dhaibh obair leasachaidh a bhrosnachadh, no gu dearbh an t-sìothalachd a chumail, 'nan cuid dùthchais.³³ Ann an Iuchar 1633, ri linn cuairt an rìgh do Dhun-Éideann, rinn na cinnchinnidh còmhla casaid oifigeil air a'chuspair seo, "it being a moithe and canker which eatis up our wholl estates and in

---

³¹OTA GD 112/29/42/31 (26/7/1631). Faic cuideachd LNA LS 82 f.73; RPC 2, IV, td.12; OTA GD 112/39/40/15.

³²RPC 2, IV, tdd.286, 414-16.

³³Macinnes, "Crown, clans and fine", tdd.41, 45-6.

tyme will overthrowe us".³⁴

Faodar tionndaidh a-nis gus beachdachadh air càs chinnidhean fa leth. A-measg teaghlaichean taobh-an-iar na Gàidhealtachd, b'iad Clann GhillEathain Dhubhairt a dh'fhuiling gu sònraichte ann an deichead nan 1630an. Mar a chunnacas shuas, dh'fheumadh iad na bloighdean iomallach de'n oighreachd aca a réic aig deireadh nan 1620an; ann an 1630 chithear Morair Latharna a'gabhail uachdranachd air pìosan fearainn ann an Diùra 's ann am Muile.³⁵ Cha robh oighreachd Leathanaich Dhubhairt sònraichte torrach, mar a thubhairt mi; bha deagh chuid de theachd-an-tìr a'chinnchinnidh an eisimeil air an talamh eaglaiseil a fhuair an teaghlach as déidh an Athleasachaidh. Bha iomagain nach bu bheag a-réisde orra mu na h-oidhirpean a rinn an t-Easbaig Leslie gus am fearann seo a thoirt air ais fo chumhachd na h-eaglaise aig toiseach nan 1630an.³⁶ Chunnacas cuideachd mar nach b'urrainn do dh'Eachann Òg an ceanncinnidh smachd ùghdarrasach a chumail air an uaisleachd aige.³⁷ B'e an fhìor éiginn, faodar a bhith cinnteach, a thug air stiùireadh na h-oighreachd a chur ann an làmhan an dàrna mic aige, Sir Lachlann na Morbhairne, a chaidh a thaghadh mar bhall-pàrlamaid airson an Tairbeirt - le taic bho Ghilleasbaig Fiarshùileach, gun teagamh sam bith - ann an Sultain 1628.³⁸ A dh'aindeoin an taic seo, bha an dleasdanas ro dhoirbh dha, agus cha robh fada gus an do chuir 'athair agus a bhràthair a bu shine, Eachann Mór, ruaig air.³⁹ Tha e nochdaidh mar a dh'aontaich e a bhallrachd a leigeil seachad - gun teagamh sam bith fo bhuaidh Mhorair Latharna, ann an Iuchar 1633. Co-dhiù, an ath-bhliadhna rinneadh follaiseach mar a bha uaisleachd Leathanaich Dhubhairt a-nis air

---

³⁴*Ibid.*, tdd.560-1. B'fhiach e toirt an aire mar a bha iad a'gearain cuideachd mu'n uallach a dh'fhuiling iad ann a bhith a'frithealadh cùirtean Mhorair Latharna.

³⁵RMS 8, 1623, tdd.541-2.

³⁶Faic RPC 2, IV, tdd.335-6, 457.

³⁷Ann an riochd seo faic mar a bha uaisleachd a'chinnidh an-sàs ann an spùilleadh luìng-mharsantachd ann am Faoilleach 1627: *ibid.*, II, tdd.340-2, 405; III, tdd.45-6, 218.

³⁸EB td.154.

³⁹RPC 2, IV, tdd.338-9, 426, 445, 452, 674-5; V, td.511. Fhuair Eachann Mór an oighreachd bho 'athair ann an 1623, agus thug e d'a bhràthair i ann an Iuchar 1630 [faic RMS 8, 1610, tdd.536-7].

bhriseadh a-mach bho rian an ceannardan; mu'n aon àm, air los iasad airgid, dh'fheumadh Sir Lachlann Morair Latharna 'aithneachadh mar uachdaran fearann Àrois agus Bhròlais.⁴⁰

Bha buaidh a'mhorair 'ga faireachdainn na b'fhaide tuath cho math. Troimh'n cheud leth de na 1630an chithear Gilleasbaig Fiarshùileach a'sìor dhèanamh ionnsaigh gus na cinndùthcha mu thuath a thoirt fo cheannsal, 's e ag ùisneachadh na cumhachd laghail a bha 'na sheilbh los meudachadh air neart poilitigeach Chaimbeulaich EarraGhàidheil. Ann an 1631 rinn e agartas air oighreachd Ghleann Eilg, 's e a'cumail a-mach gun d'fhuair 'athair sealbhachadh air an fhearann le bhith a'cuideachadh Ruairidh Mhóir a dh'fhaighinn a-steach air an rìgh a-rithist 'nuair a bha e air còrn coilltireachd ann an 1606. A dh'aindeoin casaidean Iain Mhóir, chaidh a'chùis le Gilleasbaig: ann an cairt 1634 cumar a-mach gu bheil Gleann Eilg 'ga ghléidheadh aig MacLeòid na Hearadh bho làimh Mhorair Latharna; tha pàipear saor bho'n aon bhliadhna a'dearbhadh gun d'fhuair am morair 20,000 marg bho Iain Mór.⁴¹ Tha e follaiseach bho na litrichean aige a tha air fhàgail gun robh Morair Latharna gu 'amhaich ann am fiachan, gu seachd sònraichte, 's mathaid, leis mar a bha e a'dèanamh oidhirp gus impidh a chur air a leth-bhràthair, Seumas, Morair Chinntìre, gus a chuid fhéin a chumail ri ionmhas an teaghlaich; gu dearbh, tha e gu math coltach gun robh Gilleasbaig Fiarshùileach cuideachd a'feuchainn ris an t-airgead a thional gus oighreachd Chinntìre a cheannachd bhuaithe.⁴² Ann an 1633 dh'fheumadh Sir Dòmhnall Gorm Òg - a bha, mar a chunnacas, ann an crois nach bu bheag a-thaobh airgid - àrd-uachdranachd Mhùideirt agus Àrasaig - inbhe a fhuair e, tha e coltach, bho Chailean Ruadh - a réic ris.⁴³ A'bhliadhna roimhe, rinneadh prìomh fhear-cùraim dheth mu Iain, ceanncinnidh Chlann Fhionghain - Iain Balbh mar a

---

⁴⁰*Ibid.*, td.511; J.R.N. MacPhail, Highland Papers III (Edinburgh, SHS 2, 20, 1920), td.245; agus, 's dòcha, EB 46-8: faic td.154.

⁴¹Faic Grant, The MacLeods, td.273.

⁴²Willcock, The Great Marquess, tdd.18-23; cuideachd Stevenson, Alasdair MacColla, td.50.

⁴³Mothaichear mar a bha Canaidh, plos fearainn a bhuineadh do'n eaglais bho thùs - 'na sheilbh mar-thà; fhuair e còir air an eilean - 's dòcha airson cho luachmhor 's a bhiodh e ann an obair an iasgaich - ann an 1628: RMS 8, 1197, td.415. Bha cairt Chanaidh air chall 'nuair a dh'fheuchadh na Caimbeulaich ri lorg fhaighinn oirre as déidh an Athaiseig: OTA GD 112/39/115/12.

dh'aithnichear e anns a'bheulaithris.⁴⁴ Leis an dleasdanas seo thugadh buaidh Caimbeulaich EarraGhàidheil cho fada suas ris an Eilean Sgitheanach fhéin; chithear cho iomagaineach 's a bha Sir Dòmhnall Gorm Òg Shléite mu'n fhorbairt seo leis mar a bha e ag iarraidh air an rìgh, aig a'choinneamh a bh'aig na rìoghalaich ann am Bearuig ann an Òg-mhìos 1639, oighreachd an t-Sratha a thoirt air falbh bho'n teaghlach a shealbhaich e bho thùs, agus a chur ann an làmhan a'chinnidh aige fhéin.⁴⁵

* * * * *

Cha dèan math a bhith a'coimhead airson aon mhàthair-aobhair shònraichte carson a chaidh na trioblaidean sòisealta an lùib athchòireachadh nan oighreachd a bhiorachadh ré an dà dheicheid an déidh Reachdan Idhe. Gun teagamh sam bith, air cùl a h-uile càil bha mairsinneachd nan seann shàrbheachdan, cho gnéithichte 's a bha slatantomhais a'chòid ghaisgeil air fàs aig gach ìre de'n choluadar mar thoradh air aimsir bhruailleanaich Linn nan Creach. Gu dearbh, mar a chithear nas fhaide 's an obair seo, ann an dòigh chaidh na sàrbheachdan ud a ghnéitheachadh a-measg nan Gàidheal - agus gu dearbh a-measg nan Gall cuideachd - mar thréithean a bha sònraichte Gàidhealach (rud nach robh iad), an lùib agus *air sgàth* daingneachadh gréim nan ùghdarras Gallda agus sgaoileadh na malairte 'na chois.

Faodaidh sinn, ge-tà, neolàthaireachd nan ceanncinnidh a chur 'san àireamh cho math, 's iad cho tric air falbh - uaireannan cho fada ri sia mìosan - air a'chualt bhliadhnail ann an Dun-Éideann, a'fàgail na beag-uaisleachd gun srian oirre aig an dachaigh. Anns an riochd seo, feumar cuimhneachadh cuideachd air cho cruaidh do na Gàidheil air an taobh-an-iar 's a bha bàs an dithis uachdaran comasach 'gan robh cliù agus ùghdarras an dà chuid aig an taigh agus air a'Ghalldachd, a-réir slatantomhais an t-saoghail ùir agus an t-seann shaoghail: Sir Ruairidh Mór na Hearadh agus Sir Ruairidh MacCoinnich. Air an làimh eile, feumar toirt an aire do dh'fhàs cumhachd Mhorair Latharna, do aiseiridh Chaimbeulaich EarraGhàidheil: an-toiseach, seach gun robh e a'coilionadh nam fiachan aca fhéin le bhith a'gabhail brath air fiachan chàich; agus a-

---

⁴⁴RPC 2, IV, td.677.

⁴⁵Airson seo, faic David Stevenson, Alasdair MacColla and the Highland Problem in the Seventeenth Century (Edinburgh, 1980), tdd.70-1.

rithist, seach gun robh, ann an sùilean a nàbaidhean, fada tuilleadh 's a'chòrr de dh'uachdranachd oifigeil cruinnichte 'na làmhan. Airson grunn bliadhna, bha e coltach gum biodh Clann Choinnich ag obrachadh mar chochothrom dhaibh, a'dìon a càirdean an aghaidh sràiteas ionnsaigheach Mhic Cailein Mhóir, ach troimh na 1620an thuit an cinneadh gu mór ann an ainbhfhiaich air sgàth a bhith a'brosnachadh obair an iasgaich ann an Leòdhas; a-rithist, bha bàs Chailein Ruaidh ann an 1633 'na bhuille throm orra cuideachd. Aig an aon àm, thòisich an eaglais ri poileasaidh neartmhor a chur an gnìomh air a'Ghàidhealtachd, gu sònraichte a-thaobh a bhith a'tagradh air ais an fhearainn-eaglaiseil, agus a'cruinneachadh nan cìsean bu dual dhi, na *teinds*. 'S e an fhorbairt seo, còmhla ri droch staid an eaconomaidh ri linn nan 1630an, agus ris a'ghort a bha a'sàrachadh na tìre an lùib sreath de thoraidhean bochda, a dh'aobharaich cho anfhoiseil 's a bha muinntir na Gàidhealtachd - gu sònraichte Clann Ghriogair a bha fhathast fo'n choill' - a'fàs troimh'n deichead. Air cùl a h-uile càil, 's mathaid, cha b'urrainn do chinnchinnidh na Gàidhealtachd airgead a thogail gus na fir-féiche aca a phàigheadh ach a-mhàin troimh bhith a'cur an cuid dùthchais air gheall - sràiteas gu math cunnartach do na teaghlaichean aca. A-rithist, feumar aire a thoirt do thachartais air taobh-a-muigh na dùthcha, gu sònraichte na trioblaidean ann an ear-thuath na h-Albann an lùib losgadh Chaisteal Ferndraught agus briseadh a-mach nam folachd anns na ceàrnaidhean ud.⁴⁶ Dh'obraich seo, ge-tà, mar spreagadh do ghluasadan a bha air chois mar-thà.

* * * * *

Mar a sgrìobhadh shuas, aig toiseach nan 1630an chuireadh stad air an tuarasdail a bha na teachdairean Proinsiasach a'faighinn bho'n Phropaganda. Tha e soilleir gun do

---

⁴⁶RPC 2, IV, tdd.xlvi-liv, 100-2, 198-9; V, tdd.xxxiii-xxxvii, 129-32, 148-50, 154, 156, 287, 350, 359-64, 376, 404, 405-8, 439-43, 444, 445, 446-7, 447-8, 448-9, 450-2, 458-61, 464-5, 467-9, 472, 474, 475, 477, 478, 480-1, 482, 483, 490-1, 503, 504, 505-6, 507-9, 512-13, 513-16, 521-4, 533, 616-17; VI, tdd.xxxii-xl, 94-8, 101, 115, 120, 132-3, 148, 180, 208-10, 215-18, 218-19, 220-2, 231-6, 281-2, 327-8, 337-8, 362, 363-4, 375-7, 379-80, 381, 383, 398-9, 410, 413, 416, 418, 419, 507, 650; VII, tdd.xlvi-lii, 25-6, 56-8, 120, 164-70, 173-4, 177-8, 199, 228, 237-8, 274, 282, 286-7, 296, 398, 421, 496-7, 499, 515.

thachair seo gu ìre mhóir mar thoradh air cùlchàineadh Ghall anns an Ròimh.⁴⁷ A-réir nam bràithrean, cha robh ceannardan nan colaisdean Albannach ann an Douai, Paris no anns an Ròimh fhéin deònach àiteannan a thoirt do Ghàidheil⁴⁸; thubhairt Mac an Bhaird gun robh farmad aig na bràithrean Gallda riutha, seach gun robh an teachdaireachd air a'Ghàidhealtachd cho soirbheachail:

Cavendum ne illustrissimi patres Sacrae Congregationis sinistre
informentur, nam gentes illae [na Gàidheil] hostibus non carent etiam
sui nominis, et qui alias malevolentiam cum livore declararunt.⁴⁹

Mar thoradh air na casaidean a chuireadh às an leth, agus air los a'gheurleanmhainn a bhathas a'dèanamh ann an Albainn aig an àm, bha e còig bliadhna mus d'fhuair an teachdaireachd an t-airgead a bha a dhìth oirre a-rithist.⁵⁰

Aig deireadh nan 1620an, ge-tà, dhaingnicheadh an ceangal eadar na bràithrean proinsiasach agus Ragnall Àrannach, iarla Aontruma - esan, cuimhnichear, a ghairm an teachdaireachd bho thùs - 'nuair a thugadh dhaibh crùisle Bhun an Mhargaidh, seipeil, feumar toirt an aire, far an deach tuam an iarla a thogail ann an 1616. Nise, chunnacas mar-thà gun robh gnothaichean stàite air cùl na teachdaireachd a bharrachd air craobhsgaoileadh na creuda leatha fhéin. Tha e follaiseach, bho'n cuid aithisgean, gun robh na bràithrean a'cumail an taobh ud de'n t-saothair gu ìre mhóir air falach air na h-ùghdarrais anns an Ròimh. Gidheadh cha ghabh deagh ghean Raghnaill MhicDhòmhnaill do aobhar na teachdaireachd a sgaradh bho 'iarrrtas gum biodh Clann Dòmhnaill air a h-aonadh a-rithist. Mar a sgrìobh Mac an Bhaird ann an 1629:

missioni multum favet, quia omnes antecessores eius a multis saeculis
dominabantur toti Scotiae montanae. Praeterea in possessione ipsius
est locus residentiae missionariorum monasteriorum scilicet de

---

⁴⁷Giblin, *Irish Franciscan Mission*, 35, tdd.117-18; cuideachd idem., "The Irish Mission to Scotland in the Seventeenth Century [till 1647]", *Franciscan College Annual: Irisleabhar Choláiste na bProinnsiasach* (Ògmhlos, 1952), td.8n.9.

⁴⁸*Ibid.*, 32, td.112.

⁴⁹*Ibid.*, 42, td.128.

⁵⁰Faic *ibid.*, 36, td.119; 37, tdd.119-20; 42, tdd.127-9; 47, tdd.148-9; 48, td.150; 49, tdd.151-2; agus, mu dheireadh 50, tdd.152-3, agus na fianaisean a leanas.

Bunmargy, ubi eos saepe visitat.⁵¹

Bha mac-diòlain an iarla, Franciscus, 'na shagart aig an robh dlùth dhàimh ri obair na teachdaireachd; ghabh esan àite Phóil Mhic Néill ann an 1628. Tha e nochdaidh, ge-tà, nach do leig Ragnall leis siubhal taobh a-bhos Shruth na Maoile "propter rationes politicas status", neo, mar a chanas Mac an Bhaird a-rithist, "ob rationes status...ne incurrat indignationem regis Angliae aut suspicionem."⁵² 'S ann gu math inntinneach a tha an tagairt do'n fheagal a dh'fhairich an Dòmhnallach gun deidheadh amharas an rìgh a dhùsgadh: 's ann a tha sinn a'déiligeadh ri cuspair a bhathas a'cumail gu math dìomhair aig an àm.

Troimh na 1630an, chithear na teachdairean a'dèanamh an dìchill gus impidh a chur air na h-ùghdarrasan anns an Ròimh easbaigeachd Chaitligeach nan eilean ath-thogail. Bhitheadh cead aca a-nuairsin sagartan ainmeachadh air an cinn fhéin, dùthchasaich a bhiodh eòlach air cànan agus nòsan nan daoine bho'n tàinig iad. Ann an dòigh rinneadh na h-ionnsaighean ud gus freagairt thàbhachtach a thoirt do na Pròstanaich fo Niall Caimbeul: mar a sheallas Clàr Seanadh EarraGhàidheil, bha ginealach ùr de Ghàidheil fhòghlamaichte 'ga àrach anns na bliadhnaichean ud fo bhuaidh teagasg na cléir athleasaichte; chuirteadh an aghaidh na forbairte seo nan robh sagartan Caitligeach a'frithealadh air sgìrean am breith. Tha e follaiseach gum biodh cur air dòigh na h-easbaigeachd buannachdail do'n iarla air an aon dòigh 's a bha buaidh Mhorair Latharna 'ga sìneadh troimh obair an easbaig Phròstanaich.

---

⁵¹*Ibid.*, 33, td.116. Bheirear an aire do'n fhacal "toti".

⁵²*Ibid.* 32, td.111; 42, td.128.

**RAGHNALL MACDHÒMHNAILL, IARLA AONTRUMA,
AGUS TOISEACH COGAIDHEAN NAN TRÌ RÌOGHACHD**

Rugadh Ragnall MacDhòmhnaill, mac Raghnaill Àrannaich agus Eilís, nighean Aoidh Uí Néill iarla Thír Eoghain, ann an 1609. Chaidh a thogail leis a'Ghàidhlig mar chànan màthaireil, agus mar Chaitligeach làidir.¹ Bha na tréithean ud, agus cho deimhinnte 's a bha e gum b'ann aigesan a bha còir ceannas Chlann Dòmhnail ann an Albainn, bunaiteach ann an cùrsa a shaoghail. Aig an aon àm, ge-tà, chaidh 'àrach le 'athair airson beatha a'chùirteir ann an Lunnainn, far an do chuir e seachad deich bliadhna.² Ann an dòigh cha do dhìrich e a-riamh air an teannachadh eadar an dà shaoghal, aon fhear a bu dual dha mar cheanncinnidh, agus an dàrna fear bu dual dha mar bhall de dh'uaisleachd Bhreatainn. Mar a chaidh a ràdh shuas, bha na h-uachdarain Chaitligeach aig an àm-sa eadar-dhà-lionn cuideachd, 's iad ro bhuailteach a bhith beò ann an saoghal far am feumadh iad an creideamh - agus, gu dearbh, rùintean an cridhe - a chumail dìomhair bho chàch; tha seo a cheart cho fìrinneach a-thaobh nan ceanncinnidh Gàidhealach d'am bu chleachdadh, a-réir coltais, am beulbòidheach a chur orra an làthair nan ùghdarras Gallda. Chan eil rian nach do dh'fhuiling Ragnall Aontruma an càs seo na bu mhiosa na càch, 's e 'na Ghàidheal, agus gu dearbh 'na Éireannach, Caitligeach a'frithealadh cùirt an rìgh ann an Sasainn. Feumar a ràdh, ge-tà, nach robh e cho soirbheachail aig a'chleas seo 's a bha a choisheisean air Gàidhealtachd na h-Albann, a chuir a'chuid bu mhotha de'n bhliadhna seachad air na dùthchais aca fhéin. Thuig na co-aoisean aige gu ro mhath nach robh an t-iarla buileach ceart 'na shlighe leo, gun robh rùintean os ìosal air falach air cùl a bhriathran-beòil.³ Cha d'fhuair Ragnall MacDhòmhnaill a-riamh air cochothromachadh a chumail eadar an dà thaobh de 'phearsa 'na dhéiligeadh ris na h-ùghdarrais. Mar a chanas Jane Ohlmeyer, tha an sgaradh seo a'tighinn am follais gu math grinn ann am beachd Thomas Wentworth, fear-ionaid an rìgh ann an Éirinn, as déidh agallaimh fhrionasaich eatorra ann am Màirt 1639:

---

¹CD II, td.719; faic Jane H. Ohlmeyer, Civil War and Restoration in the three Stuart Kingdoms: The Career of Randal MacDonnell, marquis of Antrim, 1609-1683 (Cambridge, 1993), tdd.3, 27.

²Chuir e seachad bliadhna gu leth anns an Fhraing eadar 1625 agus 1627: Ohlmeyer, Randal MacDonnell, td.27-8.

³Faic Ohlmeyer, Randal MacDonnell, tdd.1-4.

[H]is Lordship was in differing Tempers as ever I saw; sometimes the Grand-Child of the great *Tyrone*, using me so roughly indeed...; sometimes again he descended and became more merciful and generous, indeed, even to make himself like one of ourselves, such was his Gentleness and Civility.⁴

An gnìomh bu thàbhachdaiche buileach ann am beatha Raghnaill MhicDhòmhnaill, b'e siud am pòsadh a rinn e ann an Giblein 1635 le Katherine Villiers, banntrach George Villiers, diùc Bhuckingham agus dlùth-charaid do'n rìgh Teàrlach, a chaidh a mhurt ann an 1628. Mar phàirt de'n dìleab thàinig fortan anabarrach 'na seilbh, an dà chuid a-thaobh fearainn agus a-thaobh aitreabhan; cuideachd, bha i 'na Caitligeach làidir, agus mar sin bha i fhéin agus a'bhànrigh, Henrietta Maria, gu math faisg air a chéile.⁵ Cuideachd, troimh'n teaghlach aice fhuair Raghnaill dàimh na bu dhlùithe ri feadhainn de na cùirteirean a b'àirde cliù r'a linn, ris an fheadhainn Albannaich gu sònraichte, agus gu seachd àraid ri James Stiùbhart, marcas Hamilton, dlùthcharaid Theàrlaich a bha a cheart cho amharasach mu dhol-suas Caimbeulaich EarraGhàidheil.⁶ An ath-bhliadhna, bhàsaich athair Raghnaill, Raghnaill Àrannach, agus fhuair e sealbhachadh air dùthchas a'chinnidh, an oighreachd bu mhotha ann an Éirinn aig an àm. Ann an 1637 chaidh e a-null gu Aontruim, far an do rinn e athchòireachadh air an fhearann, 's e a'leigeil a-mach nan gabhaltas air teirmean ùra, agus a'cur barrachd beum air màil airgid.⁷ 'Nuair a thill e gu Lunnainn a's t-fhoghar, bha làn-chothrom aige a-réisde spailp a chur air anns a'phrìomh-bhaile, gu h-àraid air sgàth an àite inbhich a mheall e fhéin 's a bhean ann an cùirt Henrietta Maria, àite-tàlaidh na h-uaisleachd Caitligiche ann an Lunnainn.⁸

---

⁴William Knowler, The Earl of Strafforde's Letters and Despatches (2 leabh., London, 1739) II, td.335-6; Ohlmeyer, Randal MacDonnell, td.92.

⁵Ohlmeyer, Randal MacDonnell, tdd.29-32.

⁶*Ibid.*, tdd.42-8, 50-2.

⁷*Ibid.*, tdd.33-42.

⁸*Ibid.*, td.49. Tha seo a'tighinn troimhe gu soilleir leis cho cùramach 's a bha a'bhànrigh mu Phurgadair an Naoimh Pàdraig ann an Loch Dearg, àite eilithireachd fo phàtranachas nan Dòmhnallach a bha - an anfhios dhi - a-nis leagailte ri làr: *ibid.*, tdd.69, 27.

Ré nan 1630an bha a'chùirt air fàs na bu thàbhachdaiche mar àite a bha teismeadhonach do ghnothaichean-stàite, gu h-àraid seach gun robh Teàrlach a'feuchainn ri riaghladh gun phàrlamaid. Bha grunn math de dh'uaisleachd Albannaich 'ga frithealadh, anns a'cheud àite air sgàth an onair 's an fhàbhair 's a bha ri'm faighinn bho bhith ann an comann an rìgh.⁹ Ann an seo, bha pàirt shònraichte aig cùirt na banrigh, gu h-àraid aig deireadh an deicheid, 'nuair a thàinig an t-Albannach George Con gu Lunnainn mar fhear-ionaid a'phàpa. Ann an 1637 chaidh grunn chùirteirean 'iompachadh do'n Chaitligeachas, agus thairis air an ath dhà bhliadhna dh'fheuch Con, an cobhuinn ri Robert Philip, Albannach eile agus sagart-faoisid na banrigh, ri stéineadh air an rìgh gun dh'éireadh barrachd cunnairt dha bho thaobh nan Cùmhnantairean ann an Albainn na bho na Caitligich aig a'chùirt.¹⁰ Gu dearbh, a-réir coltais chaidh leo, agus thàinig piseach air aobhar a'chreidimh Chaitligich d'a réir.¹¹ 'S e tha duilich, ge-tà, ach faighinn a-mach dé seòrsa ròil a bh'aig Ragnall Aontruma anns na gnothaichean seo, gu h-àraid seach gun deach an cumail cho dìomhair, air sgàth's cho nàimhdeil 's a bha mórshluagh Bhreatainn do'n chùirt agus gu sònraichte do Chaitligich aig a'chùirt, troimh na 1630an.¹² Tha fhios nach robh e fhéin agus Con uabhasach réidh ri chéile.¹³ Aig an aon àm, tha e fìor inntinneach fhaicinn mar a bha Con de'n bheachd gun do shìolaich an teaghlach aige bho na Dòmhnallaich bho thùs.¹⁴ Faodaidh e bhith a-réisde gun robh an

---

⁹Air a'chuspair seo, faic Keith M. Brown, "Courtiers and Cavaliers: Service, Anglicization and Loyalty among the Royalist Nobility" ann an John S. Morrill, The Scottish National Covenant in its British Context (Edinburgh, 1990), tdd.155-92, gu sònraichte tdd.156-7; agus idem., "The Scottish Aristocracy, Anglicization and the Court, 1603-38", Historical Journal 36 (1993), tdd.564-5, 576; cuideachd idem., Bloodfeud in Scotland 1573-1625: violence, justice and politics in an early modern society (Edinburgh, 1986), tdd.116-21, 132-3.

¹⁰Faic Caroline M. Hibbard, Charles I and the Popish Plot (Chapel Hill, North Carolina, 1983), tdd.38, 39, 42-3, 46-51, 52, 90, 94, 108; *ibid.*, "The Role of a Queen Consort: The Household and Court of Henrietta Maria, 1625-1642" ann an Ronald G. Asch agus Adolf M. Birke (deas.), Princes, Patronage, and Nobility: The Court at the Beginning of the Modern Age c.1450-1650 (Oxford, 1991), tdd.403, 404-6, 412.

¹¹Faic Hibbard, Charles I and the Popish Plot, td.108.

¹²*Ibid.*, tdd.6-7, 10, 21-4; Brown, "Courtiers and Cavaliers", td.181.

¹³Hibbard, Charles I and the Popish Plot, tdd.97-8.

¹⁴Faic Gordon Albion, Charles I and the Court of Rome (London, 1935), td.117n.4.

tréimhse seo sònraichte tàbhachdach do'n iarla, seach gum b'ann a-nuairsin a fhuair e cliù agus buaidh a-measg a cho-aoisean, agus fiù's aig an rìgh fhéin, a bhitheadh feumail dha anns an àm ri teachd 's e a'cur air adhart a chuid phlanaichean as leth aobhar nan rìoghalach.

Cha bu mhath a dh'éirich do'n iarla aig a'chùirt, ge-tà: air sgàth's mar a bha fiachan anabarrach àrda a'dlùth-theannadh air, an dà chuid bho chosgaisean na cùirte agus bho bhith an-lùib a'mhargaidh-fhearainn, b'fheudar dha fhéin 's a bhean tilleadh a Éirinn, do Chaisteal Dhun-Libhse, ann an Sultain 1638.¹⁵ Chithear, ge-tà, gur mathaid gun robh aobharan-stàite air cùl na h-imrich cuideachd, oir bha an t-iarla an-sàs mar-thà anns a'choifeall dhlomhair a bha air fear de na meadhonan bu thàbhachdaiche air cogadh a bhrosnachadh ann an Albainn eadar feachdan an rìgh agus airm a'chùmhnaint.

Mar a chunnacas, dh'fhàs an iomagain a dh'fhairich cinncinnidh taobh-an-iar na Gàidhealtachd roimh chumhachd fhàsmhoir Chaimbeulaich EarraGhàidheil troimh na 1630an. Chunnacas cuideachd mar a bha easbaigean Pròstanach nan eilean agus Morair Latharna buailteach a bhith ag obair maille ri chéile. Aig an aon àm, bha aobhar a'Chaitligeachais air an taobh-an-iar 'ga cheangail gu dìongmhalta ri aobhar Chlann Dòmhnail air fad: bha Sir Dòmhnall Gorm Òg, Caitligeach, mar gum biodh a'seasamh chòirichean nan cinnidhean an aghaidh Shìol Diarmaid; bha Ragnall Àrannach, agus a mhac 'na dhéidh, a'cumail suas crùlaiste Bhun an Mhargaidh mar àite-coinnimh agus àite-furtachd na teachdaireachd Proinsiasaich. Anns an riochd seo, cha bu chòir dearmad a dhèanamh air an taobh ideòlach de'n ghnòthaich seo. Bha Dòmhnall Gorm Òg a'brosnachadh a'Chaitligeachais, co-dhiù anns an teaghlach aige fhéin, ann an dòigh gu math falachaidh air nach eil mòran fianaise air fhàgail againn an-diugh.

An toiseach, tha e coltach gun do shuidhich e Cathal MacMhuirich gus a'chlann-nighean aige oideachadh.¹⁶ Tha seo soilleir bho rannan bho'n chumha a rinn e air bàs Chaitrìona nighean Shir Dhòmhnail, a bha pòsda aig Coinneach MacCoinnich Gheàrrloch, *Leasg linn gabháil go Geàrrloch*:

D'éag ingine Í Cholla
gar shaoil mé mór h-urrama,
tug doimheanma giodh luath linn:

¹⁵Ohlmeyer, Randal MacDonell, tdd.55-9, 61-9, 72-3.

¹⁶Faic Ronald Black, "The Genius of Cathal MacMhuirich", TGSI 50 (1976-78), tdd.332-3.

fuath na h-oileamhna am inntinn...

Gan a h-altrom aguinn féin,
 truath nach raibhe a gnúis ghlainréidh:
 is móide doimheanma ar ar ndruim,
 óige a h-oileamhna eadruinn.

Annamh, bean d'a nós a-nois;
 mairg file fuair a h-eólus;
 bhudh raibhthe leoin a labhra
 aithne a h-eoil nó a h-ealadhna...

Mairg buime 'ga mbí dalta
 nach faghann seal saoghalta;
 mairg as oide 'na deoidh dhí:
 gnoide 'na dheoir dó dlighfidh.¹⁷

Nise, cha bu chòir dhuinn beachdachadh air ìmrich Chathail gu Dun Tuilm mar chomharradh air dol sìos na filidheachd aig an àm. Air a'chaochladh: bhitheadh e na b'fhaisge air an fhirinn dreuchd an fhlidh ann an teaghlach Dhòmhnaill Ghuirm Òig a mheas mar cheum air thoiseach air na choilìon e ann an Caisteal Bhuirgh fo Ragnall mac Ailein, agus 'na dheagh chomharradh air na cothroman a bha ri fhaighinn aig duine d'a leithid ann an saoghal far an robh an Caitligeachas ag éirigh an àirde a-rithist, an cois glòirmhiann Chlann Dòmhnaill. A-rithist, mothaichear gum b'ann an urra ris a'chloinn-nighean a bha Cathal.¹⁸ A-rithist, cha bu chòir dhuinn seo a ghabhail mar obair shuaraich. Dh'fheumadh an ceanncinnidh an t-oighre aige, Seumas, àrach air a'Ghalldachd; cha robh fhios nach leanadh an cultar, ge-tà, troimh thaobh nam boireannach. Chunnacas mar-thà gum b'e gu ìre cràbhachd nam boireannach a chum an eaglais Chaitligeach beò a-measg nan SeanGhall ann an Éirinn anns an dàrna leth de'n t-siathamh linn deug. Anns an Eilean Sgitheanach fhéin, bha màthair Iain Mhóir, Iseabail

---

¹⁷William J. Watson, "Classical Gaelic Poetry of Panegyric in Scotland", *TGSI* 29 (1914-19), tdd.225, 226, 227. Feumaidh e bhith gun do bhàsaich Cairliona eadar toiseach 1638, 'nuair a fhuair Coinneach an oighreachd, agus, a-réir coltais, deireadh 1640, 'nuair a phòs e a-rithist: *History of the Mackenzies*, tdd.330, 332. Rinn am filidh dà chumha eile mar chuimhneachan oirre: *A Shéonóid, méadaigh meanma* d'a màthair, agus *Deimhin do shìol Adhaimh éag* do Mairghread, té de na peathraichean aice, ise a phòs Aonghas Òg Ghlinne Garadh: faic Angus Matheson, "Poems from a Manuscript of Cathal Mac Muireadhaigh", *Éigse* 11 (1964-6), tdd.7-10.

¹⁸Mar a chithear leis mar a chaidh *Deimhin do shìol Adhaimh éag* a sgrìobhadh do Mhairghread piuthair Cairliona.

Mhór nighean Mhic 'ic Alasdair, fhathast a'cur an aghaidh sgapadh a'phròstanachais ann an Gleann Eilge, an cuibhrionn de Dhùis MhicLeòid a fhuair i as déidh bàs an duine aice.¹⁹

Bha ceangal cuideachd 'ga tharraing eadar Dòmhnall Gorm Òg agus an teachdaireachd Phroinsiasach. Ged a bha an geurleanmhainn an aghaidh nam bràithrean air clòthadh rudeigin ann am meadhon nan 1630an, bha an turais fhathast cunnartach, gu seachd àraidh ann an Dùthaich Chlann Raghnaill, far an robh na h-uachdarain gu mór fo amharas aig an easbaig Leslie. Tha e follaiseach a-nis gun do chuireadh bacadh air an cuid saothrach leis na ministeirean, rud nach robh cho cumanta anns na 1620an: gabhaidh seo mar chomharradh, 'nam bheachdsa, air ùrfhàs a'Phròstanachais dhéineasaich a-measg cléir EarraGhàidheil anns na bliadhnaichean ud. Anns an riochd sin, mothaichear mar a bha Ragnall MacDhòmhnaill, an aon shagart dùthchasach aig an àm, air a chuingealachadh, cha mhór, do'n sgìre aige ann an Uibhist-a-Deas "propter nimiam persectutionem". A dh'aindeoin mar a bha Mac an Bhaird a'dèanamh uaille 'na litir do'n Phropaganda seach gun robh e a'dèanamh bhaistidhean is phòsaidhean "coram tota multitudine in locis tamen aliquantulum a pseudoministris remotis", tha e nochdaidh mar a chum e gu àiteannan far nach do shuidhicheadh cléir Phròstanach fhathast: Lochabar, Mùideart, Sléite agus Gleann Eilge.²⁰ Tha fhios gun robh deagh ghean aig uachdaran Loch Abar is Mhùideirt do'n eaglais Chaitligich; mar a chaidh a ràdh shuas, bha Gleann Eilge ann an seilbh màthair Iain Mhóir, 's i gu math làidir 'na creud. A-thaobh Shléite, ge-tà, faodar amharas a bhith againn gun robh Dòmhnall Gorm Òg a'cumail taic ris a'Chaitligeachas, ach a'cumail nan teachdairean air falbh bho shealladh an nàimhdean, ann an ceann dùthcha na b'iomallaiche de'n eilean.

---

¹⁹Faic D.C. MacTavish, Minutes of the Synod of Argyll (SHS, Edinburgh, 1943-4), I, tdd.59-60; II, tdd.126-7. Tuigear gur e Gleann Eilge an ceann dùthcha as fhaisge air Cnòideart is Gleann Garadh: oighreachd Mhic 'ic Alasdair, an t-sliochd bho'n tàinig i. Aig an aon àm, 's ann caran às an rathad a tha Gleann Eilge - cha robh obair na dròbhaireachd 'na làn sheusar fhathast - agus tha amharas agam nach beag an t-iongnadh gun deach a suidheachadh cho fad air falbh bho Dhun Bheagain. Anns an dol-seachad, chan eil fhios nach robh Cathal an urra ri oideachadh mic-dhiolain Dhòmhnaill Ghuirm Òig, Gilleasbaig, no an Ciaran Mabach mar is fheàrr a dh'aithnichear e. Mar a chithear, bha e 'na Chaitligeach làidir, agus bho 'chuid obrach a tha air sgeul, bha flor liut aige air a'bhàrdachd: *QB 70: B'fheàrr am mór-olc a chluinntinn; 71: Ge socrach mo leaba b'annsa cadal air fraoch; agus 72: An Nollaig air 'm bu ghreadhnach fion.*

²⁰Faic aithisg Mhic an Bhaird airson 1636 ann an Giblin, Irish Franciscan Mission, 69, tdd.172-7.

A-réir coltais, shoirbhich leis na teachdairean gu mór, fiù's ged a bha e a'sìor fhàs duilich dhaibh tighinn a fhrithealadh air na Gàidheil air a'Ghàidhealtachd fhéin. Ged nach b'urrainn do na bràithrean, mar a sgrìobhadh shuas, cus oideachaidh a thoirt do'n mhórshluagh a-thaobh ceisteannan creuda, gidheadh dhrùidh an teachdaireachd air na daoine cumanta. Ann am briathran Phádraig Uí Éigearthaigh:

Hebredani Scoti turmatim singulis diebus gratia reconciliandi confluunt, adeo ut nullam ab ipsis quietem habere possimus.

no, a-rithist:

singulis diebus per nos conversi, aut convertendi, ad me ex Scotia tanquam apes ad alvearea huc confluunt...mille personae continuis quatuor mensibus per me et meos fratres in hac ipsa domo ad gremium sanctae matris ecclesia receptae sunt.²¹

Ach cha bu chòir dhuinn tuairisgeul an t-sagairt a ghabhail mar chomharradh air diadhaidheachd a choGhàidheal a-mhàin. Thàinig iad a dh'ionnsaidh crùisle Bhun an Mhargaidh, cha b'ann mar eilthirich, ach mar fhògarraich 's iad a'teicheadh bho làmhachas-làidir nan Caimbeulach.²² Chan eil teagamh nach robh Gilleasbaig Fiarshùileach a'coimhead air cùl-taic nan Dòmhnallach do na sagartan mar spreagadh an aghaidh a'chinnidh aige fhéin.

Bha an streup 'ga bhiorachadh ri linn dha seilbh fhaighinn air Cinntìre agus Eilean Diùra ann an 1635. Bha a leth-bhràthair Seumas Caimbeul, Morair Chinntìre, deònach an oighreachd a reic dha ann an 1631, ach a-réir coltais cha robh airgead gu leòr air a shiubhal aig an àm.²³ Ceithir bliadhna as déidh seo fhuair e air am fearann a reic ri Gilleasbaig Stiùbhart, fear-ionaid Raghnaill Àrannaich, as leth mac a mhaighstir; air do Mhorair Latharna cluinntinn m'a dheidhinn, ge-tà, thug e air a'Chomhairle Dhìomhair an fhéill a dhubhadh às. Fear de na leisgeulan bu thàbhachdaiche a chuir e air adhart airson seo, b'e siud gun toireadh na Dòmhnallaich a-steach sagartan gus an creideamh

²¹*Ibid.*, 70, td.178; 72, td.182; cuideachd 69, td.177.

²²Chan eil mi leagailte ri beachd Allan I. Macinnes air a'ghnothaich 'na alt "Catholic Recusancy and the Penal Laws, 1603-1707", *RSCHS* 23 (1987), td.45.

²³OTA GD 112/39/43/10 (20/9/1631); *RMS* 2009, tdd.684-5.

Caitligeach a sgaoileadh a-measg nan dùthchasach. An ath-bhliadhna, cheannaich am morair fhéin e.²⁴ Mar sin, bha Gilleasbaig Fiarshùileach a-nis a'sealbhadh pàirt de sheann dùthchas Chlann Iain Mhóir, fearann torrach, 's i faicsinneach bho Chaisteal Dhun-Libhse, a bu dual, ann am beachd iarla Aontruma, do'n teaghlach aige fhéin. Chan eil rian nach cuireadh seo barrachd impidh air an t-seann stoc Dhòmhnallach a bha air fhàgail anns an àite, agus gu dearbh am brosnachadh a dh'ionnsaidh an càirdean ann an Uladh.

Air fad's a bha na gnothaichean seo air chois air a'Ghàidhealtachd, bha cùisean-stàite air a'Ghalldachd a'sior fhàs na bu theagmhailiche do dh'aobhar an rìgh. Air caochladh aobharan - suidheachadh deuchainneach na malairte aig deireadh an deiceid, cho anfhaiseil 's a bha an uaisleachd Ghallda le giùlan suarach Theàrlaich d'an taobh, gu sònraichte leis an *revocation scheme*, agus, thairis air a h-uile càil eile, mar thoradh air toirt a-steach leabhar-ùrnaigh ùr an àrdeasbaig Laud - bha easaonta agus easòrdugh air éirigh 's gu ìre's gun robh iomagain air luchd-comhairle an rìgh gun robh 'ùghdarras an impis dol á bith ann an Albainn. Ràinig an àrgamaid mullach nam meall le cur air chois a'Chùmhnaint Nàiseanta ann am Màirt 1638; chuireadh e timcheall ceann-a-tuath agus meadhon na Gàidhealtachd goirid an déidh seo.²⁵ Rinn Morair Latharna, an t-uachdaran bu chumhachdaiche anns an rìoghachd, a shlighe sìos gu Lunnainn a bhruidhinn ris an rìgh mu'n t-suidheachadh; ach chaidh e fhéin 's a mhaighstir a-mach air a chéile, agus, air dha tilleadh, thòisich e a'teannadh ri taobh a'Chùmhnaint, an t-aobhar bu mhiadhaile aigesan mar chléireach.²⁶ Goirid an déidh seo, chaidh marcas Hamilton suas gu Albainn mar riochdaire an rìgh a shocrachadh cùisean; cha deach leis.²⁷

---

²⁴David Stevenson, Alasdair MacColla and the Highland Problem in the Seventeenth Century (Edinburgh, 1980), tdd.50; Ohlmeyer, Randal MacDonnell, tdd.22-3; Andrew MacKerral, Kintyre in the Seventeenth Century (Edinburgh, 1948), tdd.34-6; RPC 2, V, 463-4. Tha e inntinneach fhaicinn mar a bha Gilleasbaig a'daingneachadh a ghréim air Colbhasa, eilean Cholla Chiotaich, mu'n aon àm: Stevenson, Alasdair MacColla, tdd.52-3.

²⁵Faic David Stevenson, The Scottish Revolution, 1637-1644: The Triumph of the Covenanters (London, 1973), tdd.15-87, 91-2; Conrad Russell, The Fall of the British Monarchies 1637-1642 (Oxford, 1991), tdd.29-70.

²⁶Stevenson, Alasdair MacColla, tdd.64-5; idem., The Scottish Revolution, tdd.93-8.

²⁷Ohlmeyer, Randal MacDonnell, td.77. Airson turas Hamilton, faic Peter Donald, An uncounselled king: Charles I and the Scottish troubles (Cambridge, 1991), tdd.72-5, 78-118.

Aig bun trioblaidean an rìgh bha easbaidh neart airm fo 'cheannsal ann an Albainn. Bha poileasaidh 'athar a-thaobh na h-uaisleachd - casg a chur air na folachdan agus tomhais de dheagh shìbhealtas a thoirt a-steach 'na lùib - ro shoirbheachail. Aig deireadh nan 1630an, bha a'Ghalldachd air a bhith cleachdte ri bliadhnaichean de shìothalachd: tòrr de na fireannaich d'am bu mhiann beatha mhileanta, bha iad air falbh mar shaighdeirean-tuarasdail air TìrMór na h-Eòrpa. Mar sin, cha b'urrainn do'n rìgh a chuid ùghdarrais a chur an cleachdadh los na cùmhnantairean a chìosnachadh.²⁸ 'S e seo an cùlra do'n mholadh a rinn marcas Hamilton - agus gu dearbh Ragnall Aontruma fhéin - do'n rìgh aig toiseach 1638, agus a-nuairsin a-rithist, a-réir fianais nan litrichean, ann am meadhon Ògmhios, 'nuair a bha an suidheachadh a'sìor fhàs na b'éiginniche: b'iad siud, feachdan Chlann Dòmhnail na h-Éireann agus na h-Albann a chruinneachadh 's a chur an gnìomh an aghaidh nan reubaltach.²⁹ Rud gu math ìoranach, as déidh cho déineasach 's a bha e fhéin 's 'athair ann a bhith a'feuchainn ri cumhachd Chlann Dòmhnail agus nan cinnidhean eile a chuingealachadh 's a dhilàrachadh, dh'fheumadh e a-nis tionndaidh do'n dearbh àirde ud airson cobhair: anns a'cheud dol-a-mach o chionn's nach deach gu buileach leis na poileasaidhean a dh'ùisnich na Stiùbhartaich air taobh-an-iar na Gàidhealtachd na bu thràithe 's an linn. Ghabh an rìgh le beachdan Hamilton, agus gheall e do Ragnall MacDòmhnail gum faigheadh e còir air gach pìos de sheann dualchas nan Dòmhnallach a ghlacadh e. Ghabh iarla Aontruma, 's e ag obair an cobhuinn ri marcas Hamilton, mu òrdan Theàrlaich anns a'bhàd. Chuir an dithis aca litrichean air falbh do cheannardan Chlann Dòmhnail ann an Albainn, ag iarraidh orra éirigh ann an ainm an rìgh. Air 24mh Lunasdal sgrìobh Sir Dòmhnall Gorm Òg gu marcas Hamilton:

I have convenit the captein of Claine Ronald and the Laird of
Glengarrie with our haill name of Claine Donald who hes swairne to

---

²⁸Airson laigse mhaoineach agus mhileanta a'chrùin, faic Conrad Russell, The Causes of the English Civil War (Oxford, 1990), tdd.161-84.

²⁹Donald, An uncounselled king, td.71; Knowler, Letters II, td.300; David Dalrymple, Lord Hailes, Memorials and Letters relating to the History of Britain in the Reign of Charles the First (Glasgow, 1766), tdd.42-3; OTA GD 406/1/10488, /10775; S.R. Gardiner (deas.), The Hamilton Papers (London, Camden Society, sreath ùr 27, 1881), tdd.12-13; Ohlmeyer, Randal MacDonnell, tdd.78-9.

doe and live with me in the Kingis service qlk yr Lo. sall be assurit so
longe as I have breath.³⁰

Aig deireadh na litreach, agus ann an litir eile na bu thràithe do mharcas Hunndaidh³¹, cuiridh Sir Dòmhnall Gorm beum sònraichte air cho dìomhair 's a dh'fheumas iad an coifheall a chumail. Gu mìshealbhach dhasan, chaidh an cuid phlanaichean a bhrath do na Cùmhnantairean cha mhór cho luath 's gun do chuireadh e an gnìomh, 'nuair a dh'iarr Gilleasbaig MacDhòmhnaill Fear Shanndaidh, uachdaran aig nach robh comas leughaidh, air Maighstir Donnchadh Òmaidh, ministear Chill Cholm-Chille, litir bho Ghilleasbaig Stiùbhart fear-ionaid iarla Aontruma a mhìneachadh dha.³² Tha e nochdaidh mar a thòisich Gilleasbaig Fiarshùileach ri buill-airm a chruinneachadh agus an tuath a dheasachadh airson cogaidh cho luath 's gun tàinig am fiosrachadh seo am follais.³³ A-rithist, chuir e air falbh sreath litrichean gu Wentworth ag iarraidh airsan glòirmhiann an iarla a chasg.³⁴ Seach gun robh a nàimhdean ann an Cloinn Dòmhnail a'bagairt turais-chogaidh 'na aghaidh, le làn-chead bho'n rìgh, dh'fheumadh Morair Latharna a-nis taobhadh ris na Cùmhnantairean. Le bàs 'athar, Gilleasbaig Gruamach, ann an Lunnainn a's t-fhoghar, bha a shuidheachadh na b'fhasa buileach, 's e mar gum biodh air a shaoradh gu bhith ag obair air a cheann fhéin: roimh dheireadh na bliadhna, bhruidhinn e a-mach gu poblach as leth a'Chùmhnaint.³⁵

---

³⁰OTA GD 406/1/533; HMC 21, Supplementary Report, td.50.

³¹OTA GD 406/1/427.

³²Stevenson, Alasdair MacColla, tdd.65-6. Airson Òmaidh, faic Andrew MacKerral, Kintyre in the Seventeenth Century, tdd.39-40.

³³OTA GD 112/39/66/24 (28/6/1638); /67/8 (23/8/1638); GD 406/1/653 (13/10/1639); clàr de shaighdeirean ann an oighreachd Tighearna Ghlinn Urchaidh: Cosmo Innes, The Black Book of Taymouth (Edinburgh, 1855), tdd.391-404. Tha e coltach gun robh iomagain shònraichte air gun tigeadh saighdeirean-tuarasdail Éireannach - gu sònraichte Aodh Ruadh Ó Néill - a-nall bho'n Roinn-Eòrpa gus cuideachadh a thoirt do'n iarla: Knowler, Letters II, tdd.187, 225-6. Anns an riochd seo, bha Raghall Aontruma ag iarraidh cuireadh a thoirt do cheannardan nan réisimeidean ann am Flànnras ann an Ògmhios 1639: *ibid.*, td.358.

³⁴Knowler, Letters II, tdd.187, 210, 220-1, 225-6.

³⁵Stevenson, Alasdair MacColla, td.67; idem., Scottish Covenanters and Irish Confederates: Scottish-Irish Relations in the mid-seventeenth Century (Belfast, 1981), tdd.26-7.

Faodar grunn phuingean a thogail bho na tachartais seo. An toiseach, b'ann air los fuatha an aghaidh Chaimbeulaich EarraGhàidheil a chaidh Clann Dòmhnail an lùib phlanaichean iarla Aontruma, cha b'ann air sgàth rìoghalachd do Theàrlach. Air an aon dòigh, chithear, leis mar a bha Ragnall a'gealltainn do dh'Fhear Shanndaidh gun tilleadh oighre dligheach Chlann Iain Mhóir, Ragnall mac Aonghais Òig, a Chinntire an lùib an aramach, gun robh e fhéin a'tuigsinn gu ro mhath nach b'ann air los deagh ghean dhasan a-mhàin a ghabh iad mu'n ghnòthaich. Mothaichear cuideachd mar nach deach a'choifheall a thaisbeanadh ach taobh-a-staigh uaisleachd Chlann Dòmhnail. Bha Iain Mór MacLeòid na Hearadh air 'ainm a chur ris a'Chùmhnant; bha Sir Lachlann MacGillEathain Dhubhairt fo amharas air sgàth's cho mór 's a bha e an comain nan Duibhneach; gu dearbh, bha na Leathanaich ag obair còmhla ris na Caimbeulaich gus EarraGhàidheal a dhìon. Mu dheireadh, bheirear an aire do cho sgiobalta 's a chuireadh am plana gu buil, agus cho déineasach 's a bha Morair Latharna ann a bhith a'cur 'na aghaidh. Ré an deicheid mu dheireadh, chaidh an an-earbsa, an gamhlas 's am mìorùn a ghnéitheachadh air gach taobh; cha robh a dhìth orra ach an aon spreagadh agus bhitheadh a'choistri a'lasadh gu connspaid. A-thaobh a'chùlraith co-dhiù, tha deagh shuaip eadar na tachartais seo agus Aramach 1641 ann an Uladh.

Aig toiseach 1639 thòisich iarla ùr EarraGhàidheal ri deasachadh airson a'chogaidh ann an dàrìribh. Cheannaich e frigead Duitseach; dhaingnich e Cinntire; agus shuidhich e gearasdan fo Dhunnchadh Caimbeul Achadh nam Breac ann an Ceann Loch Chille Chiarain.³⁶ Ann an dòigh, bu diomhain dha: cha b'urrainn do dh'iarla Aontruma feachdan uidheamhachadh gus ionnsaigh chuimsichte a thoirt air EarraGhàidheal co-dhiù: cha robh am maoineas no an taic sin aige.³⁷ Dhiùlt Wentworth a-muigh 's a-mach cuideachadh sam bith a thoirt do Ghàidheal agus do Chaitligeach; bha poileasaidh Theàrlaich fhéin d'a thaobh teagmhach, gun ghrunnd.³⁸ Gu dearbh, rinn am fear-ionaid cinnteach nach biodh cuid no ghnòthaich aig Ragnall MacDhòmhnail

---

³⁶Knowler, *Letters* II, tdd.289, 302; Stevenson, *Alasdair MacColla*, td.68; idem., *Scottish Covenanters*, tdd.31-2; MacKerrall, *Kintyre in the Seventeenth Century*, td.38.

³⁷Knowler, *Letters* II, tdd.278, 289, 301, 335-6, 355-6, 357, 419-21; cuideachd OTA GD 406/1/652, /1149, /1150, /1153, /1162.

³⁸Knowler, *Letters* II, tdd.319, 334, 336, 419-21.

anns an arm oifigeil a bha e fhéin airson a thogail an aghaidh nan Cùmhnantairean.³⁹ Rinn Ragnall Aontruma a dhìcheall gus feachd a thogail bho na h-eileanan, agus bho Uladh; bha planaichean mionaideach aige cuideachd. Chaidh laigse an t-suidheachadh aige a dhearbhadh, ge-tà, 'nuair a chuir iarla EarraGhàidheil Gilleasbaig MacDhòmhnaill Fear Shanndaidh 's am mac an gréim, 's e a'fuadachadh uaislean Dòmhnallach eile bho'n oighreachd aige.⁴⁰ Gu h-ìoranach, bha Wentworth a-nis a'beachdachadh air beagan cuideachaidh a thoirt do Ragnall, ach a-mhàin fo mhéinn iomagain a chur air iarla EarraGhàidheil gus toirt air fuireachd 'na dhùthchas an àite bhith an-sàs anns an turas-cogaidh a bha na Cùmhnantairean a'bagairt an aghaidh Shasainn.⁴¹ Mar thoradh air suidheachadh éiginneach Chlann Dòmhnail mu dheas, chuir Ragnall MacDhòmhnaill fios gu Sir Dòmhnall Gorm Òg; thadhail e air Aontruim air a shlighe sìos do'n chùirt, agus trì cheud de dh'fhògarraich bho EarraGhàidheil 'na chois.⁴²

---

³⁹Stevenson, Alasdair MacColla, tdd.67-8; Ohlmeyer, Randal MacDonnell, tdd.80-2. Gu ìre, b'e am feagal a dh'fhairich Wentworth roimh Chléirich planntachadh Ulaidh a dh'aobharaich seo: faic Stevenson, Scottish Covenanters, tdd.13-24; Michael Perceval-Maxwell, The Outbreak of the Irish rebellion of 1641 (Montreal, 1994), tdd.54-5. Cuideachd, agus air an aobhar-sa, cha robh e idir airson fearg Mhic Cailein Mhóir a dhìricheadh air an rìoghachd a bha 'na sheilbh, puing a tha gu math soilleir ann an Knowler, Letters II, tdd.210, 220-1. Gu dearbh, chan eil teagamh nach robh Caimbeulaich EarraGhàidheil a'beachdachadh air turas-cogaidh air choireigin a thoirt a-nall troimh'n cheud leth de 1639, agus gu dearbh ann an 1640: Stevenson, Scottish Covenanters, tdd.24-5, 26, 28, 33, 35-7, 90; Knowler, Letters II, tdd.184, 289. Aig bun, ge-tà, cha robh earbsa sam bith aig Wentworth ann an Ragnall Aontruma, an dà chuid a-thaobh a phearsa agus a-thaobh cò leis a bha e: *ibid.*, tdd.187-8, 204, 211, 304, 358, 359.

⁴⁰Knowler, Letters II, td.321; Stevenson, Alasdair MacColla, tdd.68; Ohlmeyer, Randal MacDonnell, tdd.83-9. Gu dearbh, bha EarraGhàidheil a-nis dùinte do luchd-bratha MhicDhòmhnaill: Knowler, Letters II, td.303. Mothaichear cuideachd mar a spùill na Caimbeulaich Eilean Chalbhasa anns an Ògmhios: Stevenson, Alasdair MacColla, td.69.

⁴¹Knowler, Letters II, tdd.323, 420.

⁴²Stevenson, Alasdair MacColla, td.68. Chan eil fhios nach ann do thuras Dhòmhnaill Ghuirm Òig a tha an Ciaran Mabach a'dèanamh tuairisgeil 'na mharbhrann do Shir Seumas MacDhòmhnaill [QB 70: *B'fheàrr am mór-olc a chluinntinn*]:

'Nuair a bha mi 'am ghille,
'S mi'n ceud iomairt Shir Seumais,
Mar ri còmhlan de'm chinneadh,
Seòladh air spinneig do dh'Éirinn;
'S ann aig Ì Choluim Chille,
Ghabh mi giorrag mu d'dheidhinn;
Chaill thu làn méise feòdair,
Air do shròin de'n fhuil ghlé dhearg...

Tha eachdraichean 's mathaid ro bhuailteach a bhith a'leigeil seachad a'phàirt a bh'aig Sir Dòmhnall Gorm Òg ann an tachartais an àma-sa. Tha tòrr a bharrachd fianaise anns na tobraichean mu Ragnall MacDhòmhnaill, uachdaran aig an robh oighreachd cho saoibhir ann an Éirinn, cùirteir aig an robh tiotal, bean uasal Shasannach, agus, air sgàth's mar a bha e an-sàs ann an teismeadhon an aobhair rìoghail ann an trì rìoghachdan Bhreatainn, a bha tòrr na b'fhradharcaiche na a cho-aoiseach Dòmhnallach ann an oisean iar-thuath na h-Albann. A-rithist, b'ann bho àirde Aontruma a thàinig an turas-cogaidh, fo cheannas Alasdair mhic Colla, a-nall mu dheireadh thall ann an 1644; bhàsaich Sir Dòmhnall goirid roimhe. Co-dhiù no co-dheth, tha e follaiseach gun robh barrachd gnothaich aig Dòmhnallach Shléite ris na rìoghalaich na thathas a'saoilsinn an-diugh. Mar a chunnacas, aig deireadh nan 1630an bha iarla Aontruma cha mhór fo phairilis seach nach robh Wentworth deònach air chor sam bith cùl a chumail r'a phlanaichean. B'ann a-mhàin le taic bho Shir Dòmhnall Gorm Òg a dh'éireadh leis a'choifheall aige. A-rithist, gu math sìmplidh, tha a'phàirt a chluich an t-iarla anns a'ghnothaich nas soilleire anns na tobraichean seach gun robh làn-fhios aig a nàimhdean dé bha 'na rùn aige a dhèanamh.⁴³ Air an làimh eile, ge-tà, mar a chithear bho na litrichean aige, bha Sir Dòmhnall tòrr na b'fhaicilliche; cuideachd, seach gun robh e a'dèanamh còmhnaidh ann an ceann dùthcha a bha iomallach bho na h-ùghdarrais ann an Dun-Éideann, bha barrachd cothroim aige obrachadh gu dìomhair anns na h-eileanan air a cheann fhéin.⁴⁴

'S dòcha a'tagairt os n-ìosal do Reachdan Idhe, agus do'n deifir bheachd a bh'aig an dà bhràthair mu chreideamh agus mu ghnòthaichean-stàite, a tha Gilleasbaig anns an rann seo.

⁴³Air a'chuspair seo, faic Knowler, Letters II, td.300: "This Business [coifheall Aontruma] is now become no Secret, but the common Discourse both of his Lordship and the whole Kingdom." Bheirear an aire cuideachd, ge-tà, mar a bha marcas Hamilton a'taisbeanadh an fhiosrachaidh ud 'nuair a bha e shuas ann an Dun-Éideann ann an 1638 gus neart an rìgh a dhearbhadh do na Cùmhnantairean: Russell, Fall of the British Monarchies, td.80.

⁴⁴Airson mar a bha Sir Dòmhnall 's mathaid a'cleith ghnòthaichean air Ragnall fhéin, faic Knowler, Letters II, td.357. Faic mar a bha Robert Baillie de'n bheachd gun robh Sir Dòmhnall fhéin air cùl na h-iomairte ann an Albainn: "Sir Donald Gorrum, the Clan Ronald and manie others, were hatching a mischief, to joyne with the Earle of Antrim, the chief of the Clandonald, who was, with the King's money and authoritie, to come with forces from Ireland to Kintyre. Diverse of these unhappie clannes had no good-will to the name of Campbell, but tooke them for intruders upon their old possessions and was glad to see the day when, with the King's good-will, they might recover their ancessors patrimonie from them; yea, Argile's own brother at Court was thought to be on this counsell, bot God disappointed all their malicious designes." [Baillie, Letters and Journals (3 leabhn, Bannatyne Club, Edinburgh, 1841-2), I, td.193]

Cuimhnichear cuideachd gun do chuir Ragnall Aontruma cha mhór fad a bheatha air falbh bho'n oighreachd aige, ann an cùirt Lunnainn; aig bun, cha robh e mòran tuigse aige air cùisean air a'Ghàidhealtachd, rud a tha gu math soilleir bho na planaichean iongantach airson a'chogaidh a thug e do Wentworth ann am Màirt 1639. A-réir an fhir-ionaid, thubhairt e gum biodh na h-eich aige beò air duilleagan craoibhe, agus na saighdeirean air seamragan.⁴⁵ 'S beag an t-iongnadh, a-réisde, gum b'e Sir Dòmhnall fhéin - le Gilleasbaig Stiùbhart 'na chois - a bha a'riochdachadh aobhar Chlann Dòmhnail do'n rìgh aig a'choinnimh ann am Bearaig, dìreach mus do thòisich Teàrlach 's na Cùmhnantairean a'cur ri chéile a'chòrdaidh-shìthe a chuireadh crìoch air Ceud Chogadh nan Easbaigean. Chaidh iad ann leis an leisgeul gun robh iad ag iarraidh luingeis a bheireadh cobhair dhaibhsan air a'Ghàidhealtachd a bha a'fuiling geurleanmhainn Chaimbeulaich EarraGhàidheil⁴⁶; ach ann an dàribh bha iad a'miannachadh barantais rìoghail an aghaidh Mhic Cailein Mhóir. Chaidh leis: bha e fhéin 's an t-iarla air ainmeachadh mar fhir-ionaid an rìgh air a'Ghàidhealtachd.⁴⁷ Gheibheadh Ragnall MacDòmhnail Cinntire mu dheireadh thall; bha na duaisean a chaidh a ghealltainn do Shir Dòmhnall, ge-tà, fiù's na bu thàlaidhiche: Eilean Chanaidh, Rùma agus Eilean nam Muc (an dà eilean mu dheireadh ud an seilbh Lachlainn MhicGillEathain, Fear Cholla), Srath an Eilein Sgiathanaich, Àrd nam Murchan agus, a-réir coltais, Suaineart.⁴⁸ Mar sin, bha Sir Dòmhnall mar gum biodh a'gabhail brath air an t-suidheachadh, agus a'feuchainn ri ceannas na sliochda aige fhéin de Chloinn Dòmhnail a sheulachadh anns an àirde-tuath.

---

⁴⁵Faic Knowler, Letters II, tdd.302-6, 358-9; cuideachd OTA GD 406/1/1154, /1162.

⁴⁶Airson mar nach do chòrd seo ri Wentworth, faic Knowler, Letters II, tdd.359, 422. Airson iomagain bean Dòmhnail, Seònaid, gun toireadh Gilleasbaig Fiarshùileach ionnsaigh air an Eilean Sgitheanach fhad's a bha an duine aice air falbh, faic Charles Fraser-Mackintosh, Letters of Two Centuries, chiefly connected with Inverness and the Highlands, from 1616 to 1815 (Inverness, 1890), tdd.375-6.

⁴⁷LNA LS 3784 ff.36-40 (lethbhreac).

⁴⁸Stevenson, Alasdair MacColla, tdd.70-1; Ohlmeyer, Randal MacDonnell, td.89. Airson Eilein nam Muc, a bha 'na bhonn-connsaide eadar na Leathanaich agus Sir Dòmhnall Caimbeul Àrd nam Murchan, faic Clan Gillean, tdd.371-2. A-réir coltais, fhuair Sir Dòmhnall cuideachd long-chogaidh agus buill-airm airson mìle duine: Stevenson, Scottish Covenanters, td.33.

Mar thoradh air còmhraidhean Bhearaig eadar Teàrlach agus na Cùmhnantairean, chaidh sìth chugallach a ghairm air feadh na rìoghachd.⁴⁹ Air a' Ghàidhealtachd, ge-tà, 's ann a chaidh an aimhreit na bu ghéire: cho luath's gun do thòisich cuid de na fògarraich Dhòmhnallach ri tilleadh chun nan taighean aca ann an Cinntire fo dhìon na sìothchalachd, chaidh ruaig a chur orra leis na Caimbeulaich.⁵⁰ Aig an aon àm, bha Sir Dòmhnall Gorm Òg a' cruinneachadh nan ceanncinnidh airson coifhealla eile, 's e 'ga dhearbhadh fhéin le barantas an rìgh. Chuireadh uachdaranachd laghail na Gàidhealtachd ann an làmhan Deòrsa MhicCoinnich - b'e siud an inbhe a dh'aobharaich an leithid de dh'fharmaid air a bhràthair; a-measg nan ceanncinnidh bu mhotha a gheall cuideachadh dha, bha Iain Mùideartach, Iain Mór na Hearadh agus Sir Lachlann Dubhairt.⁵¹ Timcheall air an aon àm, ann an Sultain 1639, chaidh Sir Dòmhnall agus Gilleasbaig Fiarshùileach an-sàs anns na cùirtean-lagha ann an Dun-Éideann air sgàth, a-réir coltais, gun do chuir an Dòmhnallach as leth Mhic Cailein Mhóir gun do dh'éignich e bean Fir na Leargaidh. Tuigear cho searbh 's cho dùr a bha an dà thaobh an aghaidh a chèile bho'n dòigh 's an do thòisich an tuasaid:

Amangs all ye Complents Sr Donald Gorme and Coll McGillesspeiks
sunnis hes libellit ane haynous Complent against ye Erle Argyll for
wrangs done to ye lard Largies wyf and pepill qlk libell being be ye
lard Auchinbreck Ar[chi]bald Lawers Broyr and Georg Campbell
meittin Sr Donald Gorme wppoun ye parliame[nt] house starres did
gif Sr Donald sum Roisting loing att him.

---

⁴⁹Stevenson, The Scottish Revolution, tdd.151-61; idem., Scottish Covenanters, td.35: "in all three kingdoms the treaty of Berwick was used to provide a breathing space in which to prepare for a new war."

⁵⁰Knowler, Letters II, td.374; OTA GD 406/1/1164, /1165, /1168.

⁵¹Chaidh a'choifheall a bhrath le Seumas MacLaomainn, ceannard a'chinnidh: Stevenson, Alasdair MacColla, tdd.72-3; idem., Scottish Covenanters, td.35. Airson iarla Shìphoirt, faic cuideachd Donald, An uncounselled king, td.217. Bhitheadh e coltach gun deach Sir Lachlann a chur an gréim le Mac Cailein Mór goirid as déidh seo, aig toiseach 1640, fo amharas a bhith an-sàs ann an coifheall gus Mac Cailein Mór a mhurt: John Spalding, Memorials of the troubles in Scotland and in England, A.D.1624 - A.D.1645 (2 leabh., Aberdeen, Spalding Club, 1850-1) I, td.195; Edward J. Cowan, Montrose: for Covenant and King (London, 1977), tdd.90-1.

Chuir Sir Dòmhnall casaid do'n Àrd-Choimiseanaiche "yt he [dared] not attend his gravis parliament for fear of his lyf to be taine..."⁵² Mhair a'chùirt airson a'chòrr de'n mhìos; tha e coltach gun robh i na bu thàmailtiche do'n Dòmhnallach na bha e do Ghilleasbaig.⁵³

Fhad's a bha Sir Dòmhnall Gorm Òg a'feuchainn ri cur an aghaidh Chaimbeulaich EarraGhàidheil ann an Albainn, dh'fhàillich air iarla Aontruma cuideachadh sam bith fhaighinn bho Wentworth. Ged a bha riaghaltas na h-Éireann a'deasachadh turais-chogaidh an aghaidh nan Cùmhnantairean a's t-Earrach 1640, rinn fear-ionaid an rìgh cinnteach nach biodh cuid no gnothaich aig MacDhòmhnail ris a'chùis idir.⁵⁴ Gu dearbh, aig an àm seo tha e follaiseach gun robh Ragnall Aontruma ann an staing mhóir air sgàth iarrais nam fear-féiche aige.⁵⁵ Co-dhiù, thuig na Cùmhnantairean nach robh móran cunnairt a-nis bho àirde Ulaidh. A's t-samhradh, thug Gilleasbaig Fiarshùileach turas-cogaidh troimh Athall, Bràigh Mhàrr, Machair Aonghais agus suas gu ruige Bhàideanach agus Lochabar, dà cheann dùthcha a bha e dìreach air an àrd-uachdranachd aca a cheannachd bho mharcas Hunndaidh.⁵⁶ Troimh'n chòrr de'n bhliadhna chithear na Caimbeulaich a'feuchainn ri'n cumhachd 'ùisneachadh gus sliochdan Chlann Dòmhnail a roinn an aghaidh a chéile. Chaidh feachd a chur an aghaidh Dòmhnallaich na Ceapaich agus Dòmhnallaich Ghlinne Garadh, air los nan creach a bha iad a'togail, ma b'fhìor; ann an Lùnasdal chaidh taigh na Ceapaich a losgadh.⁵⁷ Dh'fheuch Gilleasbaig Fiarshùileach ri 'inbhe mar àrd-uachdaran Mhùideirt

---

⁵²OTA GD 112/39/74/6: Gilleasbaig Caimbeul, Fear Ghlinn Charadail, gu Cailean Caimbeul, Tighearna Ghlinn Urchaidh (16/9/1639).

⁵³Faic cuideachd OTA GD 112/39/74/5, /6, /12, /13, /14, /75/3. Mothaichear mar a bha Ragnall Aontruma a'miannachadh tighinn a-null gu Alba aig an àm-sa: OTA GD 406/1/1166.

⁵⁴Knowler, Letters II, tdd.234-5, 338; OTA GD 406/1/803; Ohlmeyer, Randal MacDonnell, td.94.

⁵⁵OTA GD 406/1/1158, /1161, /1166, /1170, /1172, /1356; cuideachd, airson mar a bha na fiachan a'cur air fiù's aig toiseach 1639, faic C.H. Firth, "Papers relating to Thomas Wentworth, First Earl of Strafford" ann an The Camden Miscellany 9 (London, Camden Society, sreath ùr 53, 1895), td.8.

⁵⁶Stevenson, Alasdair MacColla, td.72; idem., The Scottish Revolution, tdd.197-201; idem., Scottish Covenanters, td.36; Cowan, Montrose, tdd.94-6; OTA GD 112/39/79/10, /11; /80/1, /2, /5, /6, /7, /9, /11; /81/1; GD 406/1/1143.

⁵⁷Spalding I, tdd.217-18; Cowan, Montrose, td.96; Ohlmeyer, Randal MacDonnell, td.93. 'S mathaid gum b'ann air sgàth seo a chaidh Dòmhnallaich na Ceapaich, agus, a-réir coltais, Dòmhnallaich Ghlinne Comhann, air turas-creiche gu bruaichean Loch Tatha, far an do chuireadh blàr Shròn a'Chlachain. 'S e

agus Àrasaig a chleachdadh le bhith a'gairm a-mach Iain Mhùideartaich airson an turais seo; cha tug esan cluais dha.⁵⁸ An ath mhìos, chuireadh barantas a-mach do Shir Dòmhnall Gorm Òg ag iarraidh a'fhaic a thogail an aghaidh Caipitean Chlann Raghnaill.⁵⁹ Faodar a radh gun do shoirbhich leis na h-oidhirpean seo: aig deireadh na bliadhna bha Dòmhnall Glas, Mac Mhic Raghnaill, deiseil airson na sìothchalachd⁶⁰; troimh 1641 cha robh an tuilleadh buairidh ann do na Caimbeulaich bho Chloinn Dòmhnail na h-Albann, ach a-mhàin gun robh Dòmhnallaich Ghlinne Garadh ri creachadaireachd.⁶¹ Bha fathann ann gun robh coifheall air chois eadar Sir Dòmhnall Gorm Òg, Iain Mac an Rothaich Asainn, agus Deòrsa iarla Shìphoirt, ach cha tàinig càil aisde.⁶² Aig bun, 's e as aobhar air an t-sìth mhì-abhaistich seo gun tug na Cùmhnantairean air an rìgh strìochdadh do na tagraidhean aca as déidh dhaibh ionnsaigh a thoirt air Sasainn; b'fheudar dha gabhail ris an *régime* ùir.⁶³

Cha robh mòran a bharrachd a'tachairt ann an Éirinn. A-réir coltais, ged nach eil an fhianais ach tearc, chaidh iarla Aontruma an-sàs ann an gnothaichean-stàite, 's e a'cur seachad a bheatha - a-mach 's mathaid air chuairt gu Ath nan Damh far an robh Teàrlach a'fuireachd - air chairtealan ann am Baile Átha Cliath a'frithealadh na pàrlamaide agus a'feuchainn ri 'charaidean a bhrosnachadh ann an aobhar an rìgh.⁶⁴ Ann an Samhain

---

seo am blàr mu'n do rinn Iain Lom *Rìgh gur mór mo chuid mulaid*, "Cumha Aonghais mhic Raghnaill Òig": *ÒIL* 74-103, tdd.233-5.

⁵⁸Stevenson, *Alasdair MacColla*, td.73.

⁵⁹OTA GD 112/39/82/16 (10/10/1640); faic cuideachd /83/6 (18/11/1640).

⁶⁰Faic OTA GD 112/39/84/9, litir gun dàta, ach 'ga clàradh ann an Dùbhlachd 1640, bho Alexander Baillie of Drumyea gu Iain Caimbeul Ghlinn Urchaidh: "I haue gottin occasion to talk with some of thair best sort [Dòmhnallaich na Ceapaich] our Donald Glasse mc Ronald and his son and Allister Oig mc Allister vic Danl Duy qlk Allister Oig will apprehend him selff and all ye race of Sleich Allister vic Danl Doy to be in all maner freinds to yor houss ... concerning Donald Glasse & his son thay are peaceable men and will sett caution to this effect..."

⁶¹Tha e mothachaidh, ge-tà, gun robh Gilleasbaig Fiarshùileach fhathast gun a bhith a'toirt cead do na fògarraich Dhòmhnallach tilleadh gu EarraGhàidheal: OTA GD 406/1/1355.

⁶²Spalding, *Memorials* I, tdd.322-3.

⁶³Stevenson, *The Scottish Revolution*, tdd.205-13.

⁶⁴Ohlmeyer, *Randal MacDonnell*, tdd.95-6. Airson na fianaise gun do thòisich e ri déiligeadh dìomhair ris an rìgh air a cheann fhéin a's t-samhradh, faic *ibid.*, tdd.97-9; idem., "Communications: the

1640, ge-tà, nochdaidh Alasdair mac Colla airson a'cheud turais ann an euchd mìleanta, 'nuair a dh'fheuch e fhéin, a bhràthair Ragnall agus ceithir fichead eile ri Seòras Caimbeul, bràthair Shir Iain Chaldair agus uachdaran Ìle *de facto* a ghlacadh, 's mathaid mar bhràigh airson an athar, Colla Ciotach, agus an dithis bhràthair eile a bha an gréim aig na Caimbeulaich.⁶⁵ Cha do dh'éirich leo, agus nan robh an còrr aimhreite air taobh thall Shruth na Maoile airson bliadhna 'na dhéidh, chan eil càil ri fhaicinn anns na tobraichean. Mar sin, 'nuair a thòisich Aramach 1641 gu h-obann ann an Uladh anns an Dàmhair, thàinig e air luchd planntachaidh Ulaidh mar bheum às na speuran.⁶⁶

Chuir an t-aramach Ragnall MacDhòmhnaill ann an staing nach bu bheag. Caitligeach agus Gàidhealach mar a bha e, dh'fheumadh e a'fuireachd air taobh nan ùghdarras; bha a shuidheachadh na bu dhuilghe buileach, ge-tà, as déidh briseadh réiseamaide na h-oighreachd aige a bha fo Ghilleasbaig Stiùbhart, buidheann a bha gu ruige seo air aimhreit a'chogaidh a chumail air falbh bho Aontruim. Aig fìor-thoiseach 1642, thionndaidh na Caitligich air na saighdeirean Pròstanach innte ann am feallfhalach - chaidh tòrr dhiubh sin a mharbhadh. An lùib an tachartais seo, thòisich tòrr de thuath Chaitligich an iarla a'taobhadh ris na reubaltaich, 's iad a'feuchainn r'am maighstir a tharraing còmhla riutha. Mar thoradh air an seo, rinneadh casgraidhean is àr air gach taobh, Caitligeach agus Pròstanach.⁶⁷ Gu dearbh, bha an suidheachadh cho éiginneach 's

---

"Antrim Plot" of 1641 - a myth?", *Historical Journal* 35 (1992), tdd.905-19. Airson bheachdan eile, faic Perceval-Maxwell, *Outbreak*, tdd.193-6, 211-12, 329n.7; idem., "The "Antrim Plot" of 1641 - a myth? A response", *Historical Journal* 37 (1994), tdd.421-30. Russell, *Fall of the British Monarchies*, tdd.394-5.

⁶⁵Stevenson, *Alasdair MacColla*, td.73.

⁶⁶Perceval-Maxwell, *Outbreak*, gu sònraichte tdd.192-239, 285-91; Russell, *Causes of the English Civil War*, tdd.125-30; idem. *Fall of the British Monarchies*, tdd.373-99. Faic cuideachd an litir a sgrìobh Sir Féidhlim Ó Néill gu Pádraig Ó hÉigeartaigh ann an Dàmhair 1641 [OTA PA 7/23/2/9], ann an David Stevenson, "The Irish Franciscan Mission to Scotland and the Irish Rebellion of 1641", *IR* 30 (1979), td.61. Saoilidh mi gu bheil tuilleadh 's a'chòrr faicill air Stevenson a-thaobh có bh'ann an "donald Gorme": faodar a bhith cinnteach gum b'e Dòmhnall Gorm Òg Shléite a bha Ó Néill a'sònrachadh a-mach - ged a tha e coltach gun deach an litir a sgrìobhadh ann an dà-rìribh gus na reubaltaich a bhrosnachadh, agus feagal a chur an nàimhdean. Mothaichear cuideachd do mar a bha na h-Éireannaich, aig toiseach an aramach co-dhiù, a'feuchainn ri Albannaich a'phlanntachaidh a chumail sìtheil: Stevenson, *Scottish Covenanters*, tdd.83-96; Perceval-Maxwell, *Outbreak*, tdd.216-18.

⁶⁷Stevenson, *Alasdair MacColla*, tdd.73-9; idem., *Scottish Covenanters*, tdd.99-102; Ohlmeyer, *Randal MacDonnell*, tdd.100-10. Tha e inntinneach fhaicinn mar a thàinig ceud fear-bogha air tìr bho Eilean Reachlainn gus an cuideachadh - gun teagamh sam bith, b'iad Dòmhnallaich Albannach a bhiodh ann an deagh chuid dhiubh.

gun do chuir Gilleasbaig Stiùbhart agus am fuigheall de Phròstanaich a bha air fhàgail 'na chommand, 's iad fo shéisde ann an Cúil Raithin, athagairt gu iarla EarraGhàidheil airson cobhair an aghaidh nan reubaltach, agus dìteadh de'n t-seann mhaighstir an iarla airson ceannairce 'na chois.⁶⁸

B'e sin an dearbh rud a bha fainear do na Cùmhnantairean: ann an Giblein 1642 chuireadh trì réiseamaidean air tìr ann an Carraig Fhearghais fo'n Mhàidsear-Seanarail Raibeart Rothach.⁶⁹ B'e seo a spreag iarla Aontruma thilleadh do'n oighreachd aige; dh'òrdaich e do'n tuath aige séisde Chúil Raithin a thogail - bha na Pròstanaich an déidh callcatha mór fhuiling mar-thà ann am blàr na Lánaidh anns a'Ghearran, a'cheud turas a-riamh, a-réir coltais, a chaidh an Ionnsaigh Ghàidhealach a chleachdadh. Gus na h-Albannaich a chiùineachadh, chuir e cuirm mhór air dòigh do'n Rothach ann an Dun-Libhse; ach 's ann a chaidh e fhéin a ghlacadh leo 's a chur an gréim ann an Caisteal Charraig Fhearghais. A-nuairsin, thog an Rothach na planntairean ann an Aontruim, agus, an cobhuinn ris na saighdeirean, chuir iad ruaig air na reubaltaich - agus, gu dearbh, tòrr de thuath Éireannaich na dùthcha, an dà chuid Caitligich agus Pròstanach - gu taobh thall na Báinne, no, airson tamaill, gu daingneachdan anns na Gleanntan. Thàinig réisimeid EarraGhàidheil, fo Shir Dunnchadh Caimbeul, Fear Achadh nam Breac, gu Eilean Reachlainn, far an deach an tuath uile a chur gu bàs; a-nuairsin, chaidh iad air tìr ann an Aontruim, agus chuir iad an oighreachd gu léir fo smachd nan Caimbeulach: bha Dunnchadh Caimbeul fhéin a'fuireachd ann an Caisteal Dhun-Libhse. Chaidh oighreachdan Aontruma a thoirt air falbh bho'n iarla, agus bha e a-nis fo bhinn ceannairce; thugadh e, bhathas a'sùileachdainn, gu cùirt-lagha ann an Lunnainn.⁷⁰ Chaill na reubaltaich blàr Ghleann Mhagh Cuinn, agus, gu dearbh, goirid an déidh siud fiù's nach do thaobh Alasdair mac Colla fhéin ri arm an Rothaich airson greiseig.⁷¹ Ann an

---

⁶⁸Faic OTA GD 406/1/1307. Airson mar a bha iarla EarraGhàidheil a'sgaoileadh naidheachdan ann an Dun-Éideann, 's e a'feuchainn ri dèanamh a-mach gun robh Ragnall Aontruma ag obair còmhla ris na ceannaircich, faic Perceval-Maxwell, *Outbreak*, tdd.272-3.

⁶⁹Stevenson, *Scottish Covenanters*, tdd.43-110, 315-18; idem., *The Scottish Revolution*, tdd.243-7; Perceval-Maxwell, *Outbreak*, tdd.205-9; idem., "Ireland and Scotland 1638 to 1648" ann an John S. Morrill (deas.), *The Scottish National Covenant in its British Context* (Edinburgh, 1990), tdd.199-203.

⁷⁰Stevenson, *Alasdair MacColla*, tdd.81-5; idem., *Scottish Covenanters*, tdd.110-14; Ohlmeyer, *Randal MacDonnell*, tdd.110-15.

⁷¹Stevenson, *Alasdair MacColla*, tdd.86-91; idem., *Scottish Covenanters*, tdd.114-16, 125-6.

Còigeamh Ulaidh bha aobhar reubaltaich Aramach 1641, airson tamaill bhig co-dhiù, anns an earradhubh.

A dh'aindeoin an iomadach tuislidh a thàinig air an aobhar bho thoiseach 1642, thòisich atharrachadh ri tighinn air fortain nan Caitligeach, agus air fortain an iarla fhéin, aig deireadh na bliadhna. Fhuair Ragnall MacDhòmhnaill air teicheadh bho Charraig Fhearghais ann an Dàmhair; chaidh e a-null a Shasainn, far an robh cogadh air briseadh a-mach eadar feachdan an rìgh 's na pàrlamaide, agus cha b'fhada gus an robh e an-sàs a-rithist ann an teismeadhon choifheallan as leth a mhaighstir.⁷² Aig an aon àm, bha na reubaltaich ann an Éirinn a-nis aontaichte ann an Cochomhairle Chill Cháinnigh; bha an suidheachadh na b'fhàbaraiche dhaibh a-nis seach gun robh tòrr de na saighdeirean-tuarasdail Caitligeach, gu sònraichte Eoghan Ruadh Ó Néill, air tilleadh bho ThìrMór na h-Eòrpa a neartachadh na h-airm aca.⁷³

Ann an Sasainn, bha planaichean Aontruma stéidhichte, mar bu nòs dha, air athshealbhachadh Chlann Dòmhnail air Gàidhealtachd na h-Albann. An cobhuinn ri rìoghalaich Albannach eile, thionnsgain e plana an aghaidh nan Cùmhnantairean: chuireadh feachdan na Cochomhairle às do na Goill ann an Uladh; a-nuairsin thigeadh iad a-nall a dh'Albainn, le cuideachadh bho na Gàidheil rìoghalach a-bhos. Aig an aon àm, thigeadh arm eile suas bho Shasainn, agus dh'éigheadh aramach air a'Ghalldachd fhéin fo mharcas Hamilton is eile. Ann am meadhon 1643, ge-tà, chaidh mionfhiosrachadh mu'n sceama a thaisbeanadh do'n t-saoghal mhór, 'nuair a ghlacadh Ragnall a-rithist ann am bàta 's e a'dol a-null a dh'Éirinn a bhruidhinn ri luchd na Cochomhairle.⁷⁴ Na thubhairt an t-iarla fhéin - agus gu dearbh na thubhairt na searbhantan aige 's iad 'gan gualadh - chaidh am fiosrachadh a chur an clò ann am pàipearan-naidheachd Lunnainn agus a sgaoileadh fad is farsaing, bolsgaireachd gun robh coifheall phàpanach air chois, agus an rìgh Teàrlach agus, gu seachd sònraichte, a' bhanrigh Chaitligeach Henrietta Maria, an-sàs gu domhainn anns a'ghnothaich. Mar thoradh air a'mhór-iomagain seo, chaidh caidreachas ùr a sheulachadh 's a chur air chois eadar Cùmhnantairean na h-Albann agus luchd-pàrlamaide Shasainn, 's e a'dèiligeadh ri gnothaichean airm, stàite agus creidimh. Gu

---

⁷²Ohlmeyer, Randal MacDonnell, tdd.116-17.

⁷³Stevenson, Scottish Covenanters, tdd.120-2.

⁷⁴Stevenson, Alasdair MacColla, tdd.95-7; idem., Scottish Covenanters, tdd.132-3; Ohlmeyer, Randal MacDonnell, tdd.116-21.

dearbh, chaidh fichead mìle de na Cùmhnantairean a chur sìos a thoirt cuideachadh do na Pàrlamaidichean. Mar sin, bha glacadh iarla Aontruma mar bhuille chruaidh an aghaidh aobhar an rìgh. Chaidh Éire fhéin a tharraing na bu dhoimhne a-steach ann an cogaidhean Bhreatainn, oir, mar thoradh air ionnsaigh nan Cùmhnantairean, rinneadh caidreamh eadar Caitligich CoChomhairle Chill Cháinnigh agus rìoghalaich Phròstanach na h-Éireann; cha b'fhada gus am biodh Gàidhealtachd na h-Albann air amladh ann an cogaidhean nan trì rìoghachd cuideachd.⁷⁵

Tràth ann an Samhain 1643 fhuair Ragnall MacDhòmhnaill air teicheadh a-rithist bho ghréim Raibeirt Mhic an Rothaich, an turas-sa le ròp a chaidh a chur air falach ann am bascaid aodaich. Chaidh e air bhall a dh'ionnsaigh ceannardan na CoChomhairle ann am Port Láirge, far an deach gabhail ris gu fialaidh, agus far an deach inbhe fo-sheanailear an airm aca a ghealladh dha. Rinn e a shlighe a-nuairsin a-nall a Shasainn, gu cùirt an rìgh ann an Ath nan Damh.⁷⁶

Aig an aon àm, bha Alasdair mac Colla air turas-cogaidh a-null a dh'Albainn 'uidheamachadh, 's dòcha le cead bho iarla Aontruma fhéin - bha a bhràthair Ragnall an-sàs ann a bhith a'togail nan saighdeirean bho measg nam fògarrach Ultach agus - a'chuid bu mhotha dhiubh - nam fògarrach Albannach. A-réir coltais, bha timcheall air trì cheud dhiubh ann, agus dà shagart 'nan cois; mar sin, cha b'e spùilleadh a-mhàin a bha air an aire. Tha e soilleir, ge-tà, nach deach cùisean a-réir am méinn: airson grunn mhìosan bha Seumas Caimbeul Àird Chonghlais, a fhuair coimisean bho iarla EarraGhàidheil, a'sìor chur ruaig orra; cha do dh'éirich na cinnidhean idir an aghaidh nan Duibhneach.⁷⁷

Ann an Sasainn, bha Ragnall Aontruma a'cur coifhealla eile ri chéile ri còmhairlichean an rìgh. Gheall e deich mìle saighdeir a thogail airson a'chogaidh ann an Sasainn, agus trì mìle airson turais a Albainn. Ann an seo, bha e an dùil gum faigheadh e cuideachadh bho na cinnidhean mu thuath: bhitheadh uachdranachd laghail nan eilean air a roinn eadar e fhéin agus Deòrsa MacCoinnich, agus bhitheadh Sir Seumas MacDhòmhnaill Shléite 'na chòirneil aige. Tha an dàrna ainm ud gu math inntinneach, o

---

⁷⁵Stevenson, Alasdair MacColla, tdd.98-9; Ohlmeyer, Randal MacDonnell, tdd.121-6.

⁷⁶Stevenson, Scottish Covenanters, tdd.166-8; Ohlmeyer, Randal MacDonnell, tdd.125-9.

⁷⁷Stevenson, Alasdair MacColla, tdd.99-102; idem., The Scottish Revolution, tdd.295-6; idem., Scottish Covenanters, tdd.165-6.

chionn's gu bheil e a'dearbhadh gun robh fios aig iarla Aontruma gun do bhàsaich Sir Dòmhnall Gorm Òg a'bhliadhna roimhe. Mar a chithear, bha seo 'na bhuille gu math cruaidh an aghaidh aobhar an rìgh air a'Ghàidhealtachd; faodar amharas a bhith againn a-réisde gun robh Ragnall a'feuchainn ris am mac, 's e na Phròstanach, a thàladh thuca, ged nach robh a phrionnsapalan idir cho rìoghalach 's a bha aig athair. Rinn e cuideachd cùmhnant le John Grahame, iarla Mhontròis: bhitheadh esan, a-réir a'phlana, ag éigheachd aramach anns an ear-thuath aig an aon àm 's a thàinig turas-cogaidh Aontruma air tìr air an taobh-an-iar.⁷⁸

Ann an Gearran 1644 thill Ragnall Aontruma a dh'Éirinn, thaobh e ri luchd na Cochomhairle gu h-oifigeil, agus, a dh'aindeoin 's mar a bha gu leòr de dh'fharmaid agus mì-earbsa 'na aghaidh anns na comhairlean, fhuair e airgead airson a thurais-chogaidh a dh'Albainn. Cha robh iad deònach, ge-tà, deich mìle saighdeir a thoirt a-null a Shasainn aig àm 'nuair a bha cruaidh-fheum orra aig an dachaigh; a-rithist, mar a bha iad a'tuigsinn gu ro mhath, bhitheadh e gu math cunnartach do chliù an rìgh nam b'e 's gun tàinig arm Éireannach Caitligeach a-nall 'ga chuideachadh an aghaidh na pàrlamaide.⁷⁹

B'ann mu'n àm-sa, 's dòcha le fiosrachadh bho iarla Aontruma, a thill Alasdair mac Colla a dh'Éirinn as déidh a thurais gun bhuaidh anns na h-eileanan. Dh'fhàg e timcheall air ceud shaighdear ann an Eilean Reachlainn, àite a ghlac iad, feumaidh e bhith, bho fheachdan Fir Achadh nam Breac. B'e seo àm a bhiodh gu math fàbharach airson aramach air an taobh-an-iar, leis mar a bha Obar-Dheathain ann an làmhan marcais Hunndaidh aig deireadh a'Ghiblein. A-rithist, chuir uachdaran Chlann Dòmhnail fios gu luchd na Cochomhairle gun robh iad deònach a-nis éirigh an aghaidh riaghaltas na h-Albann. Bha iarla Aontruma a'togail feachda, a'chuid bu mhotha dhiubh bho Uladh, agus ochd ceud eile fo Alasdair mac Colla - is cinnteach gum b'iad Gàidheil na h-Albann a bh'ann an tòrr dhiubh. A-rithist, tha e coltach gum faca gu leòr de na

---

⁷⁸LNA LS 3784 ff.41-2 (lethbhreac); Stevenson, Alasdair MacColla, tdd.102-3; Ohlmeyer, Randal MacDonnell, tdd.128-32; Cowan, Montrose, tdd.144-5.

⁷⁹Stevenson, Alasdair MacColla, td.104; idem., Scottish Covenanters, tdd.169-71; Ohlmeyer, Randal MacDonnell, tdd.132-7.

saighdeirean ud seirbhis air an Roinn-Eòrpa; mothaichear, ge-tà, do cho mìrianail 's a bha an giùlan, tréith d'an tillear nas fhaide.⁸⁰

Chuireadh cus dàlach anns a'ghnothaich, ge-tà: bha duilgheadasan aca a-thaobh bìdh agus luingeis a bheireadh a-nall iad. Mus do chuireadh an dà mhìle duine gu muir, aig deireadh an Ògmhios, chuireadh ruaig air marcas Hunndaidh; cha deach an latha le Montròs idir; agus bha aig gearasdan Reachlainn ri teicheadh fo ionnsaigh nan Caimbeulach. Thàrr còrr is ceud dhiubh às gu Ìle agus Diùra, far an deach an glacadh 's an cur gu bàs. Roimhe siud, bha Seumas Caimbeul Ard Chonghlais air seòladh gu Muile, far an do mharbh e an fheadhainn air an eilean a thug taic do na Dòmhnallaich air an turas-cogaidh aca; dh'fheumadh na Leathanaich a-nuairsin an ainmeannan a chur ri bannan-dìlseachd.⁸¹ 'S beag an t-iongnadh, à-réisde, ged nach robh na cinnchinnidh idir cho dealasach airson planaichean Raghnaill Aontruma 's a bha iad dhà no thrì mhìosan roimhe. Dhiùlt Sir Lachlann MacGillEathain gnothaich a ghabhail ri Alasdair mac Còlla 'nuair a dh'acraich an turas-cogaidh aig Dubhairt air 5mh Iuchair. Dà latha as déidh sin chuir an Dòmhnallach ceithir ceud air tìr air a'Mhorbhairne gus séisde a chur ri Caisteal Chinn Loch Àlainn. An ath latha, an 8mh, ràinig an còrr dhiubh Àrd nam Murchan, agus thòisich iad ri séisde a chur ri Caisteal Mhìnghearraidh. A dh'aindeoin nam manaidhean, an tàirneanaich a chualas air feadh na h-Albann, a-réir nan seanchaidhean, 'nuair a thàinig an gaisgeach air tìr, cha robh cùisean a'coimhead ro shoirbheachail do dh'Alasdair mac Colla aig toiseach an dàrna turais-chogaidh aige anns na h-eileanan.⁸²

* * * * *

'S e naidheachd iomraiteach a th'ann mar a chuir Gilleasbaig Fiarshùileach a mhac air dhaltachd a Ghleann Urchaidh gus am biodh Gàidhlig aige⁸³; tha e nochdaidh

---

⁸⁰Stevenson, Alasdair MacColla, tdd.104-7; idem., Scottish Covenanters, tdd.172-3; Ohlmeyer, Randal MacDonnell, tdd.137-45.

⁸¹Stevenson, Alasdair MacColla, tdd.101, 106.

⁸²Stevenson, Alasdair MacColla, tdd.108-11; Ohlmeyer, Randal MacDonnell, tdd.144-5.

⁸³Cosmo Innes (deas.), The Black Book of Taymouth (clò-bhuailte às ùr 1986), tdd.xviii-xxi; OTA GD 112/39/68/6, litir bho 'mhàthair, Margaret Douglas, gu Cailean Caimbeul Tighearna Ghleann Urchaidh (21/1/1639): "I pray yow cause hold him to his learneing and speiking of Irish." Mas e 's gun robh a mhaighstir-sgoile (Niall MacEoghain, 's mathaid) a'toirt dha oideachadh ann am mionphuingean

cuideachd, beagan bhliadhnaichean as déidh sin, timcheall air 1640, gun do chuir an dàrna iarla Shìphort, Deòrsa MacCoinnich, bràthair Chailein Ruaidh, a mhac Coinneach do'n sgoil aig an Urr. Fearchar MacRath ann an Cinntàile.⁸⁴ Cha bu chòir dhuinn a'ghnìomhachd ud a chur as leth deagh ghean do'n chànan a-mhàin. B'ann far na Galldachd a thàinig màthraichean nan oighreachan; mar sin b'e a'Bheurla a dh'ùisnicheadh anns an teaghlach. Gu dearbh, chaidh Morair Latharna àrach mu dheas, agus tha e 'na cheist dìreach dé seòrsa gréim a bh'aige air a'Ghàidhlig. Tha mi a'gabhail ris gun robh na h-urracha móra fhéin caran fo iomagain mu'n sgaradh a bha a'tighinn ris eadar iadsan air an aon làimh agus an sluagh - agus gu dearbh uaisleachd a'chinnidh - air an làimh eile.⁸⁵ Ann an càs Chlann Choinnich, mar a chunnacas, anns a'chòireachadh ùr a dh'éirich ri linn Reachdan Idhe cha robh àite ann airson nam feachd a chuir ceann-fodha air na Dòmhnallaich agus na Leòdaich air taobh-an-iar Rois, gu seachd àraid aig àm 'nuair a bha an cinneadh an-sàs ann an strì ri Caimbeulaich EarraGhàidheil mu uachdaranachd na h-oirthir an iar air fad. Cha b'urrainn làn chinnt a bhith aig uaisleachd Chlann Choinnich no Chlann Chaimbeil - gu seachd sònraichte ann an aimsir bhruailleanaich nan 1630an - gun leanadh am mórshluagh iad gu dìleas an àm còistri mar a lean iad an athraichean bho shean⁸⁶; faodaidh sinn cuimhneachadh cuideachd gun robh gu leòr cheàrnaidhean d'am bu cheannardan iad a-nis troimh mheadhon na cairt-lagha nach robh 'nan dùthchais bho thùs. 'S e athùrachadh de'n cheangal eadar sluagh is ceannard a th'againn an-seo, manadh airson an ama ri teachd. Dheidheadh sàrbheachd na

---

MacEoghain, 's mathaid) a'toirt dha oideachadh ann am mionphuingean cainnt na filidheachd, eòlas air am biodh e fhéin gu math measail - faic LNA LS 1745 - 's beag an t-iongnadh ged a bha am balach bochd a'fàs sgìth dheth! Faic Ronald Black, "A Scottish Grammatical Tract, c.1640", *Celtica* 21 (1990), tdd.3-16.

⁸⁴History of the Mackenzies, tdd.204-5.

⁸⁵Airson mar a bha beachdan a'sìor sgapadh air a'Ghalldachd mu'n spéis bu dual do'n uaisleachd, agus na *moeurs* àrdanach a thigeadh 'na lùib - is gun chead aca a-nis an àite a dhearbhadh troimh'n fhòirneart a dh'ùisnicheadh iad anns an t-seann aimsir - faic Brown, "Aristocratic Finances", tdd.46-8.

⁸⁶Faic mar a dhiùlt muinntir Chinntàile taic a thoirt do Choinneach an t-oighre 'nuair a thàinig e air tìr ann an 1651: *ibid.*, td.205n. Airson mar a bha na ceannardan a'sùileachdainn gun tigeadh an cogadh bho mheadhon nan 1630an, faic Wardlaw MS, td.257: "The Scots now being (as Sleiden terms like their own rivers *rapidissimi ingenij*) violent and rapid, clandestinely contriveing plots against their good King, all chiftens of clans are resolved to muster and traing their men and put them in exercise of arms." Bheirear an aire do mar a dh'ùisnicheas am Frisealach am facal "Scots" airson nan Gall, air an aon dòigh 's a bhathas a'cleachdadh "Fir Albann" ann am bàrdachd cho-aimsirich.

gaisgeileachd fhéin mar shlattformais a'chinnchinnidh athùrachadh anns an ath dheichead, anns an litreachas a chaidh a dheachdadh an lùib Chogaidhean Alasdair mhic Colla.⁸⁷

---

⁸⁷Tha e inntinneach fhaicinn nach d'fhuair Coinneach Mór, a-réir coltais, oideachadh ceart anns a'Bheurla mar thoradh air aimsir bhruailleanaich 'òige: faic an litir de 14/11/1678 ann am Fraser-Mackintosh, Letters of Two Centuries LXIII, tdd.101-2, far a bheil e a' toirt luaidh air gunna mar *she*; tha Sìm MacShimidh a-mach air ann an té de na litrichean aige mar "a bold rude Highland chief": W.C. Mackenzie, "Some Unpublished Letters, &c., of, and relating to, Simon, Lord Lovat", TGSI 27 (1908-11), td.204. Gu dearbh, faodaidh deagh amharas a bhith againn gum b'e, ann am pàirt, dìth na sibhealtachd 'na phearsa fhéin a dh'aobharaich cho losal 's a bha staid a'chinnidh fo'n réim aige.

10: AN LITREACHAS MAR THOB AIR EACHDRAIDHEIL
AIRSON AN AMA-SA

Tha Allan I. Macinnes air comharrachadh a-mach gu bheil rannan ann an *Mhic Moire na gréine*, an t-iorram do Shir Lachlann MacGillEathain Dhubhairt a rinn Eachann Bacach, a sheallas mar a bha iomagain air a'bhàrd mu ghiùlan a chinnchinnidh ann an Dun-Éideann; seasaidh e mar eisimpleir air mar a bha an éigse - agus an fhine gu léir - a'fàs anfhoiseil mu na h-atharrachaidhean sòisealta a bha air chois mar thoradh air athchòireachadh nan oighreachd agus buaidh fhàs-mhor nam fasannan bho dheas:

An Dun-Éideann nan caisteal
 Tha ceannard treun nam mór aitim:
 'S ann ded' bheus a bhith sgapadh an òir;

Is nach b'urrainn dod' dhùthaich
 Chur ad ghlacaibh de chùinne
 Na chosgadh tu chrùintibh mu'n bhòrd.¹

'S e th'againn ann an seo a-réisde ach seann mhìorùn an aghaidh ùghdarras Gallda Dhun-Éideann 'ga bheòthachadh às ùr le smuaisean co-aimsireach mu dhroch éifeachd agus mu chunnartan a'bhàile mhóir: coimeas, mar gum biodh, eadar subhailcean na tuatha agus dubhailcean na cùirte.²

Ann an darribh, ge-tà, tha meall fianaise ri fhaighinn anns na h-òrain a chaidh a dheachdadh anns a'cheud leth de'n t-seachdamh linn deug a dhearbhas, gun teagamh sam bith, gun robh antlachd agus mìchinnt sgapte - agus a'sìor sgapadh - fad is farsaing air feadh gach breatha de choluadar nan Gàidheal aig an àm ud. Cha tric a tha i buileach cho nochdaidh 's a tha i ann an *Mhic Moire na gréine* Eachainn Bhacaich, ach fòs tha i ann, ann an féillmhoireachd ghnéithean de bhàrdachd, agus ann an seòrsachan de phearsannan, a tha fo chomain a'chòid ghaisgeil agus an t-saoghail 'gan robh e mar shlaitthomhais. Ann an dòigh, faodar a ràdh gu bheil gach bàrd is banabhàrd bho'n tréimhse seo a mholas gaisgeileachd agus buadhan coganta a chuspair a-ghnàth mar gum

---

¹EB 55-60. Faic Allan I. Macinnes, "Gaelic culture in the seventeenth century: polarization and assimilation" ann an Steven G. Ellis agus Sarah Barber (deas.), Conquest and Union: Fashioning a British State, 1485-1725 (Harlow, 1995), tdd.166-7.

²Air a'chuspair seo, faic gu sònraichte Felicity Heal agus Clive Holmes, The Gentry in England and Wales, 1500-1700 (Basingstoke, 1994), tdd.201-14, 277-82.

biodh a'sealltainn thar a ghuailne air teachd a-steach nan dòighean ùra: ann an coitheacs an ama, tha saoghal na malairte daonnan mar chùlrath do-fhaicsinneach do-labhairt d'a chuid teachdaireachd.

Anns an riochd seo, feumar àite air leth a thoirt do na h-òrain a rinneadh le Cloinn Ghriogair air fògradh: *Moch madainn air latha Lùnasd'*, "Cumha Ghriogair MhicGriogair", neo "Griogal Cridhe", a rinn Nighean Dhonnchaidh Ruaidh na Féile; *'S mi am shuidhe 'n seo 'm ònar/Air còmhnaid an rathaid;* agus *Tha mulad, tha mulad, tha mulad 'gam lìonadh*, "MacGriogair á Ruadhshruth".³ Tha na tobraichean a'sealltainn an dà chuid mar a chaidh na h-òrain seo a sgapadh air feadh na Gàidhealtachd, agus cho déineasach agus gun do ghabh na Gàidheil riutha. Chan eil teagamh nach do sgaoileadh iad an lùib nam fògarrach Griogarach fhéin, air a'cheud dol-a-mach anns a'cheud dà dheichead de'n t-seachdamh linn deug. Mar sin, chan eil rian nach robh pàirt aig na h-òrain seo ann a bhith a'cosnadh cobhair agus cofhaireachdainn bho'n t-sluagh d'an do theich iad 'nuair a chuir na Caimbeulaich ruaig orra á gleanntan an dùthchais fhéin: cha bu chòir dhuinn coimhead air a'bhàrdachd seo dìreach mar chumhachan a-mhàin.

Dèan am foghar de'n gheamhradh,
Is dèan an samhradh de'n fhaoilteach.

Dèan do leaba 's na cragaibh,
Is na dèan cadal ach aotrom.

Ge h-ainneamh an fheòrag,
Gheibhear seòl air a faotainn;

Ge h-uasal an seabhag
Is tric a ghabhar le foill e.⁴

Gu deimhinne, tha e coltach gun robh dilàrachadh iomlan nan Griogarach - agus an dian-thorachd gun truas as an déidh - air fear de na h-aobharan bu mhotha carson a dh'éirich an leithid de nàimhdeas an aghaidh nan Caimbeulach anns na ceud deicheadan de'n linn. Cuideachd, tha na h-òrain Ghriogarach, a-réir coltais, a'toirt a-steach do'n litreachas nòisean an fhògraidh, 's a'cur cudthrom shònraichte air pearsa an fhireannaich

---

³ÓB 4, 398, 402.

⁴ÓB 402.

a chaill a dhùthchas dligheach troimh fhoill a nàimhdean, pearsa a dh'fheumas am fàsach a thoirt air mus tuit e ann an làmhnan luchd-mìorùin. Thairis air gach nì eile, ge-tà, tha na h-òrain Ghriogarach ag àrdmholadh duinealas agus treubhantas an cuspair seach laigse agus suarachas a nàmhaid - duine, mar gum biodh, bho shaoghal ùr na malairte - agus siud bho shealladh nam boireannach:

'S mór a b'annsa bhith aig Griogair
Air feadh coille agus fraoich,
Na aig Baran crìon na Dalach
An taigh cloiche agus aoil.

'S mór a b'annsa bhith aig Griogair
'Cur a'chruidh a-suas do'n ghleann,
Na aig Baran crìon na Dalach,
'S a bhith 'g òl air flon 's air leann.

'S mór a b'annsa bhith aig Griogair
Fo bhrat ribeach robach ròin,
Na aig Baran crìon na Dalach,
'S mi 'giùlain sìod' is sròil.

Ged bhiodh cur ann agus cathadh,
Agus latha nan seachd sìon,
Gheibheadh Griogair dhomhsa cragan
Anns an caidreamaid fo dhìon.⁵

Ann an suidheachadh de'n t-seòrsa ud tuigear an t-ìoranas, mar a bha àite sònraichte aig boireannaich ann a bhith a'cumail suas, a'biathadh agus gu dearbh a'dìon nam fireannach a thàrr às 's iad fo'n choill', mar a bha riochdairean an t-seann shaoghail ghaisgeil an eisimeil air na boireannaich airson an tèarainteachd agus am bithbeò.

Gheibhear anns na h-òrain Ghriogarach a-réisde cochur ìomhaighean agus bheachdan a bhiodh gu math tàbhachdach anns a'bhàrdachd thairis air an ath cheud bliadhna. Ann an seo bu chòir beum sònraichte a chur air pearsa a'ghaisgich 's e air fògradh bho 'dhùthchas anns an fhàsach, fo'n choill'. Mar is trice 's ann leis fhéin a tha e; chan eil guth a bharrachd ann m'a cheanglaichean ri cinneadh air leth. A-rithist, tha ròl àraid aig na boireannaich ann a bhith 'ga chumail beò agus 'ga dhìon bho 'nàimhdean; gu dearbh, 's ann troimh shùilean nam boireannach a tha am pearsa 'ga dhealbhadh, ann am

---

⁵ÓB 4.

bàrdachd lom shìmplidh, gu math minig le séisd 'na cois. Mar a chithear, na b'fhaide 's an linn chaidh an ìomhaigh seo 'ùisneachadh a dh'aona ghnòthaich leis na creachadairean, 's iad 'gan riochdachadh fhéin do'n mhórshluagh mar luchd-dìon seann shaoghal gaisgeil an sinnsireachd an aghaidh nan atharrachaidhean a bha air chois fo bhuidh na malairte ùire bho dheas. 'S e th'againn an-seo ach ceud freumhan an ro-romansachais a tha cho tàbhachdach ann an litreachas Gàidhlig an t-seachdamh linn deug, pearsa a'Ghàidheil ghaisgeil - am *bonny Highland laddie*, air neo an céineach uasal, an *noble savage* - a'nochdadh airson a'cheud turais 'nar n-eachdraidh. An-dràsda, fòghnaidh a ràdh gun d'fhuair cuspairean nan òran seo éisdeachd fharsaing a-measg a'mhórshluaigh, 's iad mar chuspairean-deuchainn air an iomagain a bha a'greimeachadh air na Gàidheil ré na tréimhse seo. Có aig a bha fios nach biodh crannchur nan Griogarach am freasdal do chinnidhean eile anns an àm ri teachd?

Chan ann tric a tha faireachdainnean nam bàrd an aghaidh nan atharrachaidhean ùra cho follaiseach 's a tha iad anns na rannan bho iorram Eachainn Bhacaich a luaidheadh shuas. Tha fhios nach eil seo 'na iongnadh agus gach bàrd an urra ri pàtranachas agus ri toileachas a mhaighstir. Air uaireannan, bithidh am bàrd - neo am filidh, anns a'chàs seo - dìreach a'toirt aithris air buaidh an t-saoghail ùir, 's e cinnteach gun tuig an éisdeachd aige brìgh a theachdaireachd. A-rithist, an cleas as cumanta buileach, bithidh na bàird a'toirt luaidh air an cuspair gun a bhith a'gabhail ghnòthaich ri slaitthomhais eile ach a'deachdadh an rannan a-mhàin a-réir a'chòid ghaisgeil. Mar sin, tha iad mar gum biodh a'toirt dùbhlain an aghaidh òrdannan ùghdarrais Dhun-Éideann, agus, gu dìomhair, a'brosnachadh an éisdeachd gus strì a dhèanamh 'nan aghaidh. 'S e seo am mìneachadh as fheàrr a fhreagras air *Creach Gaoidheal i reilig Rois*, a'chaithréim a rinn Eóin Óg Ó Muirgheasáin mar chumha air Sir Ruairidh Mór na Hearadh.⁶ Mar a chaidh a ràdh shuas, b'fheàrr le Ó Muirgheasáin a bhith a'cuimhneachadh air a phàtran mar laoch gaisgeil a thug iomadach buaidh a-mach anns a'bhlàr, an àite an t-sionnaich sheòlta a ghléidh a chuid dùthchais troimh dhioplòmachas cùirte agus, gu dearbh, deagh chuid de shodal do na h-urracha móra Gallda mu dheas. 'S iad na seann bhuadhan, a-réir fradharc an fhilidh, a tha airidh air an ealain aige.

'S e seo dìreach an aon chleas a th'aig Eachann Bacach anns na h-òrain eile a rinn e do Leathanaich Dhubhairt. Mar eisimpleir, ann an *'S ann Di-Ciadaoin an latha*

---

⁶Faic John Macdonald, "An Elegy for Ruaidhrí Mór", *SGS* 8 (1955-58), tdd.27-52.

cuiridh e fo chomhair na h-éisdeachd dealbh de Shir Lachlann mar mhìlidh agus mar chreachadair - seòrsa de cheàird a bha, faodar a ràdh, calg-dhìreach an aghaidh na amaisean a'chinncinnidh a-réir nan tobraichean eachdraidheil:

Shir Lachainn nam bàrc,
Chuireadh luingis air sàil,
Leis an taghar an càbhlach acfhuinneach;

Le deagh-oighr' Eachainn Òig,
Leis an éireadh na slòigh:
'Nuair a leumadh do shròn cha b'fhalcaireachd.

Clann GhillEathain nach tlàth
Dhol an cogadh nan arm,
'S tric a bhuannaich sibh blàr: 's e b'fhasan dhuibh.

'S fada chluinnteadh bhur foirm
Agus [fòireann] bhur gleòis,
Togail chreach o'n a'chrò 's a'ghlasanaich.

'Nuair a spreagadh sibh plob
'S fuaime bhur creach 'ga cur sìos,
Gum biodh crith air an tìr an tachradh sibh...⁷

Agus mar sin air adhart. Tha coitheacs an òrain - *propempticon* do Shir Lachlann 's e a'fàgail Mhuile, 's dòcha air a shlighe sìos a Dhun-Éideann - a'biorachadh teachdaireachd a'bhàird; théid e fiù's na bu dhàna ann an rannan leithid:

Fad's a bhios tu beò,
Glac an stiùir ann ad dhòrn;
Na mealladh fear sgòid no beairte thu.

'Nuair a chì thu muir mór
Is e tighinn fo chròic,
Ceann-fiodha cha chòir [machnadh] air...

Och a Mhoire, mo chràdh
Mu Chlann GhillEathain nam bàrc!
'S e mo chreach mar tha'n tràghadh seachad oirbh.⁸

---

⁷EB 7-21.

⁸*Ibid.* 31-6, 46-8; bheirear an aire do'n t-seagh dhàbhrigheach de na facail "fear-sgòid" agus "fear-beairte" ann an l.33 (chan eil Colm Ó Baoill ceart 'na eadartheangachadh: oifisean sgioba luinge a

Gheibhear barrachd fianaise mar a chunnaic cuid de na Gàidheil cho-aimsireach co-dhiù na h-atharrachaidhean poilitigeach agus sòisealta a bha air chois bho ghné a tha air a bhith 'ga leigeil seachad le Allan I. Macinnes, agus gu dearbh leis an sgoilear bu mhotha buaidh air, Iain MacGillEathain.⁹ 'S e sin, na h-òrain luaidh gun urra a chaidh a chruinneachadh aig a'chléith anns na h-eileanan a-muigh, gu sònraichte ann an Dùthchas Chlann Raghnaill agus ann am Barraidh. Nise, tha e follaiseach bho rannan anns na h-òrain fhéin nach deach cuid dhiubh co-dhiù a chur ri chéile airson cearcall dlùth charaidean aig an luaidh a-mhàin; bhathas 'gan seinn airson éisdeachd. Gabhaidh seo a thuigsinn bho na h-òrain strìthe leithid *A Dhia 's gaolach lium an gille*, "An Spaidearachd Bharrach", òran mu'n do sgrìobh an t-Athair Ailein MacDhòmhnaill an nota: "'S ann an Cill Donain a bha iad a'luadh. Sgàin a'ghan-Uibhisteach leis an tàmailt. B'fheudar falbh 'san oidhche leis a'bhana-Bharrach mum marbhte i."¹⁰ Air an aon dòigh, tha an t-òran *Cha téid Mór a Bharraidh bhrònaich* - rannan a dhàtaichear, a-réir coltais, gu deichead nan 1640an no toiseach nan 1650an - far a bheil an aon sheòrsa troid eadar boireannaich bho'n dà chinneadh.¹¹ A-rithist, bho na bu thràithe anns na 1640an, tha breacadh de'n òran *Muladach mi 's mi air m'aineoil*, òran strìthe eadar ban-Hearach agus ban-Uibhisteach, ach an turas-sa dèante ann an coitheacs buain an rainich.¹² Tha seo 'gar toirt gu òran strìthe eile eadar boireannaich bho'n dà chinneadh ud, 's e dèante aig àm buana, *Latha dhomh 's mi an Caolas Rònaidh*, no *Mhairghread*

---

th'annta, mar a chithear bho *Bhirlinn Chlann Raghnaill*). Air an aon dòigh, faic cuideachd rann eile bho *Mhic Moire na gréine*:

Bhitheadh fir Mhuile mu d'bharrach,
'S ann mu d'ghualainn gum faight' iad;
Bu nì duilich am fasdadh 's do leòn. [*ibid.* 70-2]

⁹Faic J.A. MacLean, "The Sources, especially the Celtic Sources, for the History of the Highlands in the Seventeenth Century" (Ph.D., Oilthigh Obar-Dheathain, 1938), td.iii.

¹⁰ÓB 403: HE II, LXVIII, 1078-1124, td.126; cuideachd tdd.232-7.

¹¹ÓB 375: HE II, LXVII, tdd.112-20, 226-32.

¹²ÓB 426: HE I XXIII, 828-56, tdd.180-1; cuideachd *ibid.* III, 1832-71, td.299.

chridhe, "Òran Arabhaig".¹³ Nise, anns an teacs dheth ann an Cruinneachadh Gheasto, tha an rann a leanas:

A'BHEAN DÒMHNALLACH:

Don-bhuaidh ort!	[cuim' an ceilinn?]
Tha long Dhòmhnail	Ghuirm nan eilean;
Dh'fhàg i 'n rubh' ud	's an rubh' eile,
Chuir i bòrd far	long MhicCoinnich,
'S dh'fhàg i long	MhicLeòid air deireadh! ¹⁴

Mar a mhothaich Allison Whyte, chan eil rian nach eil na loidhnichean ud a'tagradh do mar a chuir Sir Dòmhnall Gorm Mór cùl r'a cheud bean, Mairead piuthair Shir Ruaraidh Mhóir na Hearadh, agus gun do ghabh e air bhall ri Màiri nighean Chailein Chaim MhicCoinnich, tàmailt a bha mar spreagadh air an fholachd fhuiltich eadar an dà chinneadh a mhair fad ginealaich. A-rithist, ann am breacadh de'n òran ann an Cruinneachadh nan Dòmhnallach, bheir Whyte an aire mar a tha an seinneadair Leòdach a'freagairt a nàmhaide le bhith a'tagairt do mar a chaidh Sir Dòmhnall Gorm Mór a chur an gréim aig na Goill ann an Dun-Éideann.¹⁵

Mar a shùilicheamaid, gheibhear anns na h-òrain luaidh grunn thagairtean do'n chogadh bheag ud a dh'aobharaich, a-réir coltais, an leithid de dh'àr anns an Eilean Sgitheanach. 'S e an t-òran a rinn Nic Coiseam d'a dalta, Dòmhnall mac Iain 'ic Sheumais, *A mhic Iain 'ic Sheumais, Tha do sgeul air m'aire*, am fear as iomraitiche dhiubh.¹⁶ Tha dà òran eile far am faighear rannan ceudna 's iad a'tagradh do bhàs Shir Dhòmhnail Ghuirm Òig ann an 1617: *Tha 'n latha 'n-diugh gu fliuch fuaraidh*¹⁷ agus

---

¹³ÓB 407: HE II, LXXVII, 1417-72, tdd.247-50.

¹⁴Gesto Eàrr-ràdh, td.53.

¹⁵Allison Ann Whyte, "Scottish Gaelic Folksong 1500-1800" (B.Litt., Glasgow, 1971), tdd.271-4. Faic *The MacLeods*, tdd.21-2; Alexander Cameron, *The History and Traditions of the Isle of Skye* (1871: ath-chlòbhualadh Edinburgh, 1994), tdd.57-8.

¹⁶ÓB 373: HE III, CIV, 493-558, tdd.520-6.

¹⁷ÓB 412: HE I, VI, 197-222, tdd.165-7.

*Rinn mi mocheirigh gu éirigh.*¹⁸ Tha coitheacs nan rann 'ga thoirt dhuinn anns an dàrna fear aca, 's e a-mach air an iomagain a bhathas a'faireachdainn mu'n oighre òg as déidh bàs Shir Dhòmhnail Ghuirm Mhóir:

Ochan, 's och mar a tha mise,
An dùthaich a bhith gun cheanncinnidh,
Freasdal làn an dùirn a ghiollan;
Nan éireadh gach eun le fhine,
Dh'éireadh na Dòmhnallaich linne.
Camshronaich o'n gharbh-bheinn bhioraich,
'S Leathainich nach leugh an giorag,
Chuireadh Slol Leòid air an uilinn -
'S tlom dhuinn, a ghaoil, a bhith tilleadh.

Nam bithinn-se làidir fearail,
'S neart Chù Chulainn a bhith 'm bhallaibh,
B'aithne dhomh có chùirt a leanainn
Cha b'i cùirt Mhic 'Ille Chaluim
Cùirt a'Ghruamaich, cùirt a'Ghallaich,
Cùirt an Dòmhnail Ghuirm nach maireann.

Nam bithinn-se làidir eòlach,
'S gum b'aithne dhomh mo bhogha sheòladh,
Chuirinn am blàr le Cloinn Dòmhnail,
Le Slol Ailein nan long leòmhann.

Chuirinn fhìn mo gheall 's mo theannagheall
Dh'fhaodainn sìod, ge b'e mo cheann e,
Gun cuireadh sibh creach 'na deannruith,
Steach le leathad corrach gainntir,
O mhullach beinne gu bial fainge.¹⁹

Thugadh luaidh mar-thà air an ròl shònraichte a bh'aig Ragnall mac Ailein Bheinn nam Faoghla ann an gnothaichean Dòmhnallaich Chlann Raghnaill ri linn òige an dàrna Iain Mhùideartaich, mac a bhràthar, agus an t-eilean aige mar gum biodh 'na oighreachd air leth bho'n chòrr de dhùthchas a'chinnidh. 'S beag an t-iongnadh a-réisde gu bheil 'ainm a'nochdadh dhà no thrì thurais anns na h-òrain luaidh Uibhisteach. Ann

---

¹⁸ÓB 433: HE I, VIII, 274-322, tdd.168-9.

¹⁹HE I, 299-322.

an '*S mise daor a cheannaich*²⁰, tha an seinneadair - Nighean Aonghais 'ic Dhòmhnaill Bhàin 'ic Dhòmhnaill Òig, a-réir na beulaithrise - a'gearain mar a chaidh a h-éigneachadh "aig fear a Chloinn Mhuirich":

Nam faicinn do bhiaoirlinn
Fo h-aodach a'seòladh,

Gun dianainn mo ghearain
Ris an t-seabhag eòlach,

Bhitheadh Ragnall mac Ailein
Air toiseach mo thòrachd,

'S ged chanainn a-rithist
Bhitheadh Iain mac Dhòmhnaill,

Ceist nam ban a Lathaig
'S aighear bhan a Mòrair...²¹

Tha e inntinneach fhaicinn mar a dhìricheas am boireannach a gearain air Ragnall an-toiseach, leis mar a bha e a'cuimseachadh aig toiseach a réime, a-réir nan tobraichean eachdraidheil, air ceannas a'chinnidh - no co-dhiù air deagh thomhais de neo-eisimileachd dha fhéin.

A-rithist, tha Ragnall mac Ailein a'nochdadh anns an òran *Bhean ud thall, gu dé th'air t'aire?*²² Gu dearbh, tha a'bhàrdachd gu léir mar theachdaireachd dhasan: b'fhiach e a-réisde an obair shlàn a chur sìos:

Ró ho laoithill ó,
Ró ho laoithill ó,
Bhean ud thall, gu dé th'air t'aire?
Laoithill o ho rò,
Trom orra chó,
Fair all il ó.

Bhean ud thall, gu dé th'air t'aire?
Ró ho laoithill ó,

---

²⁰*Ibid.*, XX, 677-746, tdd.177-9.

²¹*Ibid.* 691-702.

²²*Ibid.*, XVI, 568-596, tdd.173-4.

Ró ho laoithill ó,
 Mórán bròin gun cheòl fo-near dhomh.
 Laoithill o ho rò,
 Trom orra chó,
 Fair all il ó.

Mórán bròin gun cheòl fo-near dhomh.
 Ró ho *etc.*
 Tha loingeas air chuan na Hearadh,
 Laoithill o ho rò *etc.*

'S neònach sin, 's na fir fallain,
 Càit' am bheil Ragnall mac Ailein?
 Stiùramaich' as fheàrr ri gaillinn,
 Bho nach robh i 'n làimh mo leannain,
 Bheireadh sàbhailt i gu cala,
 Fhad's a mhaireadh beith no darach,
 No giubhas os cionn na mara,
 No buill chaola ri crainn gheala.

Tha loingeas air a'cholbh chuilce,
 Siod mar a dh'òrdaichinn dut iad,
 'S nighean rìgh 'ga pùsadh riuthsa,
 Le sìoda, le sròl, 's le trusgan;
 'Nuair théid i mach, seinnear cruit dhi,
 Seinnear clàrsach nan teud druidte.

Bhuidhe ri'm Rìgh, tha mi sunndach,
 Chan eil eagal orm mo sgiùrsadh,
 No mo chur am prìosan dùinte,
 No bonn a chall ris an ùmhladh,
 Tha mo bhràithrean air mo chùlaibh,
 Iain 's a'bheinn 's e 'na dhùsgadh,
 Bogha an iubhair 'na làimh lùthmhor.

Bhuidhe ri'm Rìgh, tha mi socair,
 Chan eil eagal orm mo dhochann,
 No mo chur am prìosan cloiche,
 Bho nach maireann Fionn no Oisín,
 No Cù-Chulainn nan arm toirteil.

Faodar grunn phuingean a thogail mu'n òran iongantach seo. An-toiseach, gu bheil deagh amharas agam gur ann a-mach air na bàtaichean iasgaich a bha cho pailt air an taobh-an-iar anns na 1620an agus na 1630an a tha an seinneadair a-mach aig toiseach na bàrdachd. Tha fhios nach gun robh an obair 'na tàmailt do chuid de na h-uachdarain, 's i mar dhearbhadh air an atharrachadh a bha air a thighinn air an t-saoghal bho chaidh iad

fo chuing nan Gall. A-rithist, chan eil rian nach eil briathran dìomhair an dàrna leth de'n òran a'tagairt do'n deifir pheanas d'an robh cinnchinnidh a'chosta 'n iar buailteach an lùib Reachdan Idhe: prìosan, ùmhladh agus éirig.²³ Mar a dh'innseas an t-òran, chaidh aig Ragnall air na peanais ud a sheachnadh air sgàth cumhachd nan arm a tha 'na sheilbh: is esan fear-dìon a'chinnidh, 's e a'cumail suas buadhan an t-seann shaoghail an aghaidh nan ùghdarras mu dheas, "Bho nach maireann Fionn no Oisin,/No Cù-Chulainn nan arm toirteil." Tha an seinneadair ag iarraidh air an neart seo a chur an gnìomh an aghaidh an luingeis a tha air a thighinn chun nan cladaichean aca - eathraichean nan companaidhean iasgaich, mas math mo bheachd-sa.

Ann am breacadh de'n òran *Tha caolas eadar mi is Iain*²⁴ gheibhear tagairtean do na h-uachdarain bu mhotha buaidh air gnothaichean-stàite na Gàidhealtachd aig deireadh nan 1630an: Mac Cailein Mór, iarla Aondroma, agus, 's dòcha, marcas Hamilton:

'S ged bu nighean do Mhac Cailein mi,
'S dha'n iarla Aondrainn 's dha'n diùc Àrannach,
O! 's miosa na sin mar thachair dhomh,
Bothan beag is eòrlaig arain dhomh,
Na maoir a'togail a'ghearraidh dhomh.²⁵

Chithear an aon aithneachadh air gnothaichean-stàite co-aimsireach ann an *Dh'éirich mi moch madainn Chéitein*²⁶, òran aig a bheil breacadh le na loidhnichean:

Ghrios mi chas 's gun chas mi'n fhéithe,
Dh'fhiosraich mi dhi, an robh i'n Éirinn?
No'n robh fallaineachd an Sléite,
No'n d'rinn Dòmhnall Gorm réiteach:
Rìgh! ma rinn, nar mheala fhéin e,
Ged nach b'ann le m'ragha céile,
Nighean Fir Fionndruim Éirinn
'S nighean fir fialaidh nan ceudan.²⁷

---

²³Chan eil e soilleir, ge-tà, có th'anns an rìgh air a bheil an t-òran a-mach: Dia, no rìgh na dùthcha, no eadhon Ragnall fhéin, 's am facal 'ga chleachdadh air nòs *rí* ann an Éirinn, mar a tha "Rìgh Leòdhais" ann an HF III, 551.

²⁴ÓB 414: HF II, L, 488-524, tdd.211-12.

²⁵*Ibid.*, 520-4.

²⁶HF II, LI, 525-592, tdd.212-13.

Tha fhios nach eil seo a'ciallachadh gum biodh an leithid de phòsadh ann an dàrìribh; 's cinnteach gu bheil an seinneadair a'bruidhinn aig ìre a'mheafair, 's i a'moladh gum biodh an dàimh eadar an dà theaghlach bu chumhachdaiche agus a b'inbheiche ann an Cloinn Dhòmhnail a dhaingneachadh 's a chur air bonnstéidh foirmeil air choireigin. Tha seo 'gar toirt do dh'eisimpleirean bho'n bheulaithris mu dé seòrsa beachd a bh'aig a'mhórshluagh air mar giùlan poilitigeach Shir Dhòmhnail Ghuirm Òig, agus gu seachd sònraichte air mar bu nòs dha a bhith a'triall sìos do chùirt an rìgh ann an Lunnainn.

Mairidh e 'na cheist dìreach dé cho tric 's a bha Dhòmhnallach Shléite a'tathaich na cùirte rìoghail. Tha Niall MacMhuirich a'gabhail ris gur e "cùirteir mór aig Rí Séirlus" a bh'ann dheth²⁸; a-rithist, tha an dàn a rinn Cathal MacMhuirich do mhnaoi a'chinnchinnidh, Seònaid, a'cur an céill dhuinn gun robh an taigh an urra rithe-se, agus an duine aice cho tric air falbh an ceann ghnothaichean-stàite. Chan eil fianais dhearbhte againn, ge-tà, gun robh Sir Dhòmhnall Gorm Òg a-riamh shìos ann an Lunnainn ach a-mhàin an aona turas ann an 1628, 's e a'dèanamh casaide mu uachdaranachd laghail Mhorair Latharna. Gu dearbh, bhitheadh e coltach, bho na gearanan a rinn e do'n Chomhairle Dhiomhair mu chosgaisean a chuid chuairtean a Dhun-Éideann anns na 1630an, gum b'fheàrr leis fuireachd aig Caisteal Dhun Tuilm.²⁹ 'S fheudar gabhail ris, mas e 's gun deach e sìos a Lunnainn ann an dàrìribh ré na tréimhse ud, gun do rinn e a shlighe gu deas 'nuair a bha e shìos ann an Dun-Éideann mar-thà, air neo gun do ghabh e brath air na h-ùghdarrais, agus gun do rinn e turais fhalchaidh - rud, feumar a ràdh, nach eil ro choltach. Bho fhianais na beulaithrise, ge-tà, chithear gun robh iomagain air an t-sluagh mu cho fada 's a bha an ceanncinnidh air falbh bho'n dachaidh.

Tha e nochdaidh gum faighear a'ghearradaireachd as cuimsichte a tha air sgeul againn bho'n àm ud chan ann anns a'bhàrdachd, ach ann an naidheachd, ged a tha rannan 'gan cur rithe. A-réir an sgeòil, anmoch air an oidhche thàinig taibhse Dhòmhnail

---

²⁷*Ibid.*, 570-7.

²⁸RC II, td.274.

²⁹Faic RPC 2, IV (1630-32), tdd.676-7; V (1633-5), tdd.560-1 (11/7/33); VI (1635-37), tdd.300-1; VII (1638-43), td.22.

Ghuirm Mhóir do'n t-seòmar ann an Dun Tuilm, agus naoi lòchrain giuthais ann airson solais, far an robh oighre a'chinnidh, Dòmhnall Gorm Òg, 'na shuidhe leis fhéin:

The young man looked up in terror; and the apparition motioned to him to be still, and addressed him thus:-

"Bha mi am baile Dhun-Éideann an-raoir,
'S 'nam thalla fhéin a-nochd;
Is uiread an dadaim is lugha fo'n ghréin,
Chan eil a'm chré de neart;
Ach mur biodh na naoi gathan giuthais,
A Dhòmhnuill Òig,
Cha bhiodh do chuid-sa cho ceart."

Turning to leave the room, the apparition raised his arms and exclaimed:-

"Is e mo ghuidhe dhuts', a Dhòmhnuill Ghuirm Òig,
Thu chumail a'chòir ris a'cheart;
Bhith 'd lochdar ris an t-sluagh, 's do làmh
Bhith sìnte ris a'bhochd.³⁰

Chan eil an sgeulachd seo a'déiligeadh ri cuairt Shir Dhòmhnaill gu Sasainn; faodaidh e bhith gu bheil i dìreach a-mach air an turas bhliadhnail a dh'fheumadh e dèanamh a Dhun-Éideann. Chan e sin do'n ath phìos fianaise, an t-òran *Dhia, cha liuthad de m'fhadachd*, "Iorram do Dhòmhnall Gorm tra chaidh e do Shasgan".³¹

Dhia, cha liuthad de m'fhadachd, an àm éirigh 's a'mhadainn
Nach d'fhuair mi 'raoir cadal air chòir.

Mu ar tighearna òg mearach, làmh [astadhe] cheann fìor-eòin
Leis an d'imich an Ragnall ùr òg.

Gu math truagh 's gum bu dubhach dha'n cheud bheul a thubhairt
Gu robh thu air rubh' no air còrr.

Cha robh e mo ghuidhe's cha bu chubhaidh ri buain bhàirnich [fer]
bhuthaig.

---

³⁰Mackay, "Social Life in Skye III", *TGSI* 30 (1919-22), td.18-19. Chaidh am fear-deasachaidh air iomrall mu òrdugh nan Dòmhnall Gorm, ach tha e follaiseach gur e an treas fear air a bheilear a-mach an-seo. Cuideachd SEA FT 1955/B9/8: "An Sagart" á Uig an Eilein Sgitheanaich 'ga aithris.

³¹LNA LS 14876 f.32v.

'S ann a dh'fhalbh thu le d'bhuidhinn ùir òig.

Na fir ùra bu deise, dha nach dùthchas an teicheadh
Air mo làimh, gum bu deas ur cuid òrd.

Sin is claidheamhnan geala, cinn [lefe] air dheugh [spaisde]
Aig am biodh o Chill [Mhal] gheur ghorm.

Ach nan éireadh an [rawnti] le m'aighear 's le m'annsachd
Dhé, cha bhiodh tu [taimhe] na bheil beò.

Dh'aindeoin luchd nam beul fiara, chaidh tu nall air a [fiela]
Gus an d'ràinig tu iarla [*desunt* - ?MacDhò'ill³²]

Dh'éireadh leat, 's gum bu deas [iad], fir ùr' agus fleasgaich,
Bho'n gleanna bheag phreasach am bi ceò.

Dh'éireadh leat, 's gu math dual dhuit, Clann Dunnchaidh bho
Rothaige,
Mhuire, 's lionmhor mu'd ghuaillan [slòigh] mhór.

Tha an t-òran-sa a'dearbhadh a-réisde mar a bha cuid de'n t-sluagh a'toirt taic do Shir Dòmhnall 'na oidhirpean. Ged a tha am bàrd a-mach air "ar tighearna òg mearach", ar leam gu bheil an tagairt do mhaorach a'suidheachadh na bàrdachd ann an coitheacs nan 1630an, 'nuair a bha, ann am briathran a'chinnchinnidh fhéin, "a great famine within these bounds".³³ A-rithist, 's e th'ann an Ragnall Òg, a-réir coltais, ach mac Raghnaill mhic Ailein, oighre Bheinn nam Faoghla.³⁴ Bithidh e follaiseach anns a'bhàd gu bheil

---

³²'S dòcha nach do chlàr Ailean a'Chnuic seo seach gun robh e mar phlos fianaise a'comharrachadh nach b'ann leis a'chinneadh aige fhéin, Dòmhnallaich Shléite, a bha ceannas Chlann Dòmhnail.

³³RPC 2, VI, td.300.

³⁴'S dòcha gu bheil an aon Ragnall Òg cuideachd a'nochdadh ann an *Shuidh mi air cnocan an tiùrr*: "Coltas Raghnaill òig is Ruairi, 'S Alasdair buidhe na gruaigeadh" [HE III, XC, 64-5]; agus cuideachd ann an òran, 's e 's mathaid a-mach air an aon tachartas ris an òran shuas, ann an tasgaidhean Sgoil Eòlais na h-Albann:

Slàn gum faicear Ragnall Òg,
Le chuid mharcraichean is sròl,
Le chlogad is sgiath 's an dòrn,
Às an òltadh fion is beòir.

Iain Mùideartach flathail fialaidh
Nan each seanga 's nan con fiadhaidh;
Stiorapan airgid air d' dhlollaid,

am bàrd a'cur an aghaidh feadhainn a tha a'cùlchàineadh a cheannaird air sgàth na cuairte anns a bheil e an-sàs. Aig an aon àm, ged a tha an seinneadair a'bruidhinn as leth turais dhioplòmachais, mothaichear do mar a tha a shlatantomhais stéidhichte gu daingeann air a'chòd ghaisgeil agus luach neart airm. Ann an cùntas deireannach, tha cumhachd Shir Dhòmhnaill Ghuirm Òig an urra, cha b'ann air na buadhan pearsanta aige fhéin, ach air neart-cogaidh a'mhòrshluaigh.

An eisimpleir mu dheireadh de bhàrdachd a tha fainear dhomh anns an earrann seo, 's e òran a tha gu tur diofraichte bho'n fheadhainn air an tugadh sùil shuas, oir tha e leagailte ris an t-saoghal ùr. 'S e seo *Gur tric teachdair bho'n eug*, "Cumha Chailein Deirg MhicCoinnich", a rinn Cailean Dubh Chùil Challaidh air dha cluinntinn, a-réir coltais, gun robh Cailean Ruadh iarla Shìphort tinn 's e air falbh bho'n dùthchas aige fhéin.³⁵ Tha e gu math coltach ri obair Eachainn Bhacaich a-thaobh cuid de'n ìomhaigheachd, ach tha an éifeachd gu tur diofraichte. An toiseach, tha tuairisgeul 'ga thoirt seachad air an iarla mar mharcaiche, mar shealgair agus mar stiùireadair luinge; chan eil guth air a dhreuchd mar fhear-feachda, mar cheannard an t-sluaigh. A-rithist, ged a tha lionndubh air an duin'usal òg mu slàinte a chinnchinnidh 's e cho fad air falbh:

B'e mo chruaidh chàs nach gann
Thu air ruaig am measg Ghall,

Taghadh mharcaichean na Crìosdachd.

Gun gléidheadh Dia thu air faotainn,
Gu d'fhaicinn an ceann do dhaoine.
Gheibh sinn pailteas nach bi daor oirnn,
Spiorad treubhach feadh an t-saoghail. [SEA 1956/32/B1]

Tha mi fo chomain aig Móràg NicLeòid airson a'chuideachaidh a fhuair mi bhuaipe ann a bhith a'soilleireachadh briathran an òrain.

³⁵QB 32. Faic History of the Mackenzies, td.433-4. Bha Cailean Ruadh gu math tinn leis a'chaitheamh ann an 1633, agus dotair Gallda 'ga fhrithealadh: James Fraser (deas. William Mackay), Chronicle of the Frasers (Edinburgh, SHS 1d sreath, 47, 1905), tdd.251-2. Airson mar a bha Cailean Cam gu math losal leis a'bhuidheach ann an 1631, faic Sir Robert Gordon, A Genealogical History of the Earldom of Sutherland, from its Origin to the Year 1630 (Edinburgh, 1813), td.458. Mothaichear mar a tha an t-iorram ri fhaighinn ann am beulaithris Chinntàile: tha e coltach gum b'ann bho'n teaghlach aige a thàinig Flòraidh no Fionnghuala a bha pòsda aig Donnchadh MacRath Inbhir-Ionaid, ogha Dhonnchaidh nam Pìos: faic Alexander MacRae, History of the Clan MacRae (Dingwall, 1899), td.96 (ged nach b'e nighean Chailein a bh'innte mar a chumas MacCoinnich a-mach).

Fhir mhóir ruaidh a bha thall 's a dh'fhuirich ann.

's ann a tha euchdan Chailein Ruaidh air beulaibh nan coigreach 'nan aobhar pròise aige. An àite a bhith a'traoghadh maoinas a'chinnidh mu dheas mar MhacGillEathainn Dubhairt, 's ann a tha MacCoinnich a'cur ris troimh na feartan aige fhéin, na feartan, bheirear an aire, bu dual do'n cheanncinnidh Gàidhealach. Tha iad seo fhathast buannachdail anns an aimsir nuaidh, ach mar shuaicheantas duine-uaisle Ghàidhealaich, mar churseachad ann an cofharpais, no anns an t-seilg (cleas samhlauchail de na h-uachdarain), chan ann ann am blàr-cogaidh:

A shlat fhoghainteach rìgh,
Chuir thu fodhad gach strìth,
Ghlac thu bogha 'sa' chrìch Lunnainnich.

Flor chuspair nan Gall,
Gur tu bhuinnig gach geall,
'S gura mise bha thall 's a chunnaic sin.

Dar a sgap thu le d' bhròig
Làn na h-aide dhe'n òr,
Gura h-iomadh fear cleòc thug urram dhuit.³⁶

Ann an obair Eachainn Bhacaich agus Chailein Duibh, chithear dà dheifir shealladh bho bhuill de'n uaisleachd dhùthchasaich. Ach bho'n fhianais a tha air sgeul againn, tha e duilich a chreidsinn gun robh an tuath cho buailteach gabhail ris a'chòireachadh ùr 's a bha Fear Chùil Challaidh. Thugadh tarraing mar-thà air mar a chum Gàidheil na h-Albann, gu seachd àraid air taobh-an-iar na dùthcha, ris an t-sàr ghaisgeileachd mar shlattformais ann am bàrdachd agus ann am beatha, mar thoradh air, mar a chanas Iain MacAonghais, "the siege mentality" - iomagain an t-séisde - fo'n robh iad troimh na Meadhon Aoisean aig ionnsaidhean nan Gall. Chaidh barrachd de'n tuath a chur fo airm ré Linn nan Creach, agus folachdan 'gan dùsgadh a-measg nan cinnidhean fhéin. Ach b'ann an déidh Reachdan Idhe a chaidh buaidh na gaisgeileachd a-measg na nàisinne a neartachadh. Bha bannan a'choluadair a'sìor atharrachadh; bha an ceangal eadar am poball 's a cheanncinnidh a-nis air lasachadh, agus an ceannard cho tric air falbh air a'Ghalldachd, a'gabhail air riochd a'chùirteir, no fiù's, mar Shir Lachlann, a'seasamh airson na pàrlamaide. Ann an aimsir na michinntè 's a'bhruaillein, theann an tuath na bu déineasaiche ri ionndrainn

---

³⁶Airson cliù Chailein Ruaidh leis a'bhogha, faic History of the Mackenzies, td.180; airson cofharpaise eile de'n aon ghné faic Chronicle of the Frasers, td.258.

sàrbheachdan na gaisgeileachd a bha cho miadhail aig an sinnsirean. 'S ann mu'n àm ud a thòisich an sluagh a'cur suas air an fheadhainn nach robh leagailte ris a'chòras ùr, fir gun mhaighstirean, fo'n choill', air fògair, fir a bheireadh dùbhlán do na h-ùghdarrais, Griogaraich mar an Gille Ruadh - *Gilderoy* - agus Iain Dubh Geàrr ann an ceann-a-deas na Gàidhealtachd; no Fearchar mac Iain Òig de Chloinn Rath Dhuibh ann an Dùthchas Chlann Choinnich. Chan eil fianais nas fheàrr air an dìobhal misneachd a dh'fhairich mithshluagh na Gàidhealtachd mu na h-atharrachaidhean a bhathas a'sparradh orra na mar a chaidh na h-òrain aca sin a sgapadh fad is farsaing anns a'bheulaithris. Déiligear ris a'chuspair seo a-rithist; fòghnadh a-nis a ràdh gur ann anns na h-obraichean ud a chì sinn ceud fhreumhan an romansachais a'gabhail gréim air macmeanmna an t-sluaigh, cruth tùsail ìomhaigh a'Ghàidheil ghaolaich a'togail cinn.

11: ALASDAIR MAC COLLA

AGUS COGAIDHEAN NAN TRÌ RÌOGHACHD

Is mór am beud nach eil cùntas coilionta nuadh-aimsireach ri fhaighinn fhathast mu eachdraidh na tréimhse eadar clòthadh Linn nan Creach agus Cogaidhean nan Trì Rìoghachd, gu seachd sònraichte air sgàth cho fìor thàbhachdach anns an àm ri teachd 's a bhiodh na buinnstéidh - an dà chuid poilitigeach agus litreachail - a leagadh ré nan deicheadan ud. Bha e mar uallach orm a-réisde anns a'cheud leth de'n tràchdas rannsachadh caran domhainn a ghabhail os làimh ann an roinn na h-eachdraidh fhéin. 'S ann nas gealltanaiche buileach, ge-tà, a tha an suidheachadh air dhuinn tionndaidh do linn nan Cùmhnantairean - "the hub of any study of Scotland between 1560 and 1707"¹ - agus, gu dearbh, do'n dàrna leth de'n t-seachdamh linn deug air fad: 's e bhios fainear dhuinn an-seo raon torrach a chaidh a threabhadh mar-thà le grunn sgoileirean, gu seachd sònraichte David Stevenson agus Paul Hopkins.² Cha tig às dhomh cuideachd luaidh a thoirt air tràchdas J.A. MacLean, far an do chuir e sìos gu math grinn tòrr fiosrachaidh bho na tobraichean litreachail ceangailte ri tachartais an ama-sa.³ Bho seo a-mach, mar sin, cha leigear a leas cus gnothaich a ghabhail le bhith a'réiteachadh nan tachartas fhéin; 's e is fhaide leam anns an earrainn seo beachdachadh air na ceumannan ùra ann an litreachas na Gàidhlig, gu h-àraid anns na bliadhnaichean às déidh na h-Athaiseige, agus ceangal a tharraing eadar iad sin agus sìor sgaoileadh na malairteachd air feadh na dùthcha.

Cogaidhean nan Trì Rìoghachd:

Ged nach eil mi a'dol idir leis a h-uile codhùnadh a th'aige, gidheadh feumar fhathast àite air leth a thoirt do'n alt aig Allan I. Macinnes, "Scottish Gaeldom, 1638-1651: The Vernacular Response to the Covenanting Dynamic."⁴ Aig bun a theoiric gabhar a bheachd mar a leanas:

The continuous pressures, both innovatory and widespread, for ideological conformity, financial supply and physical

---

¹Michael Lynch, "Response: Old Games and New", SHR 63 (1994), td.50.

²David Stevenson, Alasdair MacColla and the Highland Problem in the Seventeenth Century (Edinburgh, 1980); Paul Hopkins, Glencoe and the End of the Highland War (Edinburgh, 1986).

³J.A. MacLean, "The Sources, especially the Celtic Sources, for the History of the Highlands in the Seventeenth Century" (Ph.D. Oilthigh Obair-Dheathain, 1938), gu h-àraid tdd.1-104.

⁴Ann an John Dwyer, Roger A. Mason agus Alexander Murdoch (deas.), New Perspectives on the Politics and Culture of Early Modern Scotland (Edinburgh, [1982]), tdd.59-95.

commitment, produced a vernacular response which associated the traditional values of the Gael with the Royalist cause.⁵

Bu mhath leam beagan tìde a chur seachad ann a bhith a'sgrùdadh na baraile seo; cha tig às dhuinn gun barrachd a chur rithe anns an dol-seachad.

Gun teagamh 's ann gu math luachmhor a tha cuid de na puingean a ni Macinnes, agus chan urrainnear am breugnachadh. Tha fhios gun tàinig fàs iongantach mòr air bàrdachd shluaghail na Gàidhlig ri linn cogadh Alasdair mhic Colla; 'na lùib, mar a chithear, chuireadh cruth às ùr air oifis a'bhàird. Ceangailte ris an seo, bha barrachd cothroim aige a-nis a bhith a'bruidhinn cha b'ann a-mhàin às leth aon chinn-chinnidh, ach às leth nan dùthchasach gu léir. Mar sin, dìreach cleas an t-suidheachaidh air a'Ghalldachd, chaidh am mithshluagh a tharraing a-steach do ghnothaichean stàite na h-Albann, do'n chòistrì fhuiltich eadar feachdan an rìgh agus nan cùmhnantairean - agus gu dearbh do ghnothaichean stàite Bhreatainn gu léir.⁶ Nise, tha deagh shuaip eadar mar a bha ùghdarrais Dhun-Éideann a'sìor ghreimeachadh air an dùthaich 's a'dùsgadh ùidh na nàisinn, agus mar a bha a'bhàrdachd a bhathas a'deachdadh air a'Ghàidhealtachd a'sìor ghabhail oirre fhéin nàdar de chroinn-tàra gus an sluagh a thogail, cha b'ann a-mhàin, mar a bha i roimhe, taobh-a-staigh crìochan aon chinnidh air leth, ach air feadh na tìre. Ach am bu chòir dhuinn an coimeas seo a dhealbhadh dìreach mar fhreagairt nan Gàidheal air neart a'Chùmhnaint? Air neo am biodh e na b'fheàrr déiligeadh ris air dà ìre eile cho math - 's e sin, air aon làimh, gu sìmplidh, pragmatachas Mhic Colla is Mhontròis ann a bhith a'feuchainn ri'n cuid feachda a leasachadh; agus, air an làimh eile, mar phàirt de dh'fhorbairt litreachail sgapte aig an robh buaidh air na trì rìoghachdan Breatannach gu léir?

Chaidh teachdairean a chur suas a dh'ionnsaidh ceann-a-tuath na Gàidhealtachd aig deireadh a'Ghiblein 1638 gus ainmeannan a chruinneachadh airson a'Chùmhnaint Nàiseanta. Anns a'gheamhradh b'e Cùmhnant coistrìtheach an Rìgh a chuireadh timcheall nan ceàrnaidhean ud.⁷ Mar sin, bha gach buidheann a'feuchainn ri neart airm nan Gàidheal a tharraing do'n taobh aca fhéin fiù's mus do thòisich tuaireap a'chogaidh. Ach - agus is e seo am puing as tàbhachdaiche buileach

---

⁵ *Ibid.*, td.60.

⁶ Gheibhear deagh eisimpleir de na h-àrgamaidean a chuireadh ri gach taobh de'n chòistrì gus cogais an neach aonair a dhùsgadh ann an cùntas, 's e stéidhichte air pàtrain chlasaigeach, ann an [John Drummond of Balhaldy], Memoirs of Sir Ewen Cameron of Locheill (Edinburgh, Abbotsford Club, 1842), tdd.76-82.

⁷ Allan I. Macinnes, Charles I and the Making of the Covenanting Movement (Edinburgh, 1991), td.185.

- cha b'urrainn do na Cùmhnantairean an teachdaireachd a chraobhsgaoileadh do mhuinntir an taobh-an-iar 's nan eilean, far an robh neart airm na Gàidhealtachd, no gu dearbh saighdeirean a thogail bhuapa, fhad's a bha na cinndùthcha ud fhathast gun mhinisteirean aig an robh taobh blàth ris an aobhar aca. Chithear Seanadh EarraGhàidheal a'sior fheuchainn ris am beàrn seo a leasachadh bho 1642 air adhart, le bhith a'sparradh a chumachd thairis air an dùthaich gu léir.⁸ Dh'fheumadh na coithionalan - far am b'urrainn dhaibh - an ainmeannan a chur ris a'Chùmhnant⁹; a-rithist, gus na h-eaglaisean bàna a lionadh, chuir an Seanadh roimhe gillean òga a thogail airson na ministreileachd.¹⁰ Chithear déineasachd ùr 'ga nochdadh aig an t-seanadh ann am Foghar 1643, 's e a'feuchainn ri sluagh a thogail airson turais-chogaidh Ghilleasbaig Fhiar-Shùilich sìos a Shasainn:

it is requyred of us that we be not negligent in such a tyme as this,
but that we be very carefull in warneing and admonishing our
people of the dangerouse estate that the kirk of God is into for the
tyme, and not onely to be instant in prayer but to steire them up
also to hazard all for religion.¹¹

Chaidh a dhearbhadh cho lag 's a bha suidheachadh Seanaidh EarraGhàidheal 'nuair a ràinig Alasdair mac Colla agus a fheachd Alba ann an Òg-mhìos 1644.

Chuireadh seòl-togail arm a'Chùmhnaint air bhonn ann an 1639, agus - 's iad a'leantainn, tha e coltach, eisimpleir an t-Suain - gach ìre de'n chòras an urra ris an riaghaltas fhéin. Mar thoradh air cho daingeann 's a bha an ceangal eadar am prìomh-bhaile agus na cinndùthcha, agus seach gun robh a'chuid mhór de'n uaisleachd a'toirt taic do'n aobhar aca, b'urrainn do na Cùmhnantairean feachdan leanmhainneach a thogail bho a-measg na tuatha.

[T]he mid-century Wars of the Three Kingdoms militarised
Scottish society [air a'Ghalldachd] to an extent unknown since the
fourteenth century, possibly even more so.¹²

⁸Duncan C. MacTavish, Minutes of the Synod of Argyll 1639-1651 (Edinburgh, SHS 3s sreath, 37, 1943), tdd.31-7, 42-5, 49-58 (atheagrachadh nan sgìrean), 60-1, 66, 68, 91.

⁹*Ibid.*, tdd.43-5, 88, 91.

¹⁰*Ibid.*, td.73.

¹¹*Ibid.*, tdd.80-1. Airson coifheall iarla Aondroma a dh'aobharaich an t-eagal seo, faic David Stevenson, Alasdair MacColla and the Highland Problem in the Seventeenth Century (Edinburgh, 1980), tdd.97-9; Jane Ohlmeyer, Civil War and Restoration in the three Stuart Kingdoms: The career of Randal MacDonnell, marquis of Antrim, 1609-1683 (Cambridge, 1993), tdd.121-5.

¹²Keith M. Brown, "From Scottish Lords to British Officers: State Building, Elite Integration, and the Army in the Seventeenth Century", ann an Scotland and War AD 79-1918, deas. Norman MacDougall (Edinburgh, 1991), td.137. Faic cuideachd Macinnes, "Scottish Gaeldom, 1639-1651",

Feumar toirt an aire cuideachd do cho fìor chudromach do dh'aobhar a'Chùmhnaint 's a bha na seann shaighdeirean-tuarasdail a bha air tilleadh do'n dùthaich as déidh bhliadhnaichean air TìrMóir na h-Eòrpa.¹³ Bha cruaidh fheum air Mac Colla a-réisde ceathairne a thogail an aghaidh neart nan Cùmhnantairean, agus bha e 'san amharc aig iarla Aondroma gum faigheadh e sin an dà chuid bho Dheòrsa, iarla Shìphoirt, agus, gu seachd sònraichte, bho Shir Dòmhnall Gorm Òg Shléite.¹⁴ Mar a chunnacas shuas, dh'obraich an dà Dhòmhnallach, iarla Aondroma agus tighearna Shléite, gu falachaidh còmhla aig deireadh nan 1630an, 's iad a'rùnachadh Gàidhealtachd na h-Albann a roinn ann an dà cheàrnaidh-buadhachais. Tha e coltach gum b'e Dòmhnall Gorm Òg fhéin a bha air thùs 's a'ghnothaich: ann an roinn an litreachais, tha seo a'tighinn troimhe gu follaiseach anns an òran bhrosnachaidh *A Dhòmhnail an Dùin* a rinn Iain Lom, far a bheil pearsa coganta a'chinnchinnidh mar gum biodh ag aonadh an dà Ghàidhealtachd às ùr, 'gam fuaigheal ri chéile:

Ruaig air dhlsnean,
Fòirm' air thìthibh,
'S òr a sìos mar gheall;

Aig ogh' Iarl II'
Agus Chinn-tìre,
Rois is Innse Gall.

Clann Dòmhnail nach crìon
Mu'n òr is mu nì,
Sud a'bhuidheann as prìseil geàrd;

O Theamhair gu h-I,
Gus a'Chananaich shìos,
Luchd-ealaidh bho'n chrìch 'nur dàil.¹⁵

Bu bhuille chruaidh i do ghnothaichean iarla Aondroma a-réisde bàs Dhòmhnail Ghuirm Òig - 's dòcha aig deireadh 1643¹⁶; gu dearbh, gabhaidh an tachartas seo a

---

tdd.189-92; Edward M. Furgol, "Scotland turned Sweden: The Scottish Covenanters and the Military Revolution, 1638-1651", ann an John S. Morrill (deas.), The Scottish National Covenant in its British Context (Edinburgh, 1990), tdd.134-54.

¹³Faic Macinnes, "Scottish Gaeldom, 1638-1651", td.191; Furgol, "Scotland turned Sweden", tdd.136, 138.

¹⁴Faic Ohlmeyer, Randal MacDonnell, td.130.

¹⁵ÒIL 170-81. Tha e coltach, bho'n aithris air dùthchas Chlann Choinnich, gun do chuireadh an t-òran seo ri chéile 'nuair a bhathas ri deasachadh turais-chogaidh Alasdair mhic Colla.

¹⁶Faic Stevenson, Alasdair MacColla, tdd.103, 118n.12.

leughadh mar toiseach linn ùir air a'Ghàidhealtachd air fad. Aig bun, cha b'ionann creideamh an athar - a bha air a bhith 'na Chaitligeach làidir - agus a mhic Sir Seumas, a chaidh oideachadh air a'Ghalldachd a-réir Reachdan Idhe.¹⁷ Cha robh Sir Seumas deònach gabhail ri brosgal Mhic Colla, agus, gu dearbh, cha mhotha a bha iarla Shìphoirt, no Sir Lachann MacGillEathain Dhubhairt, no na cinncinnidh eile air taobh-an-iar na dùthcha. Gu ìre, b'e cho calldach 's cho aimlisgeach 's a bha a'cheud turas-cogaidh a thug Alasdair mac Colla do'n Ghàidhealtachd, aig deireadh na bliadhna roimhe, a dh'aobharaich deagh chuid de'n àilleasachd a nochd iad.¹⁸ Feumar cuimhneachadh cuideachd, ge-tà, air an fheagal a dh'fhairicheadh air feadh Bhreatainn roimh fheachdan Éireannach, gu sònraichte as déidh Aramach 1641; nam b'e 's gun robh na cinncinnidh gu follaiseach a'toirt cobhair do na reubaltaich bho thaobh thall Shruth na Maoile, bhitheadh iad a'ruith gu math caol leis na h-ùghdarrais mu dheas.¹⁹

A-rithist, cha robh an dàrna cuid Rìgh Teàrlach fhéin, no Uilliam Buitleir, marcas Urmhumhain agus ceann na Cochomhairle Éireannaiche, deònach, no comasach, taic-airgid a thoirt do'n oidhirp. Mar sin chaidh Ragnall MacDhòmhnaill a dh'ionnsaidh an rìgh 'na chairtealan ann an Ath nan Damh a dh'iarraidh cead cobhair fhaighinn bho'n Fhràing no bho Spàinn; bha Mac Colla 's a fheachd Éireannach air fhàgail air an cinn fhéin, 's iad a-nis as aonais nam bàtaichean aca, a-measg nam fineachan Albannach.²⁰ B'e cruadal na réisimeide Éireannaich²¹, agus am fortan fhéin ann a bhith a'coinneachadh ri marcas Mhontròis²², a dh'aobharaich

¹⁷ Mothaichear mar a bha an suidheachadh ud caran coltach ris na thàinig air Cloinn MhicLeòid na Hearadh an lùib bàs Ruairidh Mhóir ann an 1626. 'S dòcha gun robh Seumas Bàn fo bhuaidh Iain Mhóir na Hearadh a chuir 'ainm ris a'Chùmhnant: faic Synod of Argyll I, tdd.43-5, 170; II, td.27.

¹⁸ Stevenson, Alasdair MacColla, tdd.99-102, 109-116; RC II, 176-8.

¹⁹ Faic mar eisimpleir Macinnes, "Scottish Gaeldom, 1639-1651", td.73.

²⁰ Ohlmeyer, Randal MacDonnell, tdd.147-8, 151, 152-3; Stevenson, Alasdair MacColla, tdd.103-6, 115-16.

²¹ Chaidh a'chuid mhór dhiubh sin a thogail bho measg nam fògarrach a chaidh a ruagadh le airm Monro á oighreachd Aontruma ann an 1642. Thàinig feadhainn eile bho na Dòmhnallaich a bha air fògradh air sgàth geurleanmhainn nan Caimbeulach: faic Ohlmeyer, Randal MacDonnell, tdd.113-14. A dh'aindeoin an droch-ùmhhlachd, rud a bha soilleir fiù's 'nuair a bha iad air chairtealan ann an Éirinn, b'iadsan cùl-droma na feachda air fad, gu sònraichte anns a'cheud chath a chuir iad, blàr Tippermuir: *ibid.*, tdd.113-14, 138-40; Stevenson, tdd.105-7, 135-6; cuideachd Mark Napier (deas.), Memorials of Montrose and his Times (Edinburgh, Maitland Club, 1850) II, tdd.205-6, 236. Bha liut air leth aig an réiseamaid Éireannaich air an Ionnsaidh Ghàidhealaich: Stevenson, Alasdair MacColla, tdd.82-4, 127-8, 133-4; James Michael Hill, Celtic Warfare 1595-1763 (Aldershot, 1993), tdd.xii-xv.

²² Airson seo, faic gu sònraichte James Alonso Stewart, "The Clan Ranald: History of a Highland Kindred" (Ph.D. Oilthigh Dhun-Éideann, 1982), tdd.92-5.

carson a shoirbhich leo aig an toiseach. Gidheadh 's e an taobh bolsgaireachd - na *propaganda* - de'n chogadh as fhaide leam an-dràsda.

An toiseach, mothaichear mar a chaidh miotas pearsanta Alasdair fhéin a chruthachadh, mar a bha na sgeulachdan 'gan sgaoileadh mu na gnìomhan gaisgeil a rinneadh leis 'na òige, m'a neart 's a thapaidheachd, agus mu na manaidhean a chuireadh às a leth 'nuair a thàinig e air tìr.²³ A-rithist, feumar aire a thoirt do shràiteas Mhic Colla, gu seachd sònraichte creachadh EarraGhàidheal, agus an t-àr fuilteach 'na lùib, a rinn e ann an geamhradh 1644-5.²⁴ Aig aon ìre, chuir e seo an gnìomh los amaisean an turais-chogaidh fhéin a thoirt a-mach: 's e sin, a bhith a'cur bacadh air an taic a bha an t-airm aig Raibeart Mac an Rothaich ann an Uladh fhaighinn bho'n caraidean air TìrMór na h-Alba²⁵, agus cuideachd - an amais bu mhiannaichte a-riamh aig an Ragnall MacDhòmhnaill fhéin - gus seann dùthchas nan Dòmhnallach a bhuannachadh às ùr.²⁶ Aig ìre eile, ge-tà, tha e follaiseach gum b'ann a'feuchainn ri buille-bàis a thoirt do chliù Mhic Cailein Mhóir a bha Mac Colla. Air feadh na dùthcha bha ainm aig EarraGhàidheal mar dhaingneach, àite-tèarmainn a'chinnidh nach fhuilingeadh teachd an nàimh gu latha luain. Ann a bhith a'toirt ionnsaidh air dùthchas nan Caimbeulach, ionnsaidh shoirbheachail, agus cuibhseach furasda 'na cur gu buil, sheall Mac Colla do na Gàidheil nach leig iad a

²³Tha iad sin air an cruinneachadh ann an Angus Matheson, "Traditions of Alasdair Mac Colla", *TGSG* 5 (1958), tdd.9-93; Stevenson, tdd.110-11; SEA LSS Dhòmhnaill Iain MhicDhòmhnaill, tdd.732-43. Faic cuideachd MacLean, "Sources", tdd.72-5; John MacInnes, "Clan Sagas and Historical Legends", *TGSI* 57 (1990-92), tdd.391-2; Macinnes, "Scottish Gaeldom, 1638-1651", tdd.81-2; idem., "Seventeenth-Century Scotland: The Undervalued Gaelic Perspective" ann an Cyril J. Byrne, Margaret Harry agus Pádraig Ó Siadhail (deas.), *Celtic Languages and Celtic Peoples: Proceedings of the Second North American Congress of Celtic Studies* (Halifax, Alba Nuadh, 1992), td.541.

²⁴Fìù's mur a ghabhas sinn ri àireamh nam marbh mar a chaidh a chlàradh ann an cùntas Néill MhicMhuirich - "*gur* marbhadh 800 7 ceithre fichet 7 cuig fir dég sna tiorruibh *gan* bhlár *gan* machuire do thabhairt ionta" [RC II, td.182] - chan eil teagamh nach deach tòrr a bharrachd dhaoine a mhurtadh ann an EarraGhàidheal na anns an aingnidheachd nas iomraitiche a rinneadh air na pròstanaich ann an Uladh an lùib Aramach 1641. Chan eil teagamh nach b'e an aon spreagadh a bha air cùl an dà chasgairt, agus, 's dòcha, cuid de'n aon fheadhainn cho math. Faic cuideachd MacLean, "Sources", td.15.

²⁵'S e seo am puing air an cuir na h-eachdraichean Éireannach am beum: faic, mar eisimpleir, Michael Perceval-Maxwell, "Ireland and Scotland 1638 to 1648", ann an John S. Morrill (deas.), *The Scottish National Covenant in its British Context* (Edinburgh, 1990), tdd.206-8. Tha Scott Wheeler a'càineadh Alasdair mhic Colla seach nach tàinig e ann an Geamhradh 1643 - ach, mar a chunnacas shuas, bha turas-cogaidh - turas gun móran buaidh - 'ga chur air dòigh aige anns a'bhliadhna ud: faic Scott Wheeler, "Four Armies in Ireland" ann an Jane H. Ohlmeyer (deas.), *Ireland from Independence to Occupation* (Cambridge, 1995), tdd.50-1.

²⁶Ohlmeyer, *Randal MacDonnell*, tdd.166-7; Stevenson, *Alasdair MacColla*, tdd.103-5.

leas eagal a bhith orra roimh na Duibhnich. Bha cliù a'mharcais Gilleasbaig air a thilgeil gu làr.²⁷ As déidh an tillidh bho'n chreachadh thàinig Aonghas Ghlinne Gharadh agus Lachann MacGillEathainn Dhubhairt do thaobh Mhic Colla, agus chaidh a'cheud ainmeannan a chur ri bann Chille-Chuimein.²⁸ Chithear cho domhainn 's a dhrùidh creachadh a dhùthchais, agus milleadh a chliù, air Gilleasbaig Fiar-Shùileach seach gun do ghabh e roimhe Mac Colla a chur fodha gu pearsanta leis fhéin.²⁹ Ach chaidh sràiteas an Dòmhnallaich a chrùnadh leis a'bhuidh a thugadh a-mach air faiche Inbhir-Lòchaidh, le casgradh uaisleachd nan Caimbeulach, agus teicheadh an cinnchinnidh.³⁰ An déidh a'bhatail fhuair iad taic bho Ailean Camshron Loch Iall agus Dòmhnall, Fear Bhròlais, air ceann feachd nan Leathanach.³¹ Fhuair iad taic cuideachd bho'n bhàrd a b'airde cliù r'a linn, Iain Lom MacDhòmhnaill.

---

²⁷"This is the greatest hurt our poore land gott these fourscore years, and the greatest disgrace befell us these thousand": Robert Baillie, Letters and Journals (3 leabhn., Edinburgh, Bannatyne Club, 1841-2) II, td.234; "He gois to Argile, burnis and slayis throw his haill countreis, and left no hous nor hold (except impregnabill strengthis) onbrynt, thair cornis, guidis and geir; and left not ane four fotted beist in his haill landis, and sic as wold not call thay hocht and slew, that thay sould never mak sted": John Spalding, Memorialls of the Trubles in Scotland and in England, A.D.1624-A.D.1645 (Aberdeen, Spalding Club, 1850), II, td.442-3. Cuideachd Stevenson, Alasdair MacColla, tdd.145-51; Edward J. Cowan, Montrose: for Covenant and King (London, 1977), tdd.174-6; RC II, tdd.180-2; Rev. George Wishart, The Memoirs of James, Marquis of Montrose, 1639-1650 (London, 1893), td.379.

²⁸Napier, Memorials II, tdd.172-3. Faic Stevenson, Alasdair MacColla, td.152.

²⁹*Ibid.*, tdd.153-4. Cuimhnichear mar a chuireadh Colla Ciotach fhéin, agus bràithrean Alasdair, an gréim leis a'mharcas.

³⁰Faic Robert Baillie, Letters and Journals (3 leabh., Edinburgh, Bannatyne Club, 1841-2), II, td.263: "The disaster did extreamlie amaze us. I verilie think had Montrose come presentlie from that battell, he should have had no great opposition in all the Highalnds, in the Lennox, and the shirreffdom of Aire, Glasgow, Clydesdale, scarce till he had come to Edinburgh."

³¹Cha b'iad a-mhàin àrd-ghnìomhan Alasdair mhic Colla air an fhaiche a b'aobhar gun do shoirbhich leis an turas-cogaidh aige; b'e cuideachd cho sàr-ealanta 's a bha e ann a bhith ag ùisneachadh gach buaidhe gus barrachd ceathairne a thàladh a-steach, neart air cheart, do'n airm. Airson a'ghiùlain as déidh Latha Inbhir-Lòchaidh, agus Allt Éirinn cuideachd, faic Stevenson, Alasdair MacColla, tdd.163, 196-7. Faodar beachdachadh air an dàrna creachadh a rinn e de dh'EarraGhàidheal bho Shultain 1645 mar oidhirp gus barrachd spionnaidh a chur anns na Gàidheil, oidhirp, tha e coltach, a bha gu math soirbheachail, seach gun d'fhuair na rìoghalaich cuideachadh mu dheireadh thall bho Shir Seumas MacDhòmhnaill Shléite, agus barrachd taic bho na Leathanaich agus Mac Mhic Alasdair: *ibid.*, tdd.213-44; Cowan, Montrose, tdd.232-3, 243-4, 252-3; cuideachd, Napier, Memorials, tdd.260-70. Anns an riochd sin, feumar cumail an cuimhne mar a thug Pàdraig Greumach buaidh air na fògarraich de Chlann Chaimbeul fo Sheumas Fear Àird Chonghlais ann am Blàr Chalashraid, Màirt 1646 - Stevenson, Alasdair MacColla, td.216; Wishart, Marquis of Montrose, tdd.425-6. 'S tric a tha am blàr seo 'ga leigeil seachad aig na h-eachdraichean o chionn's nach robh fear de'n dà cheannard an-sàs ann.

Buannaichidh pearsa Iain Luim àite bunaiteach ann an sgrùdadh litreachail sam bith mu'n àm seo. Tha na briathran a thubhairt e roimh Inbhir-Lòchaidh - "Caithichibh sibhse agus innsidh mise"³² - a'dèanamh soilleir gun do thuig e gu ro mhath luach *propaganda* nan òran aige do'n chogadh air fad.³³ Faodaidh sinn cuideachd sùil a thoirt air fear de na rannan anns a'bhàrdachd a chum e mu Làtha Inbhir-Lòchaidh, 'N cuala sibhse 'n tionndadh duineil?:

Dh'innsinn sgeul eile le firinn,
Cho math 's nì cléireach a sgrìobhadh,
Chaidh na laoich ud gu'n dìcheall,
'S chuir iad maoim air luchd am mìoruin.³⁴

Seo againn, ma-tà, am bàrd a'dèanamh feum de sheann ìomhaigh 's a'dèanamh agartais as leth a chuid obrach a-thaobh a h-eagnaidheachd, a buan-mhaireachdainn, agus a snas.³⁵ Tha e coltach, bho'n litir a chuir e gu Iain Lom bho Chillsaidh, nach robh e an anfhios do Mhontròs - agus cuimhnichear gum biodh am marcas fhéin ri bàrdachd - luach an taic a bha iad a'faighinn anns a'bhàrdachd-mholaidh aige.³⁶ A'tionndaidh air ais do Làtha Inbhir-Lòchaidh, gheibhear tuigse air éifeachd na buaidhe 'nuair a bheirear sùil air na h-òrain eile a chaidh a dhèanamh mar chomharradh air a'bhlàr.³⁷ 'S e tha samhlauchail dhiubh ach cho dian 's a tha am fuath

---

³² ÒIL, td.xxviii.

³³ Mothaichear cuideachd do dhà rann ann an iorram a chum e do bhàta Shir Sheumais MhicDhòmhnaill, *Moch 's mi 'g éiridh 's a'mhadainn*, loidhnichean far a bheil am bàrd a'gabail dha fhéin inbhe nan seann fhilidhnean:

Ge bè am cur a'choirc e,
'S mi nach tilleadh o stoc uat,
'S ann a shuidhinn an toiseach do bhàta.

'Nuair bhiodh càch cur ri gnìomhadh
Bhiodh mo chuid-sa dheth dìomhain,
Ag òl ghucagan fion' air a fàradh. (ÒIL 1311-16)

³⁴ *Ibid.* 238-41.

³⁵ Faic cuideachd *ibid.* 408-10.

³⁶ Faic *ibid.*, td.xxvii; cuideachd td.xix: Mac Caillein Mór a'tairgse airgid-cinn air a losd. Faic cuideachd Napier, *Memorials* II, tdd.224-6, mar a bha Montròs a'feuchainn ri bàrdachd mholaidh Drummond of Hawthornden a chlàbhualadh aig an aon àm.

³⁷ 'S iad sin ÒB 1: *Hò, gur mi tha air mo leònadh* le Banntrach Fir Ghlinne Faochain; 2: *Turas mo chreiche thug mi Cholla* le Fionnghal Chaimbeul; 292: *'S ann mu'n taca seo 'n-dé leis a'Bhanabhàrd NicLeòid*; 423: *Alasdair chridhe mhic Colla MhicDhòmhnaill*; agus 427: *Alasdair mhic/Colla gasda*, an dà òran mu dheireadh gun urra.

a nochdas eadar na Caimbeulaich agus, mas fhìor, an còrr de na Gàidheil. Bha an creachadh 's an t-àr a rinneadh 'na chois fada fada seachad air na bha gnàthaichte anns na linntean a dh'aom. Aig aon ìre tha an fheòladaireachd ud samhachail de chogaidhean an àma³⁸; ach ann an càs cogaidh Mhic Colla bha na cinnidhean mar gum biodh 'gan aonadh leis an naimhdeas 's a'ghràin a dh'fhairich iad an aghaidh nan Caimbeulach. Bha feachd Alasdair mhic Colla an-còmhnaidh a'strì an aghaidh trì cnapan-starra. An toiseach, cha robh an ceannard, ann an sùilean cuid de na cinnchinnidh co-dhiù, inbheach gu leòr - agus cha robh cead oifigeil bho'n rìgh aige a bharrachd - airson gun gabhadh iad fhéin 's an ceathairne do'n fheachd aige.³⁹ Mar sin, an fheadhainn a chruinnich gu saor-thoileach fo bhrataich Mhic Colla an toiseach, b'e spùilleadh na Galldachd a b'fhaide leo.⁴⁰ Coicheangailte ris a'phuing seo, bha trioblaid aige ann a bhith a'cumail nan deifir chinnidhean réidh ri chéile, duilgheadas a tha soilleir ri fhaicinn ann an dol-a-mach nan Leathanach 's nan Dòmhnallach Latha Chillsaidh.⁴¹ An ceap-tuislidh a bu dorranaiche buileach, ge-tà, b'e siud an t-eagal a dh'fhairich na cinnidhean a bha 'san amharc aige roimh neart nan Caimbeulach. Mar eisimpleir, canaidh Pàdraig Gòrdan, Fear Ruadhainn, a-thaobh nan ceannchinnidh "McOneill, McCleude, McCleine and McAllen [wickeine]":

such was the powerfull strenth of the Couenant, and the auefull tyrannie of the great McAllane, as they could not be brought to the fieldes.⁴²

---

³⁸Faic Brown, "From Scottish Lords to British Officers", td.139, gu sònraichte, 's e a-mach air cho déidheil 's a bha an uaisleachd neart na stàite a chur gu buil an aghaidh an nàimhdean.

³⁹Wishart, Marquis of Montrose, td.367: "Nec Atholii aut alii qui Regi favebant ullum discrimen cum illis subituri erant; quia, cum peregrini essent, non aperta Regis et cognita autoritate nitebantur. Nec ullum antiquae nobilitatis ducem ostentabant; quod montani isti imprimis venerantur, nunquam Alexandri Makdonaldi novi hominis auspiciis militaturi. Numerus denique perexiguus, qui non centum supra mille excedebat, quamvis decem millia promissa fuissent." Faic Patrick Gordon of Ruthven, A Short Abridgement of Britane's Distemper (Aberdeen, Spalding Club, 1844), tdd.107-8.

⁴⁰Gordon Britane's Distemper, td.78; Wishart, Marquis of Montrose, td.378.

⁴¹"*tarrla cáil fheichemhnuis san nuairsin eter Domnall mc Eoin muideorduigh 7 Domnall mc Eachuin óig mic gillieáin um thosach dul síos, giodhedh gerruis clañ Ragnaill antslighe tar bhrághuid clann illeóin 7 do ion̄suighe na sgōnsuig ar arabha an namhaid...*" [RC II, td.200]. Cuideachd Stevenson, Alasdair MacColla, tdd.201-2. Tha sainnseal ann an cùntas aig Wishart nach robh Gàidheil na h-Albann is na h-Éireann buileach réidh ri chéile a bharrachd: 'nuair a chaidh Morair Kilpont a mharbhadh, bha Montròs an dùil gum b'e "tumultum forte ex rixa inter Montanos et Hibernos exortum" a bh'ann [td.371].

⁴²Gordon, Britane's Distemper, td.66.

A-réir Wishart, b'ionann Mac Cailein Mór agus:

tanquam numen aliquod tremendum a rudi populo colebatur.⁴³

Nan toireadh iad ionnsaidh air dùthchas Mhic Cailein Mhóir, an nàmhaid cumanta, b'e a'bhail a thigeadh às, na cinnidhean a tharraing a-steach, agus a tharraing na bu dlùithe ri chéile, fo stannard Mhic Colla agus Mhontròis.⁴⁴ Bha Gilleasbaig Fiarshùileach a-nis a'creanadh air an t-sràiteas ionnsaidheach a bha e air cur an gnìomh an aghaidh a nàbaidhean bho ràinig e inbhe fireannaich; bha e cuideachd a'fuiling droch-bhuil an turais-chogaidh a chuir e a-nall a Uladh, agus an turais-spùillidh a thug e troimh cheann-a-deas na Gàidhealtachd a'bhliadhna roimhe.⁴⁵ Tha an Gòrdanach 'ga chur mar a leanas:

McAllane [wickeane] with all the clan Donald, had such a mynd to reuenge the injuries and tyranus oppression wherewith Ardgyl, more than any of his predecessoures, had insulted over them, resolwes that, vnless the generall make this his first worke to enter wpon the Cambelles and the whole countree of Ardgyl, they would go no forder on, but would againe retyre vnto there countree. He [Montròs] whaes judgement in this poynt was gouerned by reason and not by priuat malice, saue so many difficulties in that interprysse, as he was loth to yeeld to ther desyre...⁴⁶

---

⁴³Wishart, Marquis of Montrose, td.381.

⁴⁴Mothaichear, rud caran iongantach, *nach eil* gamhlas an aghaidh nan Caimbeulach 'ga thaisbeanadh anns an dà òran as tràithe a rinn Iain Lom, *Rìgh gur mór mo chuid mulaid* ("Cumha Aonghais mhic Raghnaill Óig na Ceapaich"), agus *A Dhòmhnail an Dùin*.

⁴⁵Faic Macinnes, "Scottish Gaeldom, 1638-1651", td.74.

⁴⁶Gordon, Britane's Distemper, td.94. Anns an dol-seachad, thoir an aire gum b'e Mac 'ic Ailein - no 's dòcha a mhac Dòmhnall Dubh - bu dhéineasaiche ann a bhith a'cur an aghaidh nan Duibhneach: bha tòrr de dhùthchas Chlann Raghnaill fo gheall aig Gilleasbaig, agus bha iad a'slor thuiteam ann an ainbhfhiaich aig toiseach an deicheid (faic Stewart, "The Clan Ranald", tdd.103-4; cuideachd Ohlmeyer, Randal MacDonnell, tdd.214-16). A-réir beulaithris Uibhist-a-Deas, dh'innis Iain Mhùideartaich do na h-Uibhistich, air dhaibh falbh do'n bhlàr: "Feuch a-nis an toir sibh àr math air na Caimbeulaich" [SEA LSS Dhòmhnail Iain MhicDhòmhnail, td.742]. Cuideachd faic Gordon, Britane's Distemper, td.96: "He [Alasdair Mac Colla] prayed also to take along with him, with those considerations, McAllanmore his grandour, and how much it did importune the kinges seruice to haue his wings clipped, for thereon did depend there future good successe since on him alon the Couenant relyed...they could further assure his lordship, that if McAllanmore could once be brought lowe, the whole highlanders with one consent would take armes for the king." Bha giùlan faicilleach Ghilleasbaig fhéin, agus mar a dh'fheumadh e teicheadh trì turais, 'ga dhèanamh 'na chùis-bùirt aig a nàimhdean agus 'na chulaidh-mhithlachd aig a chinneadh fhéin: MacLean, "Sources", tdd.25-6, 32-3;

Ach cha tig ás dhuinn an-seo gun luaidh a thoirt air toradh eile de'n ionnsaidh seo, agus mar a chaidh na blàir leis na Gàidheil as a dhéidh. Mar a chunnacas shuas, bha buaidh air leth aig coincheap Toil Dhé anns a'choluadar cho-aimsireach. Is e am mìneachadh seo cnag na cùise: ar leis gun robh cùisean a'soirbheachadh ris na Gàidheil seach gun robh iad ann an àrd-mheas an Uile-Chumhachdaich. Chithear e a'tighinn troimhe gu math soilleir ann an trì tobraichean mu'n aimsir seo - litrichean a'Chùmhnantair Robert Baillie, eachdraidh an rìoghalaich Pàdraig Gòrdan, agus aithisgean an Athair Sheumais MhicBreac.⁴⁷ Tha e gu sònraichte ri mothachadh 'nuair a thathas a'déiligeadh ris mar a bha faisneachdan 'gan coilionadh ri turas-cogaidh Alasdair mhic Colla.⁴⁸ Tha ar gnothaich a-réisde ri bolsgaireachd a bha cuimsichte cha b'ann a-mhàin air na Gàidheil, ach air Albainn - agus gu dearbh air Breatainn - gu léir. Mar a sgrìobh Montròs do'n rìgh anns a'Ghearran 1645:

I was willing to let the world see that Argyle was not the man his
Highlandmen believed him to be, and that it was possible to beat
him in his own Highlands.⁴⁹

Chithear a'bhreitheadaireachd seo ag obrachadh aig ìre eile ann an cùnnatas an t-sagairt, far a bheil euchdan nan cinnidhean 'gam mìneachadh mar chomharradh fàbhar Dhé do'n chreideamh Chaitligeach, dìreach mar a bha a chosheisean a'dèanamh ann an Éirinn aig an aon àm.⁵⁰ Tha seo a'leigeil ris dhuinn taobh eile de'n bholsgaireachd - taobh falachaidh dhith - a chumadh an lùib an turais-chogaidh.

Stevenson, Alasdair MacColla, tdd.150, 157, 202; Cowan, Montrose, tdd.176, 186, 221; Macinnes, "Scottish Gaeldom, 1638-1651", td.85.

⁴⁷Gheibhear eadartheangachadh Beurla de na h-aithisgean ann an William Forbes Leith, Memoirs of Scottish Catholics during the XVIIth and XVIIIth Centuries I (1627-1649) (London, 1909), I, tdd.280-359.

⁴⁸Cowan, Montrose, tdd.105, 180, 205, 310n.12; Stevenson, Alasdair MacColla, tdd.110-11, 154. Anns na tobraichean faic gu h-àraid Gordon, Britane's Distemper, td.57, 101 agus Forbes Leith, Memoirs of Scottish Catholics, tdd.320-1.

⁴⁹Napier, Memorials II, td.176.

⁵⁰Mar eisimpleir, Forbes Leith, Memoirs of Scottish Catholics, td.306: "It seemed to the greater glory of God that it was by a Catholic army that the persecutor was to be assailed and crushed; that the standard of religion was to be carried into a land whence religion had been wholly expelled, and that men who had harassed and attacked good and harmless neighbours, in defiance of right and justice, should be destroyed by the just retribution of war. The events justified these expectations, and responded to these prayers."

Claon ged a tha aithisgean MhicBhreac ma ghabhar iad mar thobair eachdraidheil, tha e follaiseach gun robh déidh mhór a-measg nan Éireannach, agus deagh chuid de Ghàidheil na h-Albann cuideachd, air craobhsgaoileadh aobhar na h-eaglaise Caitligiche. Chan eil rian a-réisde nach do chuireadh air falach i air los ghnòthaichean-stàite air a'Ghàidhealtachd, air a'Ghalldachd, agus gu dearbh ann am Breatainn gu léir: tha seo 'na dhearbhadh eile gun robh na ceannardan gu math cùramach ann a bhith a'feuchainn ri taic a thàladh thuca.⁵¹

Mar sin, bha turas-cogaidh Alasdair mhic Colla is Mhontròis comharraichte airson mar a chuireadh *propaganda* gu feum, troimh sgeulachdan gaisgeil, troimh fhaisneachdan a dhearbhadh gun robh iad fo thèarmann an Uile-Chumhachdaich, agus gu seachd sònraichte troimh mheadhon na bàrdachd sluaghail. Mar a chanas Allan I. Macinnes, feumaidh sinn coimhead air an fhàs litreachail seo mar fhorbairt a tha samhlachail de thréimhse nan 1640an; feumaidh sinn 'gan leughadh an aghaidh cùl-rath cogaidhean an àma, agus gach taobh, ann an saoghal na Beurla co-dhiù, a'dèanamh làn-fheum de'n chlàchlàr 's an labhairt ann a bhith a'feuchainn ris am mórshluagh a tharraing thuige fhéin.⁵² Bha a'bholsgaireachd Ghàidhealach a cheart cho drùidhteach, mar a chithear bho cho fad-shaoghalach 's a tha na naidheachdan 's a'bhàrdachd mu'n àm ud fhathast. Anns an riochd seo, bha am bàs martarach a dh'fhuiling an dithis ghaisgeach mar gum biodh a'seulachadh an cliù 's a'dearbhadh ceartas an aobhair a sheas iad.⁵³ Faodar tionndaidh do na cuimhneachain mu Shir

---

⁵¹Airson cho faicilleach 's a bha na rìoghalaich ann a bhith a'cumail cothroim eadar an dà chreideamh, faic cho meadh-bhlàth 's a tha codhùnaidhean Bainn Chille-Chuimein, càipeas a chuireadh ri chéile le cuideachadh bho na sagartan. Cuideachd Napier, *Memorials* II, tdd.163, airson mar a bha na Cùmhnantairean a'cur buille air an taobh-sa de'n turas-chogaidh. Anns an dol-seachad mothaichear nach eil luaidh a bharrachd air a'bhith aig na h-Éireannaich an aghaidh nan Gall - 'nan sùilean-sa, "fir na h-Albann".

⁵²Airson mar a bha na Cùmhnantairean a'cur an aghaidh ionnsaigh nan rìoghalach le'n cuid bolsgaireachd fhéin, faic an deifir mhìneachaidhean a bh'aca mu'n ruaig, no'n ratreuta, a ghabh Montròs is Mac Colla bho Dhun-dèagh: Stevenson, *Alasdair MacColla*, td.170; Baillie, *Letters* II, td.264; cuideachd *ibid.*, td.321, airson mar a b'e an ruaig, mas fhìor, a thug Mac Caillein Mór air muinntir nan eilean a b'aobhar gun do dh'fhalbh Alasdair mac Colla.

⁵³Faic *Air mo dhruim 'san tom fhalaich*, "Cumha Alasdair mhic Colla" a rinn Iain Lom [ÒIL 381-449]; agus *Mi gabhail Srath Dhruim-uachdair*, "Òran cumhaidh air cor na rìoghachd", no "Mu ghlacadh Mhontròis" [*Ibid.*, 651-710]. Bha am bàrd a'feuchainn ris an aon inbhe a thoirt do Mhorair Hunndaidh 'nuair a chaidh a dhìthcheannadh ann an 1649, 's e 's mathaid a'cur an aghaidh cùlchàineadh George Wishart 'na eachdraidh mholaidh mu Mhontròs a chlòbhualadh a'bhliadhna roimhe ann am Paras: *ibid.*, 531-650. Mothaichear mar a chaidh Montròs a chrochadh le eachdraidh Wishart timcheall 'amhach: Cowan, *Montrose*, td.298. Tha Cowan a'toirt aithris air mar a bha giùlain a'mharcais "consciously theatrical" bho chaidh a ghlacadh ann an Asainte: *ibid.*, tdd.291-9.

Eòghann Camshron, Mac Dhòmhnaill Dhuibh, a sgrìobh Drummond of Balhaldy, 's e a-mach air an tréimhse as déidh fògradh Mhontròis:

He was so delighted with the recitall of Montrose his actions, that he kept Collonell Cameron, who commanded the party of his clan, that served under that hero, about him in all his diversions...There was no circumstance of these wars but Locheill informed himself of, with the most inquisitive curiosity; and was so charmed with the valure and conduct of the illustrious General, that he often bewailed his misfortune, in the want of being trained up in that noble school: but being still in hopes that so generous a patriot would not long delay to make another vigorous effort for the relief of his miserable countrey, he resolved chierefully to joyn him at the head of his Clan.⁵⁴

Air an làimh eile, cha leigear a leas luaidh a thoirt air cliù Alasdair mhic Colla, an dà chuid anns a'bheulaithris, agus gu dearbh anns a'chùinntas chlasaigeach a rinn Niall MacMhuirich ann an Leabhraichean Chlann Raghnaill.

Faodar a-nis ruith ghoirid a thoirt air an deifir thoraidhean a thàinig a-mach á cogaidhean Alasdair mhic Colla. Bu mhath leam an toiseach tarraing a thoirt air an eadardhealachadh eadar a'bhuaidh phoilitigeach agus a'bhuaidh chultarach, oir chan ionann iad idir. Aig ìre phoilitigich, canaidh David Stevenson gun robh:

Highlanders and Lowlanders had in the campaigns worked together much more closely for shared political objectives than they had done for generations.⁵⁵

Tha sin fìor mu na Gàidheil air gach taobh de'n chogadh, rioghalach is Cùmhnantair. Anns an litreachas, thugas sùil mar-thà air an òran *Mi gabhail Srath Dhruim-uachdair* aig Iain Lom, mar a tha sealladh uile-ghabhaltach, Albannach 'na ghné, 'ga nochdadh aig a'bhàrd ann. Aig an aon àm, ge-tà, mar a sheallas dol-a-mach Alasdair mhic Colla an déidh Blàir Chillsaidh, bha an *agenda* fhéin aig na Gàidheil rìoghail: creachadh nan Caimbeulach agus ath-stéidheachadh dùthchas Chlann Dòmhnaill. Air an làimh eile, ge-tà, fiù's a-measg nan cinnidhean a ghabhadh àireamh mar Chùmhnantaich, b'e mar bu trice a'mhichinnt 's a'chaochlaideachd, cas a'dol 's

---

⁵⁴[Drummond], *Locheill*, td.86. Faic cuideachd td.114: "he had Montrose alwise in his mouth." Feumar cuimhneachadh gur e bolsgaireachd a tha seo cuideachd, sgrìobhte do Ghoill, agus nach robh taobh ro bhlàth aig Sir Eòghann ris na Dòmhnallaich co-dhiù.

⁵⁵Stevenson, *Alasdair MacColla*, td.268.

a'tighinn, a nochd iad 'nan giùlain: bha e duilich dhaibh dol an-sàs le'n uile-chridhe ann an tuaireap nan Gall.⁵⁶

An éifeachd bu bhuaine a thàinig às na cogaidhean, b'e siud an spreagadh às ùr a thugadh do'n ideòlas ghaisgeil. Mothaichear, mar eisimpleir, mar a bha na rìoghailich a'togail cùis "the principals of his predecessors" ri Eòghann Camshron òg 's iad a'feuchainn r'a tharraing do'n taobh acasan: bu dual dha, mar gum biodh, a bhith rìoghail.⁵⁷ Aig bun nam prionnsapal ud gheibhear a'cheist bhunaiteach mu có aig an robh a'chòir air neart - no fòirneart, ma thogras tu - a làimhseachadh: an ceanncinnidh no an stàit? Troimh'n t-seachdamh linn deug, mean air mhean bha neart 'ga chruinneachadh ann an làmhan an rìgh 's an riaghaltais, le làn-toil na h-uaisleachd - co-dhiù air a'Ghalldachd - d'am b'àbhaist e bhith. B'e seo ceum a ghabhadh air feadh na Roinn-Eòrpa, fo bhuaidh an t-sìbhealtais ùir a sgapadh an lùib sàr-bheachdan an Athghineamhainn; a'chreideimh Chrìosdaidh; agus tagradh a'chrùn fhéin.⁵⁸ Air Gàidhealtachd na h-Albann bha an t-ideòlas gaisgeil, agus an còd molaidh 'na chois, a'sìor chrìonadh ré na tréimhse as déidh Reachdan Idhe, 'nuair a bha beusachd ùr a'greimeachadh air an uaisleachd - gu h-àraid orrasan a chaidh oideachadh air a'Ghalldachd - agus cuideachd 'nuair a bhathas a'cur eaconamaidh mhalairtich an gnìomh air na h-oighreachdan. Bha cumhachd an lagh a'faighinn làmh-an-uachdar; cha robh an aon fheum ann a-nis air a'cheathairne, an fhilidheachd, 's a'chuirm.

Chunnacas mar-thà mar a bha teannachadh a'fàs an lùib an atharrachaidh seo. Gheibhear sàinnseil anns a'bhàrdachd agus anns na sgeulachdan. Tha e cuideachd ri fhaicinn ann an sìor fhàs obair na creachadaireachd ré nan 1630an. Na daoine a chaidh an-sàs innte, b'iad sin an fheadhainn a bha ro cheangailte ris an t-seann shaoghal, nach b'urrainn dhaibh an slighe a dhèanamh anns an t-sìbhealtas ùr. Agus ghabh am mórshluagh riutha cuideachd: rinn iad gaisgich dhiubh; dh'innis iad na naidheachdan aca; sheinn iad an òrain. Tha an teannachadh follaiseach ann an oideachadh Gàidhealach a thugadh do na h-oighreachan de'n dà chinneadh bu chumhachdaiche r'an linn, Caimbeulaich EarraGhàidheal agus Clann Choinnich,

---

⁵⁶Chan eil mòran agam mu'n déiligeadh a th'aig Edward M. Furgol ann an "The Northern Highland Covenanter Clans, 1639-1651", Northern Scotland 7 (1986), tdd.119-31.

⁵⁷[Drummond], Locheill, tdd.78, 86.

⁵⁸Brown, "From Scottish Lords to British Officers", tdd.138-9; thoir sùil cuideachd air an leabhar aige, Bloodfeud in Scotland, 1573-1625: Violence, Justice and Politics in an Early Modern Society (Edinburgh, 1986), *passim*.

agus feagal air an uaisleachd gun robh beàrn a'fosgladh eadar na cinnidhean agus an tuath. 'S beag an t-ioghnadh, mar sin, ged a bhris an t-ideòlas gaisgeil a-mach mar mhaoim-shruth 'na leum 'nuair a bhuannaich Mac Colla 's Montròs na blàir: ar leo gun robh na Gàidheil a'leantainn a'cheàird bu dual dhaibh a-rithist. Dhùisgeadh annta deagh ghean do'n rìgh a-réir 's mar a bha iad a'cogadh airson an aobhair aige. Chaidh a dhaingneachadh buileach 'nuair a thug na Sasannaich ionnsaigh air Albainn fo Chrombail ann an 1650, agus, gu dearbh, 'nuair a thòisich iad air a'Ghàidhealtachd a thoirt orra dà bhliadhna 'na dhéidh.⁵⁹ A bharrachd air an fhuath an aghaidh nan Caimbeulach a cheangail deagh chuid de na Gàidheil ri chéile, feumar toirt an aire do'n mhìorùn an aghaidh nan Gall cho math. Ged a bha iad a'co-obrachadh air ìre phoilitigich, chithear, bho chur-gu-buil an t-seann ainm thàireil "Fir na h-Albann" anns a'bhàrdachd na b'anmoiche 's an linn, gun deach an seann ghamhlas 'nan aghaidh a dhoimhneachadh, anns a'cheud àite le réisimeid Éireannaich Mhic Colla fhéin. Bha an cogadh 'na mheadhon air an dà shluagh barrachd eòlais fhaighinn air a chéile; ach cuideachd thug e an cothrom do gach taobh an seann fhuath a dhùsgadh às ùr.

Gheibhear barrachd tuigse air carson a shoirbhich le cogadh Mhic Colla is Mhontròis ma thionndaidheas sinn gus beachdachadh air an aramach chailldach a bhrosnaicheadh fo Ghlencairn is Middleton bho 1652 gu 1656. Tha e nochdaidh nach eil fiù's aon phìos bàrdachd air sgeul againn an-diugh a dhéiligeas ris an oidhirp ud; 's fhiach e mar sin puing no dhà a thogail 'na lùib. An toiseach, cha robh ceannardan leithid Alasdair mhic Colla, no gu dearbh ceathairne leithid na réisimeide Éireannaich, an-sàs anns a'chogadh. Bha iarla Aondroma an déidh sìth a dhèanamh le Crombail aig deireadh nan 1640an, agus bha Éire fhéin fo chuing nan allmharach.⁶⁰ B'e Aonghas, Mac Mhic Alasdair, 's e 'na dhlùth-charaid aig Rìgh Teàrlach, am fear bu dhéineasaiche anns an oidhirp, ach cha robh de dh'aighe phearsanta aige fhéin - gun luaidh air àrd-inbhe - a cheangladh an uaisleachd Ghàidhealach ri chéile fo aon mhéinn.⁶¹ Tha e nochdaidh mar a sheas Sir Seumas

⁵⁹Stevenson, Alasdair MacColla, tdd.270, 272-3.

⁶⁰Faic Ohlmeyer, Randal MacDonnell, tdd.230, 239-40.

⁶¹Faic Stevenson, Alasdair MacColla, tdd.270, 273-4; F.D. Dow, Cromwellian Scotland 1651-60 (Edinburgh, 1979), tdd.68-9. Cuideachd mar a chaidh Aonghas Ghlinne Garadh agus ceannardan eile - Iarla Athaill is Morair Latharna - a-mach air a chéile: *ibid.*, td.97; C.S. Firth (deas.), Scotland and the Protectorate (Edinburgh, SHS 31, 1899), td.89; C.S. Firth (deas.), Scotland and the Commonwealth (Edinburgh, SHS 18, 1895), tdd.79 agus n. Faic cuideachd an cùntas mì-earbsach aig Hyde ann an *ibid.*, td.53n.: "All who know that man believe him honest and stout, but neither a soldier, nor a wise man, nor indeed a man of interest, there being many in those parts, and some who

MacDhòmhnaill Shléite air leth bho'n tuaireap a-rithist: gu dearbh, fiù's nach tug e taic is fiosrachadh do fheachdan Mhonck gus an t-aramach a chlòthadh.⁶² Carrasbacan eile anns a'chogadh, b'e siud mar a bha Morair Latharna, mac Ghilleasbaig Fhiar-shùilich, an-sàs anns an aramach. Anns an dol-seachad, chan urrainn dhomh a dhol leis na h-eachdraichean a chanas gun robh an fhìor-rioghalachd ann an dòigh air choireigin samhachail de bheachdan stàite nan Gàidheal bho chogadh Mhic Colla air adhart: b'e fhathast, gu sìmplidh, lughdachadh cumhachd Mhic Cailein Mhóir a b'fhaide leis na Gàidheil ann an dùthchas nan eilean, agus tha e follaiseach mar a bha e mar chachdan aig Mac Mhic Alasdair, 's e a'tagradh dha fhéin dileab Rìgh nan Eilean, gun robh oighre an nàmhaid bu treasa a bh'aig Cloinn Dòmhnail a'cogadh r'a thaobh.⁶³

Aig bun, ge-tà, b'e an sgìths, an dìobhal-misneachd, 's an airc a dh'aobharaich carson nach robh na Gàidheil cho déineasach ann a bhith a'cur a'chogaidh air adhart as leth an rìgh.⁶⁴ Nise, bha gach taobh a'fuiling droch-bhuil na h-aimhreite⁶⁵; ach b'iad na Gàidheil a dh'fhuiling gu sònraichte, na Dòmhnallaich ann an cogadh na h-Éireann, na Leathanaich ann an tuaireap Inbhir-Chéitinn, agus Clann MhicLeòid, Clann Fhionghain, Clann Choinnich is eile aig blàr Worcester.⁶⁶ An lùib call-catha

---

are now in arms with him, of more power and authority". Cha robh am beachd a b'fheàrr aig a cho-shèisean mu na h-oidhirpean a rinn Aonghas gus tiotal Iarla Rois a bhuannachadh bho'n rìgh: *ibid.*, tdd.139, 310-11; *idem.*, Scotland and the Protectorate, tdd.29, 31, 111-12.

⁶²Ohlmeyer, Randal MacDonnell, td.239n.139; Firth, Scotland and the Commonwealth, tdd.82-3, 88-9; Dow, Cromwellian Scotland, tdd.80, 89-90.

⁶³Faich Firth, Scotland and the Protectorate, tdd.308-10; cuideachd Stevenson, Alasdair MacColla, td.273; Dow, Cromwellian Scotland, tdd.92, 95. 'Nuair a tha sinn a'beachdachadh carson a ghabh Morair Latharna leis na reubaltaich, 's mathaid gum b'fhiach e cuimhneachadh mar a chaidh 'oideachadh anns a'Ghàidhlig mar dhalta 'na òige.

⁶⁴Tha cuid de na cùntais cho-aimsireach, ge-tà, a'cumail a-mach gun robh na Sasannaich an dùil gur e dlùth airgid a thug air na Gàidheil éiridh 'nan aghaidh: Dow, Cromwellian Scotland, tdd.79, 871l. A-rithist, tha fianais ann gun robh Mac Cailein Mór agus Dòmhnallach Shléite a'cur an taic ri airm Shasainn air an aon aobhar: *ibid.*, tdd.89-90: "Quite apart from any ideological commitment to either side, these men had to think of the safety of their property and persons. Thus, as the royalist campaign gathered force, they stood between two fires: if they did not comply with the rebels, their lands and houses might be plundered by the insurgents; if they did go over to the Royalists, their property might be sequestered by the English, or even devastated by the army in the course of its campaigns."

⁶⁵Airson airm nan Sasannach, faic *ibid.*, tdd.23, 25.

⁶⁶Stevenson, Alasdair MacColla, tdd.271, 274.

nan cogaidhean ud, agus mar thoradh air dìth sràiteis agus amaisean aig na rìoghalaich fhéin, chaidh na sgaraidhean a bha air fhosgladh eadar cinnidhean agus uird anns an t-seann shìbhealtas a dhoimhneachadh gu mór. 'S iad na Dòmhnallaich eile a tha fainear do dh'Iain Lom 'nuair a sheinneas e, mu'n fheadhainn a bha air turas-cogaidh ann an Éirinn:

'S ann dhiubh 'n t-Aonghas òg Glinneach
A ghabh fògradh thar linnidh,
'S truagh gun ròiseal d'a chinneadh 'ga chòir.⁶⁷

Ach bha eagrachadh fiù's nan cinnidhean fhéin 'ga chrathadh, mar a chithear ann an càs Chlann Choinnich, 's e 's mathaid a'bhuidheann bu laige càirdeas air a'Ghàidhealtachd, 'ga roinn eadar pobail eadardhealaichte a'tàmh air taobh-an-iar is taobh-an-ear Rois. Chuireadh clos leis an uaisleachd dhùthchasaich fhéin air na h-oidhirpean a rinn Coinneach, an ceanncinnidh ùr, gus a chuid fheachd a ghairm a-mach an ainm an rìgh ann an 1650.⁶⁸ Agus feumar cuimhneachadh cuideachd air an iomadach duine, na creachadairean 's na *moss-troopers*, a chaidh fo'n choill' mar thoradh air a'chall a dh'fhuiling iad an cois nan cogaidhean.⁶⁹ Ghabh na Sasannaich, fo cheannas Mhonck, brath air croisean is dìth-misneachd an nàimhdean: gu h-àbhaisteach b'ann cuibhseach ciùin a bha am poileasaidh a ghabh iad os làimh riutha, 's iad a'déiligeadh ri gach ceanncinnidh f'a leth, a'toirt fàbhair, mar eisimpleir, do leithid Eòghainn, Mac Dhòmhnail Dhuibh, no Sir Seumas MacDhòmhnail Shléite.⁷⁰

---

⁶⁷ÒIL 435-7.

⁶⁸Alexander Mackenzie, History of the Clan Mackenzie: with Genealogies of the Principal Families (2na deas. Inverness, 1894), tdd.205n. A-rithist, mothaichear gun deach Coinneach a thogail, cleas Mhorair Latharna, a-measg nan Gàidheal: chaidh a chur mar dhalta gu dùthaich Chlann MhicRath 'na òige.

⁶⁹Faic Dow, Cromwellian Scotland, tdd.19-20, 70, 107-9, 143-6, 187-9, 235-6; cuideachd [Drummond], Locheill, tdd.97.

⁷⁰Stevenson, Alasdair MacColla, tdd.274-5; Dow, 77, 90, 135, 137, 140-1. Cuideachd David Stevenson, "Cromwell, Scotland and Ireland" ann an John Morrell (deas.), Oliver Cromwell and the English Revolution (London, 1990), tdd.168-70. A'bhuanachd a fhuair Eòghann Loch Iall bho'n t-sith 's bho 'chàirdeas ris na Sasannaich: [Drummond], Locheill, tdd.86-7, 155. Gheibhear cùntas air turas-cogaidh Mhonck, agus na h-aobharan mu carson a chaidh leis, ann an Thomas Gumble, The Life of General Monck, Duke of Albemarle &c., with Remarks upon his Actions (London, 1671), tdd.81-4; cuideachd Geoffrey Parker, The military revolution: Military innovation and the rise of the west 1500-1800 (2na deas., Cambridge, 1996), tdd.76, 207n.101, gu sònraichte a thagairt do'n t-sleachd: "Nothing is more certain than this: that in the late wars, both Scotland and Ireland were conquered by timely provisions of Cheshire cheese and biscuit."

A-rithist, chuireadh a neart gu làn bhuil an aghaidh buidhinn nach géilleadh le càch, mar eisimpleir ann an càs Mhic Leòid na Hearadh, Ruairidh agus Thormoid bràthraichean 'athar, agus MhicGilleChaluim Ratharsair.⁷¹ Mothaichear cuideachd mar a bha gu leòr luchd-brath bho measg nan cinnidhean a bheireadh fiosrachadh do na Sasannaich.⁷²

Cha do shlànaicheadh na sgaraidhean ri linn na sìthe; tha seo soilleir ri fhaicinn bho eachdraidh-beatha Eòghainn Chamshroin, Mac Dhòmhnaill Dhuibh, far am b'e, a-réir coltais, an sluagh a bhith gnàthaichte ri mì-rian ré tréimhse nan cogaidhean a dh'aobharaich gun do dh'éirich aimhreit eadar iad sin agus an ceanncinnidh. Faodaidh e bhith gun robh pàirt de'n choire aig suidheachadh a'ghearasdain Shasannaich aig Inbhir-Lòchaidh, agus fàs baile bhig mhalairtich 'na àrainn:

The libertys that the people had been indulged, during the long and bloody wars that preceeded, rendered them so loose and licentious, that it was not an easy affair to manage them. Their Chief was now and then obliged to use some severitys that he very much dissliked. He began to think that the setting of a Minister of sense and piety among them might be of some service in reclaiming them; but the turbulent tempers of the Clergemen of these times, joyned with their stupidity and ignorance, their avarice, pride, and crewelty, wherof he had seen so many instances while he was with the Marquess of Argyle, have him so bad ane oppinion of them, that he was affraid to admitt any into the countrey; out of a just apprehension that they might, in time, infuse a spirite of enthusiasm and dissobedience into his people, under the disguise of trew religion.⁷³

Tillear do'n phuing seo an ceartuair. Fòghnaidh an-dràsda a chantainn gum b'e glé bheag de phiseach a thàinig air malairt na Gàidhealtachd ri linn Chrombail, a dh'aindeoin mar a bha an dùthaich gu léir aig sìth.⁷⁴ A-rithist, b'e glé bheag de

---

⁷¹Faic Firth, Scotland and the Protectorate, tdd.285-8. Tha e follaiseach bho seo nach robh sluagh nan Leòdach fhéin uabhasach déidheil taic a chumail ris an ceanncinnidh; mothaichear cuideachd mar a thugadh cead do Shir Seumas buill-airm a thoirt a-steach do'n Eilean Sgitheanach aig an aon àm, 's dòcha gus a dhèanamh cinnteach gun lùbadh MacLeòid a ghlùn: Dow, Cromwellian Scotland, td.189.

⁷²Firth, Scotland and the Protectorate, tdd.222-3; Dow, Cromwellian Scotland, tdd.192-4.

⁷³[Drummond], Locheill, tdd.153-4.

⁷⁴Faic Stevenson, "Cromwell, Scotland, and Ireland", td.178, airson droch staid ionmhais na h-Albann aig deireadh réim an Dlonadair.

bhàrdachd thraidiseanta, bàrdachd a chum ri sàrbheachdan an t-seann shìbhealtais, a chaidh a chumail ann an deichead nan 1650an. Bha an coluadar fhéin sàraichte, ainniseach, traoghte leis a'chogadh; cha robh àite ann airson litreachas na gaisgeileachd. A'bhàrdachd bu thàbhachdaiche a bhathas 'ga cumail, b'e siud eadartheangachadh nan sailmean, pàirt de dh'iomairt bu chòir dhuinn a mheas mar obair cuimsichte calg-dhìreach an aghaidh sàrbheachdan a'choluadair ghaisgich. Chan eil e 'na ioghnadh gun robh air a'Ghàidhealtachd, aig an aon àm, sgaoileadh na bàrdachd sluaghail, agus sgaoileadh nan sailm 's an roisg dhiadhaidh ann an cainnt shluaghail. Feumar an gabhail mar dà thaobh de'n aon fhorbairt, an aon mhiann a bhith a'glacadh aire is aonta a'phobaill.

Balantan agus Balantaichean:

Mus gluais mi air adhart, bu mhath leam an-seo puing beag a thogail mu oifis a'bhàird, mar a bha i ag atharrachadh air los nam forbairtean ùra anns an litreachas ri linn a'chogaidh. Chunnacas mar-thà mar a chaidh bàrdachd na Gàidhlig an-sàs na bu dhoimhne anns na tachartais nàiseanta ri linn Cogaidhean nan Trì Rìoghachd: 'ga chur gu sìmplidh, chaidh i an-sàs ann an roinn na stàitireachd. Bha a fradharc ag atharrachadh d'a réir, agus, co-dhiù anns an òran *Mi gabhail Srath Dhrum-uachdair* aig Iain Lom agus anns an òran gun urra *An oidhche nochd gur fada leam*, chì sinn meadrachdan ùra - agus mar sin fuinn ùra - 'gan cur gu buil a ghiùlain aobhar na teachdaireachd. Bu mhath leam an-seo ruith ghoirid a thoirt air mar a ghabhas ceangal a tharraing eadar an t-atharrachadh ud agus am fàs iongantach a thàinig air na balantan Beurla ré an aon àma. Is e am fàs a tha seo, agus chan e an *covenanting dynamic* a tha cho miadhail aig Allan I. Macinnes, an iuchair as fheàrr gus fuasgladh na ceiste mu carson a chuireadh craiceann eile air litreachas Gàidhlig na h-Albann ri linn nan cogaidhean.

B'fhiach e comharrachadh a-mach a-réisde an deagh leanmhainn eadar, can, obair Iain Luim agus am balanta naidheachd, an *news-ballad*. 'S e seo:

a form of journalistic communication of political and moral-theological panegyric. It was also a vehicle of expression for pressure groups (especially for political and religious propaganda), and above all a means of communicating didactically orientated news of an entertaining nature.⁷⁵

⁷⁵Natascha Würzbach (eadartheang. Gayna Walls), The Rise of the English Street Ballad, 1550-1650 (Cambridge, 1990), td.146. Airson nam balantan naidheachd, faic *ibid.*, tdd.146-62; cuideachd

Anns a'ghné litreachais seo, 's i cuimsichte air a'mhòrshluagh, tha buille shònraichte 'ga cur air firinneachd agus pongalachd a teachdaireachd, mar a bhuineas i gu dìreach leis an éisdeachd, agus cuideachd air an t-susbaint mhoralta a tha 'na bithbrìgh dhi. Air a'cheud dol-a-mach 's ann air faireachdainnean na h-éisdeachd a tha am balanta ag obrachadh; cha ghabh a leughadh mar fhianais eachdraidheil, ach tha a'chuid as motha de 'leithid fìor luachmhor dhuinn an-diugh mar thaisbeanadh air barailean a'mhòrshluaigh. Mar a sgrìobhadh shuas, thàinig fàs iongantach air a'ghné ri linn nan cogaidhean: b'e seo àm 'nuair a bha am poball tul-fheumach air naidheachdan; a-rithist, bha gach taobh a'feuchainn ris an sluagh a thàladh thuca fhéin, agus b'e am balanta am meadhon bu dhrùidhtiche, 's mathaid, ann a bhith a'coilionadh na h-amaise seo.⁷⁶

'S e th'againn a-réisde ach dà fhorbairt, ann an saoghal na Beurla agus na Gàidhlig, a tha co-ionnan agus a dh'éireas às an aon spreagadh poilitigeach. Ach feumar toirt an aire gu bheil eadardhealachaidhean nach beag eadar beatha is obair a'balantaiche Bheurla agus a'bhàird Ghàidhlig. 'S ann clòbhualte a tha am balanta: thathas 'gan reic, air leth-sgillinn, a-measg a'mhòrshluaigh. Gu math tric - rud nach eil gnàthaichte anns na h-òrain Ghàidhlig, tha am balantaiche a'bruidhinn a-mach ri 'éisdeachd aig toiseach an sgeòil. A-rithist, tha an t-uabhas de na balantan- naidheachd a'déiligeadh ri iongantasan is mìorbhailean, ri sgeòil an t-saobh- chràbhaidh: chan ionnan iad agus a'bhàrdachd Ghàidhlig, a chumas dlùth ri batail is bàs, cuspairean a tha gnàthaichte anns an t-seann chòd ghaisgeil. A dh'aindeoin siud, tha mi'n dùil gum faigh sinn lorg fhathast air dàimh nas dlùithe eatorra, an dà chuid bho'n bhàrdachd fhéin agus bho fhianais cho-aimsirich, gu seachd àraidh ma ghabhas sinn ris gur e th'againn forbairt anns an litreachas a shìneas troimh'n chòrr de'n t-seachdamh linn deug.

Aig deireadh nan 1640an, ri linn callcatha Alasdair mhic Colla, tha e coltach gun robh am filidh Cathal MacMhuirich a'lorg pàtranachais ùir. Air sgàth's nach robh ceangal aige a-nis le Dòmhnallaich Shléite, 's dòcha an déidh bàs Shir Dhòmhnail Ghuirm Òig, chithear e a'sireadh cobhair bho Chloinn Leòid na Hearadh,

---

Bernard Capp, "Popular Literature", ann am Barry Reay (deas.), Popular Culture in Seventeenth-Century England (London, 1985), tdd.223-9.

⁷⁶Airson slor shìneadh àireamh nam balantan anns na 1640an, faic Würzbach, Rise of the English Street Ballad, td.150; Hyder E. Rollins, Cavalier and Puritan: Ballads and Broad-sides Illustrating the Period of the Great Rebellion 1640-1660 (New York, 1923), tdd.7, 13. Airson cho fìor bhuadh-mhor 's a bha na balantaichean, faic *ibid.*, tdd.15-16.

le bhith a'sgrìobhadh cumha - *Do ísligh onóir Gaoidheal* - mar chuimhneachan air Iain Mór⁷⁷, agus cuideachd bho Chloinn Raghnaill, 's e a'cur fàilte air Dòmhnall Dubh mac Iain Mhùideartaich, ann an *Cóir fáilte re fear do sgeóil*, air dha tighinn dhachaidh bho Éirinn.⁷⁸ Cha deach leis, ge-tà: an obair na b'anmoiche a thàinig bho 'pheann, 's iad am briseadh-dùil 's an eudòchas a tha samhlachail dhith. Ann an sùilean an ùghdair fhéin, b'e isean deireadh linn a bh'ann dheth - bha saoghal na filidheachd 's an earradhubh. Tha seo gu sònraichte follaiseach bho'n dàn-cumaidh a rinn e do Iain mac Bhriain MhicMhuirich, *Cionnas mhaireas mé am aonar?* Chithear an aon spreagadh air cùl na filidheachd tùirsich a chaidh a chur sìos còmhla ann an làmhsgriobhadh a rinn e do Shir Tormod MacLeòid Bhearnaraigh.⁷⁹ Anns gach dàn gheibh sinn dubh-chàineadh mu dhol-sìos ceàird na filidheachd, dìteadh an t-sìor-fhàis a bha a'tighinn air litreachas a bha, ar leis, na bu shìmplidhe, na bu chlobhdaiche, na bu chumanta buileach, na lùib. B'iad filidhnean eile a chum dà dhiubh, *Mór do-níd daoine díobh féin* aig Fear Feasa O'n Cháirte, agus *A mhic, ná meamhrugh éigse* a rinn Mathghamhain Ó hIfearnáin; an treas fear, *Sona do cheird, a Chalbhaigh*, b'e Cathal fhéin a rinn e.⁸⁰ Tha Raghnaill MacGilleDhuibh air sealltainn mar a tha am filidh a'fanaid air a'bhàirdean - an Calbhach, mar a chanas e ris - ann an naoidheamh rann de'n dàn, 's e a'magadh air easbhaidhean na meadrachd aige, agus mar a tha a chuid obrach air a breacadh le facail Bheurla:

Níor chuir Dia ad dheoigh do dhochar
anmhuin ris an altachadh
gan bhúain briuais da gach bord
a n-uair niuais do nemlorg.⁸¹

⁷⁷Faic James Carmichael Watson, "Cathal Mac Muireadhaigh Cecinit" ann an Eóin Ua Riain (deas.), *Féil-Sgríbhinn Eóin Mhic Néill* (Baile Átha Cliath, 1940), tdd.167-79.

⁷⁸RC II, tdd.240-4.

⁷⁹ARÉ LS E i 3 (778) earr.1: a-réir coltais bha an fhilidheachd mar roradh do dh'eadartheangachadh a rinn Cathal de *Chonsolatio* Thomáis Á Cempis: faic Angus Matheson, "Poems from a Manuscript of Cathal Mac Muireadhaigh", *Éigse* 11, td.17.

⁸⁰David Greene, "A Satire by Cathal Mac Muireadhaigh", ann an James Carney agus David Greene (deas.), *Celtic Studies: Essays in memory of Angus Matheson, 1912-1962* (London, 1968), tdd.51-5.

⁸¹*Ibid.*, td.54; cuideachd Ronald Black, "The Genius of Cathal MacMhuirich", *TGSI* 50 (1976-78), tdd.337-9.

Anns na loidhnichean ud b'fhiach e sùil a thoirt air dà fhacal sònraichte. An toiseach, *briuais*, biadh gun inbhe a tha samhlachail de'n tuath - gu dearbh, biadh a dh'itheas Gall. An dàrna facal, 's e sin an *niuais* nach eil am bàrd a'lorg. Nise, 's e cnag na cùise gu bheil am facal ud, 'na riochd thùsail, *news*, a'nochdadh a-rithist agus a-rithist anns na balantan-naidheachd Beurla, 's e mar:

a catchword [that] signals the announcement of sensational information and implies an assertion of the truth of the subject-matter communicated.⁸²

Gu math sìmplidh, tha Cathal MacMhuirich a'feuchainn ri coimeas a tharraing airson 'éisdeachd eadar an Calbhach agus am balantaiche Beurla. Faodar dol nas fhaide na sin, agus a'cantainn gu bheil am filidh, a dh'aona bhàghadh, a'dèanamh an aon rud 's a bha a cho-sheisean Beurla: 's e sin, a bhith a'cur sìos air a'bhalantaiche mar riasaire nach b'fhiach ann an ceàird uasal an litreachais. 'S e seo gearan a chluinneas sinn gu ro thrì ann an obair nan ùghdairean Beurla, bho linn Shakespeare air adhart - bha Beinn Pharnassos air a truailleadh le caothallaich de bhàirdein, buidheann aineolach mhìchliùteach aig nach robh ho-rò mu achran iomathoinnte meadrachd no buille, ach aig an robh tòrr a bharrachd éisdeachd is buaidhe na bh'aig na fìor bhàird fhéin.⁸³

Tha buaidh nam balantaichean air bàrdachd na Gàidhlig soilleir ri fhaicinn ma bheir sinn sùil air òrain a chaidh a chur ri chéile nas fhaide 's an linn. Ann an seo, thèid cuid de'n àrgamaid agam a thogail air bonn-stéidh an tràchdais bharrachd a rinn Allison Ann Whyte, "Scottish Gaelic Folksong 1500-1800".⁸⁴ Té de na teoiricean bunaiteach a tharraingeas i bho'n dlùthchur a rinn i mu òrain an t-sluaigh, b'e siud mar a thàinig atharrachaidhean, an dà chuid a-thaobh na meadrachd agus na stoidhle, air bàrdachd na Gàidhlig troimh'n dàrna leth de'n t-seachdamh linn deug. Am meadhon as cumanta anns am faicear na h-atharrachaidhean 'gan cur an gnìomh,

⁸²Würzbach, *Rise of the English Street Ballad*, td.45; faic tdd.45-53, 248-9.

⁸³*Ibid.*, tdd.242-52, agus na h-eisimpleirean air tdd.253-84. Ann an càs Chathail, tha a chùlchàineadh nas inntinniche buileach mas e Iain Lom fhéin a tha 'san amharc aige (rud nach gabh a dhearbhadh a-chaidh), agus an t-ainm Calbhach a'seasamh airson *calvus*, 's e a'tagairt do luimead a chinn an déidh dha colaisde Chaitligeach Valladolid a fhrithealadh [ÒIL td.xxvi].

⁸⁴Allison Ann Whyte, "Scottish Gaelic Folksong 1500-1800" (B.Litt., Oilthigh Ghlaschu, 1971). Gu mìshealbhach, tha an tràchdas luachmhor seo air a bhith 'ga leigeil seachad leis a'chuid mhóir de mhic-léinn litreachas na Gàidhlig, ged a gheibhear lorg air a làraichean ann an obair Ruairidh MhicThòmais, mar eisimpleir ann an Derick S. Thomson, "The Seventeenth-Century Crucible of Scottish Gaelic Poetry", *Studia Celtica* 26-27 (1991-2), tdd.155-62, agus ann an ÓB fhéin.

b'e siud a'bhàrdachd ochdamh, ged a tha iad ri'm faicinn anns a'cheathramh cuideachd. Faodaidh sinn aithris a thoirt air an stoidhle ùir an toiseach. Gu h-àbhaisteach bithidh glé bheag de chleasachdan bàrdachail innte; gheibhear mar is trice meafair an àite samhla; chan eil àite ann airson dochuir, no anacuibheis; chan eil na deilbh cho beòthail 'gan deachdadh; agus chan eil athaithris fhàsmhor innte a bharrachd. Tha a'chainnt a dh'ùisnichear anns an stoidhle duilleach, toinnte, air uaireannan ro bhriathrach.⁸⁵ Tha seo aig Whyte ri ràdh 'nuair a thionndaidheas i do'n dà eisimpleir a bu thràithe de'n ochdamh, *An oidhche nochd gur fada leam agus 'S math b'aithne dhomhsa t'armachd*⁸⁶:

The overall impression created by the two examples of the metre dated to this period is that they were not consciously created as works of art. The actual ideas being imparted, and possibly the social functions of the songs are of more immediate importance to the composer than the creation of an excellent song.⁸⁷

Tha an aon bharail aice 'nuair a dhéiligeas i ris brìgh na bàrdachd trì-loidhnich a dheachdadh ré'n dàrna leth de'n t-seachdamh linn deug:

The indications are that in this period the emphasis on the social implications of the poetry was even stronger than in the earlier period, for there is a marked deterioration in the artistic standards of the later verse. Most of the terse, concise and varied forms of expression have vanished, and one feels that perhaps social necessity and underlying political propaganda have taken precedence over sensitivity and poetic needs in the composition of much of the later three-line poetry.⁸⁸

'Nuair a tha i a-mach air bàrdachd nan ochdamh aig an àm-sa, cuiridh i buille shònraichte air an taobh *propaganda* de'n teachdaireachd: mar bu trice chaidh òrain de'n ghné ud a chur ri chéile airson:

---

⁸⁵Whyte, "Scottish Gaelic Folksong 1500-1800", td.120. Cuideachd, tdd.123, 126, 135-6.

⁸⁶*ÓB* 428 agus 367.

⁸⁷Whyte, "Scottish Gaelic Folksong 1500-1800", td.122.

⁸⁸*Ibid.*, tdd.163-4.

the dissemination of topical information and the stimulation of public opinion.⁸⁹

Tuigear mar a tha leanmhainn eadar an dreach ùr seo agus gné a' bhalanta anns a' Bheurla; airson dearbhaidh gun robh buaidh aig an litreachas bho'n taobh-a-muigh air bàrdachd na Gàidhlig, cha leigear a leas a dhol nas fhaide na sùil a thoirt air ceud loidhnichean nan òran, cho tric 's a nochd na facail *naidheachd* no *sgeul* annta, 's iad a' tàrmachadh anns an fhacal *news* a bha cho féillmhor anns na balantan bho dheas.⁹⁰ Tha siud sònraichte fìor mu'n bhàrdachd a chaidh a dheachdadh aig deireadh an t-seachdamh linn deug: mothaichear cuideachd cho minig 's a tha bàird a' dèanamh feum de'n chleas gu bheil iad air fògradh - "Mi'm shuidhe..." - gus cofhaireachdainn a dhùsgadh 'nan cuid éisdeachd.⁹¹

⁸⁹*Ibid.*, tdd.167; faic cuideachd tdd.164, 166. A'bhàrdachd ochdach, ann an caochladh meadrachd, a chuireadh ri chèile anns an dàrna leth de'n linn: *Gun do labhair Màiri* [ÓB 38]; *Deoch slàinte Mhic Mhic Raghnaill* [64]; *'S e latha Raon Ruairidh/Dh'fhàg luaineach mo dhùsgadh* [65]; *'S mór a'bhleid 's an st_àic* [89]; *'N Raon Ruairidh seo bh'ann* [150]; *Moch 's a'mhadainn 's mi 'g éiridh* [156]; *Cha d'fhuair mi 'n-raoir cadal/Air leaba 's mi 'm ònar* [158]; *Ged a dh'fhàg thu ri port mi* [198]; *Sgeul a thàinig d'ar dùthaich* [200]; *Marbhaisg air an t-saoghal chruaidh!* [244]; *'S ann Di-Satharn a chualas* [258]; *An Cill Dubhaich mo thàmh* [329]; *Séid na builg sin, 'ille, dhom* [343]; *Chualas naidheachd o t'armailt* [359]; *Ceud soraidh do na h-uailse* [452]; *Ta mulad cinnteach trom air m'inntinn* [455]; *Bho'n tìmh sin an uiridh* [456]; *Nach faic sibh, a dhaoine* [457]; *An cuala sibh-se an sgeul ud?* [460]; *'S tearc an-diugh mo chùis gàire* [ÒIL 974-1173]; *Is e mo chion an t-òg meanmnach* [ÒIL 1174-1301]; *Ho ró, gur fada* [ÒIL 1876-1979]; *Slàn a chì mi thu, Mharcais* [ÒIL 2061-2259]; *Is mithich dhuinn màrsadh às an tìr* [ÒIL 2338-2417]; *Nam faighinn mar dh'iarrainn* [ÒIL 2508-2547]; *An-diugh chuala mi naidheachd* [ÒIL 2548-2726]; *Lachainn òig, gum faic mi thu* [EB 276-371]; *Gura h-oil leam an sgeul seo* [EB 372-515]; *Is mi am shuidhe air an tulaich* [MNAR 387-498]; *Gur e naidheachd seo fhuair mi* [MNAR 609-720]; *Ged a théid mi do'n leabaidh* [MNAR 1001-64]; *Tha móran móran mulaid* [CD 1-120]; *A rìgh, gur cruaidh mo sgeul* [CD 121-240]; *Séid na builg sin, ghille, dhom* [CD 241-400]; *Tha mulad, tha mulad* [CD 605-788]; *Miad a'mhulaid tha 'm thadhal* [CD 789-1012].

⁹⁰Tha Whyte a'déiligeadh ri "*naidheachd*" songs a chaidh a dhèanamh anns an ochdamh linn deug: faic tdd.174, 176; ach gabhaidh am fear bu thràithe, *Gur bochd naidheachd do dhùthcha* [EB 516-51], gu meadhon an linn bho dheireadh. *Naidheachd*: faic cuideachd *Fhuaras naidheachd an-dé* [ÓB 96]; *Chualas naidheachd o t'armailt* [359]; *An-diugh chuala mi naidheachd* [ÒIL 2448-2726]; *Gur e naidheachd seo fhuair mi* [MNAR 609-720]; *An naidheachd seo an-dé* [MNAR 721-859]. *Sgeul*, 's e 'ga chleachdadh mar *naideachd*: *Sgeula thàinig do'n dùthaich* [ÓB 200]; *Tha sgeul agam 's cha chùis gàire* [354]; *Gura h-oil leam an sgeul seo* [EB 373-515]; *'S bochd an sgeula seo thàinig* [EB 804-45].

⁹¹A-réir coltais nochdaidh an cleas an toiseach ann am bàrdachd nan Griogarach: faic *'S mi am shuidhe seo 'm ònar/Air còmhnaid an rathaid* [ÓB 398]. Bha Iain Lom agus Màiri nighean Alasdair Ruaidh gu math déidheil air: *Mi 'm shuidhe air an aisiridh* [ÒIL 34-73, ged nach deach a dhèanamh, faodar a bhith cinnteach, leis a'bhàrd]; *Mi ag amharc Srath Chuaiche* [ÒIL 531-650]; *Mi gabhail Srath Dhruim-uachdair* [ÒIL 651-710]; *Mi'n seo air m'uilinn* [ÒIL 903-73 - an tòcadh àbhaisteach 'ga chur bun-os-cionn]; *Is mi am shuidhe air an tulaich* [MNAR 387-498]; *Ri fuaim an taibh* [MNAR 499-582]; *'S mi 'nam shuidhe ann an Diùraidh* [ÓB 496 - 's dòcha le Màiri]. Cuideachd *'S mi am shuidhe air a'chnocan* [66]; *Mi 'nam shuidh air an fhaolainn* [290]. Aig toiseach an ochdamh linn

Tha còir againn toirt an aire cuideachd mar a bha a'bhuille iambach a'sior ghreimeachadh air a'bhàrdachd ré na tréimhse seo.⁹² Tha Whyte a'cumail a-mach nach e seo buaidh na Beurla idir; ar leam, ge-tà, nach eil rian nach fhaicear anns an fhorbairt seo fuinn Bheurla 'gan cur ri bàrdachd Ghàidhlig.⁹³ Gu dearbh, aidichidh i fhéin mar a tha coltas na Beurla air, mar eisimpleir, an òran *Chualas naidheachd o t'armailt*, agus gur e as coltaiche gun robh iasaid 'gan toirt bho'n chànan eile.⁹⁴ Mothaichear mar a tha seo gu sònraichte fìor mu na h-òrain a chaidh a chur ri chéile ri linn Ionnsaigh nan Duitseach: cleas cogadh Alasdair mhic Colla, bha an cogadh ud fhéin mar spreagadh do chumadaireachd nam *propaganda* rìoghalach, agus feumaidh e bhith nach robh na bàird a'cur gu buil fuinn Ghallda airson an cuid teachdaireachd a chraobhsgaoileadh do'n mhórshluagh.⁹⁵

Déiligear nas fhaide 's an tràchdas le buaidh na malairteachd ùir air an litreachas anns an trian mu dheireadh de'n t-seachdamh linn deug; fòghnaidh a ràdh an-dràsda gu bheil fianais againn, mar eisimpleir anns an òran mu fhéill Phort-Rìgh *Gur ro bheag mo chuid sòlaist*, gun robh fir-shiubhail bho'n Ghalldachd a'tighinn suas a reic am bathair do na dùthchasaich.⁹⁶ 'S iongantach mur an robh òrain aca cuideachd, agus 's mathaid balantan 'nam pòc. Faodaidh sinn tionndaidh cuideachd air ais do bhàrdachd Iain Luim, agus na loidhnichean iongantach aige 'na chumha do Mhorair Hunndaidh:

---

deug: *Tha mise 'n seo 'm luighe* [149]; *Tha mi folbh an cois tuinneadh* [201]; *'S mi am shuidh air na Paitean* [332]; *'S mi am bràigh Athaill fo cheò* [471].

⁹²Whyte, "Scottish Gaelic Folksong 1500-1800", tdd.41, 74. Mar eisimpleir, *Tha thu 'd mhac do Fhear Bhoth Fhionntainn* [QB 14]; *Tha iongnadh air an Dreòllainn* [26]; *An deicheamh latha de thùs a Mhàirt* [94]; *Tha mulad mòr, tha mìghean orm* [191]; *Tha mulad, tha sgìos orm, Tha mìghean, tha gruaim* [368, 465].

⁹³*Ibid.*, tdd.36-7.

⁹⁴*Ibid.*, td.136, mu QB 359.

⁹⁵Tha seo dearbhte anns an òran *Tùrsa mo mheanmainn, tùrsa is ainm dhom* [QB 458] "Irished to the toon qn the king coms home in peace againe". Air an làimh eile, bheirear an aire mar a thòisich balantan is òrain Albannach a'fàs féillmhor ann an Sasainn air a'char a b'anmoiche ri linn tilleadh saighdeirean Mhonck aig deireadh nan 1650an: Rollins, *Cavalier and Puritan*, td.70. Tha luaidh againn [*ibid.*, td.315] air dà fhonn "Gàidhealach" 'nam measg: *The Highlanders' March* a gheibhear ann an lethbhreac de 1665 de'n *Dancing Master*, agus *The Highlanders' New Rant*, air a bheil luaidh anns na *Bagford Ballads*, I, td.485.

⁹⁶QB 459: 's iad sin "Padrik 's Andraw".

Tha an roth ri tighinn timcheall
 Cho cinnteach 's am *pass* seo... [QIL 635-6]

Nise, chan e "state of affairs" - an t-eadartheangachadh a th'aig an té-dheasachaidh - a th'ann am pas idir, ach comharradh oifigeil gur e fìor bhàrd a th'anns an fhear-ghiùlain. Cha robh e ceadaichte do dhuine gluasad thairis air crìch na sgìre mur a b'e an *testificat* aige bho na h-ùghdarrais.⁹⁷ Tha am bàrd a'leigeil ris do'n éisdeachd aige anns an dà loidhne ud gu bheil beannachd oifigeil aige 'na theachdaireachd, gun robh na ceannardan a'cur an seula ris na briathran aige. Tha e 'na dhearbhadh air cumhachd a bhàrdachd mar *phropaganda*. Tha e inntinneach fhaicinn mar a bha "am pas" co-ionnan ris a'bhàrdachd ann an naidheachd mu òige Lachlainn mhic Theàrlaich Òig, ged a tha am fealladhà ag éiridh, tha e coltach, seach gur e comharradh de'n bhàrd Bheurla a bh'ann dheth, pìos pàipeir aig nach robh gnothaich ri bàrdachd na Gàidhlig. As déidh do'n Mhathanach a shloinneadh 'aithris ann am meadrachd:

Mackinnon replied:

Math an gille,
 math a shloinneadh,
 math a *phass*,
 faodaidh e'n còrn a sguabhadh as!

Whereupon Murdoch replied:

Ach a Lachlainn duinn mhic Theàrlaich,
 's leat urram nan dàin air fad;
 ciamar a thuig thu mo dhlomhaireachd
 's nach d'fhiosraich thu riamh mo *phass*?⁹⁸

Tha fhios gun robh e 'na nòs aig na filidhnean a bhith a'dèanamh chuairtean timcheall àros nan urracha móra; tha fhios cuideachd mar a bha an cliar-sheanchain, 's dòcha bho na Meadhon Aoisean, a'faoighe air feadh na Gàidhealtachd. Aig an àm a tha far comhair an-dràsda, ge-tà, tha ròl ùr 'ga chluiche aig na bàird, chan ann mar thosgairnean no mar chleasaichean, ach ri bhith a'toirt seachad fiosrachaidh mu ghnothaichean-stàite, agus, 'nuair a bha e iomchaidh, ri bhith a'brosnachadh an t-

⁹⁷Faic Rosalind Mitchison agus Leah Lenman, Sexuality and Social Control: Scotland 1660-1780 (Oxford, 1989), td.34.

⁹⁸Angus Matheson, "Gleanings from the Dornie Manuscripts", TGSI 41 (1951-2), td.332. Faic na th'aige ri ràdh mu'n phas ann an Éirinn, agus, mu'n *bharántas* thall an-siud, Alan Harrison, An Chrosánacht (Baile Átha Cliath, 1979), tdd.91-2; cuideachd Wing S1593.

sluaigh an aghaidh an nàimhdean, a'dearbhadh nam barailean aca, 'gan tàladh do'n taobh aca. B'urrainn do chuid dhiubh fhathast ròl an fhilidh a chluiche, agus inbhe na b'àirde na càch a ghléidheadh; ach, mar a thionndaidh cùisean a-mach, bha an t-àite a mheal iad ro shleamhainn, ro chorrach. Aig bun, an cois dol-sìos a'phàtranachais cha robh cus astair eadar iad fhéin agus bàird a b'isle inbhe. Tha eileamaidean làidir de dhreuchd a'bhalantaiche Bheurla ri'm faicinn 'nan gnìomhachd 's 'nan cuid obrach. Chan fhaighear dealbh as fheàrr de'n taobh seo de'n bhàrd Ghàidhlig na ann an rainn bho Chumha Lachlainn Daill a rinn Sìleas na Ceapaich:

'Nuair a chithinn thu a'tighinn
 Dh'éireadh mo chridhe 's an uair sin;
 Gheibhinn uat sgeula gun mhearachd
 Air na dh'fharraidinn de dh'uaislibh;
 'Nuair a thàrlamaid le chéile
 B'e Sléite toiseach ar seanchais:
 Gheibhinn-se uat sgeula còmhnaid
 Air Dòmhnall agus air Mairghread.

Gheibhinn sgeula uat gu cinnteach
 Air gach aon nì bh'anns an àite;
 Gheibhinn sgeul air Mac Mhic Ailein,
 'S air na dh'fharraidinn de m'chàirdibh;
 Gheibhinn sgeula uat air Cnòideart,
 Air Mòrar 's air Gleanna Garadh;
 Gheibhinn sgeula uat as a'Bhràighe,
 Air gach fàrdaich bh'anns gach baile.

Gheibhinn sgeula air Mòir 's air Seònaid,
 Ged tha'n còmhnuidh 'n Earraghàidheal;
 Gheibhinn sgeul air Gleanna Comhann,
 'S air gach gnothach mar a b'àill leam;
 Nis o chaill mi mo cheann seanchais,
 'S cruaidh an naidheachd leam ri éisdeachd;
 Mur cluinn mi tuille dhe d'labhairt,
 Có uaidh a ghabhas mi sgeula?⁹⁹

---

⁹⁹BSC 1269-92.

12: AOBHAR A'CHREIDIMH CHLÉIRICH:
SAOTHAIR SEANAIDH EARRAGHAIDHEAL

Thugas sùil mar-thà air a'chaochladh aobhairean carson nach deach leis an Athleasachadh air co-dhiù taobh-an-iar na Gàidhealtachd anns an t-siathamh linn deug. Bha fòs dhà no thrì de na cinnidhean a ghabh ris an atharrachadh creidimh: faodaidh sinn mar eisimpleir Clann MhicAoidh ann an Cataibh a chuir 's an àireamh, no Clann an Rothaich ann am Fearann Dòmhnail air taobh-an-ear Rois, no na nàbaidhean aca siud, Clann Rois - no, gu seachd sònraichte, na Caimbeulaich. Gu ìre b'e am brosnachadh agus an taic-airgid a fhuair an creideamh pròstanach bho Mhac Cailein Mhór is uaisleachd EarraGhàidheal - agus, a cheart cho buadhmhor, cho dian 's a bha iad ann a bhith a'cur an aghaidh nan teachdairean Caitligeach - a dh'aobharaich carson a fhuair an t-Athleasachadh làmh-an-uachdar air a'chuid mhóir de Ghàidhealtachd na h-Albann mu dheireadh thall. Ann an eachdraidh an aobhair phròstanaich anns an tìr, bu chòir àite air leth a thoirt do'n cheud oidhirp rianail, leanmhainnich a rinneadh gus cor spioradail a'phobaill air fad a leasachadh 's a dhealbhadh às ùr a-réir nam prionnsapal cléireach, agus gach ceàrnaidh de'n taobh-an-iar a thoirt a-steach fo chumhachd na h-eaglaise mu dheas. B'e siud saothair Seanadh EarraGhàidheal, obair a chuireadh an gnìomh ri linn nan 1640an 's nan 1650an.

B'ann aig Cléirean Inbhir Aora, Chòmhail agus Chinntìre a bha a'bhuaidh ann a bhith a'stiùireadh gnothaichean an t-seanaidh: faodar a bhith cinnteach gun do thàrmaich an cuid dealasachd anns na 1630an, fo bhuaidh Mhorair Latharna agus easbaigean nan eilean. Air a'cheud dol-a-mach, b'iad sin a bhith a'cur às do'n t-saobhchràbhadh taobh-a-staigh crìochan an t-seanaidh¹; a'cur an aghaidh nam pàpanach anns an dùthaich²; a bhith a'faighinn cuidhteas mhinistirean nach robh fallainn a-thaobh an cuid creidimh, air neo leisg ann a bhith a'brosnachadh facal Dhé a-réir na h-eaglaise cléirich; agus a bhith ag atheagrachadh nan sgìrean gus an cluinneadh gach sluagh a bha a'tuineachadh taobh-a-staigh nan crìochan a bha ann an

---

¹Duncan C. MacTavish (deas.), Minutes of the Synod of Argyll 1639-1651 (Edinburgh, SHS 3s sreath, 37, 1943), tdd.12, 45, 59, 61, 68, 153 (N.B. an tagairt do "secound sighted diviners", 's dòcha an tagairt bu thràithe do'n ainm ud), 186.

²*Ibid.*, tdd.60-1, 67; Duncan C. MacTavish (deas.), Minutes of the Synod of Argyll 1652-1661 [leabh.II] (Edinburgh, SHS 3s sreath, 38, 1944), tdd.155, 163, 178, 181, 211, 226, 228, 233-4. Mottaichear mar a b'iad boireannaich a bh'ann an tòrr dhiubh sin.

cùram an t-seanaidh searmonachadh na Fìrinne gach Sàbaid.³ A'mhàthair-amais, slatthomhais buaidh na h-eaglaise, b'e siud gum biodh an cuid teachdaireachd a'greimeachadh air a'phoball dhùthchasach, Gàidheil taobh-an-iar na h-Albann. Ann am mionaidean an t-seanaidh, 's ann ro thrì a tha na tagairtean do'n eaglais 's i a'cur sìos air peacannan na feòla agus a'réiteachadh phòsaidhean a bha air briseadh sìos.⁴

Aig toiseach gnothaich, b'e dìth mhinistirean aig an robh a'Ghàidhlig an trioblaid bu mhotha a bha a'cur air an t-seanadh. Mar sin, bho chuireadh an eaglais ùr air bhonn chithear iad a'sìor fheuchainn ri airgead a thional gus sgoiltean a thogail anns gach cléir, agus sgoileirean a chur air falbh a dh'fhaighinn oideachadh anns a'mhinistireachd, gu h-àraid ann an Oilthigh Ghlaschu.⁵ Cuideachd, bha Seanadh EarraGhàidheal a'sìor amais air a'cheann-a-tuath, 's e 'na rùn aca Cléir an Eilein Sgiathanaich a thoirt fo 'làimh ge b'oil leo. Anns an riochd sin, tha àite air leth a-réisde aig a'choinneamh a chumadh ann an Eilean Idhe - b'àbhaist dha mórdhail an t-seanaidh a bhith ann an Inbhir Aora - air 25mh Céitean 1642, 'nuair a ghabh na Tuathaich ris a'chuireadh, 's iad gun a bhith ro dheònach, mu dheireadh thall.⁶

Mar a bhiodh dùil, bha dlùthcheangal a-riamh eadar amaisean an t-seanaidh agus obair mharcas EarraGhàidheal, a bha 'na eildear ann an eaglais Inbhir Aora: b'e seo ceangal a bha a'sìor dhaingneachadh bho thòisich Cogaidhean nan Trì Rìoghachd.⁷ Chuireadh ministirean a-null a fhrithealadh air na réisimeidean a bh'ann

---

³Faic *ibid.*, tdd.xi-xv.

⁴Cha bu chòir dhuinn cus buille a chur air an taobh chànrnach de'n t-saothair aice, ge-tà: faic, mar eisimpleir, *ibid.* II, td.62, far a bheil an seanadh a'cur sìos air "the prejudice and evill consequence of marying persons within years, yea and also sometimes come to age, who are constrained by their parents, tutors and freinds to give their consent to that which is contrare their mynd, as ether not desirous to marie untill they be mor fitt for it, or then not desirous to marie such persons as are by ther parents, tutors or freinds lead out for them..." - ach faic, ann am mionaidean an ath choinneimh, càs Maireid NicBhrìdein air td.69.

⁵Faic mar eisimpleir *ibid.*, tdd.6, 11-12, 73 &c.

⁶Faic *ibid.*, tdd.25, 30-1, 32-8, 43-5.

⁷Faic, mar eisimpleir, *ibid.* II, tdd.145-6, 159: "The synod, thinking it a dutie lying upon them to be serious and instant to sie children trained and educated in literatur and mainers at schooles, especiallie such as are of any considerable qualitie, Therefore recomends to the ministers to be diligent in this duetie into their severall paroches, and more particular that my Lord Marques be exorted to take a care that yong mc Leane be sent to schooles abroad." Airson mar a bha obair nan cùirtean eaglaiseil a'daingneachadh cùirtean na stàite ann an Albainn air fad, faic Ian D. Whyte, Scotland before the Industrial Revolution: an economic and social history c.1050-c.1750 (Harlow, 1995), tdd.212-14.

an Uladh⁸; chuir am marcas fhéin Ragnall mac Raghnaill, sagart Mhic 'ic Ailein, an gréim - eisimpleir mhath air cho teann fuaighte 's a bha gnìomh poilitigeach nan teachdairean agus gnìomh a'chreidimh⁹; agus, gu dearbh, cleas a'chòrr de dh'Albainn, bha oifis aig Seanadh EarraGhàidheal ann a bhith a'togail fhireannach airson arm a'Chùmhnaint.¹⁰ Air sgàth an taobh ud de'n obair aca, an dà chuid ann an Albainn agus ann an Uladh, chrean an seanadh gu math cruaidh 'nuair a thug feachd Alasdair mhic Colla is Mhontròis dìoghaltas a-mach air EarraGhàidheal ri linn an turais-chogaidh. Airson còrr is trì bliadhna, eadar Céitean 1644 agus Dàmhair 1647, cha do chum iad ach dà choinneamh.¹¹ Bha sgaoilteach de'n dùthaich air fhàgail bàn, rud a chithear, mar eisimpleir, bho thagradh Ghilleasbaig MhicCalluim, ministear Chille Mhìcheil Ghlasairidh, ann an 1647:

[He] having given in his grievance concerneing the present state of his paroach, being desolat of people and altogether destitute of maintenance, requires ane act of transportability.¹²

Rinneadh an suidheachadh na bu mhiosa buileach ri linn na plàighe a chaidh a sgapadh air feadh Chinntìre aig deireadh nan 1640an.¹³ 'S iad siud, còmhla ris na fiachan a shàraich Gilleasbaig Fiar-Shùileach, marcas EarraGhàidheal, as déidh a'chogaidh¹⁴, an cùlraith dòrainneach a dh'fheumas sinn cumail an cuimhne 'nuair a bheachdaichear air na duilgheadais a bh'aig an t-seanadh ann a bhith a'cruinneachadh airgid airson na forbairtean a bha iad a'feuchainn r'an cur an gnìomh aig an àm seo.

---

⁸*Synod of Argyll*, td.36, 43, 66, 90-1, 96, 118, 153n.

⁹*Ibid.*, tdd.69-72.

¹⁰*Ibid.*, tdd.80-1. Faic cuideachd td.92: "It is ordained that throw this whole province shall be kept a publict humiliation and fast for the procureing of Gods blesseing and assistance as to all our armies abroad both in England and Ireland, so for a good and happy success to my Lord Marquesse of Argyll in this his expedition against these who made insurrection in the north pairts of this kingdome, and that the same be kept upon Sunday come eight dayes".

¹¹*Ibid.*, tdd.92-98, 99-102. Faic td.99: "All the absents [bho choinneamh an t-Sultainn 1646] excused because of the troubles of the countrey and of their being scattered and chased fra their dwellings, the presbyterie of Cowal haveing gon for shelter to the Lowlands, the presbyterie of Kintyre being under the power of the rebels, and none being resident in the presbyteries of Argyle and Lorn but such as wer sheltered in garesons, and no ruleing elder present..."

¹²*Ibid.*, td.104.

¹³Andrew McKerral, *Kintyre in the Seventeenth Century* (Edinburgh, 1948), tdd.74-9.

¹⁴F.D. Dow, *Cromwellian Scotland* (Edinburgh, 1979), tdd.64, 91, 214, 224.

Ged nach deach leo anns a h-uile gnìomh, feumar toirt an aire do cho fìor rianail 's a bha Seanadh EarraGhàidheal 'nan cuid phlanaichean. Anns an riochd ud, mothaichear do dhà chlàr-ainmeannan a chuir iad ri chèile as déidh creachadaireachd Mhic Colla a tha gu sònraichte tàbhachdach: an toiseach, clàr fada de'n fheadhainn a ghabh pàirt "in actuall rebellion with these cruell, insolent and barbarous enemies of this kirk and kingdom under the command of these bluidy and excommunicat traitors, James Graham and Alexr mc Donald"¹⁵; a-rithist, "[a] list of boyes most capable of learneing within thir bounds, that a roll of their names be drawn up and they recommended to the generall assembly or commission of the kirk, to be trained on the prebitrees charges at schooles conform to the appoyntment of the last generall assembly".¹⁶ An dàrna clàr, chuireadh e ri chèile a-réir òrdain Àrd-Sheanadh Dhun-Éideann, agus ghabh iad m'a thimcheall le'n uile-chridhe. Bheirear an aire mar bu mhic mhinistirean, 's iad a-nis 'nan dilleachdain, a bha tòrr de na gillean a tha air ainmeachadh; cha bhiodh e eucoltach mur a chaidh na h-athraichean aig an fheadhainn eile a mharbhadh le feachd Mhic Colla. Bha an seanadh am beachd a-réisde ginealach ùr de chléir a thogail a-réir prionnsapail na h-eaglaise; cuideachd, dhèanadh iad cinnteach gum biodh taic is bithbeò air choireigin aig cloinn an seann charaidean: bha e seo an-còmhnaidh air fear de na h-amaisean aig an t-seanadh bho thòisich e.

An ath bhliadhna, 1649, thàinig atharrachadh mòr air stiùireadh a'chreidimh phròstanaich air taobh-an-iar na Gàidhealtachd. Aig coinneamh an t-seanaidh ann an Céitean chuimhnich an t-Urramach Eòghann Camshron, ministear Dhun Omhain, dhaibh acta pàrlamaid a chaidh troimpe ann an 1644: b'e seo acta:

[which] had appoynted vacand stipends in Highland kirks to be employed for traineing up of yong ones haveing the Irish language at colledges and universities...¹⁷

Chuir esan agus feadhainn eile clàr eile air dòigh, gillean eile an turas-sa (ach a-mhàin Gilleasbaig Caimbeul mac Fir Dheargachaidh).¹⁸ Tha e follaiseach a-réisde gum b'e Maighstir Camshron a bha air cùl brosnachadh oideachadh sgoileirean aig

---

¹⁵*Synod of Argyll*, I, tdd.100-1.

¹⁶*Ibid.*, td.106; clàr air 123-4.

¹⁷*Ibid.*, td.133.

¹⁸*Ibid.*, tdd.135-6.

an robh a'Ghàidhlig anns an dùthaich.¹⁹ Bho'n uairsin, chì sinn Seanadh EarraGhàidheal a'gabhail barrachd ùidh ann an àrach sgoileirean, agus ann an socrachadh mhinistirean, aig an robh a'Ghàidhlig, fiù's gu ìre pearsa-eaglais Éireannach - Jeremiah Ó Cadhain - a thoirt a-null a dh'Inbhir Aora na b'fhaide de'n bhliadhna.²⁰

B'ann beagan na bu thràithe a thòisich an iomairt gus Leabhar Aithghearr nan Ceist, no Foirceadul Aithghearr Cheasnuighe mar a bh'aig an t-seanadh air, eadartheangachadh bho'n Bheurla agus a chur air beulaibh an t-sluaigh. Chunnacas mar-thà mar a chaidh an t-eadartheangachadh de Chatechismus Ecclesiae Genevensis Chailbhin a chlòbhualadh timcheall air 1630, 's dòcha los taic a thoirt do'n gheurleanmhainn an aghaidh nan teachdairean Caitligeach a rinn an eaglais easbaigich mu'n aon àm. Ghabh Àrd-Sheanadh Dhun-Éideann ris an leabhar thùsail Bheurla ann an 1648; ann an Céitean an ath-bhliadhna, theann Seanadh EarraGhàidheal ri leagan Gàidhlig a dheasachadh. A-rithist, mothaichear mar a b'e Maighstir Eòghann Camshron a bha, a-réir coltais, air cùl na h-iomairte: is e an t-ainm aigesan a nochdas aig toiseach clàr nam ministirean a bha am proiseact an urra riutha.²¹ Tha eachdraidh clòbhualadh an leabhair 'ga h-ìnnse mar-thà²²; gidheadh b'fhiach e dhuinn beachdachadh air puing no dhà de'n sgeulachd. An toiseach, cho màirnealach 's a bha e an obair a thoirt gu crìch: chaidh cha mhór dà bhliadhna seachad mus do bhuannaich an Seanadh a mhiann, troimh òrdain nach fhaodadh an triùir eadartheangaichean Inbhir Aora fhàgail gus am biodh iad ullamh leis an cuid saothrach.²³ Tha e coltach gum b'e duilgheadais a-thaobh cànan - an t-eadartheangachadh fhéin, agus gu dé seòrsa de chainnt a dheidheadh ùisneachadh anns an leabhar - an

---

¹⁹Faic *ibid.*, tdd.142-3.

²⁰*Ibid.*, tdd.152-3. Faic td.188; cuideachd *ibid.* II, tdd.5, 28, 58, 68, 87, 93, 95-6, 114, 192, 204, 212, 227-8. Airson nan oidhirpean a bha na cléirich a'dèanamh air an aon chuspair ann an ceann-a-tuath na dùthcha, faic William Mackay (deas.), Records of the Presbyteries of Inverness and Dingwall, 1643-1688 (Edinburgh, SHS 1d sreath, 24, 1896), tdd.162, 164-6, 169, 178, 216, 217-18, 246, 249, 253, 254, 255, 256, 258, 260, 262, 278.

²¹Synod of Argyll I, td.127; faic cuideachd td.185, far a bheil, a-réir coltais, uallach an eadartheangachaidh dheireannaich 'ga ghiùlain le cléir Dhun Omhain.

²²*Ibid.* I, tdd.vii-xiii; AC tdd.xxxiii-xxxv.

²³Synod of Argyll I, td.208.

trioblaid bu mhotha a bha a'cur air na cléirean²⁴ - gu dearbh, 's e seo am puing as tàbhachdaiche anns a'chùnnas air fad.

Chan ann a-mhàin gun robh deasbad a-measg muinntir EarraGhàidheal mu dé a'chainnt a bhiodh iomchaidh airson an leabhair; as déidh dhaibh tighinn gu codhùnadh mu dheireadh thall, agus 'nuair a sgrìobhadh seachd lethbhric deug dheth "in the Irish character" airson nam ministeirean²⁵, chuireadh dà leagan eile dheth f'an comhair, fear bho Chléir an Eilein Sgiathanaich 's e dèante le Maighstir Aonghas MacCuinn, ministear Uibhist-a-Tuath; agus fear eile bho "Neill mc Quein, a man able in that language".²⁶ 'S dòcha gur e an dàrna fear, mar a chanas R.L. Thomson, Niall, mac Athairne MhicEòghain, filidh Mhic Cailein Mhóir.²⁷ Mar sin, tha dà fhear-ealain eile - Tuathach, agus ball de sheann teaghlach nam filidhnean - a'sparradh am beachdan fhéin air an t-seanadh. Tha seo a'leigeil fhaicinn dhuinn dìreach cho duilich 's a bha e dhaibh dualchainnt a chruthachadh a chòrdadh ri gach ìre is ceàrnaidh de'n t-saoghal Ghàidhealach: gu sìmplidh, cha robh slatthomhais stéidhichte ann. Tha e 'na dhearbhadh làidir cuideachd air mar a bha an dualchas clasaigeach - agus an traidisean ionnsaichte anns a'Ghàidhlig - anns an earradhubh ann an dùthchas nan Caimbeulach. .

Tha e follaiseach, bho'n luaidh a th'ann am mionaidean an t-seanaidh mu "the said Neill his great necessitie and penurie" gun robh Niall an déidh a sheilbh air talamh a shinnsear a chall.²⁸ Na b'fhaide 's an deichead, ann an Dàmhair 1657 'nuair a bha e 'san amharc aig an t-seanadh litreachadh nan salm a cheartachadh, dh'fheumadh iad "Jon mc Marques in Kintyr" fhasdadh, "ane old man and able in the Irish language".²⁹ Fiù's nas inntinniche, mar cho-obraiche thagh iad David Simson,

---

²⁴Faic *ibid.*, tdd.185-6.

²⁵*Ibid.*, tdd.222-3. Bheirear an aire nach robh e 'na rùn aig Seanadh EarraGhàidheal an leabhar a chlòbhualadh fhathast.

²⁶*Ibid.* II, td.3.

²⁷AC tdd.xl-xli.

²⁸Synod of Argyll II, td.15; faic cuideachd td.141: agradh a bhanntaich, Catrìona NicAoidh, "haveing supplicat for making ane apointment to hir umquhill husband, Neill mc Ewen, effectuell". Airson barrachd mu Chloinn MhicEòghain, faic Rev. Donald McNicol, Remarks on Dr. Samuel Johnson's Journey to the Hebrides (London, 1779), tdd.245-6.

²⁹*Ibid.*, td.177. B'e MacMharcais, a-réir coltais, a bha an urra ri prionnsapail na Gàidhlig a theagaisg do na sgoileirean: faic td.212. Airson teaghlach MhicMharcais, faic Derick S. Thomson (deas.), The Companion to Gaelic Scotland (2na deas., Glasgow, 1994), td.185.

ministeir Chill Fhinn ann an Cinntire, fear a dh'ionnsaich a'Ghàidhlig, 's dòcha bho MhacMharcais fhéin.³⁰ 'S mathaid, mar a sgrìobhas R.L. Thomson, anns an riochd ud gum biodh Simson ceum air thoiseach air na Gàidheil fhéin seach gun deach 'oideachadh ann an gràmair agus ann an litreachadh a'chànain.³¹ Faodaidh mar sin deagh thomhais de theagamh a bhith againn mu dìreach dé seòrsa tuigse a bh'aig a'chuid mhóir de na ministeirean air a'chorralitir 'san deach na lethbhric a sgrìobhadh le Niall MacEòghain an toiseach. Anns an deasbad a tha seo, faodaidh sinn ceud làraichean fhaicinn de thionnsgnadh stoidhle nuadh-aimsireach rosg anns a'Ghàidhlig shluaghail.

Eadhon an déidh clòbhualadh Leabhar Aithghearr nan Ceist airson a'cheud uair ann an 1653, chum Cléir an Eilein Sgiathanaich ris an leagan aca fhéin³²; a-rithist, mar a tha soilleir bho'n litir do'n leughadair aig toiseach an dàrna clòbhualaidh de'n leabhar ann an 1659, 's ann a bha a'cheud oidhirp ro fhaisg air a'Bheurla - lochd, 's mathaid, d'am b'aobhar a'chabhag anns an d'rinneadh an t-eadartheangachadh. Chaidh a chlòbhualadh às ùr:

le claochladh beg ar cuid do na focla ata san cheud Translasion. Oir ni amhain gu bfuil na leabhair anois ro ghann, achd mar a gceudna, dhaithnigh sinn le gnathughadh na nleabhar do bhith aguin, gu raibh an Translasion sin cruaidh ar an phobul, agus do-thuicse, do bhriogh go do lean sinn ro theann ris an bheurla; achd anois ataid na so-thuicse gu mór le beagan claochlaidh.³³

Is e seo a-réisde cnag na cùise. Bho'n fhianais a th'againn, chan eil rian nach robh Seanadh EarraGhàidheal eòlach gu leòr air na leabhraichean diadhaidh Gàidhlig a chuireadh an clò roimhe: Foirm na n-Urrnuidheadh a'Charsualaich, Adtimchiol an Chreidimh, agus an leagan Éireannach de'n Tiomnadh Nuadh a thàinig a-mach ann an 1608.³⁴ Ach chaidh iad sin a dheachdadh gu ìre mhóir anns a'chànan chlasaigeach; b'e bunamais an t-seanaidh, ge-tà, an t-aobhar pròstanach athleasaichte

---

³⁰Fasti IV, td.66.

³¹AC td.xxxix. Cuideachd, ge-ta, mar a chithear, bhitheadh Simson eòlach air meadrachd is fuinn nan salm anns a'Bheurla, rud, mar a chithear, a rinn dragh nach bu bheag do na buill Ghàidhealach de'n t-seanadh.

³²Synod of Argyll II, tdd.126, 169, 170, 199.

³³AC td.232.

³⁴*Ibid.*, tdd.xxxix-xl.

a chur air beulaibh a'phobaill, ann an dòigh cho sothuigsinn 's a b'urrainn dhaibh. Bheirear an aire cuideachd do'n dòigh-theagaisg a b'fheàrr leo: 's e sin, gun deidheadh na ceisteannan a stéineadh air na sgoileirean anns gach sgìre, agus annuairsin gun siubhladh iadsan timcheall na dùthcha 'gan ionnsachadh do'n mhórshluagh anns na taighean aca fhéin.³⁵ Cha bhiodh móran feum a-réisde air cleasachdan litreachail anns an leithid seo de dh'iomairt: 's e bha a dhìth air na gilleachan ach stoidhle roisg a bha so-aithnichte, sothuigsinn, sluaghail, an dearbh rud a chithear ann an eadartheangachadh Leabhar Aithghearr nan Ceist.³⁶ 'S beag an t-iongnadh, mar sin, cho féillmhor 's a bha an leabhar leis an t-sluagh: 's gann gun robh coip dheth air fhàgail an ceann dà bhliadhna.³⁷ Bhitheadh e ceithir bliadhna, ge-tà, mus deidheadh a chlòbhualadh a-rithist: mar a b'abhàist, b'e dìth-airgid - agus 's dòcha màirnealachd na cléire fhéin - a b'aobhar do'n dàil a chuireadh anns a'ghnothaich.³⁸

Dh'fhuiling an seanadh an aon sheòrsa de dhuilgheadais ann an obair an eadartheangachaidh a bha iad a'cur air dòigh de na sailm.³⁹ Chuir iad rompa an iomairt seo ann an Céitean 1653, aig an aon choinneamh 's an d'fhuair iad a'cheud lethbhreac de Leabhar Aithghearr nan Ceist. A dh'aindeoin déineasachd an t-seanaidh, cha robh na ministeirean fhéin cho déidheil - no, 's mathaid, uile-gu-léir comasach - an t-uallach a ghabhail os làimh. Mar sin, bha an gnothaich a cheart cho slaodach 's a bha oidhirp Leabhar nan Ceist; air a'cheann thall, an déidh dhaibh feuchainn ri ministeirean mu seach a shònrachadh a-mach airson a'ghnìomh, cha robh aig an t-seanadh ach an aon fhuasgladh air a'chùis 's a rinn iad mu'n leabhar: triùir de na h-eadartheangaichean a chumail ann an Inbhir Aora fad sia seachdainean

---

³⁵Synod of Argyll II, td.ix agus tagairtean.

³⁶Faic AC td.xxxv: "divergences from Irish usage are so frequent as to assume the character of normality...[I]t is at least clear that there is a striking difference between the language of CC, standard literary Gaelic, and the definitely Scottish Gaelic which appears in the second edition of SC." Nam b'ann ann an cabhaig a rinneadh a'cheud eadartheangachadh dheth, agus na h-ùghdairean a'teannadh gu dlùth ris a'Bheurla, chan eil e coltach gum biodh dreach clasaigeach air cainnt an leagain ud a bharrachd.

³⁷Synod of Argyll II, td.93.

³⁸*Ibid.*, tdd.93, 113-14, 197.

³⁹Faic an cùnnatas ann an Duncan C. MacTavish (ed.), The Gaelic Psalms 1694 (Lochgilthead, 1934), tdd.viii-xii.

gus am biodh an t-saothair crìochnaichte.⁴⁰ Fiù's 'nuair a bha iad deiseil, cha robh ach a'cheud lethcheud dèante aca gu coilionta; chaidh iad seo a chlòbhualadh, mar a'"Chaogad", ann an 1659 aig an aon àm ris an dàrna leagan de Leabhar Aithghearr nan Ceist. B'fhiach e sùil ghoirid a thoirt air na trioblaidean a bh'aig na h-eadartheangaichean leis a'mheadrachd, oir tha seo a'bualadh air na puingean a luaidheadh shuas mu mar a bhathas a'tòiseachadh, a-réir coltais, fuinn Ghallda a chur air òrain Ghàidhlig bho mheadhon an t-seachdamh linn deug. Anns an litir do'n leughadair aig toiseach a'Chaogaid, tha e air a sgrìobhadh:

Achd deagla gu gcuirfar an tsaothair bhegsa ann a neimh-shuim le cuid dhaoinaibh, arson gu bfuil cuid chron innte, ar an adhbhar sin, tabhair fa near gu raibh iomdha ní ag deanamh na hoibairse ro chruidh orain arson. 1. Gu bfeadar na Sailmsa a chur ann sa ghne Meadrachd sin ata comhuighach anosach don teangaidh Ghaidhlig, chum gu biodh iad freagrach do na fonnaibh gallta. 2. Tuig nach raibh iad riamh roimhe so (ar fios duine) ar a ngur ansa ghne Meadrachdsa ann a bfuil iad anois. 3. Tuig fos gu budh dleas duinn leanmhuinn ris an cheud-chanamhain (iodhon an Eabhra) comhdhludh is a bfeidar linn, is uime sin do roghnaidh sinn na focail sin amhain is fearr no cheile thigeadh ris an adhbhar, agus is soigse don cheud-chanamhain sin. 4. Tabhar fa near mar a ngceudna gu bfeadar focal aon siolaidh a chur ann an deireadh na linn, an gcoitcheannas, chum gur blaiste rithadh an rann sin do dheanamh, iodhon na focailsa *ta, la, gna, brath, fad, grad, stad, De, se, me, re, leir, geur, neart, feart, ceart, &c.* Uime sin na glacadh iongnadh thu, arson ge bfuil na focail sin ar an gnathughach gu tric ann san leabharsa...⁴¹

Nise, bu mhath leam cudthrom sònraichte a chur air a'cheathramh leisgeul, oir tha e seo a'déiligeadh ri puing a rinn mi anns an earrann shuas - gun robh, mean air mhean, meadrachd iambach, 's i 'na comharradh air buaidh na Beurla, ag èaladh a-steach do bhàrdachd na Gàidhlig timcheall air an àm seo. 'Nuair a tha a'chléir a'toirt luaidh air na duilgheadais a bh'aca le bhith a'cur na buille aig deireadh na loidhne, tha iad a'ciallachadh cho mìghnàthaichte 's cho duilich 's a bha e dhaibh bàrdachd Ghàidhlig a cheangal ri céis a thugadh a-steach bho'n Bheurla. Bhitheadh na h-aon trioblaidean, faodar a bhith cinnteach, aig a'choithional fhéin 'gan gabhail.

---

⁴⁰Synod of Argyll II, tdd.164-5.

⁴¹An ceud chaogad do Shalmaibh Dhaibhidh. Ar a dtarraing as an Eabhra. A Meadar dhana Gaoidhilg. Le Seanadh Earraghaoidheal (Glasgo, 1659), tdd.2-3.

Aig deireadh an deicheid, 's dòcha gun robh làn amharas aig an t-seanadh gun robh làithean na cléireachd a'tighinn gu crìch⁴²; co-dhiù cha deach aca air càil de'n Bhìoball a thoirt a-mach, rud a bha 's an amharc aca bho 1657, agus 's mathaid bho thòisich iad air Leabhar Aithghearr nan Ceist. Ged a bha gun teagamh pìosan dheth dèante aig na pearsachan-eaglais air leth, air a'cheann thall bha am proiseact ro thomadach, ro dhòchasach - "hindred throw multitud of great difficulties both as to the translation and printing and charges"⁴³ - airson buill an t-seanaidh anns an ùine bhig a bh'aca mus tàinig an còras easbaigeach a-steach a-rithist ann an 1661.⁴⁴

* * * * *

Bithidh e follaiseach a-nis gum b'ann bho'n aon bhuille 's a dh'aobharaich bàrdachd Iain Luim 's a leithid a thàinig saothair Seanaidh EarraGhàidheal a luaidheadh shuas: 's e sin, a bhith a'glacadh aire, agus gu dearbh *cuimhne*, a'phobaill, 's a bhith a'toirt impidh orra gabhail ris an taobh aca fhéin. Air aon làimh, gheibh sinn an teachdaireachd ann an riochd na bàrdachd, 's an t-ùghdar a'tagairt do phrionnsapail an t-seann shìbhealtais, prionnsapail choitcheann na gaisgeileachd 's an deach 'éisdeachd oideachadh. Air an làimh eile - gu ruige 1659 is clòbhualadh nan salm co-dhiù - b'e an rosg a-mhàin a bha a'giùlan an aobhair, aobhar an duine ùir, 'ga thoirt a-steach do'n Ghàidhealtachd, 's e a'labhairt 's a'deasbad ri cogais an neach aonair an nòs an *elenkhos*, a'feuchainn r'a dhealbhadh às ùr ann an riochd a'Chriosdaidh. Gu dearbh, tha e coltach gun do shoirbhich le'n cuid spàirn. Anns an riochd sin, faodaidh sinn sgìre Loch Abar, co-dhiù aig toiseach na teachdaireachd, a ghabhail mar eisimpleir: a dh'aindeoin nan oidhirpean a rinn Màidsear John Hill - agus Eòghann Camshron cho math - a luaidheadh shuas gus ministeirean d'an deòin fhéin fhàsadh, fhuair Seanadh EarraGhàidheal air dithis a chur suas, Dùghall Caimbeul agus Niall Camshron.⁴⁵ Ann an càs a'Chaimbeulaich co-dhiù, chuireadh

---

⁴²S mathaid cuideachd gun d'fhuair iad, ann an 1658, "some proportion of the 1200 lib. sterling allotted to the states for the advanceing of the gospell in the highlands": *Synod of Argyll* II, td.173.

⁴³*Ibid.*, td.210.

⁴⁴Faic *ibid.* I, td.128; II, tdd.161, 224; cuideachd tdd.146, 185, 210-11, 235, 237-8. Bha coip de'n eadartheangachadh fhathast air sgeul ann an leabharlann Chaisteil Inbhir Aora anns an ochdamh linn deug: faic McNicol, *Remarks*, tdd.324-5.

⁴⁵Faic *Synod of Argyll* I, tdd.145-6 (mothaichear mar a chuireadh an teachdaireachd air dòigh mar fhreagairt air "Ane supplication being printed by my Lord Marquesse of Argyle for himself and in name and behalfe of the inhabitants of Lochaber"), 249-50; II, tdd.121, 135, 141 ("answer to a

fàilte rompa, agus chan eil fhios dé mar a bha air dol leo mur a b'e dìchòireachadh an t-seanaidh as déidh na h-Athaiseige.

Cha bhiodh e buileach ceart, ge-tà, an sgaradh a sheasas eadar agartas coitcheann a'bhàird agus agartas pearsanta a'cheisteir a tharraing a-steach do dhòigh-ghiùlain an adhmaid fhéin. Mar a chunnacas, bha a'chléir a'feuchainn r'a cuid teachdaireachd a shníomh a-steach do theis-meadhon na coimhearsnachd, mar gum biodh 'ga gnàthachadh anns a'choluadar, troimh obair-shiubhail nan sgoileirean. B'ann gu math pearsanta, ge-tà, a bha teachdaireachd phoilitigeach a'bhàird 'ga h-ìnnse. 'S e sin ri ràdh, bha pearsa an òranaiche a'nochdadh gu soilleir troimh na loidhnichean aige, agus seo gu ìre a bha fada seachad air na bha gnàthaichte anns an fhilidheachd, no gu dearbh air na th'againn de bhàrdachd a rinneadh roimhe - ach a-mhàin na chaidh a dheachdadh le feadhainn a bha fo'n choill', leis na Griogaraich is leis na creachadairean. Faodaidh sinn seo a ghabhail mar dhearbhadh air mar a bha an sìbhealtas fhéin air atharrachadh, nach robh seann shlatthomhais na gaisgeachd - a'chéis a cheadaich labhairt a'ghutha gun urra, guth a'chinnidh - cho làidir 's a bha i. Mar sin, cha b'ann a-mhàin gun robh Iain Lom a'moladh an treuntais; bha e cuideachd 'ga bhrosnachadh a-measg a'phobaill. Bha e a'bruidhinn a-réisde ris an fhear-feachda leis fhéin, eadhon r'a chogais fhéin, cho math ri ceathairnich a'chinnidh.

Bàrdachd na laochraidh air aon taobh, agus obair na diadhaidheachd air an taobh eile. Litreachas a mholas 's a chàineas a-réir nan seann phàtran, a-réir baraileachd a'chinnidh; agus litreachas a dh'fheuchas r'a chuid aidmheil a dhearbhadh do'n duine leis fhéin, d'a chogais. Litreachas coimhearsnachd a'chinnidh; agus litreachas comann nan naomh. Litreachas na folachd, glòir air aghaidh cruadail; litreachas na sìthe, glòir a'feitheamh ann an nèamh. Air aon làimh, cuibhle an fhortain, agus sìor athaithris na seann eachdraidh; air an làimh eile, na làithean deireannach a chaidh fhàisneachadh ann an Leabhar an Taisbeanaidh. Nise, chan e seo àrgamaid a tha sònraichte do Ghàidhealtachd na h-Albann, no gu dearbh do dh'Albainn fhéin. Gheibhear i air feadh na h-Eòrpa, agus an eaglais ùr, athleasaichte no iarThreantach, ag obrachadh an cobhuinn ri sìbhealtachd fòghlam na h-Athghineamhainn, agus cumhachd an rìgh 's an lagh, 's iad a'feuchainn còmhla ri cur

---

petitione of the people of the Brae Lochabar"), 156, 166, 172 (Hill), 175, 183, 185 ("the affection of the people of Lochabber to him" [Dùghall Caimbeul]), 206 (Hill a-rithist), 232, 234, 237 ("Mr Dug. Campbell haveing regrated and represented that the people of Lochabber did not make out their promise of provydeing maintenance for him"). Gheibhear fiosrachadh mu Dhùghall Caimbeul anns na *Fasti* IV, tdd.15-16; mu Niall Camshron ann an *ibid.*, td.27.

ás do'n t-seann shìbhealtas de thighearnan 's an cuid ceathairne, de bhuaireadh 's de dhìoghaltas.⁴⁶ Ann an rìoghachd na h-Albann, ge-tà, fhuair na seann dòighean saoghal fada; air Gàidhealtachd na h-Albann fiù's nach tàinig fàs às ùr orra an déidh na h-Athaiseige, agus ùidh an riaghaltais 'ga cruinneachadh air na trioblaidean mu dheas.⁴⁷ Gu dearbh, cha do chuireadh an clos deireannach orra gu ruige Blàir Chuilodair co-dhiù. Ann an dòigh, chaidh an dà thaobh a réiteachadh 's an dealbhadh 'na chochur mu dheireadh thall 'nuair a thugadh na fineachan a-steach do dh'Ìompaire Bhreatainn, gus an do ghéill iad do dh'ideòlas-stàite a bha stéidhichte an dà chuid air neart airm agus air a'phròstanachas iompaidheach.⁴⁸

---

⁴⁶Faic Keith M. Brown, Bloodfeud in Scotland 1573-1625: violence, justice and politics in an early modern society (Edinburgh, 1986), tdd.109, 184-9, 200-6, 259-67.

⁴⁷*Ibid.*, td.271, ged nach eil mi buileach leagailte ris a h-uile mìneachadh a th'aig Brown air a'chùis.

⁴⁸Airson barrachd mu'n chuspair seo faic Linda Colley, Britons: Forging the Nation 1707-1837 (London, 1994).

13: A'GHÀIDHEALTACHD AS DÉIDH ATHAISEAG RÌGH TEÀRLACH II

Mi'n seo air m'uilinn
An àrdghleann munaidh,
'S mór fàth mo shulais ri gàire.

'S ge fad am thosd mi,
Mas e 's olc leibh,
Thig an sop á m'bhràghad.

O'n bha sheanns oirne chluinntinn,
Ged bu teann a bha chuing oirnn,
Gun do thionndaidh a'chuibhle mar b'àill leinn.

An ceum seo air choiseachd
Le m'bhata 's le m'phoca
'S an làmh 'ga stopadh gu sàrmhaith.

Gur h-olc an nì dhuinn
Bhith stad am prìosan
'N àm theachd an Rìgh gu àite.¹

Mar a chithear bho'n òran a rinn e mu athaiseig Theàrlaich, bha àrd-éibhneas Iain Luim air do'n rìgh tilleadh do'n chùirt ann an Lunnainn 'ga sheulachadh le dìteadh agus dìthcheannadh Ghilleasbaig Fhiar-Shùilich ann an Céitean 1661. 'Na shùilean-sa, b'e seo toiseach athghineamhainn an t-seann shaoghail Ghàidhealaich:

'S ged 's e thùs chan e dheireadh
Do luchd dhùsgadh an teine,
'S mar mo rùn do'n chuid eile d'a chàirdean.²

Gu dearbh, air feadh Bhreatainn bha fiughair iongantach ri tilleadh nan Stiùbhartach. B'e seo àm athùrachadh na tìre: chuireadh spionnadh às ùr ann an obair nan ealan agus anns an sgoileireachd; thigeadh piseach a-rithist air malairt na dùthcha; dh'fhàsadh am fearann fhéin saoibhreach is torrach; dheidheadh sìochaint a dhèanamh a-measg nan rìoghachd; fiù's gun robh dùil gun caochladh aois an iarainn gu aois an òir, agus an rìgh òg suidhichte 'na chathair dhlighich mu dheireadh thall. Tuigear gun robh eileamaid làidir de ghnothaichean creidimh, de mhìlidheachd agus de mheisiasachd, air cùl an t-

---

¹ÒIL 901-16.

²*Ibid.*, 956-8. Cuimhnichear mar a bha e 'na bhàrd oifigeil aig an rìgh, 's e a'faighinn tuarasdail aige gach bliadhna: *ibid*, td.xxxviii.

seallaidh ghnàthaichte mu athaiseig Theàrlaich: chithear i a'sìor thighinn troimhe ann an iomadach balanta-sràide is òran a chaidh a chumadh aig an àm seo anns a'Bheurla.³ 'S e sgeul a'chaochlaidh a th'againne, ge-tà, 'nuair a thionndaidheas sinn do litricheas na Gàidhlig: chan eil ann dheth ach an aon òran - *Mi'n seo air m'uilinn* aig Iain Lom shuas - a mholas an rìgh ùr. 'S e a dh'aobhraicheas an easbhaidh seo nach tàinig an tachartas ris a'chàil a bh'aig a'chuid mhóir de na Gàidheil a sheas aobhar nan Stiùbhartach ann an Cogadh nan Trì Rìoghachd.

Mar a thubhairt mi shuas, air a'Ghàidhealtachd bha tréimhse na Cofhlaitheachd 'ga comharradh le anacothrom is goirt, sgrios tasgaidhean nan cinnidhean agus call misneachd an t-sluaigh. Leigeadh càintean antrom air na rìoghalaich; dh'fhalbh cuid dhiubh air fògradh; chaidh na gearasdain a dh'éignich sìth air an tìr a bhiathadh le éisean an t-sluaigh. Chuireadh seo ris an ainbhfhiaich a bha a'sàrachadh nan cinnidhean mar-thà: 's e sin, na chaidh a chaitheamh air a'Ghalldachd, air an cuid oighreachdan, air cùisean lagha no air sòghalachd, an déidh Reachdan Idhe; agus na cosgaisean uabhasach an lùib beartachadh is cumail suas nan turas-cogaidh air a'Ghàidhealtachd fad deich bliadhna.⁴ 'Nuair a chaidh cumhachd na Cofhlaitheachd a leigeil mu làr, bha dùil aig na cinnidhean bu mhotha a dh'fhuiling aice gum biodh a'chuing theann a shàraich iad ri linn Chrombail 'ga cur ma sgaoil.⁵ Gu dearbh, cha b'fhuilear do na h-ùghdarrais ùra na gearasdain a tharraing a-mach, cead a thoirt do na Gàidheil buill-airm a ghiùlain a-rithist, a chur às do'n phas, agus Sgìre Lochabar a spùinneadh às a chéile.⁶ Troimh'n àm-sa, ge-tà, bha ùidh riaghaltas Dhun-Éideann, 's e lag, agus truaillidh seachad air slatantomhais an linn ud, 'ga cur air a'Ghalldachd. Cha b'ann a-mhàin gun robh an seann bhraighdeanas 'ga thogail far muineal nan Gàidheal; cha do rinneadh oidhirp sam bith mu dheas gus an còras athchòireachadh fo mhéinn na sìothchaint; cha robh freagairt no fuasgladh aca air a'chùis. 'S e thàinig às gun deach an strì eadar na cinnidhean a bhrosnachadh às ùr, an toiseach anns na cùirtean-lagha, ach an ceann greiseig ann an cogadh sibhealta calldach mu sheilbh Eilein Mhuile.

---

³Faic Graham Parry, The Seventeenth Century: The Intellectual and Cultural Context of English Literature, 1603-1700 (London, 1989), tdd.107-12; Ian Whyte, Agriculture and Society in Seventeenth-Century Scotland (Edinburgh, 1979), td.116.

⁴Faic Paul Hopkins, Glencoe and the End of the Highland War (Edinburgh, 1986), td.10.

⁵Faic David Stevenson, Alasdair MacColla, td.277.

⁶*Ibid.*, tdd.29-30.

Thubhairt mi gun robh cuid mhath de na Gàidheil rìoghalach an dùil gun deidheadh seann chòras na dùthcha athnuadhachadh. Aig bun, bha sin a'ciallachadh gun togadh cumhachd Chlann Dòmhnail as ùr, gun robh athaiseag Rìoghachd Bhreatainn ann an dòigh co-ionnan ri ath-thogail dùthchas Rìoghachd nan Eilean ann an riochd air choireigin. B'e seo am puing air an robh athair Theàrlach II leagailte 'nuair a dh'iarr e air na Gàidheil am bratach a thogail 'na aobhar aig toiseach nan trioblaidean; mar a chunnacas, chaidh a sheulachadh le 'mhac air fògradh anns na geallaidhean a thug e seachad do dh'Aonghas Ghlinne Garadh ri linn aramach Middleton is Glencairn. Air a'cheud dol-a-mach, bha a h-uile coltas air a'chùis gun deidheadh leo: chaidh Mac Cailein Mór a dhìthcheannadh, agus chaidh oighreachd EarraGhàidheal arfuntachadh leis a'chrùn.⁷ Ach cha do shoirbhich aobhar nan Dòmhnallach d'a réir. An toiseach, bha càs Raghnaill iarla Aondroma a-nis anns an earra-dhubh. Thug e a cheann fodha ré aimsir bhruailleanach nan 1650an; 'nuair a nochd e 'aghaidh a-rithist, gus fàilte a chur air an rìgh, chaidh a thilgeil ann an Tùr Lunnainn, cleas a sheann nàmhaid Gilleasbaig Fiar-Shùileach, fo amharas anùmhlachd is foill. A-réir coltais, b'iad sìor iarrtais a mhnatha, agus, gu dearbh, an iomadach fir-fhéich a bh'aige, a shàbhail e - ged a chluinnear sainnseil eile anns na tobraichean gun robh barrachd fiosrachaidh aige mu dhéiligeadh dìomhair athair an rìgh na bu chòir. Mothaichear cuideachd do'n taic-airgid a thug Dòmhnallaich na h-Albann dha 'na ionnsaigh gus a dhùthchas fhaighinn air ais.⁸

Ann an Albainn, mar a chunnacas, b'e Aonghas Ghlinne Garadh, Mac Mhic Alasdair, a thagair dha fhéin ròl ceannard Chlann Dòmhnail bho co-dhiù toiseach nan 1650an. A-rithist, 'nuair a thàinig an rìgh dhachaigh bha dùil gum biodh a'bhuaidh aige. Bha Sir Dòmhnall MacDhòmhnail Shléite an déidh ùghdarras a chall, seach gun robh e air a bhith 'na fhear-brath aig a'Chofhlaitheachd; bha e a'faighinn tuarasdail bhuaipe air sgàth a ghiùlain.⁹ Fhad nan dà bhliadhna a bha oighreachd EarraGhàidheal arfuntaichte, bha e coltach gun robh feadhainn ann an riaghaltas Lunnainn a bhiodh deònach dùthchas Chlann Dòmhnail a roinn eadar an dà cheannard rìoghalach: Cinntire gu iarla Aondroma, agus Ìle - d'an robh seilbh aig Caimbeulach Chaldair, a bha suas gu 'amhaich

---

⁷Hopkins, Glencoe and the End of the Highland War, tdd.39-40.

⁸Ohlmeyer, Randal MacDonnell, tdd.257, 262, 267, 269-71; faic GD 201/1/78: bann luach £500 bho Mhac 'ic Ailein.

⁹Ohlmeyer, Randal MacDonnell, td.256n.139.

ann am fiachan - gu Aonghas Ghlinne Garadh.¹⁰ Cha do dh'éirich le fear seach fear dhiubh: gu dearbh, bha iarla Aondroma cho domhainn ann an ainbhfhiaich 's nach do dh'fheuch e tuilleadh ri 'aobhar a sheasamh taobh a-bhos Shruth na Maoile.¹¹ A cheart cho tàbhachdach, bha Mac Mhic Alasdair cuideachd ag amais air an tiotal iarla Rois, seann urram Rìghrean nan Eilean a bha, a-réir a thagraidhean - agus tha roinn mhath de'n fhìrinn annta - a'leantainn an teaghlaich aige; a-rithist, ge-tà, dh'fhàillich e air, ged a thugadh dha an t-ainm Morair MhicDhòmhnaill is Àrois, agus tuarasdail £300 gach bliadhna.¹² Bha urram a-réisde aigesan fada seachad air gach ceanncinnidh eile de Chloinn Dòmhnail na h-Albann. Ach, mar a dhearbhadh cùisean, ri linn na sìthe cha b'ionnann a ghlòirmhiann àrd agus a theachd-a-steach tana; an àm na connspaide, 'nuair a bha an cothrom aige a nàbaidhean a chur an taic ri chéile fo 'cheannas an aghaidh nan Duibhneach, cha b'urrainn dha, mar a chanas Hopkins, am fòirneadh a dhearbhadh le ùghdarras laghail.¹³ Air a'cheann thall, b'e Dòmhnallaich Shléite a thug a-mach a'bhuaidh. Cha bu shuarach an rud e, ge-tà, an strì airson ceannas nan Dòmhnallach; mairidh an seann choincheap beò, 's e 'na bhonn connspaid aig cridhe eachdraidh na Gàidhealtachd, airson an ath fhichead bliadhna co-dhiù.

Bha an Athaiseag 'na mealladh-dòchais airson cuid de na rìoghalaich eile cho math. Faodar coimhead, mar eisimpleir, air Tormod MacLeòid Bhearnaraigh, a bha an dùil a bhith an seilbh tighearnas Asainn an déidh nam bliadhnaichean a thug e seachad air fògradh anns an Roinn-Eòrpa; gidheadh 's e bun a bh'ann gun do chum Niall MacLeòid gréim - le foill, tha e coltach, is le brìbean - air a dhùthchas, gus an do ghlac Clann Choinnich an oighreachd leis a'cheart uiread de dh'àinneart is de dh'anaceartas.¹⁴ Am briseadh-dùil bu thruime do na rìoghalaich an lùib an àma seo, ge-tà, b'e siud athstéidheachadh Caimbeulaich EarraGhàidheal, an déidh toirt air ais Ghilleasbaig Bhig,

---

¹⁰*Ibid.*, tdd.273-4 - bha an t-iarla deònach £10,000 a phàigheadh airson na h-oighreachd, agus chan eil rian nach biodh deagh chuid dheth sin a'tighinn bho 'luchd-dàimh ann an Albainn; cuideachd Hopkins, Glencoe and the End of the Highland War, tdd.40, 42.

¹¹Ohlmeyer, Randal MacDonnell, tdd.274-6.

¹²Hopkins, Glencoe and the End of the Highland War, tdd.22-3; Stevenson, Alasdair MacColla, tdd.277-8. Bheirear an aire mar a litricheas e fhéin - agus Dòmhnallaich na Ceapaich cho math - 'ainm anns a'Bheurla *MacDonnell*, 's e mar dhòigh Chaitligich cleas nan Éireannach.

¹³Hopkins, Glencoe and the End of the Highland War, td.45.

¹⁴*Ibid.*, td.23. Airson mar nach deach le feadhainn eile de na rìoghalaich, faic Wardlaw MS, tdd.450-1.

Morair Latharna, mar Mhac Cailein Mór - ged nach robh aige ach tiotal iarla, 's cha b'e a'mharcasachd mar 'athair - ann an Dàmhair 1663. Troimh phòsadh, bha an t-iarla ùr càirdeach ri John Maitland, iarla Lauderdale, a bha a'stiùireadh riaghaltas Dhun-Éideann. A dh'aindeoin braise a'Chaimbeulaich, mar a bha e fo amharas air sgàth na cléireachd, agus mar a bha droch-chliù a'leantainn ris an teaghlach gu léir air los giùlain 'athar anns na cogaidhean, mean air mhean bha riaghladh cùisean taobh-an-iar na Gàidhealtachd air fhàgail ann an tomhais mhór 'na làmhan-sa. Bha EarraGhàidheal 'ga ciùrradh gu mór le ainbhfhiaich, an dà chuid bho na chosg am marcas ann an tréimhse nan trioblaidean, agus cuideachd bho na chaidh a chaitheamh air oighreachd iarla Hunndaidh 'nuair a bha e 'na sheilbh-se ré na Cofhlaitheachd. 'Nuair a fhuair na Gòrdanaich air ais i ri linn na h-Athaiseige, cha deach cuidhteachadh sam bith a thoirt do shliochd Mhic Cailein Mhóir, agus chrean iad air. Cha robh aig Gilleasbaig Beag ach a chuid earrais a ghléidheadh le bhith ag àrdachadh a'mhàil gu mór mór 'na dhùthchas fhéin, agus le bhith a'gairm nam fiachan aige a-steach, sràiteas ionnsaigheach spreòdach a chuireadh iomagain air nàbaidhean EarraGhàidheal, gu seachd sònraichte an dà shliochd bu mhotha a dh'fheall dha, teaghlaichean MhicGillEathain Dhubhairt agus Mhic 'ic Ailein.¹⁵ Air feadh taobh-an-iar na Gàidhealtachd a-réisde bhioraicheadh an strì a dh'ionnsaidh airgid. Thòisich cuid de na cinncinnidh a'leantainn sràiteis ùir, 's iad a'ceannachd fhiachan bho luchd-féiche eile agus a-nuairsin 'gan tagradh anns na cùirtean-lagha; agus an-còmhnaidh bha uallach cìsean r'am pàigheadh, agus saighdeirean 'gan cur leis an riaghaltas mar bhuannachan air fearann iadsan a bha màirnealach no nach robh deònach an sàsachadh.¹⁶

Murt na Ceapaich:

'S dòcha gun robh a'chasgairt air Alasdair Mór MacDhòmhnaill, Mac Mhic Raghnaill, agus air a bhràthair Ragnall Òg, le Alasdair Ruadh Fear Inbhir-Làire 's a sheisear mhac ann an Sultain 1663 air fear de na h-aobhairean carson a thugadh oighreachd EarraGhàidheal air ais cho sgiobalta do Mhac Cailein Mór. A-réir coltais, b'e an nàimhdeas a dh'éirich eadar an ceanncinnidh òg agus Siol Dùghaill Inbhir-Làire, sliochd a fhuair còir-fiù air an cuid fearainn gu dìreach bho mharcas Hunndaidh gun

---

¹⁵Hopkins, Glencoe and the End of the Highland War, tdd.39-42.

¹⁶*Ibid.*, tdd.26-8.

thead a ceannaird fhéin, bu mhathair-aobhar do Mhurt na Ceapaich; bho'n chuideachadh a fhuair Alasdair Mór - trì-fichead duine - ann a bhith a'feuchainn r'a fhuadachadh ann an 1662, tha e coltach gun robh neo-eisimileachd na sliochda seo 'na cùis-bhrosnachaidh aig a'chinneadh gu léir. Ach cha robh taobh blath aig Alasdair Buidhe, an taoidhtear, ris an dithis òg a bharrachd.¹⁷ Agus gu dearbh, bha gu leòr ann a-measg an t-sluaigh do nach robh an dà bhàs ud 'nan aobhar-mulaid: 'nuair a thill an ceanncinnidh 's a bhràthair bho'n Ròimh, far an deach an oideachadh, a-réir aithrise theann iad ri cur às do dh'obair na creachadaireachd, poileasaidh nach do chòrd ris a'phoball 's iad air a bhith cho fada fo chuing Gearasdan Dubh Inbhir-Lòchaidh. A-rithist - rud a lean ris a'ghille òg, 's dòcha, bho'n Eadailt - bha giùlan pearsanta Alasdair Mhóir fhéin, àrdanach is fuaraidh, 'na chachdan aca.¹⁸ 'S beag an t-iongnadh, a-réisde, nach do dh'éigheadh a'chaismeachd, 's nach do chuireadh an crann-tàra timcheall na Ceapaich, an déidh a'mhuirt. Mhair an cinneadh aig sìth, agus fhuair Alasdair Buidhe seilbh air dùthchas Mhic 'ic Raghnaill aon uair eile. Chan eil teagamh nach ann a dh'fhàgadh an gnothaich 'na thàmh, mur a b'e déineasachd Iain Luim ann a bhith a'gairm na tòrachd.

Na h-Òrain:

Tha còig òrain air sgeul againn ceangailte ris a'mhurt: *Dh'éirich mi moch madainn Dòmhnach*, a chuireadh ri chéile le piuthar nam bràithrean a chaidh a mharbhadh, òran, dh'fhaodadh e bhith, a dh'ainmich Sìleas na Ceapaich mar "Chumha Nì Mhic Raghnaill"¹⁹; agus ceithir le Iain Lom: *'S tearc an-diugh mo chùis ghàire, Mi am shuidh' air bruaich torrain, Trom euslaint' air m'aigne*, agus *Ged tha mi 'm eun*

---

¹⁷Eucltach ris a'chòrr de dhùthchas na Ceapaich, cha robh còirichean fearann Inbhir-Làire ann an làmhnan Mhic an Tòisich. Faic Somerled MacMillan, *Bygone Lochaber: Historical and Traditional* (Glasgow, 1971), td.148-9, 157; cuideachd *RPC* 3, I, tdd.150-1, 220; *CD* II, tdd.633-8; Archibald Campbell, "The Keppoch Murders - 1663", *TGSI* 39/40 (1942-50), tdd.167-75; Hopkins, *Glencoe and the End of the Highland War*, tdd.30-1; *ÒIL* tdd.268-74; *Wardlaw MS*, td.461-3, OTA GD 112/39/106/7. Bheirear an aire mar a tha an t-Urr. Seumas Friseal a'fàgail air Gilleasbaig mac Alasdair Bhuidhe, esan a lean 'athair mar cheanncinnidh, gum b'esan a thionnsgain am murt an toiseach.

¹⁸Anns a'bheulaithris, ge-tà, b'ann anns an Fhraing a fhuair iad an cuid oideachaidh: SEA Leabhraichean Chaluim MhicGillEathain, I I 1, td.27, Ailean MacDhòmhnail 'ga aithris.

¹⁹*ÓB* 158; faic *BSC* 1307, agus td.179. 'S e seo an t-ainm a th'air an òran ann an Sgìre Lochabar, a-réir *ÒIL* td.281. B'e Sìle a'cheud ainm a bh'oirre, a-réir na beulaithrise: SEA Leabhraichean Chaluim MhicGillEathain, *ibid.*, td.28.

*fògraidh 's tìr seo.*²⁰ Ann an cumha na peathair tha i a'tòiseachadh leis na murtairean - "prasgan fhearaibh le falbh modhar" - ach tha dà chuspair gu sònraichte air a h-aire. An toiseach, bheir i d'an éisdeachd dealbh drùidhteach de'n mhurt fhéin, mu fhuil nan gillean 'ga dòrtadh:

Dh'fhosgail mi doras an t-seòmbair,
Hì rìthill ùthaill ó
 Ruigeadh i barr-iall mo bhrògan,
Fàth mo leann-duibh, o hao o.

Ruigeadh i barr-iall mo bhrògan,
 Fuil an cridheachan a'dòrtadh,
 'S teann nach d'òl mi-fhìn mo leòir dhith,
 Fuil Raghnaill am fear a b'òige,
 'S fuil Alasdair an leadain bhòidhich.

A-nuairsin, tha i a'cur mar fhiachaibh air cinncinnidh Chlann Dòmhnail gun toir iad a-mach an dìoghaltas dhi:

Beir fios bhuamsa gu Mac Dhòmhnail,
 Gu Mac Mhic Alasdair Chnòideart,
 'S gu Mac Mhic Ailein o'n mhór-chuan,
 Mar a dh'fhàgadh na fir òga,
 Tha m'earbsa an Rìgh na glòire,
 Gun lean sibh gu dian an tòrachd,
 'S càirdean dhuibh fhéin, 's bràithrean dhomhs' iad,

Bheirear an aire mar a thòisicheas i le "MacDhòmhnail", ceannard a'chinnidh: ged a dh'fhaodadh sinn an rann a ghabhail mar gum b'ionnan "MacDhòmhnail" agus "Mac Mhic Alasdair Chnòideart", seach nach eil *is* 'ga chur eadar an dà loidhne, chan eil rian nach e Sir Seumas Shléite as ciall do'n tiotal an-seo. Fiù's cho tràth ri toiseach nan 1660an bha an strì air a dùsgadh eadar teaghlach Shléite agus teaghlach Ghlinne Garadh feuch cò aig an robh a'chòir dhlìgheach air ceannas Chlann Dòmhnail. Mhaireadh i 'na teas-connsachadh gu ruige bàs Aonghais aig deireadh 1680.

B'iad na dian-iarrtais a rinn Iain Lom 'na chuid bàrdachd, ge-tà, a dh'aobharaich buille-bhàis do na murtairean mu dheireadh thall. An obair bu chumhachdaiche a rinn e, agus gu dearbh an obair a b'fheillmoire de na ceithir anns na tobraichean, b'e siud 'S

---

²⁰ÒIL 974-1173, 1380-1449, 1450-1543, 1594-1637.

*tearc an-diugh mo chùis ghàire.*²¹ Tha am bàrd a'tòiseachadh le bhith a'cur cudroim air a'cheangal phearsanta eadar e fhéin agus na bràithrean, agus a-nuairsin bheir e dealbh dhuinn de'n aitreabh aca, a bha uair 'na cheann-uidhe airson luchd-ealain, 's e a-nis 'na fhàsach.²² Tionndaidhidh e do'n chasgairt fhéin:

Dh'fhàg àlach nam biodag
Mar sgàile ruidil ur bian.²³

agus nì e coimeas eadar "a'ghràisg" a rinn am marbhadh - "luchd-spùilleadh nan cliabh", "paca Turcach gun tioma":

Rinn sibh buailtean d'ur bàthaibh
Ann an gàrradh nam peur,
Is cuid chungaidh ur càise
Ann an àros nan teud.²⁴

agus cùirteileachd nam bràithrean - "na cuirp chùbhraidh", "na h-àilleagain chùbhraidh".²⁵ A-réir a'bhàird:

'S truagh ri ìnnse an reusan
Bha 'na aobhar do'n mhurt
Aig na h-eucoraich dhaoine' ud
A tha barbarra curt:
Chionn Mac Mhic Raghnaill bhith diombach
Air na beusaibh bha ac',
Cleachdadh reubainn is méirle
Is gach mìochuis 'nam measg.²⁶

---

²¹Faic cuideachd mar a chleachdas Cailean MacCoinnich, Fear na Cùile, dà loidhne bho'n òran (ÒIL 1025-6), 's e a-mach air an droch-bhuil a bhios Clann Choinnich a'fuiling aig a nàbaidhean air sgàth an *Disarming Act*: "we are now indeed foh chossive sheal Dowilh luchk Spoulie ni cleavhe" [LNA LS 1334 f.75v, 18/6/1725].

²²ÒIL 974-1013.

²³*Ibid.*, 1028-9.

²⁴*Ibid.*, 1027, 1034, 1090-3.

²⁵*Ibid.*, 1022, 1040; cuideachd 1046-61.

²⁶*Ibid.*, 1102-9.

Air feadh na roinne seo de'n òran cuiridh e beum sònraichte, mar a shùilicheadh sinn, air anacriosdaidheachd a'mhuirt; bheir Dia a-mach an dìoghaltas, chan ann a-mhàin orrasan a rinn an gnìomh, ach air gach aon de'n chinneadh nach do thog guth 'nan aghaidh:

'S iomadh murt bha 'san t-saoghal
O mharbhadh Abel le 'bhràth'ir,
Ach b'e samhladh a'ghnìomh seo
Mar gum marbhta leis Adh'mh:
'Nuair rinn na h-eucoraich dhaoine' ud
An ceann teaghlaich a mhurt;
Ach cha téid dearmad air dìogh'ltas
Aig an Athair naomhtha no Mhac.

Chuir sinn romhainn craobh sìthe
Chumadh dìon oirnn gu leòr,
Cha bu chòir dhuinn bhith strì rith'
Am fad cian bhiomaid beò;
Mas sinn féin a chuir sìos i
B'olc a shìothlaidh siud oirnn,
Tuitidh tuagh oirnn á Flaitheas
Leis an sgathar na mèir.²⁷

Tha Iain Lom a'cur crìche air an òran le bhith a'gairm air an dà chéile-comhraig airson ceannas Chlann Dòmhnail, Aonghas Òg Ghlinne Garadh agus Sir Seumas Shléite. 'S e a'cheud fhear, tha e coltach, a gheibh an t-urram as àirde bho'n bhàrd - "A Mhorair Chlann Dòmhnail" - ach tha a chuid achanaich thuige 'ga cur ann an riochd a'bhagairt:

A Mhorair Chlann Dòmhnail,
'S buan do chòmhnaidh measg Ghall;
Dh'fhàg thu sinne 'nar breislich
Nach do dh'fhreasdail thu 'n t-àm;
Mur gléidh thu na h-itean
Chaidh gun fhios duit air chall,
Tha sinne corrach as t'aonais
Mar cholainn sgaoilte o'n cheann.²⁸

Tha barrachd dòchais aige bho Shir Seumas, d'an deach na bràithrean a chur mar dhaltan 'nan òige.²⁹ Anns na loidhnichean mu dheireadh, bruidhnidh am bàrd a-mach do'n chinneadh air fad:

---

²⁷*Ibid.* 1062-77; cuideachd 1118-33.

²⁸*Ibid.*, 1134-41. Bha Aonghas a'dèanamh còmhnuidh ann an Dràcais, faisg air Inbhirnis: Wardlaw MS, td.456.

Is mur d'fhoghainn leibh chaismeachd ud,
 Chlann Dòmhnail tha treun,
 Gheibh sibh spìd is mòr mhasladh,
 Ged nach tabhair mi'm beum.³⁰

Tha toirt a-mach dìoghaltais air a'mhurt a'buntainn dhaibh uile.

B'fheudar do dh'Iain Lom imrich a dhèanamh bho'n Cheapaich an déidh dha an t-òran a chur ri chéile. Fhuair e àite-teàrmann ann an Crachaig, an Gleann Eilcheig Chinntàile, fo sgéith Choinnich iarla Shìphoirt; b'ann an-seo a chuir e ri chéile dà òran eile, 's iad na bu phearsanta na *'S tearc an-diugh mo chùis ghàire*, cuimsichte air éisdeachd na b'fharsainghe. Anns an òran ghoirid *Mi am shuidh' air bruaich torrain* tha am bàrd a'dèanamh tòrr m'a àmhghar fhéin, mar a dhìol e fhéin airson a'chuid dìlseachd d'a mhaighstirean; bheir e luaidh air sinnsireachd nam bràithrean³¹; chan eil cus aige mu'n mhurt fhéin, ach cho suarach 's a bha Sìol Dùghaill anns a'ghnìomh; aig an deireadh maoidhidh e dìoghaltas orra bho Shir Seumas agus bho Aonghas Òg Ghlinne Garadh còmhla. An t-òran eile, *Trom euslaint' air m'aigne*, 's ann ag amais air an t-sluagh a tha am bàrd a-rithist. Tha e a'stiùireadh aire na h-éisdeachd air na dh'fhuiling e fhéin anns an "lath' is dà bhliadhna" bho chaidh Alasdair Mór is Ragnall a chasgairt; cumaidh e a-mach gu bheil e fhathast ann an cunnart:

'S feudar aithris os ìosal
 'Na mo chaithris deal-dìonach,
 Ged tha 'm barantas sgrìobht' ann mo phòc,

---

²⁹ÒIL 1142-9, 1158-65; Wardlaw MS, tdd.461-2.

³⁰ÒIL 1170-3.

³¹Anns an riochd sin, b'fhiach cuimhneachadh mar a tha Iain Lom a'nochdadh mar fhear de na seanchaidhean a b'fheàrr air a'Ghàidhealtachd r'a linn ann an clàr mìorbhaileach dhiubh aig toiseach "Vanitie Exposed", pàipear a sgrìobh Sir Aonghas Mac Mhuirich 's e a'cur sìos air craoibh-sheanchais Clann MhicFhearchair: "Alexander Fraser, alias McKutcher [*recte* McKutchen?], among the Frasers and John McDonald (alias Lame) among the McDonalds, two of the greatest poets and genealogues of the Highlands" [Sir Aeneas MacPherson, The Loyal Dissuasive and other papers concerning the Affairs of Clan Chattan (deas. Rev. A.D. Murdoch, Edinburgh, SHS leabh.41, 1902), td.220. A-thaobh Alasdair Fhrisealaich, Mac Ùisdein, tha mi a'gabhail ris gur e sin Fear Chinnearra, Caitligeach làidir de shliochd Chulbàcaidh (Sliochd Ùisdein) a chaidh oideachadh ann an Douai, fear de na daoine a bu chomasaiche de na coichreidmhean aige r'a linn: faic Alexander Mackenzie, History of the Frasers (Inverness, 1896), tdd.615-16, 617; Duncan Warrand, Some Fraser Pedigrees (Inverness, 1934), tdd.28-31; Alexander MacWilliam, "A Highland Mission: Strathglass, 1671-1777", IR 23 (1973), tdd.78-9, 82, 85; litrichean aige ann an LNA LS 1277 ff.6-22; cuideachd LS 1275 f.111.

Tha pàirt de m'chàirdean cho miannach
'S gun càireadh iad srian rium,
Ach chan fhaigh iad 'nan lìon mi le deòin.

Nàile b'annsa leo m'fhaicinn
Dol gu ceall chum mo thasgaidh,
No 'm madadh ceannreamhar glas ann am fheòil.

O nach robh mi 'm fhear murtaidh,
Gu bhith sàthadh mo chuirce,
Mar bha na càraidean curta 's taigh-bhòrd.³²

Tha an tearrachd a dhìricheas am bàrd air Sìol Dùghaill tòrr na bu treasa, na bu ghéire,
agus gu dearbh na bu shluaghaile a-nis. Mar eisimpleir:

Fhir ruaidh ropaich nam maodal,
Nan toitean 's nan staoigean,
Siud an cogadh nach d'shaoil bhith 'gar leòn.³³

Ùisnichidh Iain Lom dealbh an fhuil 'ga dòrtadh a-rithist, ach leanaidh e air le dà
sgeulachd 's iad 'gan toirt bho'n taigh-chéilidh: lagh cam Chill Mo-Cheallaig; agus bean
a'chruiteir:

'S fiù iad samhlachadh suarach,
Luchd bristeadh na còrach,
Aon dòigh air am faodar a luaidh.³⁴

Tha gach "ceannard" Chlann Dòmhnail air falbh:

Shir Seumas nan Eilean,
'S fad do thriall leam o d'bhàile,
Dh'fheuchainn dòrainn do chinneadh 'san tìr-s'.

'S chan eil Aonghas am thaic-sa,
Tha e 'n Lunnainn an Sasainn,
Siud a'chùis a chuir às domh ri m'bheò.

Nam biodh agam a Bheurla,
B'fheàrr na th'agam de dh'eudail,

---

³²QIL 1480-91; cuideachd 1450-67.

³³*Ibid.*, 1474-6.

³⁴*Ibid.*, 1507-9.

'S maith a ruithinn 's a leumainn ad chòir.³⁵

Tha am bàrd a'crìochnachadh le bhith a'dèanamh tàire air a'phàrlamaid agus "ar luchd-teagaisg", cleasan, tha fhios, a choisneadh deagh-ghean na h-éisdeachd; a-nuairsin cuiridh e crìoch air an òran le bhith a'seulachadh an eudòchais a ruitheas troimh'n bhàrdachd gu léir:

Gach seòl tha ann mar mo bheachd-sa
Chan eil e furasd a cheartach'
Gus an dèan Crìosda le neart e,
O 's e 's Sagart 's as Rìgh dhuinn gu léir.³⁶

Faodaidh sinn a-nis beachdachadh air na h-òrain ud bho dhà thaobh, 's iad coicheangailte - mar fhianais litreachail, agus mar fhianais na h-eachdraidhe. An toiseach, mar a ghabhas na h-òrain ud a mheas mar oibrichean bolsgaireachd. Nochdaidh an aon àilleasachd annta a-thaobh na h-éisdeachd 's a chunnacas anns a'bhàrdachd a chaidh a chumadh ri linn Alasdair mhic Colla, an dà chuid mu dhealbhadh pearsa a'bhàird fhéin agus an dòigh as drùidhtiche ann a bhith a'stéineadh brígh na teachdaireachd orra. An toiseach, cha b'urrainn do'n riaghaltas fhéin ceartas a choilionadh anns a'Cheapaich: dh'fheumadh Iain Lom tionndadh do'n dà cheanncinnidh bu chumhachdaiche a-measg Chlann Dòmhnail. Ach cha b'urrainn do'n bhàrd a chùis a thagradh air am beulaibh, air sgàth 's cho fad air falbh 's a bha an ionadan-còmhnuidh; gu dearbh, ma thagair, 's ann a thug iad cluais bhodhar dha. B'ann do'n phoball a-réisde a thionndaidheadh e, a thogail sgannal 'nam measg a dh'fhéichnicheadh na h-uachdarain dìoghaltas a thoirt a-mach. Ach cha b'e sin an nòs do na dùthchasaich eile, làmh a chur ann an gnothaichean nan nàbaidhean aca. Cha robh de dhàimh eadar na cinnidhean Dòmhnallach a bheireadh orra folachd a dh'éigheachd an aghaidh murtairean ceanncinnidh na Ceapaich.

An toiseach, cleas Nì 'ic Raghnaill, chuir am bàrd beum sònraichte air buirbe a'mhuirt, an fhuil 'ga dòrtadh feadh an làir, gus cofhaireachdainn a dhùsgadh anns an éisdeachd. Ann an dà òran a rinn e air fògradh, ge-tà, nas fhaide an déidh na casgairte, 's

---

³⁵*Ibid.*, 1510-18. Bheirear an aire do'n tàthag anns an rann mu dheireadh, 's i caran neimheil, cuimsichte air éisdeachd aon-chànanaich: grunn thuras ann am bàrdachd Ghàidhlig mu'n àm-sa chithear am bàrd a'feuchainn ri cofhaireachdainn an t-sluaigh a dhùsgadh le bhith ag aideachadh easbhaidhean a chuid Beurla. Ann an càs Iain Luim, cha leig sinn a leas a bhith 'ga gabhail mar an tul-fhìrinn.

³⁶*Ibid.*, 1540-3.

ann a chuireas e a'bhuille air na tha e fhéin air fuiling, agus cuideachd air a'mhasladh a bhiodh air na Dòmhnallaich gu léir nam b'e 's gun deach Alasdair Ruadh 's a mhic a leigeil leo ann an Inbhir-Làire. Anns a'cheud òran, '*S tearc an-diugh mo chùis ghàire*, tha Iain Lom a'tarraing air ìomhaigheachd na martarachd, ìomhaigheachd a bha 'na làn-sheise aig an àm ud, as déidh na h-Athaiseige, agus tòrr 'ga dhèanamh mu bhàis Theàrlaich I is Mhontròis gus taic a thoirt do'n *régime* ùir.³⁷ A-rithist, tha e fìor ìinntinneach a dh'fhaicinn mar a dhéiligeas Iain Lom ri ceist buirbe a'mhuirt. Cuiridh am bàrd fo chomhair na h-éisteachd e mar ghnìomh anacriosdaidh, "aig na h-eucoraich dhaoine' ud", mar a chunnacas, "a bha barbarra curt", aig "paca Thurcach gun tioma", "gné Thurcach gun bhàidh".³⁸ Aig aon ìre, tha seo a'sealltainn - còmhla ri samhla Àbeil agus an luaidh air "bann an Abhiseir threun" - mar a bha buaidh na h-eaglaise, an dà chuid Pròstanach agus Caitligeach, 'ga faireachdainn air a'Ghàidhealtachd mu'n àm ud.³⁹ Cuideachd, ge-tà, tha tailceasachd de'n t-seòrsa ud air a tarraing gu dìreach bho litreachas sluaghail na Beurla, na balantan, na h-almanaig 's na leabhraichean-sràide. Leis an ìomhaigheachd ud, tha Iain Lom a'dealbhadh a'mhuirt cha b'ann a-mhàin mar mhìchliù air Cloinn Dòmhnail, ach mar thàmailt choitcheann an aghaidh na Crìosdaidheachd uile, an aghaidh rìoghachd Dhé. 'S e seo sealladh mu nàdar a'cheartais, m'a bhithbrìgh, a tha gu math ùr ann am bàrdachd na Gàidhlig; gu dearbh, dh'fheumadh am bàrd 'ga thogail a chur an aghaidh na cùlchainnte co-aimsirich bho na Goill, d'an robh am murt mar thachartas a bha gnàthaichte bho chian aig na Gàidheil.

---

³⁷Faic na loidhnichean:

Tha lagh Dhia agus dhaoine
Ag òrdach' sgriosadh gun ghrab
Air marbhaich' an uachdrain,
Rìgh, ceann teaghlaich no treab. [1154-7]

³⁸*Ibid.*, 1104-5, 1034, 1122.

³⁹*Ibid.* 1062-9, 1019; faic cuideachd an rann anns an òran *Mi'n seo air m'uilinn*, "Crùnadh an dàra rìgh Teàrlach":

Mar bha Lusaifear tamall,
'N déidh air thùs bhith 'na Aingeal,
Chaidh a sgiùrsadh le h-ainiochd á Pàrras. [959-61]

Gu mìfhortanach, chan fhaod sinn lorg fhaighinn air buaidh Mhilton an-seo: chaidh *Paradise Lost* a chuir an clò ann an 1666.

Ach tha Iain Lom ag atharrachadh a chùrsa anns na h-òrain a rinn e air fògradh. Mar a thubhairt mi mar-thà, tha a ghuth a'fàs nas sluaghaile, nas talmhaidh; ann am *Mi am shuidh' air bruaich torrain*, tha e ag innse barrachd mu'n chàs aige fhéin; le bhith a'sloinneadh nam bràithrean, tha e 'gan cur ann an céis eachdraidh nan Gàidheal bho shean; chan eil guth air dìoghaltas Dhé. Ann an *Trom euslaint' air m'aigne* tha an taobh-sa de'n obair 'ga chur air adhart fiù's nas fhaide: 's ann a bha am bàrd a'gearradair eachd air a nàimhdean, 'gan càineadh seach nach eil iad a'pàigheadh chisean, agus ag ùisneachadh fealla-dhà is "samhlachadh suarach" - bha am bàrd fhéin caran anfhaiseil m'an deidhinn. Chan eil guth a-nis air dìoghaltas bho nuas; tha am bàrd a'toirt a chuid eisimpleirean de cheartas bho naidheachdan simplidh anns a'bheulaithris gus a chuid teachdaireachd a sparradh air an éisdeachd - éisdeachd an taigh-chéilidh, faodar a bhith cinnteach, feadhainn aig nach robh móran de'n Bheurla.⁴⁰ Bheirear an aire, ge-tà, gun robh iad a'gabhail ùidh - no co-dhiù bha fiosrachadh, no, air a'char bu lugha, beachdan air choireigin aca - mu ghnòthaichean an riaghaltais. Bha sìor-fhàs air buaidh nam poileataigs air a'Ghàidhealtachd r'a linn.

Faic a'Phàrlamaid rìoghail,
Leum an gàrradh far 'n isl' e,
Nach fiosraich do'n Rìgh cìod e dheòin.

Deir siad uile "Ar ceann-riaghlaidh,
Rìgh Bhreatainn 's na h-Éireann",
Ach dh'fhàg an gnìomharra breugach an glòir.⁴¹

Mothaichear cuideachd, rud a tha cumanta ann an casaidean de'n t-seòrsa ud bho thuath sam bith, gu bheil an rìgh fhéin, mas fhìor, neochiontach - 's iad na droch chomhairlichean a th'aige a tha air cùl an uilc. A-rithist, 's e seo sealladh a tha, mas math mo bheachd-sa, air ùr nochdadh anns an òran seo. Tha gearanan de'n leithid ud a'leigeil fhaicinn dhuinn mar a bha sealladh an t-sluaigh Ghàidhealaich, a-thaobh ghnòthaichean-stàite agus, 's mathaid, a-thaobh ceisteannan lagh na dùthcha agus a'cheartais, co-dhiù a'tòiseachadh ri fàs na b'ionnanaiche ri sealladh nan Gall.

---

⁴⁰Faic cuideachd an rann ann am *Mi am shuidh' air bruaich torrain*:

Ceann-cinnidh nam Bràigheach
Chuireadh sgàth air luchd Beurla. [1392-3]

⁴¹*Ibid.* 1531-6.

Mar sin, tha seòl cumadh na bàrdachd aig Iain Lom a'fàs nas achrannaiche. Anns na h-òrain shuas, tha e a'dèanamh feum de dheifir ìrean de chainnt ann a bhith a'labhairt ri deifir bhuidhnean, ri deifir bhreathan de'n choluadar Ghàidhealach. Nise, ged a tha teacs nan òran an ìre mhath stéidhichte anns na tobraichean, fòs feumar toirt an aire mar a tha caochladh rainn còrr a'nochdadh ann an cuid dhiubh nach eil an coisheisean r'am faighinn ann an àiteannan eile. Faodar coimhead mar eisimpleir air na còig rainn diadhaidh a gheibhear ann an leagan de'n òran ann an làmhsgriobhadh a chaidh a chruinneachadh, a-réir coltais, leis an Urr. Seumas MacLathagain.⁴² An deach na rainn seo a chuir ri chéile leis a'bhàrd an-toiseach, agus a-nuairsin gun deach an cuir air cùl leis fhéin, no anns a'bheulaithris, seach nach robh am poball 'gam meas airidh air aobhar an òrain? Air neo - rud as coltaiche, 'nam beachd-sa - seach cha mhór nach ionnan an leagan ud *gun* na còig rainn agus leagan a tha r'a fhaighinn ann an làmhsgriobhadh aig Jerome Stone⁴³, an deach an cuir ris a'bhàrdachd le fear-diadhaidh air choireigin - 's dòcha MacLathagain fhéin - gus teachdaireachd spioradail na cùise a dhaingneachadh? 'S mathaid gu bheil fianais nas cinntiche againn ann an càs dà rann eile nach eil r'am faighinn ach anns an dà leagan shuas, an dà leagan, anns an dol-seachad, as sine de'n òran a tha air sgeul. 'S e as cuspair do na rainn ud Clann Dòmhnail air fad, agus a-nuairsin labhairt iongantach - labhairt eile, oir chaidh luaidh a thoirt air mar-thà - do cheanncinnidh Dòmhnallaich Shléite:

A Shir Seumas, leig drùis diot
'S na leig a'chùis seo mu làr,
O 's e fear t-àite 'san àm seo
Dh'am buin bhith faicsinn air bàir;
Nam biodh iarla Rois agus Ìle
Anns a'chàramh seo dhà,
Bhiodh murt oighreachd na Ceapaich
Air a dhloladh glé thràth.⁴⁴

Tha e duilich a chreidsinn, bho'n àilleasachd a chleachdas am bàrd anns na h-òrain mu Mhurt na Ceapaich air los deagh chothrom a chumail eadar tagraidhean an dà choimpire, gun toireadh e àite an urraim do Shir Seumas 'nuair a bha e a'deachdadh *'S tearc an-*

---

⁴²LNA LS.3784, earrann C, ff.10-15.

⁴³LOD Laing III 251 (earrann C), ff.45-60.

⁴⁴ÖIL 1158-65.

diugh mo chùis ghàire bho thùs. 'S e as coltaiche, chanainn, ach gun deach an labhairt ud a chuir ris an òran an déidh làimh, 'nuair a bha am bàrd a'feuchainn ri faighinn a-steach air Dòmhnallaich Shléite, no co-dhiù 'nuair a bha e a'fàs follaiseach nach fhaodadh e cobhair a shùileachdainn bho mhuinntir Ghlinne Garadh. Mar sin, dh'fhaodadh e bhith gun robh Iain Lom cha b'ann a-mhàin ag atharrachadh a ghutha - agus a phearsa cuideachd - bho òran gu òran, an crochadh air cò ris a bha e a'bruidhinn, ach gu dearbh a'cur fiaraidh anns an aon òran. A bhàrr air a bhith dìreach 'na obair-ealain, bha an t-òran - gu seachd sònraichte an t-òran poilitigeach - mar bhall-acainn ann an làmhan a'bhàird gus a'chrìoch àraid phragmatach aige fhéin a choilionadh 's a thoirt gu buil. Ghabhadh a lìomhadh; fiù's nach cuireadh caochladh air; dh'ùisnicheadh e a-rithist ann an suidheachadh eile: fhad's a bheireadh e a-mach an gnìomh miannaichte. Troimh'n tràchdas seo, tha e 'san amharc agam dearbhadh cho easbhaidheach 's a tha an seòl a tha gnàthaichte aig mic-léinn Gàidhealtachd na h-Albann: 's e sin, briathran bàrdachd bàird fa leth a sgrùdadh gun eadhon ealla a ghabhail de'n choitheacs 's an deach na h-òrain a chuir ri chéile. Aig an aon àm, ge-tà, tha lochdan soilleir r'am faicinn fiù's ann am mionrannsachadh seo; 's mathaid gu bheil bonnstéidh a'phroiseict a'fàs caran meachranach. Ann an iomadach càs, 's ionnan an tòrachd air a'bhunteacs agus a bhith a'ruith as déidh an teine-sionnachain.

Faodar a-nis tionndaidh do'n taobh eachdraidheil de'n ghnothaich. Ann an gach fear de na còig òrain a rinneadh mu Mhurt na Ceapaich, anns a'cheud àite tha na rainn 'gan labhairt ri muinntir Chlann Dòmhnaill air fad. Ann an càs Iain Luim, tha e duilich a ghabhail ris nach robh am bàrd a'feuchainn a dh'aona bhàghadh ris an cinneadh a tharraing ri chéile, nach robh e 'san amharc aige Clann Dòmhnaill aontachadh às ùr an lùib a'mhuirt. Bha e a'dèanamh oidhirp gus folachd a ghairm an aghaidh Shìol Dùghaill - agus gu dearbh an aghaidh nam mac aig Alasdair Buidhe - air sgàth 's gun deach an fhìorfhuil cha b'ann a-mhàin de Dhòmhnallaich na Ceapaich, ach de Chloinn Dòmhnaill air fad, a dhòrtadh le'n cuid bhiodag. Chunnacas mar-thà mar a b'e Aonghas Òg Ghlinne Garadh an t-uachdaran bu dhéineasaiche ann a bhith a'tagradh a chòrach air ceannas a'chinnidh, air cathair Rìghrean nan Eilean, as déidh na h-Athaiseige. Aig toiseach gnothaich, a-réir aithrise, b'ann bho'n taobh aigesan a bha Iain Lom an dùil gun tigeadh

an tòrachd.⁴⁵ Gidheadh cha deach leis⁴⁶; 's e dearbhadh air an sin gun d'fhuair e, 's e air fògradh, àite-teàrmann ann an oighreachd MacCoinnich Chinntàile.

Ann an sùilean an dà uachdarain Ghàidhealaich d'am b'abhast a bhith a'làimhseachadh a'chumhachd air taobh-an-iar na dùthcha, Mac Cailein Mór agus MacCoinnich Chinntàile, cha bu rud suarach idir a bh'ann an dol-suas Mhic 'ic Alasdair, agus anns na tagraidhean glòirmhiannach a bha e a'dèanamh. Gu dearbh, tha e coltach, ma ghabhas sinn ri casaidean Aonghais Òig, nach robh fada gus an do thòisich iad ag obair fo làmhan a chéile a cheannachd uachdaranachd dùthchas Ghlinne Garadh is Chnòideirt.⁴⁷ Nise, bha meas sònraichte aig Coinneach Mór MacCoinnich air cultar na Gàidhealtachd, agus tuigse gheur m'a gnothaichean, seach gun deach a chuir mar dhalta a Chinntàile 'na òige. 'S dòcha gun tug e aoigheachd do'n bhàrd los nach biodh e a'cur impidh air Mac Mhic Alasdair, agus gun robh làmh aigesan ann a bhith a'toirt air Sir Seumas Shléite am barantas fhaighinn bho riaghaltas Dhun-Éideann an aghaidh nam murtairean. Bha an Dòmhnallach a'fuireachd aig an àm-sa ann am Bailnigh, faisg air Caisteal Bhrathainn - ged a ghluais MacCoinnich fhéin ann an 1665 a Leòdhas gus a chuid teachd-a-steach a shàbhaladh, agus gun teagamh gus deagh-ghean a chinnidh a ghléidheadh.⁴⁸ Tha e nas coltaiche, ge-tà, nach b'urrainn do dh'Aonghas Òg an dìoghaltas a thoirt a-mach co-dhiù. Bha obair na creachadaireachd a cheart cho féillmhor a-measg nan dùthchasach aigesan - gu h-àraid muinntir Chnòideirt - 's a bha i aig muinntir a'Bhràighe: mar sin, bhitheadh e duilich dha a dìteadh agus feadhainn bho'n taobh-a-muigh a mharbhadh air sgàth a'cheàird, gu sònraichte ann an àite cho faisg air làimh 's a bha a'Cheapaich. Gu dearbh, mu'n aon àm bha Gilleasbaig Òg Caimbeul a'fàgail air Aonghas gun robh e fhéin ri brosnachadh na creachadaireachd ann an EarraGhàidheal gus trioblaid a tharraing air a dhùthchas. Mu dheireadh thall, b'e Sir Seumas Bàn Shléite - esan, cuimhnichear, a dh'oidich na gillean - a ghabh air fhéin an t-uallach

---

⁴⁵CD II, td.636; ÒIL td.274. Shaoil leis na murtairean fhéin gum b'ann bho àirde Ghlinne Garadh a dh'fheumadh iad an fhaire a chumail: *ibid.*, td.272.

⁴⁶A-réir beulaithris a'Bhràighe, b'e an fhreagairt a fhuair Iain Lom bho Aonghas Òg: "Is clann chàirdean iad fhéin agus bitheadh iad a'cur an gnothach ceart. Agus cha téid mi ann. Cha mhutha a gheibh thu feadhainn a nì e air do shon a leithid sin de dh'olc." - SEA Leabhraichean Chaluim MhicGillEathain, *ibid.*, td.52, Iain MacDhòmhnaill 'ga aithris.

⁴⁷Hopkins, Glencoe and the End of the Highland War, td.42.

⁴⁸Wardlaw MS, td.456.

ceartas a chuir an gnìomh; ach b'e a bhràthair, Gilleasbaig Ruadh, no an Ciaran Mabach, fear cruadalach, geurchuiseach, Caitligeach, fear a bha 'na shàr bhàrd cuideachd, agus a dh'fhuirich air an oighreachd ann an Uibhist-a-Tuath, a rinn am marbhadh.⁴⁹ B'e Iain Lom fhéin a sheòl dha an rathad; bha e an làthair aig a'mharbhadh; b'esan a thug na cinn suas a dh'Inbhirnis, 's e a'stad aig Caisteal Inbhir-Lòchaidh d'an sealltainn do Mhorair MacDhòmhnaill, 's e mar gum biodh a'tilgeil innisg air.⁵⁰ Tha an t-òran a rinn e do'n Chiaran Màbach, *Ged tha mi'm eun fògraidh 's tìr seo*, a'seulachadh a bhuaidhe, a'dearbhadh do'n éisdeachd gum b'ann air an taobh aigesan a bha an ceartas mu dheireadh thall. Ach mhair Alasdair Buidhe mar cheanncinnidh na Ceapaich; ged a chaidh dithis de chuid mhac fo'n choill', dh'fhuirich Gilleasbaig; b'esan a fhuair an ceannas 'nuair a chaidh 'athair a bhàthadh ann an 1669.⁵¹

Mar sin, cha bu chòir dhuinn beachdachadh air Murt na Ceapaich mar thachartas mar gum biodh leis fhéin ann an eachdraidh na tréimhse seo air a'Ghàidhealtachd. Chaidh an naidheachd innse fad is farsaing air feadh na Gàidhealtachd; chaidh a lìomhadh 's a cuir ann an riochd na beulaithrise leis na seanchaidhean. Ach 's e gnothaich gu math tàbhachdach ann an eachdraidh Chlann Dòmhnail air fad a tha Murt na Ceapaich: leig e fhaicinn do'n dùthaich, 'nuair a thigeadh a'chùis gu aon 's gu dhà, cho lag 's a bha cumhachd Mhic 'ic Alasdair a-measg nan cinnidhean a bha, mas fhìor, fa uachdaranas; cha b'ann gus an do bhris an cogadh a-mach mu sheilbh Eilein Mhuile ann am meadhon an ath dheichead a fhuair e an cothrom a-rithist a chòir a sheasamh, agus a cheannas a thagairt, a-measg a nàbaidhean. Aig an aon àm, thug e cothrom às ùr do Shir Seumas Shléite: air sgàth a ghiùlain leam-leat ri linn réim Chrombail, bha e a'cumail aige fhéin. Thug Murt na Ceapaich air an Dòmhnallach a dhol an-sàs ann an gnothaichean na Gàidhealtachd a-rithist, agus ròl ceannard a'chinnidh a ghabhail os làimh - ròl air an robh a mhac, Sir Dòmhnall, gu math déidheil 'na réim fhéin. 'S fheudar dhuinn cuimhneachadh, ge-tà, gun robh Murt na Ceapaich, mar a chanas Hopkins, 'na dheagh rabhadh do na cinnchinnidh eile nach fhaodadh iad an tuath a chuir fo chuing le bhith a'cur às do'n

---

⁴⁹Bha am bàrd fhéin, a-réir na beulaithrise, caran amharasach gun deidheadh Sir Seumas 'na aobhar: faic *ÒIL*, td.xxxix n.2; SEA Leabhraichean Chaluim MhicGillEathain, *ibid.*, td.53.

⁵⁰*ÒIL*, tdd.271-4.

⁵¹*CD* II, td.637; *ÒIL*, td.273; *RPC* 3, II, td.586; MacMillan, *Bygone Lochaber*, td.149: faic *ibid.*, td.157 airson an traidisein gun deach Ailean Dearg mac Alasdair Bhuidhe a mharbhadh le fear de Chaimbeulaich a'Bhràighe.

chreachadaireachd; as déidh na h-Athaiseige mhair an t-ideòlas gaisgeil - am mór-thlachd ann am fòirneart - gu math làidir 'nam measg.⁵² Tha na bha an dàn do dh'Alasdair Mór na Ceapaich 's a bhràthair, agus, air an làimh eile, éifeachd dhrùidhteach bàrdachd Iain Luim fhéin, a'dearbhadh gu feumadh na h-urracha móra fhathast a bhith gu math àilleasach 'nan déiligeadh leis a'mhith-shluagh.

---

⁵²Hopkins, Glencoe and the End of the Highland War, td.30: "Almost no other clansmen showed concern [mu'n mhurt], since Keppoch had tried to suppress their traditional habits of cattle-raiding - a lesson other chiefs, and lowlanders, would not forget."

14: SGAOILEADH AN T-SÌBHEALTAIS ÙIR FÀS NA MALAIRTEACHD AIR A'GHÀIDHEALTACHD

'S urrainnear beachdachadh air eachdraidh na Gàidhealtachd anns an dàrna leth de'n t-seachdamh linn deug mar iomairt na strìthe, agus na cinnidhean a'sìor fheuchainn a chéile: aig coinneamhan nan urracha móra, anns na cùirtean-lagha, troimh bhuaireadh na creachadaireachd, agus fiù's air a'bhlàr-chatha. Bha an cuid fhiachan a'fàs gun sguir gu ìre a bha cunnartach; aig an aon àm, bha eascairdeas is neimh a'sgaradh cha b'e a-mhàin nàbaidhean, ach a'fosgladh bheàrnan eadar ginealaichean, no eadhon a'briseadh nam bann-pòsaidh. 'S e seo an sealladh, làithichean teinne is collaideach, a tha a'chuid mhór de na càipeis cho-aimsireach - na litrichean, na h-aithisgean-riaghaltais, clàr na Comhairle Dìomhaire - a'tabhann do'n mhac-léinn. Chan fhaod sinn, ge-tà, dealbh cruinn uile-ghabhaltach de'n aimsir ud a chuir ri chéile mur an toirear an aire do'n taobh eile: 's e sin, mar a bha fàs air a'mhalairt 's air teachd-a-steach nan ceanncinnidh a mhair bho Athaiseig Theàrlaich II gu ruige bliadhnaichean na gorta aig deireadh an linn. Mar is trice, chan eil na forbairtean ud a'nochdadh anns an litrichean, càipeis a dhéiligeas ri gnothaichean làitheil an sgrìobhadair. Ach bha buaidh anabarrach aca air dòigh-bheatha, air giùlan, air càirdeas, agus gu dearbh air baraileachd 's air féin-ìomhaigh gach raing de'n choluadar Ghàidhealach. Faodaidh sinn a-nis beachd a ghabhail air mar a bha an cuid saoghail ri atharrachadh 'nan lùib.

An Dròbhaireachd:

Bha eallach nam fiachan a'sìor fhàs na bu thruime air cinnchinnidh na Gàidhealtachd ann an réim Theàrlaich II. Bha trì dòighean sònraichte ann leis am faod iad dìreadh orra: obair na dròbhaireachd a bhrosnachadh; laimhseachadh gnothaichean na h-oighreachd athchòireachadh a-réir na malairteachd ùir; agus am màl a thogail.¹ Bu mhath leam an-toiseach ruith ghoirid a thoirt air obair na dròbhaireachd 's a'bhuidh a bh'aice air saoghal a'Ghàidheil.

Cha b'e gnothaich ùr air a'Ghàidhealtachd a bh'ann crodh a bhith 'gan toirt sìos chun nam margaidhean Gallda: gheibhear fianais air seòl air choireigin de dh'obair na dròbhaireachd ann an ceann-a-deas na dùthcha cho tràth ris an t-siathamh

---

¹Faic Christine Lesley Horricks, "Economic and Social Change in the Isle of Harris, 1680-1754" (Tràchdas Ph.D., Oilthigh Dhun-Éideann, 1974), td.47.

linn deug.² Chithear mar a chaidh an obair a leudachadh ri linn nan 1620an agus nan 1630an: tha e coltach gun robh Ruairidh Chòigeach a'brosnachadh a'cheàird ri linn a thaoiteireachd ann am Muile, ged nach robh móran rian air a'chùis aig an àm ud; ann an 1635 bha Iain Òg Caimbeul mac Fir Chaldair, ge-tà, an-sàs anns an dròbhaireachd ann an dòigh gu math coltach ris mar a dh'fhàs i na b'anmoiche anns an t-seachdamh linn deug.³

Anns a'cheud dol-a-mach, feumaidh sinn dol-suas malairt a'chruidh as déidh na h-Athaiseige a shuidheachadh ann an coitheacs na h-aimsire. A dh'aindeoin - rud a chunnacas shuas - mar a dhubh-fhaillich air cuid de na cinncinnidh, 's iad ag amais air àrd-onair na stàite bho làimh an rìgh, anns an fharsaingeachd bha na bliadhnaichean ud comharraichte airson a'bharrachd dòchais a bh'aig muinntir na h-Albann, airson mar a bha piseach le'n cuid saoghail mu dheireadh thall as déidh réim na teanntachd fo'n dionadair Crombail. Chithear an leasachadh seo gu sònraichte ann an roinn na malairteachd, far an do dh'fhairicheadh a'bhuaidh a bh'aige ann an dà dhòigh: an sìor fhàs ann an àireamh nam borgh 's nam féilltean, agus mar a bha an t-ìomchar eatorra - agus, gu dearbh, thall thairis - daonnan a'dol am meud. A-mach air aon ghort a thàinig air Albainn ann an 1674-5, am bitheantas bha a'chliomaid fàbharach; bha àireamh an t-sluaigh, tha e coltach, fhathast a'faotainn air ais do na h-ìrean aig an robh e mus do thòisich na cogaidhean; mar sin, bha prìsean-bìdhe 'gan cumail ìosal. B'ann gu math soirbheasach a-réisde ri gnothaichean na malairte a bha an suidheachadh air feadh na dùthcha as déidh na h-Athaiseige. A dh'aindeoin na tha cuid de dh'eachdraichean eaconomach na h-Albann a'cumail a-mach, tha a h-uile coltas air a'chùis gun robh a'Ghàidhealtachd, gu ìre co-dhiù, a'copàirteachadh anns an fhorbairt nàiseanta seo.⁴ Gu dearbh, dh'obraich fàs na malairte air a'Ghalldachd agus na b'fhaide air falbh mar spreagadh air an aon fhàs a-bhos. Aig bun a'ghnothaich, b'e fàs nam borgh 's nam bailtean móra mu dheas, agus cuideachd na leasachaidhean ann an dòigh-beatha nam bùirdeasach mar thoradh air dol suas na malairteachd; bha an

---

²I.F. Grant, The Social and Economic Development of Scotland before 1603 (Edinburgh, 1903), tdd.545-7.

³Frances J. Shaw, The Northern and Western Islands of Scotland in the Seventeenth Century (Edinburgh, 1980), td.155; RPC 1, XII (1622-5), td.698.

⁴Faic A.J.S. Gibson agus T.C. Smout, Prices, food and wages in Scotland 1550-1780 (Cambridge, 1995), tdd.166, 169; Michael Walter Flinn, Scottish population history from the 17th century to the 1930s (Cambridge, 1977), tdd.151, 156-64; Rosalind Mitchison agus Leah Leneman, Sexuality and Social Control: Scotland 1660-1780 (Oxford, 1989), tdd.44-5; T.M. Devine, The Transformation of Rural Scotland: Social Change and the Agrarian Economy, 1660-1815 (Edinburgh, 1994), tdd.2-4; Ian Whyte, Agriculture and Society in Seventeenth-Century Scotland (Edinburgh, 1979), tdd.177-81, 183-7.

fhéill air mairtfheòil a bhiathadh an sluagh a'sìor mheudachadh 'na lùib.⁵

Ach cha b'ann a'frithealadh air a'Ghalldachd a-mhàin a bha obair na dròbhaireachd: bho dheireadh nan 1660an thòisicheadh ag iomain a'chruidh gu margaidean Shasainn. Tha dà aobhar air cùl na forbairte seo: an toiseach, mar a chuireadh casg air a'mhalairt Éireannaich - malairt a bha gu math tàbhachdach gu ruige an àma ud - leis an *Irish Cattle Act* ann an 1666; agus cuideachd mar a bha a'chusbainn air a'chrìch eadar an dà dhùthaich a'sìor ìsleachadh. An toiseach b'iad na dròbhairean bho na Crìochan fhéin a bha a'gabhail brath air na cothroman ùra; na b'fhaide 's an linn, ge-tà, tha e coltach gun deach barrachd Ghàidheal an-sàs anns an obair, 's iad mar gum biodh a'faighinn cuidhteas na ceannaichean Gallda.⁶ Mar a chanas Ian Whyte:

By the end of the century the droving trade had emerged as a highly organised system...One effect of this was, for the first time, to begin to tie the Highlands in to the economy not only of the rest of Scotland, but of Britain as a whole by developing a product which was easily raised and was in sufficient demand to be competitive despite the great distance from English urban markets.⁷

Cha b'ann a-mhàin gun robh a'Ghàidhealtachd 'ga ceangal ris a'chòrr de'n Bhreatainn troimh mhalairt a'chruidh: rinneadh feum de mhairtfheòil na dùthcha ann a bhith a'biathadh neart fàsmhor a'Chabhlaich Rìoghail; chuireadh cuid dhith, 's i saillte 's 'ga stobadh ann am baraillean, a-null gu dùthchannan thall thairis.

Faodaidh sinn sùil a thoirt air a'mhìneachadh aig Robert A. Dodgshon mu fhàs na dròbhaireachd. A-réir a bharaile, tàrmaichidh i anns a'chasg a chuireadh air cuirmean nan ceanncinnidh le Reachdan Idhe:

By curbing the various forms of chiefly consumption, the Statutes forced chiefs to reconsider the food rents which they extracted from the peasant economy. The dilemma now facing them was simple. If they were no longer able to fight with food, to expend it within the framework of the estate on status-building activities, then how was its latent value to be realised? In the circumstances, their logical response was to market food,

---

⁵Whyte, *Agriculture and Society in Seventeenth-Century Scotland*, tdd.124-5, 234-5.

⁶*Ibid.*, tdd.79-80, 187, 237-42; cuideachd Hopkins, *Glencoe and the End of the Highland War*, td.25; Allan I. Macinnes, "The Impact of the Civil Wars and the Interregnum: Political Disruption and Social Change within Scottish Gaeldom" ann an Rosalind Mitchison agus Peter Roebuck (deas.), *Economy and Society in Scotland and Ireland 1500-1939* (Edinburgh, 1988), tdd.63-4.

⁷Whyte, *Agriculture and Society in Seventeenth-Century Scotland*, td.241.

converting food rents into cash. In fact, the seventeenth century saw an increasing amount of Highland produce, especially cattle, being marketed. In some cases, it was handled by the landowners themselves, but as the century progressed, there was an increasing tendency for them to transfer the burden of marketing on to the tenant by converting food rents to cash. In many cases, though, the switch was gradual, rather than being a single, revolutionary change. Even after food rents had been given a specific conversion value, some tenants were still able to pay the equivalent in kind.⁸

Nise, tha deagh thomhais de'n fhìrinn anns a'bheachd seo, ach saoilidh mi gu bheil a'chéis aige ro ghrinn. An toiseach, cuiridh e cus buille air na Reachdan mar bhunspreagadh a'ghnothaich. Tha e follaiseach, ge-tà, nach do chuir iad às do'n luchd-taighe, no do ghnàths nan *cuid-oidhche* a chum suas iad⁹; cha mhotha a chuir iad às do na bàird, no do'n mhisg, no do na cuirmean fhéin, co-dhiù gu dìreach. B'e an còmhnaidh a rinn iad mu dheas, agus na beachdan mu'n ghiùlan bu chòir do'n uaisleachd ris an do ghabh iad an-siud, bu mhàthair-aobhar air na h-atharrachaidhean. A-rithist, ged a bhathas a'dèanamh toiseach tòiseachaidh air obair na dròbhaireachd - agus air obair an fhiodha 's air méinnireachd cuideachd - anns a'cheud leth de'n linn, b'e an iasgachd, ar leis an fheadhainn a b'adhartaiche, uil'-ìoc, mar gum biodh, eaconomaidh na Gàidhealtachd. 'S e seo ceàird nach robh gnàthaichte idir aig na Gàidheil; tha e coltach, saoilidh mi, gum biodh a'chuid bu mhotha de na prothaidean a'tighinn às na cìsean a leagadh air na h-iasgairean Sasannach agus Duitseach 's iad cho eòlach air a'chuan. Rud eile, cha b'urrainn do na cinncinnidh dìreach an cuid bheathaichean a thoirt sìos chon na Galldachd anns a'bhaid. Mar a chunnacas, bha buaidh obair na dròbhaireachd an crochadh air forbairtean bho'n taobh-a-muigh: an toiseach, fàs nam bailtean móra mu dheas; cuideachd, laghannan Shasainn, a'chusbainn, agus gu dearbh bunchéis na malairteachd cho math. Dh'fheumadh na dròbhairean féilltean a bhith air an stéidheachadh, an dà chuid air crìochan na Gàidhealtachd - gu seachd sònraichte féill na Craoibhe a thòisich ann an 1672¹⁰ - agus, mar a chaidh leis a'mhalairt, na b'fhaide a-staigh air an dùthaich, mar eisimpleir anns an Eilean Sgitheanach.¹¹ Dh'fheumadh

---

⁸Robert A. Dodgshon, "'Pretense of bluid' and 'place of thair duelling': The nature of highland clans, 1500-1745" ann an R.A. Houston agus I.D. Whyte, Scottish Society 1500-1800 (Cambridge, 1989), tdd.192-3.

⁹Airson a'chleachdaidh seo, faic Shaw, Northern and Western Islands of Scotland, td.154.

¹⁰Faic A.R.B. Haldane, The Drove Roads of Scotland (Newton Abbot, 1973), tdd.135-6.

¹¹Faic Whyte, Agriculture and Society in Seventeenth-Century Scotland, td.241.

na rathaidean a bhith 'gam briseadh a-steach cuideachd; dh'fheumadh barrachd ingheilt a bhith 'ga cur aca.¹² Am puing mu dheireadh, 's e gum b'iad na fir-tacsas, cha b'e an ceanncinnidh fhéin, a theann ris an obair seo. Ann an dùthaich Dòmhnallaich Shléite, mar eisimpleir, a-réir aithris b'e Dòmhnall, Fear Chaisteil Chamais, agus an laoch cliùiteach Dòmhnall mac Iain 'ic Sheumais, a thòisich ri'n spréidh 'iomain gu deas.¹³ Dh'fhàs cuid dhiubh gu math beartach - agus gu dearbh ainmeil - an lùib na malairte: faodaidh sinn luaidh a thoirt air Iain Mór MacMhathain, no, mar a thugadh iad air, An Ceannaiche Mór Fada fo Chrìos. B'esan a'cheud fhear, ma b'fhìor, a thug treud mairt air an t-slighe gu deas troimh fhearann Mhic an Tòisich. Leis na rinn e de dh'airgead, cheannaich e oighreachd Bhaile Bheinnid anns an Eilean Dubh, fearann a lean ris an teaghlach aige.¹⁴ A-rithist, faodar am bàrd iomraiteach Murchadh MacCoinnich - Murchadh Mór mac mhic Mhurchaidh, Fear Aichealaidh - a chur ann an àireamh nan dròbhairean, agus - fear eile a bha ri bàrdachd, bho'n ath ghinealach - Fear Dhail an Easa. Tillear thucasan nas fhaide 's an tràchdas.

Tha am puing seo - mar a chaidh cuid de na fir-tacsas gu domhainn an-sàs anns a'mhalairt anns an dàrna leth de'n t-seachdamh linn deug - 'gar toirt gu àrgamaid eile a tha miadhail aig cuid de na h-eachdraichean. 'S e sin, gum b'iad na daoine-uaisle - na fir-tacsas - a bha a'cur bacaidh air forbairt na malairte air a'Ghàidhealtachd, seach gun robh iad cho fada air ais, cho blàth-chridheach ris an t-seann shaoghal. Aig an aon àm, thathas a'comharrachadh a-mach gum b'iad gu math tric na fir-tacsas a chum suas dùthchas agus inbhe an cinnchinnidh troimh na bliadhnaichean seo, o chionn's gun robh fearann na h-oighreachd 'ga chur fo gheall aca, 's iad a'toirt dha an airgid a chaomhnadh e bho na fir-féiche. Bithidh e soilleir nach fhreagradh an dà dheasbad air a chéile idir idir. 'S e an fhìrinn, chanainn, gun robh barrachd leasachaidh 'ga dhèanamh air a'Ghàidhealtachd mu'n àm-sa na thathas a'cumail a-mach, agus gun robh deagh chuid de na daoine-uaisle a'glacadh gach cothroim a b'urrainn dhaibh, gu seachd sònraichte 'nuair nach robh na cinnchinnidh deònach an cuid fhéin a chuir ann an cunnart. Anns an riochd sin, chan eil còir againn cus sgaraidh a tharraing eadar feadhainn a bha, ma b'fhìor, dlùthcheangailte ris an t-seann shìbhealtas, agus feadhainn na b'adhartaiche. Chunnacas mar-thà mar a bha Dòmhnall mac Iain 'ic Sheumais, Dòmhnallach de sheann sgoil na gaisge, air fear de

---

¹²Faic mar a bha gàrraidhean-feòir a'slor sgaoileadh mu cheann-a-deas na dùthcha aig an àm-sa: *ibid.*, tdd.125-6.

¹³CD III, td.425; Grant, *The MacLeods*, td.197.

¹⁴Faic Alexander Mackenzie, *History of the Mathesons* (2na deas., Stirling, 1900), tdd.29-35.

na dròbhairean tùsail anns an Eilean Sgitheanach. A-rithist, mothaichear do mar a bha naoi cheud mharc, suim mhór mhór, 'gan clàradh aig a'Chiaran Mhàbach air Sir Dòmhnall Shléite ann an 1679, air sgàth geall-fearainn 'athar.¹⁵ A-rithist, a-réir cìs cheann 1699, bha luach fichead mìle marc de bheathaichean is de bhathar an seilbh an dà chuid Shir Thormoid Bhearnaraigh agus Iain Fear Thalaisgeir.¹⁶ 'S iad seo daoine a chum suas an traidisean, fiù's gu ìre a'chreidimh a dh'aidich iad; ach aig an aon àm tha e follaiseach gun robh iad a'sìor chur ris an stòras aca. Dh'fhaodadh gun robh an seann shìbhealtas agus an saoghal ùr a'dol an aghaidh a chéile; ach bha cuid de'n uaisleachd co-dhiù ann d'am b'urrainn soirbheachadh riutha anns an dà roinn. Gu dearbh, tha seo ro shoilleir ri fhaicinn ann an càs Iain MhicLeòid, Fear Chontalaich: b'esan, 's mathaid, am fear bu chomasaiche a bh'ann r'a linn ann a bhith a'laimhseachadh oighreachd; ach cuideachd chum e suas am fuigheall de'n t-seann shaoghal a bha air fhàgail ann an Dùthchas MhicLeòid.¹⁷

Am Màl:

Bha a'mhórchuid de theachd-a-steach nan uachdaran fhéin dèante dìreach mar a bha e anns a'cheud leth de'n linn, cha b'ann gu dìreach troimh fhorbairt na malairte, ach gu neodhìreach: anns a'cheud àite, troimh bhith ag àrdachadh a'mhàil, agus cuideachd, mar a chunnacas, troimh bhith a'cur an cuid fearainn fo gheall aig fir-tacs a'chinnidh. Ach mar a chaidh obair na dròbhaireachd am feabhas, b'urrainn dhaibh na màil a chuir suas gu ìrean a bha fada seachad air na gnàthaichte roimhe.¹⁸ Chuireadh dreach ùr air clàr màl nan oighreachd cuideachd, mar thoradh air feumannan ùra an lùib na dròbha. Tha seo soilleir ann an càs Dùthchais MhicLeòid: b'àbhaist do Ghleann Eilge a bhith caran air iomall na h-oighreachd, ach ri linn fàs na h-obrach chuireadh prìs às ùr air, agus am fearann fàbharach do thogail a'chruidh, agus air an rathad mhór gu deas thairis air Caol Reithe.¹⁹ Air an làimh eile, cha robh

---

¹⁵Shaw, Northern and Western Islands of Scotland, td.46.

¹⁶*Ibid.*, td.188.

¹⁷Faic Horricks, "Economic and Social Change in the Isle of Harris, 1680-1754", tdd.339-40; Alick Morrison, "The Contullich Papers", TGSI 43 (1960-3), tdd.197-218 agus 44 (1964-6), tdd.310-48; CD tdd.lxvi-lxvii, lxxii; QB 266: *Muire 's muladach tha mi*, "Òran do MhacLeòid".

¹⁸Faic Shaw, Northern and Western Islands of Scotland, tdd.115-17, 154-7.

¹⁹Faic Horricks, "Economic and Social Change in the Isle of Harris, 1680-1754", td.204-6. Tha ùghdar bho'n cheud leth de'n linn, 's dòcha Raibeart Gòrdan, a'dèanamh tuilleadh 's a'chòir de'n àite 'na chùnnas: "one verie profitable fertill and faire pleasant corne land Countrie, haveing two glens most fertill and pleasant of corne milk and abundance of salmond fish in that two rivers which doth runn through these two glens. And this countrie is good for cattell to feed." (Sir Arthur Mitchell

Na Hearadh - gun luaidh air eileanan beaga leithid Phabaidh anns a'chaolas - cho luachmhor a-nis, agus an Cuan Sgìth 'na charrasbacan eadar an t-eilean agus an tìrmór.

Tha fianais cho-aimsireach mu bheachdan a'phobail air àrdachadh a'mhàil caran duilich a lorg. Cha bu chòir dhuinn an easbhaidh seo a mheas, ge-tà, mar dhearbhadh gun robh teachd-a-steach an t-sluaigh a'cumail ceann a'mhaide ris meudachadh a'mhàil - bhitheadh e na b'fhaisge air an fhirinn a ràdh nach robh iad airson an ceanncinnidh a chàineadh air beulaibh an nàbaidhean. Cuideachd, ged a thogadh na bàird-theaghlaich an guth an aghaidh stròdhalachd a'chinnchinnidh, cha robh iad cho deònach na bh'aige de theachd-a-steach a chronachadh - gu dearbh, fhad's a ghléidh iad an inbhe bu dual dhaibh, bha iad airson iad fhéin a sgaradh bho'n t-sluaigh, cha b'ann airson aobhar nam mithean a thagradh. Chunnaic sinn mar a bha Iain Lom a'cur sìos air Sìol Dùghaill Inbhir Làire, ann an *Trom euslaint' air m'aigne*, los nach robh iad a'pàigheadh a'mhàil dhlighich do Mhac 'ic Raghnaill, mar nach robh iad, ann an dòigh, a'coilionadh an cuid dleasdana is mar bhuill a'chinnidh:

Inbhir Làire le crìochaibh
Bhith 'ga treabhadh an sìothaimh,
Gun mhàla gun ìoc a'teachd oirn.²⁰

Tha càineadh mu dhol-suas a'mhàil ri lorg anns a'bheulaithris, ge-tà - ach tha a'chuid mhór dheth dèante gu neodhìreach. Chithear, ge-tà, mar a bha togail a'mhàil 'na aobhar-iomagain aig an tuath 's e 'ga chleachdadh mar shamhla air caoineadh an t-sluaigh mu bhàs an cinnchinnidh anns an òran '*S ann Di-Satharna chualas* a rinn Màiri NicGillEathain - no, 's mathaid, Catriona nighean Eòghainn - air dhi cluinntinn mu bhàthadh Lachainn, Tighearna Cholla, ann an 1687:

'S moch a chuala mi'n t-éigheachd,
'S cha bu *teirim* mu'n mhàl;
Ach m'aiteas is m'éibhneas
Thighinn 'na éideadh gu bàgh.²¹

Faodaidh sinn sùil a thoirt cuideachd air rann bho òran dèante, 's dòcha, le

---

(deas.), *MacFarlane's Geographical Collections II* (Edinburgh, SHS 52, 1907), td.174; faic cuideachd tdd.525-6). Airson cho déidheil 's a bha na creachadairean air fearann Ghleann Eilge, faic *A'cheud Di-luain de'n ràithe* aig a'Clàrsair Dhall (CD 401-604; cuideachd tdd.lvi-lxii, 114-15).

²⁰ÒIL 1477-9.

²¹ÓB 258; faic cuideachd an òran mu'n aon tubaist *Marbhaisg air an t-saoghal chruaidh* a rinn Lachlann MacGillEathain (*ibid.* 244; EB 552-639).

Griogair Òg MacGriogair do Lachlann MacFhionghain an t-Sratha, *Is cian 's gur fad' tha mi 'm thàmh*. Chaidh a chuir ri chéile, 's mathaid, goirid as déidh a'phòsaidh eadar an ceanncinneadh agus Mór NicLeòid, an nighean aig Dòmhnall MacLeòid, Fear Ghrisearnis, am mac a b'òige aig Sir Ruairidh Mór na Hearadh:

Cha b'e 'm fasan bh'aig càch
So ghlac thu mar ghnàth -
Bhith smachdail mu'n mhàl air tuaith.²²

Gidheadh bha fialaidheachd MhicFhionghain ann a bhith a'cumail suas an inbhe, 'na bheachd-sa, bu dual do cheanncinnidh a cheart cho millteach ri stròdhalachd a cho-sheisean anns an Eilean Sgitheanach.²³ Chaidh an teaghlach air amladh ann an ainbhfhianachan, agus ann an 1694 chì sinn Sir Dòmhnall Shléite, Dòmhnall a'Chogaidh, a'sgrìobhadh gun robh Clann Leòid uile:

bent for McKinnons ruine and interest, that they have lost all
sheam to make their ambition known to the meanest capacity.²⁴

Bha na croisean anns an robh a nàbaidh, a-réir Shir Dòmhnall, air sgàth:

the rents of this poor interest...pittiefully mangled by unworthy
tacks procur'd easily from a besotted superior.²⁵

Gabhaidh an droch bhuil a bh'air oighreachd an t-Sratha a leughadh mar rabhadh gun robh làithean na fialaidheachd seachad. Air an làimh eile, ge-tà, tha e nochdaidh, agus tha e 'na chomharradh air mar a bha sealladh ùr mu laimhseachadh nan dùthchas a'greimeachadh air an tìr, gun robh cinncinnidh eile - no co-dhiù na bàillidhean a bh'aca - a'dèanamh an dìchill gus làn luach a thoirt às gach ceàrnaidh de na h-oighreachdan aca, air cho beag 's cho iomallach 's a bha iad. 'S e seo a tha air

---

²²QIL 875-7; tha an t-òran 'ga chuir as leth Iain Luim, tha e coltach, seach gur ionnan a'cheud loidhne dheth agus ceud loidhne cumha do Shir Dòmhnall Shléite a rinn am bàrd.

²³Tha e inntinneach fhaicinn anns an riochd seo gun do dh'ùisnich Lachlann Mór a'chorralitir 'nuair a bha e a'cur 'ainm ri pàipear: faic John Bannerman, "Gaelic Endorsements of Early Seventeenth-Century Legal Documents", *Studia Celtica* 14-15 (1979-80), td.26. Airson bàrdachd a'caoineadh càs a'chinnidh as déidh bàs Lachlainn Mhóir, faic *Tha mi'm dhùisg ann am leabaidh*: LNA LS Adv.73.2.16 ff.39-42; agus QB 496: '*S mi 'nam shuidh' ann an Diùraidh*.

²⁴LNA LS 1307 f.119 (30/5/1694).

²⁵*Ibid.* f.147 (10/11/1696). Cuiridh e sìos air MacFhionghain mar "a spendthrift that contracted the whole debt himself" (f.123 (16/6/1695)); faic cuideachd a luaidh air "the foolish simplicitie of McKinnons humor" (f.119 a-rithist).

cùl na tha Màrtainn Màrtainn ag innse mu mhuinntir Bhearnaraigh, an t-eilean deas air Barraigh ann an oighreachd MhicNéill:

The natives never go a fishing while Macneil or his steward is in the island, lest seeing their plenty of fish, perhaps they might take occasion to raise their rents.²⁶

An cùnnatas as inntinniche a nì am Màrtainneach mu na màil, 's e siud far an toir e iomradh air a'chìs a bha muinntir Hiort a'pàigheadh do MhacLeòid na Hearadh gach bliadhna. A-measg nan tomhaisean a bh'aca, bheir e luaidh air an amar:

the *amir* which they at present make use of, is probably the Hebrew *omer*, which contains near two pecks... The *amir*, or *half-amir* as they call it, is composed of thin boards, and as they confess has been used these four-score years.²⁷

Bha gach teaghlach a'toirt amar de dh'eòrna do'n mhaor-fearainn aca "to maintain his character".²⁸ Bhitheadh bàillidh a'chinnchinnidh a'dol a-null le earball dhaoine 'na chois, ged nach robh iad cho lìonmhor ri linn Mhàrtainn 's a bha iad bho shean:

upon his arrival he and his retinue have all the milk in the isle bestowed on them in a treat; there is another bestowed on them upon St. Columba's Day, the fifteenth of June; we had a share of this second treat. The steward's retinue consist of forty, fifty, or sixty persons, and among them, perhaps the most meagre in the parish are carried thither to be recruited with good chear; but this retinue is now retrenched, as also some of their ancient and unreasonable exactions.²⁹

Nise, bha am bàillidh ùr, Alasdair MacLeòid, a'cumail a-mach gun robh ceann an amair air caitheamh air falbh:

which they themselves do not altogether deny...but they would not alter that measure if Mac-Leod did not expressly command the same to be done, being persuaded that he would not in the least alter that measure which his and their ancestors had had in such esteem for so many ages. So great was their concern for the

---

²⁶Martin Martin, A Description of the Western Islands of Scotland Circa 1695 (deas. Donald J. Macleod, Stirling, 1934), td.159.

²⁷*Ibid.*, td.448: 's e sin, bho'n tréimhse as déidh Reachdan Idhe 'nuair a bha na cinnchinnidh a'cur barrachd beum air a'mhàl na bha iad roimhe.

²⁸*Ibid.*, td.449.

²⁹*Ibid.*, td.447.

amir, that they unanimously determined to send the officer as envoy (according to the ancient custom) to represent their case to Mack-Leod...³⁰

Gabhaidh dà phuing a dhèanamh mu'n chùinntas seo. An toiseach, chì sinn mar a bha am bàillidh, co-dhiù ann am beachd nan eileanach, a'feuchainn ri cur às do na seann tomhaisean ionadail, gus am biodh am màl ann an gach ceàrnaidh de'n oighreachd co-ionannach, na bu fhreagarraiche air na leabhraichean-cùntais, agus air a'mhargaid.³¹ A-rithist, mar a bha oighreachd MhicLeòid fiù's ag àrdachadh cìsean nan àiteannan a b'iomallaiche gus barrachd airgid a thoirt a-steach. Dh'fheuch am bàillidh a-rithist, tha e coltach, mu dheireadh nan 1690an:

Some years ago the steward determined to exact a sheep from every family in the isle, the number amounting to twenty-seven; and for this he put them in mind of a late precedent, of their having given the like number to his predecessor. But they answered that what they gave then was voluntary, and upon an extraordinary occasion of his being wind-bound in the isle, and that this was not to be a custom afterwards. However, the steward sent his brother, and with him a competent number of men, to take the sheep from them by force; but the natives, arming themselves with their daggers and fishing rods, attacked the steward's brother, giving him some blows on the head, and forced him and his party to retire, and told him that they would pay no new taxes; and by this stout resistance they preserved their freedom from such imposition.³²

Feumaidh gun robh na Hiortaich air an dearg shàrachadh aig oidhirpean am maighstirean gus barrachd toraidh a dhìtheadh às an eilean, mus tionndaidheadh iad gu fòirneart; feumaidh cuideachd gun robh iad an déidh an earbsa ann an cothromachd MhicLeòid a chall. Agus, air an làimh eile, feumaidh nach b'fhiach e do'n bhàillidh an t-saothair dìoghaltas a thoirt a-mach orra. Chithear ann an cùntais a'Mhàrtainnich buileachadh ùr a'tighinn a-steach air a'Ghàidhealtachd an lùib forbairt na malairteachd, còras ùr de chàirdeas 'ga athobrachadh eadar am mithshluagh agus na maithean. Mar a thachras cho tric, cha robh muinntir Hiort idir air deireadh air càch anns na h-eileanan ann a bhith a'faireachdainn buil nan atharrachaidhean ud.

---

³⁰*Ibid.*, tdd.448-9.

³¹Tha deagh leanmhainn eadar an càs seo agus na h-eisimpleirean Sasannach bho'n ochdamh linn deug 'gan clàradh ann an E.P. Thompson, Customs in Common (Harmondsworth, 1991), tdd.216-18.

³²Martin, td.313.

15: BUAIDH NAN ATHARRACHAIDHEAN MALAIRTEACH
AIR A'GHÀIDHEALTACHD
AS DÉIDH AN ATHAISEIG

Chunnacas anns a'chaibideil mu dheireadh mar a bha atharrachaidhean coluadar-malairteach a'sgapadh thairis air gach ceàrnaidh de'n Ghàidhealtachd fada fada roimh na bliadhnaichean éiginneach as déidh Bhlàr Chuil-Odair. Gu dearbh, faodar a ràdh gum faic sinn a'cheud bhlàth dhiubh sin timcheall air deireadh nan 1620an. Ach b'e an dàrna leth de'n t-seachdamh linn deug an tréimhse 'nuair a bha am mùthadh mór seo a'teannadh ri gréim ceart a ghabhail air an dùthaich. Ann an roinn nan gnothaichean-stàite, agus, gu seachd sònraichte, ann an roinn na malairte, bha ceanglaichean 'gan sìor tharraing na bu dhaingne eadar a'Ghàidhealtachd agus an saoghal a-muigh. An lùib sgaoileadh na malairteachd-airgid ùire - fàs obair na dròbhaireachd, stéidheachadh nam féilltean, agus sìol-chur a'chalpachais àiteachail - thàinig seòlan ùra de chainnt, de dh'aodaich, de mhodh, agus de dhòigh-beatha a-steach do'n tìr. Mar a tha fhios, b'iad na maithean a dh'fhairich a buaidh an toiseach; mar a shùilichear, 's ann bho na tasgaidhean aca a tha an fhianais as treasa. Gidheadh chithear, agus an eaconomaidh a'dol am feabhas troimh na 1680an, nach robh am mith-shluagh fada tighinn 'na gaoith a bharrachd.

An fhorbairt bu thàbhachdaiche buileach, ge-tà - na bu chudromaiche na na h-atharrachaidhean saoghalta - b'e siud athchòireachadh nan deifir dhàimh a sheas eadar ceanncinnidh, uaisleachd agus tuath, a-réir nam beachdan a bha a'sgapadh bho dheas. Gu math tric bha an t-eagrachadh ùr ud a'dol calg-dìreach an aghaidh nam bunbharrailean a bha gnéithichte do'n t-seann shìbhealtas: an lùib an atharrachaidh seo, bhitheadh daoine às gach ord a'cur mìneachaidh às ùr air an t-seann shaoghal, a-réir 's cho leagailte - air no cho mìchofhartail - 's a bha iad ris na forbairtean a bha air chois timcheall orra. A-rithist, mar a thubhairt mi, tha freumhan an teannachaidh seo, rud a chithear cho tric ann an gnothaichean na Gàidhealtachd bho'n àm-sa air adhart, r'am faighinn anns an t-suidheachadh cheudna anns an tìr bho co-dhiù na 1620an suas.

Ach bha cùisean 'gam biorachadh bho nuairsin. Mar a chunnacas, bha cogaidhean nan trì rìoghachd anns na 1640an mar spreagadh do dh'ideòlas na gaisgeileachd; na b'fhaide 's an linn, thigeadh a'Ghàidhealtachd fo bhuaidh an iarromansachais, agus fo bhuaidh na Seumasachd a dh'fhàs 'na chois. 'S mathaid gu bheil sinn ro bhualteach smaoinachadh gun robh fàs a'chalpachais ag amais air cur às do'n t-sheann ghaisgeileachd bu dual do choluadar na Gàidhealtachd, agus na bannan eadar Gàidheil is Goill - gun luaidh air na bannan eadar Gàidheil agus stàit Bhreatainn - a'sìor dhaingneachadh. Ach mas e 's gun toirear an dàrna sùil air a'chùis, ge-tà,

chithear gun deach ideòlas na gaisgeileachd 'athobrachadh agus 'athnuadhachadh air los nam forbairtean ud, gun do chuireadh dreach às ùr air cha b'ann a dh'aindeoin, ach *o chionn*'s gun robh am beàrn eadar na cinnchinnidh bu chumhachdaiche agus an cuid uaisleachd 's an cuid tuatha a'sìor leudachadh.

Siubhal agus neolàthaireachd:

Tha na litrichean aig Edward Burt, gu seachd sònraichte an dàrna leth de'n t-sreath, loma-làn chasaidean mu cho cruaidh cunnartach 's a bha e dha siubhal air feadh na Gàidhealtachd. Ann am beachd an t-Sasannaich cha robh anns an tìr ach frithrathaidean cunnartach a'lùbadh troimh bhoglach is thar sgairidhean, cùisean-uamhais air nach dèanadh am fear-turais an rathad dheth mur a b'e 's gun robh fear-treòrachaidh dùthchasach ann a chumadh an t-slighe ris. Cha robh drochaidean idir ann: a-rithist 's a-rithist, dh'fheumadh an taisdealaiche a bheatha a chur ann an cunnart ann an àth 's an abhainn 'na leum. Bha an suidheachadh duilich seo cha mhór do-ghiùlain ann an dùbhlachd a'gheamhraidh:

The 2d of *October*, 172-

Set out with one Servant and a Guide; the latter, because no Stranger (or even a Native, unacquainted with the Way) can venture among the Hills without a Conductor; for if he once go aside, and most especially if Snow should fall (which may happen on the very high Hills at any Season of the Year), in that, or any other Case, he may wander into a Bog to impassable Bourns or Rocks, and every *ne plus ultra* oblige him to change his Course, till he wanders from all Hopes of ever again seeing the Face of a human Creature. Or if he should accidentally hit upon the Way from whence he strayed, he would not distinguish it from another, there is such a seeming Sameness in all the rocky Places. Or again, if he should happen to meet with some Highlander, and one that was not unwilling to give him Directions, he could not declare his Wants, as being a Stranger to the Language of the Country. In short, one might as well think of making a Sea Voyage without Sun, Moon, Stars, or Compass, as pretend to know which way to take, when lost among the Hills and Mountains.¹

---

¹[Edward Burt], Letters from a Gentleman in the North of Scotland (2 leabh., Edinburgh, 1876), II, tdd.40-1. Faic cuideachd *ibid.*, tdd.31-2, 52-8, 100, 135-9. Anns an riochd seo, b'fhiach e thoirt an aire mar a dhùisg Burt a sgrìobhadh aon uair eile le litir dheireannach, bho mheadhon nan 1730an, ag innse mu leasachaidhean Wade air na rathaidean agus mu'n mhùthadh a bha a'tighinn air an dùthaich 'nan lùib: faic *ibid.*, II, tdd.284-335. Faic cuideachd an dàn Beurla aig Alasdair mac Mhaighstir Alasdair, *MacDonald the Bard's Salutation to General Wade*, ann an Dòmhnall Uilleam Stiùbhart, "Trì Pìosan Bàrdachd á Dùthaich Chlann Raghnaill" ann an Iris a'Chomainn Cheiltich/The Highland Society Journal 1 (Foghar 1995), tdd.28-9. Fhathast, ge-tà, bha na turais gu h-àbhaisteach dèante air chois, no air muin eich.

Airson fianaise eile bho ghinealaich na bu thràithe, faodar sùil a thoirt air sleachd bho litir a sgrìobh Sir Dòmhnall Shléite, an còigeamh baranait, no Dòmhnall a'Chogaidh mar a theireadh a shluagh ris. Tha teachdaireachd air tighinn thuige bho'n Chomhairle Dhiomhair ann an Dun-Éideann:

I have noe desire to be look'd upon as contumacious, and therfor most complain of the messinger was sent with the summons, for he gives his citation (as if at my house) upon the 22d current, wheras he came no further than the Kyle and gave it there to a country man but a midnight tho (as you know) it be good two days Journy from my dwelling [Dun Tuilm] tho I hade been at home, and if the weather had not been very favourable might have been three weeks or it could come to me wher I was at the tyme [Uibhist-a-Tuath].²

Mar sin, a dh'aindeoin cha mhór ceud bliadhna de chochomann eadar a'Ghalldachd 's na h-eileanan, gu seachd sònraichte anns an dà dheichead mu dheireadh an cois fàs na dròbhaireachd, bha ceann-a-deas na h-Albann cho fad às 's a bha e a-riamh.³ Tha e fìor gun robh bòidse cuain na bu luaithe: mar eisimpleir, 'nuair a bha athair Shir Dòmhnail tinn, agus ag iarraidh a dhol a ghabhail na h-uisgeachan ann am Bath - beachd a chuir an dearg chaoch, air sgàth a stròdhalachd, air Caiptean Ùisdean MacDhòmhnaill - b'e a'bhirlinn a sheòladh gu Uladh a bha 'san amharc aige, agus bho nuairsin siubhal gu Bristol.⁴ Anns an riochd seo, tha e coltach gun robh Dòmhnallaich Aontruma fhathast a'cumail suas an t-seann chaidrimh le Cloinn

---

²LNA LS 1307 f.142 (29/6/1696). Anns an earrann seo de'n tràchdas, mothaichear mar a tha mi a'dèanamh tòrr feum de litrichean Shir Dhòmhnaill. 'S iad seo, chanainn, na sgrìobhaidhean as luachmhoire a th'ann am pàipearan Dhail-Mhinn an LNA, air sgàth's àrd-uachdaranachd - agus briatharachas! - an Dòmhnallaich; air sgàth's cho miadhail air a chéile 's a bha e fhéin agus Iain MacCoinnich (faic, mar eisimpleirean, LNA LS 1307 f.233 (25/9/1705) agus LS 1333 f.162 (26/9/1702), far a bheil luaidh cuideachd air turas oillteil eadar Inbhirnis agus an t-Eilean Sgitheanach); ach cuideachd air sgàth's cho fad air falbh 's a bha e. Eucoltach ris na sgrìobhadairean bho Thaobh-an-Ear Rois, can, dh'fheumadh e tòrr m'neachaidh a dhèanamh 'na chuid litrichean do MhacCoinnich m'a shaoghal anns an Eilean Sgitheanach. Dhéilig Jean Dunlop ris a'chruinneachadh 'na h-alt "A Chief and his Lawyer", *TGSI* 45 (1967-68), tdd.257-83, ach tha gu leòr rannsachaidh a dhìth air fhathast.

³Gu dearbh, cha bu chòir dìochuimhneachadh mar a bha droch-shiubhal ann an Albainn air fad mu'n àm-sa: faic Ian Whyte, *Agriculture and Society in Seventeenth-Century Scotland* (Edinburgh, 1979), tdd.173-4, 177-8.

⁴LNA 1307 f.5 (10/4/1686).

Dòmhnail na h-Albann mu dheireadh an t-seachdamh linn deug; b'ann air druim a'chuain a dhèanadh iad an rathad.⁵

Cuideachd, bha barrachd ghnothaichean-malairte an eisimeil air bàtaichean bho na h-eileanan. Mar eisimpleir, bho co-dhiù deireadh an linn bha soirbheachadh baile Steornabhaigh - agus gu dearbh Eilean Leòdhais gu léir - an crochadh gu ìre mhóir air a'choicheannachd le Lìte: troimh'n t-samhradh chuireadh luing-cheannachd air falbh 's iad luchdaichte le bathar an eilein, gu h-àraid le baraillean mairtfeòla.⁶ Bithidh e aithnichte, ge-tà, nach robh saod air turais-mhara shàbhailte ach a-mhàin a's t-samhradh; taobh a-muigh na ràithe fàbharaiche b'ann gu math cugallach a bha an gnothaich.⁷ Cha robh tìde mhath 'na h-àbhaist fiù's a's t-samhradh, mar a leughas sinn ann an litir Shir Dhòmhnail a luaidheadh shuas.⁸

* * * * *

A dh'aindeoin cho truagh 's a bha staid an iompair air a'Ghàidhealtachd, bha barrachd is barrachd de na Gàidheil, eadar mhithean is mhaithean, a'siubhail na bu trice, agus na b'fhaide air falbh, na bha an athraichean. Ma bheirear sùil air litir an Dòmhnallaich shuas aon uair eile, chithear bho mhion-tomhas nan làithichean gun robh e gu math eòlach air an turas gu deas. Chì sinn fianais eile air an fhorbairt seo

---

⁵Ann an tasgaidhean Dòmhnallaich Shléite, faic DS 269 (6/5/1707): iarla Aondroma a'moladh Raghnaill MhicDhòmhnail, fear de na daoine aige 's e fo'n choill', do Dhòmhnall a'Chogaidh airson teàrmann - 's dòcha gur e seo an duine air an robh Mairghread, piuthar a sheanair, banntrach Aonghais Òig Ghlinne Garadh, a-mach ann an LNA LS 1313 f.30 (gun dàta); ann an tasgaidhean Chlann Raghnaill faic, mar eisimpleir, OTA GD 221/1/114, 140, 141, 143, 144; 2/3 (Dòmhnall Bheinn nam Faoghla a'leigeil a-mach air mhàl iasgach a'bhraidain do "Hugh Kidde and Hugh McCollum of Dunluce" ann an 1687); 4/27, 28; cuideachd OTA GD 26/9/450; Hector MacDonell, "Jacobitism and the Third and Fourth Earls of Antrim", The Glynnys: Journal of the Glens of Antrim Historical Society 13 (1985), td.53. Airson Dòmhnallaich na Ceapaich, faic LNA LS 1305 f.48. Cuideachd John Bannerman, The Beatons: a medical kindred in the classical Gaelic tradition (Edinburgh, 1986), tdd.16-17, 20 mu Chrisdean MacBeatha, sgrìobhadair "Leabhar Dubh Chlann Raghnaill" agus taoidhtear, tha e coltach, do theaghlach Dòmhnallaich Aontruma.

⁶Faic Francis J. Shaw, The Northern and Western Islands of Scotland: Their Economy and Society in the Seventeenth Century (Edinburgh, 1980), tdd.159-60, ged a tha i a'cur tuilleadh 's a'chòir buille air meud obair an iasgaich aig an àm-sa.

⁷*Ibid.*, td.160, airson iomraidhean air briseadh long a sheòl á Leòdhas anns a'gheamhradh mu'n àm-sa; leis cho trom 's a bha an gort air an eilean anns na bliadhnaichean deireannach de'n linn, shaoilinn-sa gum b'e a'chruaidh-éiginn a thug air na sgiobairean am port fhàgail.

⁸A-rithist, ge-tà, cuimhnichear air cho dona 's a bha an aimsir aig an àm - bliadhnaichean na gorta - 's an deach an litir a sgrìobhadh.

anns na "Rannan Fìrinneach" a rinn Gilleasbaig na Ceapaich, far an toir e luaidh air na deifir àiteannan air an do thadhail e air feadh na rìoghachd, 's e a'tòiseachadh:

Chunna mi Eaglais Ghlaschu,
Chunna mi Caisteal Dhun Éideann,
Dùn Canaich MhicGilleChaluim,
Calashraid is Inbhir Éireann...⁹

Tha e soilleir gun robh an ceanncinnidh gu math pròiseil às an t-siubhal iongantach a rinn e, 's dòcha anns na 1670an; anns an ath dheichead, ge-tà, gu h-àraid ri linn dol-suas na dròbhaireachd, bhitheadh an aon cheann-uidhe aig tòrr a bharrachd de 'choGhàidheil bho gach ord de'n choluadar.

As déidh an Athaiseig, mar a chunnacas, rinn tòrr de'n uaisleachd Ghàidhealaich an turas - turas gun bhuaidh do'n chuid bu mhotha dhiubh - sìos gu Lunnainn ann an dòchas gum faigheadh iad cuid de na duaisean a bhathas a'toirt a-mach an lùib athstéidheachadh nan Stiùbhartach. Fo réim Theàrlaich II chithear aiseiridh seann phàtran giùlan nan ceanncinnidh as déidh Reachdan Idhe mu shiubhal gu deas: gu dearbh, thug a'Chomhairle Dhìomhair orra an turas a Dhun-Éideann a ghabhail gach bliadhna a-rithist ann an 1677.¹⁰ A-rithist, chithear cuid de na cinncinnidh a'toirt na cùirte orra ri linn àm an ànraidh: mar eisimpleir, Aonghas Mac Mhic Alasdair ri linn ionnsaigh nan Caimbeulach air Cloinn GhilleEathain¹¹, no Sir Eòghann Camshron ann an Lunnainn, no ann an Dun-Éideann 'nuair a bha Seumas diùc York a'tàmh ann an lùchairt Holyrood.¹² A-rithist, bha gnothaichean na h-oighreachd, agus gnothaichean na malairte, a'sìor fhàs na bu thruime, gu seachd sònraichte aig àm 'nuair a bha gach cinneadh a'tuiteam na bu dhoimhne ann am ainbhfhiachan. Bha e mar uallach air na cinncinnidh a-réisde na guthan aca a bhith 'gan cluinntinn ann an comhairle nan ùghdarras.

An fhorbairt bu thàbhachdaiche a thachair an lùib nan trioblaidean, ge-tà, b'e siud mar a bha na bu mhotha de'n uaisleachd a'tòiseachadh ri dèanamh còmhnaidh

---

⁹ÓB 86. Tha e lntinneach mar a dh'ainmicheas Gilleasbaig an dà àite mu dheireadh, blàir-chatha far an do chuireadh an ruaig air na Goill. Mothaichear do cho faisg 's tha cuspair an òrain seo do ghné anns na balantan Beurla: faic, mar eisimpleir, toiseach *A Whetstone for Lyers* ann an Hyder Rollins, *Pepys Ballads* (New York, 1929), II, 79, tdd.185-90: "From *Barwicke* to *Douer*,/Ten thousand times ouer,/I truely haue traueled/ten times in a day..."

¹⁰Faic, mar eisimpleir, *RPC* 3s sreath, V (1676-8), td.86.

¹¹QIL 1876-83, 1892-99.

¹²[Drummond], *Locheill*, tdd.166-7, 205-6, 219-28.

air a'Ghalldachd, no co-dhiù air falbh bho'n dùthchas aca fhéin. Anns an riochd sin, 's e cnag na cùise gun robh àireamh fàsmhor de na cinnchinnidh an déidh an òige a chur seachad a'toirt a-mach an cuid fòghlaim air a'Ghalldachd; fiù's nas cudromaiche, ann an càs cuid dhiubh co-dhiù - oighrean na h-àrd-uaisleachd - b'ann far na Galldachd a thàinig am mathraichean - agus b'ann mu dheas a gheibheadh iad na mnathan aca fhéin cuideachd.¹³ Bha ceanglaichean 'gan sìor tharraing na bu dhlùithe, cha b'ann a-mhàin ann an roinn gnothaichean na malairte, ach ann an roinn an taighe 's an teaghlaich.

Bha àireamh mhór de'n uaisleachd ann, tòrr dhiubh bho Chloinn Choinnich, a theann ri'n dachaighean a dhèanamh air taobh-an-ear Rois, anns an Eilean Dubh, air neo timcheall Inbhirnis, as déidh an Athaiseig. Bha an tìde na bu chiùine; bha am fearann na bu thorraiche; bha na h-aitreabhan goireasach cofhurtail fada seachad air na seann dùintean a bh'aca air an t-seann dùthchas; b'urrainn dhaibh a-réisde dòigh-beatha na bu shìbhealta - air neo na bu Ghallda - a leantainn.¹⁴ Dh'fhaodadh gun robh iad, cleas an coisheisean ann an Sasainn, ag iarraidh beatha na b'fhasa, na bu chofhurtaile, an déidh bliadhnaichean sàraichte Cofhlaitheachd Chrombail. Feumaidh gun robh cochomann nan ceanncinnidh na bu treasa na bha e a-riamh roimhe, 's mathaid air sgàth's na dh'fhuiling iad còmhla anns na cogaidhean, ach anns a'cheud àite air los an fhòghlaim a bha iad a'toirt a-mach mu dheas, a bha mar gum biodh 'gan sgaradh fhéin bho na dùthchasaich. Air sgàth bliadhnaichean an òige a chuir iad seachad air a'Ghalldachd, dh'fhàs iad na bu dhéidheile air cuideachd a chéile. Ach b'e am prìomh-aobhar, 's dòcha, carson a dh'fhuirich iad ann ach cho faisg 's a bha iad air ùghdarrais Inbhirnis, agus cuideachd air ceud-ionadan na malairte anns a'cheann-a-tuath aig àm 'nuair a bha bacadh mór 'ga chur air eaconomaidh taobh-an-iar na Gàidhealtachd air sgàth dìth bhorgh is fhéilltean.

Mar a shùilichteadh, mar bu trice bha na bàird gu dubh an aghaidh neolàthaireachd nan ceanncinnidh. Ceart gu leòr, mheasadh na turais a thug iad a Lunnainn mar aobhar-molaidh ann an cuimhneachan no cumha, nam b'e 's gun tàinig buaidh aiste:

Dòmhnall Gorm bu ghlan gnùis,

---

¹³Faic, mar eisimpleir, Lady Francis Herbert, nighean William, ceud mharcas Powys, a phòs Coinneach MacCoinnich, an ceathramh iarla; agus, bho inbhe na b'isle, Mary nighean Nicholas Kennet of Coxhow, Northumberland, a phòs am mac aca, Uilleam Dubh.

¹⁴Anns an riochd seo, faodar coimeas a dhèanamh leis mar a bha uaisleachd na Cuimrigh a'dèanamh imrich do na h-oirthirean mu'n aon àm: faic Philip Jenkins, The Making of a Ruling Class: The Glamorgan Gentry 1640-1790 (Cambridge, 1993), tdd.20-1.

Fear bu mhìne de'n triùir,
Cha bu chorrcheann thu'n cùirt Rìgh Seurlas.¹⁵

Anns an riochd seo cuideachd faodar coimhead air rann bho'n chumha do Shir Eòghann Camshron a rinn Dòmhnall Bàn Bàrd:

'Nuair tha an dligheach gu 'aite,
Oighr' a'chrùn a bh'air Teàrlach,
Is a chaidh thu 'na làthair,
Dhèanamh ùmhlachd d'a ghràsan
'S 'thoirt do chlaidheamh a sgabart,
Thug e earail d'a gheàrdaibh
Gun t'airm a ghabhail á d'làimh bhua,
'S thug e teisteanas làidir
Gun robh thu dileas le d'phàirtibh 'n àm ainneirt.¹⁶

Mar bu trice, ge-tà, bha na bàird a'coimhead air turas no tàmh am pàtrain air falbh le iomagain is neoshocair: gu dearbh, b'iadsan bu mhotha a dh'fhuilingeadh, seach nach biodh àite ann a-nis do'n luchd-taighe bu dual a bhith air cheann cosnaidh ann an àros am maighstirean. Tha e soilleir cuideachd gun robh an tuath fhéin a cheart cho diombach leis mar a bha an uaisleachd 'gan tréigsinn. 'S e seo cuspair a thogas ceann gu math tric ann an obair Iain Luim, mar eisimpleir, agus am bàrd a'càineadh an dithis cho-sheise airson ceannas Chlann Dòmhnail:

A Mhorair Chlann Dòmhnail,
'S buan do chòmhnaidh measg Ghall;
Dh'fhàg thu sinne 'nar breislich
Nach do fhreasdail thu 'n t-àm;
Mur gléidh thu na h-itean
Chaidh gun fhios dhuit air chall,
Tha sinne corrach as t'aonais
Mar cholainn sgaoilte o'n cheann.¹⁷

---

¹⁵QIL 2785-7. Faic cuideachd 1876-84, 1892-99, far a bheil am bàrd a'càineadh neòlathaireachd Aonghais Ghlinne Garadh, ach aig an aon àm a'moladh a sgiobaltachd ann a bhith a'gabhail brath air Mac Cailein Mór ann an aobhar Chlann GhillEathain, gu sònraichte na ceithir loidhnichean mu dheireadh de'n rann:

Bha thu roimhe 'n Dun-Éideann -
Sheas thu 'm feum ud gu duineil;
Is neo-throm leam an cosgadh
O'n a choisinn thu 'n Lunnainn.

¹⁶QB 369: *Tha mo chiabhan air glasadh.* Anns an aon riochd, faic cuideachd QB 228: *Mu'n sgeul-sa th'aca* aig Iain mac Ailein; QB 251: *Chunnaic mise thu, Ailein* aig Mairghread nighean Lachlainn; agus QB 253: *Fhuair mi sgeul 's chan àicheam e* aig an aon bhàrd.

¹⁷QIL 1134-41.

Agus a-rithist:

Shir Seumas nan Eilean,
'S fad do thriall leam o d'bhaile,
Dh'fheuchainn dòrainn do chinneadh 'san tìr-s'.

'S chan eil Aonghas am thaic-sa,
Tha e 'n Lunnainn an Sasainn,
Siud a'chùis a chuir as domh ri m'bheò.

Nam biodh agam de Bheurla,
B'fheàrr na th'agam de dh'eudail,
'S math a ruithinn 's a leumainn ad chòir.¹⁸

Cha b'iad a-mhàin ceàrnaidhean eile de Bhreatainn a bha na h-uachdarain a'cur fo'n t-sròin aca; bha barrachd is barrachd dhiubh a'triall gu ruige na h-Eòrpa. Bha an Òlaind, mar eisimpleir, mar cheann-uidhe aig àireamh fhàsmhor de dh'oileanaich bho air feadh na h-Albann, gu seachd sònraichte iadsan a bha a'toirt a-mach ceum ann an lagh no ann an dòtaireachd.¹⁹ Faodaidh sinn Seòras, mac Iain MhicCoinnich Dhail-Mhinn a ghabhail mar eisimpleir. Bha esan a'toirt a-mach ceum anns an Òlaind fo stiùireadh Mhàrtainn Mhàrtainn ann an 1709. Tha e follaiseach, ann an litir a riaghladair, gun robh barrachd 'san amharc aig gu leòr de dh'oileanaich an àite ud na sgoileireachd a-mhàin:

I hold long since that if I found him guilty of any debauchery, I could not fail to acquaint you of it, I'm certain as to any thing that appears to me that he is free from wine, women, gaming to which last he is altogether a stranger, he plies his book with fatigue, tho surrounded wth about 30 of his Country men, most of those mispend much time in idle visits...²⁰

Cha b'ann a-mhàin gus ceum a thoirt a-mach a dh'fhalbh iad: bha dreuchdan eile, gnothaichean na malairte, r'an ionnsachadh ann an sin cuideachd. Mar eisimpleir, chì sinn Alasdair na Comraich a'beachdachadh air a mhac Coinneach a chur a-null do'n dùthaich ud ann an 1701:

---

¹⁸*Ibid.*, 1510-18; cuideachd 1566-79, 1900-23.

¹⁹Faic, mar eisimpleir, Keith M. Brown, Kingdom or Province?: Scotland and the Regal Union, 1603-1715 (London, 1992), tdd.58; airson buaidh na h-Eòrpa air cultar na h-Albann aig an àm-sa, faic Roger L. Emerson, "Scottish Cultural Change 1660-1710 and the Union of 1707" ann an John Robertson, A Union for Empire: Political Thought and the British Union of 1707 (Cambridge, 1995), tdd.121-44, gu h-àraid tdd.127-31.

²⁰LNA LS 1389 f.115 (19/2/1709 Stoidhle Ùr).

to learn what he might ther off book holding, Langadge And the natur of traid.²¹

A bharrachd air sgoileireachd shònraichte, cha bu chòir leigeil seachad mar a bha cuid de na teaghlaichean móra air a'Ghàidhealtachd a'tòiseachadh a ghabhail ris fasan Sasannach na "Cuairt Mhór", *the Grand Tour*.²² Chan eil am Màrtainneach a'càineadh Ghall a-mhàin 'na roradh far a bheil e a'sgrìobhadh:

The modern itch after the knowledge of foreign places is so prevalent that the generality of mankind bestow little thought or time upon the place of their nativity. It is become customary in those of quality to travel young into foreign countries, whilst they are absolute strangers at home; and many of them when they return are only loaded with superficial knowledge, as the bare names of famous libraries, stately edifices, fine statues, curious paintings, late fashions, new dishes, new tunes, new dances, painted beauties, and the like.²³

Chan eil rian a-réisde nach robh cuid de'n òigridh Ghàidhealaich a'fàs coltach ri coigrich 'nan dùthchas fhéin. Is e th'anns an "superficial knowledge" a tha cho gràineil aig a'Mhàrtainneach, ge-tà, ach an cultar coitcheann aig an uaisleachd bho thaobh-an-iar na h-Eòrpa. Mar sin, cha b'e a-mhàin an t-aineolas mu thìr a shinnsair, agus cho ainneamh 's a bha iad a'tàmh ann, a bha a-nis a'sgaradh nan daoine móra bho'n mhithshluagh. Bha e a'fàs soilleir do mhuinntir bheachdaidh na h-aimsire gun robh beàrn *cultarach*, 's e a'sìor dhoimhneachadh, ann cho math; déiligear a-rithist ris a'chuspair theismeadhonach seo nas anmoiche anns a'chaibideil.

Tha còir againn cuideachd luaidh a thoirt air càs a dh'fhuiling cuid de na cinncinnidh anns an dàrna leth de'n t-seachdamh linn deug. 'S e seo, a bhith air fògradh air TìrMór na h-Eòrpa, no fiù's na b'fhaide air falbh, air sgàth ghnathaichean poilitigeach, agus aobhairean creidimh cho math. Aig deireadh an t-seachdamh linn deug, b'iad na Caimbeulaich a dh'fhuiling am fuadachadh an toiseach, anns na 1680an 'nuair a dh'fhosgail beàrn eadar Gilleasbaig fhéin agus Seumas diùc York: theich Mac Cailein Mór do'n Òlaind.²⁴ 'Nuair a dh'fhàillich air an aramach aige ann an 1685, chaidh ceud gu leth de'n chinneadh a thoirt a-null do phlanntachaidhean

---

²¹LNA LS 1316 f.66. Cuideachd ff.67, 224.

²²Faic anns an riochd seo Wardlaw MS tdd.x-xiv, 503-4.

²³Martin, td.62; faic cuideachd Jenkins, Glamorgan, td.227.

²⁴Hopkins, Glencoe and the End of the Highland War, td.85.

Jamaica; fhuair cuid eile de'n chléir air falbh do'n t-Saoghal Ùr cuideachd.²⁵ B'iad na Seumasaich, ge-tà, bu mhotha a dh'fhuiling am fògradh anns an deichead ri teachd: thug cuid de na cinncinnidh rìoghail orra a dhol air falbh, 's iad 'gan cur fhéin fo theàrmann cùirt Sheumais VII ann an St. Germain as déidh briseadh nam fineachan aig toiseach nan 1690an. B'e siud a dh'éirich do Shir Iain MacGillEathain ann an Ògmhios 1693 'nuair a theich e - air sgàth 'amharais mu dhroch-ghean James Johnston, rùnaire na h-Albann - a-null do'n Fhraing, far an robh Sir Alasdair na h-Oitire, ceannard a'chinnidh air blàr Raoin Ruaraidh, mar-thà.²⁶ Bha Ailean Dearg, Mac Mhic Ailein, air fògradh bho 'dhùthchas dà bhliadhna - dh'fhalbh e na bu thràithe na Sir Iain, ann an Dàmhair 1692 - 's e ri sabaid ann am feachd an rìgh Stiùbhartaich.²⁷ Faodar Alasdair MacDhunnchaidh Shruthain a chur 'san àireamh seo, agus cuideachd, ann an 1702, Sìm MacShimidh.²⁸ Caran air an aon dòigh, chuireadh Uilleam Dubh MacCoinnich air falbh le 'mhàthair airson oideachaidh ann an Douai, air nòs nan sagartan, aig toiseach an ochdamh linn deug. Mar a chithear, bha buaidh mhór aig a'chòmhnaidh a rinn iad anns an Fhraing air an fhradharc a bh'aca air an dleasdanas 's an ròl mar chinnchinnidh.

A'Bheag-Uaisleachd 's am Mith-shluagh:

Cha b'iad an àrduaisleachd a-mhàin, ge-tà, a bha a'gearradh tarsainn air gàrradh-crìche na Gàidhealtachd. Anns na deicheadan mu dheireadh de'n linn bha grunn math de dhòighean a-nis fosgailte aig na daoine-uaisle agus, gu dearbh, an tuath fhéin, a bhith a'gabhail ealla de'n t-saoghal a-muigh, cothroman nach robh aig an athraichean, gu seachd sònraichte, mar a sgrìobhadh a-cheana, obair na dròbhaireachd.

An fheadhainn bu shiùbhlaiche far na Gàidhealtachd, ge-tà, b'iad sin marsantan Inbhirnis. Mar a chunnacas shuas, tha e soilleir gun robh soirbheachadh na malairte anns a'bhaile stéidhichte gu ìre mhóir air buaidh a'ghearasdain Shasannaich fo réim Chrombail.²⁹ B'ann anns na 1650an, tha e coltach, a theann

---

²⁵*Ibid.*, tdd.102-3; airson Moraire Néill, faic Johnston & Boswell, td.400; Patrick H. Gillies, Netherlorn, Argyllshire, and its Neighbourhood (London, 1909), tdd.68-70.

²⁶Hopkins, Glencoe and the End of the Highland War, td.375.

²⁷*Ibid.*, td.362.

²⁸*Ibid.*, tdd.472-3.

²⁹Faic Wardlaw MS tdd.415-16: "They brought such store of all wares and conveniences to Inverness that English cloath was sold neare as cheape here as in England; the pint of claret win for a shilling; set up an apothecary shop with drugs, Mr. Miller their chyrurgion, and Doctor Andrew

marsantan Inbhirnis ri triall sìos gu Lunnainn air an turas bliadhnail aig toiseach an t-samhraidh, gus gnothaichean sòghail a cheannachd airson na h-uaisleachd a bha a'dèanamh tàimh air àrainn a'bhaile.³⁰ Bha an cuid saoibhreis a'sìor fhàs, agus anns a'cheud leth de'n ochdamh linn deug bha iad an-sàs ann an lìon malairte sgaoilte cho fada air falbh ri Lochlainn, ris na seann bhailtean Hansa, agus eadhon ris a'Mhuir Mheadhontireach.³¹

Mar eisimpleir air mar a bha fiù's na daoine beaga a'dèanamh siubhail mu'n àm-sa, faodar sùil a thoirt air loidhnichean bho'n òran a rinn Donnchadh Mór MacRath, *'S mi am shuidhe air na Paitean*, mar chumha do charaid a chaidh a mharbhadh ann an 1712. Tha beulaithris LS na Dòirnidh a'cumail a-mach gum b'e dròbhair a bh'ann, ach tha e nas coltaiche bho'n òran fhéin gum b'e a'mharsantachd bu cheàird dha anns a'cheud dol-a-mach:

Ceist nam ban bho'n Tìr Abraich,
Bho Ghiuthsach nam badan,
Bho Ghleann Laoidh, bho Loch Airceig 's bho Lòchaidh.³²

Chunnacas mar-thà gun do thòisich obair na dròbhaireachd ri glacadh astair, mar gum biodh, bho na 1680an air adhart. An t-òran a b'ainmeile a rinn dròbhair, ge-tà, b'e siud *Tha m'aigne fo ghruaim*, "An Làir Dhonn", aig Murchadh Mór mac mhic Mhurchaidh, Fear Aichealaidh.³³ A-réir Iain MhicCoinnich, tha an sgeulachd air cùl an òrain mar a leanas:

He happened to be in England with a drove of cattle, and not getting immediate sale, he was compelled to remain a considerable time. Being thus wholly unoccupied, he hired a gig

---

Monro their phisitian. They not only civilised but enriched this place...It were a rant to relate the advantages the country had by this regiment."

³⁰Faic, mar eisimpleir, *ibid.*, td.430; William Mackay (deas.), Records of the Presbyteries of Inverness and Dingwall, 1643-1688 (Edinburgh, SHS 1d sreath, 24, 1896), tdd.xxxi, 58, 69. Chithear an-seo mar a bha buaidh fhàsmhor prìomh-bhaile Lunnainn 'ga faireachdainn fiù's air iomall na dùthcha.

³¹Faic William Mackay (deas.), The Letter-Book of Bailie John Steuart of Inverness 1715-1752 (Edinburgh, SHS 2na sreath, 9, 1915), tdd.xvi-xix, xxi-xxiii, xxix-xxxiii. Cuideachd James Toshach Clark (deas.), MacFarlane's Geographical Collections II (Edinburgh, SHS 1d sreath, 52, 1907), td.232.

³²ÓB 332. Faic mar a bha MacCoinnich na Comraich ann an Sasainn an ceann dròbha mu'n tréimhe seo cuideachd: D. MacLean, "The Life and Literary Labours of the Rev. Robert Kirk, of Aberfoyle", TGSI 31 (1922-4), td.364.

³³ÓB 49.

in which he took short excursions through the adjacent country,
and it was when thus employed that he composed his "*Làir
Dhonn*".³⁴

'S e obair dèante ann an spiorad a'chianalais a tha a'bhàrdachd seo, a-réisde, obair far
a bheil an t-ùghdar a'dèanamh coimeis eadar:

Loth philleagach, bhreun,
Fo phillin 's fo shréin,
Aon ghille 'na déidh bu lòd...

agus an "*làir dhonn*" a dh'aisigeadh e air ais a Leòdhas:

Iùbhrach shocrach a'chuain,
Dha'n cliù toiseach dol suas,
'S croinn dhosrach nam buadh fo shròin...

'S ann air an aon ràmh a tha an t-òran seo agus fear eile a chaidh a dhèanamh
mu'n aon àm: *Ge socrach mo leaba b'annsa cadal air fraoch*, le Gilleasbaig mac
Dhòmhnaill Ghuirm Òig, an Ciaran Mabach.³⁵ 'S fhiach e an dà òran a gabhail
còmhla, mar chàraid, oir tha iad a'tarraing air an dà dheifir dhùthchaireachd de
bhàrdachd nàdair anns a'Ghàidhlig: dùthchaireachd na mara, agus dùthchaireachd
nam beann. Chaidh an dèanamh le daoine-uaisle a fhuair oideachadh air choireigin
ann an rannaigheachd chlasaigich; daoine cràbhach, a bha air fògradh bho'n
dùthchas, 's iad 'ga ionndrainn gu dian. Tha eileamaid a'chumha soilleir ri fhaicinn
anns gach fear aca: cha b'e a-mhàin am faireachadh pearsanta aca fhéin a tha fainear
dhaibh, ach caoidh dol sìos seann shaoghal an òige. Anns gach càs, tha an dealbh de
nàdar a bheir iad seachad dlùthcheangailte ri eagrachadh coluadair agus dòigh-beatha
na h-uaisleachd a bha a-nis a'tighinn gu ceann. 'S e an rud as cudromaiche buileach,
gun robh Murchadh Mór fhéin - agus, mar a chunnacas, 's dòcha an Ciaran Mabach

---

³⁴SQ td.389. Tha aon litir ghoirid, m'a chuid gnìomhachais, aig Murchadh Mór air sgeul againn
an-diugh: LNA LS 1315 f.1 (16/12/1688).

³⁵ÓB 71. Tha an dàtachadh a bheirear ann an ÓB airson òran Fir Aichealaidh - c.1670 - 's mathaid
deichead ro thràth, seach nach do thòisich na dròbhan Gàidhealach gu Sasainn gu ruige nam
bliadhnaichean ud. Aig an aon àm, tha mi a'gabhail ris gu bheil an dàtachadh àbhaisteach air òran
a'Chiarain Mhabaich 's mathaid caran ro anmoch: bhathas ag obair air abaid Holyrood, saothair air a
bheil am bàrd a'toirt luaidh anns a'cheud rann, ri linn teachd Sheumais, diùc York, a Dhun-Éideann
ann an 1679. Bho'n rann sgaiteach (ach éibhinn do'n éisdeachd, 's dòcha) a rinn Iain Lom an aghaidh
Archy McDhonnail ghuirm Oig a tha gléidhte air LNA LS 14876 f.44, 's e a'toirt luaidh air a "chuag-
chas", tha e soilleir gun robh Gilleasbaig beò tamall as déidh a thubaist: gu dearbh, bha e fhathast 'na
réim ann an 1691, mar a chithear bho chlár uachdarain Rois, 's e 'ga chlàradh mar "Archibald
Macdonald of Bornskilloch", ann an Charles Fraser-Mackintosh, Antiquarian Notes: A Series of
Papers regarding Families and Places in the Highlands (Inverness, 1865), td.57.

cuideachd - an-sàs ann an teis-meadhon nam forbairtean-malairte a bha a' toirt buille-bàis do'n t-seann shìbhealtas. Cha b'e a-mhàin gun robh an coluadar Gàidhealach 'ga shracadh leis na h-atharrachaidhean; bha adhartachd agus ionndrainn fuaighte ri chéile ann am pearsannan fa leth cuideachd.

'S e sgeul a'chaochlaidh a th'againn, ge-tà, 'nuair a bheirear sùil air òran a rinneadh le dròbhair bho ghinealach a b'òige, Alasdair MacDhòmhnaill, Fear Dhail an Easa. Tha na rannan *Chan iongnadh an tighearna a th'againn* - "Còmhraidh eadar Banrighinn Anna agus Tighearna na h-Apann"³⁶ - briathrach, fuasgailte, sluaghail, dèante gu h-éibhinn airson cruinneachadh charaidean, agus le deagh bhuaidh na Beurla orra. 'S ann a-mach air gnothaichean-stàite co-aimsireach a tha am bàrd: bha Raibeart na h-Apann air fear de na cinncinnidh a dh'fheumadh an turas gu deas a dhèanamh a dhèanamh a leisgeul air beulaibh na banrigh as déidh na h-oidhirpe a rinn mac Rìgh Sheumais gus an crùn a bhuannachadh ann an 1708.³⁷ Ged a bhitheadh e duilich cus cudroim a chuir air a theachdaireachd, 's e dèante air a'cheud dol-a-mach mar fhealla-dhà mu'n astar àibheiseach eadar an dà Stiùbhartach, Fear na h-Apann agus Anna a' bhanrigh (aig an robh làn a caib de Ghàidhlig!), faodar fòs puing no dhà thoirt às: mar a bha na Gàidheil agus na Sasannaich a'fàs na b'eòlaiche air a chéile, mar eisimpleir, no, gu dearbh, mar a bha na Gàidheil fhéin bho dheifir cheàrnaidhean de'n dùthaich an aon rud, agus mar a bha cothroman ùra a'sior fhosgladh dhaibh mu dheas.³⁸ Aig ìre an litreachais fhéin, ge-tà, 's e am puing as fhollaisiche a thuigear bho na rannan ach cho saoghalta 's cho fuasgailte - eadhon, ann an dòigh, cho soifisticeach - 's a tha a'chainnt. Cluinnidh sinn na h-aon ghuthan a'bruidhinn, an aon fhradharc a'nochdadh, ann am bàrdachd eile a rinneadh a-measg dhaoine bho'n ord ud is mu'n àm ud, mar eisimpleir an obair ann an làmhsgriobhadh Ailein a'Chnuic a dhàtaichear gu deireadh an t-seachdamh linn deug.³⁹ Tha bàrdachd bho'n chruinneachadh seo - agus feadhainn eile d'an leithid - tachartach, briathrach, éibhinn, 's iad 'nam mac-samhla de'n aon sheòrsa obrach a bhathas a'dèanamh anns

---

³⁶QB 83. Tha e follaiseach, anns an dol-seachad, gu bheil dà loidhne de dhrabasdachd anns an rann mu dheireadh nach eil 'gan clàradh ann an LSS MhicLathagain.

³⁷Faic LNA LS 1307 f.262 (5/7/1708), litir a sgrìobh Dòmhnall a'Chogaidh bho Wetherby ann an Yorkshire 's e a'tilleadh air ais a Albainn còmhla ri Eòghann Camshron agus Raibeart Stiùbhart na h-Apann.

³⁸Bho thagairt [BSC 426-33] ann am fear de na h-òrain a rinn Sìleas na Ceapaich mu Bhlàr Shliabh an t-Siorraim, *Mhic Coinnich bho'n tràigh*, tha e coltach gun robh an turas a rinn Raibeart caran iomraiteach air a'Ghàidhealtachd - 's mathaid gun robh fiù's eòlas cuibhseach farsaing aig a h-éisdeachd air an òran seo fhéin.

³⁹LNA LS 14876.

a'Bheurla 's anns a'Bheurla Ghallda aig an aon àm. Gu dearbh, tha an aon fhradharc air an t-saoghal, 's an aon ùidh ann a bhith a'taisbeanadh pearsantachd an neach aonair le gach car a th'annta, a'sìor thighinn troimhe anns na litrichean Beurla a sgrìobhadh leo bho'n àm-sa. 'Ga chur gu sìmplidh, bha na sgrìobhadairean ud a'tuigsinn riaghailtean an t-sìbhealtais ùir; bha iad air fàs leagailte riutha. Air cùl nam forbairtean ann an roinn na meadrachd agus ann am briathrachd na bàrdachd Gàidhlig a chì sinn a'sgaoileadh bho dheireadh an t-seachdamh linn deug, tha sealladh ùr mu dhàimhealachd agus mu dhòigh-beatha nan Gàidheal 'ga chur gu buil. Ma nì sinn coimeas eadar bàrdachd Mhurchaidh Mhóir MhicCoinnich agus rannan Fir Dhail an Easa, tha seo a'tighinn ris cho follaiseach 's a ghabhas.

Saighdeireachd:

Am bunaobhar a bh'aig Uilleam Orainde ann a bhith a'toirt ionnsaigh air Breatainn, b'e siud gus barrachd ionmhais agus tuilleadh luchd-feachda a tharraing 'na aobhar airson cogaidh an aghaidh na Frainge. Troimh'n ath dheichead thogadh miltean de shaighdeirean bho air feadh nan rìoghachd; chaidh an àireamh suas gu dà uiread 's a bha e aig toiseach a réim; bha eagrachadh ùr 'ga chur air proifeiseantachd nan oifigear is eile, cùrsa urraim a bha tòrr na bu stéidhichte na bha e roimhe - ged a bha e an crochadh gu ìre mhóir fhathast air pàtranachas bho nuas.⁴⁰

Fiú's mus do dh'fhàg Sir Dòmhnall, ceanncinnidh Chlann Aoidh, Crombaidh ann an Sultain 1626 le 'thuras-cogaidh iomraiteach 'na chois, bha saighdeirean Gàidhealach air a bhith an-sàs ann an collaidean na Roinn-Eòrpa.⁴¹ Ann a bhith a'togail feachda air a chosgais fhéin airson chogaidhean thall thairis, cha robh Sir

---

⁴⁰Faic John Childs, The British army of William III, 1689-1702 (Manchester, 1987), gu sònraichte tdd.37, 41-3, 54-5, 59-63, 67-9, 102ll., 139-59.

⁴¹Faic Robert Munro, Monro His Expedition with the Worthy Scots Regiment (Called Mac-Keyes Regiment) (London, 1637); cuideachd Ian Grimble, Chief of Mackay (1965: deas. às ùr, Edinburgh, 1993), tdd.79-117: td.97 airson mar a bha Gàidheil an-sàs ann an Cogadh nan Deich Bliadhna air Fhichead mus do dh'fhàg MacAoidh an dùthaich. Airson feachd Chlann MhicNeachdain, a sheòl á Loch Carrain ann an 1627, faic QB 6: Tha an oidhche nochd fuar, Och mo thruaigh 's gur fad mi, "Caoidh MhicNeachdain an Dùin" le Seònaid Chaimbeul; Records of Argyll, tdd.489-505. Mas math mo bheachd-sa, b'iad na turais-cogaidh chun na Roinn Eòrpa ri linn a'chogaidh seo air an robh Uilleam Frisealach, Fear Chulbàicidh, (faic Alexander Mackenzie, History of the Frasers of Lovat (Inverness, 1896), tdd.611-14; Duncan Warrand, Some Fraser Pedigrees (Inverness, 1934), tdd.3-4) a-mach 's e a'càineadh cho neo-dhàna 's a bha òigridh na tìre 'na sheann aois: "Often he would condole the degenerat temper of his clan and kinsmen, and reflect on those glorious dayes wherein the Scottish young gentlemen endeavoured to outvy their elder brothers by undertakeing far and dangerous journayes into forreign parts, to acquire honour and glory by feates of armes, and experiencing themselves in the military discipline and warlicke affaires" (Wardlaw MS td.502 - bheirear an aire, ge-tà, mar a tha am bodach còir a-mach air coitheacs Albannach, chan ann air a'Ghàidhealtachd fhéin).

Dòmhnall ach a'gabhail ri cleachdadh a bha gu math cumanta a-measg na h-uaisleachd anns na ceàrnaidhean a b'ainnisiche de'n Roinn-Eòrpa r'a linn.⁴² A dh'aindeoin cho cruadalach 's cho fuilteach 's a bha na bliadhnaichean a thug na réisimeidean aige air an Tìr-Mór, mhair 'eisimpleir 'na sùileachan do na cinnidhean beaga pròstanach ann an ceann-a-tuath na Gàidhealtachd - do Chloinn Aoidh, agus do Chloinn an Rothaich cuideachd - anns an aimsir ri teachd. Ghabh gu leòr dhiubh sin ris an Fheachd Albannaich ann an seirbhis na h-ÌsilTìr, gu sònraichte 'nuair a chaidh 'athchòireachadh fo chomann Ùisdein MhicAoidh, Fear Sgobhairidh, ann an 1686.⁴³ Anns an riochd seo cuideachd, faodar luaidh a thoirt air Lachann mac Eachainn Ruaidh, Fear Cholla, a thug air cuid de dh'òganaich na tuatha aige a leantainn fhéin a-steach do réisimeid MhicAoidh air am buille-trot.⁴⁴ A dh'aindeoin cho measail 's a bha Ùisdean Sgobhairidh air co-dhiù cruadalachd nan Gàidheal, cha robh mòran dhiubh 'na réisimeid air blàr Raon Ruairidh, a-mach air oifigearan bho'n chinneadh aige fhéin.⁴⁵

Aon uair's gun robh Uilleam stéidhichte air an rìgh-chathair, b'urrainn dha a-nuairsin 'aire a thoirt air athchòireachadh agus leudachadh airm Bhreatainn. Bha a'chuid mhór de'n airgead agus de'n earalas a chosgadh air obair-cogaidh aig an àm-sa caithte air dìonachd, gu seachd àraid na dùintean móra ann am Flànnras, 's iad cha mhór doghlacte fo theàrmann nan *traces italiennes*.⁴⁶ Air sgàth na forbairte seo, b'iad na dùthchannan a bu bheartaiche 's a bu chruadalaiche, iadsan d'am b'urrainn feachdan a thogail 's an ath-thogail gun abhsadh, na dùthchannan a dhèanadh suas na h-àireamhan an lùib an àir uabhasaich a bha air fàs bitheanta ann an cogaidhean aig an àm-sa, a bhuannaicheadh a-mach an ceann-uidhe mu dheireadh thall.⁴⁷ Ri linn

---

⁴²Geoffrey Parker, The military revolution: Military innovation and the rise of the west, 1500-1800 (2na deas., Cambridge, 1996), td.64.

⁴³Faic James Ferguson (deas.), Papers illustrating the History of the Scots Brigade in the service of the United Netherlands 1572-1782 leabh. I (1582-1697) (Edinburgh, SHS 1d sreath, 32, 1899), tdd.471-3 agus cuideachd na clàir air tdd.503-10.

⁴⁴Clan Gillean, tdd.375-6.

⁴⁵Faic Grimbale, Chief of Mackay, tdd.179-83; Hopkins, Glencoe and the End of the Highland War, td.137.

⁴⁶Faic Parker, The military revolution, tdd.8-16, 24ll., 39-43.

⁴⁷*Ibid.*, tdd.53-8, 61-4. Cuideachd Jeremy Black, European warfare 1660-1815 (London, 1994), tdd.7, 9-10, 92-118, gu h-àraid 106-13; Keith M. Brown, "From Scottish Lords to British Officers: State Building, Elite Integration, and the Army in the Seventeenth Century", ann an Norman MacDougall (deas.), Scotland and War AD 79-1918 (Edinburgh, 1991), tdd.147-8.

Cogadh nan Naoi Bliadhna anns na 1690an, b'e siud a chuir Uilleam roimhe: chaidh ionmhais an riaghaltais athobrachadh gus maoinadh a thàladh a chumadh suas oidhirpean a'chogaidh, agus theann iad ri saighdeirean a thogail bho air feadh Bhreatainn, gu h-àraid bho gheamhradh 1693-4.⁴⁸ A-réir sgrùdaidhean nan eachdraichean-cogaidh, anns a'cheud àite b'iad a'bhochdainn agus an cruaidhchas a thug air a'chuid bu mhotha de shaighdeirean gabhail a-steach do dh'arm nàiseanta. Dh'fhaodadh sinn eagal dìoghaltais bho'n lagh a chuir 'san àireamh cuideachd, agus, gu math sìmplidh, am fothalanas 's am miann tìrean céin fhaicinn. Anns an riochd ud cuideachd cha tig às dhuinn gun cuimhneachadh cho làidir 's a bha an t-seann dàimh fheòdach fhathast eadar am mórshluagh agus an uaisleachd dhùthchasach - cha b'ann a-mhàin ann an àiteannan air an iomall mar a'Ghàidhealtachd, ach air feadh na h-Eòrpa.⁴⁹ B'e eun còrr a bh'ann an Raibeart Mac an Rothaich, Fear Obsdail, ge-tà, a ghabh a-steach do réisimeid Shir Dhòmhnail MhicAoidh, 'ga réir fhéin, air sgàth prionnsapail - an deagh ghean a bh'aige do'n aobhar Phròstanach.⁵⁰

Tha na mìneachaidhean shuas a cheart cho fìor ann an càs Gàidhealtachd na h-Albann cuideachd, co-dhiù airson a'cheud tréimhse de'n fhorbairt, na 1690an. An fhorbairt as inntinniche, 's e siud mar a thog cuid de na cinnchinnidh chléireach, gu seachd sònraichte iarla EarraGhàidheal, Tighearna nan Granndach agus MacAoidh, réisimeidean ann an 1689 ri linn cogadh na Gàidhealtachd.⁵¹ Chì sinn ann an seo, agus ann am pàirt a bh'aca ann an cogaidhean Fhlànraais as déidh làimh, na ceud fhreumhaichean de réisimeidean Gàidhealach arm Bhreatainn.⁵² B'ann bho chinnidhean nan ceannardan fhéin a thàinig a'chuid bu mhotha de na saighdeirean anns na buidhnean-cogaidh ud, gu sònraichte ann an càs nan Caimbeulach. B'iad

---

⁴⁸John Childs, The British Army of William III, 1689-1702 (Manchester, 1987), tdd.53; Geoffrey Holmes, Augustan England: professions, state and society, 1690-1730 (London, 1982), tdd.262-74. Is e an leabhar iomraiteach aig John Brewer, The Sinews of Power (London, 1989) an cùntas as fheàrr a tha ri fhaighinn mu'n chuspair seo, gu h-àraid tdd.141-3. Faic cuideachd David Daiches (deas.), Fletcher of Saltoun: Selected Political Writings and Speeches (Edinburgh, 1979), tdd.34-6; agus Keith M. Brown, "From Scottish Lords to British Officers: State Building, Elite Integration and the Army in the Seventeenth Century" ann an Norman MacDougall (deas.), Scotland and War, AD 79-1918 (Edinburgh, 1991), tdd.147-8.

⁴⁹Parker, The Military Revolution, tdd.46-8.

⁵⁰Monro, Monro his Expedition I, ii, II, tdd.62-3, 75.

⁵¹Faic Hopkins, Glencoe and the End of the Highland War, tdd.136, 139 agus *passim*.

⁵²Faic Charles Dalton, English Army Lists and Commission Registers, 1689-1714 (London, 6 leabh., 1892-1904). Réisimeid EarraGhàidheal: III, tdd.89, 275, 376, 476; IV, tdd.44, 145, 187; Réisimeid MhicAoidh: III, tdd.281, 342, 395; IV, tdd.99, 111, 158, 193; Réisimeid a'Ghranndaich: III, tdd.92.

muinntir Mhic Cailein Mhóir, bhos cionn gach cinnidh eile, a fhuair tairbhe bho'n dlùthcheangal eadar iad agus feachdan rìoghachd Bhreatainn. Gu dearbh, bha àrd-inbhe phoilitigeach an dàrna diùc fhéin stéidhichte gu bunaiteach air an t-seirbhis ghlòrmhoir a thug e do'n dùthaich ann an Cogadh Rìgh-Chathair na Spàinne fo Mharlborough. Troimh'n ochdamh linn deug bha an stàit Bhreatannach a' cogadh cha mhór gun sguir an aghaidh na Frainge; b'iad Caimbeulaich EarraGhàidheal a' cheud fheadhainn far na Gàidhealtachd a rinn feum de sheann traidisean ghaisgeil an sìnnsirean ann an coitheacs far an deach an inbhe a dhaingneachadh aig na h-ùghdarrais mu dheas.

Anns na 1690an, ge-tà, bha ceannardan nan Caimbeulach cha mhór leo fhéin a-réir an t-seallaidh a bh'aca air arm Bhreatainn. Ann an Albainn, a-réir achd pàrlamaide b'fheudar do gach siorrachd àireamh shònraichte de shaighdeirean a thogail. Mar a thionndaidh cùisean a-mach, mar bu trice b'iad na fireannaich gun mhaighstirean a dh'aisigeadh a-null do'n Fhlànnras.⁵³ Bho 1692 bha an Còrnail John Hill, riaghladair Gearasdan Inbhir-Lòchaidh, a'sparradh nan creachadairean is nam meàirleach nach b'urrainn dha a chrochadh do'n arm "where they may serve for some use".⁵⁴ Cha b'e a-mhàin diùbhaidh na Gàidhealtachd a chaidh a chuir a-nall, ge-tà: ceithir bliadhnaichean as déidh sin, ghabh grunn daoine-uaisle de Chloinn GhilleEathain tasdan an rìgh 'nuair a dhiùlt na fìr-tacsas Caimbeulach, 's iad a-nis socraichte ann am Muile a-rithist, fearann an dùthchais a leigeil a-mach dhaibh.⁵⁵ Bha feadhainn eile de na dùthchasaich ann, ge-tà, a ghabh do'n arm gu saorthoileach, mar eisimpleir an triùir mhac aig Sir Eòghann Camshron.⁵⁶ Ann an aimsir ainnisich fìor dheireadh an t-seachdamh linn deug, dh'fheumadh iad glacadh ri gach uile cothrom a gheibheadh iad; faodaidh sinn gabhail ris cuideachd gun robh iad an dùil gum b'urrainn dhaibh fhathast beatha gaisgeil an sìnnsirean a leantainn thall thairis, roghainn nach robh fosgailte dhaibh aig baile agus na h-ùghdarrais bho dheas le'n cuid ghearasdan a'sìor ghreimeachadh air an dùthaich. Ann an dòigh a-réisde b'iad Géanna Fiáine a bh'annta; ach 's ann a bha iad a' cogadh, ge-tà, airson airgead Rìgh

---

⁵³Childs, The British Army of William III, tdd.105-6, 109, 113.

⁵⁴NLA LS 7014 f.180 (17/12/1692); cuideachd LS 7015 f.105 (20/9/93): Hopkins, Glencoe and the End of the Highland War, tdd.361, 376; faic td.468.

⁵⁵*Ibid.*, td.375. Faic Dalton, English Army Lists IV, tdd.83, 105, 136, 150, 154, 189, 221; V, tdd.173, 219-20; VI, tdd.279.

⁵⁶Hopkins, Glencoe and the End of the Highland War, td.424. Ann an litir LNA LS 1307 f.200, chithear mar a bha an fheadhainn aig an robh deagh ghean do na Leathanaich a'faighinn seirbhis anns an arm do dh'Alasdair Fear Thorloisg aig nach robh a-nis fearann dùthchais: *ibid.* f.232.

Uilleam. Gu dearbh, bha an gealladh gum faigheadh iad, ma b'fhìor, cùmhnant tuarasdail shocraichte airson an cuid seirbhis, agus - nan soirbhicheadh leo - fàth air rang a b'àirde a ghlacadh a-réir a'chomais a bh'aca, 'na aobhar-tàlaidh aig barrachd is barrachd Ghàidheal, gu h-àraid aig toiseach an linn ùir agus Cogadh Rìgh-Chathair na Spàinne bho 1701 gu 1713.⁵⁷ Chithear iad a'gabhail a-steach do dh'iomadach réisimeid anns an arm, agus air uaireannan ag éirigh suas do na rangan as àirde.⁵⁸ Fiù's 'nuair a lughdaicheadh arm Bhreatainn an lùib toirt gu crìch a'chogaidh aig deireadh nan 1710an, bha am miann as déidh na saighdeireachd a'piobrachadh gu leòr Ghàidheal fhathast gus gabhail a-steach do sheirbhis dhùthchannan eile, gu sònraichte, a-réir coltais, arm na Frainge, na Spàinne agus na h-Òlainde.⁵⁹

Mar a bhiodh dùil a-réise, tha buaidh na saighdeireachd ri faicinn ann am litreachas na Gàidhlig cuideachd. Faodar coimhead, mar eisimpleir, air an dòigh 's an robh mar gum biodh faire an òranaiche a'leudachadh a-mach a-réir 's mar a bha na Gàidheil a'fàs cleachdte ri bhith a'cluinntinn mu àiteannan thall thairis. Faic, mar eisimpleir, mar a tha Mairghread nighean Lachlainn a-mach air Ailean Fear Bhròlais:

Càit' a bheil iad an Albainn,
No thall anns an Òlaind,
Leithid cinneadh mo mhàthar
'Mach o àrdan Chlann Domhnaill?⁶⁰

---

⁵⁷Cha bu chòir dhuinn gabhail ris, ge-tà, gum b'e mar bu trice am miann airson airgid a spreag Gàidheil bho na rangan a b'isle a-steachd do'n arm. Faic cuideachd an t-aobhar carson a ghabh Gàidheal a bha ainmeil 'na latha, Dòmhnall MacBheathain, a-steach do'n arm an-toiseach, ann an Donald McBane, The Expert Sword-Man's Companion; or the True Art of Self-Defence (Glasgow, 1728), tdd.75-6: "My Father Lived Two Miles from *Inverness*; he kept a Farm and a Publick House: I was always Wild and would not wait on the Schools (which I find is to my great Loss this Day) I was still for any Thing but Work; at length my Father took Thought to put me to a Trade and then I was Bound to a *Tobacco-spinner* in *Inverness*; when I was sometime at it, my Mistress began to Lessen my Dish, which I could not Endure, I being a Raw young Fellow who would have Eaten two Days Meat in one Day; so I went and Lifted my self a Soldier in Captain *Mackenzie's* Company; this was in the Year 1687, at which Time I was Twenty Three Years of Age." Chaidh Dòmhnall MacDhòmhnail a rotadh do'n arm 'nuair a bha e ann am prìosan ann an Dun-Éideann: Donald MacDonald, The Scots Rogue: or, the Life and Actions of Donald MacDonald a Highland Scot (ath-chlòbhualadh Paisley, 1897), td.161.

⁵⁸Faic eisimpleir Lachlainn MhicGillEathain: Dalton, English Army Lists IV, td.189; V, td.173; VI, td.353.

⁵⁹Faic Burt I, td.87: "the Truth is, when a young Fellow of any Spirit happens (as Kite says) to be born to be a *great Man*, he leaves the Country, to put himself into some foreign Service (chiefly in the Army)..." Na Leathanaich: faic Clan Gillean tdd.310, 452, 455, 456 (an Spàinn); tdd.412, 446, 460-1 (an Òlaind). Leòdach (Uilleam mac Fir Chontalaich): faic The MacLeods II, td.51 (an Òlaind).

⁶⁰ÓB 251: *Chunnaic mise thu, Ailein*.

A-rithist, tha fianais ann an rannan cuid de na h-òrain gun robh an t-ùghdar air a bhith air seirbhis anns an arm, ann am Flànnras⁶¹; faodar cuideachd coimhead air rann bho'n chumha '*S ann Di-Satharna chualas* a rinn Màiri NicGillEathain, 's dòcha, do Lachann, Fear Cholla, an t-oifigear-tuarasdail air an tugadh luaidh shuas:

Gu bheil maithean do dhùthcha
Fo throm chùram an-dràs',
Mu'n uachdaran chliùteach,
Marcaich' ùr nan steud àrd;
Chaidh thu tamall do dh'Éirinn,
Do'n Eiphit 's do'n Spàinn;
'S 'nuair a chaidh thu do Lunnainn,
Fhuair thu 'n t-urram thar chàch.⁶²

Tha grunn sgeulachdan a'nochdadh anns a'bheulaithris cuideachd, mar a chithear nas fhaide 's an obair seo.

'S e an rud as cudromaiche mu dheidhinn nan òran ud gu bheil iad a'sealltainn dhuinn mar a bha na saighdeirean a'fàs eòlach air dòigh-beatha agus giùlan nan daoine a-measg a bha iad a'tàmh. Gu h-ìoranach, troimh obair a'mhuirt agus na casgairte, 's iad ann an dòigh a'cumail suas traidisean an t-seann shaoghail, bha iad fhathast, neo-ar-thaing dhaibh, a'cur aithne air beatha na bu shìbhealta na bu nòs aca aig an dachaigh.

Feumar toirt an aire cuideachd mar a bha cothroman fosgailte do na saighdeirean, agus gu h-àraid do na h-oifigearan, as déidh dhaibh arm Bhreatainn fhàgail. An eisimpleir as fheàrr de'n aomadh ud, 's e sin beatha Coinnich MhicCoinnich, mac Fir Ghruinneirt. Cluinnear m'a dheidhinn an toiseach ann an litir a sgrìobh a bhràthair, Seòras, 's e a'foighneachd do MhacCoinnich Dhail-Mhinn an robh fios aige càite an robh e - bhathas ag ràdh gun do theich e gu Lunnainn an déidh Blàr Raoin Ruairidh.⁶³ Bha am fathann ud fìor: 's urrainnear gach car ann am beatha Choinnich a leantainn anns an iomadach litir a sgrìobh e a tha gléidhte ann an tasgaidh teaghlach Dhail-Mhinn.⁶⁴ Duine comasach, ealanta, taitneach, a bh'ann, gu math déidheil air na h-eich; fhuair e urram mar oifigear, agus rinn e pòsadh

---

⁶¹EB 1382-9.

⁶²ÓB 258.

⁶³LNA 1343 ff.1-3, 6-9.

⁶⁴Gléidhte ann an LNA LS 1343 - bheirear an aire cuideachd do cho mór 's a bha e fhein agus MacCoinnich Dhail-Mhinn ri chéile: faic, mar eisimpleir, LNA LS 1128 ff.196, 198-200, 205, 253-4, 258, 261, 291-2, 294-6, 301, 305, 315; LS 1343 f.143.

sònraichte ri Lady Frances Herbert, an *Duchess Dowager*, banntrach an t-seann chinnchinnidh. A dh'aindeoin 's mar a bha e ri ionndrainn tìr a bhreith⁶⁵, chuir e seachad an còrr de 'bheatha mar fhear-lagha ann an Lunnainn agus air an oighreachd a cheannaich e ann an Hampshire, 's e a'leantainn dòigh-beatha uaisleachd Shasainn. Bho na litrichean, tha e coltach gun do bhàsaich e timcheall air 1730.

Anns na litrichean aig Coinneach mac Fir Ghruinneirt cluinnear guth ùr-nodha aig Gàidheal, ach guth a bha a'sìor fhàs gnàthaichte 'nam measg. B'e siud guth nan rangan proifeiseanta, guth saoghalta, gnàtheòlach, conaltrach, 's e drùidhte ri sealladh ùr air an stàit. Na Gàidheil a ghabh do'n arm, gu sònraichte an fheadhainn a chaidh a-steach 'nan aonar, dh'fheumadh iad gabhail ri dìlseachdan ùra a bhàrr air an t-seann cheangal ris a'cheanncinnidh. Airson aon rud, dh'ionnsaich iad dàimh na réisimeide, buaidh an *esprit de corps* seach buaidh an *esprit de clan*. B'e an dleasdanas a bu thàbhachdaiche a chaidh oideachadh dhaibh, ge-tà, ach iad a bhith a'seamh chòirichean a'chrùin, agus, gu dearbh, còirichean stàit Bhreatainn.⁶⁶ Airson mar a rinn seirbhis an airm atharrachadh air fradharc nan daoine a dh'fhairich a buaidh, faodaidh sinn coimhead air eachdraidh Leathanaich Bhròlais ann am Muile.⁶⁷ Airson cha mhór ceud bliadhna bha an teaghlach comharraichte airson a bhith a'seamh còirichean a'chinnidh an aghaidh nan Caimbeulach, agus airson an cuid dìlseachd do dh'aobhar nan Stiùbhartach. Bha a'cheud fhear anns an teaghlach, Dòmhnall mac Eachainn Òig, an-sàs ann an cogaidhean Mhontròis; thàrr e às latha Inbhir-Céitinn. Ghabh a mhac Lachann cùram mu ghnothaichean a'chinnidh ri linn òige Shir Iain; b'esan a bha os a chionn ann an strì an aghaidh Mhic Cailein Mhóir.⁶⁸ Dh'fheumadh Dòmhnall a mhac dol a-steach do dh'arm Bhreatainn anns na 1690an, air dha fearann a dhùthchas a chall do na Caimbeulaich; thadhail William Sacheverell air as déidh dha tilleadh uaireigin mu thoiseach an ochdamh linn deug.⁶⁹ A dh'aindeoin a thìde ann an seirbhis Rìgh Uilleim, ge-tà, sheas e còmhla ri

---

⁶⁵Faic *ibid.* f.50v: "I heartily desire to be in those parts, & to secure a Place of Retreat for Old Age which must approach if I live to it. I believe my desire after my Natale Solum is as passionat as my Horse's after Summer Grass."

⁶⁶Faic Ian Roy, "The Profession of Arms" ann an Wilfrid Prest (deas.), *The Professions in Early Modern England* (London, 1987), tdd.181-2; Brown, "Scottish Lords to British Officers", tdd.151-6.

⁶⁷Faic *Clan Gillean*, tdd.465-70.

⁶⁸Hopkins, *Glencoe and the End of the Highland War*, tdd.58, 60, 61, 106; *Clan Gillean*, tdd.203-4, 207-8; agus, mar eisimpleir, GD 112/39/120/14, /122/8.

⁶⁹William Sacheverell, *An Account of the Isle of Man with a Voyage to I-Collumb-Kill* (Manx Society leabh.1: Douglas, Isle of Man, 1859), td.109.

'cheanncinnidh air Blàr Shliabh an t-Siorraim, far an d'fhuair e fìor dhroch-leòn bho thrùpair Sasannach.⁷⁰ B'ann ri linn Ailein, mac Dhòmhnaill, a chì sinn atharrachadh a'tighinn air dìlseachd an teaghlaich. Ghabh esan a-steach do'n arm 'na òige, agus bho 'nuairsin - gu dearbh, b'ann air sgàth sin - bha taobh blàth aige do shliochd Hanòbhair: ann am Bliadhna Theàrlaich bha e os cionn companaidh ann am Mailisidh EarraGhàidheal.⁷¹ Gabhaidh òran-molaidh m'a dheidhinn, *Mo cheist an Leathanach modhar* aig Mairghread nighean Lachlainn, a dhàtachadh gu aois 'òige; tha e follaiseach gun robh gu leòr de na Leathanaich fiù's aig an àm ud - agus 's dòcha a'bhanabhàrd 'nam measg - nach robh idir leagailte ri giùlan oighre a'chinnidh:

Gur h-e mis' a tha fo mhighean,
Mu gach aon tha dhut am mìorun,
Eadar Loch Crearain is Cinntire
Agus Maol na h-Òigh' an Ìle.
Thubhairt iad nach b'airidh air mnaoi thu;
'S ann aca nach robh an fhìrinn.
'S math thig dhut an claidheamh lìomhte,
'S bu mhór t'fheum an àm na strìth' leis...⁷²

Cha bu chòir dhuinn dìochuimhneachadh, ge-tà, mar a bha cothroman ùra eile 'gan tairgse leis an riaghaltas do na Gàidheil a bharrachd air seirbhis anns an arm. Mar a chaidh a ràdh shuas, bha an tréimhse seo comharraichte airson stéidheachadh agus fàs na stàite coganta-chìsich, am *fiscal-military state*, mar a chanas na h-eachdraichean Sasannach. Bha àireamh agus uallach nan cìsean a'sìor dhol an àirde,

⁷⁰ÓB 201, 204 agus EB tdd.252-5.

⁷¹Nicholas Maclean Bristol, *Hebridean Decade: Mull, Coll and Tìree, 1761-1771* (Breacachadh, SWIHR, 1982), tdd.7-9.

⁷²GB II, td.101. Gun teagamh tha Mairghread nighean Lachlainn airson beachdan poilitigeach Ailein Bhròlais a chàineadh: tha i a'cur tuilleadh 's a'chòir buille air euchdan a shìnnsean Seumasach. Bho'n òran, ge-tà, tha e coltach gun robh na Muilich a'cur sìos air seach gun robh, 'nan sùilean-sa, rudeigin mìghaisgeil, no eadhon boireanta, 'na ghné. Air an aon chuspair, faic cuideachd ÓB 251 - *Chunnaic mise thu, Ailein* - leis an aon bhàrd. Airson teaghlaich mhóir eile a chaill a rìoghalachd, faic Leòdaich Thalasgair: *The MacLeods II*, tdd.1-9.

Faic cuideachd BSC 283-92, bho'n òran *Tha mulad, tha gruaim orm, tha bròn*, far a bheil e coltach gu bheil Sìleas na Ceapaich a'cur sìos air an droch bhuaidh a bh'aig Tighearna nan Granndach air a chinneadh ri linn Aramach 1715:

Tha mo ghruaim ris a'bhuidhinn ud thall,
A luaithead 's a mhùth iad an t-sreang;
Tha mi cinnteach am aigne
Gum bu mhiann leo bhith againn
Mur bhiodh 'Chuigse bhith aca mar cheann.

Faodaidh e bhith gu bheil a'bhanabhàrd air iomrall 'na barail-sa.

gu sònraichte ann an roinn an *excise*, cìsean na gàidsearachd; chaidh àireamh luchd-riaghlaidh nan cìsean suas 'nan cois.⁷³ Bha e 'na chleachdadh aig cuid de na daoine-uaisle air a' Ghàidhealtachd mu'n àm-sa a-réisde a bhith a'lorg àiteannan do na mic a b'òige a bh'aca ann an seirbhis an riaghaltais. Anns an riochd seo, faodaidh sinn luaidh a thoirt air Coinneach MacCoinnich, mac Alasdair na Comraich, 's e a'lorg cuideachaidh bho Iain MacCoinnich Dhail-Mhinn aig deireadh 1706 gus dreuchd fircruinneachaidh nan cìsean fhaighinn ann an Inbhirnis.⁷⁴

Eilthireachd nan Gàidheal 's nan Gall:

Aon fhorbairt thàbhachdach eile a ghabh àite anns na 1690an, b'e siud mar a theann barrachd is barrachd Ghàidheal bho na breathan a b'isle a'dol sìos chun na Galldachd mar luchd-buana⁷⁵, no fiù's ri fuireachd ann, gu sònraichte anns a'choimhearsnachd fhàsmhoir Ghàidhealaich ann an Dun-Éideann. Tha e coltach gum b'e an gort uabhasach anns an deichead ud a dh'fhéichnich cuid dhiubh, gu h-àraid bho Shiorramachd Pheairt, a dhol a dh'iarraidh faochadh anns a'bhaile mhór. Bho na tha air sgeul de dh'fhianais m'an deidhinn bho cheud chairteal an linn, tha e follaiseach gun robh nàdar de choimhearsnachd de Ghàidheil a'fuireachd ann, agus gun robh tuilleadh a'tighinn sìos. Tha neart nan àireamhan aca - agus cò às a thàinig iad - 'ga dhearbhadh leis mar a shaoil le cuideigin gum biodh e 'na thairbhe bileag a chlòbhualadh ag innse mu bhàs bràthair Thighearna Labhair ann an 1719.⁷⁶

Bha coimhearsnachdan de Ghàidheil a'fuireachd na b'fhaide air falbh cuideachd: bha grunn dhiubh a-nis a'tàmh anns an t-Saoghal Ùr. A'cheud fheadhainn a dh'aisigeadh a-nall, fiù's bho dh'fhalbh na Lochlannaich, 's mathaid, b'iad sin an

---

⁷³Faic Brewer, *Sinews of Power*, tdd.67-9, 88-94, 99-114; Charles Tilly, *Coercion, capital and European states, AD 990-1992* (Oxford, 1992), tdd.96-107.

⁷⁴LNA LS 1316 ff.231-2. Bha droch dheireadh aige 'na dhreuchd, mas e esan fear-cruinneachaidh nan cìsean ann an Inbhirnis a chaill 'àite air los bhribean: Burt I, tdd.167 (le tagairt eile - tagairt dhroch-chliùiteach - mu Iain MacCoinnich Dhail-Mhinn, 's mathaid, air td.168).

⁷⁵Anns an riochd seo, faodar sùil a thoirt cuideachd air spailpíní Uladh mu'n aon àm: Tomás Ó Fiaich, "Filíocht Uladh mar Fhoinsé don Stair Shóisialta san 18ú hAois", *Studia Hibernica* 11 (1971), tdd.113-16.

⁷⁶LNA Ry.III.a.10 Tha an sgeul 'ga chrìochnachadh le rannan bho Shailm 116. Air a'chuspair seo faic Charles W.J. Withers, *Gaelic in Scotland 1698-1981* (Edinburgh, 1984), 182-5, 203-4; idem., "Kirk, club and culture change: Gaelic chapels, Highland societies and the urban Gaelic subculture in eighteenth century Scotland", *Social History* 10 (1985), 171-92; idem., "Gaelic communities in Lowland Scotland", *Scottish Language* 5 (1987), 48-64; Ian R. MacDonald, "The Beginning of Gaelic preaching in Scotland's cities", *Northern Scotland* 9 (1989), 45-52; cuideachd R.A. Houston, *Social change in the Age of Enlightenment: Edinburgh 1660-1760* (Oxford, 1994), tdd.41-2, 280-3.

deagh àireamh de shaighdeirean cumanta a chuireadh an gréim as déidh Bhlàr Worcester, agus a chaidh a thoirt air falbh do na Barbadoes mar thràillean. Tha e coltach gun do dh'fhuirich cuid dhiubh ann, gun do rinn iad pòsadh às ùr.⁷⁷ A-rithist, mar a chunnacas, theich cuid chléirich EarraGhàidheal air falbh air sgàth na geurleanmhainne a bha iad a'fuiling ri linn nan 1680an.⁷⁸ Bho thoiseach an ochdamh linn deug, ge-tà, theann barrachd is barrachd Ghàidheal ri dol a-null air sgàth nan cothroman cosnaidh a bha a-nis fosgailte dhaibh thall. Tha seo gu math nochdaidh anns an litir iongantach - "a notable Instance of those extravagant Hopes that often attend a new Condition", ann am briathran an fhir-dheasachaidh - a chaidh a sgrìobhadh as leth Dhòmhnaill Mhic a'Phearsain, litir a tha gléidhte dhuinn ann an cùntas Bhurt.⁷⁹ Tha e coltach gun do dh'fhalbh Dòmhnall a-null an cuideachd trì-fichead Ghàidheal eile, agus gun deach 'fhasdadh aig:

a pra Mestir, dey ca him Shon Bayne, an hi lifes in Marylant in
te rifer Potomak.⁸⁰

Cha robh a'Bheurla Shasannach aig Dòmhnall 'nuair a thàinig e an-toiseach:

Mi Mestir seys till me, fan I can speek lyk de fouk hier dat I
sanna pe pidden di nating pat gar his Plackimors wurk, for de *fyt*
Fouk dinna ise te wurk pat te first yeer aftir dey kum in te de
Quintry. Tey speek à lyk de Sogers in Innerness.⁸¹

A-rithist, ge-tà, cha robh Dòmhnall ag iarraidh an còrr de bheatha a chur seachad ann an Aimeireagaidh, a dh'aindeoin cho sòghail 's a bha a bheatha thall:

Fait ye mey pelive mi de pirest Plantir hire lifes amost as weil as
de Lairt o Collottin. Mai pi fan mi Tim is ut I wel kom hem an
sie yu pat not for de furst nor de neest Yeir till I gater somting o

---

⁷⁷Mackay (deas.), Records of the Presbyteries of Inverness and Dingwall 1643-1688, tdd.313-14.

⁷⁸Dh'fhalbh David Simson, an t-oileanach aig an robh ri litreachadh na Gàidhlig airson oibrichean Sheanadh EarraGhàidheal ri linn na Coifhlaitheachd, a-nall gu New Jersey: Fasti II, td.66; airson planaichean nan cléireach airson planntachadh Charolìna, faic John Willcock, A Scots Earl in Covenanting Times: Being Life and Times of Archibald 9th Earl of Argyll (1629-1685) (Edinburgh, 1907), tdd.308-9.

⁷⁹Burt I, tdd.221; litir air tdd.217-20. Airson a'choitheics, faic Bruce Lenman, "The Highland Aristocracy and North America, 1603-1784" ann an Lorraine MacLean of Dochgarroch, The Seventeenth Century in the Highlands (Inverness, 1986), tdd.172-85; cuideachd LNA LS 1307 f.271.

⁸⁰Burt I, td.217.

⁸¹*Ibid.*, td.218.

mi nane...an syn I houp to gar yu trink wyn insteat o Tippeni in
Innerness.

Got Almightie pliss you Fater an a de leve o de hous, for I hana
forkoten nane o yu, nor dinna yu forket mi, for plise Got I sal
kum hem wi Gier eneuch te di yu à an mi nane Sel Guid.⁸²

Aig an aon àm, bha barrachd choigreach a'dèanamh còmhnaidh air a'Ghàidhealtachd. A-rithist, tha na h-àireamhan a'dol suas gu mór anns an deichead mu dheireadh de'n t-seachdamh linn deug, 'nuair a shuidhicheadh gearasdain leis an riaghaltas anns na h-àiteannan a b'anfhoiseile de'n dùthaich. An daingneachd a bu mhotha, bunait sràiteas an riaghaltais, b'e siud Gearasdan Inbhir-Lòchaidh, a chaidh a thogail às ùr le Ùisdean MacAoidh ann am meadhon 1690.⁸³ Bha e a-rithist an seilbh Còirneil John Hill, 'gan robh riaghladh a'ghearsdain ri linn Chrombail, agus, a dh'aindeoin 's mar a bha gun teagamh làmh aige ann am murt Ghlinne Comhann⁸⁴, chum e suas an aon sheòrsa de phoileasaidh cothromach a chleachd e ré nan 1650an.⁸⁵ Cha robh na riaghladairean a lean 'na dhéidh cho buadhmhor: aig bun, bha iad ro shanntach ann a bhith a'cur chisean air Baile Màiri, an cruinneachadh de luchd-ceannachd agus luchd-frithealaidh a chaidh a thogail timcheall a'ghearsdain, agus bha fàs na malairte ciùrrte gu mór 'ga réir.⁸⁶ Ach bha còmhhdail eadar Gàidheil agus saighdeirean Shasainn a-nis 'na gnàths, cha b'ann a-mhàin ann an teismeadhon Lochabar, ach ri luchd-gearasdain Dubhairt, Chàrnsabrog, Inbhir Garadh, Inbhirnis fhéin, Ruadhainn, agus Chaisteil Tioram.⁸⁷ Mas math fianais beulaithris Mhùideirt,

---

⁸²*Ibid.*, tdd.219, 220. Tha an litir seo cuideachd sònraichte seach gur ann innte, mas math mo bheachd-sa, a gheibhear a'cheud tagairt do'n fhéileadh bheag: "Gi yu koud sen mi ovr be ony o yur Innerness skeps, ony ting te mi, an it war as muckle Clays as mak a Quelt it wad, mey pi, gar my Meister tink te mere o mi." (*Ibid.*, td.219) Faic cuideachd mar a dh'fhalbh Niall MacGillEathain, mac Dhòmhnaiill Fear Cholla, a-nall gu Virginia mar mharsanta timcheall air an àm-sa: Clan Gillean, td.277. Anns an dol-seachad, mothaichear do cho faisg 's a tha cainnt a'Phearsanaich ri dualchainnt nan daoine dubha ann an ceann-a-deas nan Stàitean Aontaichte - chan eil rian nach cluinnear buaidh nam planntairean Gàidhealach oirre fiú's suas chon an latha-an-diugh.

⁸³Hopkins, Glencoe and the End of the Highland War, tdd.210, 235, 238-40, 251, 256n.40, 314-15.

⁸⁴*Ibid.*, tdd.330-5; tha an t-eachdraiche 's mathaid ro choibhneil ris, ge-tà: faic NLA LS 7014 f.13 (14/2/92).

⁸⁵Hopkins, Glencoe and the End of the Highland War, td.376.

⁸⁶*Ibid.*, td.459.

⁸⁷*Ibid.*, td.362.

cha b'e idir a'chruadalachd a chleachd iad 'nan déiligeadh leis a'mhithshluagh: gu dearbh, chaidh iad an comann a chéile.⁸⁸

A bharrachd air buaidh nam feachdan-cogaidh, thàinig coigrich - ceannaichean Gallda - suas an lùib fàs na malairte, cha b'ann a-mhàin a's t-samhradh mar a rinn iad roimhe, ach a dh'fhuireachd air a'Ghàidhealtachd. Tha am Màrtainneach a'toirt iomraidh air an teachd do'n Eilean Sgitheanach anns na 1690an:

There are some pedlars from the shire of Moray, and other parts, who of late have fixed their residence in the isle of Skye, and travel through the remotest isles without molestation; though some of these pedlars speak no Irish.⁸⁹

Tha e coltach gun robh na ceannaichean ud caran iomraiteach anns an eilean, bho'n iomradh orra ann an *Gur ro bheag mo chuid sòlaist*, "Òran do dh'Fhéill Phort Righe, anns an Eilean Sgitheanach 1694".⁹⁰ Bheirear an aire cuideachd do na briathran "without molestation" aig Màrtainn: tha e soilleir bho chlàr chùirtean Earraghàidheal, agus bho sgeulachdan anns a'bheulaithris, gum faodadh ceàird a'cheannaiche a bhith gu math cunnartach air a'Ghàidhealtachd anns an tréimhse seo.⁹¹

---

⁸⁸Faic Charles Macdonald, *Moidart, or among the Clanranalds* (Edinburgh, 1989), td.107; ach faic cuideachd LNA LS 1316 f.48 airson cho cruaidh 's a bha gearasdan Eilein Donain air muinntir Chinntàile aig deireadh nan 1690an.

⁸⁹Martin, td.357. Faic cuideachd Shaw, *Northern and Western Islands of Scotland*, td.164.

⁹⁰ÓB 459; faic, mar eisimpleir, an rann:

'S lionmhor ceannaiche lachdainn thig thugainn le paca gun bhrìgh,
Le còrnaibh tombac' anns na pocannan glas' air an druim
Agus clàragan maide 's iad tuiteam mu'n achlaisean sìos,
Stuth, is sreangannan còcrach, 's iad gearradh an sgòrnan ri gaoith.

⁹¹Faic Roger Leitch, "Here chapmen billies tak their stand: a pilot study of Scottish chapmen, packmen and pedlars", *PSAS* 120 (1990), tdd.180-1; cuideachd, mar a chunnacas shuas, ÓB 332: 'S mi 'nam shuidh' air na Paitean aig Donnchadh Mór MacRath.

16: FÀS NA MODHALACHD AIR A'GHÀIDHEALTACHD

Anns a'bhliadhna 1685, agus Eòghann Camshron Loch Iall an làthair aig cùirt an rìgh, dh'fhoighnich iarla Mhiddleton dha carson a bha e cho diùid air beulaibh Sheumais, droch othaig a dh'aobharaich nach fhaigheadh an ceanncinnidh an t-urram bu dual d'a chuid rìoghaileachd bho'n chrùn. A-réir Drummond of Balhaldie:

Locheill answered, that having passed the greatest part of his youth in the hills, his Lordship knew he had not the benefite of a courtly education.

This was indeed Locheil's greatest foible, which he could never get the better of, though he often attempted it.¹

Faodaidh sinn coimeas a dhèanamh eadar seo agus am beachd a bh'aig an aon ùghdar mu Shir Iain MacGillEathain Dhubhairt, ceanncinnidh bho ghinealaich na b'òige. 'S fhiach e an t-sleachd gu léir a chur sìos:

He was of a person and disposition more turned for the Court and the camp, than for the business of a private life. There was a natural vivacity and politeness in his manner which he afterwards much improved by a courtly education; and as his person was well made and gracefull, so he took care to sett it off by all the ornaments and luxury of dress. He was of a sweet tempre and good natured, his witt lively and sparkleing, and his humour pleasant and facetious. He loved books, and acquired the languages with great facility, whereby he cultivated and enriched his understanding with all manner of learning, but especially the belles lettres; add to this, a natural elegancy of expression, and ane inexhaustible fancy, which on all occasions furnshed him with such a copious variety of matter, as rendered his conversation allways new and entertaining. But with all these shineing qualitys, the natural indolence of his temper, and ane immoderat love of pleasure, made him unsuitable to the circumstances of his family. No person talked of affairs private or publick with a better grace, or more to the purpose, but he could not prevaill with himself to be att the least trouble in the execution. He seemed to know everything, and from the smallest hint so penetrated into the circumstances of other people's business, that he often did great services by his excellent advice, and he was of a temper so kind and obligeing, that he was fond of every occasion of doeing good to his friends, while he neglected many inviteing opportunitys of serving himself.²

---

¹[Drummond], Locheill, td.324.

²*Ibid.*, tdd.324-5.

Dealbh de shàr chùirteir a-réir baraileachd na h-Athghineamhain, a-réisde - ach cuideachd dealbh de dhuine uasal a-réir baraileachd cho-aimsireach na modhalachd. 'S e seo an coincheap a bhios fainear dhomh anns a'chaibideil a leanas.

Dhuinne anns an latha an-diugh 's e an t-atharrachadh a b'fhradharcaiche a bha air chois air a'Ghàidhealtachd timcheall air deireadh an t-seachdamh linn deug, sgaoileadh cànan coimheach na Beurla; chunnaic sinn shuas cuid de na deifir fhorbairtean a b'aobhar do seo. Gu dearbh, cha b'e seo mùthadh a bhuadhaich air an àrd-uaisleachd a-mhàin; dh'fhairicheadh an éifeachd aige, gu ìre, aig gach ord de'n choluadar air feadh na tìre.³

Ach bu chòir barrachd a bhith 'san amharc againn na bhith a'déiligeadh ris a'chànan a-mhàin. Gu dearbh, cha tuigear làn bhrìgh neart an atharrachaidh cainnt idir mur a toirear an aire do dh'atharrachaidhean co-aimsireach eile a tha, dh'fhaodadh e bhith, a cheart cho domhainn, cho bunaiteach 's cho buadhmhor ann an eachdraidh na Gàidhealtachd. Aig bun, an lùib athchòireachadh nan oighreachd, dol-suas na malairte, agus fàsmhorachd na buaidhe bho'n taobh-a-muigh, thàinig mùthadh air an dàimh eadar math-shluagh is mith-shluagh: ann an dòigh, 's ann a dh'fhosgladh sgaradh eatorra, sgaradh a bha tòrr na b'fharsaing 's na bu dhoimhne na bha ann roimhe. 'S fhiach e an-seo a-réisde ruith ghoirid a thoirt air bithbhrìgh nan atharrachaidhean ud, 's sinn a'tarraing bho rannsachaidhean sgoileireil mu shaoghal na tuatha, an dà chuid anns an aimsir chéin agus anns an latha-an-diugh.

B'e an t-eachdraiche Sasannach E.P. Thompson a thionnsgain coincheap sgoileireil an "eaconamaidh mhoralta", am *moral economy*, bho thùs. Anns an obair aigesan mu fhàs nam margaidhean a-measg mórshluagh Shasainn, 's ann air a'cheud dol-a-mach mu chòirichean, mas fhìor, air lòn a bh'aig poball ri linn goirt a tha an tèarma dìrichte.⁴ Bho'n uairsin, tha eachdraichean eile air barrachd a chur ris a'choincheap. Ann an càs na Gàidhealtachd aig deireadh an t-seachdamh linn deug - far an robh a'chuid mhór de'n t-sluagh a'toirt am bithbeò às an fhearann timcheall orra fhéin - tha e soilleir nach dèan an coincheap an gnothaich mar a tha e ann an

---

³Faic, mar eisimpleir, Martin, td.353: "many of them [na Gàidheil] understand English in all the considerable islands"; cuideachd td.154, 's e a'toirt luaidh air cho sònraichte coilionta 's a tha Gàidhlig Uibhist-a-Deas "partly because of the remoteness and the small number of those that speak English".

⁴E.P. Thompson, *Customs in Common* (Harmondsworth, 1993), tdd.337-8: "It is not only that there is an identifiable bundle of beliefs, usages and forms associated with the marketing of food in time of dearth, which it is convenient to bind together in a common term, but the deep emotions stirred by dearth, the claims which the crowd made upon the authorities in such crises, and the outrage provoked by profiteering in life-threatening emergencies, imparted a particular "moral" charge to protest. All of this, taken together, is what I understand by moral economy".

obair Thompson: 's fheudar dhuinn cuideachd sùil a thoirt air an tràchdadh air an eaconamaidh mhòralta aig luchd-sgrùdaidh na tuatha leithid James C. Scott.⁵ Ann an obraichean de'n leithid seo, 's ann nas fharsainghe a tha ciall an tèarma, 's e a-mach air "the social dialectic of unequal mutuality (need and obligation) which lies at the centre of most societies".⁶ Tha seo a' toirt a-steach coincheap an deagh thighearnais (*good lordship*), coincheap a tha bunaiteach do sgrùdaidhean a dhéiligeas ri coluadair roimh-chalpachail.⁷ Ach a-rithist feumar toinneamh eile a chur ann; feumar an coincheap a dhealbhadh às ùr a-réir feumannan an t-saoghail againn fhìn. Tha fhios gun robh seann shìbhealtas Gàidhealtachd na h-Albann, gu ìre fada seachad air a'chuid mhór de dhùthchannan na h-Eòrpa, fhathast stéidhichte air a'ghaisgeileachd, agus air a'bheachd gun robh an cinneadh aontaichte fo cheanglaichean na fala. Bha am pàtranachas, an ùmhlachd, bannan an dleasdanas a bha mar bhuinn-stéidh a'choluadair, gu ìre mhóir an urra ris a'ghiùlan 'ga bheil fad agus gearr ann an còd gaisgeil na bàrdachd Gàidhlig. Gu h-àbhaisteach, ann an dùthchannan na Roinn-Eòrpa co-dhiù, chaidh clos a chur air linn nam folachd, agus air an ideòlas a thug ruith na h-analach dha, fada mus do theann ceudlùth a'chalpachais ri greimeachadh air an tìr. Cha b'e sin do Ghàidhealtachd na h-Albann, gu seachd sònraichte do'n taobh-an-iar, far nach do bhuadhaich creideamh athleasaichte, no còras sgoiltean, air tòrr de na dùthchasaich gu ruige a'cheud leth de'n ochdamh linn deug.⁸ Tha sinn a'déiligeadh cha b'ann a-mhàin ri dàimhealachd eadar uaisleachd agus tuatha, cleas nan sgrùdaidhean air an tugadh luaidh shuas, ach ri caidreamh eadar ceanncinnidh agus feachd. Gun teagamh, bha an còras a thug taic

---

⁵Ann am briathran Thompson [td.341]: "what distinguishes Scott's use is that it goes much further than descriptive accounts of "values" or "moral attitudes". Since for the peasantry, subsistence depends upon access to land, customs of land use and of entitlement to its produce are now at the centre of analysis rather than the marketing of food. And custom is seen (against a background of memories of famine) as perpetuating subsistence imperatives, and usages which insure the community against risk. These imperatives are also expressed in protective landlord-tenant (or patron-client) relations, and in resistances to technical innovations and to market rationalisations, where these might entail risks in the event of crisis."

⁶*Ibid.*, td.344. A-rithist [tdd.344-5]: "If we employ the terminology of class, then "moral economy" in this definition may be concerned with the way in which class relations are negotiated. It shows how hegemony is not just imposed (or contested) but is articulated in the everyday intercourse of a community, and can be sustained only by concession and patronage (in good times), by at least the gestures of protection in bad."

⁷Airson buaidh deagh thighearnas anns a'Chuimrigh, faic Philip Jenkins, The Making of a Ruling Class: The Glamorgan Gentry 1640-1790 (Cambridge, 1983), tdd.205-8.

⁸Faic, mar eisimpleir, Francis J. Shaw, The Northern and Western Islands of Scotland: Their Economy and Society in the Seventeenth Century (Edinburgh, 1980), tdd.197-9.

do'n chaidreamh seo a-nis anns an earradubh; ach fòs mhair an coincheap, co-dhiù aig ìre na sàrbharaile, gu math beò ann an macmeanmna an dà chuid mórshluaigh agus uachdaran. Rud iongantach is ìoranach, mar a chithear, fada bho bhith 'ga mhaolachadh, 's ann a chaidh an seann ideòlas a bhiorachadh 's a bhrosnachadh às ùr le ionnsaigh na malairte.

Ri linn tréimhse Athaiseag Rìgh Teàrlach II, agus an raith a thàinig 'na lùib, spreagadh am miann a-measg uaisleachd Shasainn a dh'ionnsaidh na sòghalachd: chaidh an cuid lùchairtean a thogail às ùr; ghabhadh ri barrachd is barrachd gil-a-bhòlais ann am fasanan aodaich; chuireadh cudrom air taitneas is tlachd a'bhaile mhóir. Anns a'cheud àite thachair e fo bhuaidh St. Germain, cùirt an rìgh-ghréine Louis XIV.⁹ Cha b'fhada gus an deach dreach air choireigin de'n dòigh-beatha seo a bhàirigeadh air uaislean Galldachd agus Gàidhealtachd na h-Albann cho math. Gus a bithbhrìgh a thuigsinn gu ceart, ge-tà, feumar coimhead air a'bharailachd a laigh air a cùl 's a thug taic dha. Air sgàth 's cho diofraichte 's a bha i siud bho'n t-seann shaoghal Ghàidhealach a bha i a'cur às dha, bha an iomarbhaidh eadar an dà ideòlas na bu dhéineasaiche na b'àbhaist. Agus an aghaidh cùlrath an t-seann shìbhealtais, tha tréithean an t-seallaidh ùir tòrr na bu léirsinniche.

'Na sgrùdadh air uaisleachd Shasainn mu'n àm-sa, tha E.P. Thompson a'cur beuma shònraichte air na cleasan culturach ris an do ghléidh i an inbhe 's an ceannas a bu dual dhi thairis air an t-sluagh. 'Ga chur gu sìmplidh, a-réir an teoirice aigesan theich an uaisleachd, mar gum biodh, bho làthair nan daoine beaga, 's iad a'dèanamh còmhnaidh air cùl balla-dìon nan gàrraidhean aca fhéin. Bha a'chumhachd a làimhsich iad 'ga nochdadh ann an riochd taisbeanaidhean urraim air beulaibh an t-sluaigh, ann an riochd éididh spaideil is obair-ghréise, ann an riochd modh-giùlain a bha, gu coifhiosach, uasal urramach 'na ghné: "the studied self-consciousness of

---

⁹Graham Parry, The Seventeenth Century: The Intellectual and Cultural Context of English Literature, 1603-1700 (London, 1989), tdd.65ll., 109-17, 120; Felicity Heal agus Clive Holmes, The Gentry in England and Wales, 1500-1700 (Basingstoke, 1994), tdd.95-6, 163-5.

public theatre", mar a chanas Thompson fhéin.¹⁰ Faodar a-nis tionndaidh a dh'fhaicinn dé cho math 's a fhreagras an dealbh seo air uaisleachd Gàidhealtachd na h-Albann.

An t-atharrachadh bu léirsinniche anns an dùthaich aig an àm ud, b'e siud mar a bha aitreabhan a'chinnchinnidh 'gan ath-thogail, agus na h-oighreachdan 'gan sìor leasachadh. 'S tric a tha am puing seo 'ga leigeil seachad aig na h-eachdraichean¹¹ - gu dearbh, chaidh tòrr a mhilleadh le dol-seachad nam linntean, gu sònraichte ann am bliadhna an losgaidh as déidh Aramach na '45. Bha na leasachaidhean ann, ge-tà. Ged a chuireas Edward Burt sìos air dòigh-beatha na h-uaisleachd 'nam broinn¹², tha e follaiseach gun robh gu leòr de thaighean ùra air an togail air na h-oirthirean co-dhiù r'a linn.¹³ A-rithist, faodaidh sinn tionndaidh gu fianais bàrdachd Iain Luim, mar eisimpleir, 's e a-mach air seilearan is làir na h-aitreibh móire a bh'aig iarla Shiphort ann am Brathainn:

Tha caisteal mór aig Mac Coinnich,
'N dara ceann deth shìos an talamh.

'N dara ceann deth shìos an talamh,
'S an ceann eile 'n aghaidh 'n adhair.

Gura h-e mo ghaol-sa Seòras,

---

¹⁰Thompson, Customs in Common, td.45; faic tdd.42-9. Faic cuideachd Peter Burke, Popular Culture in Early Modern Europe (London, ath-chlòbhualadh 1988), gu sònraichte tdd.238, 270-81; Bernard Capp, "Popular Literature" ann am Barry Reay (deas.), Popular Culture in seventeenth century England (London, 1985), tdd.231-2. Eisimpleirean air Galldachd na h-Albann: R.A. Houston, Social Change in the Age of Enlightenment: Edinburgh 1660-1760 (Oxford, 1994), tdd.214-30, 232-3; Rosalind K. Marshall, The Days of Duchess Anne: Life in the Household of the Duchess of Hamilton, 1656-1716 (London, 1973), tdd.85-9, 150-67. Airson dol-sìos fialaidheachd nan uaislean - cuspair air a bheil Katherine Simms a-mach 'na choitheacs Gàidhealach ann an "Guesting and Feasting in Gaelic Ireland", Journal of the Royal Society of Antiquaries of Ireland 108 (1978), tdd.67-100 - faic Felicity Heal, Hospitality in Early Modern England (Oxford, 1990), tdd.6-14.

¹¹Faic, mar eisimpleir, Shaw, Northern and Western Islands of Scotland, td.193.

¹²Faic Burt I, tdd.117-18.

¹³*Ibid.*, tdd.204-5: "The latter Part of what I have written of this letter relates chiefly to Gentlemen who inhabit the Hills not far from the Borders of the Lowlands, or not very far from the Sea, or Communication with it by Lakes; as, indeed, most Part of the Houses of the Chiefs of Clans are in one or other of these Situations. These are sometimes built with Stone and Lime, and though not large, except some few, are pretty commodious, at least with Comparison to these that are built in the manner of the Huts, of which, if any one has a Room above, it is, by way of Eminence, called a *lofted* House; but in the inner Part of the Mountains there are no Stone Buildings that I know of, except the Barracks; and one may go a hundred Miles an-end without seeing any other Dwellings than the common Huts of Turf."

'S iomadh uinneag th'air a sheòmar.¹⁴

no air a'chaisteal a thog Aonghas Mac Mhic Alasdair:

'S ann a thog sibh 'n tùr dealbhach
Goirid geàrr o Loch Lòchaidh.

Chunnaic mis' Inbhir Gharaidh
Mùirneach aighearach ceòlmhor.¹⁵

A bharrachd air na taighean fhéin, bha gu leòr leasachaidhean 'gan cur air adhart timcheall orra: gàraidhean 'gan suidheachadh, ubhalghairtean 'gan cur, ballachan 'gan togail. A-rithist, chan eil móran rannsachaidh dèante air an fhorbairt seo air a'Ghàidhealtachd, co-dhiù an taca ris a'Ghalldachd.¹⁶ Airson fianaise gu math iongantach mu na forbairtean ud, chan fhuilear dhuinn tionndaidh do chùnnas a'Mhàrtainnich, 's e a-mach orrasan aig an robh, ma b'fhìor, an dà shealladh:

It is ordinary with them to see houses, gardens, and trees, in places void of all three; and this in process of time used to be accomplished: as at Mugstot, in the Isle of Skye, where there were but a few sorry cow-houses thatched with straw, yet in a few years after, the vision which appeared often was accomplished, by the building of several good houses on the very spot represented to the seers, and by the planting of orchards there.¹⁷

---

¹⁴ÒIL 1558-63.

¹⁵*Ibid.*, 1998-2001. Cuideachd tdd.305-6, mu caisteal Achaidh na Carraigh a thog Sir Eòghan Camshron Loch Iall; agus QB 221: Fàilt air taigh mór nan seachd uinneag aig Iain mac Ailein. Obair Ghilleasbaig Fhionn mu Chaisteal Inbhir Aora: John Willcock, A Scots Earl in Covenanting Times: being the life and times of Archibald, 9th Earl of Argyll (1629-85) (London, 1907), tdd.152-3. Anns na tasgaidhean, faic, mar eisimpleir, cùnnas na h-obrach air Caisteal Dhun Bheagain ann an Tasgaidhean MhicLeòid na Hearadh 2/587/1/1-9, /588, /589/1-2; Shaw, Northern and Western Islands, tdd.136-7; cuideachd Johnson & Boswell, td.316. Airson dol-sìos taigh Roghadail na Hearadh, faic Horricks, "Economic and Social Change in the Isle of Harris, 1680-1754", td.120. Cuideachd litir bho Dhòmhnall Dubh na Cuthaige, 's e a'càradh Caisteil Thioraim - 's dòcha air sgàth a'mhillidh a fhuair e ri linn Chrombail - gu iarla Airle: "I thought it convenient to show your Lordshippe that I am doing what I can to repaire my old house of Castle Tyrholme, & that I am very scarce of deiles to it..." [OTA GD 16/34/197 (15/12/1668); cuideachd 16/34/184] Anns an riochd seo, faic Sir James Turner, Memoirs of his own Life and Times MDCXXXII-MDCLXX (Edinburgh, Bannatyne Club, 1829), tdd.48-9; CD, td.233; "Knight of Morar" [Sir William Augustus Fraser], Three Clanranalds: Highland tales of the sixteenth and seventeenth centuries (London, 1900), td.56.

¹⁶Faic Ian D. Whyte, Agriculture and Society in Seventeenth-Century Scotland (Edinburgh, 1979), tdd.102, 113-14, 116-18; faic cuideachd an suidheachadh co-aimsireach ann an Sasainn agus anns a'Chuimrigh: Heal & Holmes, The Gentry in England and Wales, 1500-1700, tdd.297-306; Jenkins, Glamorgan, tdd.250-5.

¹⁷Martin, tdd.323-4. Bithidh e follaiseach mar a ghabhas eisimpleirean de'n dà shealladh a leughadh mar shlatthomhais air atharrachaidhean co-aimsireach anns a'choluadar Ghàidhealach. Airson ubhalghort Dòmhnallach Shléite ann an Armadal: *ibid.*, td.224; agus cùnnas a'Mhàrtainnich

Mar a shùilichteadh, b'ann gus ceann a'mhaide a chumail ris an co-aoisean, gu sònraichte an fheadhainn Ghallda, a chaidh na taighean ùra a thogail - b'e an nàire a dh'fhairich iad air beulaibh nan coigreach a spreag an uaisleachd Ghàidhealach. Airson seo, faodaidh sinn fuireachd anns an Eilean Sgitheanach agus sleachd a thoirt á litir a sgrìobh Sir Dòmhnall Shléite ann an 1703, 's e a-mach air taisdealaichean bho dheas:

my want of any kind of house at Arm:[adal] wod affront me and I wod be more soe if they came to this nastie ruinous one [Caisteal Dhun Tuilm], and being I'm putting up a little house at Arm: and that it will be finished (such as it will be) befor winter pass, I care not tho they come next year.¹⁸

Tha e inntinneach fhaicinn cho tric 's a tha a'bheulaithris a'fàgail nan leasachaidhean ud air miann nam mnathan bho dheas.¹⁹ Ged is e, faodaidh e bhith, nàimhdeas an aghaidh nan Gall a laigheas air cùl cuid de'n ghearradaireachd ud, chan eil teagamh nach robh am pàirt fhéin aig na boireannaich bho'n taobh-a-muigh ann a bhith a'sparradh dòigh-beatha na h-uaisleachd Gallda air an cuid chéilean-pòsda. A bharrachd air na togalaichean fhéin, chì sinn buaidh an fhradhairc ùir ud anns na h-àirneis leis an do sgeadaicheadh na h-aitreabhan, agus gu seachd àraid anns na deifir fasannan aodaich a tha cho nochdaidh ann an cùntasan nan ceanncinnidh mu'n àm-sa.²⁰ Airson deagh eisimpleirean de mar a bha na fasannan a'sgaoileadh aig ìre na h-àrd-uaisleachd, faodar coimhead air na h-iarrtais airson aodaich ùir a chuir Sir Dòmhnall Shléite air MacCoinnich Dhail Mhinn, 'nam measg an té seo - mothaichear do cho àilleasach 's a tha an ceanncinnidh ann an gnothaichean na stoidhle:

---

ann an James Toshach Clark (deas.), MacFarlane's Geographical Collections II (Edinburgh, SHS 52, 1907), td.221. Anns an riochd ud cuideachd, faic QB 229, *Mu'n sgeul seo chualas ac'*, "Freagairt Eòin Ghàirnealair do dh'Eòin Balbhan", far a bheil Iain mac Ailein a'dèanamh feum de shamhla de dhà chraoibh ann an gàradh gus a theachdaireachd mu ionnsaigh Rìgh Uilleam a mhìneachadh. Bha craobhan peura, ma b'fhlòr, aig athair Dhòmhnail MhicDhòmhnail ann an Asainte: faic Donald MacDonald, The Scots Rogue: or, the Life and Actions of Donald MacDonald a Highland Scot (ath-chlòbhualadh Paisley, 1897), tdd.4-5.

¹⁸LNA LS 1307 f.195 (29/3/1703).

¹⁹Faic, mar eisimpleir, na beachdan a bh'aig Peinidh bean Ailein Deirg air seann aitreabh Caiptein Chloinn Raghnaill: Dòmhnall Iain Dòmhnallach, Uibhist a Deas (Steòrnabhagh, 1981), td.32; John Sibbald Gibson, Lochiel of the '45: The Jacobite Chief and the Prince (Edinburgh, 1994), td.32.

²⁰Gheibhear tràchdadh air aodaich ann an Shaw, Northern and Western Islands of Scotland, tdd.195-6; cuideachd tdd.163-4. Faic Martin, td.246: "persons of distinction wear the garb in fashion in the south of Scotland".

I have sent you wt the beare three lib: sterling to bring me a wigg
ane indifferent, fair one suites best wt me, I saw you had good
skill wch has occasion'd this impertinence.²¹

'S fhiach e cuideachd sleachd a thoirt á aithris Bhurt mu fhéill air a' Ghàidhealtachd:

The Gentlemen, Magistrates, Merchants, and Shopkeepers, are
dressed after the English Manner, and make a good Appearance
enough, according to their several Ranks, and the working
Tradesmen are not very ill clothed; and now and then, to relieve
your Eyes yet more from these frequent Scenes of Misery, you
see some of their Women of Fashion: I say sometimes, for they
go seldom Abroad; but, when they appear, they are generally well
dressed in the English Mode.²²

Ma sheallas sinn air a' bhàrdachd cho-aimsirich a-rithist, chì sinn mar a bha na
fasannan ùra ud a-nis mar shuaicheantas air an uaisleachd, a bharrachd air a chuid
bhall-airm. Mar eisimpleir, anns an òran *Gun tug mi ionnsaigh bhearraideach* aig
Fear a' Chinn Uachdraich, gheibhear na rannan:

Gur math thig léin' de'n anart dhut,
Thig triubhas caol ro channach dhut,
'S bròg bhileach dhubh, 'ga teannachadh
Mu'n traigh nach gearain leòn.

Thig còt' de'n aodach Spàinneach dhut,
Théid gini 's crùn a phàigheadh air;
O, chan eil cron r'a àireamh ort,
Ach àillealachd do neòil.²³

No ann an òran aig Iain mac Ailein do Shir Iain 's e air tighinn air ais bho 'fhògradh:

---

²¹LNA LS 1307 f.128 (13/7/1695). Cuideachd ff.164 (gruag eile, 's an ceanncinnidh an dùil coinneachadh ri Briogàidir Maitland a' Ghearasdain Duibh a's t-samhradh), 179 (6/3/1701: éideadh-bròin airson tòrradh iarla Shìphoirt), 195 (29/3/1703: gruag eile), 196 (19/4/1703), 199 (31/5/1703), 236 (12/3/1706) agus, gu seachd sònraichte, 250 (8/7/1707), litir 's i 'ga toirt suas gu léir le aodach. Faic cuideachd cho déidheil 's a bha a phiuthair Màiri air trusgan fasanta: ff.152 (?1698) agus 158 (17/5/1699). Faic DS 3873ll. airson cùntasan-aodaich an teaghlaich; cuideachd LNA LS 1304 ff.4-5 (24/2/1710) - cùntasan Ailein Deirg, Mac Mhic Ailein leis an aon tàilleair ann an Dun-Éideann; agus Alexander O. Curle, "Notes on the Account of the Expenditure of Archibald, Ninth Earl of Argyll, in the Maintenance of his Household, etc. at Inveraray in the Year 1680", PSAS 41 (1906-7), 100-7. Fàs an fhasain ann an Dun-Éideann: faic Houston, Edinburgh 1660-1760, tdd.53-87 *passim*.

²²Burt, tdd.86-7; faic cuideachd tdd.87-8, 96 (airson mar a bha clann na h-uaisleachd gu h-àbhaisteach air an droch-éideadh 'nan òige).

²³QB 186.

'S mor am farmad a th'agam-s'
 Ri t'aid is ri d'chleòc;
 'S iad th'air grianan na maise
 Ri glacadh an sòigh.
 Nam b'e m'fhortan-sa tuiteam
 'N riochd bucla do bhròg,
 'S e b'fheàrr mar shògh inntinn
 Na crìochan rìgh mhóir.²⁴

No anns an òran a rinn Mairghread nighean Lachlainn do dh'Ailean Bhròlais air an tugadh luaidh shuas:

Mo cheist an Leathanach modhar!
 Gualla dheas dha'n tig an còta,
 'S fheàrr a chuireas Goill o'm meòiribh,
 Slod' is pasmann air do dhòrnaibh,
 Mar a chàireadh tàillear dòigh orr';
 Glan airgead 'ad bhroilleach òrbhuidh,
 'S gur a math thig scarf de'n t-sròl dhut,
 Mu do mhuineal geal an òrdugh.²⁵

Aig ìre òrain an t-sluaigh, faodaidh sinn rannan a thogail bho *Dh'fhalbh mo rùn bho chionn seachdainn*:

Tha mo cheist ort, a Dhòmhnaill,
 Bu tu an t-òganach dreachmhor.

Gun dig deis' ort dha'n aodach
 Cho daor 's a thig á Sasann.

Thig na h-osain mu d'chasan,
 Brògan tanan a bhuinn cairte.

Agus gartanan rìomhach,
 B'ait leam fhìn bhith 'gam pasgadh.

Thig an triubhsair air fhiaradh
 Air do shliasaid ghil chailce...²⁶

---

²⁴QB 233: *Nan tigeadh Sir Iain*.

²⁵GB II, td.98: *Mo cheist an Leathanach modhar*.

²⁶HF III, 727-36. Fhad's a tha sinn a-mach air mar a bha dòigh-beatha nan ceanncinnidh a'fàs na bu shòghaile, na bu chomhartaile, tha e gu math inntinneach fhaicinn cho mòr 's a dh'fhuiling cuid de na cinnchinnidh ri linn nan turas-cogaidh an lùib Ionnsaidh nan Duitseach agus Aramach 1715: mar eisimpleir, Dòmhnall a'Chogaidh, a bhàsaich ann an 1718 (CD III, tdd.80-2, 474); cuideachd Clan Gillean, tdd.235-6, airson fulangas Shir Iain anns an aramach.

Ann an càs nam boireannach, faodar sùil a thoirt air an òran iongantach *O, 's e mo ghaol an Anna*. Mothaichear gur ann dèante do bhàta a tha e, timcheall air deireadh an t-seachdamh linn deug:

Gun dig an gùn ort o'n cheannaich',
Aparan as caoil' an anairt,
Neapaigin dha'n t-sloda bhallach...

Chìreadh tu do leadan àrbhuidh'
Le cìr ibhri 's le cìr chnàmha
Cìr dha'n airgead masa 's fheàrr leat
Thig an deis' ort air deagh-chàradh
Fasan ùr o làimh an tàilleir
Còta Lunnainneach o'n t-snàthaid
Bròg bhileach dhubh nan sàil àrda...²⁷

A-rithist, faodar sùil a thoirt air rann á "Còmhradh, mar gum b'ann eadar dithisd nighean Dòmhnail, mac Mhic Dhòmhnail Duibh" aig Iain mac Ailein, far a bheil Marsaili a'bruidhinn mar a leanas:

B'fhearr leam bhith gu catanach
Le tàintibh is le stòr;
A bhith gu taisgeach, tairbheartach,
Le airgiod is le òr;
Bhith gu rìomhach, fasanta
Le pasmann is le sròl,
Na bhith seargadh ri claich chràbhaidh
Gun fiù a ghàir', ach bròn.²⁸

Cha robh a h-uile bàrd a'moladh nam fasannan ùra, agus gu dearbh faodaidh sinn Iain mac Ailein a chur 'san àireamh ud. Anns an riochd ud 's fhiach e sùil a thoirt air fear de na h-òrain as luachmhoire a rinn e, 's e a'toirt dhuinn seallaidh air mar a bha an coluadar Gàidhealach ag atharrachadh: 's e sin, *Beir an t-soraidh seo bhuamsa*, "Air fògar nan cocups", òran a chàineas na fasannan ùra gu dubh bho thoiseach gu deireadh. Mar eisimpleir:

'Nuair bha aimsir an àigh ann
Chan e 'n rìomhadh bu bheus dhaibh,
Aig mnaoi uaisle nan Gàidheal,
A plaide bhàn is a bréidibh,
'Sgapadh arain is càise

---

²⁷HF II, 879-81, 885-91. Faic *ibid.* III, tdd.22-3 airson nan deifir ghibhtean sòghail a bheireadh an gille do'n chuspair aige.

²⁸QB 243: *Thubhairt Mairghread nighean Dòmhnail.*

Air ceann àrd uirigh-seise,
'S cupa rosach math làidir
'Ga thoirt d'an càirdibh mar fheusda...

Ach chl mi an àite sin
An-dràs' aca currachd,
Agus semincleith gòrach
'N dealbh cleòc' air a chumadh.
Cha bhi chridh' aig an òglach
Éideadh cloth' chur mu 'mhuineal,
No a bhonaid a phàigh e
Chur 'nan làthair mu 'mhullach...

Beiridh ise air an sgàthan,
'S théid i làmh ris an uinneig,
'S a cocup air a chàradh
'Cheart cho àrd 's a tha 'n Lunnainn.
Beiridh esan air leabhar,
'S beag a thoghaidh d'a ghunna;
'S 'nuair a thig air a nàmhaid
'S soirbh dha 'làmh 'chur 'na mhuineal...

Ach a bhaintighearnan ùra,
Bu mhath 'n cliù dhuibh sàr ghliocas;
'S gun chur air earball bhur còta
'N rud bu chòir dhuibh 'bhith 'g itheadh;
Gun chur an satin, no 'n tabi,
No'm fàinne, no'n rioban
'N rud a chuireadh bhur fearann
Ann am barrachd de thrioblaid.

Na gabhaibh iomadidh sannta
Air 'bhith Gallda bho'n dh'fhaodas,
'S na biodh bhur dùil ris gach seòrsa
Bhios air bòrdaibh Dhun-Éideann.
Ma bhios blas meal' air gach aon mhir,
'S gach aon deoch d'a réir sin,
'S gann nach fhaicear gun toghaidh
Gum bi'n t-ogha air an déirig.²⁹

Gach uile atharrachadh air an do thràchd mi shuas, ge-tà, chan eil annta ach chomharraidhean air a'chaochladh mhór a bha a'sìor ghreimeachadh air ord na h-uaisleachd Gàidhealaich, agus, gu dearbh, a bha a'sgapadh sìos gu ruige nam mithean cuideachd. An t-atharrachadh bu bhunaitiche a thachair 'nan lùib, b'e seo mar a chaochail iad an cànan bho'n Ghàidhlig gus a'Bheurla. Chaidh déiligeadh ris an fhorbairt seo mar-thà, ach b'fhiach e puing no dhà a thogail m'a deidhinn fhathast. An toiseach, gu math cudromach, feumar toirt an aire mar a tha dà sheòrsa de Bheurla fainear dhuinn an-seo: a'Bheurla Ghallda agus a'Bheurla Shasannach. Aig

---

²⁹ÓB 214. "Cocups": s.v. "cock-up"(2) anns an OED.

deireadh an t-seachdamh linn deug bha gach uile ceanncinnidh a bh'ann air a'Ghàidhealtachd - agus cha mhór gach uile fear-tacsas cho math - fileanta ann an cànan nan Gall - cànan an fhòghlaim agus cànan an lagha. Tha sin gu sònraichte fìor mu'n fheadhainn aig an robh màthraichean bho dheas, dream a bha a'sìor fhàs na bu lìonmhoire mar a bha an linn a'dol seachad. Cuimhnich, mar eisimpleir, mar a rinneadh oidhirp na bu thràithe 's an linn gus am biodh Gilleasbaig Fionn Caimbeul agus Coinneach Mór MacCoinnich air an àrach leis a'Ghàidhlig. Ach mhair a'chuid mhór de na breathan a b'àirde de'n choluadar dàchànanach. 'S ann 'nuair a thòisich a'Bheurla eile ri èaladh a-steach, cànan na Beurla Sasannaich, a thòisich a'Ghàidhlig a'lagachadh ann an beatha làitheil nan uaislean. Anns an dol-seachad, feumar cumail an cuimhne gun robh an aon atharrachadh a'buadhachadh air Galldachd na h-Albann cuideachd. Bha an éifeachd na bu chruaidhe a-bhos againne, ge-tà, seach gu bheil sinn a'déiligeadh ri atharrachadh chànan agus cha b'ann a-mhàin ri atharrachadh dhualchainnt. Tha buaidh Beurla Shasainn gu math soilleir ri fhaicinn ann an litrichean a chaidh a sgrìobhadh leis na h-urracha móra Gàidhealach bho dheireadh an t-seachdamh linn deug. 'S e sin ri ràdh, tha fradharc ùr a'nochdadh ann an sgrìobhaidhean na ginealaich a thàinig gu inbhe mu'n àm-sa a tha a'cur astair eadar iad fhéin agus an cuid athraichean. A-rithist, tha e follaiseach gun robh iad fhéin a'tuigsinn sin. 'Na chois, thàinig atharrachadh air an dòigh anns an robh móran dhiubh a'sealltainn air a'chànan bu dual dhaibh; bha beàrn a'fàs eadar iad fhéin 's a'Ghàidhlig, agus bha iad a'tagairt dhi mar gum biodh do chànan na Laidinn.³⁰

Ach cha bu chòir dhuinn stad leis an sin, ge-tà; gu dearbh, chan eil anns an atharrachadh chànan ach comharradh air atharrachadh eile. Tha seo 'gar toirt gu cnag na cùise, cùisean modh agus giùlain, an déiligeadh a bu chòir a bhith aig maithean ri

---

³⁰Airson a'chùlraith, faic Burke, Popular Culture in Early Modern Europe, td.272. Bheirear an aire do dh'eisimpleir Shir Iain MhicGilleEathain, a bha gu math eòlach air eachdraidh a'chinnidh, ged nach robh a chuid Gàidhlig, a-réir coltais, ach mu làimh: Clan Gillean, tdd.227, 236; Sir Æneas MacPherson, The Loyall Dissuasive and other papers concerning the affairs of Clan Chattan (deas. Rev. Alexander D. Murdoch) (Edinburgh, SHS 1d sreath, 41, 1902), td.102. Cha robh a'Ghàidhlig aig Tormod MacLeòid na Hearadh, "an Droch Dhuine": faic Alick Morrison, "The Accounts of a Doer: Alexander MacLeod the "Advocat"", TGSI 50 (1976-8), td.121. Faic cuideachd Gibson, Lochiel of the '45, td.33. Airson mar a bha fiù's teaghlach cho beag ri Clann MhicNeill Charsgaidh ann an Cinntìre a'feumachdainn taoiteir airson a'Ghàidhlig oideachadh do'n oighre aig deireadh an t-seachdamh linn deug, faic OTA GD 328/11. Tha e inntinneach fhaicinn, 'nuair a tha àrduaisleachd na tréimhse seo a'bruidhinn mu *English* ionnsachadh do'n chloinn aca, 's e a'Bheurla Shasannach - an àite na Beurla Gallda - a tha fainear dhaibh: faic OTA GD 112/39/149/1; LNA LS 1307 f.60. Tha Jenkins [Glamorgan, tdd.222-3] a'cur beum shònraichte air buaidh nan taoitearan ann a bhith a'cur às do'n Chuimris anns a'ghinealaich òig. A-rithist [*idem.*, td.263], cha robh an uaisleachd a'measgachadh cho tric ri'n cuid shearbhantan. Anns an riochd seo, tha e inntinneach fhaicinn mar a bha an uaisleachd Ghàidhealach cho-aimsireach a'fàsadh shearbhantan bho'n taobh-a-muigh seach feadhainn dhùthchasach: Wardlaw MS, tdd.511-12.

mithean a-réir slaittomhais sibhealta na tréimhse: 's e th'anns a'Bheurla ach inneal-giùlain nam fasannan ùra: b'ionnan sgapadh na sibhealtachd ùire - sgapadh bheachd mu adhartas, mu *improvement* - agus sgapadh a'chànain bu dual dhi.³¹

Bha cùirt na Frainge 'na cuspairdeuchainn aig cùirt Rìgh Theàrlaich II; dh'fhàs modh na *politesse* gu math féillmhor troimh'n dàrna leth de'n t-seachdamh linn deug.³² Aig bun a'ghnothaich, bha fàs na modhalachd ann am Breatainn teann-fhuaighte ri fàs na malairteachd ùire, fàs a'chalpachais. Mar a thubhairt mi a-cheana, anns an t-seann shaoghal, saoghal an àiteachais, bha an dàimh eadar mithean is maithean stéidhichte air dleasdanas àbhaisteach a bha dligheach do gach taobh. Troimh'n t-seachdamh linn deug, ge-tà, bha saoghal ùr ag éirigh anns an robh coluadar nas iomfhille, saoghal 'gan aonadh troimh bhannan malairteach, bannan nan cùmhnant. Anns an t-saoghal ùr seo, 's e na bu chaochlaidiche, na bu mheachranaiche, ghabh an uaisleachd ri slatantomhais na modha gus an inbhe aca a dhaingneachadh. Aig cridhe an ideòlais ùir bha pearsa an duine-uaisle, fear aig an robh na buadhan pearsanta agus cultarach a dhèanadh freagarrach e mar bhall de'n uaisleachd.³³ Aig bun coincheap na modhalachd, bha am beachd gur e an t-àite a b'fheàrr do'n duine-uasal cridhe na cuideachd, a bhith a-measg charaidean, a'cumail còmhraidh is conaltraidh riutha.³⁴ An t-àite-tàlaidh bu dual do'n duine-uasal, b'e siud am baile mór - Lunnainn ann an Sasainn, agus Dun-Éideann ann an Albainn - far am faigheadh e tuilleadh de' sheòrsa; anns a'bhàile mhór gheibheadh e fir-lagha, ceannaichean, fòghlam, agus, 's dòcha, bean - dh'fhàs an t-àite ud gu bhith 'na

---

³¹Air a'chuspair seo, faic Charles W.J. Withers, Gaelic Scotland: the transformation of a culture region (London, 1988), tdd.32, far a bheil e a-mach air "the conflict existing between two or more languages both as expressive of certain class values and in the wider meaning of conflict between two cultures. Language is thus at one level a cultural "given", but at other levels, it may be seen as a medium through which ideological forms establish cultural hegemony as a constitutive and incorporative element of material social practice." Tha luach air leth aig leabhar Withers seach gu bheil e a'foighneachd cheistean mu atharrachadh cultarach na Gàidhealtachd - a bhàrr air ceistean poilitigeach agus malairteach - nach eil r'an togail ann an obair eachdraichean eile. A dh'aindeoin cho liomhte 's a tha a bheurlagar, ge-tà, feumar a ràdh fòs nach ann ro shoifisticeach a tha bunbharrailean an tràchdaidh aige: faic, mar eisimpleir, na beachdan a th'aige mu *hegemony* air tdd.27-33. A-rithist, ged a tha e 'san amharc aig Withers déiligeadh ri atharrachadh a'chultair, agus ged a tha e a'gabhail air fhéin gu bheil e a'toirt àite do bharailean nan Gàidheal, air feadh a leabhair chan eil fianais sam bith aige anns a'Ghàidhlig, rud a tha a'ciùrradh nan codhùnaidhean aige gu mór mór.

³²Lawrence Eliot Klein, The Rise of "Politeness" in England, 1660-1715 (Ann Arbor, 1983), tdd.50, 74-7. Airson buaidh na seann chùirteileachd, faic tdd.167ll.

³³*Ibid.*, tdd.3-4, 6-7, 45, 49; faic cuideachd Jenkins, Glamorgan, tdd.239-71.

³⁴Klein, The Rise of "Politeness" in England, tdd.29-38, 50.

làrionad coluadair agus cultair airson na h-uaisleachd. Air an làimh eile, bha sgàig aig an duine-uasal roimh bheatha na tuatha air an dùthaich, àite fuar aognaidh air an iomall.³⁵ Thàinig an t-ideòlas a-steach do'n Ghàidhealtachd an cois na Beurla Sasannaich agus na malairteachd ùire: tha iad uile freumhaichte anns an aon atharrachadh mhór a bha a'buadhachadh air an tìr bho dheireadh an t-seachdamh linn deug.

Tha e soilleir mar a ghabh an àrd-uaisleachd co-dhiù ris a'mhodh ùr agus na beachdan a bha mar chùl-droma aice. A-rithist, chithear deifir mhór anns na litrichean a sgrìobh na maithean Gàidhealach do na fir-ionaid aca ann an Dun-Éideann. Tha litrichean na ginealaich ùire nas saoire, nas sgaoilte, nas pearsanta - 's e sin ri ràdh, nas coltaiche ri còmhraidh.³⁶ Dhaibhsan, tha comas sgrìobhaidh mar bhall-acfhainn leis an taisbean iad an nàdar aca fhéin do chàch. Gu dearbh, bha an sgrìobhadh anns a'Bheurla mar dhòigh-cheangail do'n uaisleachd - fireannaich agus boireannaich cuideachd - agus mar chomharradh gun robh iad 'nam buidhinn air leth bho'n mhór-shluagh. Tha seo a'tighinn ris gu math soilleir ann am bàrdachd cho-aimsirich: mar eisimpleir, ann an loidhnichean bho'n òran luaidh *Dhìrich mi suas an Coire Riabhaich*, far a bheil fireannach a'lorg a leannain:

Shiubhail mi fàsach	's dh'iarr mi 'n innis,
Dh'iarr mi 'm bun	is braigh a'ghlinne,
Dh'iarr mi 's gach àit'	am biodh tu mire -
Cha b'ann a'streup	ris na gillea,
Fuaghal léintean	's leughadh dhuilleag. ³⁷

no, na bu chruaidhe buileach, ann an leth-rann bho'n òran "Air fògar nan cocups" aig Iain mac Ailein air an tugadh luaidh shuas:

Beiridh esan air leobhar,
'S beag a thoghaidh d'a ghunna;
'S nuair a thig air a nàmhaid
'S soirbh dha 'làmh 'chur 'na mhuineal.³⁸

---

³⁵*Ibid.*, tdd.207ll., gu sònraichte tdd.227, 234; cuideachd tdd.319-39; Heal & Holmes, The Gentry in England and Wales, 1500-1700, tdd.140-1, 311-18.

³⁶Faic anns an riochd seo Charles Fraser-Mackintosh, Letters of Two Centuries, chiefly connected with Inverness and the Highlands, from 1616 to 1815 (Inverness, 1890), td.109.

³⁷HE II, LXXXV, 1611-15.

³⁸QB 215.

Mar a tha an t-sleachd ud a'cur air shùilean dhuinn, cha robh tòrr de na h-uaislean a-nis cho leagailte ris a'bheatha air a'Ghàidhealtachd - eadhon air Taobh Sear Rois - 's a bha an athraichean. Faodaidh sinn coimhead anns an riochd sin mar a bhathas ag ùisneachadh an fhacail Bheurla *cold* airson nan ceàrnaidhean air an iomall, agus airson nan daoine mìfhortanach a bha a'tàmh ann.³⁹ An eisimpleir as coilionta, 's mathaid, de mar a bha an àrd-uaisleachd Ghàidhealach a'gabhail ris an t-sìbhealtas ùr, 's e siud mar a cheannaich Dòmhnall a'Chogaidh oighreachd Bhlairstaisg air Cùl Rois ann an 1710 mar àite-tàimh, 's e a'cur cùl ris an Eilean Sgitheanach, anns a'cheud àite gus a bhith na b'fhaisge air cuideachd uasal Dhun-Éideann, gus fòghlam fhaighinn airson a chuid cloinne - agus, 's dòcha, fir airson na cloinn-nighean aige.⁴⁰

Bha sinn a-mach shuas air a'ghiùlan bu shamhlachaile, bu riaghailtiche, a-réir slatantomhais an t-sìbhealtais ùir, aig an uaisleachd 's iad an cuideachd a chéile. Feumar toirt an aire, ge-tà, gun robhas a'sùileachdainn seòrsa eile de ghiùlan, de mhodh, bho'n tuath cuideachd. Bha an sìbhealtas a bha a'sgapadh còmhla ris a'Bheurla a'cur air adhart dàimheileachd ùir a ghabhadh a-steach a'choluadair gu léir. An lùib sgapadh na sìbhealtachd ùire, bha na h-uachdarain a'sùileachdainn barrachd ùmhlachd bho'n mhith-shluagh. Bha giùlan a'chaochlaidh bho'n duine bheag 'ga mhìneachadh aca mar mhìmhodh, mar bheadaidheachd.⁴¹ Bha am fradharc ùr air a'choluadar gu sònraichte trom air an luchd-taighe. Bheirear an aire do chùnntas Mhàrtainn mu na bàird bho shean:

The orators by the force of their eloquence had a powerful ascendant over the greatest men of their time; for if any orator did but ask the habit, arms, horse, or any other thing belonging to the greatest man in these islands, it was readily granted to them, sometimes out of respect, and sometimes for fear of being exclaimed against by a satire, which in those days was reckoned a great dishonour: but these gentlemen becoming insolent lost ever since both the profit and esteem which was formerly due to their character; for neither their panegyrics nor satires are regarded to what they have been, and they are now allowed but a small salary.⁴²

---

³⁹Faic LNA LS 1316 f.88v.; LS 1334 f.76.

⁴⁰Jean Dunlop, "A Chief and his Lawyer", tdd.267, 269-70.

⁴¹Faic Bruce Lenman, The Jacobite Clans of the Great Glen, 1650-1784 (Aberdeen, 1994), tdd.22-3, 32 airson mar a bha an riaghaltas a'brosnachadh nam beachd ud as déidh an Athaiseig.

⁴²Martin, td.176. Chan eil rian nach robh beachdan a'Mhàrtainnich mu'n ghiùlan a bha iomchaidh do mhithean is do mhaithhean 'ga dhealbhadh fo bhuidhe pearsa àrdanach Dhòmhnail a'Chogaidh fhéin. Anns na litrichean aigesan gheibhear sleachdan leithid: "I meet with so many difficultys and

Nise, tha a h-uile coltas air a'chùis gur e féin-dearbhadh na h-uaisleachd a tha seo. Cha robh bàrd a-riamh cho sanntach sin; 's e dh'aobharaich dol-sìos na h-éigse ach nach robh an dlùthcheangal bu dual do na cinncinnidh ri'n cuid luchd-taighe - cuimhnich, mar eisimpleir, air coincheap a'choileapaich - a'tighinn ri càil nan uachdaran ri linn sgaoileadh an t-sìbhealtais ùir bho dheireadh an t-seachdamh linn deug. Faodar sùil a thoirt air rannan bho òran luachmhor eile aig Iain mac Ailein, *Thoir fios bhuam gu Anndra*, no "An Sùgradh":

Bha uair ann 's bu chliùiteach
'S an dùthaich seo anns gach àit',
Macnas gun droch dhùrachd,
An sùgradh 's an fhealladhà,
A mheadhail is a mhùirn,
O'm bu shunndach an duine slàn;
'N diugh tha gach aon 'bheir ùidh dhaibh
Air a chùinntas mar dhuine bàth...

Nuair thigeadh an luchd-sùgraidh,
An cùil cha chuireadh siad iad;
'S ann 'bhitheadh iad gle mhùirneach
Fagus d' an seòmraichean àrd'.
Bhiodh meas ac' air na h-òrain,
'S bu shòlasach deth na bàird;
Is bhiodh luchd-falbh na h-Éireann
Glé ghléidhte le féil' an làmh...⁴³

Nise, bheirear an aire do'n dà loidhne mu dheireadh de'n cheud rann shuas. Gu dearbh, feumar a ràdh gun robh e 'na uallach nach bu bheag air ceanncinnidh luchd-taighe a chumail suas, gu seachd sònraichte aig àm 'nuair a bha a nàbaidhean a'cur

---

crosses in my affairs, that I am like to be ruined by them, or I suffer in my reputation by the insolence and presumption of people that would abuse me..." [LNA LS 1343 f.111 (14/10/1693)] agus, 's e a-mach air a bhràthair-céile: "Yet Kepochs insolence and hautie cariage grates my spirite more than this knowing it comes of the malicious and envious consultations of a rascally crue that make it their business to creat me troubles." [*Ibid.* f.117 (22/5/1694)]. Bha mórchuis Dhòmhnail aithnichte aig a nàbaidhean: faic mar a chuireas Alasdair MacCoinnich na Comraich - caraid aige - sìos air 'uaibhreas, gum b'fheàrr leis coimhead as déidh a ghnòthaichean leis fhéin : "because he wer *MackConell*." [LNA LS 1316 f.58 (6/11/1700)]. Airson nam bàrd, faic cuideachd Burt II, tdd.165-6: "I happened to be Witness of the Dishonour done to the Muse at the House of one of the Chiefs, where two of these Bards were set at a good Distance, at the lower End of a long Table, with a Parcel of Highlanders of no extraordinary Appearance, over a Cup of Ale. Poor Inspiration! They were not asked to drink a Glass of Wine at our Table, though the whole Company at it consisted only of the *Great Man*, one of his near Relations, and myself."

⁴³ÓB 242. Faic cuideachd ÓB 227: *Marbhphaisg ort, a shaoghail* aig an aon bhàrd; agus - an t-òran as iomraitiche buileach - *Miad a'mhulaid tha 'm thadhal*, Òran Mór MhicLeòid aig a'Chlàrsair Dhall: CD 789-1012, gu sònraichte 789-820, 885-900, 997-1012.

cùl ris a'chleachdadh. Tha seo soilleir bho na fiachan a shàraich oighre na Comraich as déidh bàs Iain Mholaich, agus, mar a chunnacas, luchd-taic Chlann Fhionghain as déidh bàs Lachlainn Mhóir, uaislean a bha ainmeil 'nan latha-sa airson cho fialaidh 's a bha iad do na bàird.⁴⁴ Mar a tha Iain mac Ailein ag innse dhuinn 'na òran shuas, cha robh r'a linn-sa ach Ailean Dearg, Mac Mhic Ailein, a bha ris an t-seann dleasdanaich: "Caipitin Chlann Raonail/Cha d' chaochail e 'bharail ard." Tha e follaiseach, ge-tà, gun robh na cosgaisean an lùib na cùirte aige 'nan aobhar-iomagain aig a'cheanncinnidh, rud a bha am bàrd a'tuigsinn glé mhath:

Tha iongnadh air na ceudan
Cia'n reusan mu'n tug e 'ghràdh
Do na leannain bheusach-s'
'Tha déidheil trioblaideach dha,
An nàir' agus an fhéile
Le chéile 's am pailteas làimh';
Ban-seirbhisich neo-ghléidhteach
An teirm bhith 'togail a mhàil.⁴⁵

A-réir slatantomhais giùlan an àma-sa, bu chòir do'n bhàrd a bhith ùmhail, iriosal. Tha Edward Burt a'dèanamh a'phuing cheudna mu phìobaire bochd a chaidh a shealltainn dha ann an taigh-òsda ann an Inbhirnis. Chithear anns a'choinneachadh seo cho iongantach agus, gu dearbh, cho éibhinn do choigreach bho dheas 's a bha an dàimhealachd bu nòs do'n t-seann shaoghal:

After some Time, our Landlord came to us, and, for an Introduction, told us the Piper was a very good *Gentleman*, thinking I suppose, that otherwise we should not show him due Respect according to his Rank. He then went out, and, returning with him, he introduced our Musician to us, who entered the Room, like a Spaniard, with a grave Air and stately Step: at first he seemed to expect we should treat him according to the Custom of the Country, by asking him to sit and take a Glass with us; but we were not well enough bred for that, and let him stand, with a disappointed Countenance, to hear what was to be his

---

⁴⁴Iain Molach: faic ÓB 37: *Tha mo chridhe-sa ta fo chràdh* a rinn Eòin MacCoinnich mar mharbhrann dha ann an 1685; cuideachd LNA LS 1316 ff.11-12 (12/4/1689) airson nam fiachan a shàraich a mhac Alasdair, agus f.121v. (7/12/1705): "but I'll say what I heirt your father oft eneuch say Bive, mie hein, moe hane" ["Biathaidh mi-fhéin mar thu fhéin"].

⁴⁵ÓB 242; ann am beulaithris Dùthaich Chlann Raghnaill, bhathas a'coimhead air Ailean Dearg mar an ceanncinnidh mu dheireadh de'n t-seann stoc: faic "Morar", Three Clanranalds, td.105. Faic cuideachd [Drummond], Locheill, td.249; airson dol-sìos a'phàtranachais anns a'Chuimrigh, faic Jenkins, Glamorgan, tdd.213-16.

Employment. This we partly did, as knowing we had in Reserve
a better Way of making our Court.⁴⁶

B'e an dòigh na b'fheàrr a bh'aig Burt ach a bhith a'toirt dha airgid; gu dearbh, seasaidh an naidheachd ud mar shamhla anns a bheil saoghal na malairteachd a'faighinn làmh-an-uachdar air coincheip urraim is meas bu dual do'n t-seann shìbhealtas. Crìochnaichidh Burt a sgeulachd leis na briathran a leanas:

Here is Gentility in Disguise; and I am sorry to say that this Kind of Vanity in People of no Fortune makes them ridiculous to Strangers, and I wish they could divest themselves of it, and apply to something more substantial than the airy Notion of *Ancient Family*, which, by extending our Thoughts, we shall find may be claimed by all Mankind.⁴⁷

Air sgàth na h-àrd-inbhe bu dual dhaibh bho shean, b'iad an luchd-taighe bu mhotha a dh'fhuiling athchòireachadh na dàimhe eadar mithean is maithean. Bha an tuath a cheart cho mothachail air mar a bha dòigh-giùlain an ceanncinnidh ri atharrachadh; anns an riochd seo, faodar sùil eile a thoirt air litrichean Bhurt:

as the meanest among them pretend to be his Relations by Consanguinity, they insist upon the Privilege of taking him by the Hand wherever they meet him.

Concerning this last, I once saw a Number of very discontented Countenances when a certain Lord, one of the Chiefs, attempted to evade this Ceremony. It was in Presence of an English Gentleman in high Station, from whom he would willingly have concealed the Knowledge of such seeming Familiarity with Slaves of so wretched Appearance, and thinking it, I suppose, as a Kind of Contradiction to what he had often boasted at other Times, viz. his despotic Power in his Clan.⁴⁸

---

⁴⁶Burt I, tdd.71-2.

⁴⁷*Ibid.*, tdd.72-3. Airson sgeulachdan eile mu phlòbairean, faic *ibid.* II, tdd.167-8. Airson mar a bha ceòl na plòba - an ceòl Gàidhealach - 'ga chur an aghaidh ceòl an drumma - ceòl arm Bhreatainn - faic rann á QB 251, *Chunnaic mise thu, Ailein aig Mairghread nighean Lachlainn*:

Sin nuair chruinnich na h-àrmainn
Is na Gàidheil gu h-uile,
Luchd nan clogaidean stàilinn
'S nan lann Spàinnteach geur, guineach.
An àm tilleadh o'n bhlàr dhuibh
Bu leibh fàilt' agus furan,
Is plòb roimhibh a'màrsadh,
Is nach b'àill leibh an drumma.

⁴⁸*Ibid.* II, td.109.

Tillear do'n phuing ud a-rithist. Fòghnaidh an-dràsda a chomharrachadh a-mach gun robh an àilleasachd a nochd an ceanncinnidh mu'n inbhe anns an leithid ud de shuidheachadh 'ga bhiorachadh air dà aobhar. An toiseach, air sgàth nan cothroman ùra a bha a'fosgladh dhaibh ri linn sgaoileadh a'chalpachais, cha robh an sluagh cho mór an eisimeil air am maighstirean 's a bha an athraichean.⁴⁹ Mar sin, ged a bha na h-uachdarain a'dèanamh tòrr mu'n smachd a bh'aca thairis air an tuath, ann an da-rìribh cha robh an t-ùghdarras aca cho làidir 's a bha e anns na seann làithean. A-rithist, puing a tha gu math tàbhachdach anns an sgrùdadh seo, bha na daoine móra a'fàs iomagaineach mu bheachdan tàireil nan coigreach bho dheas.

Bho riamh bha tréith làidir ann an eisgearachd nan Gall a chuireadh sìos air an nàbaidhean mu thuath. Mar a bha an dà shaoghal a'tighinn còmhla, mar a bha an seann shìbhealtas Gàidhealach a'tuiteam às a chéile, agus mar a bha an uaisleachd a'feuchainn ri bhith sìbhealta air nòs nan urracha móra mu dheas, bha an culchàineadh àrsaidh mu cho borb, cho salach, cho luideach agus cho uile-gu-léir glaomach 's a bha treubh nan Gàidheal 'gan gonadh na bu mhotha. Rinneadh an suidheachadh na bu dhuilghe buileach seach gun robh bolsgaireachd cho-aimsireach na Cuigse, bho na 1690an air adhart, a'fàgail orra gun robh Gàidheil na h-Albann cha mhór co-ionnan ris na h-Éireannaich, an dà chuid a-thaobh am buirbe agus am beachdan Seumasach. A-rithist agus a-rithist ann an litrichean Bhurt, tha an t-ùghdar - a bha gu math geur mu'n chuspair ud, feumar a ràdh - ag ìnnse mu cho déineasach 's a bha na Gàidheil ann a bhith a'seamh an còirichean air beulaibh coigrich, a bhith a'sealltainn dha nach robh iad cho ainniseach no cho aineolach 's a bha am beachd coitcheann mu dheas. Mar eisimpleir:

the Highlanders are shy of exposing their Condition to Strangers, especially the English, and more particularly to a Number of Officers, to whom they are generally desirous to make their best Appearance.⁵⁰

'S e sin ri ràdh, gun robh gu leòr de Gàidheil an àma ud *gu coifhiosach* a'cur féindeilbh dhiubh fhéin air beulaibh nan coigreach a thàinig suas a shealtainn orra. Cha b'ann a-mhàin gun robh iad a'feuchainn ri coimhead cho adhartach 's a b'urrainn dhaibh; bha na Gàidheil cuideachd a'dèanamh tòrr mu cho cruadalach 's a bha iad,

---

⁴⁹Faic *ibid.* II, tdd.125-6, far a bheil ceanncinnidh a'gearain ri Burt nach dèanadh feadhainn de'n chinneadh aige car obrach dha airson tasdain 'san latha, seach gun robh iad air fàs cleachdte ri bhith ag obair do ghearasdan Inbhirnis airson sia sgillin deug; cuideachd Wardlaw MS td.415. Faic cuideachd Jean Dunlop, "A Chief and his Lawyer", TGSI 45 (1967-8), td.277.

⁵⁰Burt II, tdd.193-4. Faic cuideachd I, tdd.129-30, 159-61; II, tdd.201-3.

mar a bha na seann bheusan fhathast 'gan leantainn.⁵¹ A-rithist, bha iad a'gabhail ùidh nach bu bheag mu bheachdan an t-saoghail a-muigh orra: anns an riochd seo, faodar sleachd eile a thoirt às na litrichean, far a bheil Burt a-mach air leabhar Dhefoe a chunnaic e ann an Inbhirnis:

They tell me this Book is more common in this Country than I shall say; and this, in particular, that I have seen was thumbed in the opening where the *pretty Town of Inverness* is mentioned...⁵²

Is beag an t-iongnadh, mar sin, ged a bha na h-uaislean Gàidhealach a'dèanamh an dìchill gus àirde an cumhachd a dhearbhadh aig an taigh gu sònraichte air beulaibh an coisheisean bho cheann-a-deas na dùthcha. Cha robh a'Ghàidhealtachd a-riamh dùinte bho bhuidhean bho'n taobh-a-muigh; ach bho dheireadh an t-seachdamh linn deug gu sònraichte chithear na dùthchasaich a'gabhail barrachd is barrachd cùraim mu'n fhéin-dealbh a bha iad a'cur fo chomhair nan coigreach. Mar a thubhairt mi shuas, bha barrachd ùidh 'ga cur mu'n àm-sa ann an nàdar an duine, mu'n dòigh 's gun robh e 'ga thaisbeanadh fhéin air beulaibh an coisheisean. Chì sinn an-seo an t-aomadh seo dèante cha b'ann a-mhàin aig ìre pearsa, ach aig ìre pobaill. Ma ghabhas sinn ri coincheap an amharclainn, bha cuid de na Gàidheil co-dhiù a'teannadh r'an giùlain fhéin mar chleasaichean air beulaibh luchd-amhairc bho dheas. A-rithist, cha ghabh coincheap nàdar a'Ghàidheil fhéin a sgaradh bho na beachdan mu bhithbhrìgh an t-seann shaoghail a dhealbhaich e, bu dual dha. Mar a chithear, b'ann mu'n àm-sa, ri linn dol-sìos a'choluadair ghaisgeil, a thòisich an deifir mhiotas mu dé bu bhonnstéidh dha.

Chunnacas mar-thà mar a bha eileamaid mhór de dh'amharclannachd anns an déiligeadh a bh'aig an uaisleachd ris an tuath fo bhuidh na dàimheileachd seo, mar a bha iad buailteach a chumail air falbh bho na mithean 'nam beatha làitheil. Seasaidh an aon phuing airson mar a dhealaich iad bho chultar a'mhith-shluaigh cuideachd.

Tha gu leòr athobrachaidh air a bhith 'ga dhèanamh air tràchdas Peter Burke bho nochd e an-toiseach ann an 1978, anns an leabhar iomraiteach aige Popular Culture in Early Modern Europe⁵³; a-thaobh na baraile a th'aige, ge-tà, mu mar a

---

⁵¹*Ibid.* II, tdd.119-21, gu h-àraid td.119: "The Highlanders, in order to persuade a Belief of their Hardiness, have several Rhodomontades on that Head; for as the French Proverb says, *Tous les Gascons ne sont pas en France* - "There are vain Boasters in other Countries besides Gascony."

⁵²*Ibid.* I, td.178.

⁵³Peter Burke, Popular Culture in Early Modern Europe (ath-chlòbhualadh, London, 1988). Airson athbheachdachaidh air na coincheip a nochdas ann an leabhar Bhurke, faic an alt aig Tim

dhiùlt an uaisleachd cultar a'mhórshluaigh anns an t-seachdamh 's an ochdamh linn deug, chanainn gu bheil móran as fhiach innte fhathast, gu bheil i fhathast a'seamh.⁵⁴ Bha an uaisleachd a'gabhail tòrr a bharrachd aire mu'n inbhe aca fhéin anns a'choluadar; bha modhannan ùra 'gan tairgse dhaibh, agus bha buaidh a'bhaile mhóir a'sìor fhàs na bu tharraingiche. A-rithist, bha am fòghlam nuadh-aimsireach a bha an uaisleachd a'faighinn anns na colaisdean agus na h-oilthighean, agus na cothroman-siubhail a bh'aca cho math, a'ciallachadh gun robh beàrn tuigse a'fosgladh eadar iad fhéin agus na mithean. Ann an càs nan Gàidheal, bha am beàrn na bu dhoimhne buileach seach gum b'ann eadar dà dheifir chànan, dà dheifir chultar, a bha e - cha robh cainnt na modhalachd ùr gnàthaichte anns a'Ghàidhlig; gu math simplidh, cha robh ciall sam bith dhi anns a'chànan ud. Gidheadh feumaidh sinn fòs an call pàtranachais a dh'fhuiling cuid de na bàird phroifeiseanta aig deireadh an t-seachdamh linn deug a shuidheachadh anns a'choitheacs cho-aimsireach: bha an aon atharrachadh a'sgapadh, ge mall e, air feadh taobh-an-iar na h-Eòrpa.

* * * * *

Gu ruige seo tha sinn air a bhith a'déiligeadh ri buaidh nan atharrachaidhean air na daoine móra, an rang a dh'fhairich iad gu dìreach. Chan eil sin ri ràdh, ge-tà, nach robh a'bhuaidh cheudna 'ga faireachdainn leis na daoine beaga cuideachd. Chunnacas mar-thà, ann am bàrdachd nam boireannach gu sònraichte, mar a bha buadhan ùra 'gan cur ris an t-seann chòd ghaisgeil - gun a bhith 'gan dubhadh às gu tur, mar gum biodh - a bha na bu fhreagarraiche air an t-sìbhealtas ùr. Mairidh na seann aobharan molaidh fhathast: tha cuspair a gaoil 'na shealgair barraichte, can, air neo 'na stiùireadair sàr-mhath; ach bha na h-aodaich ùra, no an t-eòlas air leughadh, 'gam meas mar airidh air luaidh cuideachd.⁵⁵

Harris "Problematizing Popular Culture" ann an idem. (deas.), Popular Culture in England, c.1500-1850 (London, 1995), 1-27. Anns an alt seo tha Harris a'toirt luaidh air na trioblaidean modheòlach is coincheapach an lùib "cultar an t-sluaigh"; cuideachd togaidh e ceistean mu dé cho freagarrach 's a tha samhail dà-cheumnach anns nach eil àite do na rangan meadhonach no, gu dearbh, do ghnéitheas, agus a tha a'coimhead air uaisleachd is mith-shluagh mar bhuidhnean aonfhillte air leth bho chéile.

⁵⁴Burke, Popular Culture in Early Modern Europe, tdd.270-81. Tha Burke air gabhail ri tòrr de na trioblaidean 'gan clàradh aig Harris roimh-làimh; ar leam gun seas am mìneachadh a th'aige mu sgaradh nan cultar fhathast, gu ìre mhóir co-dhiù, a dh'aindeoin achrannachd nan coincheap eachdraidheil ris a bheil a ghnothaich: faic Harris, "Problematizing Popular Culture", tdd.2-3.

⁵⁵Faic clàir nam moitifeannan ann an HE III, tdd.18-33.

Tha e duilich a bhith cinnteach an dàinig atharrachadh sam bith air còmhnaidh an t-sluaigh; bho litrichean Bhurt tha e coltach gun robh iad a cheart cho dìblidh 's a bha iad a-riamh.⁵⁶ Ann an càs aodaich, ge-tà, tha fianaisean dìreach againn air mar a bha an sluagh ag atharraich air fasannan na h-uaisleachd. Fear de na h-atharrachaidhean a b'fhradharcaiche air a'Ghàidhealtachd aig deireadh an t-seachdamh linn deug, feumaidh e bhith, b'e siud mar a bha am mórshluagh a'cur cùl ris na seann trusgain, agus a'gabhail ri éideadh ùr. Tha Màrtainn Màrtainn ag innse mu fhireannaich uaisle an Eilein Sgitheanaich:

They now generally use coat, waistcoat, and breeches, as elsewhere; and on their heads wear bonnets made of thick cloth - some blue, some black, and some grey.⁵⁷

Bha iomadh fireannach bho'n mhórshluagh, tha e coltach, a-nis a'cleachdadh na triubhais, ged a bha am féileadh mór gu math cumanta cuideachd, 's e na b'fhasa ghiùlan agus na b'aotroime.⁵⁸ Ri linn turas a'Mhàrtainnich, ge-tà, b'ann gu math ainneamh a chiteadh seann éideadh nam boireannach, an earasaid.⁵⁹ 'Nuair a tha e a'feuchainn ri sealtainn cho fada air ais 's a tha Ceann-a-Deas Uibhist, b'ann air aodaich nan seann daoine a bheir e luaidh: "The more ancient people continue to wear the old dress, especially women."⁶⁰ Bha na h-eileanaich ag atharrachadh an cuid aodaich fiù's ann an Hiort:

Their habit anciently was of sheepskins, which has been wore by several of the inhabitants now living; the men at this day wear a short doublet reaching to their waist, about that a double plait of plad, both ends join'd together with the bone of a fulmar...⁶¹

---

⁵⁶Feumar a ràdh nach robh mòran aobharan aca air na taighean a leasachadh, leis mar a dh'àrdaicheadh am màl air sgàth seo: faic Withers, Gaelic Scotland: the transformation of a culture region, tdd.80-1.

⁵⁷Martin, tdd.245-6. B'fhiach e cur slos an-seo mar a chaidh, a-réir coltais, cùntas a'Mhàrtainnich mu eilean a bhreith [tdd.190-250], 's e a'déiligeadh ri gnothaichean a tha coitcheann do'n Ghàidhealtachd ann an dòigh gu math mionaideach, a sgrìobhadh mus do thòisich e air a thuras. Feumaidh gun robh buaidh air choireigin aig a'chòireachadh seo air a'chaibideil fhada aithriseach "Ostig in Sky" a tha cho bunaiteach do A Journey to the Western Islands of Scotland aig Samuel Johnson.

⁵⁸*Ibid.*, tdd.246-7.

⁵⁹*Ibid.*, tdd.247-8.

⁶⁰*Ibid.*, td.154.

⁶¹*Ibid.*, td.455.

Cha b'e a-mhàin gun robh trusgan làitheil an t-sluaigh a'caochladh dreach. Bha fasannan air nòs nan uaislean r'am faicinn 'nam measg cuideachd. Faodaidh sinn rann eile a thogail á "Air fògar nan cocups" aig Iain mac Ailein:

Chan iongnadh leam sròiltean
Air mnathaibh còir agus pèarlainn,
Agus musailin rìomhach,
Ge daor r'a dhìol sin air féilltean;
Ach na bròileanan anairt
Bhith air cailin na spréidhe,
'Dol do bhuaile no mhainnir,
'S culaidh-fanaid gu léir e.⁶²

Agus cuideachd rannan bho'n "Òran do dh'Fhéill Phortrigh 1694":

Gu ro bheag mo chuid sòlaist, bho latha thàinig mi bhon-dé
Phortrigh!
Nach facas Inghean MhicLeòid ann, no Bantighearna
MhicDhòmhnaill seo shìos
Ach luchd nan striopairean lachdainn, mar gum biodh trùp each
air tràigh Lìt'
's gu math spòrsail air faich' iad, brògan àrda m'an casan gu
sgrìob...

Siud a'bhuidheann bha spòrsail 's lìonmhor frionas 's e 'n
coitcheann shìos,
'S math gum fòghnadh an clò dhuibh fad 'sa bhiodh sibh beò
anns an tìr,
Sin is earasaid phlaide, crios leathair a'mhairt mu'n tòin shìos
Dha'm bu dùthchas an gradan, bhith 'ga bhleith air an ?Nabrich
na stoidhle.

Cheart aindeoin an tuill, 's ann an taobh-sa a'chaoil a tha spòrs;
Chì sinn buachaillean chaorach, an-diugh ann an aodaichean
sròil,
Gartain shìoda m'an glùinean, 'gan deanadh bho'n bhùthaidh le
stroc,
Bithidh fad earball an t-sionnaich r'a chlaigeann mar bhurraidh
gu spòrs.⁶³

Tha buaidh an atharrachaidh a'dol na bu dhoimhne na sin, ge-tà. Bha coincheap na modhalachd, mar a chaidh a ràdh shuas, stéidhichte gu ìre mhóir air taisbeanaidhean sòisealta: ann an càs na tuatha, troimh bhith a'leigeil ris an àrd-

---

⁶²ÓB 214: *Beir an t-soraidh-sa uam-s'/Gu bàrd Thobhta Raghnaill.*

⁶³ÓB 459; faic cuideachd, mar eisimpleir, HF II, 879-97, 1510-11. Airson an t-suidheachaidh cheudna ann an Éirinn, faic Mairead Dunlevy, *Dress in Ireland* (London, 1989), tdd.68-9, 83-4, 96.

inbhe bu dual do na h-uaisleachd; ann an càs nan coisheisean, troimh mheadhon a'chòmhraidh, troimh bhith a'cruthachadh, mar gum biodh, pearsa dha fhéin ann an saoghal far an robhas a'coimhead air giùlan pearsanta mar chleas no ealain a ghabhadh ionnsachadh.⁶⁴ Tha am puing seo 'gar toirt air ais gu samhla an amharclainn: 's beag an t-iongnadh cho féillmhor 's a bha na deilbh-chluich fealladhà ann an Lunnainn aig an robh gnothaich ri pearsannan co-aimsireach agus gach car a bh'annta. Ach gabhaidh seo a leughadh mar phàirt de ghluasad na b'fharsainghe ann an litreachas na Beurla, far an robh na h-obraichean litreachail a'toirt barrachd is barrachd ùidh do chòmhradh agus do ghiùlan sòisealta mar chuspair. An lùib sgaoileadh na modhalachd ann an litreachas na Beurla, an dà chuid ann an roinn an roisg agus ann an roinn na bàrdachd, bha stoidhle chonaltrach a'sior fhàs na b'fhéillmhoire. Faodar an aon rud a ràdh mu Ghaeilge na h-Éireann.

Chithear buaidh na forbairt seo ann an litreachas Gàidhlig na h-Albann cuideachd: tha barrachd ùidh anns a'phearsa, agus 's tric a tha geasagan pearsanta a'togail cinn. Tha seo a'tighinn ris gu math soilleir ann an cuid de'n bhàrdachd bho'n Eilean Sgitheanach, bàrdachd a chaidh a chur ri chéile aig toiseach an ochdamh linn deug, a tha gléidhte ann an cruinneachadh Ailein a'Chnuic. Anns na rannan ann an "Diomholadh Eathar Chonaill mhic Dhòmhnaill" aig Maighstir Ùisdean MacDhòmhnaill Phortrigh⁶⁵, agus ann an "Diomholadh an Naoi seo" aig Maighstir Dùghall Mac a'Phearsain⁶⁶, thathas a'dèanamh sgeigaithris air seann nòsmhaireachd gaisgeil dùthchaireachd na mara: chan ann a-mach air seòladairean treubhach a tha a'bhàrdachd, ach air marsantan ionadail, 's iad a'toirt orra druim a'chuain chan ann los creachan a thogail, ach air cheann cosnaidh.

Mar sin, chithear barrachd is barrachd buaidh 'ga cur air pearsantachd cuspair a'bhàird, air a'ghiùlan shòisealta. Gu sìmplidh, bha an fhorbairt seo a'freagairt air an tréimhse, aois 'nuair a bha beàrn a'fosgladh eadar an seann shaoghal, saoghal na gaisgeileachd, agus an saoghal co-aimsireach, 's e na bu shìtheile, na bu chofhartail. Bha slatthomhais a'chòid ghaisgeil a bha gnàthaichte cho fada ann am bàrdachd agus ann am filidheachd na Gàidhlig a-nis a'fàs caithte, seach gun robh a'Ghàidhealtachd mean air mhean ag inntreadh saoghail ùir, saoghal na malairte. Mar sin, tha tòrr de litreachas anns a'Ghàidhlig shluaghail aig deireadh an t-seachdamh linn deug comharraichte, gu ìre seachad air na linntean roimhe, airson aoiridh is eisgearachd:

---

⁶⁴Klein, The Rise of "Politeness" in England, tdd.65-72, 74.

⁶⁵LNA LS 14876 f.40r-v.

⁶⁶*Ibid.*, f.40v.

tha na bàird a'cur a chuspair mu choinneamh nam buadhan gaisgeil a bhathas a'moladh a-réir an t-seann chòid, 'ga éideadh ann an trusgan na laochraidh, agus a'tarraing fealladhà bho'n choimeas eadar cor truagh duine an latha-an-diugh agus na bha dual dha mar Ghàidheal anns an t-seann chunntadh.⁶⁷ Bha an còd gaisgeil 's an earradubh; fiù's nach robh e a'fàs caran baoth ann an sùilean nan uaislean soifisticeach aig an àm-sa. Airson eisimpleir Beurla, faodar coimhead air an sgeigaithris air a'ghné *The Highland Laddie* a gheibhear ann an cruinneachadh de bhàrdachd a rinneadh, mas math mo bheachdsa, air taobh sear Rois uaireigin mu thoiseach nan 1730an.⁶⁸ Ann an seo, tha am fealladhà a'tighinn bho'n astar àibheiseach eadar pearsa samhlaidheach a'Ghàidheil ghaisgeil agus mar a bha cuspair an òrain ann an darribh. Anns a'Ghàidhlig, faodar sùil a thoirt air an òran "Tha claidheamh air Iain" a rinn Aonghas mac Alasdair Ruaidh⁶⁹, far a bheil am bàrd a'tarraing às a'bhreabadair Iain Gibeach air sgàth a ghiùlain ghaisgeil, ma b'fhìor, air blàr Shliabh an t-Siorraim:

*Tha claidheamh air Iain,
Air Iain, air Iain,
Tha claidheamh air Iain 's an t-searmoin;
Tha claidheamh air Iain,
Fear deas-làimh mo chridhe,
'S tu dhèanadh an fhighhe neochearbach.*

Thàinig litrichean bagraidh
A-nall á Lochabar,

---

⁶⁷Anns an riochd seo - ged nach eil e a'toirt luaidh air na h-atharrachaidhean soch-chultarach a dh'aobharaich na forbairtean litreachail air a bheil e a-mach - faic na beachdan aig Alan Harrison, *An Chrosántachd* (Baile Átha Cliath, 1979), td.89: "Sna scéalta sin is minic a fhaighimid an greann garbh, an áiféis agus an scigaithris a bhaintear as cur síos ar imeachtaí míchéatacha agus as iompar mímhéasarta an neamhlaoich. Is ionann an neamhlaoch seo agus amadán mar cheap magaidh, duine a mbaineann tuatachas agus uiríslacht leis ó cheart." Cuideachd *ibid.*, td.79: "Is é is dóichí, dar liom, go raibh greann le fáil sa traidisiún béil i measc na n-uasal agus a measc an doscarshlua, ach nár tháinig sé in uachtar i gceart go dtí go raibh cumhacht na mbardscoileanna tite chun siléige. Nuair a tharla sin is cosúil gur tháinig an sruth liteartha agus an sruth foliteartha le chéile níos mó agus feicimid borradh úr sa litríocht greannmhar de thoradh an chumaisc sin. Creidim go bhfuil treisiú na teoirice seo le feicéail san saothair ghrinn a cumadh ó dheireadh an 16ú haois i leith." Faic cuideachd, 's e a-mach air rosg, Alan Bruford, *Gaelic Folktales and Mediæval Romances* (Dublin, 1969), td.49. Anns an riochd seo, faodar luaidh a thoirt air na beachdan a th'aig Míchéal Mac Craith [*Lorg na hÍasachta ar na Dánta Grá* (Baile Átha Cliath, 1989), td.182], ged a tha e a'déiligeadh ri roinn gu tur diofraichte de'n litreachas - na dánta grà a rinn Pádraigín Haicéad: "Dealraíonn sé go bhfuil nasc nach beag ann idir na dánta seo agus na cinn a chum siad dá gcairde fir. An bhéim ar thàbhacht an duine aonair is mó a cheanglaíonn an dá chineál le chéile, bundearcadh de chuid na hAthbheochanan a shíothlaigh isteach i gcultúr na Gaeilge trí mheán an Bhéarla, ba dhóigh liom."

⁶⁸LNA LS 3784 ff.62-3; a-réir coltais, b'e an t-ùghdar Deòrsa, treas iarla Chrombaidh.

⁶⁹QB 67: *Thàinig litrichean bagraidh.*

'Nuair chualas gun deachaidh tu t'armachd;
 Ghabh an ceannard mór cùram,
 'S gach freiceadan dhùbail e,
 Eagal 's gun dùisgeadh tu Albainn!...

Aithnichear air ball an guth air cùl an òrain ud: guth carach magail bàrdachd baile. Chan eil e 'na iongnadh gun do thog a'ghné seo - gné bàrdachd baile - a ceann an toiseach mu'n àm-sa, ri linn fàs na malairteachd, ri linn dol-sìos an t-seann shaoghail agus a'chòid ghaisgeil a bha 'na bhonnstéidh dha - ged a tha i freumhaichte, feumar a ràdh, anns an dualchas chlasaigeach cho math.⁷⁰ Mar eisimpleir dheireannach, faodar coimhead air beachdan Riaghladair Hill, 's e air tilleadh 'na sheann aois do'n ghearasdan a bh'aige fo réim Chrombail, as déidh deich bliadhna air fhichead air falbh ann an Éirinn. Dh'innis e do Eòghann Camshron:

that the men were much diminished in their size, and that they
 had lost much of that spirit, brawn and vigour, which they
 formerly had.⁷¹

Chuir am beachd dearg chaoch air aon sheann Chamshronach, ach tha e coltach gun robh bloigh de'n fhìrinn co-dhiù aig an t-Sasannach. Nas fhaide 's an t-saothair seo, bheirear sùil air an iomagain mu dhol-sìos nam buadhan fireannach a dh'éirich mar thoradh air na h-atharrachaidhean ud.

---

⁷⁰Faodar coimhead anns an riochd seo air tòrr de shaothair Iain mhic Ailein, agus cuideachd, mar eisimpleir, air **ÓB 321**: *Dul a chaidh mi dhèanamh aodaich*, "Laoidh an Tàilleir" a rinn An Tàillear MacNeacail.

⁷¹[Drummond], *Locheill*, td.332; faic tdd.332-6.

CARSON A MHAIR A'GHAISGEILEACHD?

If England's transition was not typical, even within western Europe, it is obvious that to draw parallels between England and currently developing Third World peasantries without taking into account the enormous differences that flow from disparities not only in wealth, but in the social, political and psychological spheres, is a recipe for disaster. If most contemporary countries are trying to move from "peasantry" to "urban-industrial" society within a generation, whereas England moved from non-industrial, but largely "capitalist" to "urban-industrial" society over a period of at least six hundred years, it will be obvious that trauma and difficulties will not only be very different but probably far more intense. Furthermore, if such countries absorb any form of western industrial technology, they are not merely incorporating a physical or economic product, but a vast set of individualistic attitudes and rights, family structure and patterns of geographical and social mobility which are very old, very durable and highly idiosyncratic. They therefore need to consider whether the costs in terms of loneliness, insecurity and family tensions which are associated with the English structure outweigh the economic benefits.¹

Cha tig ás dhomh anns an tràchdas seo gun beachdachadh air dé cho faisg 's a tha coluadar na Gàidhealtachd ris an t-samhla chlasaigeach de choluadar na tuatha.² Fòghnaidh a ràdh an-seo gun robh, mar a chunnacas, am bonnstéidh prìomhathaireil aige 'ga dhaingneachadh gu mór air sgàth ideòlas na gaisgeileachd, agus còras nam fineachan a thug dha ruith na h-analach. Tha obraichean MhicPhàrlain is eile a'cur buille sònraichte air an nàdar gheasagach de choluadar Shasainn bho na Meadhon Aoisean co-dhiù, 's e stéidhichte gu ìre fada seachad air a nàbaidhean air còirichean an neach aonair, air oighreachd a'cheud ghin, air gluasadachd an teaghlaich. Mar sin, air a'Ghàidhealtachd bha sgaoileadh a'chalpachais ag aobhrachadh cha b'e a-mhàin àrdachadh a'mhàil agus toirt a-steach fhasannan ùra; bha atheagrachadh a'choluadair, agus fiù's seallaidhean ùra air àite an neach aonair fhéin, a'tighinn a-steach 'na lùib. Faodaidh sinn a-nis beachdachadh air na h-aobharan carson nach deach leis a'mhalairteachd, gu ìre co-dhiù, air Gàidhealtachd na h-Albann. Ann an seo, bheir mi tarraing shònraichte air litrichean Edward Burt: ged a tha e buailteach a thoirt ceum leatha 'na dheilbh, agus ged a bha na Gàidheil fhéin - mas math mo bheachdsa - caran

---

¹Alan Macfarlane, The Origins of English Individualism: The Family, Property and Social Transition (Oxford, 1978), td.202.

²Mar a tha e, mar eisimpleir, ann an Eric Robert Wolf, Peasants (New Jersey, 1966), no ann an Boguslaw Galeski, Basic Concepts of Rural Society (Manchester, 1972). Faic MacFarlane, Origins of English Individualism, cbl.1.

- caran buailteach a bhith 'ga bhùirt às³, tha na litrichean aige fhathast gu math luachmhor ann a bhith a' toirt dhuinn sealladh air an dùthaich le fear-gnìomhachais a thuig gu ro mhath gnothaichean na malairte, agus a' bhuaidh a bh'aca air an tìr agus na dùthchasaich.

Bha atharrachaidhean air chois bho na 1690an air adhart, a-réisde, a dh'aobhraicheadh, a-réir coltais, nach biodh fada gus am faigheadh an t-seann ghaisgeileachd buille-bàis mu dheireadh thall. Bha na h-atharrachaidhean ud a' gabhail teann-ghréim air an dùthaich, a' sgaoileadh, ùidh air n-ùidh, gu ruige gach ìre de'n choluadar. A dh'aindeoin sin, ge-tà, mhair coincheap is sàrbheachd na gaisgeileachd beò air a' Ghàidhealtachd troimh'n ochdamh linn deug, agus, gu dearbh, ann an riochd air choireigin suas chon an latha-an-diugh. Anns na duilleagan mu dheireadh de'n t-saothair seo, bu mhath leam sùil a thoirt air dé dh'fhaodadh a bhith air cùl mairsinneachd na gaisgeileachd air Gàidhealtachd na h-Albann. 'S mathaid gur e seo cuspair a tha tòrr nas neònaiche, às an àbhaist, na saoilidh sinn. Carson nach do chuir a'mhalairteachd às do dh'ideòlas na gaisgeileachd, mar a chuir i às dhi - gu ìre mhóir co-dhiù - ann an Crìochan na h-Albann?

Airson a'bhunaobhair, 's dòcha gum bu chòir dhuinn tionndaidh air ais do'n cheud chuspair de'n chaibideil seo: bha a' Ghàidhealtachd fhathast ro fhad air falbh bho na gnìomhachais agus na margaidhean móra mu dheas. Chunnaic sinn cho truagh 's a bha na rathaidean, agus cho neofhàbharrach 's a bha fairge a'gheamhraidh, do na ceannaichean. Gu dearbh, bha na h-ionmhasan aig gu leòr de na cinncinnidh ion's a bhith traoghte, mar thoradh air a'chogadh an lùib Ionnsaigh nan Duitseach, air a'ghort a shàraich an tìr anns an dàrna leth de na 1690an, agus air an tuiteam a thàinig air an eaconomaidh an lùib an Aonaidh ann an 1707. Cha robh an t-airgead ann a thàlaidheadh móran luchd-gnìomhachais suas chon nan dùthchas ainniseach aca; 's beag an t-iongnadh ged a b'fheàrr leosan fuireachd mu dheas agus brath a ghabhail air na cothroman na bu shoirbheachaile a bha fosgailte dhaibh an-siud. Bha gun teagamh gnìomhachas 'ga chur air adhart air a' Ghàidhealtachd aig an àm seo; mean air mhean, bha lìon iompair 'ga cruthachadh, agus féilltean 'gan stéidheachadh air feadh na dùthcha. Ach bu chòir dhuinn a bhith gu math faicilleach 'nar tuairmse mu luach a'bhathair a bha 'ga mhalairt; tha sleachd á litrichean Bhurt, 's e a-mach air margadh Inbhirnis, 's mathaid an fhéill bu bheartaiche a bh'ann air a' Ghàidhealtachd, a' toirt dhuinn taobh eile an sgeòil:

---

³Anns an riochd seo, faic Burt II, tdd.260-1; airson *Pooterishness* an sgrìobhadair, 's e a'milleadh deagh sgeulachd, faic *ibid.*, tdd.18-22.

Here are four or five Fairs in the Year, when the Highlanders bring in their Commodities to Market: but, good God! you could not conceive there was such Misery in this Island.

One has under his Arm a small Roll of Linen, another a Piece of Coarse Plaiding: these are considerable Dealers. But the Merchandise of the greatest Part of them is of a most contemptible Value, such as are these, viz. - two or three Cheeses, of about three or four Pounds weight a-piece; a Kid sold for Sixpence or Eightpence at the most; a small Quantity of Butter, in something that looks like a Bladder, and is sometimes set down upon the Dirt in the Street; three or four Goat-skins; a Piece of Wood for an Axletree to one of the little Carts &c. With the produce of what each of them sells, they generally buy something, viz. - a Horn, or Wooden Spoon or two, a Knife, a Wooden Platter, and such-like Necessaries for their Huts, and carry home with them little or no Money.⁴

Bha an gnothaich fiù's na bu mhiosa do'n mhalairt ann am meadhon na Gàidhealtachd. 'Nas anmoiche 'na chùinntasan, tha Burt a'cur sìos air beachd margadh a stéidheachadh ann an Cille-Chuimein airson na sgoileireachd a leanas:

the inner Parts of the Highlands will not admit even of Manufactories; for the Inhabitants are few that can be spared from their Farms, which, though they are but small, are absolutely necessary to Life; and they are scattered among the Hills at great Distances, and the habitable Spaces are generally not large enough to contain any considerable Number of People, or the whole Country within reach all round about, sufficient to furnish them with necessary Provisions. And lastly, Strangers will not be admitted among the Clans.⁵

Thàinig Burt suas a dh'fhuireachd ann an Inbhirnis, tràth anns na 1720an a-réir coltais, gus cisean a thogail bho na h-Oighreachdan Arfuntaichte an lùib Aramach 1715.⁶ Mar sin, bha e gu math eòlach air na h-oidhirpean a bha luchd-gnìomhachais bho dheas a'cur air adhart gus buannachd a thoirt asda. Ach, cleas Chille Chuimein,

---

⁴Burt I, tdd.83-4.

⁵*Ibid.* II, td.338; faic tdd.335-40; ann an seo tha e coltach gu bheil Burt a'cur an aghaidh planaichean Wade airson Chille Chuimein: faic Lenman, The Jacobite Clans of the Great Glen 1650-1784 (Aberdeen, 1994), td.97. Bha Eòghann Loch Iall a'feuchainn ri faighinn seachad air a'chnapstarra seo ri linn na Cofhlaitheachd, 's e a'toirt fearainn do dhaoine a dh'atharraicheadh an ainm gu bhith 'nan Camshronaich: [Drummond], Locheill, tdd.155; David Stevenson, Alasdair MacColla and the Highland Problem in the Seventeenth Century (Edinburgh, 1980), tdd.275-6. Tha an cleas a tha seo caran coltach ri nòs nan Siapanach, far a bheil gluasadachd bhall-teaghlaich 'ga cur air falach le briathrachas na sloinneireachd: faic Alan Macfarlane, On Individualism (Lancaster, 1994).

⁶Faic J.B. Salmond, Wade in Scotland (Edinburgh, 1934), tdd.62-74.

bha a'chuid mhór de na ceàrnaidhean ud ro bhoichd, ro iomallach; cuideachd, ghabh am poball gu dubh 'nan aghaidh. Mar sin, cha deach leo idir; chaidh na companaidhean aca fodha - le làn-toil, feumar a ràdh, nan ùghdarras ann an Dun-Éideann.⁷

Mas e dreach na tìre fhéin bu phrìomhaobhar carson nach deach le sgaoileadh na malairteachd, feumar àite air leth a thoirt cuideachd do'n chànan 's do'n dualchas fhéin, do chleachdaidhean is do bharaileachd nan dùthchasach, gu seachd àraid ann a bhith a'cumail suas na gaisgeileachd air a'Ghàidhealtachd. Tha am puing seo 'gar toirt air ais gu toiseach an tràchdais, far an robh mi a-mach air mar a bha na Gàidheil buailteach a bhith a'coimhead orra fhéin mar dhaoine ann an coistric ris an seann nàimhdean, na Goill; ghabhadh iad 'nan aghaidh gu bràth. Bha droch mhiann 'ga fhaireachdainn cha b'ann a-mhàin an aghaidh nan Gall, ach an aghaidh nan Sasannach:

I must here (and by the bye) take Notice of one Thing, wherein they perfectly agree, which Experience has taught me to know perfectly well; and that is, to grudge and envy those of the South Part of the Island any profitable Employment among them...⁸

Feumar a ràdh nach robh cuid de na Sasannaich a chaidh a dh'fhuireachd 'nam measg ro àilleasach mu bhith a'toirt oilbheum do na Gàidheil⁹; bha feadhainn eile ann, leithid Mhagnus Prince a bha a'deasachadh salainn do Dhòmhnall a'Chogaidh ann an Uibhist-a-Tuath, a chàin an sluagh gu dubh air am beulaibh.¹⁰

Air an làimh eile, ghabh na Gàidheil tlachd anns an dùthaich aca - anns na briathran caran searbh aig Burt:

certainly, it is the Deformity of the Hills that makes the Natives conceive of their naked *Straths* and *Glens*, as of the most beautiful Objects in Nature.¹¹

---

⁷Faic Bruce Lenman, The Jacobite Risings in Britain 1689-1746 (London, 1984), tdd.177-9; *ibid.*, Jacobite Clans of the Great Glen, tdd.89-93.

⁸Burt II, td.216; cuideachd *ibid.* I, tdd.132-3: "The Inhabitants complain loudly that the English, since the Union, have enhanced the Rates of every Thing, by giving extravagant Prices..."

⁹Faic Burt II, tdd.10-13, airson an sgeòil mu'n t-Sasannach a bha a'fuireachd ann an Caisteal Inbhir Garadh - an taigh aige fhéin, mar a thubhairt e.

¹⁰LNA LS 1303 f.214 (?1704).

¹¹Burt II, td.37; cuideachd td.143: "what is pretty strange, though very true (by what Charm I know not), I have been well enough pleased to see them [na beanntan] again, at my first Entrance to them in my Returns from England; and this has made my Wonder cease that a Native should be so fond of such a Country." Tha mi'n dòchas nach eil tagairtean d'an leithid seo 'gam meas diomhain

Bha na h-aon sheòrsa bheachdan 'gan cluinntinn mu'n chànan mhàthaireil a bh'aca:

Strange Encomiums I have heard from the Natives upon the Language of their Country, although it be but a Corruption of the Irish Tongue; and, if you could believe some of them, it is so expressive, that it wants only to be better known to become universal.¹²

A-thaobh an éididh bu nòs dhaibh:

The whole People are fond and tenacious of the Highland Clothing, as you may believe by what is here to follow.

Being, in a wet Season, upon one of my Peregrinations, accompanied by a Highland Gentleman, who was one of the Clan through which I was passing, I observed the Woman to be in great anger with him about something that I did not understand: at length, I asked him wherein he had offended them? Upon this Question he laughed, and told me his great-Coat was the Cause of their Wrath; and that their Reproach was, that he could not be content with the Garb of his Ancestors, but was degenerated into a Lowlander, and condescended to follow their unmanly Fashions.¹³

Bha an dilseachd seo a'dol na bu dhoimhne na na comharraidhean sìmplidh, ge-tà. Chunnacas shuas mar nach robh na Gàidheil deònach luchd-gnìomhachais bho'n taobh-a-muigh a bhith a'tàmh 'nam measg. Ach bha an nàimhdeas an aghaidh choigreach a'toirt a-steach an cuid nàbaidhean cuideachd; bha caidreachas a'chinnidh fhathast cho làidir 's a bha e a-riamh:

The Tribes will not suffer Strangers to settle within their Precinct, or even those of another Clan to enjoy any Possession among them; but will soon constrain them to quit their pretensions, by Cruelty to their Persons, or Mischief to their Cattle or other Property.¹⁴

Tha am puing seo 'gar toirt gu cnag na cùise - bha mairsinneachd an t-seann shaoghail co-ionnan ri mairsinneachd còras nan cinnidhean, agus ri eachdraidh nam

---

leis an leughadair, oir, air cho follaiseach 's a tha e, chan fhaca mi am puing ceudna dèante a-riamh aig na h-eachdraichean Gallda.

¹²*Ibid.* II, tdd.182-3.

¹³*Ibid.* II, td.192.

¹⁴Burt, II, td.174; faic tdd.174-7.

folachd air an robh cliù an teaghlaich stéidhichte.¹⁵ Mar a chunnacas, bha pearsa a'chinnchinnidh fhéin bunaiteach do'n choluadar seo, air sgàth's cho cudromach 's a bha coincheap an deagh thighearnais.¹⁶ Ann an seo, cha tig às dhuinn cuideachd gun obair na creachadaireachd, ceàird a bha fhathast gu math beò air a'Ghàidhealtachd, a chur 's an àireamh.¹⁷ Faodaidh sinn sùil a thoirt air beachdan nan ceanncinnidh an-seo, ge-tà; déiligear ri dreuchd na creachadaireachd anns an eàrr-ràdh.

Thubhairt mi nach robh móran de na h-uachdarain a'gabhail gnothaich ris an t-sluagh a-nis. Bha ge-tà feadhainn ann a chum suas pàtranachas na bàrdachd, leithid Uilleim Dhuibh MhicCoinnich, no Iain MacLeòid, Fear Chontalaich, aig an robh smachd air oighreachd MhicLeòid na Hearadh fhad's a bha Tormod an t-oighre, an Duine Ruadh - no an Droch Dhuine - 'na aois òige. Chunnacas cuideachd mar a bha Ailean Dearg a'cumail cùirte a bha a'freagairt, ar leis, air an inbhe aige fhéin mar Mhac Mhic Ailein. Gu dearbh, b'iad cinnchinnidh nan eilean, a-réir Bhurt, 'gan robh am beachd a b'àirde air an inbhe aca fhéin:

It is often said, that some of the Lairds of those Islands
take upon them the State of Monarchs; and thence their Vassals
have a great Opinion of their Power.¹⁸

---

¹⁵*Ibid.* II, tdd.126: "They have a Pride in their Family, as almost every one is a Genealogist". Cuideachd tdd.62-3, is Burt a-mach air buinn-chòmhraidh nan taighean-òsda: "The Host, who is rarely other than a Gentleman, is Interpreter between you and those who do not speak English; so that you lose nothing of what any one has to say relating to the Antiquity of their Family, or the heroic Actions of their Ancestors in War with some other Clan." Airson mairsinneachd coincheap nam folachdan ann an linn Bhurt fhéin, faic tdd.253-61.

¹⁶*Ibid.* II, tdd.104-5: "The ordinary Highlanders esteem it the most sublime Degree of Virtue to love their Chief, and pay him a blind Obedience, although it be in Opposition to the Government, the Laws of the Kingdom, or even to the Law of God. He is their Idol; and as they profess to know no King but him (I was going further), so will they say they ought to do whatever he commands without Inquiry." Cuideachd td.113: "When a Quarrel begins in Words between two Highlanders of different Clans, it is esteemed the very Height of Malice and Rancour, and the greatest of all Provocations, to reproach one another with the Vices or Personal Defects of their Chief, which, for the most Part, ends in Wounds or Death." Faic tdd.113-15. Cuideachd tdd.111-12, Burt a'bruidhinn ri duine-uasal: "'above all," says he, "is the *Love of our Chief*, so strongly is it inculcated to us in our Infancy; and, if it were not for that, I think the Highlands would be much thinner of People than they now are." By this, and many other Instances, I am fully persuaded, that the Highlanders are at least as fond of the Race of their Chiefs as a Frenchman is of the House of Bourbon." Air a'chuspair seo faic Charles Withers, Gaelic Scotland: the transformation of a culture region (London, 1988), tdd.65-6.

¹⁷*Ibid.* II, tdd.226-32.

¹⁸*Ibid.* II, td.273.

Ach tha e follaiseach gun robh an aon bharail aig uaisleachd na TìrMóir cuideachd. As déidh dha clàr a chur sìos mu luchd-taighe a'chinnchinnidh, leanaidh Burt air ris a'bheachd:

I must own that all these Attendants, and the profound Respect they pay, must be flattering enough, though the Equipage has none of the best Appearance. But this *State* may appear to soothe the Pride of the Chief to a vast Degree, if the Declaration of one of them was sincer, who, at Dinner, before a good deal of Company, English as well as Scots, myself being of their Number, affirmed that if his Estate was free from Incumbrances, and was none of his own, and he was then put to choose between that and the Estate of the Duke of Newcastle, supposing it to be thirty thousand Pounds a-Year (as somebody said it was), he would make Choice of the former, with the *following* belonging to it before the other without it. Now his Estate might be about five hundred Pounds a-Year. But this Pride is pretty costly; for as his Friend is to feed all these Attendants, so it comes to his own Turn to be at a like, or, perhaps, greater Expence when the Visit is repaid; for they are generally attended in Proportion to the Strength of the Clan; and by this Intercourse they very much hurt one another in their Circumstances.

By what has been said, you may know, in Part, how necessary the rent called *customs* is to the Family of a Highland Chief.¹⁹

'S e seo ri ràdh, ged a bha na cinnchinnidh a'gabhail ris na fasannan ùra bho dheas, seòl na modhalachd agus an giùlan uasal, aig an aon àm cha robh iad idir deònach na seann shuaicheantais bu dual dhaibh a chaitheamh air falbh. Mar eisimpleir, ged nach robh am bàrd no am pìobaire a-nis a'copàirteachadh aig bòrd an cinnchinnidh, bha iad fhathast air fhasdadh aige, agus ghabh e tlachd 'nan cuid ealain. Leis cho mìthorrach 's a bha fearann na dùthcha, bha fhios glé mhath aig na cinnchinnidh nach b'urrainn dhaibh ceann a'mhaide a chumail ri'n coisheisean mu dheas a-thaobh beartais is sòghalachd a-mhàin. B'ann air àrsaidheachd na sloinneireachd, euchdan an teaghlaich bho shean, àireamh an luchd-leanmhainn, agus an smachd coilionta a

---

¹⁹*Ibid.* II, tdd.164-5.

bh'aca, ma b'fhìor, thairis air na mithean, a bha an deagh ainm stéidhichte.²⁰ Tha e follaiseach mar a bha na seann fholachdan, agus na seann dìlseachdan, fhathast gu math beò aig toiseach an ochdamh linn deug, ann an inntinnean na h-uaisleachd cho math ris na daoine beaga.

Aig an aon àm, bha eagal air na h-uaislean gun robh iad an impis dìlseachd na tuatha a chall. Chunnaic sinn mar-thà mar a bha an sluagh buailteach gabhail ris an tairgse airgid bu bhuannachdaile dhaibhsan, as bith cò às a thigeadh i. Tha cùntas gu math inntinneach aig Burt mu aon cheanncinnidh - Sìm MacShimidh, 's mathaid - a bha gu dubh an aghaidh sgaoileadh a'chalpachais air a'Ghàidhealtachd air sgàth's mar a bha e a'lùghdachadh ùmhlachd nan daoine bu thionnsгнаiche a bha air an oighreachdan aca:

This Chief does not think the present abject Disposition of his Clan towards him to be sufficient, but entertains that tyrannical and detestable Maxim, - that to render them poor, will double the Tie of their Obedience; and accordingly he makes Use of all oppressive Means to that End.

To prevent any Diminution of the Number of those who do not offend him, he dissuades from their Purpose all such as show an Inclination to Traffic, or to put their children out to Trades, as knowing they would, by such an Alienation, shake off at least good Part of their slavish Attachment to him and his Family. This he does, when downright Authority fails, by telling them how their Ancestors chose to live sparingly, and be accounted a Martial People, rather than submit themselves to low and mercenary Employments like the Lowlanders, whom their Forefathers always despised for the Want of that Warlike Temper which they (his Vassals) still retained, &c.²¹

---

²⁰Faic Burt 's e a'dèanamh coimeis eadar an ceanncinnidh 's an *squire* Sasannach [*Ibid.* II, tdd.267-8]: "The Laird is national, vain of the Number of his Followers and his absolute Command over them. In case of Contradiction, he is loud and imperious, and even dangerous, being always attended by those who are bound to support his arbitrary Sentiments. The great Antiquity of his Family, and the heroic Actions of his Ancestors, in their Conquest of Enemy Clans, is the inexhaustible Theme of his Conversation; and, being accustomed to Dominion, he imagines himself, in his Usky, to be a sovereign Prince; and, as I said before, fancies he may dispose of Heads at his Pleasure." Faic Philip Jenkins, The Making of a Ruling Class: The Glamorgan Gentry 1640-1790 (Cambridge, 1993), tdd.205-8, airson nan aon bheachdan aig an uaisleachd Chuimrich.

²¹Burt I, tdd.50-1. Airson bochdainn MhicShimidh, faic *ibid.* I, tdd.159-61; Donald MacLeod, Memoirs of the life and gallant exploits of the Old Highlander, Donald MacLeod (London, 1791), tdd.45-6. Anns an riochd seo, faic II, td.332: a'cheud ghearan mu'n droch-bhuaidh a dh'fhaodadh a bhith aig rathaidean Wade: "I. Those Chiefs and other Gentlemen complain, that thereby an easy Passage is opened into their Country for Strangers, who, in Time, by their Suggestions of Liberty, will destroy or weaken that Attachment of their Vassals which it is so necessary for them to support and preserve." Airson cho cunnartach 's a bha obair-thuarasdal do dh'ùghdarras nan uaislean, faic E.P. Thompson, Customs in Common (Harmondsworth, 1993), tdd.38-42.

Chithear gu bheil dà phuing ann a dh'ùisnich an ceanncinnidh gus an tuath a chumail aig an taigh: gràin an aghaidh nan Gall; agus pròis á treubhantas is gaisgeileachd a'chinnidh. Nise, bha na h-aobharan seo tàbhachdach do'n t-sluagh cha b'ann a-mhàin ann an oighreachd a'chinnchinnidh mu'n do sgrìobh Burt; tha e nochdaidh anns an riochd sin gum b'fheudar do na Gàidheil a bha ag iarraidh an cuid fortain a dhèanamh togail orra gu deas, do na bailtean móra, no gabhail do'n arm:

Here I may observe, that when a young Fellow finds he has a Genius for his Trade or Business, and has any Thing of Spirit, he generally lays hold of the first Occasion to remove to England, or some other Country, where he hopes for better Encouragement. Hence, I take it, arose a Kind of Proverb, That there never came a Fool out of Scotland. Some, perhaps, would be giving this a different Interpretation; but what I mean is, that the cleverest and most sprightly among them leave the narrow Way of their own Country; and from this may come, for aught I know, another Saying, That they seldom desire to return Home.²²

Na dùthchasaich a dh'fhaodadh a bhith 'nam meadhon air a'mhalairteachd ùr a bhrosnachadh air a'Ghàidhealtachd, bha iad buailteach togail orra air sgàth dith chothroman aig an taigh.²³

An lùib sgaoileadh a'chalpachais, bha na cinnchinnidh a-réisde iomagaineach mu chall an ùghdarrais a bh'aig an athraichean thairis air na mithean. Mar thoradh air an sin, thòisich iad ri bhith a'cur cudroim air an smachd iomlan a bha, ma b'fhìor, dligheach dhaibh bho shean:

As most People, when they begin to grow in Years, are unwilling to think themselves incapable of their former Pleasures, so some of the Highland Gentlemen seem to imagine they still

---

²²Burt I, td.112.

²³Anns an riochd seo, faodar luaidh a thoirt air pròis nan dùthchasach fhéin. Tha an làmhsgriobhadh bho 1750 a dheasaich Andrew Lang [The Highlands of Scotland in 1750. From manuscript 104 in the King's Library, British Museum (Edinburgh, 1898)] a-mach air àrdan Chlann Dòmhnail [td.51-3]: "These Foolish Idle Tales are often repeated to the young Children and are believed, I am afraid, much better than Scripture, and have this bad Effect upon them, that the poorest and most despicable Creatures of the name of McDonald looks upon himself as a Gentleman of far Superior Quality and Dignity than a man in England of £1000 a year. This is one Reason why so few of these people pursue Industry Trade or Handicrafts of any sort. The Slate family have in a great measure recovered the Common People on their Estates from their Folly and Idleness, and the few McDonalds who live in Kintire are brought to Industry by the Example of their Neighbours the Campbells; but great numbers of the Keppoch, Glengarry, and Clanronald Families, tho' not worth a Shilling, would be ashamed to be seen at any Kind of Labour, tho' they think it no Shame to Steal or go through the Country asking assistance of their Neighbours (which they call thigging) or living upon free Quarters wherever they happen to be, and they Reckon it an Honour done to other people that they should be entertained by them."

retain that exorbitant Power which they formerly exercised over the Lives of their Vassals and Followers, even without legal Trial and Examination. Of this Power I have heard several of them vaunt; but it might be Ostentation: - however, I shall mention one in particular.

I happened to be at the House of a certain Chief, when the Chieftain of a Tribe belonging to another Clan came to make a Visit; after talking of indifferent Matters, I told him I thought some of his People had not behaved toward me, in a particular Affair, with that Civility I might have expected from the Clan. He started; and immediately, with an Air of Fierceness, clapped his Hand on his broad-Sword, and told me, if I required it, he would send me two or three of their Heads.²⁴

Ach dé cho fìor 's a bha a'bharrail seo? Bha Burt 'ga dhearbhadh mar a leanas, le iarchuimhne air Reachdan Idhe:

By an old Scottish Law, the Chief was made accountable for any Depredations or other Violences committed by his Clan upon the Borders of the Lowlands; and in extraordinary Cases he was obliged to give up his Son, or some other nearest Relation, as a Hostage, for the peaceable Behaviour of his Followers in that Respect.

By this Law (for I never saw the Act), he must surely have had an entire Command over them, at least tacitly, or by Inference understood. For how unreasonable, not to say unjust, must such a Restriction have been to him, if by Sanction of the same Law he had not a coercive and judicial Authority over those, in whose Choice and Power it always lay to bring Punishment upon him? And if he had such an absolute Command over them, was it not to make of every Chief a petty Prince in his own Territory, and his Followers a People distinct and separate from all others?²⁵

Ach 's e seo an trioblaid - mar a chunnacas na bu thràithe 's an obair-sa, mar bu trice bha e eucomasach do'n cheanncinnidh smachd iomlan a chumail air na daoine-uaisle; as bith dé cho mòr 's a bha a chumhachd a-réir lagh Dhun-Éideann, ann an da-rìribh dh'fheumadh réiteachadh air choireigin a bhith ann eadar e fhéin agus a luchd-leanmhainn.²⁶ Ach mar a thòisich a'mhalairteachd ùr a'gabhail gréim air an dùthaich,

---

²⁴Burt II, tdd.246-7. Leanaidh Burt air: "But I, really thinking he had been in Jest, and had acted well (as jesting is not their Talent), laughed out, by Way of Approbation of his Capacity for a Joke; upon which he assumed if possible, a yet more serious Look, and told me peremptorily *he was a Man of his Word*; and the Chief who sat by made no Manner of Objection to what he said." Faic tdd.246-53 airson eisimpleirean; cuideachd Johnson & Boswell, tdd.77, 81, 85, 96, 141.

²⁵Burt II, td.116.

²⁶Faic Donald McNicol, Remarks on Dr. Samuel Johnson's Journey to the Hebrides (London, 1779), tdd.102-4.

còmhla ris na dòighean-modha a thàinig 'na lùib, chuir na cinnchinnidh beum air an àrdchumhachd bu dual dhaibh, ma b'fhìor, mar uachdarain Ghàidhealach. Bha cumhachd nan uachdaranachdan laghail dùthchail, na *heritable jurisdictions*, 'nan sùilean-sa, a'dearbhadh firinneachd an tagraidhean. Aig an aon àm, bha iad airson taobhan eile de'n t-seann cheannas a chur air falach: chunnacas mar-thà an ceanncinnidh nach robh airson breith air làimh air an t-sluagh a bha, a-rithist a-réir baraileachd an t-seann shaoghail, càirdeach ris.²⁷

Ach dh'fheumadh na cinnchinnidh gabhail ri cuid de na dleasdanas co-dhiù bho'n dualchas, gus an sluagh a chumail riarichte, gus muinntir na h-oighreachd a ghléidheadh far an robh iad, agus gus an inbhe aca fhéin a dhearbhadh. Tha seo 'gar toirt air ais gu coincheap an eaconomaidh mhóralta, beachd an deagh thighearnais. Bha e mar uallach orra a-réisde an tuath a shaoradh bho'n ainis ri linn na gorta:

The Poverty of the Tenants has rendered it Customary for the Chief, or Laird, to free some of them, every Year, from all Arrears of Rent; this is supposed, upon an Average to be about one Year in five of the whole Estate.²⁸

Ach bha an cleachdadh seo, a bhith a'cumail suas a chéile, na bu sgaoilte na an ceangal eadar tuath is tighearna a-mhàin. Chì sinn, mar eisimpleir, Dòmhnall a'Chogaidh ag innse do dh'Iain MacCoinnich Dhail-Mhinn gum b'e dìreach deagh ghean do sheann shliochd Ghàidhealaich a dh'aobharaich carson a bha e a'cumail suas teaghlach MhicFhionghain:

I have such a respect for that ancient family that tho I be in great truble myselfe, I wod willing undergoe something for their standing.²⁹

Tha an cleachdadh sgapte cho farsaing gum faighear e fiù's a-measg nam marsantan ann an Inbhirnis:

There is one Practice among these Merchants which is not only politic but commendable, and not to be met with every where, which is, that if a Bill of Exchange be drawn upon any one

---

²⁷Burt II, td.109.

²⁸*Ibid.* II, td.160; faic cuideachd tdd.108-9: "the Chief, even against the Laws, is to protect his Followers, as they are sometimes called, be they never so criminal. He is their Leader in Clan Quarrels, must free the Necessitous from their Arrears of Rent, and maintain such who, by Accidents, are fallen to total Decay."

²⁹LNA LS 1307 f.119 (30/5/1694). Faic cuideachd *ibid.* f.200 (13/7/1703): mar a bha MacCoinnich Dhail Mhinn fhéin a'cumail suas Alasdair MhicGillEathain, Fear Thorloisg.

of them, and he fails in Cash to make Payment in due Time, in that Case the Rest of them will contribute to it rather than the Town should receive any Discredit.³⁰

A-rithist, cuimhnicheamaid mar a tha sinn a'déiligeadh ri cliù; tha am beus a tha seo bunaiteach do'n choluadar Ghàidhealach, 's e ag aobhrachadh, mar a chunnacas, an dà chuid folachdan agus caidreamh, nàimhdeis an aghaidh a chéile, bannan càirdeis ri chéile.³¹ Ann an riochd a'chuspair a tha fo chomhair an-dràsda, bha còras a'chliù agus dàimheileachd a'chàirdeis, air an robh còras nan cinnidhean gu ìre mhóir 'ga stéidheachadh, a'gearradh tarsainn air bannan na malairte a bha ag éirigh ri linn fàs a'chalpachais. 'S e seo a-réisde am prìomh aobhar carson a bha an seann shaoghal cho mairsinneach, carson nach do ghabh barrachd de'n phoball Ghàidhealach ris a'chalpachas.

Nan robh teagmhasan aig an uaisleachd a-thaobh sgaoileadh na malairteachd ùire, bha fìor dhroch amharas aig an tuath m'a dheidhinn. Bha e a'sìor fhàs follaiseach do'n t-sluagh nach buannaicheadh iad mòran bho'n athchòireachadh de'n choluadar a bha mar phàirt de sgaoileadh na malairteachd ùire. Bha am màl a'sìor dhol an àirde; bha an seann nàimhdean a'tòiseachadh ri tàmh 'nam measg; agus, an rud bu mhiosa buileach, bha iad an impis na sochairean 's an inbhe, deagh thighearnas a'chinnchinnidh agus sàbhailteachd a'choluadair bu dual dhaibh a chall. Anns an riochd seo, feumar toirt an aire gur e seo forbairt choitcheann a dh'fhuiling sluagh an àma ud air feadh na h-Eòrpa. Ann am briathran an soch-eachdraiche Aimeirigeanaich Charles Tilly:

In simplest terms, the development of capitalism altered the viability of peasant life by making land, labour and commodities increasingly available and responsive to monetized markets in which holders of substantial capital predominated. That set of alterations increased the power of those peasants who managed to accumulate capital; weakened the effectiveness of multiple and collective claims on land, labour, or commodities; decreased the feasibility (and often attractiveness) of supplying household goods and services from the household's own land and labour; set wage-labour in competition with unpaid household labour; reduced the chances for a household to maintain itself from one generation to the next; and favoured the concentration of land in the hands of people who maximized its monetary return. Although these changes offered splendid opportunities to some

---

³⁰Burt I, td.174.

³¹Airson cho tàbhachdach 's a bha an cliù ann an saoghal nam folachd, faic Keith M. Brown, Bloodfeud in Scotland, 1573-1625: violence, justice and politics in an early modern society (Edinburgh, 1986), tdd.23-6.

peasants, over the long run they doomed the peasantry as a whole to disappear. And they provided spurs to resistance.³²

Bha ceud làraichean nan atharrachaidhean air a bheil Tilly a'toirt luaidh shuas dìreach a'nochdadh air a'Ghàidhealtachd mu'n àm seo. Gu dearbh, bha iad a'spreagadh na tuatha gus cur 'nan aghaidh. Tha siud a'tighinn troimhe gu math làidir anns na tobraichean co-aimsireach, eadar gnìomhan beaga leithid a bhith a'gabhail breith air làimh a'mhaighstir air beulaibh nan urracha móra bho dheas, gu teachdaireachd dhrùidhteach ann an roinn na bàrdachd.

Gu ruige seo tha mi air a bhith a-mach air an t-seann shaoghal, saoghal na gaisgeileachd, mar rud stéidhichte, neo-chaochlaideach. Ach cha b'ann mar sin a bha a'chùis ann an darìribh: bha gach ginealach a'cur crutha ùir air na cleachdaidhean a bh'aig an sìnnsirean, 'gan dealbhadh às ùr airson nan àmannan anns an robh iad fhéin beò. Ann an darìribh, chan eil, agus cha robh a-riamh, an leithid de rud ann mar a'chòd ghaisgeil. Coincheap teibidh a th'ann do dh'éigse an latha an-diugh, 's e a'tàrmachadh ann an cleachdaidhean a'phobaill bho shean. Tha moitifeannan na bàrdachd coltach a-réisde ri cleachdaidhean, agus gabhaidh an aon rud a chantainn, m'an deidhinn-ne 's a chanas Gerald Sider mu chleachdaidhean:

Customs do things - they are not abstract formulations of, or searches for, meanings, although they may convey meaning. Customs are clearly connected to, and rooted in, the material and social realities of life and work, although they are not simply derivative from, or reexpressions of these realities. Customs may provide a context in which people may do things it would be more difficult to do directly...they may keep the need for collective action, collective adjustment of interests, and collective expression of feelings and emotions within the terrain and domain of the coparticipants in a custom, serving as a boundary to exclude outsiders.³³

Ri linn sgaoileadh a'chalpachais, mar thoradh air an iomagain a spreag e air feadh a'choluadair Ghàidhealaich, thionndaidh mithean agus maithean air ais do'n t-seann

---

³²Charles Tilly, "Conflict, Resistance and Collective Action versus Capitalization and Statemaking", ann an Teodor Slanin (deas.), Peasants and Peasant Societies: Selected Readings (Oxford, 1987), tdd.340-1. Tha Tilly a'feuchainn ris na forbairtean ud a shuidheachadh ann an coitheacs nas fharsainghe, agus ann an céis teoirice, 'na leabhar Coercion, Capital and European States, AD 990-1992 (Oxford, 1992), gu h-àraid tdd.96-107. Airson tràchdaidh athchoimrich, caran seann-fhasanta, air a'chuspair seo mar a tha e a'buntainn ris a'Ghàidhealtachd, faic Withers, Gaelic Scotland: the transformation of a culture region, tdd.8-11, 's e stéidhichte gu ìre mhóir air I. Carter, "Economic Models and Recent History of the Highlands", SS 15 (1971), tdd.99-120.

³³Gerald Sider, Culture and Class in Anthropology and History (Cambridge, 1986), td.940; faic cuideachd Withers, Gaelic Scotland: the transformation of a culture region, tdd.19-27.

shaoghal thraidiseanta. Chuir gach taobh mìneachadh sònraichte air an t-saoghal seo - co-dhiù mar a bha iadsan 'ga fhaicinn: chuir na h-uaislean beum air a'chumhachd gun chuing a bh'aca thairis air an t-sluagh; chuir an tuath barrachd cudroim air na sochairean a bha uair 'nan seilbh, air an spéis a fhuair iad, ma b'fhìor, bho'n tighearna aca, air mar a bha féill air an sgil mar luchd-cogaidh. Tha an t-amharas a bh'aig cuid de na bàird co-dhiù roimh'n chalpachas 'ga dhearbhadh leis a'chéill thàireil a tha iad a'toirt do'n fhacal "malairt", mar eisimpleir anns a'cheud loidhne de'n òran "Sgian dubh an sprogain chaim" aig Lachlann mac Theàrlaich Òig.³⁴

Aig bun an t-seann shaoghail, a-réisde, bha coincheap an deagh ainm, sàrbharail a'chliù, pròis às na daoine bho'n tàinig iad, meas agus spéis. Ann an sùilean na h-uaisleachd, bha spéis a'ciallachadh ùmhlachd gu tur bho na daoine beaga, mar thoradh air, agus cuideachd mar fhreagairt air, sàrbheachdan an àma mu inbhe agus giùlan a bu chòir a bhith aig an duine-usal nuadh-aimsireach. Ann an sùilean nam mithean, bha spéis stéidhichte air aithne bho'n tighearna cò às a thàinig a chumhachd, air cumail suas nam bannan càirdeis a cheangail an cinneadh ri chéile. A-réir's mar a dh'fhàs an calpachas air a'Ghàidhealtachd, agus a-réir's mar a ghabh an sluagh 'na aghaidh, mean air mhean chaidh sàrbheachdan an t-seann shaoghail 'gan athdhealbhadh gus a chur 'na aghaidh; chaidh sgaradh fhosgladh eadar an t-seann shìbhealtas agus a'mhalairteachd ùr nach robh ann, dh'fhaodadh e bhith, bho thùs. Bha tagraidhean a'chliù 'ga shuidheachadh an aghaidh tagraidhean an airgid, rud a tha Burt 'ga chur gu math grinn 'nuair a sgrìobhas e mu mar a chaidh aig daoine teicheadh bho phrìosan Inbhirnis:

As for example, if one of the Magistrates were a Cameron (for the Purpose), the Criminal (Cameron) must not suffer, if the Clan be desirous he should be saved. In short, they have several other Ties or Attachments one to another, which Occasion (*Like Money in the South*) this Partiality.³⁵

A-rithist:

Pride of Family, in mean People, is not peculiar to this Country, but is to be met with in others; and indeed it seems natural to Mankind, when they are not possessed of the Goods of Fortune, to pique themselves upon some imaginary Advantage. Upon this Remark I shall so far anticipate (by Way of Postscript) my

---

³⁴ÓB 188.

³⁵Burt I, td.47, litrichean Eadailteach agam fhìn.

Highland Account as to give you a low Occurrence that happened when I was last among the Hills.

A young Highland Girl in Rags, and only the Bastard Daughter of a Man very poor and employed as a Labourer, but of a Family so old that, with respect to him and many others, it was quite worn out. This Girl was taken in by a Corporal's Wife, to do any dirty Work in an Officer's Kitchen, and, having been guilty of some Fault or Neglect, was treated a little roughly; whereupon the Neighbouring Highland Women loudly clamoured against the Cook, saying, "What a Monster is that to maltreat a *Gentleman's Bairn!*" and the poor Wretch's Resentment was beyond Expression upon that very Account.³⁶

Agus, mu dheireadh:

for my own Part, I think a Fortune obtained by worthy Actions or honest Industry does real Honour to the possessor; yet the Generality are so far misled by customary Notions, as to call the Founder of an honourable Family an upstart; and a very unworthy Descendant is honoured with that Esteem which was withheld from his Ancestor. But what is yet more extraordinary is this, that every Successor grows more honourable with Time, though it be but barely on that Account; as if it were an accepted Principle, that a Stream must needs run the clearer the further it is removed from the Fountain-Head. But Antiquity gives a Sanction to any Thing.³⁷

* * * * *

A bharrachd air na h-aobharan malairteach, feumaidh sinn coimhead air buaidhean eile a thàrmaich air a'Ghàidhealtachd fhéin. Anns na bliadhnaichean eadar Athaiseag Theàrlaich II agus Ionnsaigh nan Duitseach, bha barrachd is barrachd mhinistirean Easbaigeach far na Gàidhealtachd a'tighinn a-mach às na h-oilthighean mu dheas. Ged nach robh iad cho dìoghrasach 's a bha na Cléirich ann an Seanadh EarraGhàidheal ri linn na Cofhlaitheachd, faodar a ràdh gun robh barrachd buaidh aca air a'cheann thall ann a bhith a'toirt atharrachaidh air creideamh an t-sluaigh. Anns an riochd sin, tha cùnnas a'Mhàrtainnich a'toirt fianaise dhuinn air cho tric 's a bha na cleachdaidhean pàganach, mas fhìor, aig na h-eileanaich a-nis a'dol eug seach gun do chuir na ministirean fhéin 'nan aghaidh. Cha bu chòir dhuinn gabhail ris gun robh an sluagh a'gabhail 'nan aghaidh seach gun robh iad a'cur

---

³⁶*Ibid.* I, tdd.154-5.

³⁷*Ibid.* I, td.97. Faic cuideachd td.73, mu'n phlòbaire a-rithist: "Thus you see a Gentleman may be a mercenary Piper, or keep a little Alehouse where he brews his Drink in a Kettle; but to be of any Working Trade, however profitable, would be a Disgrace to him, his present Relations, and all his Ancestry. If this be not a proper Subject of Ridicule, I think there never was any such Thing."

às do na cleachdaidhean ud: tha e soilleir gun robh gréim air leth làidir aca air deagh-ghean a'phobaill, mar a chithear bho cho déineasach 's a bha na h-ùghdarrais iad a chumail anns na sgìrean gus sìothchaileachd na tìre a ghléidheadh.

Anns na bliadhnaichean às déidh teachd Uilleim agus Màiri, ge-tà, chrìon a'mhinistireileachd Easbaigeach air a'Ghàidhealtachd, agus thàinig na Cléirich a-steach 'nan àite. Gu math tric b'iad Caimbeulaich a bh'annta, cuigsich aig nach robh móran mu na coithionalan aca, searbhantan de dh'eaglais, agus de dh'ideòlas phoilitigeach, aig nach robh móran mu na Gàidheil air fad. Tillear do na Cuigsich a-rithist; fòghnaidh e ràdh an-dràsda gun do chaill iad - air sgàth an droch ghiùlain aca fhéin - tòrr de'n treud bu dual dhaibh do'n Eaglais Chaitligich, a rinn adhartas iongantach bho na 1720an air adhart. Mar sin, bha buaidh shìbhealtachaidh nan Easbaigeach 'ga leigeil mu làr, agus barrachd is barrachd Ghàidheal a'tionndaidh do chreideamh a chuir an aghaidh rìghrean Bhreatainn agus an *régime* a bh'aca ann an Albainn.

Bha an aon duilgheadais a'ciùrradh sgaoileadh an fhòghlaim shìbhealta air a'Ghàidhealtachd. Bha an SSPCK, a chaidh a chur air bhonn a dh'aona ghnòthaich airson an tìr a chur aig fois, a'dèanamh barrachd cron do dh'aobhar nan cléireach na math anns an oidhirpean clobhdach a chleachd iad anns na sgoiltean aca gus an cànan coimheach a sparradh air an cuid sgoileirean. Gu math tric cha dheidheadh a-steach do'n t-seirbhis aca ach fìor dhiùbhaidh nan Gàidheal, daoine nach tigeadh an gaoth nan sagartan Caitligeach a chaidh an tréineadh air TìrMór na h-Eòrpa.³⁸

Chunnaic sinn cuideachd mar a bha an t-arm, gu h-iongantach, 'na aobhar air an t-sìbhealtachd ùr a sgaoileadh troimh'n dùthaich, le bhith a'bogadh nan saighdeirean, mar gum biodh, ann an dùthchannan far an robh slatthomhais shìbhealta na b'adhartaiche na bha iad aig an dachaigh. Ged a chum an t-arm an inbhe àrd a mheas e fo réim Uilleim anns a'cheud fhichead bliadhna de'n ochdamh linn deug, bho'n uairsin bha barrachd buaidh 'ga cur a-rithist air a'chabhlach rìoghail, 'nuair a bha taobh-an-iar na Roinn-Eòrp' aig sìth a-rithist. Mar sin, cha robh an aon fhéill air Gàidheil 's an arm Bhreatannach 's a bha i, agus cha robh gu ruige toiseach Cogadh nan Seachd Bliadhna ann an 1757.

---

³⁸Anns an riochd seo faic, mar eisimpleir, The Highland Complaint, Transmitted by a Gentleman of that Country to his Friend at Edinburgh (Edinburgh, 1737), tdd.12-14, 23-4, 37; An Account of the Society in Scotland for Propagating Christian Knowledge, From its Commencement in 1709 (Edinburgh, 1774), td.2; James Alonso Stewart, "The Clan Ranald and the Catholic Missionary Successes, 1715-1745", IR 45 (1994), tdd.42-5. Bha na h-aon trioblaidean aig na Pròstanaich ann an Éirinn ceud bliadhna roimhe: faic Nicholas Williams, I bPrionta i Leabhar: Na Protastúin agus Prós na Gaeilge 1567-1724 (Baile Átha Cliath, 1986), tdd.45-6.

Thairis air a h-uile càil, ge-tà, bha mar a dh'fhalbh na cinncinnidh bho fhianais a'phobaill, mar nach robh barrachd is barrachd dhiubh a'fuireachd air na h-oighreachdan aca. Cha robh iad 'nan sùileachain a-nis aig a'mhórshluagh; bha iadsan a'faireachdainn buaidh nan atharrachaidhean, ach cha robh iad a'sgaoileadh sìos gu ruige nam breathan a b'isle de'n chinneadh aca.

A-rithist, cha robh athchòireachadh nan oighreachd agus àrdachadh a'mhàil, gu seachd sònraichte mar a rinneadh e fo smachd an riaghaltais anns na h-Oighreachdan Arfuntaichte, a'tarraing móran gus deagh bheachd a ghabhail de sgaoileadh na malairteachd. B'ann mu'n àm-sa cuideachd a rinneadh oidhirp mhór, seach gun robh na coilltean air feadh na dùthcha fhathast a'solarachadh pailteas connaidh, a stéidheachadh fùirneisean-iarainn air a'Ghàidhealtachd. Dh'fhaillich orra, ge-tà, seach gun robh iad ro fhada air falbh bho na margaidean móra; cuideachd, fiù's ann an Sasainn, cha robh móran féill air iarann bho bhliadhna gu bliadhna gu ruige nan 1750an.³⁹ Bha an suidheachadh na bu duilghe buileach do'n mhalairteachd ann an dùthchas Mhic Cailein Mhóir agus ann an Eilean Mhuile, far an robh an socrachadh ùr a chuir na Caimbeulaich air an fhearann 'na fhìor dhroch eisimpleir de na bha a'dol a thachairt air a'chòrr de'n Ghàidhealtachd thairis air an ath cheud bliadhna.⁴⁰

Mu dheireadh, ann an raoin an litreachais, feumar toirt an aire do dh'fhàs an iarromansachais ann an Albainn, agus mar a bha e ceangailte gu dlùth ris an t-Seumasachd. Gu sònraichte bho na 1690an air adhart, ghabh na Seumasaich, air feadh Bhreatainn, ris na Gàidheil, air sgàth an cuid dìlseachd do dh'aobhar nan Stiùbhartach, agus seach nach biodh dòchas ann do na gnothaichean aca mur a b'e 's gun d'fhuair iad taic airm bho na Gàidheil. Faodaidh sinn dol nas fhaide, agus canntainn gun gabh seo a leughadh mar phàirt de dh'fhorbairt ann an Albainn air fad, mar chomharradh air iomagain mu dhol-sìos nan seann-dòighean cothromach - beatha ghaisgeil nam fireannach - air beulaibh sìor fhàs na malairteachd air feadh na Galldachd. A-réir an t-seallaidh seo, bha na Gàidheil mar gum biodh a'cumail an t-seann shaoghail beò, 'ga ghléidheadh 'nuair a bha an còrr de'n rìoghachd air an

---

³⁹Whyte, Scotland before the Industrial Revolution, td.305.

⁴⁰Airson a'chuspair seo, faic gu h-àraid an obair a rinn Eric Cregeen: Argyll Estate Instructions: Mull, Morvern, Tiree 1771-1805 (Edinburgh, SHS 4mh sreath, 1, 1964), tdd.xiv-xviii; "The Tacksmen and their Successors: A Study of Tenorial Reorganisation in Mull, Morvern and Tiree in the Early Eighteenth Century", SS 23 (1969), tdd.93-144; agus "The Changing Role of the House of Argyll in the Scottish Highlands" ann an N.T. Phillipson agus R. Mitchison (deas.), Scotland in the Age of Improvement (Edinburgh, 1970).

dualchas a reic.⁴¹ Ghabh na Gàidheil ris a'bheachd a tha seo: thug e dhaibh ròl aig àm 'nuair a bha iad fhéin fo mhór-iomagain mu na bha rompa, aig àm 'nuair a bha a'Chuigse gu dubh 'nan aghaidh.

Mar sin, bha a'bhail a bh'aig fàs na malairteachd ùire, agus aig daingneachadh nam bann eadar a'Ghàidhealtachd agus a'Ghalldachd, gu tur eadardhealaichte bho na shùilicheadh sinn aig toiseach gnothaich. Air a'cheann thall, rinn iad na Gàidheil, ann an dòigh, na bu Ghàidhealaiche na bha iad roimhe; thug iad spionnadh às ùr do'n t-seann shaoghal ghaisgeil.

* * * * *

An Eaglais Easbaigeach air a'Ghàidhealtachd:

Chunnacas roimhe na h-oidhirpean làidir farsaing, an dà chuid spioradail agus poilitigeach, a bha Seanadh EarraGhàidheal a'cur an gnìomh fo réim Chrombail gus coluadar na Gàidhealtachd 'athdhealbhachadh a-réir slatantomhais na h-Eaglaise Cléirich. Ged a bha na cinncinnidh an dùil gun robh iad a'maoidheadh air an inbhe, bu dual do'n uaisleachd anns an dùthaich, air a'cheann thall bha glé bheag de bhuidh mhaireannaich a thàinig às. A dh'aindeoin, no, bhitheadh e na bu choltaiche a ràdh, *air sgàth* 's cho trom 's a bha na h-oidhirpean ud, cha deach leis an t-sealladh mhiannaichte a bh'aca. Bha e ro fhollaiseach do na Gàidheil eile, na ministeirean 'nam measg, gum b'ann fo sgéith Mhic Cailein Mhóir a bha cléir EarraGhàidheil. Gabhaidh an dòigh 's an robh iad a'làimhseachadh lagh na h-eaglaise a leughadh mar thaobh eile de lagh na h-uachdaranachd dùthchail a bha na Caimbeulaich a'cur air fiaradh gus na còirichean aca fhéin a sheasamh. A-rithist, cha robh an t-airgead, no a'chumhachd, aig an t-Seanadh gus an cuid baraileachd a sparradh air na Gàidheil.

'Nuair a nithear coimeas eadar oidhirpean na h-Eaglaise Cléirich, agus oidhirpean na h-Eaglaise Easbaigich a thill as déidh an Athaiseig, feumar gabhail ris gun robh an dàrna buidheann tòrr na bu shoirbheachaile ann a bhith a'toirt an cuid amaisean gu buil. Tha e fìor gun robh iad ag obair ann an saoghal a bha a'sìor fhàs na b'fhàbharaiche do'n teachdaireachd a bh'aca, le cuideachadh uaisleachd a bha na bu dheònaiche cluais-éisdeachd a thoirt do'n cuid searmonachaidh. Chanainn gur e am prìomh aobhar, ge-tà, carson a chaidh leo ach gun robh cléir ann, 'gan robh taobh

---

⁴¹Airson freumhan nam beachd ud, 's iad a'tàrmachadh ann an Scotorum Historiæ a sgrìobh Hector Boece tràth anns na 1520an, agus a chaidh a dhaingneachadh ann an eachdraidh Bhochanain, faic Roger A. Mason, "Kingship and Commonweal: Political Thought and Ideology in Reformation Scotland" (Ph.D. Oilthigh Dhun-Éideann, 1983), tdd.89-90, 408-10. Faodar coimeas a dhèanamh leis na beachdan tàrcuiseach aig John Mair 'na Historiæ Majoris Britanniae tam Angliæ quam Scotiæ: ibid., tdd.126-7, 131-2.

blàth do'n Eaglais, a bhiodh a'frithealadh air na sgìrean far an deach iad fhéin àrach. Bha Seanadh EarraGhàidheal a'feuchainn ri teachdairean a chur a-mach a shearmonachadh anns na ceàrnaidhean dùthchasach aca, ach cha robh buill gu leòr ann dhaibh. A-rithist, cha robh ideòlas a'mhìleachais - aobhar iomagain a bha an-còmhnaidh air cùl sceamaichean na h-Eaglaise Cléirich - a'brosnachadh nan Easbaigeach air an aon dòigh. Mar sin, cha robh iad idir cho cruaidh no cho aniochdmhor ann a bhith a'tèarnadh anamanna; ach bha an Eaglais na b'éifeachdaiche air a'cheann thall.

Cha leigear a leas a ràdh nach robh an Eaglais Easbaigeach aon bhuille na bu bhuailtiche na na Cléirich peacannan an aghaidh lagh Dhé a leigeil seachad; bha an dà eaglais air an aon ràmh a-thaobh gnothaichean teagaisg is creidimh.⁴² Tha clàr Sheanaidhean Inbhirnis agus Inbhir Pheotharain fo réim Theàrlaich II, mar eisimpleir, a'leigeil fhaicinn dhuinn gun robh ministerean nan sgìrean ud a cheart cho cruaidh air na ciontaich 's a bha iad - agus gu math tric b'iad an aon fheadhainn a bh'annta - ri linn na Cofhlaitheachd.⁴³ Cha b'e seo a-mhàin: bha teachdaireachd na h-Eaglaise Caitligiche a cheart cho gràineil dhaibhsan 's a bha i ann an sùilean nan Cléireach. Tha seo a'tighinn troimhe ann an dian-oidhirpean 's a bha Seanadh Inbhirnis a'dèanamh gus clos a chur air obair nan sagartan anns na sgìrean aca.⁴⁴ Cha dàinig cochòrdadh air choireigin eadar an dà eaglais gu ruige toiseach an ochdamh linn deug, as déidh fògradh Sheumais VII agus athstéidheachadh na h-Eaglaise Cléiriche.

Aig ìre a'mhórshluaigh, 's dòcha gum b'e an obair bu dhrùidhtiche a rinn a'mhinistireileachd Easbaigeach air a'Ghàidhealtachd ach an saobhchràbhadh agus na cleachdaidhean a bha ceangailte ris a' sgiùrsadh. Tha seo a'nochdadh grunn thuras ann an leabhar a'Mhàrtainnich, far a bheil e a-mach air seann ghnàths a bha uair 'na àbhaist aig an t-sluagh, ach nach robh ri fhaighinn r'a linn fhéin ach, 'na bhriathran

---

⁴²Faic Rosalind Mitchison agus Leah Leneman, Sexuality and Social Control: Scotland 1660-1780 (Oxford, 1989), td.28.

⁴³Mackay (deas.), Records of the Presbyteries of Inverness and Dingwall, 1643-1688, tdd.xxxi-xxxiii.

⁴⁴*Ibid.*, tdd.xiv, xxxiv-xxxvi, 2, 3, 23, 43-50, 51, 57, 58, 59, 60, 61, 68-9, 77, 82, 84, 87, 88, 90, 91, 100, 103, 125-7, 129, 133, 330, 331, 332, 333, 345. Faic cuideachd LSMR td.250, bho'n òran *Nach faic sibh, a dhaoine*, "The True Protestant's Complaint", QB 457; agus MacLean, "Sources", tdd.330-2.

fhéin, a-measg nan daoine bu shine agus a b'aineolaiche.⁴⁵ Nise, chan eil sin buileach fìor: mhair feadhainn de na cleachdaidhean air a bheil Màrtainn a-mach fada fada as déidh seo, ach gun deach iad mar gum biodh fo'n talamh: faodaidh sinn eisimpleir Sheònaidh a bha cho miadhail aig muinntir Nis a thogail anns an riochd ud.⁴⁶ Faodar coimhead cuideachd air giùlan muinntir Bharraidh 'nuair a thàinig Màrtainn a choimhead air an iomhaigh de Naomh Bàrr a bha gléidhte aca ann an eaglais Chill Bhàrr:

I came very early in the morning with an intention to see this image, but was disappointed; for the natives prevented me by carrying it away, lest I might take occasion to ridicule their superstition, as some Protestants have done formerly; and when I was gone it was again exposed on the altar.⁴⁷

Tha an t-sleachd seo a'sealltainn mar a bha ainm mar gum biodh athleasachail aig na Pròstanaich ann a bhith a'cur an aghaidh na bha 'nan sùilean-sa saobhchràbhach 'na ghné. Cha bu chòir dhuinn gabhail ris, ge-tà, nach robh mar bu trice móran aig an tuath mu'n obair seo. Ann an càs Sheònaidh agus Naoimh Bhàrr, bha na ministeirean a'toirt ionnsaigh, ar leo, air bonnstéidh coimhearsnachd. Ach 's e sgeul a'chaochlaidh a bhiodh ann, ge-tà, a-thaobh "banishment of evil spirits, as well as evil customs" air a bheil Màrtainn a'toirt luaidh 'na roradh. Ged is e e fhéin a sgrìobh an cùntas mu'n Eilean Sgitheanach às a bheil an t-sleachd a leanas⁴⁸, chan eil teagamh nach eil beagan de'n fhirinn aige, 's e a'fàgail air na ministeirean gu bheil fuadachadh

---

⁴⁵Martin td.65: "There are several instances of heathenism and pagan superstition among the inhabitants of the islands, related here; but I would not have the reader to think those practices are chargeable upon the generality of the present inhabitants, since only a few of the oldest and most ignorant of the vulgar are guilty of them. These practices are only to be found where the reformed religion has not prevailed; *for it is to the progress of that alone* [litrichean eadailteach agamsa] that the banishment of evil spirits, as well as of evil customs, is owing, when all other methods proved ineffectual. And for the islanders in general I may truly say that in religion and virtue they excel many thousands of others who have greater advantages of daily improvement."

⁴⁶*Ibid.* tdd.107-8: "Mr. Daniel and Mr. Kenneth Morison, ministers in Lewis, told me they spent several years before they could persuade the vulgar natives to abandon this ridiculous piece of superstition; which is quite abolished for these 32 years past." Faic cuideachd td.137 (muinntir Bhàllaigh a'toirt bainne bà do Bhrùnaidh gach Dòmhnach: cuideachd tdd.171-2); td.171 (togail gaoith le bhith a'crochadh boc-goibhre air croinn); td.172 (fear Iain Hearach ann an Leòdhas ri taibhsireachd); tdd.343-4 (Maighstir Dòmhnall MacNeacail a'feuchainn ri clos a chur air cumhachd an dà sheallaidh - an taibhse - a bh'aig a'Chiaran Mhabach).

⁴⁷*Ibid.* td.158.

⁴⁸Fhuair Robert Sibbald e, 's e 'ga chur às leth "Mr MacMartin" - 's e sin, mar a bha Màrtainn a'sgrìobhadh 'ainm, *Ma.Martin*.

thaibhsean is eile a rinn iad air fear de na h-aobharan carson a tha am mórshluagh cho déidheil orra:

All the inhabitants have a great veneration for ther superiour whom with the King they make particular mention of in ther privat devotion...They honour their Ministers in a high degree to whose care under God they owe their freedom from Idolatrie and many superstitious Customes.⁴⁹

Bhuadhaich an eaglais air an t-sluagh a dh'aindeoin 's nach robh adhmaid clòbhualte ann an cànan an t-sluaigh dèante aice idir a-mach air leabhar nan Salm aig Raibeart Kirk.⁵⁰ Cha robh mar sin cothrom ann creideamh stéidhichte air meòrachadh pearsanta - rud gu math tàbhachdach ann an eachdraidh na h-eaglaise - a shocrachadh a-measg nan Gàidheal: feumar a ràdh, ge-tà, gum b'e glé glé bheag dhiubh aig a bheil comas leughaidh anns a'Ghàidhlig co-dhiù. Ach bha spiorad na cràbhachd a'tighinn a-steach air a'Ghàidhealtachd - air a'cheud dol-a-mach troimh na searmoin, na sailmean agus Leabhar nan Ceist, ach chan fhuilear dhuinn bàrdachd dèante le pearsannan-eaglaise a chur 'san àireamh cuideachd. Anns an riochd seo tha àite air leth aig bàrdachd Dhonnchaidh nam Pìos, tòrr dhi a tha a'déiligeadh ri faireachdainnean mu chiont pearsanta a'bhàird fhéin. Mar eisimpleir:

Athair na soills',
do chruthaich maighdeann is mnatha,
Gur leats' mar oighreachd gach neach is
Fiù fhoighneachd gu bràth;
Ach bhrìgh 's gu bheil coibhneas
Mar riuts' gu saoibhir ghnàth,
Math dhomhsa, 's mi feumach
Mo choileapach oidhch' agus latha.

Ach bho taim cho lochdach
'S gun thoill mi anshocair gach tràth
Thaobh ghnìomhannan corporra
Is dearbh choisinn am bàs
Ge taim-sa' goint' às
Is lot air a chràdh,
Na ma h-e mo thoil-s'
Ach do thoil-sa bhios dèante 'sa chàs.

Mheud 's gur tus m'àrd-lighich

---

⁴⁹Sir Arthur Mitchell (deas.), MacFarlane's Geographical Collections II (Edinburgh, SHS 52, 1907), td.221. Anns an riochd sin faic cuideachd Aonghas Caimbeul, A'Suathadh ri Iomadh Rubha (Glaschu, 1973), td.247.

⁵⁰Raibeart Kirk, Psalma Dhaibhidh An Meadrachd (Dun-Edin, 1684); faic D. MacLean, "The Life and Literary Labours of the Rev. Robert Kirk, of Aberfoyle", TGSI 31 (1922-4), tdd.332-6.

Thug Lazarus rithist bho'n bhàs,
 Agus nighean Iarais
 Tair éis dith bhith 'n rìgh air an làr,
 Tha do ghràsan cho brioghmhor
 'S a bha iad d'an dithis sin fhathast:
 'S ann do do thaobh-san, a Thighearn',
 Tha mo dhùil-sa ri slighe na slàint'.

Ceann-slighe gach slàint',
 'S e do ghràsan a thràghas gach muir;
 Gur tu theasraig na bràithrean
 Às an àmhainn bha gràineil r'an cur;
 Bho 's iad ar peacannan làidir
 Tha 'tarraing gach càis air ar muin,
 Bithidh mo mhuinghinn is m'èarlaid
 Ann mo shlànaighear bàidheach, Mac Muir'...⁵¹

Aithnichear mar a tha faireachdainnean de'n leithid siud 'gam biathadh le feagal roimh theintean Ifrinn. Gu dearbh, tha an aon choifhiosachd a'nochdadh aig ìre 's mathaid nas sluaghaile ann am bàrdachd a rinneadh le buill Chloinn GhillEathain air dhaibh fearann an dùthchais a chall do na Caimbeulaich anns na 1690an. Tha na tagraidhean do'n Bhìoball a gheibhear annta, 's iad air uaireannan caran mionaideach, a'dearbhadh cho soirbheachail 's a bha cléir Mhuile air a bhith 'nan searmonachadh. Mar eisimpleir, faodar sùil a thoirt air an òran *Tha mi am 'chadal 's gur tìm dhomh dùsgadh* a rinn Iain mac Ailein 'nuair a chaidh Sir Iain air fògradh do'n Fhraing:

A Rìgh nan dùl 'tha gun tùs, gun fhinid,
 A nì 'réir t'àilleis neach àrd no ìosal;
 Ge clann gun ùmhlachd bho thùs ar linn' sinn
 Na leig do làmh oirnn le strac na's déine.

Mar choill' ged tha sinn 's a bàrr air crìonadh,
 Gun mheas, gun bhlàth oirnn, ach tàir is dìobradh,
 Thoir caochladh bheus duinn fo sheul do shìochaint,
 'S na sgath dhiot féin sinn mar gheugan crìona.⁵²

Ann an òrain de'n leithid-sa, ge-tà, tha an ciont 'ga chur air a'chinneadh gu léir: tha an suidheachadh air a bheil am bàrd a-mach a'taobhadh ris a'mhìleachas agus ris a'mhìneachadh shamhlaidheach de dh'eachdraidh air an toirear sùil nas fhaide 's a'chaibideil seo. Bheirear an aire cuideachd do thagairtean do'n Bhìoball 'gan

---

⁵¹ÓB 342: *Rìgh nan easbal dèan seasamh gu làidir leinn*. Faic cuideachd ÓB 334: *Chualas guth air mhadainn* ("Crosanachd de ghné chomhluadar eadar a'cholainn 's an t-anam"); LSMR tdd.92, 94, 96, 98, 104, 114-16.

⁵²ÓB 240.

ùisneachadh mar sgeadachadh air òran, mar eisimpleir ann an *Deoch-slàint'* a'*Chabar Féidh seo*, an t-òran ainmeil "Cabar Féidh" aig Murchadh MacMhathain:

Chan eil eun ri 'fhaotainn
'San t-saoghal 'tha cosmhail riut;
Chan ithear do chuid sìthne,
Tha 'n Fhìrinn 'gad mhallachadh.⁵³

Ann an tomhais mhór bha cùisean a'soìrbheachadh leis an Eaglais Easbaigich gu ruige teachd Rìgh Uilleim. Bha a'mhinistireileachd mean air mhean a'cur an t-seann shaobhchràbhaidh air cùl, agus, a-réir fianais na bàrdachd co-aimisirich, a'toirt a-steach baraileachd Crìosdaidhe nach robh an urra ri ideòlas an t-seann shaoghail. A-rithist, tuigear cho mór 's a bha buaidh na h-eaglaise leis mar a bha na h-ùghdarrais a'dèanamh an dichill gus na seann mhinistirean a chumail 'nan sgìrean as déidh athstéidheachadh na Cléireachd ann an 1690. Bha uaislean air gach taobh poilitigeach a'tuigsinn cho riatanach 's a bha e pearsannan-eaglais dùthchasach a chumail anns a'chùbaid air math rianalachd an t-sluaigh, agus air eagal 's gun deidheadh am beàrn a dh'fhàgadh iad a lìonadh leis an Eaglais Chaitligich 's i a'cinntinn a-rithist. Anns an riochd seo bheirear an aire do litir a sgrìobh Dòmhnall a'Chogaidh ann an 1695:

The ministers have been wt me since I cam and have sent their petition to you wt ten dollors for yourselfe and giveing it inn, the people here will be in a sad plight if it be deney'd, for they will never accept of presbiterian ministers, and those they have will immediatly silence themselves, as they hade done before now if I had not perswaded them to the contrar, besids priests when they find us in such a condition will be thronging in and reddily seduce many of the poor people.⁵⁴

Faodar cuideachadh beachdachadh air sleachd bho litir a sgrìobh Alasdair Caimbeul Loch nan Eala gu Ragnall Caimbeul, sgrìobhadair ann an Dun-Éideann, mu Mhaighstir Alasdair MacDhòmhnaill, ministear Àird nam Murchan:

---

⁵³QB 296: bha an t-òran dèante, a-réir coltais, mar chomharradh air Uilleam Dubh a'faighinn air ais a dhùthchas bho'n riaghaltas. Tha na loidhnichean ud 's mathaid a'dearbhadh gun do dh'fhàs am bàrd cràbhach na bu thràithe na thathar an dùil - mas e 's gun robh e beò cho fada ris na 1750an co-dhiù. Mothaichear do'n fhacal *Fìrinn* airson a'Bhlobaill - tagairt gu math tràth do'n leabhar fo'n ainm ud, 's e a'sealltainn cho sgapte 's a bha a'chràbhachd a-measg sluagh dùthchas MhicCoinnich tràth 's an ochdamh linn deug.

⁵⁴LNA LS 1307 f.133 (22/11/1695).

I am reallie conserned yt he continow my minister if possible yr is much to be said for him by rasone of ye place yt he is instailed minister unto and sertainly it may be rationallie concluded if he should be silenced yt place may laye long vacainte and the peopill of yt place being generallie soe subjecte to misrouill ye wainte of ye woord of god wold rendre ym all together misroullie qch deserves consideratioune...⁵⁵

An Eaglais Chaitligeach air a'Ghàidhealtachd:

As déidh buaidh na Cofhlaitheachd 's nan Cléireach, bha aobhar na h-Eaglaise Caitligiche anns an earradubh air a'Ghàidhealtachd. Chaidh clos a chur air an iomairt Phroinsiasaich, leis mar nach robh iarla Aondroma càil ach beò air éiginn an déidh cochòrdadh air choireigin a dhèanamh le riaghaltas Chrombail. Anns na 1650an bha e air fhàgail aig na Vincentianaich, fo na bràithrean White⁵⁶, agus, a-réir coltais, na Doimineacaich⁵⁷, an Caitligeachas a chumail suas. Cha robh an t-airgead ach gann, ge-tà, agus dh'fheumadh iad togail às timcheall air àm na h-Athaiseige.

Mar a thubhairt mi, air feadh na Gàidhealtachd bha dùil aig na rìoghalaich gum biodh tilleadh Rìgh Theàrlaich II ag aobhrachadh athstéidheachadh an t-seann shaoghail. Mas e sin an dùil a bh'aig na Caitligich, cha deach leo. Cha mhór gun do thàrr Ragnall iarla Aondroma às le 'bheatha, 's e fo amharas air sgàth's cho faisg 's a bha e ri ùghdarrais na Cofhlaitheachd. Air an aobhar sin, agus air los cho mór 's a bha an oighreachd ann am fiachan, dhiùlt e a-muigh 's a-mach teachdairean sam bith a chur a-null a dh'ionnsaidh Gàidhealtachd na h-Albann.⁵⁸

Cha bu chòir dhuinn gabhail ris, ge-tà, nach robh an eaglais fhéin a'gabhail ùidh idir ann an gnothaichean nan Gàidheal a-bhos. Chithear bho Acta nam Propaganda gun do thuig luchd-eaglais na h-Éireann gu ro mhath cho riatanach 's a bha e sgoil Chaitligeach fhosgladh air a'Ghàidhealtachd gus cur an aghaidh sgoiltean

---

⁵⁵LNA LS 976 f.54 (8/2/1695). Airson cho tàbhachdach 's a bha e do na h-ùghdarrais sgìrean Àrd nam Murchan agus Eilein Fhlòinain a chumail aig sìth, faic RPC 3s sreath, VI, td.547. Faic cuideachd Rosalind Mitchison agus Leah Leneman, Sexuality and Social Control: Scotland 1660-1780 (Oxford, 1989), td.23; Bruce Lenman, The Jacobite Risings in Britain 1689-1746 (ath-chlòbhualadh London, 1984), tdd.57, 62, 67; William Ferguson, "The Problems of the Established Church in the West Highlands and Islands in the Eighteenth Century", RSCHS 17 (1969-71), tdd.15-31.

⁵⁶Cathaldus Giblin, "The "Acta" of Propaganda Archives and the Scottish Mission, 1623-1670", IR 5 (1954), td.59; A.C. MacWilliam, "A Highland Mission: Strathglass, 1671-1777", IR 24 (1973), td.80; Peter Frederick Anson, The Catholic Church in modern Scotland, 1560-1937 (London, 1937), tdd.57-60, 69-70, 70-2.

⁵⁷Anthony Ross, "Dominicans and Scotland in the Seventeenth Century", IR 23 (1972), tdd.52-4, 69-71.

⁵⁸Jane Ohlmeyer, Civil War and Restoration in the three Stuart Kingdoms: the career of Randal MacDonnell, marquis of Antrim, 1609-1683 (Cambridge, 1993), td.274.

Sheanaidh EarraGhàidheal.⁵⁹ Cha b'ann gu ruige toiseach nan 1660an, ge-tà, a thòisich iad air teachdairean a chur a-null. Chaidh sgoil fhosgladh cuideachd aig toiseach an deicheid anns an Eilean Sgitheanach fo stiùireadh Eugenius Macalastrius, no, 's dòcha, Eòghann MacAlasdair; cha b'fhada, ge-tà, gus an do chuireadh ruaig air.⁶⁰ Nise, mas math mo bheachdsa, tha seo air fear de na h-aobharan carson a mhaidh an Ciaran Mabach bàs do'n Urramach Dòmhnall MacNeacail ann an 1667, gnothaich a ràinig cluasan na Comhairle Dìomhaire fhéin.⁶¹

Dh'fheumadh an sgoil gluasad fo sgéith Aonghais Òig Ghlinne Garadh; ann an 1664 bha 27 oileanaich 'ga frithealadh. Ann an seo, chithear Mac Mhic Alasdair a'gabhail air fhéin inbhe agus oifis Raghnaill iarla Aondroma - fear ris an robh e an-sàs ann an Cogaidhean nan Trì Rìoghachd - mar ursann-catha a'Chaitligeachais air a'Ghàidhealtachd againne. Leis mar a fhuair e inbhe morair bho'n riaghaltas, agus seach gun robh e a'tagradh dha fhéin iarlachd Rois seach gun do phòs Alasdair V Ghlinne Garadh Mairghread, piuthar agus co-oighre Dhòmhnail MhicDhòmhnail Loch Aillse, ann an 1519, bha e 'ga chur fhéin air adhart mar oighre dligheach Rìoghachd nan Eilean.⁶² Mar phàirt de'n iomairt seo, bheireadh e taic do'n t-seann chreideamh: bha an sgoil a-réisde mar àite far am faigheadh na h-oileanaich oideas anns a'Chaitligeachas, gus cur an aghaidh nam Pròstanach mu dheas. Bha dà ghnothach a'cur bacaidh air, ge-tà: an toiseach, nach robh sgoileirean Caitligeach gu

---

⁵⁹Giblin, "Acta", td.58 (a'bhliadhna 1655): "che si facessero aprire scuole cattoliche nel regno, e particolarmente nelle Montagne, provisiendo i maestri, affinché i figliuoli de cattolici non andassero per necessità alle scuole degli eretici."

⁶⁰*Ibid.*, td.63. Bha Dòmhnall Breac Shléite, a-réir na beulaithrise, 'na Chaitligeach 'na òige: Alexander Cameron, The History and Traditions of the Isle of Skye (1871: ath-chlòbhualadh, Edinburgh, 1994), td.70.

⁶¹Airson seo, faic Allan I. Macinnes, "Catholic Recusancy and the Penal Laws, 1603-1707", RSCHS 23 (1987-9), td.57; tha Iain Lom a-mach air na dh'aobharaich no na lean an ionnsaigh seo 'na rann air a'Chiaran Mhabach ann an NLA LS 14876 f.44: "Bha mis' an cùirt aig Rìgh Shasgann, 's thus' 'ad shiùrsaiche coitcheann/Falbh dorais gach clachain, 'g iarraidh baistidh dha t'àl". Mothaichear, ge-tà, nach robh i 'ga meas mar bhacadh air a'mhortgaidse a fhuair e air fearainn Bhorgh nan Sgiotag ann an Sultain 1667 (DS 189); gu dearbh, mar a chithear, tha e coltach gun d'fhuair e fhéin agus MacNeacail air adhart na b'fheàrr 'nan seann aois.

⁶²Faic CD I, tdd.376-7, 446; III, td.309; Paul Hopkins, Glencoe and the End of the Highland War (Edinburgh, 1986), tdd.32, 45; Burt II, tdd.11-12, 117-18; Æneas MacPherson, Loyall Dissuasive, tdd.102, 118. Faic cuideachd mar a thug Aonghas Òg tiotal a mhoraireachd bho Àros, seann lùchairt Rìghrean nan Eilean [James Toshach Clerk (deas.), MacFarlane's Geographical Collections III (Edinburgh, SHS 1d sreath, 53, 1908), td.276], agus mar a cheannaich Seumas Bàn Bailcnidh - mas fhìor, Baile Còmhnaidh iarlachan Rois - d'a mhac Iain [CD III, td.473]. Ged nach eil àite agam làn tràchdadh a thoirt air a'chuspair thàbhachdach ud an-seo, mothaichear mar a mhair an tagradh seo 'na bhonn-connsaide a-measg Chlann Dhòmhnail suas chon a'cheud deichid de'n ochdamh linn deug co-dhiù: faic LNA LS 1307 ff.117, 194, 203, 209; TCA BL 1 71/16.

leòr aig an robh Gàidhlig na h-Albann⁶³; a-rithist, cha robh an t-airgead aig Aonghas Òg a cheadaicheadh dha an sgoil a chumail suas mar bu chòir.⁶⁴ Gu dearbh, bha staid a'Chaitligeachais gu léir gu math cugallach ré nan 1660an: bha an sagart White air fàs sgìth de'n t-saothair aige, agus dìth airgid an-còmhnaidh 'na cachdan dha⁶⁵; bha an obair, faodar a ràdh, a cheart cho sàraichte 's a bha e ri linn a'cheud iomairte Proinsiasaiche anns na 1620an agus na 1630an. Chaidh piseach air an aobhar anns an ath dheichead, ge-tà, air sgàth dà dheifir fhorbairtean.

An toiseach, thàinig Oilibheir Pluncáid mar àrdeasbaig Ard Mhacha ann an 1669: b'esan fear aig an robh ùidh ann, agus fìor dheagh ghean d'a choChaitligich ann an Albainn.⁶⁶ Nise, chan eil rian nach robh beachdan Phluncáid fada ro ghuanach mu dìreach dé cho Caitligeach 's a bha na Gàidheil⁶⁷; a-rithist, cha robh Ragnall Aondroma idir deònach cobhair sam bith a thoirt dha.⁶⁸ Thug Pluncáid taic do dh'aobhar na h-eaglaise aige, ge-tà, gu seachd sònraichte ann a bhith a'toirt misneachd do'n Athair Proinsias MacDhòmhnaill 'na shaothair aonranaich ann an Dùthaich Chlann Raghnaill is ceàrnaidhean eile bho 1667 air adhart.⁶⁹ Gu dearbh, ann an tomhais mhór b'ann air muinntir a'chinnidh ud a bha an iomairt dìrichte: ged a bha Dòmhnall Dubh na Cuthaige 'na Phròstanach - co-dhiù gu fosgailte - bha a bhean 'na Caitligeach, agus b'ann air sgàth nan oidhirpean aicese a chumadh an creideamh suas anns an dùthaich.⁷⁰

---

⁶³Giblin, "Acta", td.74.

⁶⁴*Ibid.*, td.68; cuideachd Cathaldus Giblin, "St. Oliver Plunkett, Francis MacDonnell, O.F.M., and the Mission to the Hebrides", Collectanea Hibernica 17 (1974-5), td.100n.64.

⁶⁵Giblin, "Acta", tdd.62n.76, 63-4, 65.

⁶⁶*Ibid.*, td.72n.124.

⁶⁷Faic, mar eisimpleir, Giblin, "St. Oliver Plunkett, Francis MacDonnell, O.F.M., and the Mission to the Hebrides", td.97 mu na Sgiathanaich: "Omnes sunt inclinati ad veram fidem et multa signa ipsius et ritus tenent; odio habent ministros protestantes, ac ipsi domini ob politiam sunt protestantes." Cuideachd td.98n.59: "Li ministri, parimente benchl vivano fra di loro sono pero assai moderati, e se vi fussero buoni operati, si potriano anch' essi convertire e farli predicar le verità cattoliche alli populi."

⁶⁸*Ibid.*, td.73; John Hanly (deas.), The Letters of Saint Oliver Plunkett, 1625-1681, Archbishop of Armagh and Primate of all Ireland (Dublin, 1979), tdd.141, 144, 156-7, 167; Ohlmeyer, Randal MacDonnell, td.274.

⁶⁹Giblin, "St. Oliver Plunkett", tdd.80, 93.

⁷⁰Faic "Morar", Three Clanranalds, td.55.

A-rithist, bha obair Raibeirt Mhic an Rothaich sònraichte torrach. Chaidh a chur gu Douai ann an 1663⁷¹; 'nuair a bha e ullamh chuireadh a-nall e gu Dùthaich Chlann Raghnaill cuideachd, gun teagamh an cobhuinn ris an Athair MacDhòmhnaill. Ghabh an dithis aca a-steach do dh'arm Ghlinne Garadh an aghaidh Caimbeulaich EarraGhàidheal, 's iad a'dol calg-dhireach an aghaidh òrdan nan ùghdarras aca.⁷² Bhitheadh e coltach a-réisde gun robh Aonghas Òg a'dèanamh a dhìchill gus an cogadh seo mar gum biodh a choisrigheadh ann an aobhar a'Chaitligeachais anns an aon dòigh 's a bhathas a'dèanamh airson cogadh Alasdair mhic Colla - ged a bha an cogadh aca fhéin 'ga chur as leth Mhuileach, dream Easbaigeach aig nach robh móran mu'n Eaglais Chaitligich. Tha an t-òran *Ge fada 'nam dhùisg mi* aig Iain Dubh, ge-tà, a'cur 'nar sùilean dhuinn gun robh cuid dhiubh co-dhiù a'coimhead air a'chogadh mar iomairt as leth Chlann Dòmhnaill.⁷³ Co-dhiù, cha deach leo: bhàsaich Aonghas Òg, chaidh a mhoraireachd a dhith, agus chaill Leathanaich Dhubhairt an oighreachd aca - airson greiseig co-dhiù, gus an deach na Caimbeulaich air fògradh.⁷⁴ Gidheadh tha e follaiseach mar a bha an cogadh 'na spreagadh do'n aobhar Chaitligeach. Chuir Fear Ghleann Aladail a mhac Aonghas do Pharas ann an 1681; thòisich an sagart Éireannach Úisdean Ó Riain ag obrachadh air a'Ghàidhealtachd anns an aon bhliadhna.⁷⁵

Bha teachd Sheumais diùc York a Dhun-Éideann 'na togail mhór do na Caitligich ann an Albainn. Anns an riochd sin, chan eil e idir 'na thuiteamas gun robh Proinsias MacDhòmhnaill a'feuchainn airson easbaigeachd nan Eilean ann an 1684.⁷⁶ Bha iompachadh do'n Chaitligeachas air fear de na dòighean a b'fheàrr a bhith a'faighinn a-steach air an rìgh ùr, agus b'e seo gun teagamh a spreag cuid de'n

---

⁷¹Tha an culrath 'ga mhineachadh ann am MacWilliam, "A Highland Mission: Strathglass, 1671-1777", tdd.77-8.

⁷²*Ibid.*, td.84; Giblin, "St. Oliver Plunkett", td.81.

⁷³ÓB 97; ID 69-71, 75-80.

⁷⁴Faic MacLean, "Sources", td.204; ÓB 97: *Ge fada 'nam dhùisg mi* a rinn Iain Dubh mac Iain mhic Ailein [ID 51-116].

⁷⁵MacWilliam, "A Highland Mission: Strathglass, 1671-1777", td.83.

⁷⁶Giblin, "St. Oliver Plunkett, Francis MacDonnell, O.F.M., and the Mission to the Hebrides", td.100.

uaisleachd co-dhiù gus an rathad ud a ghabhail anns na 1680an.⁷⁷ 'S beag an t-iongnadh, a-réisde, cho cruaidh 's a dh'obraich na sagartan air taobh nan Seumasach ri linn Ionnsaidh nan Duitseach.⁷⁸

Cha bu chòir dhuinn gabhail ris, ge-tà, air sgàth an cuid obrach poilitigich, gun robh na sagartan air an aon ràmh 's a bha an roitheachdairean na bu thràithe 's an linn. Tha buaidh an FhrithAthleasachaidh soilleir r'a faicinn air an cuid teagaisg: anns an riochd seo faodar coimeas a dhèanamh - ged a tha an coitheacs caran diofraichte ceart gu leòr - eadar am beachd fàbharach a bh'aig Conchobair Mac an Bhaire mu'n dà shealladh⁷⁹, agus beachd an Athar Ó Riain mu'n bhodach ann an Eilean Eige a bha a' toirt rabhaidh mu theachd nàimhdean air choireigin:

In the month of *June* 1689 this man fell sick, and Father *O'Rain* came to see him, in order to give him the benefit of absolution and extreme unction, attended with several of the inhabitants of the isle, who, in the first place, narrowly questioned him before his friends, and begged of him to recant his former folly, and his vain prediction; to whom he answered, That they should find very shortly the truth of what he had spoken, and so he died.⁸⁰

Gun teagamh, bha staid a'Chaitligeachais gu math ìosal as déidh buaidh Rìgh Uilleim. Chaidh na sagartan a mhair ann an Albainn a ghlacadh⁸¹, agus tha e coltach gun robhas a'faireachdainn gun robh an creideamh a'crìonadh.⁸² Feumar toirt an aire

---

⁷⁷Hopkins, Glencoe and the End of the Highland War, tdd.105-6; MacWilliam, "A Highland Mission: Strathglass, 1671-1777", tdd.87-8; Fiona A. Macdonald, "Irish Priests in the Highlands: Judicial Evidence from Argyll", IR 46 (1995), tdd.17-18.

⁷⁸Hopkins, Glencoe and the End of the Highland War, td.150; faic cuideachd tdd.275, 277, 278, 301, 313.

⁷⁹Faic Cathaldus Giblin, Irish Franciscan Mission to Scotland 1619-1646: Documents from Roman Archives (Dublin, 1964), tdd.83-9.

⁸⁰"Theophilus Insulanus" [an t-Urr. Dòmhnall MacLeòid], A Treatise on the Second Sight, Dreams and Apparitions (Edinburgh, 1763), tdd.74-5.

⁸¹Hopkins, Glencoe and the End of the Highland War, tdd.353, 424, 465.

⁸²Anns an riochd seo faic rann ann an QB 191: *Tha mulad mór, tha mìghean orm*, marbhrann a rinn Lachlainn mac Theàrlaich Òig do dh'Iain Fear Thalasgair, fear a bha, 's mathaid, 'na Chaitligeach, a bhàsaich tràth ann an 1701 [faic LNA LS 1307 f.179 (6/3/1701)]:

Bha iomadh tìr air thuilleadh siud
'S an robh iad dubhach, tùrsach;
Bha daoine am bròn gu caitligeach
Mu'n mhac sin dh'fhàg an crùnair;
Bha sean Mhac Mhic Alastair ann,
Bha'n Caipitean bh'air Sìol Ailein ann,

do'n àite shònraichte a bh'aig boireannaich ann a bhith a'cumail suas a'chreidimh air a'Ghàidhealtachd.⁸³

Bha latha eile gu bhith aig an Eaglais Chaitligich, ge-tà. Mar a thionndaidh cùisean a-mach, ge-tà, bha crìonadh na h-Eaglaise Easbaigich 'na chothrom mór do na h-ùghdarrais Chaitligeach. Fo stiùireadh Easbaig Tòmas MacNeacail, agus le taic nan Gòrdanach agus le Mac Mhic Ailein, ghabh iad ris an obair seo, agus mar thoradh air an t-saothair aca fhéin, agus, a cheart cho cudromach, an làmhachas-làidir a rinn an SSPCK gus an creideamh Cléireach a sparradh air na dùthchasaich, thàinig tòrr luchd-iompachaidh am bàrr bho na 1720an air adhart.⁸⁴

Fàs na Seumasachd air a'Ghàidhealtachd:

Chunnaic sinn mar-thà mar a bha deireadh an t-seachdamh linn deug na thréimhse anns an deach coincheap an t-seann shaoghail a dhealbhadh às ùr an dà

Do chàirdean uile maille riutha,
'S an Garach dubh o'n Ghiùbhsaich.

⁸³Faic, mar eisimpleir, obair Silis na Ceapaich; no mar a chum Frances Herbert suas an creideamh ann an Cloinn Choinnich, le bhith ag oideachadh a mic Uilleam Dubh ann an Douai, le bhith a'toirt a-steach nan Ìosanach do Chaisteal Bhrathainn, agus le bhith a'cumail suas an t-sagairt Alasdair MacRath - esan a thòisich an coithional Caitligeach air an Dòirnidh - ann an Cinntàile: MacWilliam, "A Highland Mission: Strathglass, 1671-1777", tdd.86-7, 94. Tha cho tàlaidheach 's a bha an creideamh do na boireannaich (air sgàth an urraim a thug e do Mhuire, a'bheum a chuireadh air ùrnaighean agus meòrachadh, agus an àite sònraichte a thug an eaglais do bhantraich, a-measg aobharan eile) 'ga aithneachadh anns an òran *Thubhairt Mairghread nighean Dòmhnail* (ÒB 243) a rinn Iain mac Ailein. Cha robh an comann eadar sagartan agus na boireannaich a dh'oidich iad gun sgannal 'na lùib, ge-tà: faic mar a dh'éirich do Chornelius Con: Hopkins, *Glencoe and the End of the Highland War*, tdd.105, 233, 465, 484n.151; tha e nochdaidh gun robh a'bheulaithris a'fàgail an aon chasaid air Proinsias White, ged nach fhlor dhi: faic D. MacRoberts, "The Death of Father Francis White", IR 17 (1966), tdd.186-8. Tha Iain mac Ailein a-mach air an fhàgail ud ann an rann bho'n òran a luaidheadh shuas:

An rud nach creid mo chàirdean,
Chan eil fàth dhomh bhith 'ga rùn.
'S gur math le mnaoi 'ga beusaichead
A céile féin r'a glùn.
An neach nach ith an solas rud,
An conaltradh no'n cùirt,
Cha chreid na daoine glice
Nach ith e rud 'sa chùil.

⁸⁴Faic William Forbes Leith, *Memoirs of Scottish Catholics during the XVIIth and XVIIIth Centuries* (London, 1909), tdd.282, 296-7, 300-3, 304-5, 307-11, 314-18, 322-4; Noel Macdonald Wilby. "The "Encrease of Popery" in the Highlands 1714-1747", IR 17 (1966), tdd.91-115; Mary McHugh, "The Religious Condition of the Highlands and Islands in the Mid-Eighteenth Century", IR 35-36 (1984-85), tdd.12-21; Alasdair Roberts, "Gregor McGregor (1681-1740) and the Highland Problem in the Scottish Catholic Mission", IR 39 (1988), tdd.95-6; James Alonso Stewart, "The Clan Ranald and the Catholic Missionary Successes, 1715-1745", IR 45 (1994), tdd.29-46.

chuid leis a'mhithshluagh agus leis a'mhathshluagh. An fhorbairt bu thàbhachdaiche mu'n àm ud, b'e siud mar a dh'fhàs dlùthcheangal ann an inntinnean an t-sluaigh eadar an seann shìbhealtas agus aobhar na Seumasachd. Bha àite air leth aig na bàird ann a bhith 'ga stéidheachadh.

Bha an deagh-ghean a nochd Seumas, diùc York, do na cinnchinnidh easbaigeach agus Caitligeach fhad's a bha e a'tàmh ann an Dun-Éideann, bho dheireadh 1679 gu 1681, air fear de na h-aobharan bu treise carson a ghabh iad ris na Stiùbhartaich as déidh Ionnsaigh nan Duitseach.⁸⁵ Bha dithcheannadh Ghilleasbaig Fhionn as déidh 'aramach ann an 1685, agus dilàrachadh cumhachd Caimbeulaich EarraGhàidheal 'na lùib, 'na aobhar-toileachais aca sin cuideachd. Agus, 's e mar chomharradh air sgaoileadh na cràbhachd air feadh na tìre, bha beachd còir dhiadhaidh nan rìghrean 'ga aithneachadh aca cho math.⁸⁶

Chaidh an t-ùghdarras aig Seumas 's e air a'rìgh-chathair sìos a-réir 's cho mùiteach 's a bha na poileasaidhean a lean e⁸⁷; dh'fhuiling Colla nam Bò, Mac Mhic

---

⁸⁵Faic J.A. MacLean, "The Sources, especially the Celtic Sources, for the History of the Highlands in the Seventeenth Century" (Ph.D. Oilthigh Obar-Dheathain, 1938), td.254. Tha am beachd gun robh na cinnchinnidh mar gum biodh fo fhiachaibh aig Seumas VII a'tighinn troimh gu làidir ann an loidhnichean bho '*S e do latha, a Raoin Ruairidh* aig Aonghas mac Alasdair Ruaidh (ÓB 65):

A thighearna òig Ghlinne Garadh
Laigh smal air do shùgradh;
'S mór do chall ri Rìgh Seumas
Ged a dh'èigheadh e 'd dhiùc thu...

A Shir Eòghainn o'n Chorpaich
'S e do dhochann nach iarrainn;
'S i chneidh féin thar gach duine;
'Bhios sinn uile ag iargain,
'Mheud 's a bhuilich an rìgh ort
Cha bu ni e gun fhiachan,
Is ged fhaigheadh tu bàrr air,
'S daor a phàigh thu e'm bliadhna.

⁸⁶MacLean, "Sources", tdd.255-7: 's iad na h-eisimpleirean a roghnaicheas e '*S e latha Raon Ruairidh* aig Aonghas mac Alasdair Ruaidh (ÓB 65); *Beir fios bhuam do Cheàrnaburg* aig Iain mac Ailein (ÓB 217); agus ÒIL 2692-6 bho *An-diugh chuala mi naidheachd* an t-òran "air Rìgh Uilleam agus Banrigh Màiri" a rinn, mas fhlor, Iain Lom. Air taobh eile an sgeòil, gheibhear bàird Sheumasach a'cur buille air cho mìnàdarrach 's a bha e Uilleam a bhith a'fògradh a bhràthar-chéile: faic *ibid.* tdd.258, le eisimpleirean bho *Ta 'n saoghal-s' carail* (ÓB 346), *Gur feallta carail an saoghal* (ÓB 338) aig Donnchadh nam Pìos; *Mi'm leabaidh air aon taobh* (ÓB 450), *Ta mulad cinnteach trom air m'inntinn* (ÓB 455), *Tùrsa mo mheanmainn, tùrsa is ainm dhom*, "Cumha Eòin Bhreatainn", (ÓB 458) 's dòcha leis an aon ùghdar. Faic cuideachd *Mu'n sgeul seo chualas ac'* aig Iain mac Ailein (ÓB 229).

⁸⁷Faic na beachdan ann an Hopkins, *Glencoe and the End of the Highland War*, td.84.

Raghnaill na Ceapach, mar eisimpleir, gu trom air an los⁸⁸; cha robh fada gus an do chrean an rìgh fhéin orra ri linn teachd Uilleim, 'nuair a bha aige ri teicheadh air fògradh do'n Fhraing.

Feumar toirt an aire nach robh an t-Seumasachd a-riamh mar gum biodh gnàthaichte anns na Gàidheil. 'S minig a tha am puing caran soirbh seo 'ga leigeil seachad aig na h-eachdraichean Gallda, a tha buailteach a bhith a'caitheamh an cairtealan a' tràchdadh air coimhirpean is coifheallan cùirt St. Germain, gun an gnothaich bu lugha a ghabhail ris an t-suidheachadh air a' Ghàidhealtachd fhéin. Tha e soilleir nach robh deagh-ghean do na Stiùbhartaich idir seasmhach aig an aon ìre fad nan lethcheud bliadhna as déidh teicheadh Rìgh Sheumais VII. Gu ìre co-dhiù, bha an t-aobhar aca tarraingeach no 'ga leigeil seachad a-réir 's mar a bha cor nan Gàidheal fhéin 'nan dùthaich fhéin, a-réir 's mar a bha an sluagh a' beachdachadh air an t-saoghal a bha 'san amharc aca, an robh e fàbharach no mìghealltanach. Tha tòrr 'ga dhèanamh air mar a bha na Stiùbhartaich a' gabhail brath air na Gàidheil; tha làn thìde chomharrachadh a-mach mar a bha na Gàidheil a' gabhail brath air na Stiùbhartaich cuideachd gus an còirichean a sheasamh an aghaidh nan atharrachaidhean a bhathas a' sparradh orra bho dheas. Faodaidh e bhith gu bheil am puing seo simplidh gu leòr; gidheadh chan fhaca mi a-riamh e ann an sgrìobhaidhean nan eachdraichean.

Aig toiseach nan 1690an bha na cinnchinnidh a sheas fo'n Ghreumach air blàr Raoin Ruairidh deònach gu leòr réiteachadh air choireigin a bhith aca le'm maighstirean ùra. Leig iad seachad brosnachadh nam bàrd, poileasaidh coganta a dh'fhaodadh an tuilleadh thrioblaidean a tharraing mu'n cinn, agus rinn iad còrdadh leis am b'urrainn dhaibh an inbhe 's an cliù a ghléidheadh.⁸⁹ Cha do sheas e fada: mar bu tric a thachair, bha an dòigh-làimhseachaidh a bh'aig ùghdarrais Dhun-Éideann air gnothaichean na Gàidhealtachd cliobach agus brùideil. Bha Murt Ghlinne Comhann agus na h-oidhirpean a rinn an riaghaltas gus a chur air falach mar

---

⁸⁸*Ibid.* tdd.107-9.

⁸⁹Anns an riochd ud, faic sleachd bho'n litir gu math inntinneach a sgrìobh Riaghladair Hill, LNA LS 7015 f.104 (20/9/1693): "generally the midle sort of Gentrey & Commons (yt have anything) are very willing to be quiet, They all say, they have never got anything but hurt by followeing the Lairds, for if there be reputation or money got (by their stirring) the Lairds have it, and they are sure to get nothing but the Losse off yr Life & the Hassard of all they have; they have strange newes industriously spread amongst them Continually, by some ill willers to the peace of the Countrey, but they begin to weary of that, & not be soe suddaine in giveing Credit to it." Bheirear an aire, ge-tà, gu bheil fradharc an t-seann shaoghail - cliù roimh gnothaichean airgid - fhathast gu math làidir 'nam measg. Faic cuideachd trioblaidean uaisleachd Chlann Choinnich leis a' chinneadh ud tràth anns na 1690an, ann am MacLean, "Sources", tdd.323-30, agus, aig toiseach nan 1720an, ann an LNA LS 1334 f.76.

dhearbhadh nach fhaigheadh na cinnidhean ceartas bhuaithe gu bràth.⁹⁰ Bha an t-amharas seo 'ga dhaingneachadh leis an dòigh amaideach anns an do dh'fheuch an riaghaltas leis na cinnchinnidh a thàladh air ais⁹¹; 's e a'bhail a bh'ann gun do theich cuid dhiubh a-nall do'n Fhraing, agus mar sin chaidh an ceangal eadar cuid de na Gàidheil agus na Stiùbhartach a tharraing na bu dhlùithe, gu seachd sònraichte seach gun robh pàtranachas nach bu bheag ann an làmhnan leithid Shir Iain agus Ailein Deirg air na bàird dhùthchasach. Bha an t-amharas mu'n uachdaranachd chuigsich 'ga bhiorachadh le bliadhnaichean móra na gorta a thàinig air an dùthaich bho mheadhon nan 1690an, agus a-nuairsin mar thoradh air fàs nam prìsean an lùib Aonaidh 1707.⁹² Gu dearbh, gus barrachd tuigse fhaighinn air dol-suas na Seumasachd mu'n àm-sa, feumar tionndaidh do mar a bha a'Ghàidhealtachd 's a'Ghalldachd a'fàs na b'fhaisge air a chéile.

A-rithist, tha fuireachd diùc York ann an Dun-Éideann bunaiteach do'n aiseiridh a thàinig air cultar na h-Albann mu dheireadh an t-seachdamh linn deug.⁹³ An toiseach, bha an aiseiridh seo a'tighinn ris ann an rannsachaidhean na h-àrsaidheachd a bha cho miadhail aig an uaisleachd mu'n àm-sa. Ach thàinig dreach ùr oirre 'nuair a bha barailean mu fhéin-iomhaigh na h-Albann 'gan spreagadh ri linn cogadh na bolsgaireachd mu aonadh Alba is Sasainn bho na 1690an air adhart. 'S e a'bhail a bh'ann gun robh nàisneachas tìrghràdhach agus aobhar nan Seumasach 'gan sìor tharraing ri chéile air a'Ghalldachd.⁹⁴ Nise, chunnacas mar-thà mar a bhiodh na Gàidheil a'taobhadh ris a'Ghalldachd, agus gach poball a'fàs na b'eòlaiche air a chéile. Bha tuigse aig na Gàidheil bho riamh, tha fhios, gur iad Albannaich a bh'annta; b'ann mu'n àm-sa, ge-tà, a chithear beachdan a'togail cheann mu'n eachdraidh agus mu'n àite bu dligheach dhaibh ann an Albainn a thàrmaicheas ann am beachdan co-aimsireach nan Gall. A-rithist, faodaidh sinn an fhorbairt seo a chur as leth an fhòghlaim a bhathas a'toirt a-mach anns na colaisdean air a'Mhachair

---

⁹⁰Hopkins, Glencoe and the End of the Highland War, tdd.366-7, 416, 498-9; MacLean, "Sources", tdd.340-61.

⁹¹Faic mar a bha an riaghaltas airson Dùthaich Chlann Raghnaill a thoirt do na Leathanaich: Hopkins, Glencoe and the End of the Highland War, tdd.362, 375.

⁹²Air a'chuspair seo faic Whyte, Scotland before the Industrial Revolution, tdd.291-309.

⁹³Faic Keith M. Brown, "The vanishing emperor: British kingship and its decline 1603-1707" ann an Roger A. Mason (deas.), Scots and Britons: Scottish Political Thought and the Union of 1603 (Cambridge, 1994), td.86.

⁹⁴Faic Murray G.H. Pittock, Poetry and Jacobite Politics in Eighteenth-Century Britain and Ireland (Cambridge, 1994), tdd.52-3, 134-5.

Ghallda, agus mar a bha cultar coitcheann a'chlòchuir ag amais air aon bharaileachd anns an cophàirticheadh uaislean agus cléir na h-Albann còmhla.

Aig an ìre as sìmplidhe, tha seo r'a fhaicinn ann an dà shleachd 'gan toirt bho Làmhsgriobhadh MhicRath. An toiseach, rann dèante le bàrd bho ghinealach a bu shine, Eòin MacCoinnich, 's e a-mach air bàs Eòin na Comraich, Iain Molach, ann an 1685:

A'gheug bu tairbhich dha gach neach
 Bu dealbhach dreach na leug
 Fir Alba dh'éiginn gu feachd:
 Their siad mu seach nach bu bhreug.
 Cha bhreugach mo mheanmainn
 A'feuchainn do mharbhrainn do chàch,
 Bu sgaoilteach air t'airgead,
 An Éirinn chaidh t'ainm-s' fos n-àird,
 Bha 'g éirigh riut sealbhan
 Is t'fhéile 'ga dhearbhadh a-ghnàth,
 Ce dh'fhaodas do leanmhainn
 Air aodann an talmhainn a tà.⁹⁵

Anns an rann seo tha am bàrd a'cur sìos air "fir Alba" - 's e sin, na Goill - agus a'moladh Iain seach gum b'ann "An Éirinn chaidh t'ainm-s' fos n-àird". Tha am briathrachas seo 'ga thoirt dìreach bho'n bhàrdachd a bhathas a'cumadh ri linn Cogaidhean Alasdair mhic Colla. Faodaidh sinn coimeas a dhèanamh, ge-tà, eadar seo agus rann bho *Ta 'n saoghal-s' carail* aig Donnchadh nam Pìos:

Ach fhearaibh na h-Alba,
 Ge dealbhach leibh 'n dràs'd
 'Nar cùirt,
 Ged leught' sibh bho'r leanbachd
 'S bho'n latha ghéill sibh dh'Fhearghas
 Air thùs,
 Thuit gach fine le tairmeasg
 Do thréig 's nach robh earbsach
 Do'n chrùn
 Ach so'n t-àlach a dhearbhas
 Gu h-àraidh an seanchas
 Gu'n éirich mi-shealbhmhòr
 D'an cliù.⁹⁶

Nise, ged a tha an tagairt fhathast tàireil, 's ann a-mach air Gàidheil a tha Donnchadh nam Pìos an-seo: mar a chanas e 'san rann roimh'n fhear ud: "'S ann diubh sin Cuil-

⁹⁵LSMR td.164: *Mo chridhe-sa ta fo chràd* (ÓB 37).

⁹⁶LSMR td.180; ÓB 346.

Odair/Granntaich is Rosaich/A'chàil". Ach ma thionndaidheas sinn do'n cheud rann ann an "Òran nam Fineachan" a rinn Iain Dubh mac Iain mhic Ailein ann an 1715, *Seo an aimsir 'n do dhearbhadh an targainteachd dhuinn*, 's e sgeul a'chaochlaidh a th'againne gu tur:

Seo an aimsir 'n do dhearbhadh
 An targainteachd dhuinn:
 Bras meamnach fir Alba
 Le an àrmaibh air thùs
 Nuair dh'éireas gach treunlaoch
 Le an éideadh glan ùr
 Le rùn feirge agus gairge
 Gu seirbhis a'Chrùin.⁹⁷

Mar a tha soilleir bho'n dàrna agus an treas rannan, tha an dà chuid uaisleachd Ghàidhealach is Ghallda a tha fainear do'n bhàrd an-seo, 's iad 'gan aontachadh an aghaidh nan Sasannach.⁹⁸

Air an aon dòigh, 's mathaid fiù's nas tàbhachdaiche, faodaidh sinn coimeas a dhèanamh eadar an deagh bheachd a bh'aig na h-Éireannaich anns na h-òrain a chaidh a chumadh ri linn cogaidh Alasdair mhic Colla, agus am beachd orra a nochdas ann an "Cath Choille Chreithnich", *'N àm dol sìos*, aig Iain mac Ailein⁹⁹:

Bha ri 'n sgéith-san buidheann éiginn,
 Dh'fhalbh á Éirinn còmhla,
 Ri mionaid eile phàigh an éirig
 Féin le gleusdachd còmhraig:
 Bu bhinn an sgeul 'bhith seal 'gan éisdeachd
 'S iad ri éigheach crònain,
 'S a liuthad fear air bheagan ceannaich
 A fhuaire malairt còta.

Cha bu ghealtachd 'bhith 'gan seachnadh,
 Cha robh 'm faicinn bòidheach;
 An léintean paisgte fo'n dà achlais
 'S an casan gun bhrògan;
 Boineid dhathte 'dìon an claiginn
 'S an gruag 'na pasgan fòithe.
 Bu chosmhaile 'n gleus ri trotan bhéistean
 Na ri luchd-céille còire.

---

⁹⁷ID 245-53; ÓB 100.

⁹⁸Faic cuideachd ÓB 229: *Mu'n sgeul seo chualas aca* aig Iain mac Ailein; agus EB 1046-1165, gu h-àraid 1103-14: *Ge grianach an latha* aig Maighstir Seathan MacGillEathain.

⁹⁹ÓB 231.

Fada bho bhith a'coimhead orra mar choGhàidheil, tha am bàrd Muileach 'gan cur fo chomhair 'éisdeachd mar ghreigh bhurraidhean: gu dearbh, 's ionnan an déiligidh a th'aigesan agus bolsgaireachd cho-aimsireach balantan Shasainn. A-rithist, tha buaidh an t-seallaidh mu dheas 'ga faireachdainn air an litreachas Ghàidhlig.

Feumaidh sinn ruith a thoirt air an t-Seumasachd air a'Ghalldachd cuideachd. Nise, bhathas a'tuigsinn glé mhath nach robh rian gun deidheadh le aobhar nan Stiùbhartach mur an robh neart feachda air an taobh, gu sònraichte aig àm 'nuair a bha arm Bhreatainn a'sior dhol am meud. B'e am fòirneart is an t-ainneart a dh'aisigeadh an rìgh dligheach air ais do'n chathair.¹⁰⁰ Cha robh laochraidh fhreagarrach, fir-chogaidh aig nach robh taobh blàth do na rìghrean neodhligheach, a'tàmh air TìrMór Bhreatainn, ach a-mhàin na Gàidheil; mar sin, b'e pàirt làrnach de'n bholsgaireachd Sheumasaich a bhith a'cur suas orra, a bhith a'moladh na gaisgeileachd agus, gu dearbh, na dilseachd a bha gnéithichte - ma b'fhìor - anns na cinnidhean Gàidhealach. Tha seo a'tighinn troimhe gu math soilleir anns na clàir de na cinnidhean a gheibhear anns na balantan Beurla. Thàinig an cleas seo bho'n Ghàidhlig an-toiseach, ach dh'fhàs e gu bhith 'na eileamaid sheasmhaich anns an litreachas choisheiseach a rinneadh air a'Ghalldachd, far an tugadh liomhadh clasaigeach dha air nòs nam mòr-dhàn Greugais is Laidinn.¹⁰¹

Cha b'e am pragmatachas a-mhàin a bhrosnaich na beachdan ud, ge-tà. Bha a'bharaileachd Sheumasach cho-aimsireach air a'Ghalldachd a'cumail a-mach gu làidir gun robh am bathar sòghail a bha, mar a chunnacas, a'sgaoileadh air feadh na dùthcha air ceann-sìos a chur air na beusan àrsaidh bu dual do na h-Albannaich air fad, beusan de shìmplidheachd, de dh'fhadfhulangas agus de chruadalachd. A-rithist, tha an iomagain Albannach ud mar phàirt de neochinnteachd fharsaing mu na h-éifeachdan deireannach a dh'fhaodadh a bhith aig a'mhalairteachd ùir agus an sealladh ùr air an dàimhealachd eadar a'chinne-daonna a dh'éirich 'na cois. Ann an dòigh, 's e th'againn ach leagan Albannach de'n choishreup cho-aimsirich eadar a'chùirt agus an dùthaich. Chithear seo gu soilleir ann an obair an fheallsanaiche phoilitigich James Harrington, a bha a'moladh gun tilleadh Breatainn a dh'ionnsaidh

¹⁰⁰Air a'chuspair seo faic Linda Colley, Britons: Forging the Nation 1707-1837 (London, 1994), tdd.71-7.

¹⁰¹Faic Pittock, Poetry and Jacobite Politics, tdd.137, 146-7. Eisimpleirean Gàidhlig air an aon ràmh: faic Derick S. Thomson, "The Poetic Tradition in Gaelic Scotland" ann an D. Ellis Evans *et al.* (deas.), Proceedings of the Seventh International Congress of Celtic Studies (Oxford, 1986), td.124; HE III, td.24; ÒIL 137-42, 1258-77; ID 269-404. Eisimpleirean anns a'Beurla de chlàir nan cinnidhean Gàidhealach: faic Patricia H. Wise, "The Alternative Tradition in Scottish Poetry 1560-1720" (Ph.D., Australian National University, Canberra, 1982), tdd.346-8.

sàrbheachdan nan Ròmanach ri linn na poblachd. Fhuair an leithid seo de bharaileachd éisdeachd aig gach ìre de'n choluadar Ghallda, 's i 'ga daingneachadh gu mór air sgàth 's gun robh i a'toirt a-steach an nàisneachais cuideachd: bha mairsinneachd stàit na h-Albann fhéin, ar leo, ann an cunnart, air sgàth maoidheadh Shasainn agus mar a bha luchd-malairte na h-Albann deònach an saorsa a reic airson òr nan seann nàimhdean. Anns an t-suidheachadh seo, thionndaidh na tìrghràdhaichean air ais gu traidiseantachd, a dh'ionnsaidh nan seann làithichean 'nuair a bha an dùthaich aig àirde a cumhachd, 's iad a'dealbhadh dreach ùir dhith le deagh mheasgachadh de shàrbheachdan na poblachd Ròmanaich. Thionndaidh iad air falbh bho na bailtean a dh'ionnsaidh na tuatha, far an robh, ma b'fhìor, na seann bheusan fhathast 'gan cumail beò.¹⁰² Agus thionndaidh iad a dh'ionnsaidh na Gàidhealtachd cuideachd.

Thugadh do na Gàidheil ròl ùr leis na Seumasaich Ghallda, ròl an tìrghràdhaiche dhilis nach do thréig a mhaighstir 's a dhùthaich a dh'aindeoin 's mar a rinn càch. Mothaichear mar a tha deagh chuid de dh'fhéinchàineadh aig na Goill a dhealbhaich am miotas seo cuideachd: b'iadsan a thionndaidh an cleòca airson an òir; b'iadsan a ghabh ri Uilleam III an àite Sheumais. Tha am beachd seo a'tighinn ris gu math tràth anns a'bhàrdachd: mar eisimpleir, anns a'mhórdhàn iongantach aig James Philip, an *Grameid*, far a bheil an t-ùghdar a'coimhead air na Gàidheil, ge-tà, mar phoball àrsaidh a bha an déidh gréim a chumail air an t-seann bheusachd fhathast:

Hinc et hyperborei magnum Iovis incrementum
Ad natos natorum aeterno foedere surgit,
Et facti decus, et soboli jam rebus egenis
Inconcussa fides manet, aeternumque manebit,
Quam nec longa dies, dubii aut discrimina fati,
Solvere nec possunt violenti fulmina belli,
Ambitiove levis, nec dura mota tumultae,
Seditio, aut dubiis anceps fortuna procellis.¹⁰³

¹⁰²Pittock, *Poetry and Jacobite Politics*, tdd.153, 158-60. Tha e gu math cudromach a mhothachadh mar a bha luchd-ealain air a'Ghalldachd air gu leòr pàtranachais a chall o chionn's gun robh aire an cuid phàtran a-nis dirichte air saoghal Breatannach - gu dearbh, bha àireamh fhàs-mhor dhiubh a'dèanamh imrich do phrìomhbhaile Shasainn. Ann an càs nan gnothaichean-stàite, bha litreachas Seumasach toirmisgte bho chultar àrd an amharclainn 's a leithid. Mar sin, dh'fheumadh e tionndaidh do'n mhórshluagh (*ibid.*, td.5-6, 34, 37, 53, 71, 77, 147-8, 152-3: bheirear an aire, ge-tà, gu bheil Pittock a'dèanamh tuilleadh 's a chòir mu'n bheàrn eadar an t-àrdlitreachas agus litreachas a'mhórshluaigh). Mar sin, bha am bàrd Gallda Seumasach anns an aon shuidheachadh, mar gum biodh, 's a bha a choisheise air a'Ghàidhealtachd. Bha na dh'fhuiling gach fear aca a'dèanamh na Seumasachd na bu tharraingiche dhaibh.

¹⁰³James Philip, *The Grameid* (deas. Alexander D. Murdoch, SHS 1d sreath, 3, Edinburgh, 1888), III, 180-7.

Agus, 's e a-mach air a'Ghreumach fhéin:

Turbam imbellem, mollis et spernit agrestes,
 Respuit infidos et culta per arva colonos,
 Prava et pusillanimi fastidit et agmina vulgi,
 Versaque contemnit fugitivi militis arma.¹⁰⁴

Feumar toirt an aire nach tàinig a'bharailteachd ud bho spreagadh poilitigeach a-mhàin. Tha na h-eachdraichean 's na litrichean Albannach ro bhuailteach a h-uile forbairt aig an àm-sa anns an litreachas a chur as leth na Seumasachd mar mhàthair-aobhar: tha an gluasad poilitigeach cho mór 'nar n-eachdraidh 's gu bheil e mar gum biodh a'cur a dhreach fhéin air gach uile ealain cho-aimsireach. Chunnaic sinn shuas, ge-tà, gun robh iomagain mu'n mhalairteachd ùir a'sgapadh air a'Ghàidhealtachd gun ghuth idir air an t-Seumasachd. Seasaidh an aon bharail airson na Galldachd cho math.¹⁰⁵ 'S e an rud, ge-tà, gun robh tarraingeachd an aobhair Sheumasaich do phoball na h-Albann air fad freumhaichte gu daingeann anns an iomagain ud, 's e 'ga thoirt leis 'na bholsgaireachd. Chaidh a bhiorachadh gu mór ri linn an Aonaidh, far an robh call na nàiseantachd 'ga chur as leth an t-sannt a bhrosnaicheadh le sgaoileadh na malairteachd. An aghaidh seo, bha na Gàidheil 'gan cur mar shùileachain do na tìrghràdhaichean, mar phoball nach robh truailte le miann mì-nàdarrach an airgid, 's iad a'leantainn beatha àrsaidh an sinnsirean. Tha fhios nach robh sin fìor, gun robh a'mhalairteachd ùr a'greimeachadh air a'Ghàidhealtachd cuideachd. Bha am miotas daingeann, ge-tà; chithear e a'nochdadh aig gach ìre de'n litreachas Ghallda bho'n àm ud, 's e a'cur craicinn ùir air an t-seann tàire mu cho fada air ais 's a bha na Gàidheil. Aig àm 'nuair a bha muinntir na Galldachd mìchinnteach mu luach an t-saoibhris, mu luach an adhartais, 'nuair a bha barrachd is barrachd de na sgrìobhadairean 's na feallsanaichean a'coimhead air ais air an àm a chaidh seachad mar linn an òir, bha na Gàidheil, sluagh a bha cho tric suarach ann an sùilean an co-Albannach air los na bochdainn 's na h-àrsaidheachd - agus, gu dearbh, air los na brùideileachd 's na cogailteachd - air meas ùr a bhuannachadh dhaibh fhéin air an sgàth. Chaidh an droch bheus gu deagh bheus, droch chliù gu deagh chliù; fhuair an Gàidheal a mholadh, gu h-àraid, mar a chithear, ann an gné òran air a bheil *The Highland Laddie*. A-rithist, mar a chithear, b'ann bho

---

¹⁰⁴*Ibid.*, 208-11.

¹⁰⁵Faic Patricia H. Wise, "The Alternative Tradition in Scottish Poetry 1560-1720" (tràchdas Ph.D., Australian National University, Canberra, 1982), tdd.348ll.

Shasainn, bho chultar a'bhaile mhóir ann an Lunnainn, a thàinig an cleas seo bho thùs.

Nan robh na Seumasaich a'gabhail ris an dealbh a bh'aca mu'n Ghàidheal, bha na cuigsich a'tarraing air an t-seann tàrcuis gus a'bholsgaireachd aca fhéin a bhiathadh. Thugadh luaidh shuas air mar a bha tòrr a bharrachd Ghàidheal a'tighinn sìos chon na Galldachd bho'n dàrna leth de'n t-seachdamh linn deug air adhart. Nochdaidh iad a-réisde tòrr na bu thrice anns na h-òrain Ghallda d'a réir; gu dearbh, 's ann mu'n àm ud a thòisicheas figear a'Ghàidheil a'fàs cumanta ann an litreachas na Beurla Gallda. Tha seo gu seachd sònraichte fìor ann an roinn nan aoirean, far a bheil am pearsa seo gu minig 'ga mhagadh, 's e comharraichte airson burraidheachd, salacharachd agus fiù's brùideileachd.¹⁰⁶ 'S e seo an traidisean air an robh na balantan cuigseach stéidhichte: annta tha an Gàidheal Albannach agus an Gàidheal Éireannach co-ionnan, agus gach duine aca mar gum biodh 'na bhurraidh shalach an taca ris an t-Sasannach, mac-samhla an adhartais agus an reusain, fear-tionnsgnaidh an Iomchuartachaidh ris an do ghléidh na bùirdeasaich an creideamh, am pàrlamaid agus an saorsa.¹⁰⁷ Faodaidh sinn comharrachadh a-mach, anns an riochd ud, nach robh àite aig na Gàidheil anns an fhradharc chuigseach seo idir; bha an sealladh tàireil seo mar gum biodh 'gam fuadachadh neart-air-cheart a-nall gu aobhar na Seumasachd.

Thugadh sùil shuas air na h-aobharan carson a ghabh na Goill Sheumasach ris na Gàidheil, agus mar a bha ideòlas Seumasach a'drùidheadh a-steach do'n bhàrdachd Ghàidhlig cuideachd. Bu mhath leam tionndaidh an-seo gus ruith ghoirid a thoirt air mar a bha céis choincheapach a bha bunaiteach do'n t-Seumasachd a'fàs gnàthaichte ann an litreachas na Gàidhlig cho math: 's e sin, coincheap na h-eachdraidhe samhlaidhiche (*typological history*), coincheap, mar a chunnacas, a bha bunaiteach do na forbairtean ann am filidheachd na h-Éireann mu thoiseach an t-seachdamh linn deug. 'Na sgrùdadh air a'bhàrdachd Sheumasaich, tha Murray Pittock a'toirt àite bhunaitich do'n bheachd seo, far a bheilear a'coimhead air an eachdraidh mar sreath thachartas 's iad a'sìor thilleadh a-rithist, eachdraidh far a bheil buille shònraichte 'ga cur air sìor athnuadhachadh an t-saoghail, air "repetitive and prophetic quality of events".¹⁰⁸ Tha seo 'ga chur an aghaidh coincheap na h-eachdraidhe fàsmhoir (*incremental history*), far a bheil buaidh 'ga cur air an adhartas

---

¹⁰⁶*Ibid.*, tdd.348-54.

¹⁰⁷Faic Hopkins, *Glencoe and the End of the Highland War*, tdd.32-4.

¹⁰⁸Pittock, *Poetry and Jacobite Politics*, tdd.2-10, 64-9.

a bha a'chinne-daonna a'dèanamh, 's iad a'cur nam bliadhnaichean a chaidh seachad air an cùl. Bha an coincheap seo sgaoilte fad is farsaing tràth anns an t-seachdamh linn deug, ri linn nan cogaidhean creidimh, 's e dlùthcheangailte ri coincheap a'mhìleachais, nach biodh fada gus an robh an saoghal air a cheann, agus Là Luain a'feitheamh air na slòigh. Mar sin, bha i a'tarraing gu sònraichte air fàisneachdan Israel anns an t-Seann Tiomnadh.¹⁰⁹ Do shluagh a chaill an latha, a bha a'dol sìos fo ionnsaigh nàmhaid aig an robh an làmh-an-uachdair, bha an eachdraidh shamhlaidheach gu math tarraingeach:

Typological history, history as recurrence, myth, archetype and image is often the history sought by the defeated, whose linearity and incrementality have been exiled into colonialism, or absorbed into a greater identity (as "British" history so often absorbs its periphery).¹¹⁰

Mar a thubhairt mi na bu thràithe 's an tràchdas, tha coincheap na h-eachdraidhe shamhlaidhiche a'nochdadh an-toiseach anns an òran aig Iain Lom *Mi gabhail Srath Dhruim-uachdair*, far a bheil e 'ga ùisneachadh mar shealladh a tharraingeas gach leth de dh'Albainn, Gàidhealtachd is Galldachd, ri chèile. 'S e tha seo, ge-tà, ach eun còrr, agus cha nochd an coincheap a-rithist gu ruige aimsir bhruailleanach deireadh an linn, 'nuair a bha an teagaisg bho'n Bhìoball a tha a'toirt dha a neart aig an éisdeachd na bu ghnàthaichte a-measg nan Gàidheal.

Nise, tha an coincheap seo a'nochdadh chan ann a-mhàin a-measg Chaitligeach no easbaigeach, ach a-measg nan cléireach cuideachd: bha an coincheap, mar a tha fhios, gnàthaichte ann an dòigh-fradharc na h-aoise. Chì sinn Caimbeulaich EarraGhàidheal a'tionndaidh 'ga ionnsaidh ann an àm na h-éiginne, as déidh dìthcheannadh Ghilleasbaig Fhionn ann an 1685, ann an rannan bho'n dàn *Tha sgeul agam 's cha chùis gàire* dèante leis an Aosdàna MacShithich:

Is iomadh marcach lùthmhor làidir
Thuit gu h-ìosal,
Is dh'éirich gu socair sàbhailt

¹⁰⁹*Ibid.*, td.10: "Typological history does not evolve along timescales: it takes a mythic or remote historical era and glorifies it either to lament its passing or praise its return. The prophets of ancient Israel provide one of the clearest examples of typological history in action, with the nation's past covenant with God always being betrayed and always renewed..." Tha an fhìrinn aig Pittock 'nuair a chanas e "the Stuart cause (and, on occasion, the ambition of its kings) was habitually expressed in the language of typology, with metaphors of prophecy and recurrence-salvation history, and not without its messianic force" (td.9); ghabh seo neart as déidh dìthcheannadh Theàrlaich I, agus a-nuairsin Athaiseag a mhic (td.22).

¹¹⁰*Ibid.*, td.9.

Suas 'na dhiallaid.

Mar stiùir Maois a chabhlach llonghor,
Is iad 'nan éiginn,
A mhac-samhail gun tarla dhuibhse
Ri uair feuma.

Ri uair feuma tha Dia neartmhor,
Ceann gach cùise,
Dhèanadh de bhur nàimhdibh treuna
Càirdean ciùine.¹¹¹

Ruigidh an coincheap a làn-sheise, ge-tà, a-measg nan easbaigeach 'nuair a chaill iad an inbhe oifigeil a bh'aca anns an stàit do na cléirich ann an 1690. Tha a'bhàrdachd aig Donnchadh nam Pìos a'tarraing air na seann bheachdan mu chaochlaideachd an t-saoghail, mar a chithear bho na ceud loidhnichean *Gur feallta carail an saoghal* agus *Ta 'n saoghal-s' carail*.¹¹² Ach tha am fradharc traidiseanta ud 'ga atharrachadh le toirt a-steach baraileachd Crìosdaidh. Tha am bàrd a'cur a'choire air na Gàidheil, air fhéin:

Ach gach uair a bhritheamhas mi 's a'chùis
Th'eadar Rìgh Bhreatainn 's am Prionns',
Dearbh, tha ar peacadh cho cùrst';
Sgiùrsar sinn a leth na coir'.

Ni iongnadh sin a theachd oirnn:
Ùr leinn gach sean, geal gach nodh';
Do bhreugnaich sinn uile 'n test;
Bheir sinn gun cheist na h-ath-mhionnan.

Caochlaidh sinn mar chaochlas sruth,
Seumas an-dé, am Prionns' an-diugh,
Dearbh leam bho'n sgeul d'fhuair,
B'fheàrr an tì bu dual na thàinig.¹¹³

Ach tha cothrom aca fhathast aithreachas a ghabhail agus trocair Dhé iarraidh:

'S còir dhì-se bhith ùmhailt
Ge ta i fo ghuth anns an àm;
Gur h-iad a peacannan dubhar
Tharraing oirnn puthar is call;
Ach dèanmar trasg agus cumha
Ris an fhear chaidh gun diubhair 's a'chrainn,

---

¹¹¹ÓB 354.

¹¹²ÓB 338 agus 346.

¹¹³ÓB 338; LSMR tdd.172-4.

Chum's gun ceannsaich e 'bhuidheann
Chleachd an eucoir is duibhe,
Mar tha breugan is luighean is feall.¹¹⁴

A-rithist, rud gu math cudromach anns a'chuspair seo, tha am bàrd a'dèanamh coimeis eadar stait nan Gàidheal anns an Eaglais Easbaigich agus càs Chloinn Israel ann an Eiphit:

O Athair nan gràs,
Na fàillig sinn 'nar cruas,
Ach amhraic oirnn tràth
Le tlàths o'd fhlaithneas a-nuas.
Mar thug thu le'd mhlorailt Clann Israel
Gun dìth fòir 's a'chuan,
Dion t'eaglais da-rìribh,
'Ga [ghoyh] le luchd a m'loruin,
Bho'n sgrìob-s' ta teachd m'a cuairt.¹¹⁵

Ach tha Là a'Bhreitheanais a'feitheamh air nàimhdean na h-eaglaise fhathast, mar a chithear bho dhà rann bho'n òran *Mi 'm leabaidh air aon taobh*, "air fògradh Rìgh Seumas a Seachd", 's dòcha leis an aon ùghdar:

'S beachdaidh leibh fhéin sin, thaobh eachdraidh no leughainn:
Aon deas-chrann cho treun ris cha d'éirich measg
[chàich];
Breatann is Éireann 'na cheart fo aon éigheadh
Ge b'fharsainn a threudaibh, iad féin thoirt a shàr;
'Nuair chasadh 'na fheum e le lasan an-céillidh,
Bha'n dleasdanas eudach 'nuair thréig e a phàirt;
Bho's ceartas bu bheus da, thig ascal air Seumas
Le neart bho na speuraibh - an-éibhinn sin dhaibh...

Nam b'aithne dhomh innse, tha barantas sgrìobhte,
Tha'm marasgal m'lothar, tha'n dìteadh làn;
An carachd 's an innleachd, ge furasd' leo dìreadh,
'S neo-bheannaicht' do thìr bhuaith 'ga dìobair mu làr;
Tha athair an tuaileis le breathal d'am buaireadh,
Bha cumha mu'n cuairt dhiot gu tuantach a-ghnàth,
'S an claidheamh d'a ghluasad an aire rìgh fhuadain;
Thig latha air an t-sluagh sin gu duaisean bhith pàight'.¹¹⁶

¹¹⁴ÓB 346; LSMR td.176; faic cuideachd td.174.

¹¹⁵*Ibid.*, td.176.

¹¹⁶ÓB 450; LSMR tdd.188, 192. Cuideachd faic td.180.

Cleas murt Rìgh Theàrlaich, tha fògradh Rìgh Sheumais a'bagairt dìoghaltas a tharraing sìos bho Nèamh.¹¹⁷

Tha an aon sgeul againne 'nuair a thionndaidheas sinn do'n bhàrdachd a chaidh a dhèanamh ann an Eilean Mhuile aig an àm-sa. A-rithist, tha an coincheap, no co-dhiù am bonnstéidh dheth, a'togail cinn aig àm éiginneach do Chloinn GhillEathain - 's dòcha 'nuair a chaill iad an dùthchas do na Caimbeulaich an-toiseach, ann an 1681 - anns an òran *Uam-s' tha ràitinn* a rinn Anndra mac an Easbaig:

Nach beart fhollais
An t-slat shoilleir-s'
A'grad thoinneamh
'Nar ceart choinnimh òirne?

Bhuain sinn fhéin i
Le h-uaisle éigheachd
'S le cruas méinne:
Bhuail i geur 'san t-sròin sinn...

A Rìgh Fhlaitheas,
Ded' shìor mhaitheas
Sìothchaimh tabhair;
Brìgh ar tabhainn deònaich.

On gheall Thu fhéin
Gum biodh Tu 'd léigh
Ga thoirt á péin,
Am bràthair feumach brònach,

Thoir dhuinn fhathast
MacGillEathain
An àite 'n athar
Mar cheannard rath an Dreòllainn.¹¹⁸

Mothaichear mar a chaidh an t-òran ud a chumadh ri mac pearsa-eaglais. Tha an aon shamhla a'nochdadh ann an rann aig an Urr. Iain Peutan, 'na òran *Tha iongnadh air an Dreòllainn*:

Nan tuigeamaid gu sàr ghlic,
An ceann-fàth a th'aig air ar n-achmhasan,
'S ann againn fhìn tha aobhar
A h-uile gnàths tha tachairt dhuinn.
'Nuair chuala Rìgh nan Nèamhan

---

¹¹⁷*Ibid.* td.186.

¹¹⁸EB 764-771, 792-803.

An gath a bh'aig ar peacannan,
Thug E an t-slat 'nan làimh-san
'Thoir pàigheadh dhuinn 'nar n-easùmhachd.¹¹⁹

Tha Catrìona NicGillEathain a-mach air an aon shuidheachadh, ged nach e peacadh ach an dìlseachd do na Stiùbhartaich a dh'aobharaich dol-sìos a'chinnidh - ged a thilleas Sir Ailean an ceann tamaill:

Chan e dùthchas bhur n-athar
Tha sibh labhairt 'san àm air,
No oighreachd bhur seanar
Tha sibh a'ceangal mu Chaingeis,
Ach staid dheagh MhicGillEathain
A tha grathann air chall bhuainn; -
'S sinne chrean air bhith rìoghail
Nis bhon strìochd sinn gar n-antoil.¹²⁰

A-rithist, feumaidh sinn an t-aithreachas mu chealgachd, ma b'fhìor, a'chinnidh aig na ministirean a chur mu choinneamh rainn sgaitich anns an òran *Fhuair mi sgeul 's chan àicheam e* aig Mairghread nighean Lachlainn, dèante na b'anmoiche na'n fheadhainn eile, 's dòcha ann an 1704:

Gum b'fhearr bhi cealgach, innleachdach,
Mar bha ur nàimhdean mìorunach;
'S e dh'fhàgadh làidir, lìonmhor sibh,
'S e dhèanadh gnothach cinnteach dhuibh,
A bhith cho faicleach crìonta
'S gum b'fhiach leibh a bhith tionndadh.¹²¹

'S e tha seo ach freagairt a' bhanabhàird do dhàntachd nam pearsannan-eaglais shuas.

A'tilleadh do choincheap na h-eachdraidhe samhraidhiche, bithidh e soilleir mar a tha coimeas air choireigin 'ga tharraing eadar suidheachadh Chlann GhilleEathain agus càs Chlann Israel; ach chan fhaighear anns na tobraichean mar

---

¹¹⁹ÓB 26. Faic cuideachd rann air an toirear sùil mar-thà bho *Tha mi 'm chadal 's gur tìm dhomh dùsgadh* aig Iain mac Ailein:

A Rìgh nan dùl a tha gun tùs, gun fhinid,
A nì 'réir t'ailleis neach àrd no ìosal;
Ge clann gun ùmhachd bho thùs ar linn' sinn
Na leig do làmh oirnn le strac nas déine.

¹²⁰ÓB 200. Dàtaichear an t-òran gu timcheall air 1692, 'nuair a dh'fhalbh an ceanncinnidh thar chuan.

¹²¹ÓB 253.

gum biodh gealladh gum biodh an fhàisneachd 'ga coilionadh ri ùine, agus gum biodh na h-eucoraich 'gan sgiùrsadh air falbh. 'S e is aobhar air an sin, chanainn, ach gum feumadh na bàird an teachdaireachd a chumail dìomhair. Tha seo a'nochdadh ann am "Freagairt Iain Ghàrnaileir do dh'Iain Balbhan", *Mu'n sgeul seo chualas ac'*, a rinn Iain mac Ailein do'n Urr. Iain Peutan, 's e a'dèanamh feum de shamhla mu dhà chraoibh, a'chraobh thorrach agus a'chraobh ùr a chaidh a cur 'na h-àite, airson suidheachadh Bhreatainn a mhineachadh. Crìochnaichidh e an t-òran leis an rann a leanas:

Ach 's e'n nì tha mi 'ràdhainn,
 Gun dol air m'aghaidh nas dàine,
 Bho'n tha 'n t-àth so cho domhainn
 Is nach tomhais cas gheàrr e.
 Ach an Rìgh dha bheil feartan,
 'S a nì gach beart mar as àill leis,
 Chur na còrach 'na suidhe
 Mar as cubhaidh 's gach àite.¹²²

Chithear an aon àilleasachd, 's mathaid, anns an eachdraidh de Chloinn Israel a rinn e ann an cumadh laoidh, *Thì chumhachdaich nan cumhachdan*, far a bheil an teachdaireachd dèante, ar leam, gus a cur gu dìreach ri suidheachadh a'chinnidh aige fhéin.¹²³

Mothaichear, ge-tà, nach robh an eachdraidh shamhlaidheach 'ga cur ach ri cinneadh air leth, ann an càs nam Muileach, no ris a'mhinistireileachd Easbaigich. Gu math sìmplidh, cha robh an còrr de na Gàidheil air an geurleanmhainn, an dìthchòireachadh agus an call fhuiling a spreagadh an coincheap seo gu ìre far an robh iad a'fuiling ann an darribh - fhathast, co-dhiù. A-rithist, bha na Gàidheil ro roinnte 'nam measg fhéin, cha b'ann a-mhàin eadar deifir chinnidhean, ach, na bu chudromaiche buileach, eadar deifir eaglaisean. Mar sin, cha robh buidheann sam bith aig an inbhe far am b'urrainn dhi an t-ideòlas seo a chraobhsgaoileadh air feadh na Gàidhealtachd - an ìre, mar eisimpleir, aig an robh an Eaglais Chaitligeach ann an Éirinn aig toiseach an t-seachdamh linn deug. Chan eil beachd na h-eachdraiche samhlaidhiche 'ga cur ris na Gàidheil uile gu coilionta gu ruige na bàrdachd Seumasaich cumhachdaich aig Alasdair mac Mhaighstir Alasdair, gu h-àraid na h-òrain a rinn e anns na làithichean dorcha as déidh Bhlàr Chuil-Odair.

---

¹²²ÓB 229.

¹²³ÓB 241.

EÀRR-RÀDHI**A'CHEUD GHINEALACH DE NA CREACHADAIREAN GÀIDHEALACH**

'S ann ann am bàrdachd dèante le buill de Chloinn Ghriogair 'nuair a bha an cinneadh 'ga chur air fògradh a chithear ceud làraichean ròil ùir aig na boireannaich. Bu tric a chuireadh na daoine aca fo'n choill'; mar sin, b'ann an urra riutha fhéin a bha biathadh is sàbhailteachd nam fireannach. A-rithist, 's minig a tha guth boireanta r'a chluinntinn anns na h-òrain a chuireadh ri chéile mu'n chàs anns an robh na Griogaraich. Gun teagamh sam bith, chaidh na h-òrain iad 'ùisneachadh mar bholsgaireachd a bhuannaicheadh cobhair is cofhaireachdainn bho'n coGhàidheil air feadh na Gàidhealtachd.¹ Tha e follaiseach bho na tobraichean eachdraidheil gun do theich an cinneadh do dh'iomadach ceàrnaidh timcheall na dùthcha; tha na tobraichean litreachail airson nan òran seo a cheart cho lìonmhor agus cho sgapte, agus gu dearbh chan eil seo 'na thuiteamas.²

A-rithist, bha àite air leth aig na boireannaich ann a bhith a'cumail taic ris na creachadairean, agus ris na daoine fa leth a chaidh fo'n choill'. Mar a chunnacas shuas, b'e seo forbairt a thachair air a'cheud dol-a-mach ri linn nan 1630an, àm 'nuair a thòisicheadh air am màl àrdachadh, air am fearann athchòireachadh. B'fhiach e an-seo sùil ghoirid a thoirt air a'cheud ghinealaich ud de chreachadairean air a'Ghàidhealtachd. Thàinig am pòr seo gu bhith mar thoradh air na h-atharrachaidhean móra soch-mhalairteach a bha air chois anns an t-seachdamh linn deug. Tha seo a'tighinn troimhe gu math soilleir ann an cùntas Raymond Gillespie mu fàs co-aimsireach nan tòraidhean ann an taobh-a-deas Ulaidh; tha tòrr de na puingean a nì e a cheart cho fìor mu'n t-suidheachadh cheudna air Gàidhealtachd na h-Albann:

The seventeenth century also saw the opening up of new opportunities for theft. In the sixteenth century most ill-gotten gains, such as cattle[,] had been eaten as part of a feast, kept for their milk or as a demonstration of a man's wealth. The opening up of a network of markets and fairs in seventeenth century Ulster

---

¹Tha Iain MacAonghais [John MacInnes, "Gaelic Poetry" (Ph.D. Oilthigh Dhun-Éideann, 1975), tdd.223-4] a'sgrìobhadh gum b'ann gus an fhéin-mhisneachd a chumail suas a rinneadh na h-òrain Ghriogarach, ach chanainn gun robh barrachd éisteachd 's an amharc aca na an cinneadh aca fhéin.

²Faic QB 4: *Moch madainn air latha Lùnasd*; QB 398: *'S mi am shuidhe am ònar/Air còmhnaid an rathaid*; QB 402: *Tha mulad, tha mulad, tha mulad 'gam lìonadh*; QB 413: *A mhic an fhir ruaidh*. Faic cuideachd MacInnes, "Gaelic Poetry", tdd.337-9, airson a'chùlraith choisireil de dh'QB 398 agus QB 402.

presented the possibility of selling stolen cattle or other goods at a fair and purchasing other goods.

Late seventeenth century banditry was the successor to the activities of the woodkerne in the earlier part of the century. It became a much more obvious problem than it had been earlier. One reason for this was a change in the tactics of the late seventeenth century tories. The late seventeenth century bandits were much better organised than their earlier counterparts, operating in large groups commanded by one leader and so were much more obvious and menacing. "This new way of torying" according to Sir George Acheson in an account of the Ulster tories compiled for the duke of Ormond in 1667 [Bodl. LS Carte 45 f.309], "was first brought in among them by such as had been abroad to foreign wars ... the like practices being too much used abroad, and permitted the soldiery by military convenience." The second development which made the tory problem more obvious was the success of the Dublin government in spreading its authority throughout the whole country during the late seventeenth century ... Only in areas such as the borderlands where authority had always been weak did government penetration continue to have little effect. These regions continued to remain open to whoever could muster enough power to command them. The reorganising of the tories gave them that power. It was the presence of these bands which more than anything else gave the Ulster borderlands the appearance of being uncivil and barbarous regions.

In the final analysis the tory problem survived in the borderlands and other remote areas of the country such as Connemara after it disappeared from the rest of Ireland because the tories could count on local support in areas with no alternative leadership and because the traditions of these areas gave sanction to their actions.

They existed because they were part of a society which was not yet integrated into a market economy and in which wealth was redistributed in ways other than through the market, such as the cattle raiding which was ubiquitous in late sixteenth century Ulster.³

Aig an aon àm, ge-tà, rud a tha soilleir bho'n cheud dà shleachd, tha fàs nan creachadairean - dìonadairean an t-seann shaoghail, mar gum biodh - teann-fuaighte ri fàs a'chalpachais a bha a'bagairt cur às do'n ideòlas a bha cho miadhail aca.⁴

---

³Raymond Gillespie, "The transformation of the borderlands, 1600-1700" ann an Raymond Gillespie agus Harold O'Sullivan, The Borderlands: Essays on the history of the Ulster-Leinster border (Belfast, 1989), tdd.84, 85-6, 86, 87.

⁴Airson barrachd mu'n chuspair seo, faic Eric Hobsbawm, Bandits (Harmondsworth, 1985), gu sònraichte tdd.18-19, 22, 24, 83-7.

A'cheud fhear air a bheil lorg againn a rinn ainm dha fhéin mar chreachadair, b'e siud Fearchar MacRath, Fearchar mac Iain Òig, á Cinntàile. Tha e coltach gum b'e an athchòireachadh air oighreachd MhicCoinnich a rinn Ruaraidh, Taoitear Chinntàile, an déidh bàs a bhràthar ann an 1611 a dh'aobharaich carson a thug Fearchar mac Iain Òig an fhrith air. Cha b'urrainn do'n Tàileach am màl ùr, agus an *grassum* 'na chois, a phàigheadh; 's ann a mharbh e maor-fearainn MhicCoinnich - agus tha e coltach gum b'e a bhean, nighean Dunnchaidh, a bhrosnaich an gnìomh. Fhuair e teàrmann ann an Coire Gorm a'Bhealaich ann an Gleann Lic, agus tha e soilleir bho'n òran ainmeil a rinn e, *Cha b'e dìreadh a'bhruthaich*⁵, gum b'ise a chum a bhiadh ris fad nan seachd bliadhna a bha e fo'n choill'. Anns an òran fàgaidh e coire air a'mhnaoi, ach bheir e seachad cùntas-molaidh oirre cuideachd, 's i mar an aon cheangal eadar e fhéin agus an saoghal a tha a-nis toirmisgte dha. Anns an òran, tha e fìor choltach gu bheil Fearchar a'cluich ri nòis chùirteil, gu sònraichte 'nuair a chleachdas e am facal "troma-cheist"; mur an robh sinn eòlach air an sgeulachd air a chùl, shaoileamaid gum b'ann air fear-gaoil an romansachais, 's e luasganach iomagaineach mu chuspair a mhéinn, a tha am facal dìrichte:

'S i do nighean-sa Dhonnchaidh chuir an troma-cheist seo orm:
Té do'n d'fhàs an cùl dualach 's e m'a guaillean mar òr,
'S e sìos mu dà shlinnein anns an ionad bu chòir.
'S nuair a thigeadh a'foghar b'e mo roghainn bhith falbh
Leis a'ghunna nach diùltadh 's leis an fhùdar dhubh-ghorm,
'S bheirinn fiadh às a fhireach 's breac a linne 'n t-Sruith Mhóir.
O na saoilinn thu m'fhreagairt dhèanainn fead cheann a'mheòir.⁶

Faodar sùil a thoirt cuideachd air Seumas Grand, no Seumas an Tuim.⁷ Mar thoradh air an t-seann aimhreit eadar dà mheur de na Granndaich, muinntir Charain

---

⁵ÓB 347.

⁶Faic cuideachd an rann gléidhte ann an William Mackenzie, "Leaves from my Celtic Portfolio III", *TGSI* 8 (1878-9), ttd.28: "Dheoin Dia cha bhi gillea/Riut a'mire 's mi beo."

⁷Gheibhear air eachdraidh Sheumais a chur ri chéile bho thagairtean ann an *RPC* 2, IV (1630-2), tdd.xlviii-1, 99-100, 164, 204, 544-6, 550-1, 553, 561-2, 576-8; V (1633-5), tdd.500-1, 503, 506-7, 529; VI (1635-7), tdd.17-18, 21-2, 45, 46, 111, 138, 170-1, 176-7, 230, 236, 258, 272, 304, 379-80; William Fraser, *The Chiefs of Grant* (3 leabhn., Edinburgh, 1883) I, tdd.226-37; II, tdd.14-15, 58, 59-60, 61-3, 69-70; III, tdd.228, 229, 231, 341, 441-2, 443-4, 448-51; John Spalding, *Memorials of the Troubles in Scotland and in England, A.D.1624-A.D.1645* (Aberdeen, Spalding Club, 1850), I, tdd.11n., 20, 21-3, 29-30, 43-4, 52-5, 61, 63, 67, 69, 70, 126, 141, 169, 205, 208, 210, 244; II, tdd.338, 341; cuideachd I, tdd.390-2, 394, 395, 396, 398, 399, 400, 401, 402, 404; Robert Gordon, *A Genealogical History of the Earldom of Sutherland* (Edinburgh, 1813), tdd.414-16, 420-1, 459-60, 481; James Gordon, *History of Scots Affairs, from MDCXXXVII to MDXLI* (Aberdeen, Spalding Club, 1841), III, tdd.71-2; George Bain, *The Lordship of Petty* (Nairn, 1925), tdd.62-71.

agus muinntir Bhail' an Dailich, chaidh oighre Charain, Iain Granndach, mac bràthair Sheumais, a spadadh leis an fheadhainn eile uaireigin anns na 1620an. Chaidh Seumas an Tuim fo'n choill' 's e a'feuchainn ri dìoghaltas a thoirt a-mach air a nàimhdean. Thug e leis buidheann dhaoine 'na chuideachd, agus cha robh fada gus an do thòisich iad a'cosnadh cliù dhaibh fhéin mar chreachadairean timcheall air Srath Spé agus Bràigh Mharr, gu ìre 's gun robh iad a'cur cùl air ùghdarrais a'phrìomh-bhaile. Ann an 1630 chaidh a ghlacadh agus a sparradh ann an caisteal Dhun-Éideann; dà bhliadhna as déidh sin, ge-tà, fhuair e air teicheadh le ròpa a bha falaichte ann an cuinneig ime a thug a bhean dha anns a'phrìosan. Tha e follaiseach gun robh seo 'na thàmailt nach bu bheag aig a'Chomhairle Dhìomhair, agus rinn iad an dìcheall gus a chur an gréim a-rithist. Chuireadh prìs air a cheann, agus seo far a bheil an dàrna buidheann de chreachadairean a'tighinn a-steach. Chaidh Pàdraig Geàrr, brathair ceann-cinnidh nan Griogarach, air a thòir le còmhlan de'n chinneadh aige, gun teagamh gus an cosnadh iad deagh ghean an riaghaltais. B'ann gu math mì-chliùiteach a bha an giùlan a-measg dùthchasaich an àite, ge-tà, agus cha bu chùis bhròin do'n tuath e 'nuair a chaidh Pàdraig Geàrr a mharbhadh le Seumas 's e a'toirt ionnsaigh air a'Ghranndach.⁸ Tharraing seo an tuilleadh trioblaid mu cheann Sheumais, ge-tà, oir thòisich aimhreit eadar e fhéin agus na Griogaraich eile, 's iad fo cheannas athair Phàdraig Gheàrr agus a bhràthair-se: Iain Dubh Geàrr agus Pàdraig Ruadh, an Gille Ruadh no, mar as fheàrr a dh'aithnichear e anns a'Bheurla, *Gilderoy*. Bha dà bhuidhinn de chreachadairean a-réisde ann an taobh-an-ear na Gàidhealtachd; ghabh iad an aghaidh a chéile, fhad's a bha ùghdarrais Dhun-Éideann a'feuchainn ri cur às dhaibh uile.⁹

Tha gu leòr fianaise anns na sgrìobhaidhean oifigeil agus anns na h-eachdraidhean a leigeas fhaicinn dhuinn droch ghiùlan nan creachadairean. Leughar ann an clàr na Comhairle Dìomhaire, mar eisimpleir, mu na Griogaraich:

they have broken louse and associat unto thamselffes a lawlesse
byke of infamous and theevish lymmars with whome thay go

---

⁸Pàdraig Geàrr: Spalding, *Memorials* I, tdd.44, 46, 52, 61, 69, 126.

⁹Iain Dubh Geàrr agus an Gille Ruadh: tha Iain Dubh a'nochdadh an-toiseach ann an 1635 mar fhear de na daoine a bha a'feuchainn ri Seumas Grannd a chur an làimh - *RPC* 2, VI, td.529; a-nuairsin, gheibhear an eachdraidh ann an *ibid.*, tdd.xxxviii-xl, 128, 207-10, 215-18, 218-20, 231-4, 236, 252, 256, 257, 274, 301 (an Gille Ruadh 'ga chur gu bàs ann an Dun-Éideann ann an Iuchar 1636), 304, 308-9, 321-2, 327-8, 363-4, 366-7, 376-7; VII (1638-43), tdd.xlviii-l, 21-2, 56-8; Fraser, *Chiefs of Grant* I, tdd.236, 254; II, tdd.60, 62-3; III, tdd.231, 451-3; Spalding, *Memorials* I, tdd.94-5, 126, 129, 205, 229, 236 (Iain Dubh Geàrr 'ga mharbhadh le peilear 's e air bruaich Abhainn Spé ann an Samhainn 1639); Robert Gordon, *Earldom of Sutherland*, tdd.460, 481-2, 496; James Gordon *History of Scots Affairs* II, tdd.267-8; III, tdd.71-2; OTA GD 112/39/62/2, /4, /67/18, /74/8/1, /2.

ravagin athort the countrie, and on all places where thy may be maister they sorne upon his Majesteis good subjects, taking from thame all and everie thing that comes narrest to thair hands, and whare they find anie opposition or resistance they threaten his Majesteis subjects with all kynde of extremitie and sometimes with death...¹⁰

Ann am briathran Spalding, 's e a-mach air an aon bhuidhinn:

Thir lawless McGrigour, wnder cullour of seiking James Grant, opprest the countrie wp and doun, sorning and taking thair meit, defloiring virgynes and menis wyves, and begetting of barnes in hourdome, without pvnitoun quhaireuer thay went.¹¹

'S mathaid, ge-tà, gun robh taobh eile aig na cùntasan ud. An toiseach, mar a tha soilleir bho'n dàrna sleachd de chùntas a'chlàir shuas, tha e coltach gun robh gu leòr de na dùthchasaich timcheall orra a bheireadh dhaibh aoigheachd, cuideachadh agus comhairle, agus cha b'ann a-mhàin bho na daoine beaga:

and whereas the ressett, supplee and connivence givin to thir lymmars encourages them to continew in thair theevish doings and to sorne and oppress his Majesteis good subjects at thair pleasure, whereas, if the landlords and bailleis of the bounds where they haunt did thair dewteis and diligence in the persute, following and hunting of thir mischants, they nather durst nor would presooome to runne louse as they have done.¹²

Bha an uaisleachd ionadail deònach gu leòr, tha e coltach, a chuir suas leis na creachadairean fhad's a dhèanadh iad an cuid ceàird air oighreachdan eile. A-rithist, mar a tha coltach bho na sreathan ainmeannan a tha ainmichte anns a'chlàr mar *resetters*, fhuair iad taic bho gach ìre de'n choluadar; feumar mothachadh anns an riochd seo gum b'iad boireannaich a bh'ann an deagh àireamh dhiubh.¹³

Tha seo 'gar toirt do na h-òrain. Ghléidh Dòmhnall MacGille Seathanaich aon rann mu Sheumas Grannd - Seumas an Tuim - mar a leanas:

Tha mo ghràdh thar gach duine
Air Seumas an Tuim;
Ruitheadh tu, leumadh tu 's dhannsadh tu cruinn

---

¹⁰RPC 2, VI, td.128.

¹¹Spalding Memorials I, td.61.

¹²RPC 2, VI, td.128.

¹³Faic RPC 2, VI, tdd.215-18, 231-4; VII, tdd.487-94.

Chuireadh tu treun-fhir a bhàrr am buinn
 Cha do dh'fhailnich riamh do mhisneachd do
 Thapadh nad' lùim.¹⁴

Tha an aon bheum air dannsadh anns an òran - no port-a-beul - a rinn Iain Dubh Geàrr, Ruidhle Thulaichean, 's e ag innse mar a theich e á Cill Fhinn bho fheall-fholach a nàimhdean, agus mar a thug té Iseabail Dubh Thulaich cuideachadh dha ann a bhith a'cur às do dh'fheadhainn eile - a bràthair 'nam measg - a thug ionnsaigh air ann an Srath Spé.¹⁵

Tha e duilich dlùthchur a dhèanamh mu òrain nan Griogarach, seach gu bheil e follaiseach gun deach tòrr a bharrachd a chur riutha anns a'bheulaithris. Ann an càs *Gilderoy* fòghnaidh a ràdh gu bheil romansachas a'ghaoil teismeachd do'n bhalanta anns gach breacadh dheth; tha aonan dhiubh, 's dòcha bho fhìor thoiseach an ochdamh linn deug, a'tòiseachadh:

My Love he was as brave a Man
 as ever *Scotland* bred,
 Descended from a Highland Clan,
 a Kater to his Trade:
 No woman then or woman, or kind
 had ever greater Joy,
 Than we too when we lodg'd alone,
 I and my *Gilderoy*.¹⁶

---

¹⁴Faic "Glenmore" [Dòmhnall MacGille Seathanaich], *Highland Legends and Fugitive Pieces of Original Poetry* (Edinburgh, 1859), tdd.89-90. Airson "lùim", faic Dwelly's s.v. luim.

¹⁵QB 261: *O thulaichean gu bealaichean*. Tha dà Iseabail a'nochdadh ann an clàr na Comhairle Dhlomhair ceangailte leis na creachadairean. An toiseach, ann an clàr nan daoine a thug taic do na Griogaraich ann an RPC 2, VI, tdd.215-18, tha tagairt air "William Fettes and [ ] Fettes, Gilleroyes whoore in Cabrach"; nas fhaide gheibhear tagairt air "Issobell Sandesone, Gilleroyes whoore" - 's mathaid gur e Iain Dubh Geàrr a bha 'nam beachd an-siud. A-rithist, 's mathaid nas coltaiche, tha tagairt bho 1637 ann an clàr eile - RPC 2, VII, tdd.376-7 - air teaghlach ann an Tulaich a thug cuideachd do dh'Iain: "John Grant, alias McJokkie, ... Grant, his wife, Issobel Grant, his daughter." Bheirear an aire cuideachd do thagairt ann an litir a sgrìobh fear Gilleasbaig Caimbeul do Thighearna Ghleann Urchaidh ann an 1639: "if they should prove that Johne Dow Gaire his wyff and complices haiue bein publictlie resaitt in the Marques of Huntlie his boundes: That then the Marques does present Johne Dow Gaire and his complices and to be lyebill for all the wronges that they haue done." Airson mar a mhair am beachd de'n t-siubhlachd is de'n sgiobaltachd a'Ghàidheil an taca ris a cho-sheise Gallda, faic an t-òran *I hate a lazy lawland loun*, bho thoiseach an ochdamh linn deug, ann am Patricia Helen Wise, "The Alternative Tradition in Scottish Poetry 1560-1720" (tràchdas Ph.D., Australian National University, 1982), td.356: NLS LS 1951 f.485.

¹⁶LNA S.302.b.2 (cruinneachadh balantan d'am b'ainm "Pamphlets"), f.20. Tha a'cheud bhreachadh de'n òran aig a bheil dàtachadh ri fhaighinn ann am *Pills to Purge Melancholy* leabh. V aig Thomas D'Urfey, ged a tha e coltach, bho thagairt ann an dealbh-chluich John Lacy *Sauny the Scott* bho 1675 gun robh eòlas math aig an t-sluagh air an sgeulachd thùsail - no air na sgeulachdan romansach a dh'fhàs mu 'ainm - fada roimhe:

Mothaichear cuideachd mar nach eil buaidh 'ga cur idir air trusgan Gàidhealach an laochain. Anns a'bhreacadh shuas gheibhear:

3. *Gilderoy* was a bonny Boy
when he went to the Glen,
He had silk stockens on his Legs,
and Roses in his Shoon.
No woman then, &c.

Anns a'bhalanta mar a tha e aig John Pinkerton - agus feumar a ràdh gun do rinn e truailleadh air a-réir slatantomhais na tréimhse, a bharrachd air a bhith a'toirt a-steach dreach Albannaich nach robh ann roimhe - gheibhear:

II.
O sic twa charming een he had!
Breath sweet as ony rose:
He never ware a highland plaid,
But costly silken clothes.
He gain'd the luvè of ladies gay,
Nane eer to him was coy:
Ah wae is me, I mourn the day
For my dear Gilderoy.¹⁷

Mar sin, bha dealbh romansach - no roimh-romansach, ma thogras sibh - 'ga sgaoileadh mu na creachadairean cho tràth ris na 1630an. Bha am poball 'gam moladh ann an òrain agus ann an sgeulachdan mar ghaigich threuna thapaidh, daoine saorchridheach aig nach robh ho-rò mu ùghdarras nan urracha móra, agus daoine aig an robh déidh mhór air na boireannaich cuideachd. Tha seo 'ga dhearbhadh ann an sleachd á litir a sgrìobh Raibeart Caimbeul, Fear Ghleann Falaich, d'a bhràthair, Tighearna Ghleann Urchaidh, ag innse mu Iain Dubh Geàrr:

thair is na nowells in this c[on]trie bot Jhone Gar and his me[n] is
playand Robin Hud and Littill Johnis passagis thay spyllèd sum
est lowlaen me[n] at ye burne of Camis Cum[m]ing to this merkat

---

Sauny. 'Sbreed, sir, d'ye ca' a Scotchman a coward? Gin I'se had ye in Scotland, I'se put my whinyard in your weam hin ye were as stout as Gilderoy.

Geraldo. Why, Gilderoy was as arrant a coward as thou art.

Sauny. Wuns, ye'd be lath to keep the grund that Gilderoy quits: yet I must confess he was a little shamefaced before the enemy.

[James Maidment agus W.H. Logan, The Dramatic Works of John Lacy, Comedian, with Prefatory Memoir and Notes (Edinburgh, 1875), td.362]

¹⁷John Pinkerton (deas.), Select Scottish Ballads (2na deas., London, 1783), td.62.

the heland men hes gottin na silver at this merkat is gan wt thair
marts to ye Brucks...¹⁸

Tha mi a'gabhail ris gum faicear a'Chomhairle Dhiomhair a'feuchainn ri dìmeas a dhèanamh air an dealbh romansach ud a dh'aona ghnathaich 's iad a'toirt seachad iomraidh - rud a tha gu tur às an àbhaist anns a'chlàr - mu chruth is mu phearsa Sheumais Ghrannnd, mar gum b'e sgruigean beag grànnda a bh'ann dheth:

a man of little stature, bald headed, braid faced, fair culloured,
broun bairded, weake eyed, bow hoghed, fatt bellied and about
fiftie yeeres of age.¹⁹

Feumar cuimhneachadh, ge-tà, gun robh na creachadairean na b'aosda na shùilicheamaid bho na h-òrain: chan eil rian nach robh Iain Dubh Geàrr 's a bhràthair air a'char bu lugha a'streap ri dà-fhichead bliadhna a dh'aois. Tha còir cuimhne a bhith againn cuideachd air cho fìor bhrùideil 's a dh'fhaodadh iad a bhith an aghaidh an nàimhdean. Anns an riochd seo faodaidh sinn sùil a thoirt air an aithris a thug a'Chòmhairle Dhiomhair seachad mu mhurt Iain Stiùbhart Dhrumquhen. B'e seo duine, a-réir coltais, a dh'fheuch ri ionnsaigh obann a thoirt air Iain Dubh Geàrr gun fhiosd dha air Latha Nollaige, 1636. Fhuair an Griogarach a-mach dé bha fainear dha, agus shocraich e fhéin feall-fholachd 'na aghaidh:

[he] lurked in the said hous [ann an Tulaich] whill the said umquhill Johne came there and how soone they gott sight of him they sett upon him with shotts of hacquebutts and musketts, shott him through the thighes, brak his thigh bones, cutted aff his fingers, cutted aff his head and danced and made merrie about him a long time...²⁰

A dh'aindeoin obraichean oillteil leithid a'ghnathaich ud, chaidh cliù nan creachadairean a sgapadh fad is farsaing air feadh na rìoghachd. Tha an eachdraidh a sgrìobh John Spalding ann an Obar-Dheathain loma-làn de sgeulachdan m'an deidhinn, ach chì sinn gun robh 'ainmeannan iomraiteach fiù's mu dheas. Leughaidh sinn anns a'chlàr mu dhà bhràthair ann am Monkland faisg air Glaschu, James agus

---

¹⁸OTA GD 112/39/67/18 (16/11/1638). Airson cho féillmhor 's a bha sgeulachdan mu Robin Hood a-measg nan Gall aig an àm-sa, faic Stephen Knight, Robin Hood: A Complete Study of the English Outlaw (Oxford, 1994), tdd.27-8, 31, 32-9, 108-9, 111.

¹⁹RPC 2, IV, td.544.

²⁰*Ibid.*, VI, tdd.366-7.

George Cleland, 's iad a'maoidheadh air Maighstir Walter Whiteford, fo-dheadhan a'bhaile mhóir ud:

assumeing to thameselves the name of James Grant, and
threatning to committ mae insolenceis than fell out be him.²¹

Tuigear cuideachd cho ainmeil agus gu dearbh cho cumhachdach 's a bha iad leis an spàirn a rinn an riaghaltas gus an glacadh, gus peanas a thoirt air na daoine a thug taic dhaibh - agus leis mar nach deach leo. Chuireadh Pàdraig Ruadh an gréim le Gilleasbaig Fiar-Shùileach, Morair Latharna, agus chaidh a chur gu bàs air 29mh Iuchar 1636.²² Chaidh Iain Dubh Geàrr a losgadh le urchair bho taobh thall Abhainn Spé 'nuair a chaidh turas-creiche aige ceàrr ann an Samhainn 1639.²³ Bha Seumas Grannd na b'fhortanaiche; 'nuair a bha cogaidhean a'chùmhnaint a'bagairt air a'cheàrnaidh aigesan, thugadh maitheanas dha, agus fhuair e àite mar oifigear ann an arm an rìgh. An t-ìomradh mu dheireadh a th'againn dheth, tha e a'falbh a chreachadh muinntir Cheamnaidh ann an 1644, 's e còrr is trì fichead bliadhna a dh'aois.²⁴

An triùir air an tugadh sùil shuas, b'iad sin a'cheud ghinealach de sheòrsa a bha gu bhith gu math tàbhachdach ann an eachdraidh na Gàidhealtachd thairis air an ath linn - na creachadairean Gàidhealach. Feumar a ràdh, ge-tà, nach b'ionnan iad agus an fheadhainn shuas, seach gun deach iad fo'n choill' a dh'aona ghnòthaich gus a bhith beò air obair togail nam bò agus an reic do dh'uachdarain nach robh ro àilleasach mu có às a thàinig na beathaichean bho thùs. Chithear cho cliùiteach 's a bha a'cheud ghinealach ud leis mar a dh'ùisnich na coisheisean a lean as an déidh na h-ainmeannan aca. Mar eisimpleir, leughar mu Iain Dubh Geàrr Òg anns na tobraichean bho 1640 air adhart.²⁵ A-rithist, ann an 1670 bha Pàdraig Ruadh MacGriogair eile a'dèanamh ainm dha fhéin mar chreachadair ann an Srath Spé.²⁶ Tha an creachadair Dòmhnall MacDhòmhnaill - "Donald mc Ranald vc Allester termed the gawin kennin or quhyt faced stirk" (air neo *The Halket Stirk*) - a'nochdadh

---

²¹*Ibid.*, V, tdd.506-7.

²²*Ibid.*, VI, tdd.253-4, 256, 257, 274, 301, 304; Spalding *Memorials* I, tdd.437-446.

²³Spalding *Memorials* I, td.236; cuideachd *RPC* 2, VII, tdd.487-94.

²⁴Spalding *Memorials* I, tdd.208, 210, 244; II, tdd.338, 341.

²⁵*RPC* 2, VII, tdd.487, 488, 490, 492; Spalding *Memorials* I, tdd.298-9; II, tdd.5, 176, 237-8.

²⁶*Wardlaw MS*, tdd.486-9; cuideachd "Glenmore", *Highland Legends*, tdd.140-7.

gu math tric anns an dàrna leth de'n t-seachdamh linn deug; a-réir coltais, ghabh fear de na mic aige an tiotal as déidh a bhàis.²⁷ A bharrachd air a bhith a'gabhail orra fhéin ainmeannan a chéile, saoilidh mi gun robh an rud ceudna a'tachairt ann an càs nan òran; anns an riochd seo mothaichear do mar a tha tòrr dhiubh 'ga chur as leth a'phearsa a b'ainmeile dhiubh buileach, Dòmhnall Donn Mac Fir Bhoth Fhionntainn, fiù's 'nuair nach eil an t-adhmad a'dol idir idir leis na th'againn de dh'fhiosrachadh mu'n bhàrd fhéin.²⁸

Tha na creachadairean ud fìor thàbhachdach ann an eachdraidh na Gàidhealtachd airson aobhair eile cuideachd. Tha pearsa litreachail a'Ghàidheil ghasda, an gille eireachdail air a bheil anns a'Bheurla *the bonny Highland laddie*, a'tàrmachadh anntasan. Tha inbhe shònraichte aig a'phearsa seo anns an litreachas, seach gum b'ann air bonnstéidh dealbh a'Ghàidheil ghasda a chaidh a'bharail romansach mu na Gàidheil a thogail, barail a tha air a bhith air leth drùidhteach ann an eachdraidh aobhar nan Seumasach, agus gu dearbh ann an eachdraidh an romansachais air fad. Tha buaidh air leth aige sin air beachdan nan coigreach m'ar deidhinn, agus, a cheart cho cinnteach, air féin-ìomhaigh nan Gàidheal fhéin; déiligear ris a-rithist nas fhaide 's a'chaibideil.

Cha bu chòir dhuinn coimhead air na creachadairean ud mar nach robh annta ach céinich bhrùideil a dhèanadh am bithbeò le bhith a'gabhail brath air an co-chreutair. Ann an càs Sheumais Ghrannnd, faodar a ràdh gun do dh'fhuiling e air sgàth's mar a thug e a-mach ceartas air a nàmhaid a-réir seann chòras nam folachd, còras a bha ùghdarrais Dhun-Éideann a'dèanamh an dìchill cur às dha. Bha buidheann nan Griogarach a'sabaidh 'na aghaidh a-réir an aon chòrais, o chionn's gun do mharbh na Granndaich an ceannard aca. Mar sin, bha na creachadairean mar gum biodh fhathast ag obrachadh taobh-a-staigh riaghailtean an t-seann shaoghail aig àm 'nuair a bha cumhachd lagh a'phrìomh-bhaile a'greimeachadh air feadh na rìoghachd.

---

²⁷OTA GD 112/39/106/7 (12/9/1660: Sir Iain Caimbeul Ghleann Urchaidh gu Morair Glencairn); airson tuilleadh mu'n Ghamhainn Cheann-fhionn, faic Fraser, *Chiefs of Grant I*, tdd.280-2; Hopkins, *Glencoe and the End of the Highland War*, tdd.29, 37n.49, 393n.210; cuideachd tdd.31-2, 60, 320, 379. Airson fàs na creachadaireachd as déidh an Athaiseig, faic *ibid.*, tdd.28-9; David Stevenson, *Alasdair MacColla and the Highland Problem in the Seventeenth Century* (Edinburgh, 1980), tdd.281-3; cuideachd (ged nach eil mi a'dol leis a'mhìneachadh aige) Allan I. Macinnes, "The Impact of the Civil Wars and Interregnum: Political Disruption and Social Change within Scottish Gaeldom" ann an Rosalind Mitchison agus Peter Roebuck (deas.), *Economy and Society in Scotland and Ireland 1500-1939* (Edinburgh, 1988), td.69; idem., "Repression and Conciliation: The Highland Dimension 1660-1688", *SHR* 65 (1986), tdd.168, 169, 173, 175-6, 194.

²⁸Faic gu sònraichte ÓB 73: *A Mhairghread òg, 's tu rinn mo leòn* ("Òran an Amadain Bhòidhich") agus ÓB 81: *Thogainn fonn gun bhith trom* ("An nighean donn a bha'n Cataibh"). A-réir coltais, tha an aon rud a'tachairt le cuid de na h-òrain a thathas 'gan cur as leth Iain Luim.

Chunnacas mar a ghlac na h-euchdan aca aire a'mhórshluaigh; ann an dòigh air choireigin bha iad a'freagairt air miann macmeanmna a'phobaill, agus an saoghal bho shean, saoghal nam blàr 's nam folachd, a'dol a dholaidh fo bhuaidh làmhachas-làidir nan ùghdarras. Chithear bho sgeul mu Alasdair, maighstir MhicShimidh, gun robh na creachadairean a'glacadh macmeanmna na h-uaisleachd cuideachd. Bha e a'faireachdainn gun robh iarla Wemyss, fear-gléidhidh Ùisdein, morair òg MhicShimidh, 'ga leigeil seachad 'nuair a bha e air aoigheachd aige ann an 1646:

is I be thus used any longer, and that you provoke me to return north again, I will purchase for my selfe, and turn John Dow Gare among yow at last. My Lord Weemes could not understand what he meant by John Dow Gare, and asked Mr. William Fraser [Fear Fhopachaidh] who this was? He told his Lordship that this John was a notorious leading robber and outlaw that troubled all the North with excursions, and never traveled without 20 stout fellowes attending him well armed, put a tax uppon townes and villages as he went through, and made all comon with him, bribing him with loane and soumes of money; and, my Lord, yow will do well to mollify his temper and prevent his youthly forward and froward designs, for if he once take it in his head being my Lord Lovats sone, he will get many to follow him, and if he join with the rebels, he may creat trouble enough and anger yow all.²⁹

Air sgàth a ghearain, rinneadh caiptein de'n ghille òg ann an réisimeid Leslie.

Bha an dòighbeatha a lean na laochain ud gu sònraichte tarraingeach ann an sùilean nan Gàidheal, 's iad a'seasamh còirichean na gaisgeileachd agus na cinneadalachd, a'coilionadh ròil thraidiseanta a bha na cinncinnidh a-nis gu ìre mhóir air leigeil seachad. Tha e follaiseach bho na h-òrain a rinn na creachadairean nach robh seo idir an anfhios aca fhéin; fiù's nach do bhrosnaich iad an dealbh ud troimh nòsmhaireachd ghaisgeil an cuid rann. Mar a chunnacas, ge-tà, cha b'ann a-mhàin ann an roinn an lagha a bha am mórshluagh a'faireachdainn cumhachd fhàsmhor an riaghaltais. Bha na h-oighreachdan air a'Ghàidhealtachd 'gan athchòireachadh a-réir prionnsapail na malairteachd, gu seachd sònraichte troimh bhith ag àrdachadh a'mhàil; bha an fhorbairt seo a'bagairt beul-fodha air na buadhan a bha, ar leo, mar bhithbrìgh nàdar a'Ghàidheil. Tha deagh chliù nan creachadairean a'tàrmachadh cha b'ann a-mhàin ann am mìchinnteachd nan Gàidheal mu'n ròl a bhiodh aca 's an àm ri teachd, ach cuideachd anns an t-suidheachadh éiginneach a dh'fhuiling tòrr dhiubh air sgàth's mar a b'fheudar do na maighstirean aca barrachd brìogh airgid a thoirt às an cuid dhùthchas.

---

²⁹Wardlaw MS, td.324.

Feumar tuigsinn cuideachd gur e gné ùr a th'anns na creachadairean ud. Roimh'n àm ud, gu dearbh ré Linn nan Creach, gheibhear sgeulachdan anns a'bheulaithris mu iadsan a bha a'fuireachd air iomall a'choluadair, anns an fhàsach; ach mar bu thrice, a-réir nan sgeulachdan, bha iad beag, mìthaitneach 'nan coltas, fiù's caran eagalach, sealgairean nach do chaill amas a-riamh, air an cuireadh an ceannchinnidh feum aig àm na h-éiginne. Ann am beulaithris caochladh àiteannan air a'Ghàidhealtachd gheibh sinn iomradh, mar eisimpleir, air Dubh-Shìth, air Dòmhnall Cam, air Iain Beag nan Saighead, air Iain Beag mac Anndra, air Gille Pàdara Dubh. Anns an t-seachdamh linn deug, ge-tà, chithear a'cheud làrach de dhealbh ùr mu fhear na fàsaiche - pearsa òg deas tapaidh, pearsa romansach a bha air leth tarraingeach do na boireannaich. Gu dearbh, a'tòiseachadh leis na h-òrain Ghriogarach, tha àite sònraichte aig na boireannaich anns na h-òrain a rinneadh 'nan lùib. Feumar cumail an cuimhne gun deach na h-òrain a chur ri chéile anns a'cheud àite mar bholsgaireachd gus deagh-ghean an t-sluaigh a chosnadh do na creachadairean fhéin, 's iad an déidh am fearann dùthchais 's an inbhe bu dual dhaibh a chall. Anns an riochd seo, 's ann uabhasach fhéin inntinneach a tha a'phàirt fhàsmhor a bh'aig na boireannaich mar chuspairean anns a'ghné bàrdachd a chumadh m'an deidhinn.

EÀRR-RÀDH II

DÒMHNALL DONN, MAC FIR BHOTH FHIONNTAINN

Cha robh air a'Ghàidhealtachd r'a linn creachadair a b'airde cliù a-measg an t-sluaigh na Dòmhnall Donn, Mac Fir Bhoth Fhionntainn. Air cho meanmnach 's a tha 'obair, chan ann às leth na dheachd e de bhàrdachd, chanainn, a tha e airidh air àite sònraichte anns an litreachas, ach seach gun do chum e 'na bheatha dhéineasach 's 'na bhàs cianail eisimpleir a dh'fhadadh aigne a'mhórshluaigh anns an àm ri teachd.

Tuigear gun robh inbhe àraidh aig na creachadairean a-measg na tuatha co-dhiù ré nan ceud bliadhna eadar meadhon an t-seachdamh agus meadhon an ochdamh linn deug, agus seo cha b'ann a-mhàin anns na ceàrnaidhean na bu doruigsinne do neart na Galldachd, anns an robh an cleachdadh ud fhathast 'ga chumail air chois. Ann a bhith a'cur às àicheadh cumhachd an lagha bho dheas agus gearasdain nan dearganach, 's iad a'cumail, nam b'fhìor, ri nòs an sinnsear a dh'aindeoin bagraidhean an riaghaltais agus, gu dearbh, nan ceann-chinnidh aca fhéin, bha a'bhuidheann seo - car coltach ris na spùilleadairean-rathaid co-aimsireach ann an Sasainn - a'cosnadh urraim air leth anns an dùthaich a lean riutha ann an òrain agus ann an sgeulachdan fad dà cheud bliadhna. Air tàilleabh an airletheachais bho'n t-sluaigh, 's iad ann an aon dòigh a cheart cho samhachail de phearsa an fhir aonair ris na buill de'n uaisleachd a chunnacas mar-thà, bu bheag an t-iongnadh ged a dh'éirich sgeulachdan romansach 'nan lùib. Tha roinn mhór bàrdachd air sgeul a chaidh a dheachdadh, a-réir na beulaithrise, le creachadairean timcheall air deireadh an t-seachdamh linn deug; tha a'chuid as motha dhith air 'ainmeachadh, as bith an ann le còir no nach ann, air Dòmhnall Donn, Mac Fir Bhoth Fhionntainn.¹

'S mathaid gur e an cuspair-deuchainn ùr de'n ghaisgeileachd a choilion an creachadair an sùilean a'mhórshluaigh an ceanncrìch as sònraichte m'an deidhinn. 'S e sin, a-réir nan sgeulachdan co-dhiù, mar a bhuannaich Dòmhnall Donn cridhe nan iomadach leannan, agus, gu dearbh, mar a fhuair e bàs air sgàth a'ghaoil. Tha e follaiseach bho na tha air sgeul de'n obair aige gun robh am bàrd gu math àilleasach an iomhaigh romansach aige fhéin a chumail suas a-measg an t-sluaigh. 'S an riochd sin, faodar a ràdh gun robh a chuid bàrdachd, ann an aon dòigh co-dhiù, a h-uile buille cho cuimsichte 's a bha obair a dhà nàmhaid á Bràigh Lochabar Iain Lom - b'e Dòmhnall Donn a mharbh an t-aona mhac aige - agus Gilleasbaig na Ceapaich. Ann a bhith a'tairgsinn do'n tuath, ann an riochd na bàrdachd, an seòrsa pearsa, 'nam

---

¹Déiligidh Somhairle Mac Gill-Eain 'na aiste air a'bhàrd ann an Ris a'Bhruthaich: Criticism and Prose Writings (Stornoway, 1985), tdd.211-34 leis an iomadach trioblaid an lùib cheistean na h-ùghdarachd.

beachdsan, a chosnadh deagh ghean aig an t-sluagh, bha gach fear a'seamh nan còirichean aige fhéin. Ged a bha inbhe air leth aig bàrdachd Iain Luim anns a'bheulaithris, b'iad òrain Mhic Fir Bhoth Fhionndainn an fheadhainn bu thrice a ghabhadh an cois na cagailte, mar a chithear bho'n iomadach breacadh eugsamhail dhiubh a chaidh a chlàradh leis an luchd-cruinneachaidh cha b'ann a-mhàin ann an Lochabar, ach air feadh na Gàidhealtachd. B'iad blàthchridheachd agus romansachd nan oibrichean a dh'aobharaich an fhéill seo; ach feumaidh gun robh ealain àraidh seachad air a'chumantas aig a'bhàrd ann a bhith a'tionnsgnadh fhonn - cuimhnichear anns an riochd sin gum b'urrainn dha, a-réir na beulaithrise, an clàrsach a sheinn cuideachd.² Nise, bheirear an aire cuideachd do'n bhriathrachas - mar bu thrice cha do ghabh Dòmhnall Donn ris a'chruaidh-Ghàidhlig idir 'na obrach. Tha seo a'fàgail na cainnte aige tòrr nas shluaghaile; tha barrachd suaip aig na h-òrain ris a'bhanabhàrdachd ghaoil na ris a'ghné bàrdachd a thàrmaich anns an fhilidheachd a dheachdadh leis na co-aoisean bho'n aon aicme aige fhéin. 'S ann le sùil air éisteachd agus, gu dearbh, aithriseachd bhoireanta a chumadh caob mór de'n obair aige; cuimhnichear gum b'iad na boireannaich, aig deireadh a latha, anns an robh a dhòchas:

Nam biodh fios mi bhith 'n sàs.
Gun dùil ri fuasgladh gu bràth,
'S lìonmhor ghabhadh mo phàirt 's an uair so.

'S iomadh maighdean ghlan, ùr,
Chluinnteadh faram a gùin,
A chuireadh na crùin gu m'fhuasgladh.

Gu bheil té dhiubh 'n Srath Spé
'S nam biodh fios aice féin,
Nàile, chuireadh i ceud gu luath ann.³

Chunnacas mar-thà mar a bha cuid co-dhiù de'n ghinealach de chreachadairean a bha aig àirde an cumhachd ré nan 1630an a'cleachdadh ìomhaighe romansaiche airson an cliù a thogail a-measg na tuatha. Anns an obair Dhòmhnail Duinn fhéin, ge-tà, tha gnìomhachd shònraichte 'ga coilionadh le gràdh nam ban: faicibh, mar aon

---

²GB, td.171.

³ÓB 78: *Mìle mallachd do'n òl*, ann am breacadh an Stiùbhartaich [S, td.353]. Tha rann a bharrachd ann an GB, td.122:

Tha téile 'm Bràigh Màrr
'S nam biodh fios aice mar tha,
Nàile, chuireadh i dhà ri cluas sin.

eisimpleir, deireadh a mholaidh d'a dhlùthcharaid Dòmhnall Caimbeul, esan a bha 'na phìobaire aig Gilleasbaig na Ceapaich, far a bheil e 'ga luaidh seach gun d'fhuair e a mhiann a-measg na cloinn-nighean:

Thugadh bean leat bho'n Bhreugaich
'S an cluinnt' beucadaich mheang.

'S ro mhath b'aithne dhomh 'n nighean
A bha 'cridh' ort an geall;

Anns a'ghleannan bheag laghach,
'S am biodh tu tadhal os n-àird.⁴

Gheibhear ann an òrain Dòmhnail Dhuinn, ma-tà, coincheap ùr de'n t-sàr ghaisgeachd Ghàidhealaich, 's e 'ga dhealbhadh fhéin mar spalpaire basdalach, cùirteir cho math ri ceatharnach. Tha seo soilleir anns an òran *Nach b'fhèarr leat mi agad*⁵, far a bheil - co-dhiù anns an aon leagan a tha air sgeul dheth - rannan bho'n òran aig Fearchar mac Iain Òig 'ga mheasgachadh leis. Bho'n seo, tha e coltach gun robh an creachadair - as bith am b'e Dòmhnall Donn a rinn e ann an darribh - a'dèanamh feum de dh'fhonn an t-seann òrain gus a theachdaireachd fhéin a chur do'n mhórshluagh:

Nach b'fhèarr leat mi agad
No mac breabadair beò?

Gar an deanainn dhuit fighe
Bhiodh sìtheann mu d' bhòrd.

Gum biodh fuil an daimh chabraich
Ruith ri altan do mheòir.

Is i do nighean-sa 'Dhonnchaidh
Chuir an truime-cheist mhòr orm.

Air an d'fhàs an cùl bachlach,
'S a dhreach mar an t-òr.

Cha b' e dìreach a' bhruthaich
Dh'fhàg mo shiubhal fo leòn.

No teas an là ghréine
Ged a dh'éirich i orm.

Ach cur is cathadh fo m' fhéusaig

---

⁴ÓB 80: *Slàn iomradh do m'ghoistidh.*

⁵ÓB 79.

'S nach léir dhomh mo bhròg.

Dé cha léir dhomh nas fhaig dhomh -
Fiù's am bata 'nam dhòrn.

Ged a cheannaich mi 'm buideal
Chan fhaigh mi cuideachd 'ga òl...

Nise, mar a thubhairt mi shuas, tha a'mheadrachd agus am briathrachas an-seo - agus, gu dearbh, an déiligeadh a tha aig a'bhàrd ris a'nòsmhaireachd chùirteil - tòrr nas samhlaiche de'n bhanabàrdachd air an tugadh sùil mar-thà, na de ghné a shaoilteadh fireanta r'a linn. Chithear 'na bhàrdachd sìnteag mhór 'ga gabhail ann am forbairt an litreachais, 's e a'tàthadh gnìomhachd agus gu ìre mhóir adhmaid bhoireanta ri stoc na bàrdachd fireanta. A-rithist, bheirear an aire gun robh a chuid obrach 'ga ghabhail a cheart cho math a-measg nam boireannach, agus seo 'na chomharraidh, 's mathaid, air mar a bha an dà shruth litreachail, agus an dà dheifir coluadair cho math, a'tighinn ri chéile r'a linn.

Faodar déiligeadh nas fhaide ris a'phuing seo. Anns an obair aige gheibhear measgachadh iongantach de'n dà chuid na nòis thraidiseanta de'n t-seann chòd ghaisgeil - no co-dhiù an toinneamh dheth a chuireadh gu buil anns a'ghanabàrdachd - agus cuspairean is tràchdadh a tha gu tur ùr anns an litreachas. Nise, cuimhnichear gun robhas aig an àm seo air a'Ghalldachd a'tòiseachadh a ghabhail ùidh anns a'Ghàidheal mar phearsa romansach. Tha William Donaldson a'dàtachadh a'cheud breacaidh de *The Bonny Highland Laddie* co-dhiù cho fada air ais ri Ionnsaigh nan Duitseach; b'ann timcheall air an aon àm a chlàradh an t-òran molaidh a thòisicheas "I hate a lazy lawland loun, I love a lusty highlandman."⁶

Chan eil e 'nam chomas ann an raointean cumhang na h-obrach seo làn tràchdadh a thoirt air fàs a'Ghàidheil romansaich ann an litreachas na Beurla. Cha tig às dhomh, ge-tà, beagan a ràdh m'a dheidhinn an-seo. Tha dà fhear-litreachais Ghallda - William Donaldson agus Murray Pittock - an déidh sàr chnuasachadh a dhèanamh air tùsalachd an fhigeir mar-thà.⁷ 'S e tha a'milleadh na teoirice orra, ge-tà, ach nach eil iad a'coimhead cho fada air ais anns a'ghnothaich 's a dh'fhaodadh iad, agus, eòlach ged a tha iad mu litreachas an t-sluaigh Ghallda, gu bheil iad an ìre mhath aineolach mu litreachas sluaghail Shasainn.

---

⁶William Donaldson, *The Jacobite Song* (Edinburgh, 1988), td.55.

⁷Faic *ibid.*, tdd.49-66; Murray G.H. Pittock, *Poetry and Jacobite Politics in Eighteenth-Century Britain and Ireland* (Cambridge, 1994), tdd.52, 57-8, 92-3, 141-3, 164-5.

Feumar tuigsinn, 'nuair a tha sinn a'déiligeadh leis a'Ghàidheal ghasda, gu bheil sinn a-mach air coincheap a thàrmaicheas chan ann ann an Dun-Éideann, ach ann am prìomh-bhaile Lunnainn. 'Ga chur gu sìmplidh, cha robh coluadar Dhun-Éideann cho soifisticeach aig an àm ud - gu dearbh, bha ear-thuath na h-Albann agus a'Ghàidhealtachd fada air thoiseach air a-thaobh inbhe cultaraich - 's gun cruthaich e an leithid de dh'fhigear: chaidh a thoirt suas do'n Ghalldachd as déidh dha bhith 'na fhasan romansach ann an Sasainn an-toiseach. Chunnacas mar-thà anns an rann de'n bhalanta *Gilderoy* a nochdas an-toiseach ann an cruinneachadh Pinkerton⁸ - ged a tha e gun teagamh tòrr nas aosda na sin - gun robh buille shònraichte 'ga cur air cho mìGhàidhealach 's a bha éideadh a'chreachadair:

O sic twa charming een he had,
A breath as sweet's a rose;
He never wore a Highland plaid,
But costly silken clothes...

Nise, tha a'cheud làrach de dh'òrain Ghàidhealach a'nochdadh an-toiseach anns na 1650an: bho na h-ainmeannan a thugadh orra, tha e follaiseach gun tàinig iad air ais le saighdeirean Sheanaileir Monck.⁹ Thairis air an ath dhà dheichead, theann òrain Albannach ri fàs na bu mhiadhaile aig an t-sluagh - agus aig muinntir an fhasain cuideachd.¹⁰ B'ann gu sònraichte bho na 1670an air adhart a thòisich an fhéill air an *Scotch song*, air neo an *Scotch snatch*. B'e Thomas D'Urfey gu h-àraid a sgaoil iad 'na dheilbh-chluich, 's iad mar eadar-sheallaidhean, 'gan gabhail le pearsannan aig nach robh gnothaich sam bith ri Alba. Ghabh sgrìobhadairean eile ris an nòs seo: nochdaidh e ann an obair aig Aphra Behn agus John Lacy cuideachd. Ged a tha iad sin mar phàirt de dheilbh-chluich, seasaidh na h-òrain ud leo fhéin cuideachd. Gu dearbh, tha na leabhraichean-ciùil de'n àm ud loma-làn òran a tha "Albannach" 'nan gné: tha e fìor iongantach nach eil luchd-litreachais na Galldachd air ùidh sam bith a ghabhail annta mar-thà.¹¹ Nise, bha a'chuid mhór dhiubh sin dèante le breacadh de

---

⁸Anns an riochd seo, mothaichear nach eil luaidh idir air an fhéileadh a bhith air na pearsannan Albannach air an stéidse ann an Sasainn roimh àm an Athaiseig: faic an leabhar luachmhor aig James Orr Bartley, *Teague, Shenkin and Sawney: Being an historical study of the earliest Irish, Welsh and Scottish characters in English plays* (Cork, 1954), tdd.80-1.

⁹Faic Hyder E. Rollins, *Cavalier and Puritan: Ballads and Broad-sides Illustrating the Period of the Great Rebellion 1640-1660* (New York, 1923), tdd.70, 315.

¹⁰Faic, mar eisimpleir, Hyder E. Rollins, *An Analytical Index to the Ballad-Entries (1557-1709) in the Registers of the Company of Stationers* (Hatboro, Penn., 1967), àirn. 222, 2666 agus 2757.

¹¹Gheibhear dearbhadh air cho féillmhor 's a bha na h-òrain ud anns na cruinneachaidhean aig D'Urfey fhéin: mar eisimpleir, *Songs Compleat. Pleasant and Divertive; set to Musick* (London,

dh'fhacail bho'n Bheurla Ghallda orra. Tha e coltach, ge-tà, nach robh na Sasannaich a'dèanamh cus deifir eadar Goill is Gàidheil - gu dearbh, 'nuair a bhathas 'gan gabhail air an àrdùrlair, b'ann sgeadaichte ann an trusgan Gàidhealach a bha na seinneadairean. An-toiseach, nochd iad ann an triubhais breacain; anns an dealbh-chluich aig Aphra Behn bho 1689, *Widow Ranter*, gheibh sinn Gàidheal le féileadh air.¹² Nise, b'i an triubhais, leis a'phlaide, an t-aodach a dh'ùisnich na dròbhairean Gàidhealach 'nuair a chaidh iad gu deas.¹³ Mar sin, chan eil rian nach b'iad sin a spreag an ùidh a bh'aig na Sasannaich anns an éideadh seo an-toiseach. Cuimhnichear cuideachd gum b'ann anns a'Bheurla Ghallda a bhruidhneadh iad ris na ceannaichean. A-rithist, feumar cuimhneachadh air an fhuireach a bh'aig Seumas diùc York ann an Dun-Éideann. 'Nuair a thill e fhéin 's a chuid chùirtearan, bhitheadh e reusanta gun toireadh iad sìos leo sgeulachdan a bhrosnaicheadh romansachas mu na Gàidheil. Agus, aig a'cheann eile de'n choluadar, bha ceannaichean-siubhail á Albainn a'fàs na bu chumanta air rathaidean Shasainn. An dearbhadh bu thàbhachdaiche air a'bharrachd meas - no co-dhiù air a'bharrachd aire - a bhathas a'toirt do na Gàidheil ann an Sasainn mu'n àm ud, 's e siud an dealbh de'n chleasaiche ainmeil John Lacy a tha crochaichte ann an Hampton Court. Ann an 1675, a-réir an dàtachaidh air an dealbh fhéin, chaidh an ìomhaigh aige a pheantadh

---

1719), I, tdd.36-7 (The NORTHERN Resenter - *made to a Scotch Tune call'd Robin the Highlander*), 42-4, 53, 121, 148-9, 169, 254-5, 294-5, 304-5, 306-7, 326-7, 330-1; II, tdd.30-1, 83-5, 150-1, 159 (stéidhichte air "a bonny young Highland laddy"), 169-70, 200-1, 202-3, 228-9, 265, 268-9 (*The Honest HIGHLANDER's new Health to the QUEEN*), 302-3, 348 (*A PROLOGUE Spoken like a SCOTCH HIGHLANDER with a Sword and Target* - aig Preston ann an 1715); III, tdd.88-9, 225-6, 228-9, 230-1, 231-2, 233-4, 257-8, 259, 262-3, 279-80, 297-8, 307; IV, tdd.65, 90-1, 204-5, 211-12, 230-1, 271, 347-8; VI (á *Pills to Purge Melancholy*), tdd.25, 164-6, 274-6, 350-2, 359-60; cuideachd Hyder E. Rollins, *Pepys Ballads* III, 112, tdd.111-13; VI, 412, tdd.282-6; Wing J758-9A; S950All. Tha e coltach, ged nach eil lorg air an leabhar ann an Albainn, gun do chlòbhuail Henry Playford leabhar phort *The Highland Humours* timcheall air 1700: chan eil rian nach nochd cuid dhiubh a-rithist ann an leabhraichean D'Urfey. Airson féillmhoireachd phort Gàidhealach mu dheas aig an àm ud, faic Martin, td.240-1, 's e a-mach air muinntir an Eilein Sgiathanaich: "There are several of them who invent tunes very taking in the south of Scotland and elsewhere. Some musicians have endeavoured to pass for first inventors of them by changing their name, but this has been impracticable; for whatever language gives the modern name, the tune still continues to speak its true original; and of this I have been showed several examples." Airson na féillmhorachd de'n ghné *Anglo-Scots art song* ann an Albainn, faic Wise, "The Alternative Tradition in Scottish Poetry", tdd.280-1.

¹²Faic James Orr Bartley, *Teague, Shenkin and Sawney: Being an historical study of the earliest Irish, Welsh and Scottish characters in English plays* (Cork, 1954), tdd.149-51.

¹³Burt II, td.186: "this you have seen in London, and it is chiefly their Mode of dressing when they are in the Lowlands, or when they make a neighbouring Visit, or go anywhere on Horseback; but when those among them who travel on Foot, and have not attendants to carry them over the Waters, they vary it (a'phlaide) into the *Quelt*..."

le Michael Wright - no, bhitheadh e na b'fhìrinniche a ràdh, chaidh trì ìomhaighean dheth a pheantadh: tha Lacy ri fhaicinn ann an trì de na ròil a b'ainmeile a chluich e: an spalpaire Frangach Monsieur de Vice anns a'*Chountry Captain*, am pears'-eaglaise gruamach Scruple anns na *Cheats*, agus, ann an trusgan Gàidheal na h-Albann, an t-Albannach mosach mìchàilear Sauny bho'n dealbh-chluich a sgrìobh Lacy, 's e stéidhichte air *The Taming of the Shrew, Sauny the Scott*.¹⁴

Tha a'ghné òrain *The Highland Laddie* stéidhichte, a-réir gach coltais, air gné Shasannaich far a bheil an seinneadair - boireannach - a'dèanamh roghainn eadar caochlach shaighdeirean bho thall thairis, 's iad grànnda is mosach, agus deagh shaighdeir Shasainn. Tha na ceud bhreacaidhean de'n ghné ann an Albainn a'leantainn a'phàtrain seo, ach a-mhàin gur e an Gàidheal a bhuannaicheas an duais air a'cheann thall.¹⁵ Ann an càs na gnéithe mar a chaidh a sgaoileadh air a'Ghalldachd, ge-tà, chuireadh rithe coincheap a'Chéinich Uaisle (*the Noble Savage*), pearsa eile a thàrmaich ann an litreachas Shasainn.¹⁶ 'S e thàinig às, ann am briathran Murray Pittock, ach ìomhaigh a dh'aontaich:

sexual virility, hardy but honourable poverty and spiritual renewal. The Highlander was classless, since each was a "gentleman", and could thus well stand in symbolic relation to that cross-class group in both Highlands and Lowlands who refected the "parcel of rogues" who had "bought and sold" their country. Threadbare as he often was, the Highlander was a gentleman, due to his birth and honour alike. Here lay a nexus of "social bandit" oppositionalism, one of the roots of that

---

¹⁴Tha an dealbh 'ga riochdachadh ann an Ernest Law, Masterpieces of the Royal Gallery of Hampton Court (London, 1904); agus cuideachd mar dealbh 20 ann am Bartley, Teague, Shenkin and Sawney. Chaidh an dealbh-chluich seo, far a bheil an t-Albannach Sauny 'ga ùisneachadh an àite Grumio anns an obair thùsail, a chur air an àrd-ùrlar an toiseach ann an 1667. Tha e coltach gun do sgrìobh John Evelyn luaidh air an dealbh as déidh làimh 'na leabhar-latha airson 3s Dàmhair 1662: "his [Michael Wright] best in my opinion is Lacy the famous *Rossius* or Comedian, whom he has painted in three dresses, a Gallant, a Presbyterian minister, and a *Scots* highlander in his plod." [E.S. de Beer, The Diary of John Evelyn leabh. III (1650-1672), tdd.338-9] Bheirear an aire, ge-tà, gun robh cuid de na co-sheisean aige - gu mearachdach - de'n bheachd gum b'ann a'tagairt do "Theague" bho'n dealbh-chluich aig Robert Howard *The Committee* a bha an dealbhadair: faic Maidment agus Logan, The Dramatic Works of John Lacy, td.xv. Faic cuideachd Franz Weber, Lacy's Sauny the Scot und Garrick's Catherine and Petruccio im Verhältnis zu ihren Quellen (Rostock, 1901), tdd.8-10.

¹⁵Faic *The Coy Cook-maid: Holloway, The Ewing Collection* 45, td.62; agus na h-eisimpleirean ann an Donaldson, The Jacobite Song, tdd.55-7.

¹⁶Hoxie Neale Fairchild, The Noble Savage: A Study in Romantic Naturalism (New York, 1928), tdd.1-56.

"Jacobitism of the Left" understood by the Scottish Renaissance and now re-emerging as a historical concept.¹⁷

'S e seo pearsa a bha gu bhith gu math tàbhachdach ann an litreachas coluadair a bha iomagaineach mu na h-atharrachaidhean a bha a'tighinn air an dùthaich an lùib sgaoileadh na malairteachd ùire. Mar a thubhairt mi shuas, tha e a'tàrmachadh ann an òrain ghaoil; anns an riochd ud, tha e soilleir gun robh pearsa a'Ghàidheil a'fàs gu math tarraingeach ann an sùilean nam boireannach Gallda aig an àm-sa. Mar a chanas Burt:

But to return to the Marriages of the Highlanders,— Perhaps, after what has been said of the Country, it may be asked, what Lowland Woman would care to lead a Life attended with so many Inconveniencies? Doubtless there are those who would be as fond of sharing the clanish State and Power with a Husband, as some others are of a Name, when they sell themselves for a Title; for each of these Kinds of Vanity is very flattering: besides, there are many of the Lowland Women who seem to have a great liking to the Highland-men, which they cannot forbear to insinuate in their ordinary Conversation.¹⁸

Cha bhiodh luaidh air an t-Seumasachd idir ann am beachdan nam boireannach ud!

Tha coincheap a'*Highland Laddie* bunaiteach do'n litreachas Sheumasach, mar a chomharraicheas Donaldson agus Pittock a-mach. Ach bu chòir dhuinn gabhail ris nach robh e a'tàrmachadh ann an gnothaichean-stàite idir idir: 's ann a ghabh na Seumasaich ris a'ghné, agus rinn iad miotas dheth far a bheil an Gàidheal a'toirt air ais saorsa, toileachais agus féin-iomhaighe firinnich do bhoireannach - an Gall, mar gum biodh - 'nuair a bheir e leis i do'n dùthchas aige air a'Ghàidhealtachd.¹⁹ A-rithist, ge-tà, tha sgeul de'n leithid seo r'a fhaighinn aig bun deagh chuid de na h-òrain a b'ainmeile aig an àm-sa; agus tha a'bhui aca sin air an litreachas Ghàidhealach cho-aimsireach. Tha seo follaiseach anns na h-òrain a chuireadh ri chéile le Dòmhnall Donn agus Nighean Tighearna nan Granddach.

Gun a bhith a'dol ro dhomhainn 's a'chùis, chanainn gu bheil a'ghné pearsa a bha a'togail cinn anns na mithòrain Ghallda gu math faisg air an fhéindealbh a bha Dòmhnall Donn, a-measg chreachadairean eile, 's dòcha, a'gabhail air fhéin 'na chuid bàrdachd. Mar aon eisimpleir, tha mi a'gabhail ris gu bheil dlùthcheangal eadar gné

¹⁷Pittock, *Poetry and Jacobite Politics*, tdd.57-8.

¹⁸Burt II, tdd.216-17.

¹⁹*Ibid.*, tdd.141-3.

fhàsmhor òrain na Beurla Gallda agus co-dhiù aon rann anns an òran ghaoil le Nighinn Tighearna nan Granntach a thòisicheas, ann am breacadh Mhic-na-Ceàrdaich, *Tha mo rùn air a'ghille*:

'S math thig féile dhut 's an fhasan,
Boineid ghorm is còta breacain,
Osan gearr is trì chuir ghartan,
'S glas lann air do chruachan.²⁰

Chanainn gu bheil an ìomhaigheachd an-seo - agus bheirear an aire gu seachd àraidh do na briathran "'s an fhasan" - nas fhaide fo fhiachaibh aig an dealbh romansach a bha a'sior fhàs féilleil a-measg nan Gall, na bha i freumhaichte ann am miontuairisgeul air buill-airm a tha samhlachail de bhàrdachd mholaidh ann an litreachas na Gàidhlig. Tha fiù's blas de'n chollaidheachd a nochdas nas fhollaisiche ann an rann á breacadh de'n *Highland Laddie* leithid:

His Quiver hung down by his side,
His mien did show his bow was ready
Ten thousand darts flew from his Eyes
And all fell down before yr Lady.

A-rithist, tha deagh shuaip aig toiseach aon bhreacaidh de'n òran *Thogainn fonn gun bhith trom*²¹, bàrdachd a thathar gu tric ag ainmeachadh air Dòmhnall Donn, le loidhnichean anns *The Bonny Highland Laddie*:

Thogainn fonn gun bhith trom
Air an nighinn duinn a bha 'n Cataibh.

Latha dhomh 's mi falbh an fhraoich,
Fhuair mi'n fhaodail bha taitneach.

Fhuair mi 'n òg-ghruagach dhonn
Air an tom 's i buain dearcag.

Lùib mi i 'nam bhreacan fhéin,
Liom a b'éibhinn mar thachair.

Biodh sneachd ann 's gaoth-a-tuath,

---

²⁰ÓB 14: *Tha thu 'd mhac do Fhear Bhoth Fhionntainn* ann am breacaidhean eile.

²¹ÓB 81.

Faodar coimeas a dhèanamh eadar siud agus an rann:

O'er benty Hill with him I'll run
And leave my Lawland Kin and Dady
Frae Winter's Cauld and Summer's Sun
He'll screen me with his Highland Plaidy.²³

A-rithist, chan eil rian nach do chuireadh ri chéile "Lùib mi i 'nam bhreacan fhéin" gun am bàrd, às bith cò e, a bhith a'cuimhneachadh air loidhne a bha an ìre mhath samhlauchail de'n òran Ghallda, "Thoul't row me in thy tartan plaidy."²⁴

Anns an dol-seachad, chithear mar a bha na Gàidheil fhéin a'tuigsinn gu ro mhath na buille a bha an co-sheisean Gallda a'cur air an éideadh Ghàidhealach mar aodaich dhrùis-mhiannach, mar gum biodh, ann an rannan a rinn Mairghread nighean Lachlainn 'na moladh do dh'Ailean, Taoidhtear Bhròlais, 's i a-mach air an fhàilte chridheil a fhuair 'athair, Lachlann, agus Lachlann Fear Thorloisg, 'nuair a chaidh iad sìos a Dhun-Éideann air thosgair eachd bho'n chinneadh do Sheumas, diùc York, ann an 1679.²⁵ Bithidh e follaiseach cuideachd mar a tha eileamaid de rabhadh aice, 's i a'moladh d'a cuspair a bhith a'cumail suas cleachdaidhean a shìnnseirean:

Air an dol do Dhun-Éideann
Thug iad teite leo dhachaidh;
Ghlac Diùc Seumas air làimh iad,
'S dh'iarr a bhan-diùc a-steach iad.
Cha robh Gall 's cha robh Gàidheal
'N seòmbar clàraidh nan caisteal,
Nach do sheas air a'chabhsair,
Aig meud an geall air am faicinn.

Nuair a chunnacas na h-àrmuinn,
Na fìor Ghàidheil gun fhòtus,
Is nach d'iarr iad de dheise orra
Ach breacan is còta,
Is sgiath bhreac nam ball iomad
Air an slinnein gu comhrag,

²²HE III, 669-76; faic cuideachd I, 1097; III, 416. Cha chreid mi nach e sreathan car drabasta mar seo a sheachainn Eachann MacDhùghaill ann am breacadh dheth a thug e seachad ann an CMo XVI (1907-8), td.140.

²³Allan Ramsay, The Tea-Table Miscellany (Edinburgh, 1724), tdd. 169-70.

²⁴Tha Iain MacAonghais an déidh seo aithneachadh cuideachd [MacInnes, "Gaelic Poetry", td.300n.], ach gu mìfhortanach cha do sgrìobh e an còrr mu'n chuspair.

²⁵QB 251: *Chunnaic mise thu, Ailein*, "do dh'Ailean MacGillEathain, Taoiteir Bhròlais".

'S ann a thubhairt gach duine,
Siud a chulaidh tha bòidheach!

Càit' an robh iad 'san t-saoghal,
No an taobh seo de fhlaithneas,
Mac-samhail nan daoine ud?
Chan fhaodar am faighinn,
Mach o ghathaibh na gréine
Ann an speuraibh an adhair;
'S chan iarramaid airson sgàthain
Ach bhith 'n àite 'gan amharc...

Gur a càirdeach thu 'Lachainn
Thug an t-each a Strath Lòchaidh,
A thug ùmhlachd bho'n mharcach,
A thug 'ad is a chleòc dheth;
Ach cha b'fhiach leis an gléidheadh,
Ged bhiodh deiltreadh de'n òr orr'.
Ach am mathadh d'a ghillean
Dhèanamh iomairt is oil leo.

B'e an dòigh 's an d'fhuair e 'bhàs a chuir an seula air inbhe Dhòmhnaill Dhuinn mar an t-sàr ghaisgeach romansach. Tha e follaiseach bho na h-òrain a chraobhsgaoil e às a'phrìosan gun do romansaich e fhéin sgeul a ghlacaidh ann an dòchas gun cosnadh iad meas, truas, is cofhaireachdainn na h-éisteachd - agus, math dh'fhaoide, an t-airgead leis am buannaicheadh e 'shaorsa. Ged nach deach leis, chaidh a chliù mar mhàrtarach air tàilleabh a'ghaoil a sgapadh fad is farsaing anns a'bheulaithris, gu ìre's gun deach Òran an Amadain Bhòidhich - òran, 'nam beachdsa, aig nach eil cuid no gnothaich ri Dòmhnall Donn Mac Fir Bhoth Fhionntainn - 'ainmeachadh airsan a-réir an traidisein a tha gu math leanailteach fòs.²⁶ Is còir cumail an cuimhne, fiù's bho'n bheagan fianais a tha air fhàgail againn m'a dheidhinn, nach robh a'chùis idir cho aontaobhach, agus nach robh e idir cho toillteanach air ainm a'chùirteir, 's a tha na h-òrain aige a'tagradh. Tha an traidisean a'fàgail air gum b'esan a ghoid "an nighean donn a bha'n Cataibh"; mharbh e Mac Iain Luim anns an t-sabaid air an Drochaid Árd; chaidh a chur an gréim as déidh dha smùid a ghabhail ann an sabhal.²⁷ Cha robh e eadhon eireachdail 'na choltas - tha fhios gun robh a'bhreac air, airson aon rud; gu dearbh, nam b'esan a chum na loidhnichean "Ged is crom leibh mo cheann/'S ged is cam leibh mo chasan" bho "An

---

²⁶Faic Somhairle MacGill-eain, *Ris a'Bhruthaich*, tdd.231-3.

²⁷Airson naidheachdan anns a'bheulaithris m'a dheidhinn, faic William Mackenzie, "Leaves from my Celtic Portfolio, first series", *TGSJ* 7 (1877-8), tdd.56-7; William Mackay, *Urquhart and Glenmoriston* (Inverness, 1893), tdd.187-90, 487-9; Alexander MacDonald ("Gleannach"), *Song and Story from Loch Ness-side* (1914, clòbhualte às ùr, Inverness, 1982), tdd.79-91.

Nighean Donn bha'n Cataibh", dh'fhaodadh gun robh e tòrr na bu ghrànnda na siud fhéin. Gidheadh bhuannaich e sàr ainm a-measg a chodhùthchasach, an dà chuid ann a bhith, a-réir coltais, a'seasamh còirichean a'mhithshluaigh, agus cho math troimh'n fhéincliuthachadh agus troimh'n fhéindearbhadh a chuireadh gu buil 'na bhàrdachd. Tha e inntinneach, mar sin, gun do thagh e am bitheantas, a dh'aindeoin inbhe a theaghlach, nòis a bha gu math samhlachail de'n bhanabhàrdachd 'nuair a rinn e 'òrain ghaoil. A cheart cho comharraichte, 's e 's gun do làimhseachadh leis fhéin, agus le 'leannan, an t-seòrsa ìomhaigheachd a bha a'fàs féilleil ann am mithòrain na Beurla Gallda aig an aon àm. Tha àrdachadh agus romansachadh a'chreachadair mar shàr chùirteir ann an dualchas na Gàidhealtachd bho dheireadh an t-seachdamh linn deug suas co-ionann ri forbairt cheudna a bha a'tachairt a-thaobh pearsa a'Ghàidheil fhéin aig an aon àm air a'Ghalldachd. 'Nam bharail, bha Dòmhnall Donn - agus 's mathaid a chosheisean cho math - a'cur na h-ìomhaigheachd ùire Gallda seo gu buil, 'ga h-eadarfhisge ri molaidhean traidiseanta bho'n chòd ghaisgeil, is iad a'feuchainn ri deagh ghean an t-sluaigh a bhuannachadh. Coltach ris na h-òrain bho dheas, bha an obair acasan cuimsichte an toiseach air éisdeachd bhoireanta.²⁸ Bha romansachd na banabhàrdachd agus nam mithòran Gallda 'gan toirt ri chéile; 's e thàinig às, chanainn, ach gné gu tur ùr anns a'bhàrdachd fhireanta, ceudlùth de'n t-seòrsa obrach a tha air soirbheachadh gu ruige an latha an-diugh ann an litreachas an t-sluaigh.

---

²⁸Faic, anns an riochd seo, na binnean a thugadh a-mach air 13s Faoilleach 1702, 's iad gléidhte bho leabhar-cùirte uachdaranachd a'Ghrànndaich ann an William Crawford, The Court Books of the Regality of Grant: A True Statement of their Contents (Banff, 1897), gu sònraichte td.16: "Margaret Bayn, dochter to Patrick Bayn, sometime in Inchstomach, brought from the prison at Castle Grant, was apprehended within Strathspey for several delinquencies, especially for haunting with the Halket Steir and Glendry [*sic* - ?sundry] broken men and Keithren. To be brought to the Regality Cross at Grantown tomorrow, 14th inst., and bound thereto, and her bodie made bear from the belt upwards, and scourged by the hangman with thratie stripes, and ane of her ears cutt off, and she to be then banished out of Strathspey for ever."

TOBRAICHEAN**I: LÀMHSGRÌOBHAIDHEAN****Armadal, Sléite, an t-Eilean Sgitheanach****Ionad Chlann Dòmhnail**

Tasgaidhean Chlann Dòmhnail Shléite (DS)

Dun-Éideann**Leabharlann Nàiseanta na h-Albann (LNA)**

Black, Ronald. "The Gaelic Manuscripts of Scotland", 2 leabhn. ("I: Classical Gaelic, Irish and Welsh MSS in the NLS"; "II: Scottish Gaelic MSS in the NLS; III: Other MSS"), lethbhreac gun chlòbhualadh.

Adv.72.2.13 (leabhran Alasdair mhic Mhaighstir Alasdair)

Adv.72.2.15 (leabhran Uilleim MhicMhurchaidh)

Adv.73.2.2 ("Cruinneachadh Mhic an Tuairneir")

Adv.73.2.16 (bàrdachd Oiseanach)

LS 82

LS 295 (Cruinneachadh Walter Blaikie)

LS 976 (Pàipearan Caimbeulaich EarraGhàidheil)

Tasgaidhean Chlann Choinnich Dhail-Mhinn:

LS 1128 (Alasdair MacCoinnich, mac Iain MhicCoinnich Dhail-Mhinn)

LS 1275 (Frisealaich)

LS 1277 (Frisealaich)

LS 1303 (Mac Mhic Ailein)

LS 1305 (Mac Mhic Raghnaill)

LS 1307 (litrichean Dhòmhnail a'Chogaidh)

LS 1313 (Dòmhnallaich)

LS 1315 (Clann Choinnich Aichealaidh)

LS 1316 (Clann Choinnich na Comraich)

LS 1333 (Clann Choinnich na Cùile)

LS 1334 (Clann Choinnich na Cùile)

LS 1343 (Clann Choinnich Ghrinneirt)

LS 3784 (pàipearan an Urr. Dotair Aongais Iain MhicDhòmhnail)

LS 7014 (litrichean do'n cheud mharcas Tweedale)

LS 7015 (litrichean do'n cheud mharcas Tweedale)

LS 14876 (Cruinneachadh Ailein a'Chnuic)

Acc.9711, bucas 2, 2-4 (Cruinneachadh Uilleim MhicMhathain: LSS na Dòimhidh, leabhn.1,2,4)

Oifis Tasgaidhean na h-Albann (OTA)

GD 112 (tasgaidhean Mhic Cailein 'ic Dhonnchaidh, iarlachan Bhraghaid Albann)

GD 201 (tasgaidhean Dòmhnallaich Bheinn nam Faoghla agus Mhic 'ic Ailein)

GD 406 (tasgaidhean marcais Hamilton)

Leabharlann Oilthigh Dhun-Éideann (LOD)

CW (pàipearan James Carmichael Watson)

Cruinneachadh Laing

Sgoil Eòlais na h-Albann (SEA)

FT (Fuaim-Tasgaidh na Sgoile)

Leabhraichean Chaluim MhicGillEathain

LSS Dhòmhnail Iain MhicDhòmhnail

LS na Dòirnidh leabhar 3

LS Thorloisg

Tasgaidhean Caitligeach na h-Albann (TCA)

BL (Blair Letters)

Glaschu**Leabharlann Oilthigh Ghlaschu (LOG)**

LSS MhicLathagain

Nota:

Chaidh caochladh làmhsgriobhaidhean a chur gu feum airson an tràchdais. Air sgàth nan cìsean, 's iad eagallach àrd, a thathas a' cur air sgoilearan, cha do rinn mi tadhal air Tasgaidhean Chlann Leòid na Hearadh ann an Caisteal Dhun Bheagain: tha tòrr dhiubh sin clòbhuailte co-dhiù ann an Canon Roderick C. MacLeod, The Book of Dunvegan, being documents from the muniment room of the MacLeods of MacLeod at Dunvegan Castle, Isle of Skye (2 leabh., Third Spalding Club, Aberdeen, 1938-9) [BD]; gheibhear barrachd fiosrachaidh ann an Clàr Nàiseanta nan Tasgaidhean Albannach. A-rithist, bhitheadh e gu math duilich dhomh faighinn a-steach gu Tasgaidhean Mhic Cailein Mhóir ann an Caisteal Inbhir Aora, ged a tha cùisean a'coimhead nas dòchasaiche a-nis. Tha dà chruinneachadh eile ann a dh'fhaodadh a bhith gu math feumail do dh'eachdraichean na Gàidhealtachd a bhios a'déiligeadh ris an tréimhse bho thoiseach an ochdamh linn deug air adhart. 'S iad sin Tasgaidhean Diùc Athaill ann an Caisteal a'Bhlàir, agus Tasgaidhean nan Stiùbhartach ann an Windsor Castle. Gu dearbh, gabhaidh tòrr treabhaidh a dhèanamh fhathast.

II: LEABHRAICHEAN AGUS AILT

An Account of the Rise, Constitution and Management of the Society in Scotland for Propagating Christian Knowledge, Edinburgh, 1720.

An Account of the Society in Scotland for Propagating Christian Knowledge From its commencement in 1709. In which is included, the present state of the Highlands and Islands of Scotland with regard to Religion, Edinburgh, 1774.

Albion, Gordon. Charles I and the Court of Rome, London, 1935.

- Anson, Peter Frederick. The Catholic Church in modern Scotland, 1560-1937, London, 1937.
- Baillie, Robert. Letters and Journals, 3 leabhn., Bannatyne Club, Edinburgh, 1841-2.
- Bannerman, John. "The Lordship of the Isles." Scottish Society in the Fifteenth Century, deas. Jennifer M. Brown, London, 1977, 209-240.
- . "Gaelic Endorsements of Early Seventeenth-Century Legal Documents", Studia Celtica 14-15 (1979-80), 18-33.
- . "Literacy in the Highlands." The Renaissance and Reformation in Scotland: Essays in Honour of Gordon Donaldson, deas. Ian B. Cowan agus Duncan Shaw, Edinburgh, 1983, 214-35.
- . The Beatons: a medical kindred in the classical Gaelic tradition, Edinburgh, 1986.
- Barron, Evan MacLeod. The Scottish War of Independence: A Critical Study, 2na deas., Inverness, 1934.
- Barrow, G.W.S. "The lost Gàidhealtachd of medieval Scotland". Gaelic and Scotland Alba agus A'Ghàidhlig, deas. William Gillies, Edinburgh, 1989, 67-88.
- Bartley, James Orr. Teague, Shenkin and Sawney: Being an historical study of the earliest Irish, Welsh and Scottish characters in English plays, Cork, 1954.
- Bergin, Osborn (deas. David Greene agus Fergus Kelly). Irish Bardic Poetry, Dublin, 1970.
- Bil, Albert. The Shieling 1600-1840: The Case of the Central Scottish Highlands, Edinburgh, 1990.
- Black, Jeremy. European warfare 1660-1815, London, 1994.
- Black, Ronald. "A Manuscript of Cathal Mac Muireadhaigh", Celtica 10 (1973), 193-209.
- . "Colla Ciotach", TGSI 48 (1972-4), 201-43.
- . "The Genius of Cathal MacMhuirich", TGSI 50 (1976-78), 327-66.
- . "The Gaelic manuscripts of Scotland". Gaelic and Scotland Alba agus A'Ghàidhlig, deas. William Gillies, Edinburgh, 1989.
- . "A Scottish Grammatical Tract, c.1640", Celtica 21 (1990), 3-16.
- Botfield, Beriah (deas.). Original Letters relating to the Ecclesiastical Affairs of Scotland, 2 leabhn., Bannatyne Club, Edinburgh, 1851.
- Bottigheimer, Karl. "The Failure of the Reformation in Ireland: Une Question Bien Posée", Journal of Ecclesiastical History 36 (1985), 196-207.
- Bradshaw, Brendan. "Native Reaction to the Westward Enterprise: a case-study in Gaelic ideology." The Westward Enterprise: English Activities in Ireland, the Atlantic and America 1480-1650, deas. K.R. Andrews, N.P. Canny agus P.E.H. Hair, Liverpool, 1978, 66-80.
- . The Irish Constitutional Revolution of the Sixteenth Century, Cambridge, 1979.
- . "Nationalism and historical scholarship in modern Ireland", IHS 26 (1989), 329-51.
- . "Geoffrey Keating: Apologist of Irish Ireland." Representing Ireland: Literature and the origins of conflict, 1534-1660, deas. Brendan Bradshaw, Andrew Hadfield agus Willy Maley, Cambridge, 1993, 166-90.

- Brady, Ciaran. "Conservative subversives: the community of the Pale and the Dublin administration, 1556-86." Radicals, Rebels & Establishments: Historical Studies XV, Belfast, 1985, 11-32.
- Brewer, John. The Sinews of Power, London, 1989.
- Breatnach, R.A. "The End of a Tradition: A Survey of Eighteenth Century Gaelic Literature", Studia Hibernica 1 (1961), 128-50.
- Bristol, Nicholas. "A Fortunate Alliance: Relations between the families of Coll and Macleod in the 17th and 18th centuries", NQSWHIHR 2 (Céitean 1973), 6-7.
- Bristol, Nicholas Maclean. "The O'Muirgheasain Bardic Family", NQSWHIHR 6 (Màirt 1978), 3-7.
- . "Herring Fishing off the Hebrides in the seventeenth century", NQSWHIHR 8 (Dùbhlachd 1978), 9-12.
- . "Maclean Family Manuscripts", NQSWHIHR 10 (Dùbhlachd 1979), 3-12; 11 (Màirt 1980), 10-18.
- . Hebridean Decade: Mull, Coll and Tiree 1761-1771, SWHIHR, Inverness, 1982.
- . "A Campbell Lament for Inverlochy", NQSWHIHR 27 (Lùnasdal 1985), 12-17.
- . "The MacLeans from 1560-1707: A Re-appraisal". The Seventeenth Century in the Highlands, deas. Lorraine MacLean of Dochgarroch, Inverness, 1986, 70-88.
- . "The Reformation in Macleans' Country", NQSWHIHR 2na. sreath, 10 (Dùbhlachd, 1992), 3-10.
- . Warriors and Priests: The History of the Clan MacLean 1300-1570, East Linton, 1995.
- Brown, Keith M. Bloodfeud in Scotland 1573-1625: violence, justice and politics in an early modern society, Edinburgh, 1986.
- . "Courtiers and Cavaliers: Service, Anglicization and Loyalty among the Royalist Nobility". The Scottish National Covenant in its British Context, deas. John S. Morrill, Edinburgh, 1990, 155-92.
- . "From Scottish Lords to British Officers: State Building, Elite Integration and the Army in the Seventeenth Century". Scotland and War, AD 79-1918, deas. Norman MacDougall, Edinburgh, 1991, 133-69.
- . Kingdom or Province?: Scotland and the Regal Union, 1603-1715, London, 1992.
- . "The Scottish Aristocracy, Anglicization and the Court, 1603-38", Historical Journal 36 (1993), 543-76.
- . "The vanishing emperor: British kingship and its decline 1603-1707." Scots and Britons: Scottish Political Thought and the Union of 1603, deas. Roger A. Mason, Cambridge, 1994, 241-66.
- Bruford, Alan. Gaelic Folktales and Mediæval Romances, Dublin, 1969.
- [Buchanan, H.] Historical and Genealogical Account of the Clan or Family of Macdonald, Edinburgh, 1819.
- Burke, Peter. Popular Culture in Early Modern Europe, 1978: ath chlòbhualadh, London, 1988.

- [Burt, Captain Edward.] Letters from A Gentleman in the North of Scotland to His Friend in London, 2 leabh., London, 1754, ath chlòbhualadh Edinburgh, 1876.
- Caball, Marc. "*The Gaelic Mind and the Collapse of the Gaelic World: An Appraisal*", Cambridge Medieval Celtic Studies 25 (Samhradh 1993), 87-96. [Léirmheas de O Riordan 1990]
- Cameron, Alexander. The History and Traditions of the Isle of Skye, 1871: ath chlòbhualadh, Edinburgh, 1994.
- Cameron, Rev. Alexander. Reliquiæ Celticæ, deas. Alexander MacBain agus John Kennedy., Inverness, leabh.1 (1892), leabh.2 (1894).
- Cameron, Donald, of Lochiel. "Some Unpublished Letters of Simon 12th Lord Lovat to Lochiel of the '45", TGSI 12 (1885-86), 367-383.
- Cameron, William J. (deas.) Poems on Affairs of State: Augustan Satirical Verse, 1660-1714, leabh. 5 (1688-1697), New Haven, 1971.
- Campbell, Alexander. "Traditions of Lochaber", TGSI 26 (1904-7), 300-5.
- Campbell, Archibald. "The Keppoch Murders - 1663", TGSI 39/40 (1942-50), 167-75.
- [Campbell, Dionysius]. "Observations of the Deane of Limerick for the Western Isles of Scotland." Miscellany of the Maitland Club, leabh. 4, pàirt 1, Glasgow, 1847, 37-57.
- Campbell, Donald. A Treatise on the Language, Poetry, and Music of the Highland Clans: with illustrative Traditions and Anecdotes, and Numerous Ancient Highland Airs, Edinburgh, 1862.
- Campbell, John. A Full and Particular Description of the Highlands of Scotland, its Situation and Produce, the Manners and Customs of the Natives through the various Periods of Life, from their Births to their Graves, London, 1752.
- Campbell, John Francis. Leabhar na Féinne, London, 1872.
- . Popular Tales of the West Highlands, 4 leabh., Paisley, 1860-62.
- Campbell, John Gregorson. The Fians; or, Stories, Poems, & Traditions of Fionn and his Warrior Band (Waifs and Strays of Celtic Tradition No. IV.), London, 1891.
- . Clan Traditions and Popular Tales of the West Highlands (Waifs and Strays of Celtic Tradition No. V.), deas. Jessie Wallace agus Duncan MacIsaac, London, 1895.
- . Superstitions of the Highlands & Islands of Scotland, Glasgow, 1900.
- Campbell, John Lorne. "Some notes and comments on "The Irish Franciscan Mission to Scotland" by Rev. Cathaldus Giblin, O.F.M.", IR 4 (1953), 42-8.
- . "The Letter sent by Iain Muideartach, Twelfth Chief of Clanranald, to Pope Urban VIII, in 1626", IR 5 (1954), 110-16.
- (deas.). A Collection of Highland Rites and Customs copied by Edward Lhuyd from the Manuscript of The Rev. James Kirkwood (1650-1709) and annotated by him with the aid of The Rev. John Beaton, Cambridge, 1975.
- . Canna: The Story of a Hebridean Island, Oxford, 1984.

- Campbell, John Lorne (deas.). Songs Remembered in Exile. Traditional Gaelic Songs from Nova Scotia recorded in Cape Breton and Antigonish County in 1937 with an account of the causes of Hebridean Emigration, 1790-1835, Aberdeen, 1990.
- agus Frances Collinson. Hebridean Folksongs, Oxford, leabh.1 (1969), leabh.2 (1977), leabh.3 (1981).
- agus Derick S. Thomson. Edward Lhuyd in the Scottish Highlands 1699-1700, Oxford, 1963.
- Campbell, Lord Archibald. Records of Argyll, Edinburgh and London, 1885.
- Cannon, Roderick D. The Highland Bagpipe and its Music, Edinburgh, 1990.
- Canny, Nicholas. "Hugh O'Neill, Earl of Tyrone, and the Changing Face of Gaelic Ulster", Studia Hibernica 10 (1970), 7-35.
- . "Early Modern Ireland: An Appraisal Appraised", Irish Economic and Social History 4 (1977), 56-65.
- . "Dominant minorities: English settlers in Ireland and Virginia 1550-1650." Minorities in History: Historical Studies IX, deas. A.C. Hepburn, London, 1978, 51-69.
- . "Why the Reformation Failed in Ireland: *Une Question Mal Posée*", Journal of Ecclesiastical History 30 (1979), 423-50. [Faic Bottigheimer 1985]
- . "The Formation of the Irish Mind: Religion, Politics and Gaelic Irish Literature 1580-1750", Past and Present 95 (Céitean 1982), 91-116.
- . "Pádraigín Haicéad: An sagart agus an file i gcomhthéacs a aimsire." Dúchas 1983-1984-1985, deas. Pádraig Ó Mathúna, Baile Átha Cliath, 1986, 8-20.
- . From Reformation to Restoration: Ireland, 1534-1660, Dublin, 1987.
- . Kingdom and Colony: Ireland in the Atlantic World 1560-1800, Baltimore, 1988.
- . "Early Modern Ireland, c.1500-1700." The Oxford Illustrated History of Ireland, deas. R.F. Foster, Oxford, 1989, 104-160.
- . "The Marginal Kingdom: Ireland as a Problem in the First British Empire". Strangers within the Realm: Cultural Margins of the First British Empire, deas. Bernard Bailyn agus Philip D. Morgan, Chapel Hill, 1991.
- Capp, Bernard. Astrology and the Popular Press: English Almanacs 1500-1800, London, 1979.
- . "Popular Literature." Popular Culture in Seventeenth Century England, deas. Barry Reay, London, 1985.
- Carmichael, Alexander. Carmina Gadelica, leabh.1 agus 2 (1900); leabh.3 (1940) agus 4 (1941), deas. J. Carmichael Watson; leabh.5 (1954) agus 6 (1971), deas. Angus Matheson, Edinburgh agus London.
- Céitinn, Séathrún. Foras Feasa ar Éirinn, 4 leabhn. (I: deas. David Comyn; II-IV: deas. Patrick S. Dineen), London, 1902-14.
- Chapman, M. The Gaelic Vision in Scottish Culture, London, 1978.
- Childs, John. The British Army of William III, Manchester, 1987.
- Clark, James Toshach (deas.). MacFarlane's Genealogical Collections, 2 leabh., SHS 1d sreath, 33-4, Edinburgh, 1900.

- Clarke, Aidan. "Ireland and the General Crisis", Past and Present 48 (1970), 79-99.
- . "Colonial identity in early seventeenth-century Ireland." Nationality and the Pursuit of National Independence: Historical Studies XI, deas. T.W. Moody, Belfast, 1978, 57-71.
- . "Plantation and the Catholic Question, 1603-23." A New History of Ireland III: Early Modern Ireland 1534-1691, deas. T.W. Moody, F.X. Martin agus F.J. Byrne, Oxford, ath-chlòbhualte 1994, 187-232.
- . "The government of Wentworth, 1632-40." A New History of Ireland III: Early Modern Ireland 1534-1691, deas. T.W. Moody, F.X. Martin agus F.J. Byrne, Oxford, ath-chlòbhualte 1994, 243-69.
- Colley, Linda. Britons: Forging the Nation 1707-1837, London, 1994.
- Collinson, Francis. The Traditional and National Music of Scotland, London, 1966.
- . The Bagpipe, London, 1975.
- Corish, Patrick J. The Catholic Community in the Seventeenth and Eighteenth Centuries, Dublin, 1981.
- Cosgrove, Art. "Marriage in Medieval Ireland." Marriage in Ireland, deas. idem., Dublin, 1985, 25-50.
- Cowan, Edward J. Montrose: for Covenant and King, London, 1977.
- . "Fishers in Drumlie Waters - Clanship and Campbell Expansion in the time of Gilleasbuig Gruamach", TGSI 54 (1984-86), 269-312.
- . "The political ideas of a covenanting leader: Archibald Campbell, marquis of Argyll 1607-1661." Scots and Britons: Scottish Political Thought and the Union of 1603, deas. Roger A. Mason, Cambridge, 1994, 241-66.
- Cramond, William. The Court Books of the Regality of Grant: A True Statement of their Contents, Banff, 1897.
- Crawford, Thomas. Love, Labour and Liberty: the eighteenth century Scottish Lyric, Edinburgh, 1976.
- . Society and the Lyric: a study of the Song Culture of eighteenth century Scotland, Edinburgh, 1979.
- . "Lowland Song and Popular Tradition in the Eighteenth Century." The History of Scottish Literature Vol.2 1660-1800, deas. Cairns Craig, Edinburgh, 1989, 123-39.
- Cregeen, E.R. "The Role of the Ducal House of Argyll in the Highlands." History and Social Anthropology, deas. I. Lewis, London, 1968, 153-92.
- . "The Tacksmen and their Successors: A Study of Tenorial Reorganisation in Mull, Morvern, and Tiree in the Early Eighteenth Century", SS 13 (1969), 93-144.
- . "The Changing Role of the House of Argyll in the Scottish Highlands". Scotland in the Age of Enlightenment, deas. N.T. Phillipson agus Rosalind Mitchison, Edinburgh, 1970, 5-23.
- Cueto, Ronald. "Propaganda Fidei: La Propaganda Española y el Mundo Celta de 1588 hasta 1700", Cuadernos de Investigación Histórica 10 (1986), 5-29.
- Cunningham, Bernadette. "Native Culture and Political Change in Ireland, 1580-1640." Natives and Newcomers: Essays on the Making of Irish Colonial Society 1534-1641, deas. Ciaran Brady agus Raymond Gillespie, Dublin, 1986, 148-70.

- Cunningham, Bernadette. "Seventeenth-century interpretations of the past: the case of Geoffrey Keating", Irish Historical Studies 25, àir. 98 (Nov. 1986), 116-28.
- . "The Culture and Ideology of Irish Franciscan Historians at Louvain 1607-1650." Ideology and the Historians: Historical Studies XVII, deas. Ciaran Brady, London, 1991, 11-30.
- . "Women and Gaelic Literature, 1500-1800". Women in Early Modern Ireland, deas. Margaret MacCurtain agus Mary O'Dowd, Edinburgh, 1991, 147-59.
- Davie, Cedric Thorpe. Léirmheas de "The Traditional and National Music of Scotland" le Frances Collinson, SS 11 (1967), 115-18.
- Dawson, Jane E.A. "Two Kingdoms of Three?: Ireland in Anglo-Scottish Relations in the Middle of the Sixteenth Century" Scotland and England 1286-1815, deas. Roger A. Mason, Edinburgh, 1987, 113-38.
- . "The Fifth Earl of Argyll, Gaelic Lordship and Political Power in Sixteenth-century Scotland", SHR 68 (1988), 1-27.
- . "The Origins of the 'Road to the Isles': Trade, Communications and Campbell Power in Early Modern Scotland." People and Power in Scotland: Essays in Honour of T.C. Smout, deas. Roger Mason agus Norman Macdougall, Edinburgh, 1992, 74-103.
- . "Calvinism and the Gaidhealtachd in Scotland." Calvinism in Europe 1540-1620, deas. Andrew Pettegree, Alastair Duke agus Gillian Lewis, Cambridge, 1994, 231-53.
- Devine, T.M. The Transformation of Rural Scotland: Social Change and the Agrarian Economy, 1660-1815, Edinburgh, 1994.
- Dodgshon, Robert A. Land and Society in Early Modern Scotland, Oxford, 1981.
- . "West Highland Chiefdoms, 1500-1745: A Study in Redistributive Exchange". Economy and Society in Scotland and Ireland 1500-1939, deas. Rosalind Mitchison agus Peter Roebuck, Edinburgh, 1988, 27-37.
- . "'Pretense of bluid' and 'plaice of thair duelling': The nature of highland clans, 1500-1745." Scottish Society 1500-1800, deas. R.A. Houston agus I.D. Whyte, Cambridge, 1989, 169-98.
- Donald, Peter. An Uncounselled King: Charles I and the Scottish troubles, 1637-1641, Cambridge, 1990.
- Donaldson, William. The Jacobite Song, Aberdeen, 1988.
- Doran, Wendy. "Bishop Thomas Nicolson: First Vicar-Apostolic, 1695-1718", IR 39 (1988), 109-32.
- Dow, F.D. Cromwellian Scotland 1651-60, Edinburgh, 1979.
- [Drummond of Balhaldy, John]. Memoirs of Ewen Cameron of Locheill, Abbotsford Club, Edinburgh, 1842.
- Dunlevy, Mairead. Dress in Ireland, London, 1989.
- Dunne, T.J. "The Gaelic Response to Conquest and Colonization: The Evidence of the Poetry", Studia Hibernica 20 (1980), 7-30.
- Durcacz, Victor E. The Decline of the Celtic Languages, Edinburgh, 1983.
- Ellis, Stephen G. Tudor Ireland: Crown, Community and the Conflict of Cultures 1470-1603, Harlow, 1985.

- Ellis, Stephen G. "Nationalist historiography and the English and Gaelic worlds", IHS 25 (1986), 1-18.
- . "Historiographical debate: Representations of the past in Ireland: whose past and whose present?", IHS 27 (1991), 289-308.
- Fairchild, Hoxie Neale. The Noble Savage: A Study in Romantic Naturalism, New York, 1961.
- Ferguson, William. "The Problems of the Established Church in the West Highlands and Islands in the Eighteenth Century", RSCHS 17 (1969-71), 15-32.
- Firth, C.S. (deas.) Scotland and the Commonwealth, SHS 18, Edinburgh, 1895.
- (deas.) Scotland and the Protectorate, SHS 31, Edinburgh, 1899.
- Fitzpatrick, Brendan. Seventeenth-Century Ireland: The War of Religions, Dublin, 1988.
- Flinn, Michael Walter. Scottish population history from the 17th century to the 1930s, Cambridge, 1977.
- Ford, Alan. The Protestant Reformation in Ireland, 1590-1641, Frankfurt am Main, 1987.
- Foster, Roy F. Modern Ireland 1600-1972, Harmondsworth, 1989.
- Fraser, Rev. James (deas. William Mackay). Chronicles of the Frasers: The Wardlaw MS entitled "Polichronicon seu Policratica Temporum, or, The True Genealogy of the Frasers: 916-1674", SHS 1d sreath, 47, Edinburgh, 1905.
- Fraser, William. The Earls of Cromartie: Their Kindred, Country and Correspondence, 2 leabh., Edinburgh, 1876.
- . The Chiefs of Grant, 3 leabhn., Edinburgh, 1883.
- Fraser-Mackintosh, Charles. Antiquarian Notes: A Series of Papers regarding Families and Places in the Highlands, Inverness, 1865.
- . Letters of Two Centuries, chiefly Connected with Inverness and The Highlands, from 1616 to 1815, Inverness, 1890.
- . "Incidents in the Risings of 1715 and 1745", TGSG 2 (1891-94), 1-29.
- Furgol, Edward M. "The Northern Highland Covenanter Clans, 1639-1651", Northern Scotland 7 (1986), 119-31.
- . "Scotland turned Sweden: the Scottish Covenanters and the Military Revolution, 1638-1651." The Scottish National Covenant in its British Context, deas. John Morrill, Edinburgh, 1990, 134-54.
- Giblin, Cathaldus. "The Irish Mission to Scotland in the Seventeenth Century [till 1647]", Franciscan College Annual: Irisleabhar Cholaíste na bProinnsiasach (Ògmhios, 1952), 7-24.
- . "The "Acta" of Propaganda and the Scottish Mission, 1623-1670", IR 5 (1954), 39-76.
- . Irish Franciscan Mission to Scotland 1619-1646: Documents from Roman Archives, Dublin, 1964.
- . "St. Oliver Plunkett, Francis MacDonnell, O.F.M., and the Mission to the Hebrides", Collectanea Hibernica 17 (1974-5), 69-102.
- . "Hugh McCaghwell O.F.M., Archbishop of Armagh (+1626): Aspects of his Life", Seanchas Ard Mhacha 11 (1985), 259-90.
- Gibson, A.J.S. agus T.C. Smout. Prices, food and wages in Scotland 1550-1780, Cambridge, 1995.

- Gibson, John S. Lochiel of the '45: The Jacobite Chief and the Prince, Edinburgh, 1994.
- Gillespie, Raymond. Colonial Ulster: The Settlement of East Ulster 1600-1641, Cork, 1985.
- . Conspiracy: Ulster plots and plotters in 1615, Belfast, 1987.
- . "The transformation of the borderlands, 1600-1700". The Borderlands: Essays on the history of the Ulster-Leinster border, deas. Raymond Gillespie agus Harold O'Sullivan, Belfast, 1989, 75-92.
- . "A Question of Survival: the O'Farrells and Longford in the Seventeenth Century". Longford: Essays in County History, deas. Raymond Gillespie agus Gerard Moran, Dublin, 1991, 13-29.
- . The Transformation of the Irish Economy 1550-1700, Dundalk, 1991.
- . "Destabilizing Ulster, 1641-2". Ulster 1641: Aspects of the Rising (deas. Brian Mac Cuarta), Belfast, 1993, 107-21.
- Gillies, William. "Courtly and Satiric Poems in the Book of the Dean of Lismore", SS 21 (1977), 35-53.
- . "Some Aspects of Campbell History", TGSI 50 (1976-78), 256-95.
- . "Gaelic and Scots Literature down to the Reformation". Actes du 2e Colloque de Langue et de Littérature Écossaises (Moyen Âge et Renaissance), deas. Jean-Jacques Blanchot agus Claude Graf, Strasbourg, [1979].
- . "Gaelic Poems of Sir Duncan Campbell of Glenorchy (III)", SGS 14 (1983), 59-82.
- . "Gaelic: the Classical Tradition". The History of Scottish Literature Vol.1: Origins to 1660, deas. Cairns Craig, Aberdeen, 1989, 245-61.
- . "Leabhraichean Chlann Raghnaill", Clan Donald Magazine 12 (1991), 75-80.
- . "The Invention of Tradition, Highland-Style". The Renaissance in Scotland: Studies in Literature, Religion, History and Culture offered to John Durkan, deas. A.A. MacDonald, Michael Lynch agus Iain B. Cowan, Leiden, 1994, 144-56.
- "Glenmore" [Dòmhnall MacGille Seathanaich] Highland Legends and Fugitive Pieces of Original Poetry, Edinburgh, 1859.
- Gordon, James. History of Scots Affairs, from MDCXXXVII to MDCXLI, Spalding Club, Aberdeen, 1841.
- Gordon, Robert. A Genealogical History of the Earldom of Sutherland, from its origin to the Year 1630, Edinburgh, 1813.
- Graham, Henry Gray. The Social Life of Scotland in the Eighteenth Century, London, 1899, ath chlòbhualadh, London, 1969.
- Grant, Alexander. "Scotland's "Celtic Fringe" in the Late Middle Ages: The Macdonald Lords of the Isles and the Kingdom of Scotland." The British Isles 1100-1500: Comparisons, Contrasts and Connections, deas. R.R. Davies, Edinburgh, 1988, 118-41.
- Grant, I.F. The Social and Economic Development of Scotland before 1603, Edinburgh, 1930.
- . The MacLeods: The History of a Clan, Edinburgh, 1981.

- Grant, I.F., agus Hugh Cheape. Periods in Highland History, London, 1987.
- Gray, Malcolm. The Highland Economy 1750-1850, Edinburgh, 1957.
- Greene, David. "A satire by Cathal Mac Muireadhaigh." Celtic Studies: Essays in memory of Angus Matheson, deas. James Carney agus David Greene, London, 1968, 51-5.
- Gregory, Donald. The History of the Western Highlands and Isles of Scotland from A.D.1493 to A.D.1625, 2na clòbhualadh, London, 1881.
- Grimble, Ian. Chief of Mackay, 1965: deas. às ùr Edinburgh, 1993.
- Gumble, Thomas. The Life of General Monck, Duke of Albemarle, &c., with Remarks upon his Actions, London, 1671.
- Hanly, John (deas.). The Letters of Saint Oliver Plunkett, 1626-1681, Archbishop of Armagh and Primate of all Ireland, Dublin, 1979.
- Harrison, Alan. An Chrosánacht, Baile Átha Cliath, 1979.
- Heal, Felicity. Hospitality in Early Modern England, Oxford, 1990.
- agus Clive Holmes. The Gentry in England and Wales, 1500-1700, Basingstoke, 1994.
- Henderson, Rev. George. Leabhar nan Gleann: The Book of the Glens, Inverness, 1898.
- . "Làmh-Sgrìobhainnean Mhic-Neacail", TGSI 27 (1908-11), 340-409.
- Henry, Gráinne. The Irish Military Community in Spanish Flanders, 1586-1621, Dublin, 1992.
- . "Ulster exiles in Europe, 1605-1641". Ulster 1641: Aspects of the Rising (deas. Brian Mac Cuarta), Belfast, 1993, 37-60.
- Hibbard, Caroline M. Charles I and the Popish Plot, Chapel Hill, North Carolina, 1983.
- . "The Role of a Queen Consort: The Household and Court of Henrietta Maria, 1625-1642". Princes, Patronage, and the Nobility: The Court at the Beginning of the Modern Age c.1450-1650, deas. Ronald G. Asch agus Adolf M. Birke, Oxford, 1991, 393-414.
- The Highland Complaint Transmitted by a Gentleman of that Country to his Friend at Edinburgh, Edinburgh, 1737.
- "A Highlander." The Present Conduct of the Chieftains and Proprietors of Lands in the Highlands of Scotland. Towards their Clans and People, considered impartially, Edinburgh, 1773.
- Hill, Rev. George. An Historical Account of the MacDonnells of Antrim, Belfast, 1873.
- Hill, James Michael. Celtic Warfare 1595-1763, Aldershot, 1993.
- The History of the Feuds and Conflicts among the Clans in the Northern Parts of Scotland and in the Western Isles from the year M.XXXI. unto M.DC.XIX. To which is added, a Collection of curious Songs in the Gallic Language, published from an original Manuscript, Glasgow, 1780.
- A Short History of the Highland Regiment; Interspersed with Some Occasional Observations As to the Present State of the Country, Inhabitants, and Government of Scotland, London, 1743.
- Highland Society. Report on Ossian, Edinburgh, 1805.
- Holloway, John agus Joan Black (deas.). Later English Broadside Ballads, London, 1975.

- Holmes, Geoffrey. Augustan England: profession, state and society, 1680-1730, London, 1982.
- Hopkins, Paul. Glencoe and the End of the Highland War, Edinburgh, 1986.
- Houlbrooke, Ralph A. The English Family 1450-1700, Harlow, 1984.
- Houston, R.A. Social Change in the Age of Enlightenment: Edinburgh 1660-1760, Oxford, 1994.
- Innes, Thomas. A Critical Essay on the Ancient Inhabitants of the Northern Parts of Britain or Scotland. Containing an Account of the Romans, of the Britains betwixt the Walls, of the Caledonians or Picts, and particularly of the Scots, London, 1729, clòbhualte as ùr Edinburgh, 1879.
- "Insulanus, Theophilus" [an t-Urr. Dòmhnall MacLeòid] A Treatise on the Second Sight, Dreams and Apparitions, Edinburgh, 1763.
- "Iske, Basil". The Green Cockatrice, Dublin, 1978.
- Jenkins, Philip. The Making of a Ruling Class: The Glamorgan Gentry 1640-1790, Cambridge, 1993.
- Johnson, David. Music and Society in Lowland Scotland in the Eighteenth Century, London, 1972.
- Kennedy, Rev. John. "Some Unpublished Gaelic Ballads and Poems from the Maclagan MSS.", TGSI 21 (1896-97), 214-29; 22 (1897-98), 168-192; 23 (1898-99), 89-91; 24 (1899-1900), 156-84.
- Kermack, W.R. "Emblems of the Gael", SGS 7 (1953), 184-192.
- Kidd, Colin. Subverting Scotland's Past: Scottish whig historians and the creation of an Anglo-British identity, 1689-c.1830, Cambridge, 1993.
- Kirk, James. "The Jacobean Church in the Highlands 1567-1625." The Seventeenth Century in the Highlands, deas. Inverness Field Club, Inverness, 1986, 24-51.
- . "The Kirk and the Highlands at the Reformation", Northern Scotland 7 (1986), 1-22.
- Kirk, Rev. Robert. The Secret Commonwealth of Elves, Fauns and Fairies, deas. Andrew Lang, Stirling, 1933.
- Klein, Lawrence Eliot. The Rise of "Politeness" in England, 1660-1715, Ann Arbor, 1983.
- Knowler, William. The Earl of Strafforde's Letters and Despatches, 2 leabh., London, 1739.
- Lang, Andrew (deas.). The Highlands of Scotland in 1750 from Manuscript 104 in the King's Library. British Museum, Edinburgh, 1898.
- Laurence, Anne. "The Cradle to the Grave: English Observation of Irish Social Customs in the Seventeenth Century", The Seventeenth Century III, 1 (1988), 63-84.
- Lee, Maurice. Government by Pen: Scotland under James VI and I, Urbana, Illinois, 1980.
- . The Road to Revolution: Scotland under Charles I, 1625-37, Urbana, Illinois, 1985.
- Leersen, Joseph Th. Mere Irish & Fíor-Ghael: Studies in the idea of Irish nationality, its development and literary expression prior to the nineteenth century, Amsterdam, 1986.
- Lees, J. Cameron. A History of the County of Inverness (Mainland), Edinburgh agus London, 1897.

- Leitch, Roger. "'Here chapman billies tak their stand': a pilot study of Scottish chapmen, packmen and pedlars", PSAS 120 (1990), 173-81.
- Leith, William Forbes. Memoirs of Scottish Catholics during the XVIIth and XVIIIth Centuries, leabh.2 (1647-1793), London, 1909.
- Lenman, Bruce P. The Jacobite Risings in Britain 1689-1746, London, 1980.
- . The Jacobite Clans of the Great Glen, 1650-1784, 1984: 2na clòbhualadh, Aberdeen, 1994.
- agus John S. Gibson (deas.). The Jacobite Threat: Rebellion and Conspiracy 1688-1759, Edinburgh, 1990.
- Lennon, Colm. The Lords of Dublin in the Age of Reformation, Dublin, 1989.
- . Sixteenth-Century Ireland: The Incomplete Conquest, Dublin, 1994.
- Leyden, John. Scotish Descriptive Poems; with Some Illustrations of Scotish Literary Antiquities, Edinburgh, 1803.
- Lhuyd, Edward. Archaeologia Britannica: An Account of the Languages, Histories and Customs of the Original Inhabitants of Great Britain. Volume I: Glossography, London, 1707, clòbhualte as ùr Shannon, 1971.
- Lynch, Michael. "National Identity in Ireland and Scotland, 1500-1640". Nations, Nationalism and Patriotism in the European Past, deas. Claus Bjørn, Alexander Grant agus Keith J. Stringer, Copenhagen, 1994, 109-36.
- Mac-an-Tuairneir, Paruig. Comhchruinneacha do dh'Orain Taghta Ghaidhealach, Duneidionn, 1813.
- MacAonghais, Iain. "Bàird is Bleidirean". Féilscríbhinn Thomáis de Bhaldraithe, deas. Seosamh Watson, Baile Átha Cliath, 1986, 94-110.
- McBane, Donald. The Expert Sword-Man's Companion, or the Art of Self-Defence, Glasgow, 1728.
- MacCana, Proinsias. "Notes on the Early Irish Concept of Unity." The Crane Bag Book of Irish Studies (1977-1981), deas. Mark Patrick Herman agus Richard Kearney, Dublin, 1982, 205-19.
- MacCarthy-Morrogh, Michael. The Munster Plantation: English Migration to Southern Ireland 1538-1641, Oxford, 1986.
- McCaughey, Terence P. "Protestantism and Scottish Highland Culture." An Introduction to Celtic Christianity, deas. James P. Mackey, Edinburgh, 1989, 172-205.
- Mac Cionnaith, Láimhbheartach (deas.). Dioghluim Dána, Baile Átha Cliath, 1938.
- [MacCoinnich, Iain]. Co'-chruinneachadh de dh'Oranan Taoghta: iomadh dhiu nach deach riabh roimh an ann clò, Glasgow, 1836.
- MacCormick, John. The Island of Mull, Glasgow, 1923.
- McCoy, Gerard A. Hayes. Scots Mercenary Forces in Ireland (1565-1603), Dublin, 1937.
- . "Gaelic Society in Ireland in the late Sixteenth Century." Historical Studies IV, London, 1963, 45-61.
- Mac Craith, Mícheál S. Lorg na hÍasachta ar na Dánta Grá, Baile Átha Cliath, 1989.
- . "Gaelic Ireland and the Renaissance." The Celts and the Renaissance: Tradition and Innovation. Proceedings of the Eighth International Congress of Celtic Studies 1987, deas. Glanmor Williams agus Robert Owen Jones, Cardiff, 1990, 57-89.

- Mac Craith, Mícheál S. "The Gaelic Reaction to the Reformation." Conquest and Union: Fashioning a British State 1485-1725, deas. Steven G. Ellis agus Sarah Barber, London, 1995, 139-61.
- MacDhòmhnaill, Dòmhnall Iain. Uibhist a Deas, Steòrnabhagh, 1981.
- MacDiarmid, James. "Fragments of Breadalbane Folklore", TGSI 25 (1901-03), 126-48.
- MacDomhnuill, Raonuill. Comh-chruinneachidh Orannaigh Gaidhealach, Duneidiunn, 1776.
- Mac-Dhonuill, Alasdair. Ais-eiridh na Sean Chánoin Albannaich; no, An nuadh Oranaiche Gaidhealach, Duneidiunn, 1751.
- MacDonald, Alexander. Story and Song from Loch Ness-side, 1914: clòbhualte às ùr, Inverness, 1982.
- MacDonald, Rev. A.J. & Rev. A.F. The Clan Donald, 3 leabhn., Inverness, 1896-1904.
- & —————. The MacDonald Collection of Gaelic Poetry, Inverness, 1911.
- & —————. The Poems of Alexander MacDonald, Inverness, 1924.
- Macdonald, Rev. Archibald (deas.). The Uist Collection. The Poems and Songs of John MacCodrum, Archibald MacDonald, and some of the Minor Uist Bards, Glasgow, 1894.
- MacDonald, Rev. Charles. Moidart; or, Among the Clanranalds, Oban, 1892.
- Macdonald, Donald. Tales and Traditions of the Lews (deas. le 'bhean), Paisley, 1967.
- Macdonald, Hugh. "History of the Macdonalds." Highland Papers I, deas. J.R.N. Macphail, SHS 2na sreath, 5, Edinburgh, 1914, 2-103.
- MacDonald, Ian R. "The Beginning of Gaelic Preaching in Scotland's Cities", Northern Scotland 9 (1989), 45-52.
- Macdonald, John. "An Elegy for Ruaidhrí Mór", SGS 8 (1955-8), 27-52.
- MacDonald, Keith Norman. MacDonald Bards from Mediaeval Times, Edinburgh, 1900.
- MacDonald, Kenneth. Social and Religious Life in the Highlands, Edinburgh, 1908.
- MacDonald, Norman Hamilton. The Clan Ranald of Knoydart & Glengarry: A History of the MacDonalds or MacDonells of Glengarry, Edinburgh, 1979.
- MacDonell, A. agus D. McRoberts. "The Mass Stones of Lochaber", IR 17 (1966), 71-81.
- MacDonell, Hector. "Jacobitism and the Third and Fourth Earls of Antrim", The Glynns: Journal of the Glens of Antrim Historical Society 13 (1985), 50-4.
- MacDonell, Josephine M. The MacDonells of Keppoch and Gargavach, Glasgow, 1931.
- MacEwen, Andrew B.W. "The Education of Highland Chiefs", NQSWHIHR 18 (Dàmhair 1982), 27-8.
- MacFarlane, Alan. The Origins of English Individualism: The Family, Property and Social Transition, Oxford, 1978.
- . Léirmheas de "Family, Sex and Marriage in England 1500-1800" le Lawrence Stone, History and Theory 18, àir.1 (1979), 103-26.
- MacFarlane, Rev. Angus. "Gaelic Names of Plants: Study of their Uses and Lore", TGSI 32 (1924-25), 1-48.

- MacFarlane, Malcolm. "Gaelic Airs to Lowland Songs", Celtic Monthly, leabh.2, àir.4 (Jan. 1894), 63-4.
- Mac Gill-Eain, Somhairle. Ris a'Bhruthaich, Stornoway, 1985.
- McHugh, Mary. "The Religious Condition of the Highlands and Islands in the Mid-Eighteenth Century", IR 35-36 (1984-85), 12-21.
- Mac Illeain, Iain. Orain Nuadh Ghaedhlach, Duneudainn, 1818.
- Macinnes, Allan I. "Scottish Gaeldom 1638-1651: The Vernacular Response to the Covenanting Dynamic." New Perspectives on the Politics and Culture of Early Modern Scotland, deas. John Dwyer, Roger A. Mason agus Alexander Murdoch, Edinburgh, [1982], 59-94.
- . "Repression and Conciliation: The Highland Dimension 1660-1688", SHR 65 (1986), 167-95.
- . "Catholic Recusancy and the Penal Laws, 1603-1707", RSCHS 23 (1987), 27-63.
- . "The First Scottish Tories?", SHR 67 (1988), 56-66.
- . "The Impact of the Civil Wars and Interregnum: Political Disruption and Social Change within Scottish Gaeldom." Economy and Society in Scotland and Ireland 1500-1939, deas. Rosalind Mitchison agus Peter Roebuck, Edinburgh, 1988, 58-69.
- . "Catholic Recusancy and the Penal Laws, 1603-1707", RSCHS 23 (1987-9), 27-63.
- . Charles I and the Making of the Covenanting Movement 1625-1641, Edinburgh, 1991.
- . "Seventeenth-Century Scotland: The Undervalued Gaelic Perspective". Celtic Languages and Celtic Peoples: Proceedings of the Second North American Congress of Celtic Studies, deas. Cyril J. Byrne, Margaret Harry agus Pádraig Ó Siadhail, Halifax, Alba Nuadh, 1992, 535-54.
- . "Crown, clans and fine: the "civilizing" of Scottish gaeldom, 1587-1638", Northern Scotland 13 (1993), 31-56.
- MacInnes, Rev. John. "Clan Unity and Individual Freedom", TGSI 47 (1971-72), 338-73.
- MacInnes, John. "Gaelic Songs of Mary MacLeod", SGS 11 (1966), 3-23.
- . "The Oral Tradition in Scottish Gaelic Poetry", SS 12 (1968), 29-43.
- . "The Choral Tradition in Scottish Gaelic Poetry", TGSI 46 (1969-70), 44-65.
- . "The Panegyric Code in Gaelic Tradition and its Historical Background", TGSI 50 (1976-78), 435-98.
- . "Gaelic Poetry and Historical Tradition." The Middle Ages in the Highlands, deas. Lorraine Maclean of Dochgarroch, Inverness, 1981, 142-63.
- . "The Gaelic perception of the Lowlands." Gaelic and Scotland Alba agus A'Ghàidhlig, deas. William Gillies, Edinburgh, 1989, 89-100.
- . "Clan Sagas and Historical Legends", TGSI 57 (1990-92), 377-94.
- Mackay, John G. "Social Life in Skye, from Legend and Story", TGSI 29 (1914-19), 280-90, 335-50 agus TGSI 30 (1919-22), 1-26, 128-74.

- Mackay, John G., agus eile (deas.). More West Highland Tales, Edinburgh & London, leabh.1 (1940), leabh.2 (1960).
- Mackay, William. "Unpublished Letters by Simon Lord Lovat", TGSI 13 (1886-87), 135-178.
- (deas.). Records of the Presbytery of Inverness and Dingwall 1643-1688, SHS 1d sreath, 24, Edinburgh, 1896.
- . Urquhart and Glenmoriston, Inverness, 1893.
- Mackechnie, Rev. John (deas.). The Dewar Manuscripts, Vol.1, Glasgow, 1964.
- Mackellar, Mary. "Unknown Lochaber Bards", TGSI 12 (1885-86), 211-226.
- . "Traditions of Lochaber", TGSI 16 (1889-90), 267-76.
- . Historical and Traditional Guide to Fort William, Glencoe and Lochaber, Fort William, 1895.
- McKenna, Lambert. Aithdioghluim Dána, CnaSG 37, Dublin, 1939.
- Mackenzie, Alexander. History of the MacDonalds and Lords of the Isles; with Genealogies of the Principal Families of the Name, Inverness, 1881.
- . History of the Clan Mackenzie; with Genealogies of the Principal Families, 2na deas. Inverness, 1894.
- . History of the Frasers of Lovat, Inverness, 1896.
- . History of the Munros of Fowlis, Inverness, 1898.
- . History of the Mathesons, 2na deas., Stirling, 1900.
- Mackenzie, Annie M. "Lochaber Bards", SGS 10 (1963), 25-43.
- (deas.). Òrain Iain Luim: Songs of John MacDonald Bard of Keppoch, CLGnahA, Edinburgh, 1964.
- Mackenzie, John. Sàr-Obair nam Bard Gaelach: or, The Beauties of Gaelic Poetry, 4mh deas., Edinburgh, 1877.
- Mackenzie, John W. A Chronicle of the Kings of Scotland, Edinburgh, Maitland Club, 1830.
- Mackenzie, William. "Leaves from my Celtic Portfolio, first series", TGSI 7 (1877-78), 52-76.
- . "Leaves from my Celtic Portfolio, second series", TGSI 7 (1877-78), 100-126.
- . "Leaves from my Celtic Portfolio, third series", TGSI 8 (1878-79), 18-32.
- . "Leaves from my Celtic Portfolio, fourth series", TGSI 8 (1878-79), 100-28.
- . "Leaves from my Celtic Portfolio, fifth series", TGSI 9 (1879-80), 19-43.
- . "Leaves from my Celtic Portfolio, sixth series", TGSI 9 (1879-80), 43-74.
- Mackenzie, W.C. The History of the Outer Hebrides, Paisley, 1903.
- . "Some Unpublished Letters, &c., of, and relating to, Simon, Lord Lovat", TGSI 27 (1908-11), 201-24.
- McKerral, Andrew. Kintyre in the Seventeenth Century, Edinburgh & London, 1948.
- . "West Highland Mercenaries in Ireland", SHR 30 (1951), 1-14.

- Mackinnon, Donald. "The Scottish Collection of Gaelic Manuscripts", TGSI 16 (1889-90), 285-309.
- Mackinnon, Rev. Donald. "The MacQueens of Skye", Clan MacLeod Magazine leabh.2, àir.14 (1948-9), 438-41; àir.15 (1950), 464-8.
- . "The MacPhersons of Skye", The Scottish Genealogist leabh. I, 2-3 (Giblein-Iuchar 1954), 26-34.
- agus Alick Morrison. The MacLeods-The Genealogy of a Clan, 5 leabhn., Edinburgh, 1968-76.
- MacLean, D. "The Life and Literary Labours of the Rev. Robert Kirk of Aberfoyle", TGSI 31 (1922-4), 328-66.
- McLean, Marianne. The People of Glengarry: Highlanders in Transition, 1745-1820, Montreal, 1991.
- MacLeod, Angus (deas.). Sàr Òrain, Glasgow, 1934.
- MacLeod, Donald. Memoirs of the life and gallant exploits of the Old Highlander, Donald MacLeod, London, 1791.
- MacLeod, John (deas. G.N.M. Collins). By-Paths of Highland Church History, Edinburgh, 1965.
- MacLeod, Kenneth. The Road to the Isles: Poetry, Lore, and Tradition of the Hebrides, London, 1943.
- Macleod, Norman [am mac]. Reminiscences of a Highland Parish, London, 1911.
- Macleod, Canon Roderick C. "The Western Highlands in the Eighteenth Century", SHR 19 (1922), 33-48.
- (deas.). The Book of Dunvegan, being documents from the muniment room of the MacLeods of MacLeod at Dunvegan Castle, Isle of Skye, 2 leabh., Third Spalding Club, Aberdeen, 1938-9.
- MacMhathain, Aonghas. "Air Chùl an t-Saoghail", Gairm 2 (Geamhradh 1952), 67-70.
- . "Aos Dàna", Gairm 8 (Sàmhraidh 1954), 343-7; Gairm 9 (Foghar 1954), 33-6; 10 (Geamhradh 1954), 124-9.
- MacMhathain, Uilleam (deas.). An Clàrsair Dall, CLGnahA, Dùn-éideann, 1970.
- . "Co-chruinneachadh eile de Shaothair nam Bàrd Uibhisteach", TGSI 49 (1974-76), 398-427.
- Mac-Mhuirich, Dòmhnall. An Duanaire, Dùn-Eidin, 1868.
- MacMillan, Somerled. "A Letter from D.C. Macpherson to Juliet Macdonald 1879", SGS 11 (1968), 237-47.
- . Bygone Lochaber. Historical and Tradition, Glasgow, 1971.
- Mac-na-Ceàrdadh, Gilleasbuig. The Gaelic Songster. An t-Òranaiche: no Co-Thional Taghte do Òrain Ùr agus Shean, Glasgow, 1879.
- McNicol, Rev. Donald. Remarks on Dr. Samuel Johnson's Journey to the Hebrides, London, 1779.
- Mac Phàrlain, Calum. Làmh-Sgrìobhainn Mhic Rath: "Dòrlach Laoidhean do sgrìobhadh le Donnchadh Mac Rath, 1688", Dun-dé, [1923].
- MacPhee, Hugh. "Meanderings Along the Byways", TGSI 48 (1972-74), 143-179.
- MacPherson, Sir Æneas. The Loyall Dissuasive and other papers concerning the affairs of Clan Chattan, deas. Alexander D. Murdoch, SHS 41, Edinburgh, 1908.

- MacPherson, Donald. Melodies from the Gaelic, and Original Poems, with Notes on the Superstitions of the Highlanders, &c., London, 1824.
- Macpherson, Donald Campbell. "The Clan Donald of Keppoch", Celtic Magazine 4, àir.46 (Lùnasdal 1879), 368-75.
- Macpherson, Dr. John. Critical Dissertations on the Origin, Antiquities, Language, Government, Manners, and Religion, of the Ancient Caledonians, London, 1768.
- MacQueen, John. The Enlightenment and Scottish Culture Volume One: Progress and Poetry, Edinburgh, 1982.
- . "The Renaissance in Scotland." The Celts and the Renaissance: Tradition and Innovation. Proceedings of the Eighth Internationald Congress of Celtic Studies 1987, deas. Glanmor Williams agus Robert Owen Jones, Cardiff, 1990, 41-56.
- MacRae, A. History of the Clan MacRae, Dingwall, 1899.
- McRoberts, David. "The Death of Father Francis White", IR 17 (1966), 186-8.
- . "The Scottish Catholic Archives 1560-1978", IR 28 (1977), 59-128.
- MacTavish, Duncan C. The Gaelic Psalms 1694, Being a Reprint of the Edition Issued by the Synod of Argyll in that Year, Lochgilphead, 1934.
- . (deas.) Minutes of the Synod of Argyll, SHS, Edinburgh, 3s sreath, 2 leabh.: àir. 37 (1639-1651), 1943; àir. 38 (1651-1661), 1944.
- MacThòmais, Ruaraidh. "Bho Lamh-sgrìobhainnean MhicLathagain", Gairm 113 (Geamhradh 1980/1981)-, *passim*.
- MacWilliam, Alexander C. "A Highland Mission: Strathglass, 1671-1777", IR 24 (1973), 75-102.
- Mág Craith, Cuthbert (deas.). Dán na mBràthar Mionúr, 2 leabh., Baile Átha Cliath, 1968-80.
- Marshall, Rosalind K. Virgins and Viragos: A History of Women in Scotland from 1080-1980, London, 1983.
- Martin, Martin. A Description of the Western Isles of Scotland Circa 1695, deas. Donald J. MacLeod, Stirling, 1934.
- Matheson, Angus. "Gleanings from the Dornie Manuscripts", TGSI 41 (1951-52), 310-381.
- . "Poems from a Manuscript of Cathal Mac Muireadhaigh", Éigse 10 (1961-3), 270-8; 11 (1964-6), 1-17.
- Matheson, William. "Forgotten Songs of Mary MacLeod", Clan MacLeod Magazine leabh.2, àir.16 (1951), 12-15.
- . "Further Gleanings from the Dornie Manuscripts", TGSI 45 (1967-8), 148-95.
- . "Notes on North Uist Families", TGSI 53 (1980-82), 318-72.
- . "Hugh Macdonald's Manuscript", NQSWHIHR 21 (Lùnasdal 1983), 16-17.
- Mathew, David. Scotland under Charles I, London, 1955.
- Meek, Donald E., agus Kirk, James. "John Carswell, Superintendent of Argyll: a reassessment", Records of the Scottish Church History Society 19:1 (1975), 1-22.

- Miller, Hugh. Scenes and Legends of the North of Scotland, or, the Traditional History of Cromarty, Edinburgh, 1858.
- Mitchison, Rosalind. "The Government and the Highlands, 1707-1745". Phillipson, N.T. and Rosalind Mitchison, (eds.). Scotland in the Age of Improvement, Edinburgh, 1970, 24-46.
- agus Leah Leneman. Sexuality and Social Control: Scotland 1660-1780, Oxford, 1989.
- "Morar, Knight of" [Sir William Augustus Fraser]. Three Clanranalds: Highland Tales of the Sixteenth and Seventeenth Centuries, London, 1900.
- Morgan, Hiram. "Hugh O'Neill and the Nine Years War in Tudor Ireland", Historical Journal 36 (1993), 21-37.
- Morrison, Alexander [i.e. Alick]. "Mary MacLeod and Berneray, Harris", Clan MacLeod Magazine leabh.2, àir.19 (1954), 134-40.
- . "The Contullich Papers", TGSI 43 (1960-3), 197-218; 44 (1964-6), 310-48.
- . "The Accounts of a Doer: Alexander MacLeod the "Advocat"", TGSI 50 (1976-8), 97-172.
- Mount, Ferdinand. The Subversive Family: An Alternative History of Love and Marriage, London, 1982.
- Munro, R.W. (deas.) Monro's Western Isles of Scotland and Genealogies of the Clans, 1549, Edinburgh, 1961.
- agus Jean Munro. Acts of the Lords of the Isles, SHS 4mh sreath, 22, Edinburgh, 1986.
- Munro, Seumas. An t-Aillegan: Comh-chruinnneachadh Ohàn [recte Dhàn], Òran, agus Dhuanag, Dun-Edinn, 1830.
- . Am Filidh, Dun-Eidin, 1840.
- Ní Ogain, R (deas.). Duanaire Gaedhilge, 3 leabhn., Baile Átha Cliath, 1921.
- Nicholls, Kenneth. Gaelic and Gaelicised Ireland in the Middle Ages, Dublin, 1972.
- . Land, Law and Society in Sixteenth-Century Ireland, Cork, 1976.
- Nicolson, Alexander. The History of Skye, 1930: deas. ás ùr Alasdair Maclean, Ard Bhearnasdail, near Portree, 1994.
- Norie, W. Drummond. Loyal Lochaber, Glasgow, 1898.
- Nussbaum, Felicity. The Brink of All We Hate: English Satires on Women 1660-1750, Lexington, 1984.
- Ó Baoill, Colm. "Some Irish Harpers in Scotland", TGSI 47 (1971-72), 143-171.
- (deas.). Bàrdachd Shìlis na Ceapaich, CLGnahA, Dùn-Éideann, 1972.
- (deas.). Bàrdachd Chloinn Ghill-Eathain/Eachann Bacach and other MacLean Poets, CLGnahA, Edinburgh, 1979.
- . "Gaelic Manuscripts in the Colin Campbell Collection", SGS 14 (1983), 83-99.
- (deas.). Gàir nan Clàrsach: The Harps' Cry, Edinburgh, 1994.
- (deas.). Iain Dubh: Òrain a rinn Iain Dubh mac Iain mhic Ailein (c1665-c1725), Obar-Dheathain, 1994.
- , agus Donald MacAulay. Scottish Gaelic Vernacular Verse to 1730: A Checklist, Aberdeen, 1988.

- Ó Buachalla, Breandán. "An Mheisiasacht agus an Aisling". Folia Gadelica: Aistí ó iardhaltaí leis a bronnadh ar R.A. Breatnach, deas. Pádraig de Brún, Seán Ó Coileáin agus Pádraig Ó Riain, Cork, 1983, 72-87.
- . "Annála Ríoghachta Éireann is Foras Feasa ar Éirinn: An Comhthéacs Comhaimseartha", Studia Hibernica 22-3 (1982-3), 59-105.
- . "Na Stíobhartaigh agus an t-Aos Léinn: Cing Séamus", PRIA 83, earr.C, àir.4 (1983), 81-134.
- . "Cúlra is Tábhacht an Dáin *A leabhráin ainmnighthe ar d'Aodh*", Celtica 21 (1990), 402-16.
- . "Poetry and Politics in Early Modern Ireland", Eighteenth-Century Ireland: Iris an dá chultúr 7 (1992), 166-74. [léirmheas de O Riordan 1990]
- . "James our true king: the ideology of Irish royalism in the seventeenth century." Political Thought in Ireland since the Seventeenth Century, deas. D. George Boyce, Robert Eccleshall agus Vincent Geoghegan (London, 1993), 7-35.
- . "Canóin na Creille: An File ar Leaba a Bháis". Nua-Léamha: Gnéithe de Chultúr, Stair agus Polaitíocht na hÉireann c.1600-c.1900, deas. Máirín Ní Dhonnchadha, Baile Átha Cliath, 1996, 149-69.
- Ó Caithnia, Liam P. Apalóga na bhFilí 1200-1650, Baile Átha Cliath, 1984.
- Ó Cléirigh, Tomás. Aodh Mac Aingil agus an Scoil Nua-Ghaeilge i Lobháin, deas. Tomás de Bhaldraithe, Baile Átha Cliath, 1985.
- Ó Concheanainn, Tomás. "Tréithe ar a Moladh Filí na Mná". Féilscríbhinn Thomáis de Bhaldraithe, deas. Seosamh Watson, Baile Átha Cliath, 1986, 70-7.
- Ó Corráin, Donnchadh. "Seathrún Céitinn (c.1580-c.1644): An cúlra stairiúil". Dúchas 1983-1984-1985, deas. Pádraig Ó Mathúna, Baile Átha Cliath, 1986, 56-68.
- Ó Cuív, Brian. "Some Irish Items Relating to the MacDonnells of Antrim", Celtica 16 (1984), 139-56.
- . "The Irish Language in the Early Modern Period". A New History of Ireland III: Early Modern Ireland 1534-1691, deas. T.W. Moody, F.X. Martin agus F.J. Byrne, Oxford, ath-chlòbhualite 1994, 509-545.
- Ó Donnchadha, Tadhg (deas.). Leabhar Cloinne Aodha Buidhe, Baile Átha Cliath, 1931.
- O'Dowd, Mary. "Gaelic Economy and Society." Natives and Newcomers: Essays on the Making of Irish Colonial Society 1534-1641, deas. Ciaran Brady agus Raymond Gillespie, Dublin, 1986, 120-47.
- . "Land and Lordship in Sixteenth- and Early Seventeenth-Century Ireland". Economy and Society in Scotland and Ireland 1500-1939, deas. Rosalind Mitchison agus Peter Roebuck, Edinburgh, 1988, 17-26.
- . Power, politics and land: Early Modern Sligo, 1568-1688, Belfast, 1991.
- Ó Dúshláine, Tadhg. An Eoraip agus Litríocht na Gaeilge 1600-1650: Gnéithe den Bharócas Eorpach i Litríocht na Gaeilge, Baile Átha Cliath, 1987.
- Ó Fiaich, Tomás. "Filíocht Uladh mar Fhoínse den Stair Shóisialta san 18ú hAois", Studia Hibernica 11 (1971), 80-129.

- Ohlmeyer, Jane. "Communications: the "Antrim Plot" of 1641 - a myth?", Historical Journal 35 (1992), 905-19.
- . Civil War and Restoration in the three Stuart Kingdoms: The career of Randal MacDonnell, marquis of Antrim, 1609-1683, Cambridge, 1993.
- . "The "Antrim Plot" of 1641 - a rejoinder", Historical Journal 37 (1994), 431-7.
- Ó hUiginn, Tadhg Dall (deas. Eleanor Knott). A bhfuil aguinn dár chum Tadhg Dall Ó hUiginn, 1550-1591, idir mholadh agus marbhnadh, aoir agus ábhacht, iomarbhagh agus iom-chasaoid, London, 1922.
- Oliver, A.M. "The Scottish Augustans". Scottish Poetry: A Critical Survey, deas. James Kinsley, London, 1955, 119-49.
- Ó Muirgheasa, Énri. Céad de Cheoltaibh Uladh, Baile Átha Cliath, 1915.
- . Dhá Chéad de Cheoltaibh Uladh, ath chlòbhualadh Baile Átha Cliath, 1969.
- Ó Muirí, Damien. "An Aoir san Fhilíocht". An Aoir: Leachtaí Cholm Cille XVIII, Maigh Nuad, 1988, 39-60.
- Ó Raghallaigh, Tomás (deas.). Duanta Eoghain Ruaidh Mhic an Bhaird, Gaillimh, 1930.
- O'Rahilly, Cecile (deas.) Five Seventeenth-Century Political Poems, Dublin, 1952.
- O'Rahilly, Thomas F.(deas.). Measgra Dánta: Miscellaneous Irish Poems, Cork, 1927.
- . "A Poem by Piaras Feiritéar", Ériu 13 (1942), 113-18.
- Ó Rathile, Tomás (deas.). Dánta Grádha: Cnósach de sna Dánta Grá is fearr san Ghaelge (A.D.1350-1700), Loch Garman, 1926.
- . (deas.). Measgra Dánta, 1927: ath chlòbhualadh, Belfast, 1960.
- O Riordan, Michelle. The Gaelic Mind and the Collapse of the Gaelic World, Cork, 1990. [Faic Caball 1993]
- . "The native Ulster *mentalité* as revealed in Gaelic sources, 1600-1650". Ulster 1641: Aspects of the Rising (deas. Brian Mac Cuarta), Belfast, 1993, 61-91.
- . "Political poems in the mid-seventeenth century crisis". Ireland from Independence to Occupation, 1641-1660, deas. Jane H. Ohlmeyer, Cambridge, 1995, 112-27.
- Ó Tuama, Seán. "The New Love Poetry." Léann na Gaeilge in Éirinn 1000-1700/Seven Centuries of Irish Learning 1000-1700, deas. Brian Ó Cuív, Baile Átha Cliath, 1961, 102-20.
- . "Téamaí Iasachta i bhFilíochta Pholatiúil na Gaelige (1600-1800)", Éigse 11 (1964-66), 201-13.
- . An Grá in Amhráin na nDaoine, Baile Átha Cliath, 2na clòbhualadh, 1978.
- . "Traidisiúin Iasachta sna Dánta Grá", Éigse 17 (1977-79), 301-18.
- . "Gaelic Culture in Crisis: The Literary Response 1600-1850". Irish Studies, deas. Thomas Bartlett, Chris Curtin, Riana O'Dwyer agus Gearóid Ó Tuathaigh, Dublin, 1988, 28-43. Cuideachd athoibrichte mar "An Concas Cultúrtha (1600-1800): freagairt an aos dána". Cúirt, Tuath agus

- Bruachbhaile: Aistí agus dréachtaí liteartha, *ibid.*, Baile Átha Cliath, [1992], 38-56.
- Ó Tuama, Seán. An Grá i bhFilíocht na nUaisle, Baile Átha Cliath, 1988.
- Parker, Geoffrey. The military revolution: Military innovation and the rise of the west 1500-1800, 1988: 2na deas. Cambridge, 1996.
- Parry, Graham. The Seventeenth Century: The Intellectual and Cultural Context of English Literature, 1603-1700, London, 1989.
- Pattison, Thomas. The Gaelic Bards and Original Poems, Glasgow, 1890.
- Perceval-Maxwell, Michael. The Scottish Migration to Ulster in the Reign of James I, London, 1973.
- . "Ireland and Scotland 1638 to 1648". The Scottish National Covenant in its British Context, deas. John S. Morrill, Edinburgh, 1990, 193-211.
- . "The "Antrim Plot" of 1641 - a myth? A response", Historical Journal 37 (1994), 421-30.
- . "Ulster 1641 in the context of political developments in the three kingdoms". Ulster 1641: Aspects of the Rising (deas. Brian Mac Cuarta), Belfast, 1993, 93-106.
- . The Outbreak of the Irish Rebellion of 1641, Montreal, 1994.
- Pinto, V. de Sola and Rodway, A. E. The Common Muse, an Anthology of Popular British Ballad Poetry XVth-XXth Century, London.
- Pittock, Murray G.H. "New Jacobite Songs of the Forty-Five", Studies on Voltaire and the Eighteenth Century 267, Oxford, 1989.
- . "Jacobite Literature: Love, Death and Violence." Culture and Revolution, deas. Paul Dukes agus John Dunkley, London, 1990, 33-45.
- . "Jacobite Songs", The Jacobite 72 (Spring 1990), 2-13.
- . The Invention of Scotland: The Stuart Myth and the Scottish Identity, 1638 to the Present, London, 1991.
- . Poetry and Jacobite Politics in eighteenth-century Britain and Ireland, Cambridge, 1994.
- Purser, John. Scotland's Music: A History of the Traditional and Classical Music of Scotland from Earliest Times to the Present Day, Edinburgh, 1992.
- Rankin, Robert A. "Oran na Comhachaig, Text and Tradition", TGSG 5 (1958), 122-171.
- Reid, John. Bibliotheca Scoto-Gadelica; or, an Account of all the books which have been printed in the Gaelic Language, Glasgow, 1832.
- Roberts, Alasdair. "Gregor McGregor (1681-1740) and the Highland problem in the Scottish Catholic Mission", IR 39 (1988), 81-108.
- Robertson of Struan, Alexander. Poems on Various Subjects and Occasions By the Honourable Alexander Robertson of Struan Esq., Edinburgh, ?1751.
- Robinson, Philip. The Plantation of Ulster: British Settlement in an Irish Landscape, Belfast, 1994.
- Rogers, Charles (deas.). The Earl of Stirling's Register of the Royal Letters relative to the Affairs of Scotland from 1615 to 1635, 2 leabh., Edinburgh, 1885.
- Rollins, Hyder E. Cavalier and Puritan: Ballads and Broadides Illustrating the Period of the Great Rebellion 1640-1660, New York, 1923.
- Ross, Anne. The Folklore of the Scottish Highlands, London, 1976.

- Ross, James. "A Classification of Gaelic Folk-Song", SS 1 (1957), 95-151.
- Rothstein, E. Restoration and Eighteenth-Century Poetry 1660-1780, Boston, Massachusetts, 1981.
- Sacheverell, William. An Account of the Isle of Man with a Voyage to I-Collumb-Kill, Manx Society leabh.1, Douglas, Isle of Man, 1859.
- An ceud chaogad do Shalmabh Dhaibhidh, Ar a dtarraing as an Eabhra, A Meadar dhana Gaoidhilg, Le Seanadh Earraghaidheal, Glasgo, 1659.
- Salmond, J.B. Wade in Scotland, Edinburgh, 1934.
- Sanger, Keith agus Alison Kinnaird. Tree of Strings/Crann nan Teud: A History of the Harp in Scotland, Musselburgh, 1992.
- Scott, Hew (deas.). Fasti Ecclesiae Scoticanæ, Edinburgh, 1925.
- "Sgiathanach." "Lachlunn Mac Theàrlaich Òig, Am Bàrd Sgiathanach", An Gàidheal 3 (1874), 120-1, 145-8.
- Sharpe, Richard. "Roderick MacLean's *Life of St Columba in Latin Verse* (1549)", IR 42 (1991), 111-32.
- Shaw, Francis J. The Northern and Western Islands of Scotland: Their Economy and Society in the Seventeenth Century, Edinburgh, 1980.
- Shaw, John. "Scottish Gaelic Traditions of the *Cliar Sheanchain*." Celtic Languages and Celtic Peoples: Proceedings of the Second North American Congress of Celtic Studies, deas. Cyril J. Byrne, Margaret Harry, Pádraig Ó Siadhail, Halifax, Nova Scotia, 1991, 141-58.
- Shaw, Margaret Fay. Folksongs and Folklore from South Uist, 1956: 3s deas., Aberdeen, 1986.
- Silke, John J. "The Irish abroad, 1534-1691." A New History of Ireland III: Early Modern Ireland 1534-1691, deas. T.W. Moody, F.X. Martin agus F.J. Byrne, Oxford, ath-chlòbhualte 1994, 587-633.
- Simms, Katharine. "Warfare in the Medieval Gaelic Lordships", Irish Sword 12, àir.47 (Geamhradh, 1975), 98-108.
- . From Kings to Warlords: The Changing Political Structure of Gaelic Ireland in the Later Middle Ages, Woodbridge, 1987.
- . "Images of Warfare in Bardic Society", Celtica 21 (1990), 608-19.
- . "Women in Gaelic Society during the Age of Transition". Women in Early Modern Ireland, deas. Margaret MacCurtain agus Mary O'Dowd, Edinburgh, 1991, 32-42.
- Simpson, Claude M. The British Broadside Ballad and its Music, New Jersey, 1966.
- Sinclair, Rev. Alexander Maclean (deas.). Clàrsach na Coille, a Collection of Gaelic Poetry, Glasgow, 1881.
- (deas.). Comhchruinneachadh Ghlinn-a-Bhaird: The Glenbard Collection, Charlottetown, 1890.
- (deas.). The Gaelic Bards from 1411 to 1517 [recte 1715], Charlottetown, 1890.
- (deas.). The Gaelic Bards from 1715 to 1765, Charlottetown, 1892.
- . "Unpublished Gaelic Songs, with Notes", TGSI 20 (1894-96), 9-28.
- . The Clan Gillean, Charlottetown, 1899.
- . "The Gaelic Bards and the Collectors of their Productions", TGSI 24 (1899-1901), 259-77.

- Sinclair, Rev. Alexander Maclean. "A Collection of Gaelic Poems", TGSI 26 (1904-7), 235-62.
- . Clàrsach na Coille: A Collection of Gaelic Poetry, deas. Hector MacDougall, Glasgow, 1928.
- Sinclair, Sir John (deas.). The Statistical Account of Scotland, 21 leabh., Edinburgh, 1791-99.
- Sinton, Rev. Thomas. The Poetry of Badenoch, Inverness, 1906.
- . "Places, People, and Poetry of Dores in Other Days", TGSI 26 (1904-7), 318-41.
- Skene, William Forbes. Collectanea de Rebus Albanicis, consisting of Original Papers and Documents relating to the History of the Highlands and Islands of Scotland, Iona Club, leabh. 1, Edinburgh, 1847.
- Spalding, John, Memorials of the Trubles in Scotland and in England, A.D.1624-A.D.1645 (deas. J. Stuart), Aberdeen, 2 leabh., Spalding Club, 1850-1.
- Stevenson, David. "The Irish Franciscan Mission to Scotland and the Irish Rebellion of 1641", IR 30 (1979), 54-61.
- . Alasdair MacColla and the Highland Problem in the Seventeenth Century, Edinburgh, 1980: clòbhuailte às ùr mar Highland warrior: Alasdair MacColla and the civil wars, Edinburgh, 1994.
- . "The Effects of Revolution and Conquest on Scotland". Economy and Society in Scotland 1500-1939, deas. Rosalind Mitchison agus Peter Roebuck, Edinburgh, 1988, 48-57.
- . "Cromwell, Scotland and Ireland". Oliver Cromwell and the English Revolution, deas. John Morrell, London, 1990, 149-80.
- Stewart, Alexander agus Donald. Cochruinneacha Taoghta de Shaothair nam Bard Gaèlach, Duneidin, 1804.
- Stewart, James Alonso. "The Clan Ranald and the Catholic Missionary Successes, 1715-1745", IR 45 (1994), 29-46.
- Stone, Lawrence. The Family, Sex and Marriage in England 1500-1800, London, 1977.
- Thompson, E.P. Customs in Common, Harmondsworth, 1991.
- Thomson, Derick S. "Imagery in the Poetry of Mary MacLeod", Clan MacLeod Magazine leabh.2, àir.14 (1948-9), 432-6.
- . The Gaelic Sources of Macpherson's 'Ossian', Aberdeen, 1951.
- . "The Gaelic Oral Tradition", The Proceedings of the Scottish Anthropological and Folklore Society 5, àir.1 (1954), 1-17.
- . "Bogus Gaelic Literature c.1750-1820", TGSG 5 (1958), 172-188.
- . "Scottish Gaelic Folk-Poetry ante 1650", SGS 8 (1958), 1-17.
- . "The MacMhuirich Bardic Family", TGSI 43 (1960-63), 276-304.
- . "Gaelic Learned Orders and Literati in Medieval Scotland", SS 12 (1968), 57-78.
- . "The Harlaw Brosnachadh: An early fifteenth-century literary curio." Celtic Studies. Essays in memory of Angus Matheson 1912-1962, deas. James Carney agus David Greene, London, 1968, 147-69.
- . "The Poetry of Niall MacMhuirich", TGSI 46 (1969-70), 281-307.
- . "Niall Mór MacMhuirich", TGSI 49 (1974-76), 9-25.

- Thomson, Derick S. "The Earliest Scottish Gaelic Non-Classical Verse Texts". Scottish Language and Literature, Medieval and Renaissance: Fourth International Conference 1984, Proceedings, deas. Dietrich Strauss agus Horst W. Drecher, Frankfurt am Main, 1986, 533-46.
- . "Gaelic Poetry in the Eighteenth Century: the Breaking of the Mould." The History of Scottish Literature Vol.2 1660-1800, deas. Cairns Craig, Aberdeen, 1989, 175-90.
- . An Introduction to Gaelic Poetry, 1974, 2na clòbhualadh, Edinburgh, 1990.
- . "The Seventeenth-Century Crucible of Scottish Gaelic Poetry", Studia Celtica 26-27 (1991-2), 155-62.
- (deas.) The MacDiarmid MS Anthology: Poems and Songs mainly anonymous from the collection dated 1770, CLGnahA, Edinburgh, 1992.
- (deas.). The Companion to Gaelic Scotland, 1983: 2na deas., Glasgow, 1994.
- Thomson, R.L. (deas.) Adtimchiol an Chreidimh: The Gaelic Version of John Calvin's Catechismus Ecclesiae Genevensis, CLGnahA, Edinburgh, 1962.
- . "The Language of the Shorter Catechism (1659)", SGS 11 (1966), 34-41.
- (deas.) Foirm na n-Urrnuidheadh: John Carswell's Gaelic Translation of the Book of Common Order, CLGnahA, Edinburgh, 1970.
- Tilly, Charles. Coercion, capital and European states, AD 990-1992, Oxford, 1992.
- Tolmie, Frances. "Collection of Songs of Occupation from the Western Isles of Scotland", Journal of the Folk-Song Society 16, 1911.
- Walker, Robert. A Short Account of the Rise, Progress, and Present State of the Society in Scotland for Propagating Christian Knowledge, Edinburgh, 1748.
- Walsh, Paul. Gleanings from Irish Manuscripts, 2na deas., Dublin, 1933.
- Warrand, Duncan. Some Fraser Pedigrees, Inverness, 1934.
- Watson, James Carmichael. "Cathal Mac Muireadhaigh Cecinit". Féil-Sgríbhinn Eóin Mhic Néill, deas. Eóin Ua Riain, Baile Átha Cliath, 1940, 167-79.
- (deas.). Gaelic Songs of Mary Macleod, CLGnahA, 2na deas., Edinburgh, 1965.
- Watson, William J. "Classical Gaelic Poetry of Panegyric in Scotland", TGSI 29 (1914-19), 194-235.
- . "Bishop Carswell's Liturgy", TGSI 30 (1919-22), 287-312.
- . "Unpublished Gaelic Poetry", SGS 2 (1927-28), 75-91, 202-20; 3 (1931), 138-59.
- . "The Macdonald Bardic Poetry", TGSI 36 (1931-33), 138-158.
- (deas.). Bàrdachd Ghàidhlig, 3s clòbhualadh, Inverness, 1959.
- Whyte, Iain D. Agriculture and Society in Seventeenth-Century Scotland, Edinburgh, 1979.
- . Scotland before the Industrial Revolution: an economic and social history c.1050-c.1750, Harlow, 1995.
- Wilby, Noel MacDonald. "The "Encrease of Popery" in the Highlands, 1714-47", IR 17 (1966), 91-115.

- Willcock, John. The Great Marquess: Life and Times of Archibald, 8th Earl, and 1st (and only) Marquess of Argyll (1607-1661), Edinburgh, 1903.
- . A Scots Earl in Covenanting Times: being the life and times of Archibald, 9th Earl of Argyll (1629-85), London, 1907.
- Williams, John Ellis Caerwyn. Traddodiad Llenyddol Iwerddon, Caerdydd, 1958.
- Clòbhuailte às ùr, le Máirín Ní Mhuiríosa, mar Traidisiún Liteartha na nGael, Baile Átha Cliath, 1985.
- Clòbhuailte a-rithist, le Patrick K. Ford, mar The Irish Literary Tradition, Cardiff, 1992.
- Williams, Nicholas J.A. (deas.) Páirlement Chloinne Tomáis, Dublin, 1981.
- . I bPrionta i Leabhar: Na Protastúin agus Prós na Gaeilge 1567-1724, Baile Átha Cliath, 1986.
- Wishart, Rev. George. The Memoirs of James, Marquis of Montrose, 1630-1650, London, 1893.
- Withers, Charles W.J. "Education and Anglicisation: the Policy of the SSPCK toward the Education of the Highlander, 1709-1825", SS 26 (1982), 37-56.
- . Gaelic in Scotland 1698-1981, Edinburgh, 1984.
- . "Kirk, club and culture change: Gaelic chapels, Highland societies and the urban Gaelic subculture in eighteenth-century Scotland", Social History 10 (1985), 171-92.
- . "Gaelic communities in Lowland Scotland", Scottish Language 5 (1987), 48-64.
- . Gaelic Scotland: the transformation of a culture region, London, 1988.
- . "The Historical Creation of the Scottish Highlands." The Manufacture of Scottish History, deas. Ian Donnachie agus Christopher Whatley, Edinburgh, 1992, 143-56.
- Würzbach, Natascha (eadar-theang. Gayna Walls). The Rise of the English Street Ballad, 1550-1650, Cambridge, 1990.

III: TRÀCHDAIS OILTHIGH

Ath nan Damh:

- Caball, Marc Daniel. "A Study of Intellectual Reaction and Continuity in Irish Bardic Poetry composed during the Reigns of Elizabeth I and James I", D.Phil, 1991.

Australian National University, Canberra:

- Wise, Patricia H. "The Alternative Tradition in Scottish Poetry 1560-1720", Ph.D., 1982.

Coláiste na Tríonóide, Baile Átha Cliath:

- Ó Cearnaigh, Seán. "An Ghaeilge i gCló 1571-1882: Staidéar ar Chuspóirí na nÚdar agus na bhFoilsitheoirí", Ph.D., 1990.

Dun-Éideann:

- Horricks, Christine Lesley. "Economic and Social Change in the Isle of Harris, 1680-1754", Ph.D., 1974.

MacInnes, John. "Gaelic Poetry", Ph.D., 1975.

Mason, Roger A. "Kingship and Commonweal: Political Thought and Ideology in Reformation Scotland", Ph.D., 1983.

Ó Macháin, Pádraig Carthach. "Poems by Fearghal Óg Mac an Bhaird", Ph.D., 1988.

Stewart, James Alonso. "The Clan Ranald: History of a Highland Kindred", Ph.D., 1982.

Glaschu:

O'Sullivan, Helen Jane Theresa. "Developments in Love Poetry in Irish, Welsh, and Scottish Gaelic, before 1650", M.Litt., 1976.

Whyte, Allison Ann. "Scottish Gaelic Folksong 1500-1800", B.Litt., 1971.

Obar-Dheathain:

MacLean, J.A. "The Sources, especially the Celtic Sources, for the History of the Highlands in the Seventeenth Century", Ph.D., 1938.